

ISSN 2226-9355

Табии

ДОНИШГОҲИ
ЗАБОНҲО

3 (51)
2023

Силсилаи илмҳои:
филологӣ
педагогӣ
таърих

ПАЁМИ
ДОНИШГОҲИ ЗАБОНҲО
(силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих)
2023. № 3(51)

ВЕСТНИК
УНИВЕРСИТЕТА ЯЗЫКОВ
(серия филологических, педагогических и исторических наук)
2023. № 3(51)

HERALD
OF THE LANGUAGES UNIVERSITY
(the series of Philological, Pedagogical and Historical sciences)
2023. № 3(51)

Душанбе – Dushanbe, 2023

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ЗАБОНҲО
Силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих
Муассиси маҷалла:

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода.
 Маҷалла соли 2011 таъсис дода шудааст. Дар як сол 4 шумора нашр мегардад.

Сармуҳаррир:

Гулназарзода Жило Бурӣ

доктори илмҳои филологӣ, профессор, ректори
 Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии
 Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Муовини сармуҳаррир:

Камолзода Илҳом Икром

номзади илмҳои ҳуқуқишinosӣ, дотсент, муовини
 ректор оид ба илм ва инноватсияи Донишгоҳи
 байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба
 номи Сотим Улуғзода

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

10.00.00 – Филология

Муҳаммадҷонзода Олимҷон Обидҷон	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Саломӣён Муҳаммадҷон Қайюм	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Ҷамшедов Парвонахон	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Турсунов Файёзҷон Мелибоевич	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Салими Хатлонӣ	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Каримов Амонулло Файзуллоевич	номзади илмҳои филологӣ, дотсент
Олимӣ Хосият Ҳоким	номзади илмҳои филологӣ, дотсент

13.00.00 – Педагогика

Шербоев Саидбой	доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Неъматов Саъдулло Эргашевич	доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Шоҳиён Нуралӣ Набот	доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Шосаидзода Сафар Ҳасан	номзади илмҳои педагогӣ, дотсент
Товбаева Мавлуда Мусулмоновна	номзади илмҳои педагогӣ, дотсент

07.00.00 – Таърих

Ҳотамов Намоз Басарович	доктори илмҳои таърих, профессор
Муллоҷонов Сайфулло Кучакович	доктори илмҳои таърих, профессор
Миракзода Фаридун Юсуфӣ	номзади илмҳои таърих, дотсент
Икромов Ғайбулло Холович	номзади илмҳои таърих, дотсент

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илмӣ
 тақризиавандаи Комиссияи олии
 аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии
 Тоҷикистон аз 30.03.2021 ворид гардидааст.

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии
 «Намояи иқтибоси илмӣ Русия» (НИИР)
 шудааст, ки дар сомонӣ Китобхонаи миллии
 маҷозӣ ҷойгир аст (<http://elibrary.ru>).

Маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои зерини
 илмро барои ҷоп қабул менамояд:

Дар соҳаи илмҳои филологӣ: 10.01.01,
 10.01.03, 10.01.08, 10.02.01, 10.02.19, 10.02.20,
 10.02.22

Дар соҳаи илмҳои педагогӣ: 13.00.01, 13.00.02,
 13.00.08

Дар соҳаи илмҳои таърих: 07.00.02,
 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва
 англисӣ нашр мешавад.

Матни мукаммали маводи ҷопӣ дар сомонӣ
 расмӣ маҷалла ҷойгир карда шудааст
 (www.payom.ddzt.tj).

Паёми Донишгоҳи забонҳо.

Силсилаи илмҳои филология, педагогика ва
 таърих. – 2023. – № 3 (51). ISSN 2226-9355.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии
 Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.
 Шаҳодатномаи №189/МҶ-97 аз 19.02.2021 сол.

Нишонии маҷалла: 734019, Ҷумҳурии
 Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев,
 17/6.

Сомонаи маҷалла: www.payom.ddzt.tj

E-mail: payom@ddzt.tj

Тел.: (+992 37) 232-87-30

© ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода, 2023

ВЕСТНИК УНИВЕРСИТЕТА ЯЗЫКОВ
Серия филологических, педагогических и исторических наук
Учредитель журнала:

Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода
 Журнал основан в 2011 г. Выходит 4 раза в год.

Главный редактор журнала:
Гулназарзода Жило Бури

*доктор филологических наук, профессор, ректор
 Таджикского международного университета
 иностранных языков имени Сотима Улугзода*

Заместитель главного редактора:
Камолзода Илхом Икром

*кандидат юридических наук, доцент, проректор
 по науке и инновации Таджикского
 международного университета иностранных
 языков имени Сотима Улугзода*

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

10.00.00 – Филология

Мухаммаджонзода Олимджон Обиджон	<i>доктор филологических наук, профессор</i>	<i>Журнал входит в Перечень рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан от 30.03.2021.</i>
Саломийн Мухаммадовуд Каюм	<i>доктор филологических наук, профессор</i>	
Джамshedов Парвонахон	<i>доктор филологических наук, профессор</i>	<i>Журнал включен в «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ), размещенный на платформе Национальной электронной библиотеки (http://elibrary.ru).</i>
Турсунов Файёзджон Мелибоевич	<i>доктор филологических наук, профессор</i>	
Салими Хатлони	<i>доктор филологических наук, профессор</i>	<i>Журнал принимает научные статьи по следующим научным областям: В области филологических наук: 10.01.01, 10.01.03, 10.01.08, 10.02.01, 10.02.19, 10.02.20, 10.02.22 В области педагогических наук: 13.00.01, 13.00.02, 13.00.08. В области исторических наук: 07.00.02, 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.</i>
Каримов Амонулло Файзуллоевич	<i>кандидат филологических наук, доцент</i>	
Олими Хосият Хоким	<i>кандидат филологических наук, доцент</i>	

13.00.00 – Педагогика

Шербоев Саидбой	<i>доктор педагогических наук, профессор</i>
Неъматов Саъдулло Эргашевич	<i>доктор педагогических наук, профессор</i>
Шохиён Нурали Набот	<i>доктор педагогических наук, профессор</i>
Шосайдзода Сафар Хасан	<i>кандидат педагогических наук, доцент</i>
Товбаева Мавлуда Мусулмоновна	<i>кандидат педагогических наук, доцент</i>

07.00.00 – История

Хотамов Намоз Басарович	<i>доктор исторических наук, профессор</i>
Муллоджонов Сайфулло Кучакович	<i>доктор исторических наук, профессор</i>
Миракзода Фаридун Юсуфи	<i>кандидат исторических наук, доцент</i>
Икромов Гайбулло Холович	<i>кандидат исторических наук, доцент</i>

Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.

Полнотекстовые версии опубликованных материалов размещены на официальном сайте журнала (www.payom.ddzt.tj)

Вестник университета языков.

Серия филологических, педагогических и исторических наук. – 2023. – № 3 (51).

ISSN 2226-9355.

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан.

Свидетельство № 189/ЖР-97 от 19.02.2021 г.

Адрес журнала: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6.

Сайт журнала: www.payom.ddzt.tj

Е-mail: payom@ddzt.tj

Тел.: (+992 37) 232-87-30

© ТМУИЯ им. С. Улугзода, 2023

HERALD OF THE LANGUAGES UNIVERSITY
The series of philological, pedagogical and historical sciences

Founder of the journal:

Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda
The journal is established in 2011. Issued 4 times a year.

CHIEF EDITOR:

Gulnazarzoda Zhilo Buri

Doctor of Philology, Professor, Rector of the Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Kamolzoda Ilhom Ikrom

Candidate of jurisprudence, associate Professor, Vice-Rector for Science and Innovation of the Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

10.00.00 – Philology

Muhammadjonzoda Olimjon Obidjon	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Salomiyon Muhammaddovud Qayum	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Jamshedov Parvonakhon	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Tursunov Fauyozjon Meliboevich	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Salimi Khatloni	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Karimov Amonullo Fayzulloevich	<i>Candidate of Philology, associate Professor</i>
Olimi Khosiyat Hokim	<i>Candidate of Philology, associate Professor</i>

The journal is included in the List of peer-reviewed scientific publications of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan from 30.03.2021.

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library (<http://elibrary.ru>).

The journal accepts scientific articles on the following scientific specialties:

In the field philological sciences: 10.01.01, 10.01.03, 10.01.08, 10.02.01, 10.02.19, 10.02.20, 10.02.22

In the field pedagogic sciences: 13.00.01, 13.00.02, 13.00.08.

In the field historical sciences: 07.00.02, 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.

13.00.00 – Pedagogy

Sherboev Saidboy	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Ne'matov Sa'dullo Ergashevich	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Shohiyon Nurali Nabot	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Shosaidzoda Safar Hasan	<i>Candidate of Pedagogy, associate Professor</i>
Tovbaeva Mavluda Musulmonovna	<i>Candidate of Pedagogy, associate Professor</i>

The journal is printed in Tajik, Russian and English languages.

Full-text versions of published materials are posted on the official website of the journal (www.payom.ddzt.tj).

07.00.00 – History

Hotamov Namoz Basarovich	<i>Doctor of Historical Sciences, Professor</i>
Mullojonov Saifullo Kuchakovich	<i>Doctor of Historical Sciences, Professor</i>
Mirakzoda Faridun Yusufi	<i>Candidate of Historical Sciences, associate Professor</i>
Ikromov Ghaybullo Kholovich	<i>Candidate of Historical Sciences, associate Professor</i>

Herald of the Languages University.

The series of Philological, Pedagogical and Historical sciences. – 2023. – № 3 (51).

ISSN 2226-9355.

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan. Certificate № 189/JR-97 of 19.02.2021 r.

Address of the journal: 17/6, Muhammadiyev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan.

Web site of the journal: www.payom.ddzt.tj

E-mail: payom@ddzt.tj

Phone: (+992 37) 232-87-30

© TIUFL named after S. Ulughzoda, 2023

ТДУ 800

**МУШКИЛОТИ РИОЯ НАШУДАНИ МЕЪЁРҲОИ ЗАБОНИ АДАБИИ ТОЧИКӢ ДАР
ЗАМОНИ СОҲИБИСТИҚЛОӢ**

Амлоев Аминҷон Ятимович

Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон

*Сухан бояд ба дониш дарҷ кардан,
Чу зар санҷидан, он гаҳ харҷ кардан.*

Низомӣ

Воқеан, барои фасеҳу балиғ баён намудани матлаб дониш заминаи муътамаду боварибашро фароҳам меорад. Аз ҳамин ҷост, ки афроди дорои тафаккури баланду дониши кавиро ҳусни гуфтор ва баёни андешаашон бо фасоҳату балоғат, назокату латофат аз гуфтору навиштори дигарон фарқ карда меистад. Албатта, ба ин давлати ноёб шарафёб шудан ба осонӣ муяссар намегардад. Дар ин роҳи бас масъулиятталаб ҳар касро азми дурусту саъйи комил мебояд, то ин ки дурри мақсуд ба даст ояд. Чунонки шоир фармудааст:

Бе азми дурусту саъйи комил,
Касро нашавад мурод ҳосил.

Қайд кардан бамаврид аст, ки дар роҳи гиромидошти ганҷинаи безаволи миллат, яъне арҷгузори забони давлатӣ низ ҳамин гуна муносибат ва ғамхории хосса зарур аст. Зеро забон он вақт пойдор менамояд, ки агар аз ҷониби соҳибзабонон ҳамвора ғамхорӣ дида, пуштибонӣ шавад. Гузашта аз ин, таваҷҷуҳи ҳукумату давлат низ дар роҳи посдории забони давлатӣ, ки такаҷуҳи муътамади давлат ва шиносномаи миллат шинохта шудааст, аз аҳамият ҳалӣ нест. Хушбахтона, баъди соҳибистиклолӣ дар кишварамон аз ҷониби давлат барои рушду инкишоф ва ҳимояи асолати миллии забони давлатиамон шароити арзанда ва имкониятҳои фароҳам оварда шудааст. Ин дастгириҳои давлат шоистаи таҳсину моеи ифтихори ҳар яки мост. Зеро бе ҳамкорӣ ва ҳамоҳангии мақомоти дахлдори кишвар рушду инкишофи забонамонро тасаввур кардан имконнопазир аст. Чунончи, Саъдии Шерозӣ фармудааст:

Як гули мақсуд дар ин бўстон,
Чида нашуд бе мадади дӯстон.

Мавриди зикр аст, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз рӯзҳои аввали соҳибистиклолии кишварамон ба масъалаи беҳдошти ҳифзи забони давлатӣ, ки забони миллии халқи тоҷик ба шумор меравад, таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, бо дастуру супоришҳои ӯ як қатор қарору фармонҳо барои густариши минбаъдаи забони давлатиамон ба тасвиб расиданд. Бо тӯфайли ин иқдомҳои неқ ва ояндасоз забони тоҷикӣ аз ҳарвақта дида рӯ ба инкишоф ниҳод.

Лек як масъалаи бисёр ҷиддӣ ва мубрамро набояд аз хотир баровард, ки дар баробари ғамхории бесобиқаи давлату ҳукумат ва, махсусан, Пешвои миллат ҳар як шахрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифадор аст, ки бо масъулияти баланди шахрвандӣ ва идиологияи миллий барои тоза ва мубарро нигоҳ доштани арзишҳои миллий, аз қабилӣ таърих, фарҳанг ва, махсусан, забони миллий камари ҳиммат баста, беш аз пеш кӯшиш намоянд, ки дар самти кадршиносии дастовардҳои илмӣ, фарҳангӣ ва таърихӣ давлату миллатамон пешсафу ташаббускор бошанд. Маҳз бо ҳамин амалҳои неку ибратомӯз мо метавонем, арзишҳои миллии худро ҳифз намуда, барои насли ояндаи миллат бегазанд ба мерос гузорем. Зеро ин гуна муносибати шоиставу арзишмандро ниёғони мо барои имрӯзиён авло доништаанд.

Самараи афкори наку ва амали пандомӯзи онҳоро дар ғановати забон, бойгари таърих ва покизагии фарҳанги миллиамон ба хубӣ мушоҳида кардан мумкин аст. Шоири халқии Тоҷикистон Бозор Собир мақому манзалати забони тоҷикиро дар самти пойдории фарҳанги миллий, ниғаҳдории урфу одат ва анъанаҳои мардумӣ ва тақвият бахшидани Ваҳдати миллий бо марзу буми ватан дар як зина гузоштааст. **Чунончи:**

Дар ҳадду сарҳадшиносии ҷаҳон,
Сарҳади тоҷик забони тоҷик аст.
То забон дорад, ватандор аст ӯ,
То забондор аст, бисёр аст ӯ.

Бо дарназардошти масъалаи ҷавузикир, дар самти ҳифзи асолати миллии забони тоҷикӣ барои ба ин ҳадафи бузург расидан риояи меъёрҳои забони адабии тоҷикӣ шарт ва зарур аст. Зеро меъёр низоми муқаррарнамудаи ифодаи дурусту андешаи солим аст. Забоншиноси варзида, доктори илмҳои филологӣ, профессор Ҳомид Мачидов доир ба ин масъала дар мақолаи “Меъёрҳои истеъмолии забони адабии муосири тоҷик” чунин қайд кардаанд: “Истилоҳи меъёр мафҳуми доираи амалиёт, ҳад, ҳудуди зухурот, падида ва ҳодисаҳоро муқаррар мекунад. Масалан, меъёри одобу ахлоқи инсонӣ, либоспӯшӣ, шишту хез, муносибат бо инсонҳои дигар ва монанди инҳо ба ҳама маълум аст. Ба ҳаминҳо монанд дар истифодаи воситаҳои забон низ меъёр ва ҳадду ҳудуди муайян вучуд дорад...” [6, с. 5].

Дар замони истиқлол бо туфайли рушду тараққиёти бемайлони технологияи муосир воситаҳои баёни фикру андеша васеътар шуда истодааст. Аммо, мутаассифона, аз ҷониби соҳибзабонон, ки аз рӯйи баромади иҷтимоӣ, касбу кор ва маънавиёту ахлоқ дар зинаҳои гуногун қарор доранд, на ҳама вақт талаботи муқаррарнамудаи меъёрҳои забони адабии тоҷикӣ ҳангоми муносибату муошират, чи тариқи шифоҳӣ ва чи тариқи хаттӣ риоя намегардад.

Дар мақолаи мавриди назар якҷанд масъалаи мубрами мушкilotи риоя нашудани меъёрҳои забони адабии тоҷикиро дар замони истиқлол дида мебароем.

Доир ба ҳусну қубҳи забони мақолаҳои илмиву оммавӣ, баромади нотикони радио ва ровиёни телевизион, суҳанрониҳои афроди алоҳида, навиштаҷоту овезаҳо як зумра олимони шинохтаи ватан, ба мисли М. Шукуров, Т. Зехнӣ, Р. Ғаффоров, Ш. Рустамов, М. Н. Қосимова, Б. Камолиддинов, Ҳ. Мачидов, Д. Ҳоҷаев, Р. Ваҳҳобзода, О. Саидҷаъфаров [1; 3; 4; 5; 6; 8; 9; 11; 12] дар мақолаву асарҳои илмиашон суҳанҳои мондагору гуфтаанд. Онҳо дар омӯзиш ва таҳқиқи паҳлуҳои муҳталифи риояи меъёрҳои забони адабӣ саҳми муносибу арзанда гузоштаанд.

Гарчанде ки то имрӯз айбу нуқсонҳои имлоиву китобатӣ ва услубии гуфтору навиштори ҳосу ом, махсусан, кормандони ВАО дар асарҳои олимони номбурда мавриди таҳлилу баррасӣ ва танқиди адабӣ қарор гирифта, роҳҳои ислоҳи онҳо пешниҳод гардидаанд, лекин то ҳол ҳамаҳои зиёде, ки бояд якҷанд даҳсола пеш ислоҳ мегардид, хеле зиёд ба ҷашм мерасад.

Мо, маҳз ана ҳамин паҳлуи масъалаи бисёр нозук ва мубрамро ба назар гирифта, иштибоҳу ҳамаҳоро, ки ислоҳи онҳо саривақтӣ буда, талаби замону даврон аст, дар мақола мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додем.

Масалан, ба ҷойи **муваффақият, комёбӣ – бурдборӣ**, ба ҷойи **конференсия – конфронс**, ба ҷойи **Россия – Русия**, ба ҷойи **факултет – факулта**, ба ҷойи **оид ба, доир ба – доири, оиди**, ба ҷойи **нуқта** (маъно) – **нуқта** (аломати китобат), ба ҷойи **хато – хатой** ва **хатогӣ**, ба ҷойи **ҳофиз, сароянда – овозхон**, ба ҷойи **фарқ** ва **фарқҳо – фарқият, фарқиятҳо**, ба ҷойи **зарурат – зарурият**, ба ҷойи **дид, нигоҳ – дидгоҳ**, ба ҷойи **ҳола, то ҳол – то алҳол**, ба ҷойи **мусулмон – мусалмон** хилофи меъёрҳои забони адабии тоҷикӣ мавриди истифодаи ҳосу ом, пиру барно қарор доранд.

Дар баробари қорбасти калимаҳои ҷавузикир таркибҳои феълии зерин низ дар шакли ғалат истифода мешаванд. Чунончи, ба ҷойи **баргузор гардид, барпо шуд – доир гардид**,

доир шуд, ба ҷойи амалӣ кардан, дар амал татбиқ намудан – пиёда кардан, ба ҷойи омадан – ташриф овардан (аз забони шахси якуми танҳо дар хусуси худ), ба ҷойи гуфтан – тазаққур додан, иброз доштан, ба ҷойи кӯшиш кардан – кӯшиш ба харҷ додан, ба ҷойи ба намоиш гузоштан – ба маърази тамошо гузоштан, ба ҷойи машғул шудан – шуғл варзидан, ба ҷойи фиристодан – ирсол кардан, ба ҷойи сахм доштан – даст задан, ба ҷойи даъват кардан – даъват ба амал овардан, ба ҷойи тамошо кардан, дида баромадан – боздид ба амал овардан мавриди қорбурд қарор доранд.

Барои дар шакли ҷамъ ифода кардани исмҳо дар забони тоҷикӣ аз давраҳои қадим пасвандҳои махсуси ҷамъсозии тоҷикӣ, ба монанди пасвандҳои **-ҳо, -он (-ён, -гон, -вон)** мавриди истифода қарор доранд. Шоирону адибон, муаррихону фарҳангшиносон ва умуман аҳли илму адаб аз ин шакли ҷамъбандии анъанавии ниёгонамон самаранок истифода бурдаанд. Вале солҳои охир дар забони матбуоти даврӣ ва осори баъзе қаламкашон қорбурди бемавриди ҷамъбандии арабӣ, ки ба табиати забони тоҷикӣ хос нест, ба мушоҳида мерасад. Гузашта аз ин, дар баъзе мавридҳо қорбасти нолоиқу бемавриди ҷамъбандии арабӣ хусни суҳанро коста мегардонанд. Масалан, ба ҷойи **қондаҳо – қавонд**, ба ҷойи **захираҳо – заҳоир**, ба ҷойи **олимон – уламо**, ба ҷойи **илмҳо – улум**, ба ҷойи **натичаҳо – натоич**, ба ҷойи **масҷидҳо – масҷид**, ба ҷойи **мақолаҳо – мақолот**, ба ҷойи **мактабҳо – макотиб**, ба ҷойи **вазифаҳо – вазоиф**, ба ҷойи **идораҳо – идорот**, ба ҷойи **устодон – асотид**, ба ҷойи **мавҷҳо – амвоҷ**, ба ҷойи **манбаъҳо – манобеъ**, ба ҷойи **ноҳияҳо – навоҳӣ** ва монанди инҳо васеъ истифода мешаванд. Маҳз ана ҳамин қорбурди бемавриди ҷамъбандии арабӣ сабаб шудааст, ки шакли ҷамъии арабии исмҳои мактаб, ноҳия, минтақа, олим, масҷид, ақида аз рӯйи нофаҳмӣ ҳамчун шакли танҳо доништа шуда, дар шакли тамоман хато, яъне бе ягон зарурат ба калимаҳои мазкур пасвандҳои ҷамъбандӣ илова карда шудаанд. Чунончи: **макотибҳо, масҷидҳо, ақондҳо, уламоҳо, манотикҳо, навоҳиҳо ва монанди инҳо**.

Қобили зикр аст, ки шакли якуми ҷамъбандии исмҳо, яъне истеъмоли пасвандҳои тоҷикӣ шакли анъанавии ҷамъбандии исмҳои забони тоҷикӣ буда, дар ҷунин шакли зебо ва фаҳмо баён намудани шумораи ҷамъи ашё ба хосу ом ва пиру барно фаҳмо мебошанд. Пас, ба қорбурди бемавриди ҷамъбандии исмҳо ҳоҷат наместонад. Охир, забони тоҷикӣ бо тамоми бойгари таркиби луғавиаш қодир аст, ки талаботи маънавии истифодабарандагонии ин забони салису раво ва, махсусан, соҳибзабонро қонеъ гардонад.

Шоирону нависандагон дар осори мондагоришон хангоми тасвири образҳои бадеӣ, зикри воқеаву ҳодиса, баёни ҳасби ҳоли халқи заҳматкаш бузургӣ ва нафосату назокати забони тоҷикиро мушоҳида кардаанд. Намояндагони адабиёти хориҷӣ низ аз ин миён истисно нестанд. Онҳо дар баробари гиромидошти забони модариашон аз ғановату бузургии забони тоҷикӣ ба таври шоиста истифода намуда, барои дӯстдорони калом бадеъ ва ошиқони гулбоғи маънӣ осори мондагор боқӣ мондаанд. Шоири мумтоз Муҳаммад Иқбол забони модарии худ – забони ҳинди дар ширинӣ ба шакар баробар карда, лек шеваву гуфтори забони дарӣ (тоҷикӣ)-ро ширинтар аз забони модариаш ба қалам додааст.

Гарчи ҳиндӣ дар узубат шакар аст,

Лек тарзи гуфтори дарӣ ширинтар аст.

Аз ҷунин арҷгузорӣ нисбат ба забони тоҷикӣ ҷунин қазоват метавон кард, ки забони тоҷикӣ дар гузашта низ қадру қимати бузургро соҳиб буд ва барои эҷодкорон заминаи хуби эҷодиро фароҳам овардааст.

Ба ин маънӣ забоншиноси шинохта Р. Ғаффоров забонро яроқи асосии нависанда, муҳимтарин омили тасвири бадеӣ, нахустин унсури адабиёт шумурдааст [2, с. 5]. Нависандаи бузурги рус – М. Горкий бошад, дар хусуси муносибати нависанда ба забон ҷунин нигоштааст: “Чунонки дуредгар ҷӯбро, оҳангар оҳанро бояд нағз донанд, адиб бояд материали худ – забон ва суҳанро нағз донанд, вагарна ӯ наметавонад таҷрибаи худро, тафаккури худро акс кунонад, лавҳаҳо, характерҳо офарад ва ба майдон оварад” [7, с. 691].

Дар гузашта ва имрӯз адибони тоҷик бо туфайли риояи меъёрҳои забони адабӣ ва дарки баланди маъниофарӣ тавонистаанд, ки асолати забони тоҷикиро ҳифз намуда, аз худ ба наслҳои оянда мероси мондагоре боқӣ гузоштаанд. Вазифаи аҳли илму адаб низ дар замони соҳибистиклолӣ барои ҳифзоти муқаддасоти миллий таваҷҷуҳи зиёдро касб карда, муносибати одилонаву ҳолисонаро талаб мекунад. Зеро танҳо дар ин сурат мақоми забони тоҷикӣ дар байни забонҳои дигари рӯйи ҷаҳон дар сатҳи зарурӣ абадӣ боқӣ хоҳад монд.

Хулоса, бо дарназардошти суҳанҳои дар боло зикршуда, ба андешаи мо, вақти он фаро расидааст, ки мо – соҳибзабонон аз гузашта дида, нисбат ба тозагӣ ва аз ҳар гуна махлутшавӣ эмин нигоҳ доштани забони модариямон ғамхортару меҳрубон бошем. Зеро дар шароити имрӯза, ки бо таъсири замони муосир ва пешрафти илму техника эҳтимоли аз байн рафтани забонҳо ба миён омадааст ва танҳо дар ин раванд забоне истодагарӣ карда метавонал, ки аз тарафи давлату ҳукумат дастгирӣ ёбад. Танҳо дар чунин шакл ба роҳ мондани кор, на ин ки забон, балки таърихи кӯҳан, фарҳанги бой ва адабиёти ғании ниёгонамонро метавонем ҳифз намоем ва бо тамоми шукӯҳу шаҳоматаш онро ба ҷаҳониён муаррифӣ намуда, барои насли ояндаи миллат мерос гузорем.

Муқарриз: Усмонова М. – н.и.ф., дотсенти ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода

АДАБИЁТ:

1. Ваҳхобзода Р. Дуруст бинависем. – Душанбе, 2015. – 124 с.
2. Ғаффоров Р. Нависанда ва забон. – Душанбе, 1977. – 270 с.
3. Зеҳнӣ Т. Чанд суҳани судманд. – Душанбе, 1984. – 160 с.
4. Камолитдинов Б. Суҳан аз баҳри дигарон гӯянд. – Душанбе, «Интерньюс Тоҷикистон», 2001. – 171 с.
5. Қосимова М. Н. Суҳан бояд ба дониш дарҷ кардан. – Душанбе, 2005. – 136 с.
6. Мачидов Ҳ. Меъёрҳои истеъмолии забони истеъмолии забони адабии муосири тоҷик // «Омӯзгор», 2013, 5 июл. – С. 6.
7. Русские писатели о языке. Учпедгиз. – Л., 1954. – 691 с.
8. Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе, 1972. – 77 с.
9. Саидҷаъфаров О. Асолат дар забони мардум. – Душанбе, 2012. – 160 с.
10. Хоҷаев Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X-XVI. – Душанбе, 2013. – 344 с.
11. Шукуров М. Ҳар суҳан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад. – Душанбе, 1985. – 368 с.
12. Шукуров М. Забони мо ҳастии мост. – Душанбе, 1991. – 232 с.

МУШКИЛОТИ РИОЯ НАШУДАНИ МЕЪЁРҲОИ ЗАБОНИ АДАБИИ ТОҶИКӢ ДАР ЗАМОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛӢ

Дар мақола яке аз масъалаҳои мубрами забони тоҷикӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифта, муаллиф мушкилоти риояи нашудани меъёрҳои забони адабии тоҷикиро дар замони соҳибистиклолӣ мавриди пажӯҳиши илмӣ қарор додааст. Ба муаллиф муяссар шудааст, ки як қатор камбудииҳои ҷойдоштаи ба масъалаи мазкур рабтдоштаро бо далелҳои муътамаду умедбахш возеҳу равшан нишон дода, роҳи ислоҳи онҳоро низ бо мисолҳои зиёд нишон додааст. Дар баробари ин, масъалаи ҳифзу гиромидошти забони тоҷикӣ аз мадди назари муаллифи мақола дур намонда, роҳҳои рушду инкишофи ҳамаҷонибаи забони тоҷикиро амиқу дақиқ ба риштаи таҳқиқ кашидааст.

Ба ақидаи муаллифи мақола имрӯзҳо Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, махсусан, бо дастгирию ғамхории рӯзафзуни Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои дар пояи баланд нигоҳ доштани мақому мартабаи забони давлатиямон, ки ҳамзамон забони модарии аксари шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб меёбад, тамоми чораҳои зарурӣ андешида шудааст. Гузашта аз ин, саҳми шоирону нависандагонро дар самти ҳифзоти асолати забони тоҷикӣ нек арзёбӣ карда, осори гаронбаҳои онҳоро ҳамчун нигоҳдорандаи арзишҳои миллий

бо завқу саликаи баланд таҳлилу баррасӣ намудааст. Дар натиҷаи омӯзиши ин мавзӯ ба муаллиф ба ҳулосае омад, ки дар шароити рушди муттасили технологияи муосир ҳар як фарди ҳудогоҳу ҳештаншинос бояд барои гиромидошти арзишҳои миллий, алаҳхусус, забони давлатӣ, ки дар ниҳоди ҳуд пойдории таърихи дуру дарози халқамонро парварида, фарҳанги безаволи миллатамонро устувор ниғаҳ медорад, саҳми бесобиқа дошта бошад.

Калидвожаҳо: забонишинос, мушкилот, истилоҳ, мақолаҳои илмӣ, ВАО, истиқлолият, забони давлатӣ, рушд, исм.

ПРОБЛЕМЫ НЕСОБЛЮДЕНИЯ ЯЗЫКОВЫХ НОРМ ТАДЖИКСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

В статье был проанализирован и обсужден один из актуальных вопросов таджикского языка и автор выбрал предметом научного исследования проблему несоблюдения норм таджикского литературного языка в период независимости. Автор сумел на достоверных и многообещающих доказательствах наглядно показать ряд недостатков, связанных с данным вопросом, а также на многих примерах показал пути их исправления. Соответственно, вопрос защиты и уважения таджикского языка не покидал автора статьи, а пути всестороннего развития таджикского языка были глубоко и точно исследованы.

По мнению автора статьи, сегодня Правительством Республики Таджикистан, особенно при возрастающей поддержке и заботе Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмон, ведется работа по сохранению статуса и ранга нашего государственного языка, который также является родным языком большинства граждан Республики Таджикистан. Установлено, что все необходимые меры приняты. Более того, он высоко оценил вклад поэтов и писателей в направлении защиты аутентичности таджикского языка, с точностью проанализировал и рассмотрел их драгоценные произведения как хранителей национальных ценностей. В результате исследования данной темы был сделан вывод, что в условиях непрерывного развития современных технологий каждый самосознательный человек должен уважать национальные ценности, в частности, государственный язык, который в своей натуре возвращает многовековую историю нашего народа и сохраняет древнюю культуру нашей нации, чтобы внести беспрецедентный вклад.

Ключевые слова: языковед, проблема, термин, научные статьи, СМИ, независимость, государственный язык, развитие, существительное.

THE PROBLEM OF NON-COMPLIANCE WITH THE STANDARDS OF THE TAJIK LITERARY LANGUAGE IN THE INDEPENDENT ERA

In the article, one of the critical issues of the Tajik language was analyzed and discussed, and the author made the problem of non-compliance with the standards of the Tajik literary language in the period of independence subject to scientific research. The author managed to clearly show a number of shortcomings related to this issue with reliable and promising evidence, and also showed the way to correct them with many examples. Accordingly, the issue of protection and respect of the Tajik language did not leave the author of the article, and the ways of the all-round development of the Tajik language were deeply and precisely investigated.

According to the author of the article, today the Government of the Republic of Tajikistan, especially with the increasing support and care of the President of the country, the Founder of Peace and National Unity - the Leader of the Nation, the President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon, is working to maintain the status and rank of our state language, which is also the mother tongue of the majority of citizens of the Republic of Tajikistan. found, all necessary measures have been taken. Moreover, he appreciated the contribution of poets and writers in the direction of protecting the authenticity of the Tajik language, and analyzed and reviewed their precious works as the preservers of national values with great taste. As a result, during the research of this topic, the

author came to the conclusion that in the conditions of the continuous development of modern technology, every person who is knowledgeable and knowledgeable should respect the national values, especially the state language, which nurtures the long history of our people and preserves the undisturbed culture of our nation. has an unprecedented contribution.

Keywords: *inguist, problem, term, scientific articles, media, independence, state language, development, noun.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Амлоев Аминҷон Ятимович* - Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон, н.и.ф., муаллими калони кафедраи забони тоҷикии факултети филологияи рус, журналистика ва медиатехнология. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. М. Турсунзода 30, **Email:** amloev@mail.ru, **тел.:** (+992) 917 58 77 78

Сведения об авторе: *Амлоев Аминджон Ятимович* – Российско-Таджикский (Славянский) университет, к.ф.н., старший преподаватель кафедры таджикского языка факультета русской филологии, журналистики и медитехнологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. М. Турсунзода 30, **Email:** amloev@mail.ru, **тел.:** (+992) 917 58 77 78.

Information about the author: *Amloev Aminjon Yatimovich* - Russian-Tajik (Slavonic) University, Ph.D. Senior Lecturer, Department of the Tajik Language, Faculty of Russian Philology, Journalism and Media Technology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. M. Tursunzoda 30, **Email:** amloev@mail.ru, **tel.:** (+992) 917 58 77 78.

ТАҚОБУЛИ МАЪНОЙ ДАР АНВОРИ СУҲАЙЛӢ-И ҲУСАЙН ВОИЗИ КОШИФӢ

Азимова С.Н.

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҳодисаи мутазодшавӣ ва тақобули маъноӣ дар забоншиносии хориҷӣ ба таври амику дақиқ таҳлил гардидааст. Ба ин мавзӯ **олимони зиёди Ғарб**, аз қабилҳои Ф.де Соссюр, Ч.Лайонз, Ш.Балли ва дигарон таваҷҷуҳ кардаанд. Тибқи ақидаи Ч. Лайонз, дар фаҳмиши ҳодисаи мутазодшавӣ аз нуқтаи назари мантикию маъноӣ марзҳои мураккаби муқобилмаъноӣ фаҳмида мешаванд. Ҳамин тавр, агар аломате, ки дар асоси он муқобилмаъноӣ ҳосил мегардад, қиёфаи микдорӣ дошта бошад, яъне каму зиёд шуда тавонад, (масалан, *гарм* – *ширгарм* – *хунук*), он гоҳ калимаҳое, ки нишонаҳои канории ин аломатро доранд, бо истилоҳи мутазод- «антоним» ифода карда мешаванд. Ин қабил зинахоро Ч. Лайонз бо амалиёти муқоиса алоқаманд месозад: “Зимни таҳлили нишона (хусусият, ҳолат) зухуроти бештар ё камтари он маълум мегардад. Бад-ин васила ҷузъҳои таркибии ҷуфти мутазодӣ метавонанд алоқаи тахминӣ дошта бошанд, яъне агар калима барои мутазод доштан имкон дошта бошад он дар матн дида нашавад, он гоҳ ҷузъи дуум тавассути дарки муқобилияти имконпазири он нисбат ба калимаи номбаршуда дар рафти муқоиса тахмин карда мешавад. Дар мисоли “*Об дар косаи сурх нисбат ба об дар косаи кабӯд хунуктар аст*” муқобилмаъноӣ калимаи *гармтар* аз матн аён мегардад» [9, с. 488]. Аз ин рӯ, вучуд доштани ҷузъи дууми ҷуфти мутазодӣ шарт нест.

Олими маъношиносии Ғарб Ш. Балли дар тақобули маъноӣ ифодаи ҳислати табиӣ тафаккури инсонро меид. Олим ба сабукии ишорат мекунад, ки дар шуури ғоянда мутазоди мантикиро пайдо мекунад (*гармӣ* — *хунукӣ*) ё умуман калимаи «ҷуфт» (*рост* — *чан*) ҳосил мегардад. «Дар шуури мо мафҳумҳои абстрактӣ ҳамчун ҷуфтҳо муқаррар шудаанд ва дар ин раванд ҳар як калимаба ин ё он васила дар бораи калимаи дигар тасаввурот ҳосил мекунонад» [3, с. 139]. Тақобули маъноӣ, пеш аз ҳама, маълумотеро, ки дар тасаввуроти одитарину эҳсосии инсон вучуд дорад, мушаххас ва мафҳумдор месозад. Раванди умумикунонӣ тавассути монандкунӣ ва номувофиқатии хусусиятҳои эҳсосӣ ҳосил мегардад [3, с. 85].

Дар адабиёти илмӣ соҳаи **забоншиносии муосири рус** одатан антоним гуфта «ҷуфти калимаҳои аз ҷиҳати семантикӣ муқобил» [2, с.122] ё «калимаҳое, ки маъноӣ муқобил доранд» [10, с.120] ва ё «калимаҳо бо маъноӣ нисбат ба якдигар муқобил»: *доверие* – *недоверие*, *накопитель* – *расточитель*, *сжимать* – *разжимать*, *утвердительно* – *отрицательно*, *да* – *нет*” [10, с.72-73] фаҳмида мешавад.

Дар раванди дарксозии мафҳуми мутазодшавии забонӣ фаҳмиши муқобилмаъноӣ ҳамчун тафовути ҳадалимкони воҳидҳои луғавӣ қарор дорад, ки бо мафҳуми умумии ҷинсӣ муттаҳид мегардад. Масалан, барои мутазодҳои *дароз* – *қӯтоҳ* мафҳуми «давомнокӣ» мафҳуми ҷинсӣ мебошад. Ин шаҳодат медиҳад, ки тасаввурот дар бораи давомнокӣ барои калимаҳои муқобилмаъноӣ ҷузъи умумии маъноӣ мебошад, яъне калимаи *дароз* бояд ҳамчун қалон аз давомнокӣ ва калимаи *қӯтоҳ* ҳамчун мафҳуми аз ҷиҳати давомнокӣ хурд фаҳмида шавад. Аз ин сабаб мафҳуми «муқобилмаъноӣ» ҳамчун нишонаи асосии категорияи мутазод баҳо дода мешавад. Баъзе вожашиносони рус, масалан, Д.Н. Шмелёв, мутазодшавиро ҳамчун муқобилгузории пурраи калимаҳо ва ё ҳамчун муқобилгузории маъноӣ мефаҳманд. Дар ин ҳусус олим ҷунин ибрози ақида менамояд: «Калимаҳое зидмаъно шуда метавонанд, ки аз рӯи маъноӣ умумӣ нишонаҳои муҳиммашон муқобилгузорӣ шудаанд, ҳатто агар онҳо дар нуқтаҳои аз ҳама канории парадигмаи луғавӣ маъноӣ қарор дошта бошанд» [17, с.145]. Аз ин бармеояд, ки муқобилгузорӣ (тақобули маъноӣ – С.А.) пеш аз ҳама, рафти фикрест, ки давомнокиро дар замон мефаҳмонад. Ба андешаи мо, тақобули маъноиро бояд ҳамчун ҳодисаи забонӣ, ки тавассути калимаҳо муайян карда мешавад, баҳо дод. Тақобули луғавӣ

чуфти калимаҳои пешниҳодшавандаро аз байни чуфтҳои дигар чудо мекунад. Масалан, чуфтҳои *пир – ҷавон*, *куҳна – нав* аз рӯи маъношон муқобиланд ва аз чуфтҳои *пир – калонсол*, *қадим – муосир*, ки семантикашон наздик аст, фарқ доранд. Инчунин чуфтҳои *пир – ҷавон*, *куҳна – нав* дар ҳамаи матнҳо ҳамчун муқобилгузори баромад мекунад, яъне ҳамин муқобилгузори ба онҳо хусусияти устувори мебахшад. Муқобилгузори ба соҳаҳои гуногуни воқеият мансуб аст, аз ин сабаб воҳидҳои луғавии ифодакунандаи воқеияти тамоми гуногун метавонанд дар нутқ ҳамчун мутаозодҳо баромад кунанд. Ин нуктаи назар дар асару мақолаҳои илмӣ олимони рус Д.Н.Будагов, Н.П. Колесникова, М.Р. Лвова ва дигарон инъикос шудааст.

Муҳаққиқи рус Я.А.Гудкова дар байни истилоҳоти мутааллиқ ба таҳлили семаҳо мафҳуми “противоположность значений”, яъне тақобули маъноро овардааст. Ӯ эътироф месозад, ки тақобули маъноӣ барои калимаҳо-антонимҳо хос буда, онро ҳамчун муносибати муқобилгузори нисбӣ маъноӣ баҳо додан мумкин аст. Ин муқобилгузори дар сохтори маъноии мутаозодҳои дигар, дар баробари семаҳои интегралӣ, аз рӯи як семаи дифференсиалии мутақобилан истисношаванда тақозо мегардад [5, с.8].

Тавре ки аз хулосаҳои олимону муҳаққиони маъношиносии рус бармеояд, муносибатҳои мутаозодии байни калимаҳо ва маъноҳои онҳо, пеш аз ҳама, ҳодисаи забонӣ буда, дар маъноҳои муқобили калимаҳо хусусиятҳои гуногуни ашёро, ҳодисаҳо ва равандҳои воқеиятро инъикос мекунад.

Дар забоншиносии ватанӣ ба мавзӯи муқобилмаъноӣ ё тақобули маъноии калимаҳо забоншиносони даврони классикӣ Абуалӣ ибни Сино, Носири Хусрав, Насируддини Тӯсӣ, Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ ва олимони шинохтаи муосир, ба монанди Б.Қамолиддинов, М.Муҳаммадиев, М.Қосимова, Ҳ.Талбакова, Ҳ.Маҷидов, Д.Ҳоҷаев зимни таҳқиқи ҷиҳатҳои гуногуни грамматикӣ вожаҳои забони тоҷикӣ даст задаанд. Аз ҷумла, дар рафти таҳқиқи муқобилмаъноии воҳидҳои фразеологӣ маҳз баҳамзидшавии маъноҳои ҷудогонаи ифодаҳои рехтаи гуногун ҳодисаи антонимияи фразеологиро ба вуҷуд меорад [12, с.62].

Дар китоби “Забони адабии ҳозираи тоҷик” дар хусуси калимаҳои зидмаъно зикр гардидааст, ки тақобули маъноии калимаҳо ба гурӯҳҳои зерин чудо мешавад: калимаҳое, ки мафҳуми **ҳодисаҳои табиӣ** (*ғармӣ – хунукӣ, рӯшноӣ – торикӣ, шукуфтан – пажмурда шудан*), **ҳолат ва ғайбӣ** (*ҷавонӣ – пирӣ, сиҳат – бемор, хушбахт – бадбахт*), **мафҳумҳои замонӣ** (*рӯз – шаб, зимистон – тобистон, бевақт – барвақт*), **мафҳумҳои гуногун** (*дур – наздик, боло – поён, шимол – ҷануб*), **хислатҳои гуногуни ашё** (*калон – хурд, сафед – сиёҳ, сер – гурусна*), **мафҳумҳои ҳиссиёт, кайфият ва зохир гардидани онҳо** (*дӯстӣ – адоват, душманӣ, муҳаббат – нафрат, хурсандӣ – ғамгинӣ, далер – буздиш*)-ро мефаҳмонанд [7, с.27].

Дар қорҳои илмӣ профессор Д.Ҳоҷаев нуктаҳои назари муҳаққиқони даврони классикӣ оид ба паҳлуҳои гуногуни забони тоҷикӣ, аз ҷумла мутаозодшавии калимаҳо ва тақобули маъноии онҳо оварда шудааст. Аз ҷумла, ӯ андешаҳои Насируддини Тусиро доир ба мутаозодҳо шарҳ дода, чунин мегӯяд: «Насируддини Тусӣ ҳодисаи антонимияи лексикиро дар нисбати зиддияти аслии ҳодисаи воқеият васеътар меонад. Аксар хусусияти антонимии лафз ба қаринаи калом вобаста аст» [16, с. 54].

Инчунин, олим чунин ақидаи Ҳоҷа Ҳасани Нисориро баён кардааст: «Ҳоҷа Ҳасан доир ба муқобилмаъноии калимаҳо нуктаҳо ва ишороти мушаххас дорад. Мавсуф ҳодисаи мазкурӣ луғавиро тавассути шарҳ додани ин санъати маънавӣ чунин меорад: «... Мутаозодшавӣ чунин ҳодисаест, вақте ки дар назм ё наср чанд калимаи ба ҳам аз ҷиҳати маъно муқобил ба назар мерасад, аз қабилӣ *некиву бадӣ, торикӣю рӯшноӣ, баландию пастӣ*» [16, с.218]. Тавре аз ин таҳлил бармеояд, ҳар як вожае, ки дар назму наср бо калимаҳои дигари зидмаъно ба муносибат ворид мегардад, тақобули маъноӣ ҳосил мекунад. Хизмати Ҳоҷа Ҳасан дар он аст, ки таҳлили калимаву ифодаҳои ин категорияи маъноиро дар доираи порчаҳои шеърӣ аз мероси адабии шоирони даврҳои гуногун анҷом додааст. Аз мазмуни

афкори ӯ ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки муҳаққиқ бештар ҷиҳатҳои луғавии ифодаҳои мутаазодиро дар забони тоҷикӣ ба назар мегирад.

Вожашиносии шинохтаи тоҷик М.Муҳаммадиев дар бораи мутаазодшавӣ зикр мекунад: “Антонимҳо яке аз категорияҳои муҳимми лексикӣ буда, дар забон вазифаҳои гуногуни услубиро адо менамоянд. Калимаҳое, ки маънои хилофи ҳамдигарро ифода мекунанд, антониманд. Антонимҳои лексикӣ берун аз матн ҳам хусусияти антонимии худро нигоҳ медоранд. Аммо дар дохили матн дар алоқамандӣ бо калимаҳои антонимии худ, ҷиҳати антонимиашон равшантар аст. Ба ин тариқ, дар калмаҳои антонимӣ ба тариқи муқоиса мафҳум ё ягон хусусияти сифатии мафҳум ва ё предметҳо ба ҳам муқобил гузошта мешавад” [13, с.245].

Олими варзидаи тоҷик М.Қосимова дар асари илмӣ худ “Таърихи забони адабии тоҷик” (2003) доир ба тақобули маъноии калимаҳо чунин мефармояд: “Антонимҳо калимаҳоеанд, ки аз ҷиҳати маъно ба ҳам зид мебошанд. Антонимҳо маъноҳои предметӣ, аломат, миқдор, ҳолат, ҳодисаҳои табииро ифода мекунанд: *гармо-сармо, рӯз-шаб, дӯст-душман, кҷж-рост, бад-нек, бадӣ – некӣ...* Калимаҳои антонимӣ бештар ашё, аломату ҳолат, миқдору андозаро мефаҳмонанд [8, с.95].

Мутаазодшавии маъноҳои луғавии калимаҳои забони тоҷикӣ дар асару мақолаҳои забоншиносии варзида Ҳ. Маҷидов муфасссал матраҳ гардида, олим доир ба ин масъала чунин ибрази назар намудааст: “Мутаазодҳо ... инъикосгари қонуниятҳои ягонагии олам ва муқобилияти ба ҳам зидҳои паҳлуҳои муҳталифи он буда, онҳо тазодҳои олами воқеиро дар шакли воситаҳои ифоданоки луғавӣ акс мекунанд... Дар маъноҳои ба ҳам зидди калимаҳо аломату хусусиятҳои муҳталифи шайъҳо, ҳодисаҳо ва равандҳои гуногуни воқеӣ акс ёфтаанд. Аз ин лиҳоз, дар навбати аввал, калимаҳои ифодагари шайъҳо: *ширин - талх, хуб - бад, ғафс - борик*; аломати - аломат: *кам - беш, дур - наздик, зуд - оҳиста* ва ҳаракат: *рафта - омадан, хестан - нишастан, додан - гирифтан* бо ҳам антоним мешаванд” [12, с.82].

Забоншиносии тоҷик Ҳ. Талбакова дар асари илмӣ «Антонимҳои забони тоҷикӣ» доир ба пайдошавии мутаазодҳо чунин ақидаро пешниҳод мекунад: «Мутобиқат дар асоси мантиқи муқобилгузорию ашё ва рӯйдодҳо ба вучуд меояд ва ҷуфтҳои антонимиро тавлид мекунад ва онро чунин шарҳ додаанд: тазод аз рӯйи маънои калима ҷиҳати зид аст, мутобиқат, ба ҳам мувофиқ омадани ҷиҳати ба ҳам зидро меғӯянд» [15, с.79].

Дар бораи истилоҳи “тақобули маъноӣ”-ро кор фармудани олими варзидаи Эрон Қуруши Сафавӣ чунин ибрази ақида мавҷуд аст: “Истилоҳи тақобули маъноӣ ба ҳангоми баҳс дар бораи мафҳуми муқобил ё дар истилоҳи суннатӣ маонии мутаазоди вожаҳо ба кор мераванд. Дар маъношиносӣ умдан аз истилоҳи тақобул ба ҷойи тазод истифода мешавад, зеро тазод сарфан гунае аз тақобул ба ҳисоб меояд” [6, с.273]. Қуруши Сафавӣ мафҳуми тақобули маъноӣ-ро ба шаш гурӯҳи маъноӣ ҷудо карда, ҳар як гурӯҳро таҳлилу баррасӣ намудааст [6, с.273-275].

Дар мақолаамонбо таъя ба таснифоти анҷомдодаи Қуруши Сафавӣ, ки ба назари мо имрӯз ягона таснифоти пурраи гурӯҳҳои тақобули маъноӣ аст, мисолҳои “Анвори Суҳайлӣ”-ро ба гурӯҳҳои зерини мутаазодӣ тасниф намудем:

Гурӯҳи 1. Дар таснифоти Қуруши Сафавӣ ин гурӯҳ “**Тақобули мударриҷ**” (**градуалӣ**) номида шудааст [6, с.273]. Ба ин гурӯҳ сифатҳои аслии дохил мешаванд. Дар асари мавриди таҳқиқамон чунин мисолҳо зиёд буда, мо якчанд намунаи онҳоро ин ҷо меорем:

Ғарибу шаҳрро ба насиби тамои хурсанд гардониданд ва хурду бузургро ба атои амим аз абнои ҷинс мустағнӣ сохтанд (1, с.30);

Ман умри худро дар подшоҳӣ гузаронидаам ва гарму сарди рӯзгор бисёр чашидаам (1, с. 349);

З-он, ки дар офоқ зи барнову пир,

Ҳеҷ кас аз ёр надорад гузир (1, с. 218);

*Бархӯр зи ҳаёти абаду умри муҳаллад,
К-ин аст дуо шому саҳар **пиру ҷавонро** (1, с.498).*

Дар мисолҳои ин гурӯҳ ҷуфтҳои мутазодии *хурду бузург, гарму сард, барнову пир, пиру ҷавонба* воситаи сифатҳои асли тақобули маъноиро ташкил дода, воситаҳои ифоданоки луғавӣ мебошанд. Ногуфта намонад, ки дар ҷумлаи аввалҷуфтҳои мутазодии *ғарибу шаҳрӣ* ва дар мисоли охир ҷуфти мутазодии *шому саҳар* низ мушоҳида шуданд, вале онҳо ба гурӯҳи дигари таснифот мутааллиқанд.

Гурӯҳи 2. Ин гурӯҳ дар таснифоти Куруши Сафавӣ “**Тақобули мукамал**” ё **комплиментарӣ** номида шудааст [6, с.273]. Дар ин гурӯҳ маънои инкории яке аз ду калимаи муқобилмаъно дида мешавад. Чунончи:

*Хунук он ки осоиши **марду зан**,
Гузинад ба осоиши хештан (1, с.61);*

***Зинда** ба **мурда** машав, эй нотаом,
Зинда ту кун **мурдаи** худро баном (1, с.88);*

*Гар шуморӣ ёр касеро шумор,
К-ӯ бувад андар **ғаму шодият** ёр.
Дӯст, ки дар **шодиву ғам** нест дӯст,
З-ӯ чӣ шавад **шод**, ки **ғам** худ ҳам ўст (1, с.225);*

*Васле, ки дар он малол бошад,
Ҳичрон беҳ аз он **висол** бошад (1, с.404).*

Дар мисолҳои овардашуда як ҷузъи ҷуфти мутазодӣ дигарашро инкор карда, тақобули мукамалро ба вучуд меорад, ки ин боиси васеътар гардидани зиддияти аслии ҳодисаю воқеият мешавад.

Гурӯҳи 3. Гурӯҳи мазкур “Тақобули дусӯя” (симметрий) ном дорад. Доир ба ин навъи тақобули маъноӣ Ж.Гулназарзода чунин гуфтааст: “Дар ин навъ ҷуфтҳо дар робитаи дусӯя бо якдигаранд” [6, с.274].

Муҳаққиқ рус К.В.Гудкова доир ба тақобули дусӯя чунин ақида дорад: “Тақобули дусӯя категорияи забонист, гарчанд онро аз нуқтаи назари фалсафа ва мантиқ низ баррасӣ кардан мумкин аст. Тақобули дусӯя на танҳо барои таҳлил намудани забон, балки нутқ ҳам имкон медиҳад [5, с.70].

Барои таҳлил ва собит намудани ин фикр боз рӯ меорем ба мисолҳо аз асар:

*Марди зоҳидро ба истимои ин суханон сари риштаи ҷанги **шавҳар ва зан** ба ҷанг афтод (1, с.99);*

*Фурсат нигоҳ дошта ва шаробҳои гарон бар **ошиқу маъшуқ** паймуда (1, с.95);*

Пирамардезанинобақорваҷавондарақдорадвадил дар ўбандадва он занмаргиўро аз Худо меҳаҳад(1, с.521).

Дар ҷумлаҳои боло калимаҳои *шавҳар ва зан, ошиқу маъшуқ, пирамарду зани ҷавонтақобули дусӯяро* ташкил медиҳанд, зеро ҷузъи якуми онҳо бо ҷузъи дуюм робитаи дутарафаи мутақобила дорад.

Гурӯҳи 4. Гурӯҳи мазкур “Тақобули ҷиҳатӣ” (директивӣ) ном дорад. Намунаҳои ин қабил калимаҳое, ки дорои тақобули маъноӣ ҳастанд, бештар барои феълҳо хос аст, зеро он “ҳаракат ба сӯи ё аз сӯи гуёнда аст” [6, с.274].

*Чӣ шавад к-он гули раёно ба ҷаман боз **ояд**,
Магар ин ҷон зи тани **рафта** ба тан боз **ояд** (1, с.339);*

*Мокиён ҷавоб дод ва гуфт: “Рост мегӯӣ, **бозомадани** ту ва **гурехтани** ман аз онаст, ки ҳаргиз бозеро бар сихи қабоб надидай (1, с.129).*

Гурӯҳи 5. Гурӯҳи мазкур “Тақобули вожагонӣ” [6, с.274] ном дорад, ки мо онро тақобули грамматикӣ номида метавонем.

Дар рисолаи номзадии Б.Раҳмонӣ (Б.Раҳмонов) таҳти унвони “Хусусиятҳои луғавӣ-маъноӣ ва сохтории феъл дар “Таърихи Бухоро”-и Наршахӣ” чунин омадааст: “Ба мутазодҳои грамматикӣ ифодаи шакли луғавии феъли алоҳидае дар сурати тасдиқӣ ва инкорӣ бо усулҳои грамматикӣ аст, мисли **сулҳ кард** ва **сулҳ накард**, **гуфт** ва **нагуфт**, ки аз назари луғавӣ як феъл ҳастанд, вале аз назари маъноӣ грамматикӣ ду маъноӣ ба ҳам зидро ифода кардаанд” [14, с.66]. Аммо дар мавриди шакли инкории феъл олими варзидаи тоҷик Ҳ.Мачидов ин ақидаро қабул надошта, чунин гуфтааст: “Ба гурӯҳи антонимҳои луғавӣ инчунин шаклҳои инкори калимаҳо, ки аз ҷумлаи зухуроти хосиятҳои сарфӣ онҳо аст, дохил намешаванд. Мисолҳои навъи *овард - наовард, ширин - ширин не, баҳор - баҳор не* антоним набуда, шаклҳои тасдиқи инкори калимаҳои ҷудогона мебошанд” [6, с.276]. Дар “Анвори Сухайлӣ” бо ин навъи тақобули маъноӣ мисолҳои зерин ба ҷашм расиданд:

*Бо ҳок яқсон шуд ва аз инҷо бузургон гуфтаанд, ки ба ҳар ҳол душмани **доно** аз дӯсти **нодон** беҳтар аст:*

*Душмани **доно**, ки ғами ҷон бувад,*

*Беҳтар аз дӯст, ки **нодон** бувад (1, с.8);*

*Ва ҳамвора аз ҳоли ҳам **бохабар** буданд (1, с.391);*

***Бехабар** рӯй ба роҳ овард ва чун домани диёнаташ аз лавси ин ифтиро пок буд (1, с.391).*

Гурӯҳи 6. Гурӯҳи мазкур “Тақобули зимнӣ” (коннотативӣ) унвон гирифтааст [6, с.275]. Ба ин гурӯҳ мутазодҳои мутааллиқанд, ки ғӯянда ё муаллиф зимни дидгоҳи худ калимаҳои овардаашро ба ҳамдигар муқобилмаъно сохтааст ва зидмаъно будани ин вожаҳо аз матн маълум мегардад:

*Муҳолифи ту яке **мӯр** буд, **море** шуд,*

*Баровар зи сар он **мӯри** барғаишта димор.*

Мадеҳ замонаш аз ин бошу рӯзгор мабар,

*Ки **аждаҳо** шавад ар рӯзгор ёбад **мор** (1, с.116);*

***Пашиа** чу пур шуд бизанад **пилро**,*

*Бо ҳама тундиву салобат, ки **ӯст**.*

***Мӯрчагонро** чу фитад иттифоқ,*

***Шери** жаёнро бидаронанд нӯст (1, с.122).*

Бояд гуфт, ки дар бисёр мавридҳо тақобули маъноӣ тавассути ҷуфтҳои мутазодие ифода меёбад, ки дар илми забоншиносӣ ба истилоҳ *антитеза* ишора карда мешаванд. Муҳаққиқи рус Е.С.Гаврилова дар ин хусус чунин мегӯяд: “Таснифоти антитеза дар асоси муқобилгузории як / якчанд ҷуфти мутазодҳо сурат мегирад: 1) *антитезаи сода* – антитезае, ки аз як ҷуфти мутазодҳо иборат аст; 2) *антитезаи мураккаб* – антитезае мебошад, ки дар асоси истифода бурдани як қатор ҷуфтҳои муродифӣ ба вучуд меояд. Ин навъи антитеза ҳангоми тавсифи васеъ ва муфассалу пуртазод дода шудани персонажҳо, ду ё якчанд объект дар муқобилгузории ҷуфтистеъмол кор фармуда мешавад” [4, с. 49]. Ин гуна мафҳумҳо бештар барои забони адабиёти бадеӣ хос ҳастанд, зеро дар онҳо олами зоҳирӣ ва ботинии инсон акс меёбад. Барои тақвияти ин фикр боз мурочиат мекунем ба мисолҳо аз асари мавриди таҳлиламон:

*Чун **неку бади** ту бар ту мегардад боз,*

Бингар, ки ҷйкормекунӣ дар ҳаққи хеш(1, с.462);

... Агарчи **андӯҳгин бошам, шод шавам** ва ба дидори ҳумоюнаш аз банди ғаму малол **озод гардам** (1, с.504). Дар ин мисол феълҳои *андӯҳгин бошам* ва *шод шавам* тақобули маъноиро ҳосил кардаанд. Мисолҳои дигар:

*Агар риштаи **сиёҳ** ва **сафеди рӯзу шаб** барҳам тофтандӣ, ба қаъри он нарасидӣ (1, с. 46);*

*Якчанде бар ин бигузаит ва замона басте авроқи **сафеду сиёҳи лайлу наҳор** дарнавишт (1, с. 396);*

*Ман ҳамчу **хору хокам** ва ту **офтобу абр**,*

Гулҳова лолаҳо диҳам, ар тарбият кунӣ (1, с.87).

Чунон ки аён мегардад, дар мисолҳои овардашуда калимаҳои *сиёҳ* ва *сафед*, *рӯзу шаб*, *сафеду сиёҳ*, *лайлу наҳор*, *хору хок*, *офтобу абр* хусусияти зидмаъно доранд ваантитезаи мураккабро ташкил медиҳанд. Дар мисоли мазкур се чуфти муқобилмаъно дида мешавад, ки онҳо бо маънои иловагии худ тақобули маъноиро барои хонанда мушаххас ва нишонрас гардондаанд:

Хасми доно, киофати ҷон аст,
Беҳтар аз дӯсте, ки *нодон* аст.
К-он чӣ нодон кунад, ҳама *зарар* аст,
В-агараи нафъ ҳаст, мухтасарааст (1, с. 337);
Чангу сулҳи бемаҳал н-ояд ба кор,
Ҷойи гул, *гул бошу ҷойи хор*, *хор* (1, с.102).

Дар мисоли боло вожаҳои *хасм* ва *дӯст*, *доно* ва *нодон*, *зарар* ва *нафъ*, *чангу сулҳ*, *гул* ва *хор* антитезаҳои сода буда, тавсифи васеи хислатҳои қаҳрамонон ва хусусияти ашӯро боз ҳам равшантару возеҳтар инъикос менамоянд.

Ҳамин тариқ, ҳамаи шаш навъи тақобули маъноӣ, ки мо дар пайравии таснифот ё гурӯҳбандии пешниҳоднамудаи олими эронӣ Куруши Сафавӣ ва маъношиносии тоҷик Ж.Гулназарзода онро анҷом додем, дар асари мавриди пажӯҳиши илмиамон мавҷуд аст. Аз таҳлили дар мақолаи мазкур гузаронидаамон аён гардид, ки вобаста ба дидгоҳи Ҳусайн Воизи Кошифӣ тақобули маъноӣ дар “Анвори Суҳайлӣ” мавқеи хос дошта, аз ҷониби муаллифи асар хеле эҷодкорона ва бамавқеъ бо истифода аз навъҳои сода ва мураккаби чуфтҳои мутақодӣ қорбаст гардидаанд.

Муқарриз: Гулназарзода Ж.Б. – д.и.ф., профессори ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода

АДАБИЁТ:

1. Ҳусайн Воизи Кошифӣ. Анвори Суҳайлӣ. (аз рӯи нусхаи аввалияи самъ, чопи акси Берлин, бо инзимои феҳристи ҳикоят ва фарҳанги луғот, чопи саввум).-Техрон: Амири Кабир, 1362.- 595с.
2. Ахманова О. Очерки по общей и русской лексикологии/О.С.Ахманова. –М., 1957. -420с.
3. Балли Ш. Французская стилистика. М.: ИЛ, 1961. -394 с
4. Гаврилова Е. С. Лингвистическое выражение противопоставления // Вестник КГУ им. Некрасова. №3, 2013. -С.141-144.
5. Гудкова К.В. К вопросу об антонимических и бинарных оппозициях/ К.В.Гудкова// Вестник СПбГУ. Сер. 9. 2012. Вып. 3, 2012. -С.68-71.
6. Гулназарзода Ж. Низомии маъноии феъл дар забони адабии тоҷикӣ (бар маънои осори бадеии Абдурахмони Ҷомӣ) / Ж. Гулназарова Монография. –Душанбе, 2022. –334с.
7. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. –Душанбе, 1973.- 458 с.
8. Қосимова М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X). Ҷилди 1 / М. Н. Қосимова. – Душанбе, 2011. – 568 с.
9. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику. / Дж.Лайонз. –М., 1978. -540с.
10. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. - М.: Сов.энциклопедия, 1990. -683 с.
11. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ. / Ҳ. Мачидов. – Душанбе: Деваштич, 2007. Ҷ.1. - 241 с.
12. Мачидов, Ҳ. Сеҳри сухани форсии тоҷикӣ / Ҳ. Мачидов. – Душанбе: Дақиқӣ, 2014. – 352 с.
13. Муҳаммадиев М. Синонимҳо дар забони ҳозираи тоҷик. - Душанбе, 1962. - 162 с.
14. Раҳмонов Б.Н. Хусусиятҳои луғавӣ-грамматикии феъл (дар асоси маводи “Таърихи Бухоро”). – Душанбе:Донишварон, 2017. -188с.
15. Талбакова, Ҳ. Луғатиантонимҳои забони адабии тоҷикӣ / Ҳ. Талбакова. – Душанбе, 2000. – 129 с.
16. Хочаев Д. Гуфтори накӯ қуҳан нагардад / Д.Хочаев. -Душанбе: Шучоён, 2011. – 230 с.
17. Шмелев Д.Н. Современный русский язык. Лексика. Учеб. пособие. /Д.Н.Шмелев. -М.: Просвещение, 1977. - 335 с.

ТАҚОБУЛИ МАЪНОӢ ДАР АНВОРИ СУҲАЙЛӢ-И ҲУСАӢН ВОИЗИ КОШИФӢ

Дар мақолаи мавриди назара фкори илмии забоншиносони тоҷики даврҳои классикӣ ва муосир, забоншиносони Ғарб ва Россия доир ба навъҳои тақобули маъноӣ ба таври дақиқ матраҳ гардидаанд. Муайян гашт, ки ин масъала дар қорҳои олимони маъношиносии ватанӣ аз паҳлуҳои гуногун матраҳ гардида, таваҷҷуҳи муҳаққиқонро хеле зиёд ба худ ҷалб кардааст. Инчунин ошкор

гардид, ки дар бисёр мавридҳо тақобули маъноӣ тавассути ҷуфтҳои мутақобиле ифода меёбад, ки дар илми забоншиносӣ *антитеза* ном доранд. Муаллифи мақола наваҳои гуногуни тақобули маъноӣ, аз ҷумла тақобули градуалӣ ва комплиментарӣ, симметрӣ ва директивӣ, грамматикӣ ва коннотативиро дар асоси маводи асарӣ барҷастаи адиби мумтози асри XV Ҳусайн Воизи Кошифӣ таҳти унвони “Анвори Сухайлӣ” бо таҳлили амиқ фаро гирифтааст. Таҳлили мисолҳои аз асар ҷамъоваришуда собит намуд, ки ҳамаи наваҳои тақобули маъноӣ дар асарӣ мавриди назар мавҷуданд. Дунёи ботинии адиб ҷунон серпахлу ва рангин аст, ки ӯ тақобули маъноиро дар асар мақоми хоса бахшида, онро бамавҷе, моҳирона бо истифода аз наваҳои сода ва мураккаби ҷуфтҳои мутақобиле корбаст кардааст.

Калидвожаҳо: тақобули маъноӣ, тақобули градуалӣ, тақобули комплиментарӣ, тақобули симметрӣ, тақобули директивӣ, тақобули грамматикӣ, тақобули коннотативӣ.

СЕМАНТИЧЕСКАЯ ПРОТИВОПОЛОЖНОСТЬ В «АНВОРИ СУХАЙЛИ» ХУСАЙНА ВОИЗА КОШИФИ

В статье анализируются научные мысли и высказывания таджикских лингвистов классического и современного периодов, воззрения западных и российских языковедов на разновидности семантической антонимии. Установлено, что данный вопрос всесторонне рассмотрен в научных трудах отечественных семантологов, и поныне является предметом научного интереса исследователей. Кроме того, выявлено, что часто семантическая антонимия выражается посредством антонимических пар, называемых в языкознании *антитезами*. Автором статьи исследуются различные виды семантической антонимии, такие как градуальная и комплементарная, симметричная и директивная, грамматическая и коннотативная, которые рассмотрены на основе материалов известного произведения знаменитого литератора XV века Хусайна Воиза Кошифи “Анвори Сухайли”. Анализ собранного из произведения материала доказывает, что все виды семантической антонимии присутствуют в произведении. Внутренний мир литератора является настолько многогранным и красочным, что он придаёт особый статус семантической антонимии, и применяет её уместно, мастерски с использованием простых и сложных видов семантических антонимических пар.

Ключевые слова: семантическая антонимия, градуальная антонимия, комплементарная антонимия, симметричная антонимия, директивная антонимия, грамматическая антонимия, коннотативная антонимия.

SEMANTIC CONTRADICTION IN “ANWORI SUHAILI” BY HUSAIN VOIZ KOSHIFI

The article analyzes the scientific thoughts and statements of Tajik linguists of the classical and modern periods, the views of Western and Russian linguists on types of semantic antonymy. It has been established that this issue has been comprehensively considered in the scientific works of domestic semanticologists, and is still a subject of scientific interest for researchers. In addition, it has been revealed that semantic antonymy is often expressed through antonymic pairs, called antitheses in linguistics. The author of the article examines various types of semantic antonymy, such as gradual and complementary, symmetrical and directive, grammatical and connotative, which are considered on the basis of materials from the famous work of the famous XV century writer Husain Voiz Koshifi “Anvori Suhaili”. Analysis of the material collected from the work proves that all types of semantic antonymy are present in the work. The inner world of the writer is so multifaceted and colorful that he gives a special status to semantic antonymy, and applies it appropriately, masterfully using simple and complex types of semantic antonymous pairs.

Keywords: semantic antonymy, gradual antonymy, complementary antonymy, symmetrical antonymy, directive antonymy, grammatical antonymy, connotative antonymy.

Маълумот дарбори муаллиф: Азимова Сайёра Назриевна – Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи забони тоҷикӣ ва ҳуҷҷатнигорӣ. Нишони: ш. Душанбе, к. Саид Носир 33. Телефон: (+992) 987884042; E-mail: sayora.a@mail.ru

Сведения об авторе: Азимова Сайёра Назриевна – Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, соискатель кафедры таджикского языка и делопроизводства. Адрес: г. Душанбе, ул. Саид Носира 33. Тел.: (+992) 987884042; E-mail: sayora.a@mail.ru

Information about the author: Azimova Sayora Nazrievna – Academy of public administration under the President of the Republic of Tajikistan, applicant of the Department of tajik language and Office work. Address: Dushanbe, 33 Said Nosir str. Phone : (+992) 987884042; E-mail: sayora.a@mail.ru

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ ГРУППА ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ СО ЗНАЧЕНИЕМ
ЧУВСТВО СТРАХА В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ***Ахмаджонова Н.И.***Худжандский государственный университет имени Б. Гафурова**

В ЛСГ в русском и таджикском языках входят прилагательные, характеризующие человека, легко поддающегося чувству страха или тревоги, опасению: тарсончак, буздил, бечуръат - робкий, тарсомез, хавломез - боязливый, тасрсу - пугливый, тарсон, харосон - трусливый, бечуръат - несмелый, тарсончак-малодушный, эхтиёткор-опасливый.

Прилагательные, входящие в данную ЛСГ и в русском и в таджикском языках могут сочетаться и с неодушевленными существительными, типа улыбка, взгляд и т.д. В толковом словаре таджикского языка страх имеет следующее значение: Тарс – хавф, бим. Но трусливый – тарсончак имеет значения буздил, камчуръат, тасрсу.

О.Ю. Богуславская различает синонимы, составляющие рассматриваемую ЛСГ, по следующим смысловым признакам: 1) характеризуются ли реактивные свойства нервной системы субъекта (пугливый, боязливый) или свойства его личности (тарсончак, буздил, бечуръат - робкий, тарсомез, хавломез - боязливый, тасрсу - пугливый, тарсон, харосон - трусливый, бечуръат - несмелый, тарсончак -малодушный, эхтиёткор -опасливый); 2) является ли чувство страха или тревоги непосредственной импульсивной реакцией на некоторое событие (пугливый) или тревога является обычным эмоциональным фоном для субъекта (боязливый, робкий, несмелый, опасливый, малодушный); 3) проявляется ли данное свойство в уклонении от действий или от контактов с внешним миром (это наиболее характерно для робкий и несмелый); 4) какова роль рациональной оценки ситуации (наименьшая у боязливый и пугливый); 5) насколько субъективны основания для того, чтобы испытывать тревогу или страх (наименее объективны в случае робкий и несмелый); 6) в какой мере субъект может преодолеть себя и действовать так, как должно (в случае трусливый - в наименьшей); 7) какова этическая оценка свойства субъекта или самого свойства (отрицательная для трусливый).

Нужно оговорить, что прилагательные, характеризующие данные свойства (черты характера) человека, чаще встречаются в литературе, в обиходной речи, чем соответствующие существительные, называющие эти свойства.

Рассмотрим выделенные прилагательные в словарях художественных произведениях.

Робкий ~ 'несмелый, боязливый // выражающий несмелость, боязливость// исполненный несмелости, боязливости' [1, с. 720].

Прилагательное робкий в основном круге употреблений характеризует свойства личности, а не биологической природы субъекта [6, с. 13], поэтому сочетается с предлогом по + дательный падеж другого существительного, например, робкий по натуре, по природе, по характеру или с предлогом от + Родит, падеж существительного со значением источника, например, робкий от природы, от рождения и т.д. Эти предложно-падежные конструкции обозначают тот факт, что это именно прирожденное свойство личности. Но свойство робости можно приобрести (стать робким) по какой-либо причине: "Высокие (вертикальные) порывы своей души он ценил, он очень ценил, но, когда дело касалось отношений с женщиной, он им не доверял: после высоких порывов он делался робким. Кроме того, нужно обратить внимание на употребление прилагательного робкий в предложно-именной конструкции с + Твор. падеж имени, где имя в форме творительного падежа обозначает партнеров, в общении с которыми проявляется данное чувство, например, он робок с ней. Это слабо выраженная эмоция страха перед новым, неизвестным, неиспытанным, непривычным, которая иногда может носить ситуативный характер, но чаще всего, обобщенный [3, с. 151]. Опрос носителей русского языка показывает, что чувство робости, прежде всего, ассоциируется со

страхом перед публикой. Поэтому робкий человек постоянно испытывает в обществе чувство тревоги, связанное с неуверенностью в себе и с боязнью осуждения со стороны окружающих: Ман аз ҳамон вақт сар карда, бисёр тарсончак шудам, шаб, ки торик шуд, ҳар чизе ки ба назарам намояд, «дев» ё «ачи- на» гумон карда дар ларза меафтадам, азбаски Султонпошо маро аз накл кардани ҳикояҳои деу ачина тарсонда буд, ба пеши падару модари худ ҳам аз он воқеаҳо лаб намекушодам. [9, с.49]. Человек, которому присуща робость, это человек крайне нерешительный, отступающий перед малейшей опасностью [6, с. 88], который не любит проявлять инициативу, склонен к пассивности, стремится причинять как можно меньше беспокойства окружающим, предпочитает не привлекать к себе внимание, говорит немного и негромко (6, с. 13): . Ҳамаи занон тарсону ларзон паст-паст бо ҳам гап мезаданд. Мардон дар ҳавлии берун буданд. Писари косагар хабар овард, ки «омадагон дузд набуда, меҳмон будаанд» ва бо ин хабари худ занонро осуда кард [9, с.89]. Аммо бо ҳамаи ин таъкидҳо ва тарсониданҳои динӣ дар Бухорои амирӣ, ки аз ҷиҳати шуҳрати диндорӣ сифати «шарифӣ»-ро ба худ баста буд, ҳучраҳои мадраса мулки хусусӣ шуда, дар харидуфурӯхт даромада буданд [9, с.179].

Аммо бо ҳамаи ин таъкидҳо ва тарсониданҳои динӣ дар Бухорои амирӣ, ки аз ҷиҳати шуҳрати диндорӣ сифати «ша-рифӣ»-ро ба худ баста буд, ҳучраҳои мадраса мулки хусусӣ шуда дар харидуфурӯхт даромада буданд [9, с.176]; ■— Аз гуфтани номи он маъшукаи меҳрубон ва ба қавли ту «номехрубон» метарсам, — гуфтам ман дар ҷавоб тарсону ларзон [9, с.327].

Прилагательное **робкий** может характеризовать и неодушевленные существительные, чаще улыбку, голос, человека в русском языке, но в таджикском языке имеет значение чувство и чаще относится к человеку:

Дили ҷаҳоне аз вай ҳаросон, парандаю чаранда дар ваҳми ҷон буданд: аз тафти дамаш пари каргас дар ҳаво месӯхт, наҳанги диҷамро аз об ва уқоби парронро аз осмон ба ҷангаш мегирифт. Ва Амир дар боргоҳ, рӯи қолинҳои густурда, гирди гаҳвораҳо мегашт ва раммол Ҳоҷӣ Тӯра, як қадам қафо аз ӯ, пайравӣ мекард ва шогирди муншӣ Рӯзимурод дар кунҷе ҳаросон меистод, ва ҷеҳраи Амир гул кард:

Прилагательное робкий в русском языке часто употребляется в краткой форме: "При всей внешней лихости с женщинами он был робок и греховодником так и не стал". Но в таджикском языке употребляется в полной форме: буздил, тарсончак.

Близкий к робкий - буздил синоним несмелый - тарсончак, охудил, тарсу. Также чаще употребляется как прилагательное, характеризующее свойство личности, а не биологическую природу субъекта и означает свойство человека, неуверенного в себе или необладающего достаточной смелостью [6, с. 88]: Для свойства несмелости наиболее характерна ситуация, когда субъект из-за неуверенности в себе отказывается от совершения полезных или нужных поступков [6, с. 13].

Прилагательное несмелый в русском языке также может сочетаться с неодушевленными существительными. Чаще всего это соматизмы, слово голос, абстрактные имена:

Прилагательные трусливый и трусоватый толковые словари русского языка определяют следующим образом:

Трусливый - 'легко поддающийся чувству страха, не способный бороться с ним' [6, с.420]; 'легко поддающийся чувству страха, робкий в действиях. На меньшую степень признака указывает суффикс прилагательного -оват-.

Прилагательное **трусливый** / **тарсончак** тоже характеризует свойство личности. Это состояние, в котором человек, руководствуясь примитивным инстинктом самосохранения, всеми силами старается избежать опасности даже в ситуации, когда это противоречит этическим нормам: "В рыбаках тетя Шура ценила хваткость и смелость, умела радоваться за других и не любила ленивых, вялых и трусливых людей" (М. Тарковский, Жизнь и книга //

Октябрь №9, 2002.); - Я ограбил банк. - Ты не можешь ограбить банк. Для этого ты трусливый и неповоротливый" метался по горячему дому и не выскакивал из него потому, что не хотел расставаться с какими-то подпалёнными огнем вещичками"; "Вредное для Кости - бывший соотечественник вступил в соперничество, не открытое, а гаденькое, тайное, из которого, как из вторсырья, несильные, трусливые люди умеют добывать себе энергию" (О. Новикова, Мне страшно, или Третий роман // «Звезда», №4, 2003).

Трусливый испытывает чувство страха, которое он почти не в силах преодолеть, даже когда он сознает, что должен сделать это: "Все четверо смотрели на меня в упор, и все четверо, наверно, думали: «Как этот подонок труслив элементарен!» О, пусть, пусть себе думают, только бы отпустили...!" (В. Ерофеев, Москва - Петушки, 183); "Тебе следует научиться играть в их игры по правилам, навязанным ими, и по возможности выигрывать, так как они трусливы и боятся победителей" (Б. Левин, Блуждающие огни).

Трусоватый, как и трусливый, человек - это человек, не способный бороться с чувством страха, испытывающий страх перед малейшей опасностью (Словарь синонимов, 1970: 88): Но контекст показывает, что свойство трусости - преодолемое чувство: "Она ведь не дала своему чувству выйти наружу, когда тебя клевали и долбали (она трусовата, она это знает), - зато теперь чувство поднялось и долго гложет ее" (В. Маканин, Стол, покрытый сукном и с графином посередине).

Для трусливых, трусоватых источником страха является рациональная оценка ситуации субъектом, т.е. его предположение о наличии потенциальной угрозы его благополучию или даже жизни; эта угроза может быть реальной, не вымышленной (НОССРЯ, I: 13). Ср. с определением в словаре русского языка В. Даля 'трусливость тревожлива: всего боится' (IV: 438): "Значит, это обычная перестраховка нашего верноподданного и трусливого руководства" (В. Катанян, Прикосновение к идолам); "Среди них грохочущий костылями (костылем и палкой) Кривошей, этот всегда затягивает процедуру, трусоват и много раз переспрашивает Марусю назначение укола - и сколько кубиков, и нет ли ошибки!" (В. Маканин, Андеграунд, или герой нашего времени).

Трусливый может или отказаться от активных действий, которые от него ожидаются, или, поддавшись страху, совершить поступки, приносящие вред окружающим: Чун Макгрегор ўро тарсончак номида буду барои тарғиби ӯ (ва дар ҳамин ҳол барои пур кардани киссаи хеш) зиёд кӯшиш кард, ВАО-и рус бо вучуди он ки ба мардуми Қафқоз рӯйи хуш намедихад, аммо дар шароити имрӯз ба хотири аз мушкили асосии Руссия дур кардани таваҷҷуҳи мардум водор шуд дар ин маврид зиёд гӯяд.

Прилагательные трусливый и трусоватый чаще употребляются с негативной оценкой в соответствующих контекстах: — Мне не нравятся люди, которые нападают на противника со спины, — рычал Грюм, а скулящего от боли хорька подбрасывало все выше и выше. — Гнусный, трусливый, подлый поступок... Хорька швыряло в воздухе, его лапы и хвост беспомощно болтались; Орлы — не из добрых птиц. Некоторые из них трусливы и жестоки. Но орлы из древнего племени с Северных Гор были крупными птицами, гордыми, могучими и благородными. [НКРЯ]

Материалы нашей картотеки показывают, что можно стать трусоватым по какой-либо причине: А у меня никогда не было такой вещи, которую я бы пожалел, если б она пропала. Может быть, я поэтому и трусоват. Впрочем, это не оправдание. [НКРЯ]

Прилагательное **трусливый** имеет широкую сочетаемость с соматизмами: Ва бигзор нозирон боз ба қавм сухан ронда, гӯянд: «Қасе, ки тарсончак ва буздил бошад, бигзор рафта, ба хонаи худ баргардад, то ки дили бародарони худро мисли дили худаш тарсончак нагардонад». с неодушевленными существительными: Ва Одам дар гузашта иззати нафси худро химоя карда наметавонист, ҳозир метавонад, чунки давлат пушту паноҳ шудааст, ва тартибу талаби замони нав, даврони сотсиалистӣ, Одами нав тарбия кардан аст, ва мақсаду муродаш ин аст, ки Одам мутеъи Одам набошад; ва хондани сурудҳои хузнаварро

манъ кард, ва нашру тарғиби китобҳоеро, ки оҳангу мазмунӣ яъсу ноумедӣ доранд, зараровар донист, ва одамбезориву ғушанишиниву Худочӯиро, ки ҳамчун нишонаи ҷаҳолат ва шугли одамони беиродаву тарсонҷак, маҳкум намуд, ки ин ҳама ба Рисолати Одам дар Ҷамъият, ҳеҷ муносибате надорад, балки таҳқирест ба номи Одам ва мақоми Одам. Прилагательное трусливый сочетается с абстрактными существительными: Дин выглядел смущенным. Он трусливо улыбнулся Гарри. Гарри не ответил на улыбку: новорожденное чудовище у него внутри с ревом требовало тут же на месте вышвырнуть Дина из команды; Верно, что мы сейчас не воюем в открытую с Чёрной Страной, и есть некоторые, близкие к ушам герцога, которые дают трусливые советы.[НКРЯ].

Прилагательное *трусливый* сочетается и с собирательными существительными: Слишком эти журналисты трусливая публика – Беҳад ин хабарнигорон ашхоси тарсонҷаканд.

Прилагательные *трусливый*, *трусоватый* употребляются в краткой форме: "Мать была запугана, *труслива*, лицемерна" (И. Муравьева, Филемон и Бавкида); "Ведь честный человек не может смотреть спокойно, как оскорбляют другого честного человека, от того же, кто бесчестен и *труслив*, не увидишь рыцарской учтивости и вежества, ибо трус не знает милосердия" (С. Лурье, Поступки, побуждения, слова // «Звезда», №5, 2002); Ин аст характерҳои ҷудокардаи ӯ: «лакқӣ, хасис, тарсонҷак, худбин, худбовар, танбал, ҳаёлпараст, мешчан, бадқаҳр ва дағал» ва монанди ҳамин ёздаҳ хусусият». – Ман тура медонам, тарсонҷак ҳастӣ, бача! – гуфт бобо-раис.— Бинобар он фақат бо гуфтаи ту ман бо Ҷобиру Ғулом даст ба гиребон шуда наметавонам, батар обрӯи худам мерезад, мардум гумон мекунанд, ки ман бардурӯғ ба одамҳо тӯҳмат мезанам.[НКТЯ].

С синонимами данного рода, особенно со словом *трусливый*, сближается прилагательное *малодушный* [6, с.14].

МАЛОДУШНЫЙ, -ая, -ое; -шен, -шна. Проявляющий малодушие, слобовольный. М. человек. М. поступок. [6, с.35]

Это прилагательное указывает на отсутствие у субъекта душевных сил для того, чтобы преодолевать сопротивление обстоятельств, поступать в соответствии со своими взглядами или принятыми решениями: Почему? Потому что я слишком малодушен. Ведь это значит признаться, что я еще в школе обманывал его, что и других заманил на путь обмана, а доверие Дамблдора для меня. Решимость моя куда-то пропала, и я малодушно повернул к берегу, к знакомой тихой бухте, в которую я заходил в тот раз, когда едва уцелел, унесенный течением далеко от острова. Как-то даже малодушно трястись на пони вдоль складчатого края нагорья к тракту, когда достаточно просто также весело, как Том, запрыгать вверх по уступам холмов прямо к горам. С таким предводителем, каким ты описала этого рыцаря, не может быть ни малодушных опасений, ни хладнокровного промедления, ни отказа от смелого предприятия, ибо чем больше препятствий и затруднений, тем больше славы впереди. Решился же он на убийство вследствие своего легкомысленного и малодушного характера, раздраженного сверх того лишениями и неудачами.

Однако, в тех случаях, когда именно чувство страха мешает субъекту действовать, замена *малодушный* на *трусливый* не приводит к заметному изменению смысла [6, с. 14]. Чун шоҳи мактаби давлатдорӣ надида ва пархошнаозмуда тарсу ва бечуръат буд, дасту по хӯрд ва аз зарурат боз рӯ овард ба хочасарой. [НКТЯ]; Как-то даже малодушно трястись на пони вдоль складчатого края нагорья к тракту, когда достаточно просто также весело, как Том, запрыгать вверх по уступам холмов прямо к горам [НКРЯ].

Прилагательное *малодушный* может сочетаться и с абстрактными существительными: "- При звуке его голоса Директор вздрогнул и очнулся; бросил какой-то виноватый взгляд на Бернарда, опустил глаза, побагровел; метнул на Бернарда новый взгляд — опасливый — и с гневным достоинством произнес; Посметь ли осквернить прикосновеньем низменной руки. Нет, нельзя. Слишком опасна птица и опаслива. Он убрал руку. [НКРЯ].

Русское прилагательное данной ЛСГ *опасливый* – *буздил* словарь фиксирует с пометой "разг!" и толкует таким образом - *опасливый*: 'разг. действующий, поступающий осторожно из боязни, опасения чего-л.: осторожный // исполненный опасения, боязни, проникнутый ими // выражающий опасение: **Буздил** - бо тарс, тарсида, бечуръатона. У окна они увидели целую выставку ядовито-розовых флакончиков, вокруг которых, возбужденно хихикая, собралась стайка девочек. Гермiona и Джинни опасливо попятнулись. — Прощу, прошу!. — Что случилось? — опасливо спросил Рон. До этой минуты он и Гермiona склонялись над стопкой исписанных листков и нарисованных вручную карт, усеявших конец длинного стола, однако теперь они с тревогой вглядывались в Гарри, который, подойдя к ним, бросил поверх их пергаментов газету. Маленькие сучки ломались с громким треском, а любой едва слышный шорох в кустах, пусть даже производимый какой-нибудь безобидной пташкой, заставлял Гарри опасливо вглядываться в полутьму[НКРЯ]; Мехмон Бахтй миршабхоро хамчун ашхоси мансабдор, аммо пасткаш ва суллох, тарсую буздил нишон медидах.

Таким образом, перечисленные лексемы выполняют не только функцию атрибутива, но и функцию предиката, как и в русском языке, но таджикские единицы данной ЛСГ в основном употребляются для характеристики ситуативно присущего человеку качества. Русские единицы данной ЛСГ имеют более широкую возможность сочетаться с разного рода существительными, по сравнению с таджикскими единицами.

Рецензент: Хасанова Ш.Р. – к.ф.н., доцент ТМУИЯ им. С. Улугзода
Литература:

1. Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове)/ Под. ред. Г. А. Золотовой. — 4-е изд. — М.: Рус. яз., 2001. — 720 с.
2. Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слова // Вопросы языкознания. — 1953. — № 5. — С. 3–29.
3. Виноградов В.В. О некоторых вопросах русской исторической лексикологии. Известия АН СССР. ОЛЯ, 1953, т.12, вып.3, с. 185-210
4. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4-х томах. Под ред. В. Даля (словарь В. Даля). - М., 1935-1955.
5. Толковый словарь русского языка. 4-е изд., допол. Под ред. СИ. Ожегова, Н.Ю. Шведовой. - М., 1998.
6. Ожегов С.И. Словарь русского языка. 9-е изд. испр. и доп. - М.: Сов. энциклопедия, 1972. - 846 с.
7. Смирнова Ю.П. Семантическое поле движения // Теория поля в современном языкознании. Уфа, 1999. - С. 73-76.
8. Смолина К.П. Лексико-семантическая группа и синонимический ряд как конкретная манифестация системности в лексике // Язык: Система и функционирование. Сб. науч. трудов. - М., 1988. - С. 219-226.
9. Садриддин Айни. Ёддоштҳо, Қисми 1, 2. - Душанбе: Адиб, 1990.— 352 с.
10. Уфимцева А.А. Лексическая номинация (первичная нейтральная) // Языковая номинация (виды наименований). - М., 1977. - С. 5-85.
11. Уфимцева А.А. Лексическое значение: Принцип семиологического описания лексики. М.: Наука, 1986. - 240 с.
12. <https://ruscorpora.ru> - Национальный корпус русского языка
13. https://tajik-corpus.org/tajik_corpus/search

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ ГРУППА ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ СО ЗНАЧЕНИЕМ ЧУВСТВО СТРАХА В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматривается лексико-семантическая группа прилагательных, со значением чувство страха в русском и таджикском языках. В данную ЛСГ в русском и таджикском языках входят прилагательные, характеризующие человека, легко поддающегося чувству страха или тревоги, опасению: тарсончак, буздил, бечуръат - робкий,

тарсомез, ҳавломез - боязливый, тасру - пугливый, тарсон, ҳаросон - трусливый, бечуръат - несмелый, тарсончак -малодушный, эҳтиёткор -опасливый.

Прилагательные, входящие в данную ЛСГ и в русском и в таджикском языках могут сочетаться и с неодушевленными существительными, типа улыбка, взгляд и т.д. Дается толкование лексем тарсончак, буздил, бечуръат - робкий, тарсомез, ҳавломез - боязливый, тасру - пугливый, тарсон, ҳаросон - трусливый, бечуръат - несмелый, тарсончак - малодушный, эҳтиёткор – опасливый по данным словарей русского и таджикского языков. Приводятся примеры из художественных произведений.

Ключевые слова: прилагательное, лексема, страх, пугливый, русский язык, таджикский язык, лексико-семантическая группа.

ГУРҶҲИ ЛЕКСИКӢ-СЕМАНТИКӢИ СИФАТҲОИ ИФОДАГАРИ ТАРС ДАР ЗАБОНҲОИ РУСӢ ВА ТОЧИКӢ

Дар мақола гурӯҳи лексикӣ-семантикии сифатҳо, ифодагари эҳсоси тарс дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ баррасӣ шудааст. Ба ин гурӯҳи лексикӣ-семантикӣ дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ сифатҳое дохил мешаванд, ки ба шахсе, ки ба осонӣ ба эҳсоси тарс ё изтироб таслим мешавад, тавсиф мекунад: тарсончак, буздил, беҳурат - тарсончак, тарсомез, ҳавломез - тарсончак, тасру - шармгин, тарсон, ҳаросон - тарсончак, беҳурат - тарсончак, тарсончак - сустдил, эҳтиёткор - тарсончак.

Сифатҳое, ки ба ин гурӯҳ махсуб меёбанд, ҳам дар забони русӣ ва ҳам ба тоҷикӣ метавонанд бо исмҳои бечон, ба мисли табассум, нигоҳ ва ғайра истифода шаванд. Тафсири лексемаҳои тарсончак, буздил, бечуръат - тарсончак, тарсомез, ҳавломез - тарсончак, тасру - тарсон, ҳаросон - тарсончак, беҳурат - тарсон, тарсончак - сустдил, эҳтиёткор - тарсончак аз рӯйи луғатҳои русӣ-тоҷикӣ ва фарҳанги забони тоҷикӣ пешкаш гардидааст. Мисолҳо аз асарҳои бадеӣ оварда шудааст.

Калидвожаҳо: сифат, лексема, тарс, тарсу, забони русӣ, забони тоҷикӣ, гурӯҳи лексикӣ-семантикӣ.

LEXICO-SEMANTIC GROUP OF ADJECTIVES WITH THE MEANING OF FEAR IN THE RUSSIAN AND TAJIK LANGUAGES

The article deals with the lexical-semantic group of adjectives, with the meaning of the feeling of fear in Russian and Tajik languages. This LSG in Russian and Tajik languages includes adjectives that characterize a person who easily succumbs to a feeling of fear or anxiety, apprehension: tarsonchak, buzdil, behurat - timid, tarsomez, havlomez - timid, tasrsu - shy, tarson, haroson - cowardly, behurat - timid, tarsonchak - faint-hearted, ehtiyotkor - fearful.

The adjectives included in this LSG in both Russian and Tajik languages can also be combined with inanimate nouns, such as smile, look, etc. The interpretation of the lexemes tarsonchak, buzdil, beçurat - timid, tarsomez, xavlomez - timid, tasrsu - shy, tarson, kharoson - cowardly, beçurat - timid, tarsonchak - faint-hearted, extiyotkor - fearful according to the dictionaries of the Russian and Tajik languages. Examples from works of art are given.

Keywords: adjective, lexeme, fear, fearful, Russian language, Tajik language, lexical-semantic group.

Маълумот дар бораи муаллиф: Аҳмадҷонова Наргис Инъомҷонова - ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров, омӯзгори кафедраи забони муосири рус ва забониносии умумии факултети филологияи рус. Нишонӣ: 735700. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хучанд, гуз. Мавлонбеков 1.

Сведение об авторе: Ахмадҷонова Наргис Инъомҷонова - ХГУ имени академика Б.Ғафурова, преподаватель кафедры современного русского языка и общего языкознания факультета русской филологии. Адрес: 735700. Республика Таджикистан, г.Худжанд, пр.Мавлонбекова 1.

Information about the author: Ahmadjonova Nargis Inomjonovna - KSU named after academician B. Ghafurov, lecturer at the Department of Modern Russian Language and General Linguistics, Faculty of Russian Philology. Address; 735700. Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov Ave. 1.

**ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ГЛАГОЛОВ РЕЧИ В
СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ***Гарибова М.А.***Таджикский национальный университет**

Глаголы речи неоднократно являлись объектом лингвистических исследований, в которых изучалась их лексическая и категориальная семантика, а также функционирование в различных структурах. В лингвистической литературе достаточно такой многоаспектный тип анализа лексики становится необходимым при исследовании глагола, что обусловлено его особой конструктивной ролью и множественностью связей в предложении, а также подвижностью границ глагольной семантики. Эта интуитивно ощущаемая особенность глагола связана с тем, что он, как правило, выступает в функции предиката, то есть концентрирует в себе то, что является специфическим для той или иной ситуации. В силу того, что от модуса предикации напрямую зависит конкретное содержание отдельного слова и/или высказывания, предикаты оказываются более чувствительными к своему окружению, чем лексика, выступающая в позициях их актантов, имеющих более константные, как бы "готовые" значения. Представляется, что именно на примере глагола, и шире - лексики, выступающей в предикативной функции, многоаспектный анализ семантики позволяет обнаружить и представить связи между компонентами высказывания, которые в словарных значениях лексем оказываются снятыми.

Речевая деятельность — это сложный, многоаспектный и динамичный процесс человеческой деятельности. По Л. В. Щербе, это один из трех аспектов языка наряду с психологической «речевой организацией» и «языковой системой»; «языковой материал», включающий сумму отдельных актов понимания и говорения [10, с.89].

Выделяется несколько видов речевой деятельности: говорение, аудирование, чтение и письмо полно описана номенклатура семантической структуры рассматриваемой группы глаголов на системно-парадигматическом уровне, также имеются данные, касающиеся особенностей их функционирования в предложении-высказывании.

К изучению глаголов речи, выделяемых как особая ЛСГ в системе глагольных предикатов, проявляется большой интерес. Отражая в ее анализе общее направление исследования лексики, глаголы речи характеризуются с точки зрения парадигматических и синтагматических свойств. Особое внимание при этом привлекают их семантические свойства и выявление признаков, характеризующих глаголы речи в аспекте парадигматических отношений. Выделяя в значениях глаголов речи тождественные и дифференциальные семантические признаки (СП) путем анализа сигнификативных компонентов, проводится классификация глаголов речи на основе парадигматических отношений.

В русском языкознании существуют специальные исследования, посвященные глаголам речи. В русском языкознании это статья З.В. Ничман «О взаимодействии глаголов говорения (устной речи) с другими группами слов в русском языке», где исследователь рассматривает группу глаголов говорения с точки зрения ее пополнения за счет других групп глаголов: «1) глаголов звучания (ворковать, пищать); 2) глаголов созидания (плести, городить); 3) глаголов отделения {отрезать, отрубить}; 4) глаголов удара (долбить, гвоздить)', 5) глаголов перемещения объекта (нести, кинуть)» [2, с. 54].

Н.С. Болотнова описывает «глаголы говорения простой семантической, структуры (типа сказать, говорить, ответить) и глаголы сложной семантической структуры, относящиеся к ярким характерологическим средствам (типа буркнуть, бубнить, ворчать)» [3, с. 54]. Она же в статье «К методике изучения окказиональных членов- ЛСГ (на материале глагольных метафор - со значением говорения, в произведениях Ю. М: Нагибина)» определяет методику «анализа семантических трансформаций окказиональных метафор со значением говорения в произведениях Ю.М. Нагибина» [3, с. 92]. Так или иначе глаголов речи как частного

исследовательского момента касается О.П.Ермакова в монографии «Лексические значения производных слов в русском языке», где она рассматривает производные глаголы русского языка с переносным значением- речи, «которое отмечается толковыми словарями у глаголов провизжать, промычать и не зафиксировано словарями у глаголов прогавкать, прокукарекать, проверещать и т.п.» [8, с.127].

Особое внимание лингвистов привлекают звукоподражательные глаголы, развивающие во вторичном значении речевой деятельности. Рассматривает в своей статье «Глагольная зоометафора в американском экспрессивном просторечии» глагольную зоометафору обозначения речи в английском языке В.О. Перминов [9, с.142-143].

Е.М. Жаркова в статье «Семантическая характеристика звукоимирующей лексики современного английского языка» изучает «типы связей основного и производного ЛСВ в структуре значения многозначных звукоимирующих слов» в английском языке [5, с. 49]. В.С. Кашпарова в статье «Денотативные и коннотативные компоненты в семантической структуре некоторых глаголов говорения в современном английском языке» исследует английские глаголы, «имеющие значение говорения, основанное на метафорическом переносе. При этом производящее значение изучаемых глаголов обозначает: а) крики животных; б) музыкальный звук; в) шум» [4, с. 154].

Отдельно следует сказать об освещении данной проблемы в сопоставительном плане. Так, Г.В. Коптелова в своей диссертационной работе «Опыт сопоставительного изучения глаголов речи английского и русского языков» классифицирует глаголы речи русского и английского языков. Исследователь делит глаголы на три группы, основываясь на характеристике компонентов речи (говорения как такового, формы звучащей речи, содержательная- сторона речи). Г.В. Коптелова подразумевает под глаголами речи «глаголы с различными значениями: владение речью, факт произношения, процесс выражения мысли, речевой контакт между адресатом и адресантом с целью* обмена информацией, использование речи как средства устного воздействия на одушевленный предмет, раскрытие содержания высказывания, характеристика акта говорения или объекта речи, раскрытие действия (поведения) человека, реализующееся с помощью речи (глаголы типа хвалить, приказывать)» [6, с.4].

Сопоставление звукоподражательных глаголов, развивающих значение обозначения речевой деятельности, в различных языках также представляют интерес для изучения многих лингвистов. Частично вписаны такие глаголы в диссертационном исследовании О.А. Хабибуллиной «Звукоподражательные слова в немецком языке в сопоставлении с французским и русским», где она рассматривает «гнезда звукоподражаний в русском языке» [4, с.107], в которые входят, например, такие глаголы, как бахнуть. В центре исследования диссертационной работы Е.Н Комарова «Звукоподражательные слова в немецком языке в сопоставлении с французским и русским языками» также находятся «звукоподражательные слова: мурлыкать, шлепать, хлопать» [5, с. 95]. Исследователь отмечает наличие у данных глаголов значение речевой деятельности.

Н.М. Шишкина в диссертационной работе «Национальная специфика полисемии глаголов речевой деятельности в русском и английском языках» изучает глаголы речи в преобладающем первичном значении (например, в русском языке высказать, умолять, возразить, клеветать и т.п.) в деривационном аспекте с точки зрения развития- их вторичных значений. [2, с.4].

Таким образом, анализ имеющейся научной литературы, так или иначе касающейся глаголов речи показал, что интересующая нас проблема в сопоставительном плане еще не изучена.

При сопоставительном межъязыковом анализе важна выработка такой исследовательской схемы, которая позволила бы высветить наиболее важные аспекты изучаемого явления, позволяющие раскрыть общее и этноспецифичное в «изучаемом явлении,

не сводя исследование к регистрации отдельных частных сходств и различий. В данной работе межъязыковой анализ проводится как по корреляционному принципу: определение эквивалентных и неэквивалентных лексем, т.е. сходство и различие глаголов речи в русском и таджикском языках.

Вне прагматического синтаксиса "слова" естественного языка не произносятся, и соответственно, естественный лингвистический материал не существует вне прагматической синтагмы, в которой реализуются его наиболее значимые аутентичные признаки - коммуникативность, ситуативность, действенность." [6, с.251].

В данном случае утверждается невозможность существования лексемы вне контекста. При анализе лексики предлагается отталкиваться от речевой ситуации и рассматривать каждую лексему через призму контекстного окружения. Описание вербального материала предлагается начинать с описания коммуникативной ситуации.

В то же время следует отметить, что выбор исследователем подхода зачастую напрямую зависит от количества лексем, анализируемых в каждом конкретном случае. Первый, "словоизолирующий"(по терминологии А.В. Вдовиченко) подход, характерен для исследований, имеющих целью классифицировать десятки лексем. Второй, "несловоизолирующий" подход, используется в исследованиях, посвящённых детальному семантическому анализу одной или нескольких лексем. Применение комбинированного подхода - классификация ЛСГ ГР с последующим семантическим анализом каждого из членов ЛСГ - представляется затруднительным в рамках одной работы из-за большого набора реализаций в речи каждого из членов ЛСГ ГР.

В разных работах по-разному решается вопрос о границах рассматриваемой ЛСГ. В работах, специально посвящённых толкованию значений глаголов речи, [Вежбицкая 1985] или дающих такие толкования для иллюстрации более общих положений, вопрос о границах этой семантической группы зачастую не ставился. Иногда в качестве критерия отнесения лексем к ЛСГ ГР выступает интуиция. "В большинстве случаев, -замечает И.М. Кобозева - авторы исходили из интуитивного чувства, что данный глагол соотносится с определённой областью явлений действительности" [6, с.95].

Л.М. Васильев, давший богатое по материалу описание глаголов речи, писал по этому поводу следующее: "По традиции в качестве особых семантических классов глаголов . выделяют обычно глаголы речи, чувства, восприятия, мышления, звучания, информации . Взаимоотношения между такими классами, выделяемыми интуитивно на основании соотнесённости принадлежащих к ним глаголов с такими денотатами, как речь, чувство . обычно очень сложны по своей природе. Тем не менее у нас нет пока никаких оснований отвергать эти классы, интуитивно, кстати, хорошо осознаваемые говорящими." [3, с.43-44].

С другой стороны, С.Ю. Богданова в диссертационной работе, посвящённой индексальным конструкциям с фразовыми глаголами речи в английском языке, отмечает, что глаголы речи в работе отбирались по критерию синонимичности лексемам *say* и *call* тематического ряда 'речь' [1, с. 9].

Также имеет место точка зрения, что при наличии адекватных описаний значений глаголов их легко объединить в группы на основании общности тех или иных компонентов значения, например, наличия в толковании семантического элемента 'говорить'. Однако в случае лексических объединений с большим количеством единиц, отсутствие чётких критериев отнесения лексемы к соответствующей ЛСГ зачастую приводит к тому, что, руководствуясь одними и теми же критериями, под одним названием формируются разные по составу ЛСГ. Например, некоторые авторы (В.И.Кодухов) относят к рассматриваемой группе глаголы не только устной речи, но и письменной, что приводит к значительному расширению группы. Другие (И.П. Бондарь), напротив, не считают глаголами речи такие глаголы, которые обозначают 'другое действие, которое может быть реализовано в процессе речи' (хвалить, приглашать и т. п.).

Следовательно, проблему определения границ ЛСГ глаголов речи едва ли возможно решить только при помощи интуиции, так как даже на основе одинаковых критериев формируются разные по составу ЛСГ. Учитывая это, вопрос о границах и составе ЛСГ ГР заслуживает внимания.

Происходит наложение объёмов понятий в названии отдельных групп рассматриваемых глаголов.

В статье, посвящённой метаязыковым глаголам в исторической перспективе, Н.Б. Мечковская сравнивает три основных термина, используемых для обозначения лексики поля речи: метаязыковые глаголы, глаголы речи, речевые акты [7, с.363-380].

1) Метаязыковые глаголы.

Первый термин (метаязыковые глаголы), - рассуждает Н.Б. Мешковская, - самый широкий. Он объединяет названия всех видов речевой деятельности, начиная от элементарных и первичных (говорить, слушать, читать, писать и т.п.), до вторичных и составных (пересказывать, комментировать, переводить и т.п.), не исключая названий сложных действий, в составе которых речевой компонент является только одним из л слагаемых (иронизировать, качать права, выцыганить)."

2) Глаголы речи являются традиционным объектом лингвистического анализа. Объём понятия 'глаголы речи' (ГР) полностью включён в объём понятия 'метаязыковые глаголы', но является более узким и определяется рядом ограничений. Как отмечает Мечковская, "в эту группу не входят глаголы, связанные с деятельностью слушающего (читающего), т.е. адресата сообщения". Это самая широкая и многочисленная из описываемых глагольных групп, на которые подразделяются метаязыковые глаголы.

3) Названия речевых актов.

Большая часть ГР - это названия речевых актов (далее в тексте РА). Некоторые ГР, однако, РА не являются. Так, к РА не относятся глаголы: 1) не содержащие специфицированной характеристики речевого намерения говорящего (нейтральные, общие глаголы) 2) описывающие манеру говорения, безотносительно к содержательной стороне высказывания; 3) обозначающие нечаянную передачу информации (без контекстных добавок они не могут быть отнесены к РА); 4) не являющиеся первично ГР, а обозначающие некоторые акты поведения, которые могут принимать как речевые, так и неречевые формы; 5) употреблённые не в прямом, а в переносном значении и отнесённые к внутренней речи, жесту, чувству, поступку, а не к звучащему слову.

Речевой акт выделяют на основании наличия в значении глагола признака целенаправленности - "иллокутивной силы" (термин введён Дж. Остином). В этой связи М.Я.Гловинская пишет: "Основным признаком РА считается признак целенаправленности - цель, намерение говорящего, ради которого делается высказывание. " [4, с.9].

Таким образом, в рамках ЛСГ ГР традиционно выделяется подгруппа лексем, имеющих в основной части значения сему 'цель'. РА служат для номинации речевого действия, осуществляемого с помощью речи. Круг метаязыковых глаголов резко возрастёт, если к ним отнести лексемы, у которых метаязыковое значение является вторичным (хотя и словарным). Ещё труднее указать границы окказионального метаязыкового употребления почти любых глаголов физического действия в авторских ремарках к прямой или косвенной речи персонажей. Кроме того, семы речи постоянно фигурируют в семантике глаголов, называющих психические процессы. К метаязыковым глаголам могут относиться глаголы, обозначающие не только устное, но и письменное общение.

Следовательно, метаязыковые глаголы - категория скорее логическая. Они многочисленны и по своим категориальным свойствам настолько разнообразны, что в идеографических описаниях приводятся не в полном составе, а будучи разделёнными на классы или группы по семантическому или грамматическому (частеречному) принципу.

М. И. Кролль рассматривает глаголы речи французского языка в трех группах, характеризующих речь: а) как процесс коммуникации, б) со стороны ее звучания, в) со стороны ее содержания. Каждая группа подразделяется на подгруппы, детально отражающие стороны звуковой речи [Кролль 1969].

В классификации Л.М. Васильева семантическое поле глаголов речи представляет собой: 1) глаголы речемыслительной деятельности; 2) глаголы, характеризующие внешнюю сторону речи; 3) глаголы, характеризующие содержание мысли; 4) глаголы, характеризующие коммуникативную сторону речи; 5) глаголы речевого взаимодействия и контакта; 6) глаголы со значением речевого побуждения; 7) глаголы речи со значением эмоционального отношения и оценки. Необходимо отметить, что данные глаголы рассматриваются в их первичном значении, хотя в сферу внимания исследователя попадают и глаголы типа *брюзжать*, *бурчать*, *ворчать*, *цедить*, *шипеть*, *фыркать*, *восклицать*, *вопить*, *ныть* и т.п., которые в значении обозначения речевой деятельности «характеризуют не только внешнюю (произносительную), но и содержательную (главным образом, эмоциональную) сторону речи» [3, с. 8].

По составу и границам ЛСГ ГР, ее ядра и периферии, с целью выделения ядерной группы в составе этой ЛСГ выявляются различные типы глаголов речи.

Применяя методы оппозитивного и компонентного анализа, в диссертации выявляются компоненты смысловой структуры соотнесенных друг с другом по семантике глаголов речи в сопоставляемых языках, определяются состав и структура глаголов речи, устанавливаются тождество и различия между ними, их внутреннее расчленение и упорядочение в языках. Объединяя семантический ряд на основе ономастического принципа, общности проявления синтагматических и парадигматических отношений, наличия категориального семантического признака /архисемы/ "выражать посредством устной и письменной речи какие-либо мысли с целью их сообщения кому-либо", глаголы речи в сопоставляемых языках характеризуются сложной иерархической организацией: 1) глаголы, характеризующие внешнюю сторону речи; 2) глаголы, характеризующие содержание мысли; 3) глаголы, характеризующие коммуникативную сторону речи; 4) глаголы речевого взаимодействия и контакта; 5) глаголы со значением речевого побуждения; 6) глаголы речи со значением эмоционального отношения и оценки. Необходимо отметить, что данные глаголы рассматриваются в их первичном значении, хотя в сферу внимания исследователя попадают и глаголы типа *брюзжать*, *бурчать*, *ворчать*, *цедить*, *шипеть*, *фыркать*, *восклицать*, *вопить*, *ныть* и т.п., которые в значении обозначения речевой деятельности «характеризуют не только внешнюю (произносительную), но и содержательную (главным образом, эмоциональную) сторону речи».

Рецензент: Хасанова Ш.Р. – к.ф.н., доцент ТМУИЯ им. С. Улугзода

Литература:

1. Богданова, С. Ю. Индексальные каузативные конструкции с фразовыми глаголами речи в современном английском языке: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04./ Светлана Юрьевна Богданова - Иркутск, 1997. - 135 с.
2. Болотнова, Н. С. Функционирование глаголов говорения в конструкциях с прямой речью (на материале произведений Ю. М. Нагибина) / Н. С. Болотнова // Классы глаголов в функциональном аспекте: сб. научн. тр. Н.С. Болотнова— Свердловск, УрГУ, 1986. С. 54 - 60.
3. Болотнова, Н.С. Функционирование глаголов говорения в конструкциях с прямой речью (на материале произведений Ю.М. Нагибина) // Классы глаголов в функциональном аспекте. Сборник трудов Уральского государственного университета./ Н.С.Болотнова. - Свердловск, 1986. - С.53 -59.
4. Васильев, Л.М. Теория значения в лингвистической литературе/Л.М.Васильев.- 1971. № 4.106-118с.
5. Васильев, Л.М. Теория семантических полей//Вопросы языкознания. / Л.М.Васильев.- 1971. №5.105-113с.

6. Вежбицкая, А. Речевые акты // Новое в зарубежной лингвистике [Текст] / А.Вежбицкая. - М., 1985. - Вып. 16, - С. 251 - 276.
7. Вежбицкая, А. Язык. Культура. Познание [Текст] / А.Вежбицкая. - М., 1997.-411 с.
8. Гарибова, М.А. Сходства и различия глаголов сообщения в русско-таджикском словаре. // Материалы межд. конференции «Актуальные проблемы теории и практики перевода».М.А.Гарибова. - Душанбе, 2020. -с. 10-16
9. Перминов В. О. Глагольная зоометафора в американском экспрессивном просторечии; / В. О. Перминов // Проблемы лексической и словообразовательной семантики в современном английском языке: сб. ст. Пятигорск, 1986. - С. 142 - 149.
- 10.Щерба, Л. В. Языковая система и речевая деятельность [Текст] : Сборник работ / Ред. Л. Р. Зиндер, М. И. Матусевич; АН СССР. Отделение литературы и языка. Комис. по истории филол. наук. / Л.В.Щерба. - Ленинград: Наука. 1974. - 427 с.
- 11.Щерба, Л.В. Языковая система и речевая деятельность/ Л.В. Щерба. - М.-Л.: Наука, 1974. - 428 с.
- 12.Ярцева В.Н. Контрастивная грамматика / Н.Ярцева – М.: Наука, 1981. - 112 с.

ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ГЛАГОЛОВ РЕЧИ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье проводится анализ научных трудов, посвящённых проблемам глаголов речи в русском и таджикском языках. В начале статьи автор даёт краткую информацию об актуальности темы исследования и отмечает важность роли глагола в установлении связи между компонентами высказывания. Приводятся мнения учёных относительно понятия речевой деятельности и её разновидностей, рассматриваются специальные исследования, посвященные глаголам речи.

Основное внимание обращено звукоподражательным глаголам, которые являются предметом изучения многих учёных, таких как В.О. Перминов, В.С. Кашпарова, Г.В. Коптелова, О.А. Хабибуллина, Е.Н. Комарова. В трудах этих учёных рассматриваются такие вопросы как: глагольная зоометафора обозначения речи в английском языке; английские глаголы со значением говорения; классификация глаголов речи русского и английского языков и др.

В статье отмечается, что при наличии адекватных описаний значений глаголов их легко объединить в группы на основании общности тех или иных компонентов значения, например, наличия в толковании семантического элемента «говорить», но в таком случае это может привести к тому, что, руководствуясь одними и теми же критериями, под одним названием формируются разные по составу лексико-семантические группы.

Исходя из вышеизложенного автор приходит к мысли что в русском и таджикском языках глаголы речи можно классифицировать следующим образом: 1) глаголы, характеризующие внешнюю сторону речи; 2) глаголы, характеризующие содержание мысли; 3) глаголы, характеризующие коммуникативную сторону речи; 4) глаголы речевого взаимодействия и контакта; 5) глаголы со значением речевого побуждения; 6) глаголы речи со значением эмоционального отношения и оценки.

Ключевые слова: классификация, глаголы речи, семантика, лексика, метаязыковые глаголы, лексемы, речевое действие, синонимический ряд, однозначность.

МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲҚИҚОТИ ФЕЪЛҲОИ НУТҚ ДАР ЗАБОНИ МУОСИРИ РУС

Дар ин мақола қорҳои илмие, ки ба масъалаҳои феълҳои нутқ дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ бахшида шудаанд, таҳлил карда шудаанд. Муаллиф дар ибтидои мақола оид ба аҳамияти мавзӯи тадқиқот маълумоти мухтасар дода, аҳамияти нақши феълро дар муқаррар намудани алоқаи байни ҷузъҳои баён таъкид кардааст. Фикру мулоҳизаҳои олимони оид ба мафҳуми феъолияти нутқ ва навъҳои он оварда шуда, тадқиқоти махсусе, ки ба феълҳои нутқ бахшида шудаанд, баррасӣ карда шудаанд.

Дикқати асосӣ ба феълҳои тақлидӣ, ки мавзӯи тадқиқоти аксарияти олимони, ба монанди В. Перминов, В.С. Кашпарова, Г.В. Коптелова, О. Хабибуллина, Комарова Е. дода шудааст. Асарҳои ин олимони масъалаҳои зоометафори шиғоҳӣ барои ифодаи нутқ дар забони англисӣ; феълҳои

англисии бо маънои гуфтугӯ; таснифи феълҳои нутқ дар забонҳои русӣ, англисӣ ва ғайраро дар бар мегиранд.

Дар мақола зикр мегардад, ки дар сурати мавҷуд будани тавсифи мувофиқи маънои феълҳо, онҳоро дар асоси умумияти ҷузъҳои муайяни маъно ба осонӣ ба ғурӯҳҳо муттаҳид кардан мумкин аст, масалан, дар тафсири унсури семантикии «говорить», вале дар ин маврид ин метавонад ба он оварда расонад, ки дар асоси баъзе меъёрҳо, бо як ном ғуруҳҳои лексикӣ семантикии таркибашон гуногун ба вучуд меоянд.

Муаллиф дар асоси гуфтаҳои боло ба ҳулосае меояд, ки дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ феълҳои нутқро ба таври зайл ҷудо кардан мумкин аст: 1) феълҳои, ки ҷанбаи берунии нутқро ифода мекунанд; 2) феълҳои тавсифкунандаи мазмуни фикр; 3) феълҳои, ки ҷиҳати коммуникативии нутқро тавсиф мекунанд; 4) феълҳои алоқамандӣ; 5) феълҳо бо маънои ҳавасмандии нутқ; 6) феълҳои нутқ бо маънои муносибат ва баҳодиҳии эҳсосӣ.

Калидвожаҳо: таснифот, феълҳои нутқ, семантика, лексика, феълҳои металангвистӣ, лексемаҳо, амали нутқ, силсилаи синонимӣ, якрангӣ.

GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF THE STUDY OF SPEECH VERBS IN THE MODERN RUSSIAN LANGUAGE

Verbs of speech have repeatedly been the object of linguistic research, which studied their lexical and categorical semantics, as well as their functioning in various structures. In the linguistic literature, such a multidimensional type of lexical analysis becomes necessary in the study of the verb, which is due to its special constructive role and the multiplicity of connections in the sentence, as well as the mobility of the boundaries of verbal semantics. This intuitively felt feature of the verb is due to the fact that it, as a rule, acts as a predicate, that is, it concentrates in itself what is specific to a particular situation. Due to the fact that the specific content of an individual word and/or utterance directly depends on the mode of predication, predicates turn out to be more sensitive to their environment than vocabulary acting in the positions of their actants, which have more constant, as if "ready" meanings. It seems that it is on the example of the verb, and more broadly, the vocabulary acting in the predicative function, a multidimensional analysis of semantics allows us to detect and present the connections between the components of the utterance, which are removed in the dictionary meanings of lexemes.

Speech activity is a complex, multidimensional and dynamic process of human activity. According to L. V. Shcherba, this is one of the three aspects of language, along with the psychological "speech organization" and "language system"; "language material", including the sum of individual acts of understanding and speaking [Shcherba 1974: 89].

Several types of speech activity are distinguished: speaking, listening, reading and writing [LES 1990]. The nomenclature of the semantic structure of the group of verbs under consideration is fully described at the system-paradigmatic level, there is also data concerning the features of their functioning in the sentence - utterance.

Keywords: classification, speech verbs, semantics, vocabulary, metalinguistic verbs, lexemes, speech action, synonymic series, unambiguity.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ғарибова Маҳтоб Азизбековна – Донишгоҳи милли Тоҷикистон, н.и.ф., муаллими калони кафедраи забони русӣ барои факултетҳои ғайрифилологии факултети филологияи рус. Суроға: Тоҷикистон, ш.Душанбе, Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** mahtob.aziz@mail.ru. Тел.: (+992) 904469998, .

Сведения об авторе: Ғарибова Маҳтоб Азизбековна – Таджикский национальный университет, к.ф.н., старший преподаватель кафедры русского языка для нефилологических факультетов факультета русской филологии. Адрес: Таджикистан, г.Душанбе, Рудаки, 17. **E-mail:** mahtob.aziz@mail.ru. Номер телефон: 904469998.

Information about author: Gharibova Mahtob Azizbekovna – Tajik National University, c.ph., senior lecturer of the Russian language department for non-philological faculties, Russian philology faculty, Address: Tajikistan, Dushanbe city, 17 Rudaki avenue. E – mail: mahtob.aziz@mail.ru Tel.: 904469998.

РОҲҶОИ КАЛИМАСОЗӢ ДАР СЛЕНГҶОИ ИНТЕРНЕТИ

Ғафурӣ З.С.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

Дар марҳалаи кунунии рушди чома, ки компютер ва интернет ба ҷузъи ҷудонашавандаи ҳаёти мо табдил ёфта истодаанд, дар натиҷаи иртиботи ғазоли корбарон тавассути ғазои маҷозӣ забони муоширати интернетӣ ташаккул ёфтааст, ки «баёнғари системаи семиотикии дуом мебошад, ки се сатҳ дорад: фонологӣ-ғрафикӣ; лексико-пиктоғрафӣ ва морфологӣ-синтаксисӣ» [8, с. 98].

Дар ҳошияи ин мақола мо ба тавсифи масъалаи калимасозӣ дар сленгҳои интернетӣ дар сатҳи лексикӣ-пиктоғрафии забони муоширати интернетӣ ҳамчун падидае, ки дар шароити нави робитаҳои байнизабонӣ ногузир аст, тавачҷуҳ хоҳем кард.

Дар раванди ташаккули сленгҳои интернетӣ се роҳи аз ҳама муҳимтаринро ҷудо кардан мумкин аст: *иктибос ғирифтан*; *маънои нав додан ба калимае, ки дар забони адабӣ мавҷуд аст*; ва *бо ёрии воситаҳои воҷасозӣ сохтани калимаҳои нав*.

Дар мавриди ҳар яке аз ин усулҳои зикршудаи ташаккули сленгҳои интернетӣ муфассалтар таваккуф хоҳем кард.

Ба нишондоди мутахассисин ва муҳаққиқони соҳа, аксари иктибосот дар сленги интернетии англисӣ аз забони ҷопонӣ, ба истилоҳ “аниме” ғирифта шудаанд. Ин аз он сабаб аст, ки аз нимаи аввали солҳои 90-уми асри XX дар кинотеатрҳои Амрико аниматсияҳои ҷопонӣ, ки дар байни наврасони ИМА маъруфияти зиёд пайдо карда буд, торафт бештар намоиш дода мешавад.

Муҳаққиқон Е.В. Лимарова ва Л.П. Сон [5] иктибосоти ҷопониро дар забони англисӣ таҳлил намуда, онҳоро ба якҷанд ғурӯҳ ҷудо менамоянд, ки барғардон (*транслитератсия*) ҳамчун роҳи асосӣ ва бисёр муҳими ташаккули калимаҳои ҷопонӣ барои ин ғурӯҳҳо махсуб мегардад.

Ба ғурӯҳи якум номҳои жанрҳои аниматсионӣ дохил мешаванд (*Kodomo tike* – филмҳои тасвирӣ барои бачагони синни томақтабӣ; *Judai Geki* – драмаҳои таърихӣ, ки одатан ба таърихи Японияи асрҳои миёна бахшида шудаанд; *Shoujo* – комедияҳои ошиқона барои духтарони наврас ва ғайра).

Ғурӯҳи дуом – симо ва ҳислати шахсиятҳои таърихӣ (*Dandere* – шахси хоксор, ором ва боҳаё; *bishoujo* – духтари зебои дилрабо; *bishounen* – ҷавони хушсимои дилкаш; *genki* – шахси ҷусту чолоку шӯхтаб ва монанди инҳо).

Ба ғурӯҳи сеюм нидоҳо ва обуранги ҳиссӣ бахшидан ба исму сифатҳо дохил мешаванд (*Nyah* ва *desu* – ифодаи шодӣ, лутф ё лаззат; *kuua* – ифодаи эҳсосоти баланд, аз хичолат то шодӣ; *kso* – изҳори таассуфи зиёд, норозигӣ, асабоният ва ғайра; *kawaii* – меҳрубон; *baka* – аблаҳ ва ғайра).

Ва ғурӯҳи чорум мафҳумҳои марбут ба фарҳанги аниме мебошанд (*Otaku* як муҳлиси аниме аст (бояд қайд кард, ки дар Ҷопон калимаи *Otaku* таҳқирумез ҳисобида мешавад, дар ҳоле ки дар сленгҳои англисӣ ин маънои таҳқирумезро надорад); *doujinshi* – эҷоди муҳлисон (фанатҳо) санъати марбут ба асарҳои дӯстдошташон ва ҳоказо) [7, с. 111-112].

Категорияи махсуси японизмҳоро дар сленгҳои интернетии англисӣ ба истилоҳ “вомғирии баръакс” мегӯянд. Инҳо калимаҳое мебошанд, ки аз забони англисӣ ба забони ҷопонӣ ғузашта, пас аз дучор шудан ба тағйироти овой, имлой ва маъноӣ, дубора тавассути фарҳанги (музикии) попи ҷопонӣ ба шакли табдилшуда ба забони англисӣ бармегарданд. Ин раванд дар забони тоҷикӣ бештар бо забони арабӣ ба мушоҳида мерасад, ки ҷунин калимаҳоро “муарработ” (арабишуда) мегӯянд.

Намунаи барҷастаи вомгирии баръакс худи калимаи *anime* мебошад, ки ихтисораи *animeeshon*-и сленгҳои чопонӣ аст ва, дар навбати худ, тағйирхӯрдаи калимаи англисии *animation* мебошад.

Яке аз намунаҳои машҳури вомгирии баръакс калимаи *waifu* – тағйирхӯрдаи калимаи англисии *wife* - зан мебошад. Маънои калимаи *waifu* васеъ гардида, он ҳангоми номбар кардани қаҳрамонҳои зан на танҳо аз аниме, балки аз асарҳои бадеӣ низ истифода мешуд.

Мисоли ҷолиби дигар вомгирии баръакси калимаи *mecha* мебошад, ки ихтисораи “*mechanism*”-и англисӣ аст, аммо маънои хеле маҳдуд дорад, яъне *роботи ҷангӣ, ки аз дастгоҳҳои шабеҳи аъзои бадани одам ё ягон ҳайвон истифода мебарад*. Ин истилоҳ бо лутфи анимеҳои фаровони илмию таҳайюлӣ ба сленгҳои интернетии англисӣ ворид шудааст, аммо ба фарқ аз “*waifu*”-и дар боло зикршуда, он берун аз ҷомеаи аниме маъруфият пайдо накардааст ва маънои дигар касб накардааст [9].

Ҳамин тариқ, аксари вожаҳои иқтибосии чопонӣ дар забони англисӣ танҳо як қисми сленгҳои муҳлисони аниме мебошанд, аммо баъзеи онҳо, аз қабили *nyah, kawaii* ва *waifu* берун аз сомонҳо ва форумҳои аниме паҳн шуда, аз ҷониби одамон истифода мешаванд, ки муҳлисони аниматсияҳои чопонӣ нестанд.

Дар сленгҳои интернетии англисӣ дар байни муҳлисони бозигарони онлайнӣ, инчунин истифодаи як қатор иқтибосот аз забони русӣ вучуд дорад. Хусусияти ҳоси ин иқтибосот дар он аст, ки қариб ҳама вомвожаҳои русӣ танҳо суҳанони қабеху дашномҳо мебошанд. Сабабҳои пайдоиши ин қабил калимаҳо дар сленгҳои интернетии англисӣ дар он аст, ки бозигарони русзабоне, ки забони англисиро кам медонанд, ё тамоман намедонанд, ба серверҳои англисизабон ҳамроҳ шуда, каме бозӣ карда, аз он, ки ҳеҷ кас онҳоро намефаҳмад, бо истифода аз калимаҳои ғайриахлоқии русӣ изҳори норизоият мекарданд, ки бо ҳуруфи лотинӣ навишта мешуд, зеро кириллӣ дар аксари серверҳои англисизабон таъмин нагардидааст.

Сарфи назар аз он ки аксари бозигарони онлайнии англисизабон маънои ин калимаҳоро намедонанд, бо вучуди ин, онҳо аз ҷониби бозигарони англисизабон ҳамчун дашному лаънат истифода мешаванд, дар ҳоле ки дарк мекунанд, ки ин ибораҳо маънои манфӣ доранд.

Инчунин, як ҳолати вом гирифтани ба сленгҳои интернетии англисӣ аз фаронсавӣ вучуд дорад - ин аломат (артикл)-и муайянии шумораи танҳои мардонаи “*le*” аст, ки барои одамони ғайрифаронсавизабон хусусияти қолабии забони фаронсавӣ мебошад. Бояд гуфт, ки ҳанӯз қабл аз ихтирои интернет аломати “*le*”-ро муаллифони осори бадеӣ дар суҳанронии персонажҳои фаронсавӣ истифода мебарданд, дар ҳоле ки қоидаҳои грамматикаи фаронсавӣ риоя намешуданд. Усули аграмматизми бошуурона (огоҳона вайрон кардани меъёри дастури забон) барои нишон додани мансубияти миллии қаҳрамонони асари бадеӣ ё эҷоди таъсирнокии ҳаҷв нигаронида шуда буд. Бо ҳамин мақсад “*le*” дар шабакаҳои интернетӣ истифода мешавад, вале бештар ҳамчун ҷонинишини соҳибӣ ё ҳамчун артикли муайяни ва ҳам номуайяни бештар паҳн шудааст. Масалан, дар сарлавҳаҳо пеш аз тасвири духтарҳо бештар ибораи “*le girl-friend*”-ро ба ҷои “*the/my girlfriend*” дидан мумкин буд.

Дар тӯли чанд соли оянда, истифодаи калимаи “*le*” дар *rage*- ҳаҷвномаҳо маъруфияти бисёр пайдо кард: онро, ҳатто дар ҷойҳои истифодаи менамуданд, ки истифодаи артикл ё ҷонинишини соҳибӣ зарурат надошт, масалан: “*le me*”, “*le going out*” ва ғайра.

Гузашта аз ин, калимаи “*le*” аз доираи *rage*- ҳаҷвномаҳо фаротар рафта, ба як лексикони муқаррарии корбарони баъзе сайтҳои ҳаҷвӣ, ба монанди “*9gag*” табдил ёфт. Лекин аз соли 2011 сар карда, ин рафтор бо сабаби истифодаи аз ҳад зиёди калимаи “*le*” мавриди интиқоди корбарони сайтҳои ҳаҷвӣ қарор гирифт ва тадриҷан маъруфияти худро аз даст дод. Аз ин рӯ, ҳоло корбурди ин вожаҳо нишонаи таъби паст ва кӯҳнапарастӣ медонанд.

Дар мавриди иқтибосоти интернетӣ суҳан ронда, дар бораи **иқтибосоти сленгҳои интернетии тоҷикӣ** бояд гуфт, ки онҳо, агарчи аз забони англисӣ ва японӣ гирифта шуда

бошанд ҳам, аксарияти онҳо тавассути забони русӣ вориди забони тоҷикии интернетӣ шудаанд.

Микдори ниҳоят зиёди иқтибосот аз жаргонҳои интернетии англисӣ ба он вобаста аст, ки технологияҳои интернетӣ ва ҷомеаи интернетӣ дар Ғарб назар ба Русия хеле пештар пайдо шудаанд. Аз ин рӯ, дар ҳоле ки дар кишварҳои англисзабон интернет аллакай барои шумораи зиёди истифодабарандагон дастрас буд, дар Русия ва кишварҳои ИДМ, интернет то ҳол вусъати кофӣ надошт. Ба ин далел нахустин корбарони интернетии русзабон амалан имкони муошират бо ҳамватанони худро надоштанд ва онҳо маҷбур шуданд, ки ба ҷамъиятҳои интернетии англисизабон шомил шаванд ва луғати онҳоро қабул кунанд. Ба ҳамин тартиб, барои корбарони нахустини тоҷик низ, забони муоширати дастрасу фаҳмотар забони русӣ буд, ки ба ин занҷира мепайваست. Бо паҳн гардидани интернет дар Русия ва Тоҷикистон корбарон жаргонҳои англисиро, ки, аллакай, медонистанд, бидуни коркарду тағйир ба муҳити забонии худ интиқол доданд, зеро бисёре аз мафҳумҳо ё муодиле дар забони русӣ ва тоҷикӣ надоштанд, ё барои истифода қулай буданд.

Маълум аст, ки шумораи зиёди калимаҳо ва ибораҳо ба сленгҳои интернетии русӣ ва тоҷикӣ аз забони англисӣ ворид шуданд: аз истилоҳҳои маъмулӣ, ки берун аз сайтҳо паҳн шудаанд, сар карда ва бо жаргонҳои камшинохтаи зерфарҳангҳои хурди интернетӣ хотима меёбанд. Бояд қайд кард, ки бо сабабҳои объективӣ, ҳатто мафҳумҳои одии марбут ба интернет, аз қабилӣ браузер, провайдер (хидматрасонии интернетӣ), веб (вобаста ба шабакаи ҷаҳонии интернет), пост, тред, юзер (корбар), хост (роҳбар), сервер ва ғайра аз жаргонҳои шабакаи англисӣ гирифта шудаанд [10].

Дар сленгҳои интернетӣ тоҷикӣ аз забони англисӣ ва русӣ он қадар иқтибосҳо мавҷуданд, ки баъзан истифодаи онҳо ба дараҷаи сафсатаву бемаънӣ мерасад. Гоҳе, муоширати байни корбарони ашаддӣ интернет, дар муқоиса бо забони зиндаи гуфтугӯӣ лаҳҷаи комилан дигарро менамояд, ки ба ҳеҷ забони дигар ҳамхонӣ надорад. Ба ибораи дигар, бидуни донишдани сленгҳои интернетӣ фаҳмидани он ки дар як мавод матнии мушаххас чӣ суҳбати меравад, хеле душвор аст.

Ҳолати иқтибоси калимаҳо аз забони ҷопонӣ дар сленгҳои интернетии тоҷикӣ, тақрибан ба иқтибосгирии сленгҳои интернетии англисӣ ва русӣ шабоҳат дорад: аксарияти вожаҳои ҷопонӣ ба шарофати аниме ба забони англисӣ ва ба ҳамин тартиб ба сленги интернетии русӣ ва аз тариқи русӣ ба тоҷикӣ ворид шудаанд ва асосан, танҳо аз ҷониби мухлисони аниматсия истифода мешаванд.

Як роҳи муҳимми вожаҳои интернетӣ додани **маънои нав ба калимае** мебошад, ки, аллакай, дар забони адабӣ мавҷуд аст.

Ин усули калимасозӣ дар забони англисӣ маъмул аст. Он метавонад барои эҷоди вожаҳои нави марбут ба технологияҳои интернетӣ ва ҳам ба ҳаёти иҷтимоӣ ва фарҳангии интернет истифода шавад. Бисёр ашё ва падидаҳои марбут ба фаъолияти интернет бо калимаҳои мавҷудбуда номгузорӣ шуданд, масалан: *host* (мизбон, роҳбар), *provider* (хидматрасонии интернет), *forum* (форум), *chat* (чат).

Илова бар ин, падидаҳои, ки танҳо ба шарофати интернет ба вуҷуд омадаанд, бо калимаҳои мавҷудбуда номгузорӣ карда шудаанд, масалан: *troll* (*хондан, сурудан*), *flood* (*сел*), *flame* (*шуъла*) ва ғайра.

Вале дар сленгҳои интернетии русӣ ва тоҷикӣ ин навъи калимасозӣ чунин нақши бориз надорад, зеро тавре ки дар боло қайд карда шуд, корбарон аксар вақт калимаҳоро, ки объектҳо ва падидаҳои мухталифи марбут ба интернетро баён мекунанд, аз забони англисӣ иқтибос менамоянд.

Дар ҳар сурат, баъзан ҳолатҳои маънои нав додан ба калимаҳои дар забон мавҷудбуда ҳам дида мешавад. Масалан, дар забони русӣ калимаи “*баян*”, ки дар сленгҳои интернетӣ маънои “*шӯҳӣ*” (ба маънои васеътар – *ҳама гуна маълумот*) аст, ки барои аксари истифодабарандагони манбаи интернетӣ маълум аст, аммо онро баъзе корбар ҳамчун хабари

охирин тавзеҳ медиҳад. Тибқи баъзе гуфтаҳо, ақидаи “баян” номидани иттилооти аллакай маълум, аз шакли аломати -//-, ки дар нутқи хаттӣ барои нишон додани порчаи тақрории матн истифода мешавад, бармеояд.

Инчунин, як навъи хоси маъноӣ нав додан ба калимаҳо вучуд дорад, ки дар фарҳанги ҷавонон нисбат ба фарҳанги интернетӣ бештар маъмул аст, аммо бо сабаби зиёд будани шумораи ҷавонони корбари интернет, истифодаи маъноӣ нодурусти калима ниҳоят зуд паҳн мешавад. Бо вучуди ин, маъноӣ нав гирифтани калима ё падидаи аллакай маълум ва истиқрори минбаъдаи ин маъноро дар забон метавон ногузир ҳисобид, агар шумораи хеле зиёди на танҳо корбарони фаъоли интернет, балки одамони одии дорои сатҳҳои гуногуни маълумот, ки ба гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ тааллуқ доранд, доништа ва борҳо ба ҳамин гуна «хато» роҳ диҳанд. Намунаҳои равшани чунин калимаҳо дар забони тоҷикӣ феъли “*партофтан*” аст, ки, аслан, амали дур андохтани чизро мефаъмонад, лекин дар ин мавридҳо ба маъноӣ “*ирсол намудан*” истифода мешавад. Ҳамчунин, дар забони муоширати корбарони ҷавони тоҷик калимаи “*манту*”, ки навъе аз хӯрданиҳои ҳамири аст, вақтҳои охир бо мақсади баланд бардоштани ифодаи баён аксар вақт ҳамчун ифодаи истиорӣ, ба маъноӣ “*лаб бастан, хомӯш, соқит*” истифода мешавад: “– *Рақамои телеша парто, канфер мекнам, ма ҳдм гап мезанам, ту манту карда бишин ...*”.¹

Тарзи сохтани калимаи нав бо ёрии воситаҳои калимасозиро, ки дар забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ роиҷ ва дар сленгҳои интернетӣ низ хеле маъмул аст, ба таври муфассал баррасӣ мекунем.

Яке аз усулҳои сермаҳсули калимасозӣ таҳфифи калима (ихтисоркунӣ) аст. Азбаски мубодилаи маълумот дар интернет хеле саръ аст, корбарон низ бояд миқдори зиёди иттилоотро хеле зуд ва ба таври ихчам интиқол диҳанд, дар ҳоле ки мазмуну мундариҷаи паём набояд ҳалалдор шавад.

Дар сленгҳои интернетӣ усули таҳфифи ҳарфӣ нисбатан васеъ паҳншуда мебошанд, ки метавонанд ибораҳо, калимаҳои муқаддимаӣ ва ҳатто тамоми ҷумлаҳо ҳам ифода кунанд.

Ихтисороте, ки дар сленгҳои интернетӣ истифода мешаванд, метавонанд ба ду гурӯҳи калон тақсим шаванд: *умумиистеъмол* ва *тахассусӣ*, ки танҳо ба як ҷомеаи интернетӣ хосанд. Ба категорияи дуум ихтисороте, аз қабилӣ ба мисли ASL (*age, sex, location – синну сол, ҷинс ва ҷои истиқомати ҳамаҷаббат*), дохил мешаванд, ки дар сайтҳои шиносӣ истифода мешаванд; GG (*git gud* таҳрифшудаи *get good*, ки дар навбати худ ибораи аз ҷиҳати грамматикӣ нодурусти *get better* – беҳтар шав), ки онро ҳамчун эроди таҳқиромез аз ҷониби одамони “куҳна” нисбат ба тозақорони бозихҳои онлайнӣ ва ғайра истифода мебаранд.

Ихтисороти умумиистеъмол дар сленгҳои интернетии англисӣ хеле маъмуланд, масалан: IDK (*I don't know* – ман намедонам); IMHO (*in my humble / honest opinion* – ба андешаи хоксоронаи ман); LOL (*laughing out loud* – аз ханда ҳалок шудан / мурдан); OMG (*Oh my God!* – Худои ман!); TY (*thank you* – ташаккур) ва ғайра [6].

Ҷолиб ин аст, ки, сарфи назар аз он ки ихтисороти дар боло овардашуда ҳам дар байни корбарон ва ҳам шахсоне, ки бо интернет кам ошноӣ доранд, робитаҳои доимӣ бо интернетро ба вучуд меоранд, баъзеи онҳо хеле пеш аз пайдоиши технологияҳои шабакавӣ дар доираи маҳдуд истифода мешуданд. Масалан, ихтисораи OMG дар ибтидои асри XX ва ба ҳамин маъно, ки дар замони ҳозира ҳаст, истифода мешуд. Ихтисораи LOL дар солҳои 60-ум пайдо шуд, гарчанде ки он вақт кутоҳшудаи ибораи *little old lady* (пиразани хурдак) буд.

¹ Ин ва чанд намунаҳои дигареро, ки дар ин пажӯҳиш ба қор бурда мешавад, як корбари ҷавон (наҳост номаш ифшо шавад), ки дар шабакаҳои иҷтимоӣ “гурӯҳ”-ҳои худро дорад, бо хоҳиши мо ва ризоияти шахсияш дар ихтиёри мо қарор дода, барои мо ёрии калон расонд.

Илова бар ин, бо вучуди он ки аксари ихтисорот дар сленгҳои интернетӣ як маъно доранд, бахусус, бояд қайд кард, ки ихтисороти сермаъно низ вучуд доранд ва маънои онҳо вобаста ба мазмуни паём фарқ мекунад. Масалан, ВВ метавонад ё *baby* – кӯдак, ё *bye-bye* – Худо ҳофиз, хайр; ва ОР, ба ғайр аз маънои умумии *original poster* – шахсе, ки мавзӯро сохтааст, саволи аслиро додааст (масалан, дар чат ё шабакаи иҷтимоӣ, ҳаммаъноӣ – *topic starter*), инчунин маъноеро, ки ба мухлисони бозиҳои видеоӣ хос аст дорад. дӯстдорони – *overpowered* (*OverPowered*) – як тавсиф ё хислати беҳтарини қаҳрамон.

Ҳангоми навиштани ихтисорот ҳам ҳарфҳои калон ва ҳам хурд истифода мешаванд, гарчанде ки вақтҳои охир тамоюли авлавият додани ҳарфҳои хурд ба хоители сарфаи заҳмати сухан ва вақт ҳангоми эҷоди паём дар шабакаҳои иҷтимоӣ мушоҳида мешавад.

Дар сленгҳои интернетии англисӣ миқдори зиёди ихтисорот мавҷуданд, ки боиси пайдоиши ихтисораҳои гардидаанд, ки барои истифодаи аз ҳад зиёди онҳо тақлид карда шудаанд. Масалан, ихтисораи OMGWTFBBQ мавҷуд аст, ки ягон бори маъноӣ надорад. Ин ихтисораи мураккабест, ки аз ду ихтисораи интернетии OMG ва WTF ва ихтисораи BBQ, ки танҳо ихтисораи калимаи *barbeque* – барбекю мебошад, сохта шудааст.

Дар сленгҳои интернетии русӣ ва тавассути он ба забони тоҷикӣ, ихтисораҳо аксар вақт дар шакли яклухт иқтибос карда мешаванд, дар ҳоле ки барои гирифтани ихтисорот, дар забони тоҷикӣ бештар усули баргардон (транслитератсия) маъмул аст. Ҳамин тавр, ҳангоми баргардон, бахусус дар муҳити интернетии русзабон ИМНО – ИМХО, LOL – ЛОЛ, OMG – ОМГ, WTF – ВТФ ва ғайра мешаванд. Агарчи дар забони русӣ ё тоҷикӣ ин ихтисораҳо маъноӣ худро надоранд, маъноӣ дар забони англисӣ мавҷудбудаи онҳо нигоҳ дошта мешавад. Барои навиштани ихтисораҳои маъмултарин, аз ҷумла, LOL ё OMG, метавонад алифбои латинӣ истифода шавад. Илова бар ин, аксари ихтисораҳои англисӣ (новобаста аз шаклҳои талаффузашон), ки дар забони англисӣ мавҷуданд, ҳангоми ба русӣ гузаштан, табиӣ ба акронимҳо (мухаффаф) мегардад [4].

Илова бар ин, на ҳама ихтисораҳо дар сленгҳои интернетии тоҷикӣ аз сленгҳои интернетии русӣ ва англисӣ гирифта шудаанд. Ихтисораҳои низ ҳастанд, ки танҳо дар ҷомеаи интернетии тоҷикзабонзабон истифода мешаванд, аммо шумораи онҳо нисбат ба ихтисораҳои гирифташуда хеле кам аст. Ба сифати ихтисороти тоҷикӣ инҳоро метавон мисол овард: с-с – сиҳату саломат; с (расондан) - салом; т - ту ва ғайра.

Ба ҷуз аз ихтисороти ҳарфӣ, ихтисороти ҳичой дар жаргонҳои шабакавӣ низ мушоҳида мешавад. Масалан: sysadmin / сисадмин – ихт. аз *system administrator* / *мудирӣ система*; sysop / сисоп – ихт. аз *system operator* / *оператори система*; vlog / влог – ихт. аз *video-blog* / *видеоблог*. Аммо, паҳншавии онҳо дар интернет ба фарқ аз ихтисороти ҳарфӣ он қадар зиёд нест.

Як роҳи хеле маъмули ташаккули калима дар интернет *какография* ё хатонависӣ аст. Какография (юн. *kakos* – бад+*grapho* – менависам) – калима ё ибораи қасдан таҳрифшудаест, ки аз ҷониби ин ё он соҳибзабон, ҳарчанд меъёри адабии онро медонад, барои додани таъсири махсус, одатан, ҳаҷвӣ сохта шудааст, масалан: *сахар нет* (баъзан, *сайҳраним*) – ба ҷойи *сохранить*.

Ҷомеаи интернетии тоҷик боз як навъи махсуси какография хос аст – ин тарҷумаи аслии ибораҳо аз сленгҳои интернетии англисӣ мебошад, аммо дар айни замон қоидаҳои грамматикаи русӣ ё англисӣ сарфи назар карда мешаванд. Ин намуди какография барои ба даст овардани таъсири ҳаҷвӣ дар байни одамоне, ки забони русӣ ва англисиро хуб медонанд, истифода мешавад. Масалан: *чоп кардан* – *чопироват* – аз *печатать* (*print*). Инчунин, ҳамчун шӯҳӣ номи ширкатҳои марбут ба кори интернетро метавон нишон дод: Facebook – фисбук, Viber – войбер, SHAREit – шароит, YouTube – Ё тоба, Google – Гулу-гулу.

Баръакси какография, тасодуфан содир кардани хатои имлоӣ дар сленгҳои интернетӣ низ як роҳи хеле маъмули сохтани калима мебошад. Ин дар натиҷаи такрори калимаи як бор хато навишташуда аз ҷониби корбарони гуногуни Интернет ба вучуд меояд, дар ҳоле ки

калимаи нодуруст навишташуда бо калимаи дуруст навишташуда ҳаммаъно шуда, дар баъзе мавридҳо ҳатто маънои нав пайдо кардааст.

Масалан, дар сленгҳои интернетии англисӣ инҳоянд: *teh* – артикли *the*; *wat* – *what*; *rwn* – таҳрифшудаи *own* ва ғайра. Рӯй додани чунин хатоҳоро бо хусусиятҳои тартиби ҳарфҳо дар клавиатураи компютер шарҳ додан мумкин аст: барои мухтасарбаёнӣ ва зуднависиҳои паёмҳои ҳатти дар интернет, қорбар иштибоҳан тугмаҳои дар паҳлуи ҳамдигар, ё хеле бо ҳам наздик ҷойгиршударо паҳш мекунад.

Дар ҷомеаи интернетии русзабон низ як қатор вожаҳои вучуд доранд, ки дар натиҷаи беэҳтиётӣ қорбарон ба вучуд омадаанд. Мисоли ҷолиб он калимае, ки бо иштибоҳ навишта шудааст, аммо ба шарофати ин хато маънои мустақил пайдо кардааст: *лытдыбр* – рӯзнома барои нигоҳ доштани сабтҳои шахсӣ дар блогҳо. Калимаи *лытдыбр* ин транскрипсияи калимаи “*lytdybr*” аст, яъне маҷмуи ҳарфҳо, вақте ки калимаи “дневник” дар тарҳбандии англисӣ ҷоп карда мешавад.

Яке аз роҳҳои муҳимтарини сохтани калима дар сленгҳои интернетӣ усули иловаи пешванд мебошад.

Пешвандҳое, ки дар сленгҳои интернетии англисӣ истифода мешаванд, ба ду гурӯҳи асосӣ тақсим мешаванд:

1) пешвандҳое, ки бо техникаи компютерӣ алоқаманданд, ки вариантҳои маҷозии ашё ва падидаҳои дар ҷаҳони воқеӣ мавҷудбударо ифода мекунанд;

2) пешвандҳое, ки дар забони адабӣ ва забонҳои интернетӣ ҳамон як вазифаро иҷро мекунанд. Ба гурӯҳи аввал калимаҳое, ки бо пешвандҳои: **cyber-** барои калимаҳои марбут ба номҳо ё амалҳое, ки дар шабакаи компютерӣ сурат мегиранд (*cyberspace*, *cyberterrorism*, *cyberbullying*); **e-** барои ташаккул додани калимаҳои марбут ба калимаҳои “электронӣ” (*e-mail*, *e-book*, *e-shop* – почтаи электронӣ, китобҳои электронӣ, мағозаи электронӣ); **web-** барои номидани падидаҳои марбут ба Шабакаи Ҷаҳонии Интернет (*website*, *web-browser*, *webmaster*) сохта мешаванд, дохил мегарданд. Бояд гуфт, ки пешванди **web-** маъмулан бо калимаҳо якҷоя навишта мешавад, ба истиснои ҳолатҳое, ки решаи калима бо ҳарфи **b** (б) оғоз шавад, дар ин ҳолат пас аз пешванди **web-** нимтире гузошта мешавад.

Ба гурӯҳи дуюм, ҳамаи пешвандҳое дохил мешаванд, ки дар забони адабии забони англисӣ мавҷуданд. Басомади баландтарин дар ташаккули жаргонҳои нави интернетӣ ба пешвандҳои зерин тааллуқ дорад: **de-** (*debug*, *delink*, *despawn* – бартарафсозӣ); **re-** (*respawn*, *reboot*, *repost* – такрори амал); **un-** (*unfriend*, *undelele* – бартараф, баръакс, бекор кардан) [10].

Дар мавриди ин усули калимасозӣ барои сленгҳои интернетии тоҷикӣ, бояд қайд кард, ки қариб ҳамаи пешвандҳо дар сленгҳои интернетии тоҷикӣ, дар ҳоле ки онҳо маънои аслии худро нигоҳ доштаанд, барои муболиғаву тамассхур ба қор бурда мешаванд: *супердурӯғ*.

Дигар аз усулҳои муҳими ташаккули калима дар сленгҳои интернетӣ калимасозӣ бо пасвандҳо мебошад.

Пасванди аз ҳама сермахсул дар эҷоди сленгҳои интернетии англисӣ пасванди **-er** мебошад. Ин пасвандро бо пасвандҳои тоҷикии **-соз**, **-гар**, **-қор**, **-ҷӣ**, **-анда**, **-қун(ак)** метавон як навъ ҳамвазифа донист, зеро тавассути онҳо исми фоил сохта мешавад. Мутаносибан бо ҳар як даври нави пешрафт дар соҳаи компютер ва пайдоиши бисёр дастгоҳҳо ва технологияҳои ҷадид, барои номидани барномаҳои худқор ва фаъолияти одамоне, ки бо онҳо қор мекунанд, зарурати истифодаи ин пасвандҳо зиёд мешавад. Масалан: *router* – компютере, ки байни ду сегменти шабака маълумот мефиристад; *mailer* – як барномаи почтаи электронӣ ва ғайра мебошад.

Қисми зиёди калимаҳои бо пасванди англисии **-er** сохташуда аз сленгҳои интернетии англисӣ тавассути забони русӣ ва бахше ба таври мустақим воридаи сленгҳои интернетии тоҷикӣ гардидаанд. Онҳо ҳангоми номидани касбу қорҳо, машғулияти саргармиҳои нав ва ғайра, ки дар натиҷаи рушди технологияи компютерӣ пайдо мешаванд, масалан: *программер*, *геймер*, *спаммер* (барномасоз, бозигар, спаммер) ва ғайра истифода мегарданд.

Пасванди дигаре, ки аз сленгҳои интернетии русӣ ба сленгҳои интернетии тоҷикӣ иқтибос шудааст ва барои ифодаи намоёндогони баъзе касб ё саргармиҳо истифода мешавад, пасвандҳои **-ик** барои номи исмҳои мардона ва **-итса (-ица)** барои исмҳои занона мебошад: *айтишник, анимешник, сеошник* (мутахассиси IT, мутахассиси аниме, мутахассиси SEO) ва ғайра.

Чойи зикр аст, ки ба монанди ҳамин намунаҳои зикршуда пасвандҳои русӣ ва гоҳо англисӣ низ барои сохтани сленгҳои тоҷикӣ дар муоширати ҷавонон ба мушоҳида мерасад. Масалан, ба чойи *занг задан – зангават* кардан, *зангуем* (гоҳо *алёшка*); *холаҷон – холашка*; *апаҷон – апашка*.

Дар забони англисии адабӣ пасванди **-dom** ҳолат ё доираи таъсирро ифода мекунад, дар интернет-сленгҳои англисӣ бошад, пасванди **-dom**, асосан, барои ифодаи гурӯҳи одамоне, ки бо манфиатҳои умумӣ муттаҳид шудаанд, истифода мешавад: **fandom** – *ҷомеаи ҳаводорони (ашаддӣ) чизе*; **hatedom** – *ҷамъияти бадбинони чизе*; **bandom** – *ҷомеаи мухлисони ягон гурӯҳи мусиқӣ* ва ғайра.

Мо, инчунин, бояд дар мавриди баъзе усулҳои транспозитсия (табдил ба дигар ҳиссаи нутқ ё ба вазифаи дигари забонӣ омадан) низ, ҳамчун роҳи ташаккули калима дар сленгҳои интернетӣ иҷмолан ёд кунем.

Дар сленгҳои интернетӣ асосан усули вербализатсия (феълсозӣ) хос буда, дар бештари мавридҳо аз исмҳои хос феъл сохта мешавад. Аксаран, дар сленгҳои интернетии ҳам русӣ ва ҳам англисӣ феълҳо аз номи барномаҳо, сайтҳо ва ғайра сохта шуда, маънои анҷом додани ягон амал бо истифода аз ин сайт, барнома ва монанди инҳоро доранд. Масалан, *to google / гуглитъ* – системаи ҷустуҷӯи Google-ро истифода бурдан; *to Instagram / инстаграмитъ* – аксҳоро ба вебсайти Instagram гузоштан; *to photoshop / фотомшонитъ* – коркард намудани аксҳо бо истифода аз Photoshop ва ғайра. Ин фароянд дар интернет-сленгҳои тоҷикӣ низ ба нудрат мушоҳида мешаванд, монанди: *чопидан (бъчоп)* – чоп кардан; *копидан (бъкоп)* – нусха (копия) кардан; *селфидан – селфӣ (selfie)* кардан. Вале истифода аз феъли “кардан” (намудан, сохтан) нисбатан маъмул буда, бо ин роҳ ҳам аз калимаҳои англисӣ ва ҳам русӣ таркибҳои феълӣ сохта мешавад: *камера кардан, шоу сохтан, смс намудан*.

Номҳои сайтҳо ва барномаҳои гуногун метавонанд сифат қарор гиранд. Барои мисол сифатҳои **фотомшонӣ**, ки маънои коркард бо истифодаи Photoshop; **гуглӣ** – бо истифода аз системаи ҷустуҷӯи Google ёфташударо доранд. Ин гуна бархӯрд як навъ амали мақсаднок ва ҳушмандона низ мебошад, зеро барои сарфаи вақту неру дар баён ва навиштани иборае равона мегардад. Масалан: гуфтан ё навиштани ҷумлаи “*Ин акс фотомшонӣ аст*” аз ҷумлаи “*Ин акс ба воситаи барномаи Photoshop коркард шудааст*” содатару осонтар мебошад...

Ҳамин тариқ, аз омӯзишу таҳқиқи масъалаи мавриди баҳс метавон ба хулосае омад, ки усулҳои вожаҳои дар сленгҳои интернетӣ ниҳоят рангоранг буда, метавонанд аз дилхоҳ забони зинда ва воқеии муошират гирифта шаванд. Дар баробари ин, сленгҳои интернетӣ дорои захираи калони калимасозӣ мебошанд, ки ҳам бо сабабҳои объективӣ ва ҳам субъективӣ фарқ мекунанд. Масъалаи матраҳгардида яке аз масъалаҳои муҳими рӯзмарра ва глобалии забоншиносӣ дар ҷаҳони муосир буда, аз аҳаммияти зиёд бархӯрдор аст, зеро сленгҳои интернетӣ бо рушди ғаъоли вобаста ба имкониятҳои рӯзафзуни алоқаи интернетӣ ва дар натиҷа ниёз ба шаклгирӣ ва истифода аз калимаҳои нав, ояндаи забони адабию мушаххас мекунад.

Муқарриз: Мухторов З. – д.и.ф., профессор

Адабиёт

1. Алимова, Г.Ю. Молодежный сленг и разговорная речь в современной лингвистике / Г.Ю. Алимова // Молодой ученый. – 2017. – №12. – С. 606-608.
2. Ахманова, О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М., 2004. – 571 с.

3. Захарова, Л.А. Словарь молодёжного сленга (на материале лексикона студентов Томского государственного университета) / Л.А. Захарова, А.В. Шуваева. – Томск, 2014.
4. Левикова, С.И. Молодежный сленг как своеобразный способ вербализации бытия. Быт и язык / С.И. Левикова. – Новосибирск, 2004. – С. 167-175.
5. Лимарова, Е.В. Интернет-сленг: словообразовательные процессы (на материале английского и русского языков) / Е.В. Лимарова, Л.П. Сон // Вест. ЧелГУ. Вып. 112. Филологические науки. – 2018. – № 4 (414). – С. 111-119.
6. Матюшенко, Е.Е. Современный молодежный сленг: формирование и функционирование: дисс. ... канд. филол. Наук / Е.Е. Матюшенко. – Волгоград, 2007.
7. Сепир, Э. Избранные работы по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. – М., 1993. – 556 с.
8. Сон, Л.П. Язык интернет-коммуникации: явления синонимии, омонимии и антонимии / Л.П. Сон // Казан. наука. Сер. Филолог. науки – языкознание. – 2016. – № 3. – С. 98-100.
9. Тамбовцева, К.Д. Способы словообразования в американском молодежном сленге / К.Д. Тамбовцева // Вест. Российского университета дружбы народов. Серия: Лингвистика. – 2015. – №2. – С. 60-69.
10. Факов, В. Я. Язык Интернета. Англо-русский словарь / В. Я. Факов. – М., 2009. – 368 с.
11. Minguell, M. E. Interactividad y interacción. Revista Interuniversitaria de Tecnología Educativa / M. E. Minguell. – Oviedo, 2000.
12. Reyzábal Manso, M. I. Lenguaje y nuevas tecnologías: de la gramática generativa a la tecnología del habla / M. I. Reyzábal Manso, V. S. Bermejo. – Madrid, 2006.

РОҲҶОИ КАЛИМАСОЗӢ ДАР СЛЕНГҶОИ ИНТЕРНЕТИ

Масъалаи матраҳгардида яке аз масъалаҳои муҳимми рӯзмарра ва глобалии забоншиносӣ дар ҷаҳони муосир буда, аз аҳамияти зиёд бархӯрдор аст. Сленгҳои интернетӣ вобаста ба имкониятҳои рӯзафзуни алоқаи интернетӣ ва дар натиҷа ниёз ба шаклгирӣ ва истифода аз калимаҳои нав, ояндаи забони адабиро мушаххас мекунад. Вусъат ёфтани муоширати одамон тавассути шабакаҳои интернетӣ ба забони тарғиботи молу маҳсулот, забони ВАО ва забони адабиёти бадеии навин таъсир гузошта, ба ҷузъи фарҳанги ҷавонон табдил ёфта истодааст.

Раванди худигардонии калимаву истилоҳоти компютерию интернетии аз забонҳои англисию русӣ воридшуда, ки ҷузъи асосии сленги ҷавонро ташкил медиҳад, дар худ падидаҳои нави забониро зоҳир менамоянд. Бахусус, роҳҳои мухталифи вожаҳои бо истифода аз вандҳои англисию русӣ, маҷозисозӣ, танзу шӯҳӣ ва ҳатто, хатонависӣ, ки ҳеҷ гуна ҳамхонӣ бо қоидаҳои дастури забони тоҷикӣ адабӣ надоранд, мушоҳида мегарданд. Аз ин лиҳоз, омӯзиши сленги ҷавонон ба унвони баҳши махсуси лексика ва лексикография аз аҳамияти зиёд бархӯрдор аст.

Калидвожаҳо: забоншиносӣ, калимасозӣ, сленгҳои компютерӣ, интернет, компютер, роҳҳои калимасозӣ, ихтисораҳо, сленги ҷавонон.

СПОСОБЫ СЛООБРАЗОВАНИЯ В ИНТЕРНЕТ-СЛЕНГЕ

Рассматриваемый вопрос является одной из важных актуальных и глобальных проблем языкознания в современном мире и имеет большое значение. Интернет-сленг, в связи с растущими возможностями Интернет-коммуникации и обусловленной этим необходимостью формирования и использования новых слов, определяет будущее литературного языка. Расширение человеческого общения посредством сетей Интернет повлияло на язык рекламы продукции, язык средств массовой информации, язык современной литературы и становится частью молодежной культуры.

Процесс освоения компьютерных и интернет-слов и терминов, заимствованных из английского и русского языков, являющийся основным компонентом молодежного сленга,

отражает в себе новые лингвистические явления. В частности, наблюдаются различные способы формирования словарного запаса с использованием английских и русских суффиксов, метафор, шуток и даже орфографических ошибок, не имеющих никакой совместимости с правилами литературного таджикского языка. С этой точки зрения молодежный сленг как особая отрасль лексики и лексикографии имеет большое значение.

Ключевые слова: лингвистика, словообразование, компьютерный сленг, Интернет, компьютер, способы словообразования, аббревиатуры, молодежный сленг.

METHODS OF WORD FORMATION IN INTERNET SLANG

The issue under consideration is one of the important current and global problems of linguistics in the modern world and is of great importance. Internet slang, due to the growing capabilities of Internet communication and the resulting need to form and use new words, determines the future of the literary language. The expansion of human communication through the Internet has influenced the language of product advertising, the language of the media, the language of modern literature and is becoming part of youth culture.

The process of mastering computer and Internet words and terms borrowed from English and Russian, which is the main component of youth slang, reflects new linguistic phenomena. In particular, there are various ways of forming vocabulary using English and Russian suffixes, metaphors, jokes and even spelling errors that do not have any compatibility with the rules of the literary Tajik language. From this point of view, the importance of youth slang as a special branch of vocabulary and lexicography is of great importance.

Keywords: linguistics, word formation, computer slang, Internet, computer, methods of word formation, abbreviations, youth slang.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ғафурӣ Зоир Саъдулло* – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзади илмҳои филологӣ, унвонҷӯй. Нитионӣ: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992)988885159

Сведения об авторе: *Гафурӣ Зоир Садулло* – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, кандидат филологических наук, соискатель. Адрес: 734019, г. Душанбе, улица Мохаммадиева, 17/6. Тел.: (+992)988885159

Information about the author: *Ghafuri Zoir Sadullo* – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, candidate of philological sciences, applicant. Address: 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiyev str., Tel.: (+992)988885159

Сирочиддин Алихони Орзу яке аз донишмандони садаи XVIII махсуб гардида, дар бораи забону адабиёт ва нақди улуми адабии дари тоҷикӣ осори мондагоре аз худ боқӣ гузоштааст. Ӯ дар ҳамаи осори ба улуми адабӣ бахшидааш ба масъалаҳои забоншиносӣ таваҷҷуҳ намудааст. Ғайр аз ин, оид ба забоншиносӣ таълифоти алоҳидае низ дорад.

Яке аз китобҳои арзишманди ӯ, ки оид ба масъалаҳои забоншиносӣ бахшидааст, «Мисмир» (мевадиханда) ном дорад. Ӯ ин асари худро дар пайравӣ ба китоби «Музҳир» (Гулистон)-и Чалолиддини Суютӣ таълиф кардааст.

Дар бораи «Мусмир»-и Сирочиддин Алихони Орзу дар забоншиносии тоҷик ягон мақола ё таълифоти алоҳида ба таъъ нарасидааст. Таҳқиқи асари Сирочиддин Алихони Орзу – «Мусмир», аз диди забоншиносии муосир аҳаммияти бағоят бузурги назарӣ ва амалӣ дорад.

Маҳдии Раҳимпур - донишманди эронӣ, роҷеъ ба арзиши забоншиносии «Мусмир» чунин иттилоъ додааст: «Мусмир» танҳо китобест, ки Сирочиддин Алихони Орзу дар он масоили забоншинохиро ба таври мустақил мавриди баррасӣ қарор додааст. Бад-ин маъно, ки ағлаби назарияҳое, ки Орзу дар заминаҳои мухталифи адабӣ ироа медиҳад, ҳавли меҳвари забон ва забоншиносӣ аст [15]. Сипас, Маҳдии Раҳимпур фикри худро идома дода, боз менигорад: «... вале дар ҳеҷ китобе, ба ҷуз китоби «Мусмир», ба масъалаи забон ва таҳлилҳои забоншиносӣ ба сурати теорик (назария) напардохтааст. Аз ин рӯ, ба ҷуръат метавон гуфт, ки «Мусмир» ба далели иштимол (фарогирӣ) бар оро (афкор)-и асли ва меҳвари Хони Орзу муҳимтарин китоби вай ба шумор меравад ва мутолиаи китоби «Мусмир» мутолиаи бахши аъзаме (бузурге) аз дидгоҳҳои Орзу ба ҳисоб меояд» [15].

Бояд гуфт, ки Сирочиддин Алихони Орзу дар китоби «Мусмир» дар баробари сарфу наҳв, оид ба қисмҳои дигари забоншиносӣ, аз қабili масъалаи фонетика низ ибрози ақида кардааст. Муаллиф дар сиву ҳашт асл (фасл) баҳси забоншиносӣ карда, асли сиву ҳаштум оид ба нақши ҳарфҳои форсӣ ва хусусиятҳои он бахшида шудааст. Ӯ дар бораи ҳодисаҳои фонетикӣ «қалб», «абдол», «итбоъ» ва ғайра маълумот додааст.

Ин китоб соли 1991 дар Муассисаи мутолиоти марказ ва ғарби Осиё бо тасҳеҳ, ҳавошӣ, муқаддимаи Райҳонахотун ва пешгуфтори профессор Абулайси Сиддиқӣ ба нашр расидааст.

Бахши умдаи китобро масъалаҳои фонетикӣ ташкил медиҳад. Вай ба масъалаҳои зерини марбути илми фонетика таваҷҷуҳ зоҳир кардааст:

1. Дар маърифат (шинохт)-и луғот;
2. Дар баёни кайфият (чигунагӣ)-и талаффузи ҳуруф (ташдид, таҳфиф, ҳазф, изофа, қалб, абдол ва имола);
3. Дар маърифати ҳуруф (аз алиф то ё) ва ғ.

Сирочиддин Алихони Орзу ҳар як истилоҳи номбурдaro шарҳу тавзеҳ низ додааст. Масалан, ӯ ихтилофи луғотро ба ду навъ тақсим мекунад: якум - ихтилоф мувофиқи ҳаракат, дуюм – ихтилоф мувофиқи ҳаракат ва сокин.

Ӯ зимни ихтилоф мувофиқи ҳаракат инро дар назар дорад, ки ҳолатҳое мешавад, ки як калима ба ду сурат талаффуз шуда, вале дар маънои он ҳалал ворид намегардад. Ба монанди «чироки» ва «чароки»; «ништар» ва «наштар»; «бистар» ва «бастар»; «сахун» ва «сухан»; «пиромун» ва «пироман» ва ғ.

Ин калимаҳо аз назари Сирочиддин Алихони Орзу, ҳарчанд ки ба ду шакл талаффуз мешаванд, вале яке аз он асли калима мебошад ва бинобар сабабе, масалан, ба сабаби тағйири лаҳҷаи гӯянда ё нависанда ба ҳаракати он тағйирот ворид гардидааст. Аз назари Сирочиддин Алихони Орзу, ченаки дуруст ё нодуруст будани он қиёс мебошад. Масалан,

калимаи «**чироки**» агар ба «касра» талаффуз шавад, сахётар аст. Зеро ин калима аз се чузъ, яъне «чи» ва «ро» ва «ки» таркиб ёфтааст [15].

Муаллиф дар робита ба ихтилофи ҳаракат бар ҳасби ихтилофи ҳаракат ва сукун ибрази андеша карда мегӯяд: «Иборат аз он аст, ки дар калимае ҳарфе ҳам ба сукун хонда шавад ва ҳам бо ҳаракат, мисли: «**гурисна**»//«**гурсна**» ва «**пахан**»//«**пахн**» [15].

Дар баробари ин дигар калимаҳоро низ оварда, бо мисолҳо нишон медиҳад. Чунончи: «наср»//«насар». Дар ин ду байти Амир Муиззӣ:

То ки ба гетӣ мадад аст аз тараб,

То ки ба олам насар аст аз зафар.

Аз тарабобод мадад бар мадад,

Аз зафаробод насар бар насар.

«Афв»// «афав», дар ин байти Саъдӣ:

Афав кардам аз вай амалҳои зишт,

Дарорам ба фазли ҳудаш дар бихишт.

Дар мавриди ихтилоф ё тағйирёбии ҳаракот ин намунаҳоро ҳамчун мисол низ нишон додааст:

Букламун, букаламун, букалмун; ҳаракат, ҳарикат, ҳаркат; сабар, сабир, сабр; мутаворӣ, матаворӣ, матворӣ ва ғ.

Ҳамчунонки пештар зикр кардем, Сирочиддин Алихони Орзу тағйироти талаффузи ҳарфҳоро ба чанд қисмат ҷудо намуда, нисбат ба ҳар яке он қоидаи махсусро матраҳ сохтааст: **ташдиди муҳаффаф, таҳфифи мушаддад, ҳазф, изофа, қалб, абдол** ва **имола**.

Ташдиди муҳаффаф, - мегӯяд Сирочиддин Алихони Орзу, иборат аст аз идғоми ду ҳарфи як чинс, ки то қариби он бувад ва ин ё дар ду калима бувад ё як калима, чунонки гӯянд: «Дар вузу кун ба **нимман** истинҷо» чи дар асл «**ними ман**» аст. Дар ин сурат мими аввалро дар мими дувум идғом карданд, баъд аз он барои таҳфиф якеро ҳазф намуданд» [15]. Дар идомаи ҳамин мавзӯ боз чунон мегӯяд: «Ин ки гуфтаанд ташдид воқеъ намешавад, магар дар як калима заиф аст, зеро ки сабаби идғом ҷамъ шудани ду ҳарфи мазкур аст ва ду будани калима мунофӣ нест, лиҳозо дар арабӣ ҳам ин гуна ба ташдид ояд. Чунонки, «**миммо**» ва «**мимма**» бо он ки нун дар миён аст ва мисоли ду ҳарфи мумосил (монанд) дар ду калимаи «**шаппара**» аст, ки аз «шаб» ва «пара» мураккаб аст ва «бо»-и тозиро дар форсӣ идғом кардаанд» [15, 90].

Сирочиддин Алихони Орзу шартӣ асосии идғомро дар ин медонад, ки ҳарфи аввал сокин бошад. Дар сурате ки мутаҳаррик бошад, идғом карда намешавад. Ба монанди, «**номи ман**» ва «**шаби барот**». Ў дар робита ба мавзуи мазкур мегӯяд: «Бидон, ки шартӣ сикҳати идғом он аст, ки ҳарфи аввал сокин боша два дар сурате, ки мутаҳаррик бувад, идғоми он нақунанд. Мисли «**номи ман**» ва «**шаби барот**» ва «**шаббарот**» ба ҳазф истеъмоли ҳиндиён аст» [15, 94-99].

Дигар истилоҳи овой ё фонетикӣ, ки Сирочиддин Алихони Орзу, мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст, ин таҳфифи мушаддад мебошад. Таҳфифи мушаддад ин аст, ки мумкин калимае, ки дорои ташдид аст, дар мавридҳои зарурӣ, ба монанди риояи вазни шеър риоя карда нашавад. Ба ақидаи Сирочиддин Алихони Орзу ҳодисаи ташдид ҳосил забони форсӣ нест, аз ин рӯ, ин ҳодиса дар забони форсӣ бисёр кам ба мушоҳида мерасад. Вале дар забони арабӣ мисолҳои зиёдеро нишон додан мумкин аст. Ба монанди, **амм, ҳамм, қадд, ҳадд, кафф, тайй, аҷалл, ғулувв ва мамлувв**.

Бояд гуфт, ки ин андеша дар осори илмӣ то замони Сирочиддин Алихони Орзу марбут ба асосҳои дастури забони дари тоҷикӣ низ дида мешавад.

Сирочиддин Алихони Орзу мисолҳои зиёде аз ашъори шоирони форсу тоҷик, мисли Амир Муиззӣ, Саъдии Шерозӣ, Сухрии Шамшергар, Назирии Нишопурӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Калими Кошонӣ, Низомии Ганҷавӣ, Сузани Самарқандӣ ва Фарруҳии Сиистонӣ оварда, ин мавзуи муҳимро матраҳ намудааст:

Заққум//зақум, дар ин байти Саъдӣ:

Дарахти зақум ар ба чон парварӣ,

Мапиндор, к-аз ӯ бархӯрӣ.

Ба ақидаи Сирочиддин Алихони Орзу, агар ба ҷои «зақум» - «заққум» талаффуз мешуд, вазни шеър ҳалалдор мегардид.

Ҳаққ // ҳақ, дар ин байти Ҳофиз:

Зоҳиди зоҳирпараст аз ҳоли мо огоҳ нест,

Дар ҳаққи мо ҳарчи гӯяд, ҷойи ҳеҷ икроҳ нест.

Муаззин // муазин, дар ин байти Низомии Ганҷавӣ:

Бароварда муазин ба аввал қунут,

Фа субҳона ҳайаллазӣ ло ямӯт.

Уззо ва Макка // узо ва Мака, дар ин байти Фарруҳии Сиистонӣ:

Маноту лоту узо дар Мака се бут буданд,

Зи даст бурд бути оройи он замони Озар [15, 96-99].

Дигар аз истилоҳ ва хусусиятҳои овозие, ки муаллифи «Мусмир» шарҳу тавзеҳ дода, бо мисолҳо исбот намудааст, «ҳазф» мебошад. Истилоҳ ё вожаи «ҳазф»-ро Деҳхудо чунин шарҳ бастааст: «Ҳазф дур кардани ҳарф ё ҳуруфе аз калима аст, бидуни ин ки ихтилофе дар маъно эҷод кунад. Ба иборати дигар, ҳазф замоне иттифоқ меафтад, ки як воҳиди занҷирӣ таҳти шароити ҳосе аз занҷираи гуфтор ҳазф мешавад» (Деҳхудо).

Баъзе мисолҳои, ки Сирочиддин Алихони Орзу дар мавриди «ҳазф» овардааст, инҳо мебошанд:

Чашм захм // чашзах, дар ин байти Пурбаҳо:

Бедор шав расид башорат, ки ёфтааст,

Аз чашзах ҳаводиси қалби забон шифо.

Ҳанӯз // нӯз, дар байти зерини Саной:

Муталлеъ бар замоири асрор,

Нӯз нокарда бар дил ту гузор.

Фарвардин // фардин, фарвадин (ё парвадин) ва фавардин, Абдулвосеи Ҷабалӣ мегӯяд:

То бод бар он сарв буд дар маҳ озар,

То барг аз он зар бувад дар маҳ фардин.

Ва ё:

Хурд бояд бодаи гулрангу буйи гул канӣ,

Чун чаман холӣ шуд, аз гулҳои моҳи фарвадин.

Амир Муиззӣ мегӯяд:

Ҳамеша то ки ҷаҳонро сипеҳр пири куҳан,

Ҷавону тоза ба хангоми парвадин дорад [15, 99-101].

Дигар аз тағйироти овозӣ ё фонетикӣ, ки Сирочиддин Алихони Орзу матраҳ кардааст, изофа мебошад. Ё таъкид мекунад, ки дар охири калимоте, ки «алиф» дар ҳолати музоф ва музофун илайҳ «ё» изофа мешавад. Ва меафзояд, ки «Маҳфӣ намонад, ки дар охири калимоте, ки «алиф» бошад, ҳоҳ аз форсӣ дар ҳолати изофат ва тавзиф «ё»-и таҳтонӣ зиёдат кунанд ва ғолибан ивази касраи музоф ва мавзуф аст, чунонки: саҳроӣ қиёмат, дарёӣ шур ва ғоҳе бидуни ҳар ду ҳолати мазкура низ ва он ҳам ом аст ва дар форсӣ ва арабӣ, мисли Худой» [15, 112-113].

Дар баробари ин, муаллиф иброз медорад, ки «Ҳар ҷо «шин» ё муҳмала сокин дар охири калима воқеъ шавад, ҷойиз аст зиёдати «То»-и фавқонӣ, аммо он бар қадри масмуъ мақсур аст, чунонки «болиш» ва «болишт», «подош» ва «подошт», фаромуш» ва «фаромушт» [15, 114].

Қалб, - менависад Сирочиддин Алихони Орзу, табдили макони ҳуруф бо ҳамдигар дар як калима аст, мисли «дарюза» ва «дарвиза», «дарвеш» ва «дарюш» [15, 118].

Сирочиддин Алихони Орзу танҳо ба таърифи истилоҳоти фонетикӣ напардохта, балки ба ислоҳи гуфтори касоне, ки ба иштибоҳ роҳ додаанд, низ таваҷҷуҳ зоҳир намудааст. Масалан, ӯ мегӯяд: «Баъзе гӯянд шабоҳанг, қалби шабонгоҳ аст, ба маънои бомдод ва ин сахв аст, чароки ба маънои шаб ё омадани шаб аст ва ба маънои чое, ки ҳангоми шаб гӯсфандон ва ғайра чорпоя дар он бошад, мураккаб аст. Чунонки дар лафзи гоҳ навишта хоҳад шуд, пас маънои таркибии шабонгоҳ чойи шубон бувад, ки барои муҳофизати гала дар чойи мазкур бувад ва гумон дорам, ки шубонро ба ҳамин нисбат шубон гӯянд. Пас ончи баъзе ба зам хонанд, ғалат бошад. Шабоҳанг ба маънои мурғи сахар ва ситораи сахарӣ шабонгоҳ қалби он нест» [15, 123].

Масъалаи дигаре, ки муаллифи «Мусмир» мавриди баҳс қарор додааст, абдол мебошад. Ӯ қайд мекунад, ки «Ва он бадал кардани ҳарфест ба ҳарфи дигар аз ҷиҳати курби маҳраҷ» [15, 135].

Сирочиддин Алихони Орзу калимаҳои «тарфанда», «тарванда» ва «тарганда»-ро аз нигоҳи бадалшавии ҳарфҳо шарҳу тавзеҳ додааст: «Бар ин киёс аст тарфанда ва тарванда ва тарганда ба маънои макр ва фан. Ва беҳуда, ки бадал-ул-бадал нест, чунон ки мазҳаби баъзе аст, чи аслияти ҳеч қадом собит нест, балки тарканда луғати алоҳида ба назар меояд ва метавон гуфт, ки тарфанда мураккаб аст аз тар ба маънои тоза ва фанд ба маънои макр ва тазвир ва фан муҳаффафи он аст. Пас ба маънои макри тоза бошад ва тарванда мубаддали он, бар ин тақдир асл ва бадал собит мешавад дар аввал ва дувум на дар тарканда, чи қариби маҳраҷ дар «коф» ва «фо» ва «вов» нест» [15, 124].

Сирочиддин Алихони Орзу оид ба иштибоҳи табдили баъзе калимаҳо низ ибрази андеша кардааст: «Баъзе аз алфоз чунон аст, ки иштибоҳи табдил дар он ҳаст ва дар воқеъ нест, чунонки «устох» бар вазн ва маънои «густох» ва «бистох» ба қаср ба маънои мазкур ва «ӯстох» мазид алайҳ аввал бо он муҳаффафи ин «вустох» ҳамчунин, Сайфи Афрангӣ:

Тир аз гушоди чашми ту устох меравад,

Шояд, ки дар ҳарими дил ҳасми муҳаррам аст.

Мавлавӣ:

Рӯйи саҳро ҳаст ҳамвору фарох,

Ҳар қадам домест кам рон ўстох [15, 154].

Навъи дигари абдолро Сирочиддин Алихони Орзу имола мегӯяд ва онро чунин таъриф кардааст: «Он бадал кардани алиф аст ба «ё»-и маҷҳул ва форсиён хоҳ алфози худ ва хоҳ калимоти арабия мисли «иътимод» ва «иътамид» оранд ва ин навъе аз ихтилоф аст ва дар воқеъ абдол аст, чунонки асмоии ҳуруфи таҳачҷӣ, ки дар охири он алиф бошад, мисли «бо», «то», «ҳо» (хутӣ) ва «хо» мутлақ имола раво доштаанд ва аз ин олам аст «озер» ва «обид» имолаи «озор» ва «обод» [15, 158].

Сирочиддин Алихони Орзу оид ба эъроб низ ибрази андеша карда, чунин қазоват кардааст: «Бидон, ки эъробии мазкур се гуна аст ва қасра ва замма ва фатҳа, ки ба форсӣ забар, зер ва пеш гӯянд ва чун мобаъди қасра, ки «ё»-и таҳтонӣ ва мобаъди замма агар «вов» бувад» дар сурати пурӣ ва ишбоъ «ё»-и маъруф ва «вов»-и маъруф гӯянд ва дар сурати адами пурӣ «ё»-и маҷҳул ва «вов»-и маҷҳул меноманд... ва аксари аҳли Эрон аз мутааххирон «вов» ва «ё»-и маҷҳулро маъруф хонанд ва мутлақан тафриқа дар «шир» ба маънои лабан ва «шер» ба маънои асад накунанд [15, 243].

Дигар фасли аз ҳама қалоне, ки муаллиф ба масъалаҳои фонетика таваҷҷуҳ кардааст, ин фасли ҳуруф мебошад. Ӯ тақрибан 150 саҳифаи китобашро ба ин мавзӯ бахшидааст. Вай хусусиятҳои ҳамаи ҳарфҳои ҳаматарафа мавриди таҳлили забоншиносӣ қарор додааст. Муҳимтарин баҳсе, ки Сирочиддин Алихони Орзу дар фасли ҳуруф дар тули таърих доир намудааст, баҳси табдил ва тағйири вожаҳо ва ҳарфҳо мебошад. Масалан, табдили «з» ба «ж», табдили «син» ба «шин» ва ғ.

Хулоса, китоби «Мусмир»-и Сирочиддин Алихони Орзу Пурмухтавотарин асари забоншиносии форсии тоҷикӣ буда, таҳқиқи густурдаи илмиро тақозо менамояд, ки барои таърихи афкори забоншиносии форсу тоҷик аҳаммияти бавижа бузург дорад.

Муқарриз: Насрулов М. – н.и.ф., дотсенти ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода

А Д А Б И Ё Т

1. Бурҳон, Муҳаммадхусайн. Бурҳони қотеъ. Ҷ.1 / Муҳаммадхусайн Бурҳон. – Душанбе: Адиб, 1993. – 416 с.
2. Вочидалихон. Матлаъ-ул-улум ва маҷмаъ-ул-фунун. – Нувалкушур, 1389 ҳиҷрӣ. – 556 с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.2. Нашри академӣ. – Душанбе, 1989. – 220 с.
4. Ғозиуддин Ҳайдар Подшоҳи Ғозӣ. Ҳафт қулзум / Ғозӣ, Ғозиуддин Ҳайдар Подшоҳ. – Лакҳнав, 1822. Қулзуми ҳафтум. – С. 34-35.
5. Донишномаи мухтасари таърихи афкори забоншиносии тоҷик. – Душанбе, 2017. – 320 с.
6. Залеман К.Г., Жуковский В.А. Краткая грамматика новоперсидского языка / К.Г. Залеман, В.А. Жуковский. – СПб, 1890. – 111 с.
7. Мамадназаров, А. Становление и развитие таджикский переводной лексикографии XX и начала XXI вв: автореф... дисс... докт. филол. наук / А. Мамадназаров. – Душанбе, 2013. – 46 с.
8. Муҳаммад Ғиёсиддин. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ.1. / Ғиёсиддин Муҳаммад. – Душанбе, 1987. – 480 с.
9. Муҳаммад Ғиёсиддин. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ.2 / Ғиёсиддин Муҳаммад. – Душанбе, 1988. – 416 с.
10. Назарзода, С. Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гаройиш ва дурнамо / С. Назарзода. – Душанбе: Бухоро, 2013. – 371 с.
11. Носири Хусрав. Ҷомеъ-ул-ҳикматайн. Куллийёт. Ҷ. 1. / Хусрав, Носир. – Душанбе, 1991. – С. 5-220.
12. Раупов, Ҳ. Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ ҳамчун сарчашмаи лексикографияи тоҷику форс / Ҳ. Раупов. – Душанбе, 1972. – 191 с.
13. Саймиддинов, Д. Вожашиносии форсии миёна / Д. Саймиддинов. – Душанбе, 2001. – 310 с.
14. Саймиддинов, Д. Форсии бостон / Д. Саймиддинов. – Душанбе 2008. – 190 с.
15. Сирочиддин Алихони Орзу. Мусмир. Бо муқаддима ва тасҳеҳи Райҳонахотун ва пешлафзи Абулайси Сиддиқӣ. – Покистон, 1991.
16. Сулаймонов, С. Формирование терминологии таджикской философии / С. Сулаймонов. – Душанбе, 1977. – 96 с.
17. Тусӣ, Насируддин. Асос-ул-иктибос / Насируддини Тусӣ. – Техрон, 1323 ҳиҷрӣ. – С. 8-48.
18. Тусӣ, Насируддин. Меъёр-ул-ашъор / Насируддини Тусӣ. – Душанбе, 1992. – 152 с.
19. Хоҷаев Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X-XVI / Д. Хоҷаев. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. – 344 с.
20. Хоҷаев Д., Додаров О.М. Таърихи афкори забоншиносии тоҷик (Дастури таълимӣ барои факултетҳои филологии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ). – Душанбе: «Аржанг», 2022. – 304 с.
21. Хоҷаев Д., Додаров О. Шарҳи баъзе масъалаҳои марбути феъл дар «Матлаъ-ул-улум ва маҷмаъ-ул-фунун» -и Вочидали Мучмалӣ // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши филологӣ. (маҷаллаи илмӣ). – Душанбе, 2012, №4/1. – С. 3-9.
22. Хоҷа Ҳасани Нисорӣ. Ҷаҳор гулзор / Нисорӣ, Хоҷа Ҳасан. – Душанбе, 1998. – 116 с.
23. Шамси Қайси Розӣ. Ал-Муъҷам / Розӣ, Шамси Қайс. – Душанбе, 1991. – 463 с.

МАСЪАЛАҲОИ ФОНЕТИКӢ ДАР «МУСМИР»-И СИРОЧИДДИН АЛИХОНИ ОРЗУ

Дар мақола сухан оид ба арзиши забоншиносии қайдҳои фонетикӣ (овоӣ)-и рисолаи донишманди асри XVIII Сирочиддин Алихони Орзу бо исми «Мусмир» меравад. «Мусмир» нахустин китоби форсӣ-тоҷикӣ дар бораи забоншиносӣ ва илми лугат маҳсуб меёбад. «Мусмир» фарогири бахшҳои вожашиносӣ, решашиносӣ ва сарфу наҳв мебошад. «Мусмир», ҳамчунонки ҳуди Сирочиддин Алихони Орзу дар дебочаи китоб таъкид кардааст, бар асоси китоби «Ал-музҳир»-и Суютӣ сохтаю навишта шудааст. Сирочиддин Алихони Орзу аз сохтору муҳтавои «Музҳир»-и Шайх Ҳофиз Чалолиддини Суютӣ сохтаю навишта шудааст. Сирочиддин Алихони Орзу аз сохтору муҳтавои «Музҳир»-и Шайх Ҳофиз Чалолиддини Суютӣ баҳраи зиёде гирифтааст, аммо ин ҳамаро ба табиати забони форсии тоҷикӣ ҳамоҳангу мувофиқ сохтааст.

Калидвожаҳо: забон, забоншиносӣ, сарф, наҳв, фонетика, ҳарфи форсӣ, истилоҳ, калима, ҳаракат, сукун, идғом.

ФОНЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ В "МИСМИР" СИРОДЖИДДИНА АЛИХАНА ОРЗУ

В статье речь идёт о лингвистическом значении фонетических (овианских) нот трактата ученого XVIII века Сироджиддина Алихана Орзу под названием «Мусмир». «Мусмир» считается первой персидско-таджикской книгой по языкознанию и лексике. «Мусмир» включает разделы лексикологии, этимологии и алфавитов. «Мусмир», как подчеркивал сам Сироджиддин Алихан Орзу в предисловии к книге, создан и написан по мотивам книги «Аль-Музхир» Суюти и на основе структуры и содержания «Музхира» Шейха Хафиза Джалалиддина Суюти. Сирочиддин Алихони Орзу во многом воспользовался структурой и содержанием «Музхира» шейха Хафиза Джалалиддина Суюти, но сделал все это согласно характеру таджикско-персидского языка.

Ключевые слова: язык, языкознание, морфология, синтаксис, фонетика, персидская буква, термин, слово, огласовка, сукун, ассимиляция.

PHONETIC QUESTIONS IN "MISMIR" SIROJIDDIN ALIKHONI ORZU

In an article on the linguistic meaning of phonetic (Ovian) notes, the treatise of the 18th century scientist Sirojiddin Alikhon Orzu is called "Musmir". "Musmir" is considered the first Persian-Tajik book on linguistics and vocabulary. "Musmir" includes sections of lexicology, etymology and alphabets. "Musmir", as Sirojiddin Alikhoni Orzu himself emphasized in the preface to the book, was created and written based on the book "Al-Muzhir" by Suyuti. Sirochiddin Alikhoni Orzu was created and written on the basis of the structure and content of "Muzhir" by Sheikh Hafiz Jalaliddin Suyuti. Sirochiddin Alikhoni Orzu largely used the structure and content of "Muzhir" by Sheikh Hafiz Jalaliddin Suyuti, but did all this according to the nature of the Tajik-Persian language.

Keywords: language, linguistics, morphology, syntax, phonetics, Persian letter, term, word, vocalization, sukun, assimilation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Додаров Оятулло – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти кафедраи таърихи забон ва типологияи факултети филология. Суроға: ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел.: (+922) 918-67-94-41.

Сведения об авторе: Додаров Оятулло – Таджикский национальный университет, докторант кафедры истории языков и типологии факультета филологии. Адрес: г. Душанбе, пр. Рудакӣ, 17. Тел.: (+922) 918-67-94-41.

Information about the author: Dodarov Oyatullo – Tajik National University, doctoral student at the Department of History and Typology of Language, Faculty of Philology. Address: Tajikistan, Dushanbe city, 17 Rudaki avenue. Phone: (+922) 918-67-94-41.

МАСОИЛИ МАЙДОНИ ФУНКЦИОНАЛӢ-СЕМАНТИКӢИ ЛОКАТИВӢ ДАР ЗАБОНШИНОСИИ МУОСИР

Нематуллоева М.Н., Иброгимова М.Т.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Б.Ғафуров

Аз оғози қарни XX дар илми забоншиносӣ шохаи наво ба миён меояд ва он “грамматикаи функционалӣ” номгузорӣ мегардад. Ба зудӣ ин самти забоншиносӣ диққати бисёр олимони хориҷиро ба худ ҷалб менамояд, зеро грамматикаи функционалӣ назар ба грамматикаи анъанавӣ афзалият ва бартариҳои зиёдро дорад. Грамматикаи функционалӣ шохаи махсуси забоншиносӣ буда, ба омӯзиш ва таҳқиқи категорияҳои универсалии забон асос ёфтааст. Яъне, мақсади грамматикаи функционалӣ омӯзиш ва тасвир намудани вазифаҳо (функсияҳо)-и воҳидҳои забонӣ ва қонуниятҳои амалигардии ин воҳидҳо дар алоқамандӣ бо ҷузъҳои гуногунсатҳи муҳити зист ба ҳисоб меравад. Бояд қайд кард, ки грамматикаи функционалӣ бино бар ақидаи А.В. Бондарко, дар асоси принципи ягонагии ҷанбаҳои системавӣ-сохторӣ ва функционалии грамматика дар умум асос ёфтааст [3, с.3]. Принципи системавӣ-сохторӣ ва функционалии грамматикаи функционалӣ мавқеи ин фанро дар системаи умумии грамматика ҳамчун илм муайян ва мушаххас менамояд. Яъне, грамматикаи функционалӣ ба ҳеҷ ваҷҳ грамматикаи анъанавиро инкор накардааст, инчунин худ як фанни тамоман нави илмиро ташкил надиҳад, балки ҷанбаи функционалии грамматикаро ташаккул ва инкишоф диҳад. Грамматикаи функционалӣ чун як наво ва равияи грамматика вазифаҳои худро дорад. Грамматикаи функционалӣ ҷанбаи динамикии амалишавии воҳидҳои грамматикиро дар алоқа бо ҷузъҳои гуногунсатҳи забон, ки дар ифодакунии маънӣ (семантика)-и гуфтор ширкат меварзанд, таҳлил менамояд. Хусусияти грамматикаи функционалӣ аз он иборат аст, ки он системаи воҳидҳои забониро на дар сатҳҳо ва ҷанбаҳои грамматика, яъне сатҳҳои морфологӣ, синтаксисӣ дар алоҳидагӣ, балки дар асоси таъна ба ягонагии функционалӣ-семантикии забон, ки ҷузъҳои гуногунсатҳро ба ҳам мепайвандад, дар асоси семантикӣ тасвир мекунад. Маҳз грамматикаи функционалӣ имкон медиҳад, ки ҳамаи воҳидҳои забонии ба сатҳҳои гуногун забон тааллуқдошта, дар ҳамҷоягӣ бо якдигар дар асоси умумияти вазифаи маъноӣ (семантикӣ) таҳқиқ карда шаванд.

Грамматикаи функционалӣ ба забоншиносии синтетикӣ асос ёфтааст.

Ҳангоми таҳлили маводи забонӣ таҳқиқоти аз маъно ба тарзи ифодаи расмӣ муҳим ҳисобида мешавад, ки шаклгирии грамматикиро аз лиҳози шакл ба маъно, ё худ аз восита ба вазифа асосӣ меҳисобад. Боиси қайд аст, ки объекти омӯзиши грамматикаи функционалӣ на танҳо қисматҳои грамматика-синтаксис ва морфология, балки воҳидҳои дигари сатҳи забон, яъне луғат ва калимасозӣ низ махсуб мешаванд.

Дар грамматикаи анъанавӣ 10 ҳиссаи нутқ мавҷуд аст, ки инҳо: исм, феъл, сифат, ҳол, ҷонишин, шумора, артикл, пешоянд, ҳиссаҷа ва нидо мебошанд. Ҳамаи ин ҳиссаҳои нутқ метавонанд аз рӯи вазифаи худ ба зергурӯҳҳо ҷудо шаванд. Дар грамматикаи функционалӣ гурӯҳи мазкури калимаҳо аз байн намераванд. Аммо, грамматикаи функционалӣ калимаҳои забонро ба чор гурӯҳи калон ҷудо мекунад: гурӯҳи исмӣ, гурӯҳи феълӣ, гурӯҳи сифатӣ ва гурӯҳи пешояндӣ.

Грамматикаи функционалӣ тарзи амалишавии забонро аз назари муносибатҳои функционалии қисматҳои забон меомӯзад. Истилоҳи “функсия” аз он сабаб истифода бурда мешавад, ки он таҳлили категорияҳои грамматикиро аз ҷиҳати амалишавии воҳидҳои грамматикӣ ва аз лиҳози вазифаи муоширатиашон дар назар дорад. Вақте ки мо ягон барномаи компютериро истифода бурдан хоҳем, компютер ба мо “меню” (номгӯ) -и функсияҳои ҳамон барномаро пешниҳод мекунад, то ки мо зарурашро аз он интихоб намоем. Барои намуна чунин “меню”-и забонро мегирем:

Чумла:
саволӣ
ҳикоягӣ
амрӣ
илтимос
пешниҳод

Ҳангоми сухан кардан, мо бояд донем, ки онро дар кадом шакл пешкаш менамоем, яъне дар шакли чумлаи ҳикоягӣ, саволӣ, амрӣ ва ғайраву ҳоказо. Вақте намуди чумлаи саволиро интиҳоб менамоем, мо вариантҳои зиёди оғоз намудани саволро дорем: бо чӣ тарз? How?, оё...?, Do?, Does? ва ғайраҳо. Ҳатто, дар забони тоҷикӣ ҳангоми иброз доштани савол ё чумлаи ҳикоягӣ мо метавонем оҳанги муносибро интиҳоб намоем.

Интиҳоби мо тасодуфӣ нест, зеро мо бо сабабҳои муайян ин ё он шакли чумларо интиҳоб менамоем, ки он вазифаи мушаххас дорад. Интиҳоби шакли грамматикӣ бо омилҳои гуногуни услубӣ ва сабабнокиву вазъият алоқамандӣ дорад. Яъне, грамматикаи функционалӣ категорияҳои грамматикиро дар алоқа бо вазифаи муоширатие, ки онҳо ифода мекунанд, меомӯзад. Ин вазифаҳо (функсияҳо) дар сатҳҳои гуногуни забон амалӣ мешаванд.

Грамматикаи функционалӣ категорияҳои грамматикиро вобаста ба вазифаи коммуникативие, ки онҳо иҷро мекунанд, меомӯзад. Ин вазифаҳо вобаста ба сатҳҳои гуногуни сохтори забон амалӣ мегарданд ва онро метавон вобаста бо ҷузъҳои таркибие, ки воҳидҳои калонтарро ташкил медиҳанд, шабоҳат диҳем. Яъне, ин ҷо асоси сохторие дар назар дошта шудааст, ки дар он воҳидҳои калон чун воҳидҳое, ки аз ҷузъҳои нисбатан хурд шакл гирифтаанд ва воҳидҳои хурд бошанд, барои созмон додани воҳидҳои калон муттаҳид гардидаанд, фаҳмида мешаванд.

Бино бар ақидаи А.В. Бондарко, грамматикаи функционалӣ ҳамчун грамматикае тасвир меёбад, ки 1) ба тадқиқ ва тасвиркунии қонуниятҳои амалишавии воҳидҳои грамматикӣ дар амалкунии якҷоя бо ҷузъҳои гуногунсатҳи забонӣ, ки барои ифодаи маънои гуфтор иштирок мекунанд, равона шудааст; 2) имконияти таҳлилро на танҳо аз шакл ба мазмун (аз восита ба вазифа), балки аз мазмун ба шакл (аз вазифа ба восита) низ амалӣ мегардонад [3, с.5].

Ҳамин тариқ, баъди омӯзиш ва тадқиқи нуқтаи назари забоншиносон оид ба грамматикаи функционалӣ мо ба хулосае омадем, ки ин навъи грамматика системаи воситаҳои забониро бо назардошти вазифаҳои семантикии онҳо, ки дар нутқ ва гуфтор амалӣ мешаванд, таҳлил менамояд. Грамматикаи функционалӣ ба ҳеҷ ваҷҳ грамматикаи анъанавиро инкор накарда, балки то андозае онро пурраву саҳеҳ менамояд.

Хусусияти фарқкунандаи грамматикаи функционалӣ дар омӯзиши муттаҳида (якҷоя)-и ҳамаи воҳидҳои забонӣ зӯҳур меёбад, ки асоси онро категорияҳои семантикии грамматикӣ ва функсияҳо, яъне вазифаҳои семантикие, ки воҳидҳои забонии гуногусатҳро ба ҳам муттаҳид месозанд, ташкил медиҳанд. Аз ин рӯ, таҳлили лингвистӣ ба омӯзиши муносибати ҷузъи сатҳҳои гуногуни забон, ки дар асоси вазифаашон (аз лиҳози функсияшон) муттаҳид гаштаанд, мавриди омӯзиш қарор мегирад.

Забоншиносони муосир омӯзиши муаммои инъикосёбии ҳақиқати воқеиро дар забон танҳо бо таъба ба тасвири расмӣ сохтори забон, бе алоқамандии сохторҳои дохилие, ки асоси ҳама гуна забонро ташкил медиҳанду ба категорияҳои универсалии тафаккури инсонӣ вобастаанд, имконнопазир мешуморанд. Қонуниятҳои дохилии забонро ба ду сатҳ шомил медонанд: сатҳи қонуниятҳо, ки бевосита ба сохтори овозии забон ва гуногунии шаклҳои амиқи ҳамон як забон таъба мекунанд ва сатҳи қонуниятҳое, ки динамикаи дохилии алоқаи ин шаклҳоро идора мекунанд [11, с.67].

Грамматикаи функционалӣ воҳидҳои гуногунсатҳи забонро, ки дар асоси умумияти вазифаи семантикашон муттаҳид гаштаанд, тадқиқ менамояд. Он қисмати шакли умумии амалиёти забон мебошад.

Назарияи функционалӣ-системавӣ тадқиқи падидаи забониرو аз лиҳози сохтор, семантика ва аз лиҳози вазифаашон дар шакли майдонӣ имконпазир мегардонад. Аввалин маротиба назарияи майдон дар забоншиносии олмон пайдо гардидааст. Асосгузори ин концепсия К.Хейзе ва Й.Трир ба ҳисоб мераванд.

Тадқиқи семантикаи функционалӣ ҳамчун система то андозае бо омӯзиши гурӯҳи алоҳидаи калимаҳо алоқамандӣ дорад. Мақом ва табиати гурӯҳҳои зерин ба таври мухталиф муайян карда мешуд. Забоншиносон майдонро бо номҳои гуногун ишора кардаанд. Е.В. Гулига ва Е.И. Шенделс “майдони грамматикӣ луғавӣ” [8, с.7]. В.Г. Адмони бошад, дар тадқиқоти худ назарияи сохтори майдонро пешниҳод намудааст. Дар тавсифи сохтори майдон ӯ аломати пурра ва комилро дар маркази сохтор ва аломати нопурраву норавшан-тираро дар музофот ҷойгир намудааст. Мафҳуми сохтори майдонии В.Г. Адмони ба маънои шаклҳои грамматикӣ паҳн мегардад. Оид ба мафҳуми “майдон” нисбат ба категорияи грамматикӣ сухан карда, В.Г. Адмони як қатор аломатҳои монандро қайд мекунад, ки қабулшавии мафҳуми аз илми физика ба забоншиносӣ иқтибосгаштаро асоснок менамояд: “Мавҷудияти марказ ва музофот дар категорияи грамматикӣ, баҳамой ва амалкунии ҳамҷояи музофотҳои майдон, дараҷаи мухталифи алоқамандии ҷузҳои майдон мебошад” [1, с.77-78].

Забоншиносии рус А.В. Бондарко назарияи мазкурро ба таври бояду шояд тадқиқ намудааст. Бино бар ақидаи ӯ, “унсурҳои (компонет) МФС-ро воҳидҳо, гурӯҳҳо ва категорияҳои забонӣ, ки бо воситаҳои амиқӣ ифодаёбӣ ба ҳам алоқаманданд, ташкил медиҳанд” [3, с. 21-24].

Оид ба таърифи майдони функционалӣ-семантикӣ дар Википедия чунин омадааст: “Майдони функционалӣ-семантикӣ истилоҳи грамматикаи функционалӣ буда, ... ҳам тарзи баён ва ҳам тарзи мазмунро дар бар гирифта, ягонагии дутарафaro ташкил мекунад: яъне сохти майдонӣ дорад (аз марказ ва музофот иборат аст)” [санаи рӯчӯ 2013]

Иванова И.П. низ грамматикаи функционалӣ ва мафҳуми майдони морфологиро ҳамчун зерсистемаи майдони функционалӣ-семантикӣ мавриди тадқиқ қарор додааст. Ӯ чунин изҳори ақида намудааст: “Ҳар як ҳиссаи нутқ воҳидҳои дорост, ки ҳамаи аломатҳои ҳамон як ҳиссаи нутқро пурра доро мебошанд ва ин марказ – ядрои майдон мебошад. Аммо воҳидҳои, низ ҳастанд, ки дар баробари ба ҳамон ҳиссаи нутқ тааллуқ доштан, на ҳамаи аломатҳои онро таҷассум менамоянд. Майдон аз ин рӯ, таркибҳои марказӣ ва музофотиро дар бар мегирад ва аз рӯи таркибаш якранг нест” [10, с.19].

Бондарко А.В. низ ин ақидаро тақвият дода, чунин қайд намудааст: “Маркази МФС он воҳиди забониеро, ки бештар барои ифодаи категорияи семантикӣ мазкур серистеъмол аст, дар бар мегирад” [4, с.567].

Майдони функционалӣ-семантикӣ ягонагии билатериалист, яъне он ҳам ифодаи тарзи баён ва ҳам мазмунро дар бар мегирад. Мафҳуми майдони функционалӣ-семантикӣ бо мафҳуми фазо алоқамандии зич дорад. Дар фазо вазифа ва сохт (конфигуратсия)-и қисмҳои марказӣ ва музофоти майдон амиқ гардида, ҳудуди бо майдонҳои дигар наздик шудан муайян карда мешавад. МФС якҷоягии падидаҳои ба ҳам алоқаманд мебошад, ки яке аз онҳо дар маркази фазо ҷойгир шуда, боқимондаи онҳо дар атрофи он гурӯҳбандӣ шудаанд ва аз рӯи аломатҳои гуногуни маъноӣ ва расмӣ дар музофот қарор мегиранд [3, с.11].

Тавре ки дар боло қайд намудем забоншиносии барҷастаи рус А.В. Бондарко МФС-ро таҳқиқ намуда, тасвири сохтори майдонро чунин нишон медиҳад:

1. Майдони якмаркази (моносентрӣ, яъне пурра ё устувор марказонидашуда), як маркази пурқувватест, ки одатан, бо як категорияи грамматикӣ ифода меёбад.

2. Майдони полисентрӣ (сушт ё кам марказонидашуда), ки маркази устувор надорад ва метавонад аз ду майдони хурд иборат бошад [3, с. 61-62].

Марказ ва музофоти МФС маҷмуи хусусиятҳои зеринро доро мебошанд: 1) аломатҳои асосии маъноӣ (семантикӣ), ки хусусияти маркази МФС-ро амиқ ифода мекунанд (марказ) ва дигар аломатҳои, ки музофоти онро ифода мекунанд (музофот); 2) ҷамъшавии алоқаҳо, суштшавии алоқаи байни онҳо дар музофот; 3) таҳассуснокии зиёди воситаи забонӣ ва ё системаи ин гуна воситаҳо барои амалишавии вазифаҳои амиқи семантикӣ дар марказ ва дараҷаи нисбатан сусти таҳассуснокӣ дар музофот; 4) мунтазамнокии амалишавии воситаи забонӣ ва ё гурӯҳи воситаҳои забонии мазкур дар марказ ва номунтазамӣ ва ё дараҷаи нисбатан сусти мунтазамӣ, истеъмолишавии нисбатан кам дар музофот.

Асоси ҳама гуна майдон категорияи семантикӣ мебошад, ки воситаҳои гуногуни забониро муттаҳид месозад ва худ асоси алоқамандии онҳо мегардад [3, с.23].

Дар тадқиқ ва омӯзиши сохти грамматикӣ забон категорияҳои грамматикиро истифода мебаранд. Забоншиноси тоҷик Н.И. Ғиёсов дар китоби “Муқаддимаи забоншиносӣ” чунин таърифи истилоҳи категорияи грамматикиро овардааст: “Категорияи грамматикӣ гуфта, ягонагии маънои грамматикӣ ва шаклҳои грамматикиро мефаҳманд. Бо ибораи дигар ғуём, категорияи грамматикӣ механизмҳои грамматика аст, зеро категорияи грамматикӣ ин ягонагии мазмуни грамматикӣ ба таври реалӣ дар забон вучуд дошта ва воситаҳои реалии ифодаи ин маъно аст. Моҳияти категорияи грамматикиро мазмуни он ташкил мекунад” [9, с.172]. Мувофиқи ақидаи А.А. Реформатский, категорияи грамматикӣ ин маҷмуи ҷузъҳои забоние мебошад, ки аз лиҳози маънии грамматикӣ муттаҳид гардидаанд [12, с.255].

Сохтори грамматикӣ ҳар як забон тавассути ҷудокунии категорияҳои асосии грамматикӣ тадқиқ мегардад. Ҳар як забон шумораи амиқи чунин категорияҳоро дорост, ки онҳо ба гурӯҳҳои луғавӣ-грамматикӣ мухталиф мансубанд. Ҳар як категорияи грамматикӣ ягонагии шакли грамматикӣ ва маънои грамматикиро соҳиб аст, яъне категорияи грамматикӣ маъно ва шакли грамматикиро муттаҳид месозад. Ҷ. Буранов маъно ва шакли грамматикиро чунин маънидод намудааст:

Зери истилоҳи маънои грамматикӣ маънои умумиву абстраксии муносибат фаҳмида мешавад, ки ҳақиқати объективиро инъикос менамояд.

Шакли грамматикӣ бошад, маҷмуи усулҳои ифодаёбии маънои грамматикиро дар назар дорад [7, с.84].

Категорияи функционалӣ-семантикӣ (минбаъд КФС) бо тасвиркунии гуногунсатҳи системаи забони алоҳида алоқамандӣ дорад. КФС аз ҷониби забоншинос А.В. Бондарко ба таври бояду шояд таҳқиқ гардидааст. Дар ҷудокунии категорияҳои мазкур А.В. Бондарко аз “умумияти қисмии вазифаҳои маъноии ҷузъҳои забонии ҳамчояамалкунанда (мавҷудияти инварианти семантикӣ дар ҳамагуна вариантҳо)” бармеояд [2, с.17]. Инчунин, ишора менамояд, ки он системаи гуногуннавьӣ воситаҳои забоние мебошад, ки барои амалишавии вазифаҳои семантикӣ якҷоя амал намуда метавонад [2, с.8]. Шарти асосии ҷудокунии КФС умумияти вазифаи семантикии ҷузъҳои забонии гуногунсатҳ, инчунин мавҷудияти ин варианти семантикӣ дар аломатҳои маъноии гуногуни ин ҷузъҳо ба ҳисоб меравад. КФС ҳангоми ҳамчоя амал намудани воситаҳои ифодакунии онҳо ба назар мерасад. Амалкунии ҳамчояи мазкур дар ҷараёни нутқ амалӣ мегардад. КФС аз ҷузъҳои гуногунсатҳи забонӣ иборат мебошад ва аз ин лиҳоз, онҳоро ҳамчун категорияҳои “комплексӣ” тадқиқ менамоянд.

Ҳама гуна гуфтор барои ифодакунии ягон маънии амиқ равона гардидааст. Аммо, тасаввуроти забонии маъноҳои амиқ бо категорияҳои семантикии муайян ифода карда мешаванд, ки онҳо дар ин ё он шакли грамматикӣ ва ё луғавӣ ифода меёбанд. Ҳамин тариқ, гуфтори “Мо бояд пагоҳ баргардем” чунин категорияҳои маъноиро дар бар мегирад: модалият, замонӣ - муваққатӣ (темпоралӣ) (мувофиқгардонии амал ба замони оянда), аспектӯалӣ (худудӣ), шахсият (персоналӣ) дар ҳамчоягӣ бо субъективӣ, локативият (ё локативӣ). Аз ин бармеояд, ки системаи парадигматикии забонии МФС бо дурнамоии

гуфтор – ҳудудӣ (аспектуалӣ), замонӣ, таксисӣ, модалӣ, локативӣ, ҳастӣ ва дигар ҳолатҳои категориалӣ робитаи ногуастаи дорад.

Барои коркарди назарияи майдон А.В. Бондарко истилоҳро ворид менамояд, ки он на танҳо ба ҳастӣ (онтология)-и забон, балки ба ҳастӣ (онтология)-и нутқ низ мувофиқат намуда, ба амалишавии ҷузьҳои майдони мазкур дар нутқ, дар гуфтор нигаронида шудааст. Ин гуна мафҳум, ки майдонро дар системаи забон бо майдон дар системаи нутқ, бо майдон дар муносибат бо вазъи гуфтор алоқаманд менамояд, мафҳуми ҳолати категория мебошад [3, с.99].

Мафҳуми ҳолати категория бо принципи сохтори майдонӣ алоқамандии зич дорад. Ҳолати категория амалишавии ҷузьҳои семантикии дар нутқ ҳузурдоштаро бо константаҳои системавӣ-категорияҳои семантикии дар асоси майдони функционалӣ-семантии ҷойгиршуда алоқаманд менамояд. Дар баробари ин ҳолати категория яке аз мафҳумҳои мебошад, ки ба таҳлили системаи нутқ дар алоқаи ногуастаи он бо системаи забон раван карда шудааст. Чанбаи амиқи нутқи семантикаи гуфтор бо чанбаи системавӣ-забонӣ ва системавӣ-категориалӣ алоқамандӣ дорад [6, с.338].

Метавон се зинаи асосии таҳлили майдони функционалӣ-семантикиро ҷудо намуд:

1. Сохтори майдони мазкур дар системаи забон, аниқ намудани ҷузьҳои майдон, яъне воситаҳои забонӣ ва гурӯҳҳои онҳо, ки бо майдон алоқамандӣ доранд ва нишондиҳандаҳои майдон номида мешаванд.
2. Тасвир намудани категорияи семантикӣ, ки дар маркази майдони функционалӣ-семантикӣ ҷойгир аст. Категорияи семантикӣ бояд дар ҳамҷоягии воситаҳои грамматикӣ ва луғавии ифодаёбии он дар забони мазкур дида баромада шавад.
3. Таҳлил намудани навъҳои асосии ҳолатҳои категориалие, ки бо майдони тадқиқшаванда алоқамандӣ дорад.

Ҳамин тавр, дар тасвири майдони функционалӣ-семантикии локативӣ мо ба ҳамин таҳлили бисёрсистемавии майдонҳои функционалӣ-семантикӣ таъя менамоем, ки он ба омӯзиши ягонагӣ, ки ҷузьҳои гуногунсатҳ ва гуногунчинсро дар бар мегирад равона гардидааст. Умумияти вазифаҳои семантикӣ, ки ба категорияҳои семантикии аниқ асос ёфтаанд (локативӣ, темпоралӣ ва ҳоказо) барои омӯзиши воҳидҳои гуногунсатҳ, синфҳо ва категорияҳо асос мегарданд.

Майдони функционалӣ-семантикии локативӣ ягонагии дутарафае мебошад, ки аз марказ (ядро) ва музофот таркиб ёфтааст. Дар маркази майдон он воҳидҳои забоние сарчамъ омадаанд, ки маънои локативият, яъне маконро ба таври пурра ифода мекунанд. Дар музофоти МФСЛ он воҳидҳои забоние ҷой дода шудаанд, ки ҳамаи хусусиятҳои маконро ба таври пурра доро нестанд ва воситаҳои иловагии ифодаи мафҳуми локативият маҳсуб меёбанд.

Метавон гуфт, ки майдони функционалӣ-семантикии локативӣ воситаҳои грамматикӣ ва луғавӣ-грамматикӣ (қисмҳои алоҳида, созмонҳои синтаксисӣ ва ё луғавӣ синтаксисӣ, воситаҳои луғавӣ-грамматикӣ)-ро дар ифода намудани маънои макон сарчамъ менамояд.

Муқарриз: Ҳасанова Ш.Р. - н.и.ф., дотсенти ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода

Адабиёт:

1. Адмони В.Г. Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики / В.Г. Адмони. – Л.: Наука, 1988. – 239 с.
2. Бондарко А.В. Грамматическая категория и контекст. - Л., 1971. – 112 с.
3. Бондарко А.В. Функциональная грамматика / А.В. Бондарко. – Л.: Наука, 1984. – 136 с.
4. Бондарко А.В. Вступительные замечания / А.В. Бондарко / Теория функциональной грамматики. Локативность. Бытийность. Посессивность. Обусловленность / Под ред. А.В. Бондаренко. – СПб.: Наук, 1996. – С. 5-6.
5. Бондарко А.В. Функционально-семантическое поле / А.В. Бондарко // Языкознание: Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – 2-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия. 2000 – С.566 – 567.

6. Бондарко А.В. Теория значения в системе функциональной грамматики: На материале русского языка / А.В. Бондарко. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – 736 с.
7. Буранов Д., Сравнительная типология английского и тюркских языков, Москва, Высшая школа, 1983. – 267 с.
8. Гулыга, Е.В. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке / Е.В. Гулыга, Е.И. Шендельс. – М.: Просвещение, 1969 – 184 с.
9. Гиёсов Н. И. Муқаддимаи забоншиносӣ. – 2019. – 173 с.
10. Иванова И.П. Морфология / И.П. Иванова // Теоретическая грамматика современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1981. – С. 4-99.
11. Колшанский, Г.В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке / Г.В. Колшанский. – М.: Наука, 1975. - 232 с.
12. Реформатский А.А., Введение в языковедение. - М., 1967. - 255 с.
13. Сидикова М.А. Функционально-семантическое поле сравнения в таджикском и английском языках, Авт.дисс.канд.филол.наук., Душанбе, 2018. – 21 с.

МАСОИЛИ МАЙДОНИ ФУНКЦИОНАЛӢ-СЕМАНТИКӢИ ЛОКАТИВӢ ДАР ЗАБОНШИНОСИИ МУОСИР

Мақолаи мазкур ба масъалаи сохтори майдони функционалӣ-семантикии локативӣ ва муаммоҳои он дар забоншиносии муосир равшанӣ меандозад. Тавре ки маълум аст, грамматикаи функционалӣ ин самти грамматика буда, он системаи воситаҳои забониро бо назардошти вазифаҳои семантикии онҳо, ки дар нутқ ва гуфтор амалӣ мешаванд, таҳлил менамояд. Грамматикаи функционалӣ ба ҳеҷ ваҷҳ грамматикаи анъанавиро инкор накарда, балки то андозае онро пурраву сахт менамояд.

Назариияи функционалӣ-системавӣ тадқиқи падидаи забониро аз лиҳози сохтор, семантика ва аз лиҳози вазифаашон дар шакли майдонӣ имконпазир мегардонад. Аввалин маротиба назариияи майдон дар забоншиносии олмон пайдо гардидаст. Асосгузори ин концепсия К.Хейзе ва Й.Трир ба ҳисоб мераванд.

Омӯзиш ва тадқиқи муносибатҳои фазой дар яқоягӣ бо воситаҳои ифодаѐбии он ба сифати майдони функционалӣ-семантикӣ имкон медиҳад, ки далелҳои забонии аз ҷиҳати сохт ва сатҳи ҷойгиршавӣ гуногун дар системаи ягона ҷамъ оварда, мавриди омӯзиш қарор ѐбанд.

Ҳангоми шаклдиҳии майдони функционалӣ-семантикии локативӣ таҳлил дар асоси синтези ду нуқтаи назар: “аз восита ба вазифа” ва “аз вазифа ба восита” асоснок карда мешавад ва он дар зинаҳои гуногуни тадқиқот мавриди омӯзиш қарор мегирад.

Вожаҳои калидӣ: *грамматикаи функционалӣ, майдони функционалӣ-семантикӣ, майдони функционалӣ-семантикии локативӣ, маркази майдон, музофоти майдон, ядро, майдони хурди ҷойгиршавӣ, майдони хурди ҷойивазкунӣ.*

ПРОБЛЕМА ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОЛЯ ЛОКАТИВНОСТИ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

В данной статье рассматриваются проблемы функционально-семантического поля локативности в современном языкознании. Общеизвестно, что функциональная грамматика - это часть грамматики, которая изучает систему языковых средств с точки зрения их семантической функции в речи. Функциональная грамматика не отрицает традиционную грамматику, но дополняет ее.

Изучение языковых явлений с учетом их структуры, семантики и функции дает возможность изучить языковые явления в форме поля. Концепсия поля была введена и изучена впервые немецкими лингвистами К.Хейзе и Й.Трир.

Изучение пространственных отношений в единстве со средствами их выражения в качестве функционально-семантического поля даёт возможность объединить языковые факты в зависимости от их структуры и уровня расположения в единой системе.

При структурировании функционально-семантического поля локативности анализ основывается на две основные точки зрения: “из средств к функции” и “из функции к средствам”.

Ключевые слова: функциональная грамматика, функционально-семантическое поле локативности, ядро поля, периферия поля, микрополе местонахождения, микрополе перемещения в пространстве.

THE PROBLEM OF THE FUNCTIONAL-SEMANTIC FIELD OF LOCATION IN MODERN LINGUISTICS

This article deals with the problems of the functional-semantic field of locativity in modern linguistics. It is well known that functional grammar is a part of grammar that studies the system of language means from the point of view of their semantic function in speech. Functional grammar does not negate traditional grammar, but complements it.

The study of linguistic phenomena, taking into account their structure, semantics and function, makes it possible to study linguistic phenomena in the form of a field. Field conception was introduced and studied for the first time by German linguists K. Heise and J. Trier.

The study of spatial relations in unity with the means of their expression as a functional-semantic field makes it possible to combine linguistic facts depending on their structure and the level of location in a single water system.

When structuring the functional-semantic field of locality, the analysis is based on two main points of view: “from means to function” and “from function to means”.

Keywords: functional grammar, functional-semantic field of locativity, core of the field, periphery of the field, microfield of location, microfield of movement in space.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Нематуллоева Мавлуда Немаматовна** - Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, н.и.ф., дотсенти кафедраи фонетика ва лексикологияи забони англисӣ. Нишони: 735700. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд, гуз. Мавлонбеков 1. Тел.: (+992)93-571-40-00

Иброғимова Маишхураҳон Тӯраҷонова - Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров, омӯзгори кафедраи фонетика ва лексикологияи забони англисӣ. Нишони: 735700. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд, гуз. Мавлонбеков 1. Тел.: [\(+992\) 928075020](tel:+992928075020)

Сведения об авторе: **Нематуллоева Мавлуда Немаматовна** - Худжандский государственный университет имени академика Бободжана Гафурова, к.ф.н., доцент кафедры фонетики и лексикологии английский язык. Адрес: 735700. Республика Таджикистан, г. Худжанд, пр. Мавлонбеков 1. Тел.: (+992)93-571-40-00

Иброғимова Маишхураҳон Тӯраҷонова - Худжандский государственный университет имени академика Бободжана Гафурова, преподаватель кафедры фонетики и лексикологии английский язык. Адрес: 735700. Республика Таджикистан, г. Худжанд, пр. Мавлонбеков 1. Тел.: [\(+992\) 928075020](tel:+992928075020)

Information about the authors: **Mavluda Nematovna Nematulloeva** - Khujand State University named after academician B. Ghafurov, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Phonetics and Lexicology English. Address: 735700. Republic of Tajikistan, Khujand, 1 Mavlonbekov Ave. Tel.: (+992) 93-571-40-00

Ibragimova Mashhurakhon Turajonovna - Khujand State University named after academician B. Ghafurov, doctoral student (PhD) of the Department of Phonetics and Lexicology English. Address: 735700. Republic of Tajikistan, Khujand, 1 Mavlonbekov Ave. Tel.: (+992) 928075020

Мавқеи воҳидҳои фразеологӣ яке аз масъалаҳои мубрами забоншиносӣ ба шумор рафта, дараҷаи истеъмоли худро дар тамоми зинаҳои муоширати инсонҳо паҳн намудаанд. Ин қабати таркиби луғавии забон на танҳо дар адабиёти илмӣ ба ҷашм мерасад, балки дар нутқи ҳаррӯзаи одамон низ васеъ ба мушоҳида мерасад.

Ба ақидаи А. И. Смирнитский бисёри забоншиносони барҷаста ба фразеология ҳамчун ба илми ҷудогона назар карданд, аммо мустақилияти онро ҳамчун илм рад мекарданд.

Чи тавре ки А. В. Кунин қайд намудааст, “Фразеология – ин ганҷинаи забон аст”. Фразеологизмҳо таърихи халқ, асолати фарҳанг, расму оин ва анъаноти халқро инъикос мекунанд, яъне хусусияти миллӣ доранд. Фразеология падидаи бениҳоят мураккабест, ки барои омӯзиш ва таҳқиқоти худ усулҳои махсус ва истифода аз омилҳои дигарро талаб мекунад [4, с. 4-5].

Ҳангоми нутқ дар баробари калимаҳои таркибҳои устувор ё воҳидҳои фразеологиро низ истифода мекунем. Дар ин сурат воҳидҳои фразеологӣ аз тарафи нотик дафъатан эҷод намешаванд, балки аз ҳазинаи хотирот дар шакли рехта ва маъмулиаш берун наомада, мувофиқи маврид ва ҳолати мувофиқ истеъмол мегарданд. Калима ва фразеологизмҳо чун хишти пойдевори забон ба шумор мераванд. Дар забон ибораҳои фразеологӣ нисбат ба муродифоти луғавии худ камистеъмолтар нестанд. Баъзеи онҳо ҳатто ба ҳукми мафҳуми ягона ва асосии воқеаю санадҳо гузаштаанд [8, с. 5].

Мавриди зикр аст, ки забоншиноси тоҷик Маҷидов Х. дар таҳқиқи соҳаи фразеологияи забони тоҷикӣ саҳми арзанда гузоштааст. Китоби ин олим бо унвони “Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик” бахшида шуда, мухтасар дар хусуси таърихи фразеологияи тоҷик баҳс мекунад.

Масъалаи таҳқиқи фразеологияи тоҷик дар даҳсолаи охир бо сурат рушд кардааст гарчанде, ки ин қисмати забоншиносӣ таърихи қадима дорад, чунки дар аввалин луғатҳое, ки то замони мо омада расидаанд, ба фразеологизмҳо бахшида шудаанд.

Дар “Луғати фурс”-и Асади Тӯсӣ (асри 11) воҳидҳои “**ҷашми олус**” (нигаристан бо гӯшаи ҷашм), “**ҷашми оғил**” (нигаристан бувад ба як сӯе) ҳамчун воҳиди фразеологӣ шарҳ дода шудаанд.

Луғати дигаре, ки ба фразеология бахшида шудааст, “**Ҷароғи ҳидоят**” ном дошта, бо сабъу кӯшиши Алихони Орзӯ дар сарзамини Ҳиндустон мураттаб гардидааст ва яке аз аввалин луғатҳои фразеологӣ тоҷикӣ ба шумор меравад. Солҳои 60-уми асри XX-ро солҳои рушди фразеологияи тоҷик гӯем хато намекунем, чунки дар ин давра як қатор мақолаҳо нашр шуда, якчанд рисолаҳои илмӣ дигар ҳимоя шудаанд. Инчунин, дар ҳамин давра луғати “Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик” тартиб дода шудааст [7, с. 4, 5].

Аз рӯйи сохт ва маънои луғавӣ забоншиносон фразеологизмҳоро гурӯҳбандӣ кардаанд ва дар асоси ин гурӯҳбандии олимон забоншиноси маъруфи тоҷик Маҷидов Х. ба чунин хулоса омада, навиштааст: “Фразеологияи умумӣ як навъи фразеология ба ҳисоб меравад, ки дар он фразеологияи забонҳои дунё мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Яъне урфу одат, ҷаҳонбинӣ, сатҳи ҳаёти зиндагии одомон, муҳити зисти халқҳои гуногун ва ғ.

Бахши дигари фразеология - **фразеологияи таърихӣ** мебошад, ки таърих ва пайдоиши воҳидҳои фразеологиро меомӯзад, калима ва ибораҳое, ки ҳазор сол пеш пайдо шуда, то ҳол дар ҳамин шаклу маъно истифода мешаванд [7, с. 10-11].

Чи тавре ки дида мешавад, бо назардошти сайри таърихӣ аз ҷониби забоншиносон фразеологизмҳоро ба “**умумӣ**” ва “**таърихӣ**” ҷудо мекунанд.

Аз ин мушоҳидаҳо бар меояд, ки фразеология наздикии 40 соли охир ба як фанни мустакили забоншиносӣ мубаддал гардидааст. Дар охири солҳои 20-уми асри XX Е.Д. Поливанов пайдоиш ва мустақил будани ин фанро, ҳамчун як илм, нишон дода, баъдтар ин андешаҳо дар таълимоти забоншиносони барҷаста, аз қабилӣ, А.И. Смирнитский, Б. Ларин ва В.В. Виноградов, баъди 10 соли саъю кӯшиши пурсамари Н. Амосова, В.Л. Архангелский, С.Г.Гаврин, А.В. Кунин, И.И. Чернишева ва ғайра рушд ёфтаанд.

Чи тавре ки забоншинос Боженко Н. Г. зикр кардааст: "Воҳидҳои фразеологӣ маводи забоние мебошанд, ки метавонанд шавқи хонандагонро ба омӯзиши забони англисӣ афзоиш диҳанд, нутқи онҳоро инкишоф диҳанд, ҳиссиёт ва тафаккурро бо истилоҳҳои забонӣ одат кунанд" [10, с. 4,5].

Фразеология хусусияти хоси воҳидҳои устуворро ошкор намуда, мавқеи онҳоро дар нисбати воҳидҳои дигарӣ забонӣ мавриди шарҳ қарор медиҳад. Ғайр аз ин, хусусиятҳои маъноӣ, таркибӣ, грамматикӣ, услубии воҳидҳои фразеологӣ, дараҷаи қорбурди онҳо, таснифот ва баррасии манбаи роҳҳои навосии фонди фразеологии забон мавриди таҳқиқ ва омӯзиш қарор дода мешавад. Вазифаи фразеологияи таърихӣ аз таҳқиқи замони пайдоиши воҳидҳои устувори фразеологӣ, инчунин, тағйироти гуногуни маъноӣ, таркиби луғавӣ ва хусусиятҳои услубии воҳидҳои фразеологӣ иборат аст.

Соматизм яке аз қабатҳои ҷолиби лексикӣ-семантикии таркиби луғавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба шумор меравад. Истифодаи васеи соматизмҳо ҳамчун ҷузъи воҳидҳои фразеологӣ асосан аз он иборат аст, ки онҳо ба фонди асосии луғавии забон дохил мешаванд. Омӯзиши фразеологизмҳои соматикӣ дар осори забоншиносон В. П. Шубина (1977), Т.Н. Чайко (1999), Т. Н. Федулёнова (2000), М. Н. Азимова (1980) ба назар мерасанд.

Дар замони муосир назари забоншиносӣ ба таҳқиқи мавқеъ ва нақши қабати соматикӣ таркиби луғавии забон дар нутқ бештар мушоҳида мешавад.

Вобаста ба ин, дар заминаи омӯзиш мавқеи истифодаи вожаи "**дил**" "**heart**" дар ташкили воҳидҳои фразеологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ диққати махсус дода шуд. Аз ин рӯ, ба сарчашмаҳо рӯй оварда, мавқеи вожаи "**дил**"-ро дар луғатҳо, инчунин, дар нутқ дида мебароем. Калимаи "**дил**"-ро дар як қатор забонҳо чун «**руҳ**», «**зиндагӣ**» ба қалам медиҳанд. Он чи ки мардум онро одатан "**дил**" меноманд, макони эҳсосот аст ва эҳсосоти инсонӣ бошад, чун қоида, на хусусияти равонӣ, балки такони равонию ҳаётӣ ба ҳисоб меравад. Аслан, ин қудрат дар паси пардаи ақл пинҳон аст ва қувваи зиндагӣ ва фарқияти онҳо як чони ҳақиқӣ ҳаст... [1, с. 14].

Дар ин ҷо тартиби эҳсосотеро, ки хусусияти табиати «**руҳӣ**» ва таҷрибаҳои эҳсосии «**дил**» доранд, аз ҳам ҷудо кардан хеле душвор аст, зеро дар дил олами ботинии дарки воқеияти инсон низ дар назар аст.

Дар аксар забонҳои дунё «**дил**» узви асосиест, ки ҳиссиёти амиқи инсониро таҷассум мекунад ва ин чун сермаъноии он маънидод мешавад. Аз дарки бевоситаи субъект тағйироти фаъолияти "**дил**" дар ҳолатҳои гуногуни эмотсионалии шахс (масалан, зиёд ё камшавии набзи дил), ки аксар ба ангеҷаҳои шахсӣ ва ахлоқӣ асос меёбанд, инъикос меёбад. Мувофиқи фарҳангномаҳо ва ақидаи забоншиносон, вожаи «**дил**» дорои чунин маънои луғавӣ аст:

1. Ин узви марказии системаи гардиши хун мебошад, ки фаъолияти ҳаётӣ баданро таъмин мекунад ва дар тарафи чапи сина ҷой гирифтааст.

2. Ба маънои маҷозӣ бошад, ин узв ҳамчун рамзи рӯҳ, маҷмуи таҷрибаҳо, эҳсосот ва руҳияи шахс аст.

Маънои дуюм дар натиҷаи интиқоли маҷозӣ ба вучуд омадааст, ки ба робитаи дилу руҳ, эҳсосот, инчунин таъби инсон (таҷрибаҳо, ҳолатҳо ва ғ.) асос ёфтааст.

Дар Фарҳанги забони тоҷикӣ чунин мисолҳо оварда шудаанд: **Дили меҳрубон**, ҳассос, дилпазир, дили пурбор. Касе дили тиллоӣ дорад. (дар бораи одами хеле меҳрубон). Ў дил надорад (дар бораи одами бад, бераҳм). Чунин маҷозҳо хислати хоси одамро тасвир

мекунад. Чунин маъно ба шумораҳои аз ҷиҳати синтаксиси муайяншуда тааллуқ дошта, зеро калимаи «дил» асосан вазифаи мубтадоро иҷро мекунад, масалан, *Дили тиллоӣ дорад*.

Дар луғати А.П. Евгениева (1981-1984) бошад, маънои маҷозии вожаи дил чунин шарҳ дода шудааст:

2. ҳиссиёт руҳияи шахс;
3. олами маънавии шахс, таҷриба ва кайфиятҳои ӯ;
4. ҳашму ғазаб;
5. марказ, қисми асосии ягон ашё

Ба он диққат диҳем, ки А.П. Евгениева маънои 2 ва 3-ро аз ҳам ҷудо мекунад, гарчанде ба ақидаи мо, онҳо як маънои умумии «фёлу атвор» доранд (эҳсосот, ҳиссиёт ва ҳолат).

Дар забони англисӣ бошад, маънои калимаи "дил" "heart" тибқи таҳқиқоти этимологӣ, шакли қадимии калимаи англисӣ **“heart”** (heorte) буда, дорои маъноҳои хеле зиёд аст. *«bodily organ, regarded as the centre of vital functions, the seat of affections» «узвҳои бадан, ҳамчун маркази ҳаётан муҳим ҳисобида шуда, макони меҳру муҳаббат ба ҳисоб меравад»* **“Heart”** аз калимаи олмонии **khertan**- пайдо шуда, асли калима аз ҳиндуаврупоии **ker-** «сар» сохта шудааст [4, с.174].

Этимол аст, ки муттаҳидшавии забонҳои ҳиндуаврупоӣ дар марҳилаи аввали инкишофи дониш дар бораи ду узви асоситарини бадан – «сар» ва «дил» ба он хидмат кардааст, ки калимаи «дил» воситаи лафзи дониш дар бораи раванд ва қобилияти дохилии одамро, ки илми муосир танҳо бо кори майна шарҳ додааст, мефаҳмонад. Ин тахмин дар бораи инкишофи диахронии мафҳуми дил **“heart”**, аз ҷумла, маънои **канории** калимаи дил **«memory»** «хотира»-ро, ки то имруз боқӣ мондааст, равшан мекунад. масалан, англисӣ **“learn by heart”** аз тахми дил омӯзанд.

Дар фарҳанги забони англисӣ маъноҳои зерини лексемаи дил номбар шудааст:

Ҷадвали 1. Маъноҳои лексемаи дил дар фарҳанги забони англисӣ

АНГЛИСӢ	ТАРҶУМАӢ ТОҶИКӢ
1. The organ inside the chest which controls the flow of blood by pushing it round the body	Узви дар қифаси сина ҷойгирбуда, ки гардиши хунро дар бадани инсон танзим мекунад.
2. This organ is considered the center of emotions, especially good feelings.	“Ин узв, маркази эҳсосот, махсусан, ҳиссиёти нек ҳисобида мешавад”.
3. The centre	Марказ ё асос.
4. courage, firmness of purpose	Далерӣ, устувории мақсад.
5. A playing card with one or more heart-shaped figures printed on it in red	Корти бозӣ, ки як ё якчанд шаклҳои дилро бо рангӣ сурх тасвир кардааст.

[6, с. 355].

Воҳидҳои фразеологӣ бо ҷузъи **«дил» «heart»** дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ олами ботинии забонро тавассути узви физиологии инсон гурӯҳбандӣ ва тавсиф мекунанд. Дар баробари ин, тамоми воҳидҳои фразеологии дорои ин ҷузъ системаи муайянеро ташкил медиҳанд, ки соҳаҳои гуногуни фаъолияти инсонро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар бар мегирад: хусусиятҳои инсонӣ, ҳислатҳои шахсӣ, ҳолатҳои физиологӣ ва ғ.

Воҳидҳои фразеологии ифодакунандаи эҳсосот, ҳислат, сифатҳои шахсӣ ва фаъолияти зеҳнӣ равони инсонро ҳамчун гурӯҳи ҳоси таснифоти системаи воҳидҳои фразеологӣ, ки олами ботинии одамро тавсиф мекунанд, ҷудо мекунанд. Олами ботинӣ аз нигоҳи илмӣ - пеш аз ҳама, олами эҳсосот (лат. **mundus sensibilis** — маҷмуи мазмун, шуур, ки бо ҳиссиёт омехта мешавад; ҷаҳони даркшуда) [2, с.154].

Дар таркиби воҳидҳои фразеологии соматикӣ **“heart” “дил”** аз ҳама микдоран воҳиди фразеологие мебошад, ки ҳолати эмотсионалии шахсро ифода мекунад. Тавсифи ин ҳолати эҳсосотӣ дар тасвири забони ҷаҳонӣ яъне забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ба воситаи

тағйироти физиологии тасаввуршавандае, ки бо **дил** алоқаманд аст, ба амал меояд. Эҳсоси ишқ ҳамчун ҳолати муайян дар тасвири олами забонҳои муқоисашуда бо додани дил, ки гаронбаҳотарин чизест, ки инсон дорад, иртибот дорад. Аз ин рӯ, дар воҳидҳои фразеологии соматикӣ феълҳои «**бахшидан**» «**додан**» «**фадо кардан**» бештар истифода мешаванд. Дар тасвири забоншиносии олами ин халқҳо, дил маркази меҳрубонӣ, ишқ, эҳсосот, пешгӯихост:

kind / tender heart — дили нурмехр, раҳмдил; «ба касе дил додан».

lose one's heart to smb., give one's heart to smb.; take smb. to one's heart; ба касе алоқаманд шудан-- to get attached.

Дар воҳиди фразеологии забони англисӣ бо феъли «**accustomed**» маъноии "одат кардан" омадааст. Масалан ифодаи:

to get accustomed to smb., to get/to become/to be accustomed to – ба маънои **ба касе ё чизе одат кардан** тарҷума мешавад, ки хусусиятҳои умумии ҳамаи воҳидҳои фразеологии яке аз ин ду забони муқоисашаванда мебошад.

Таҳлили маводи луғавӣ имкони фарқ кардани се мафҳуми мусбатро бо соматизми «**дил**» «**heart**» нишон дод: воҳидҳои фразеологӣ, ки сифатҳои мусбати дохилии инсонро нишон медиҳад, яъне хислатҳои инсонӣ: меҳрубонӣ, масъулият ва саховатмандӣ: масъалан, як қатор воҳидҳои фразеологӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо хислатҳои инсонӣ:

"дилӣ тиллоӣ доштан" ё "дили бузург доштан" яъне шахси саховатманд, некхоҳ;

дар забони англисӣ; «**smb. has a heart of gold**»; or «**smb. has a great heart**»;

"дили гарм доштан" ё "дили нарм доштан" яъне шахси ҳаллиму меҳрубон, дар забони англисӣ ин эквивалент чунин аст; «**warm heart**». [8, с. 375]

Воҳидҳои фразеологии марбут ба мафҳуми «**муҳаббат**», «**дӯстӣ**», «**шодӣ**»-ро дида мебароем.

“Аз (бо) дилу чон” (аз тахти дил, самимона, 2. бо меҳру муҳаббат, бо садоқат).

Зиндаам то даме, ки ман ба ҷаҳон,

Дӯстиро сароям аз дилу чон.

М. Т.

Дар забони англисӣ эквивалентҳои ин воҳиди фразеологӣ чунинанд: **“From the heart”** ё **“heart and soul”** (аз тахти дил, самимона,).

“Ба дили касе ҷо (ҷойгир) шудан” 1. мавриди меҳр ва илтифоти касе гардидан, 2. дар хотир мондан, дар хотири касе абадӣ мондан, 3. ба боварии касе даромадан, нисбат ба худ боварӣ, эътимод ба вучуд овардан.

“Дил ҷуш задан” 1. ба завқ омадан, 2. ба ҳаяҷон омадан;

Ба касе, чизе дилбастагӣ доштан 1. ба касе, чизе меҳру муҳаббат доштан, касе, чизеро нағз дидан, дӯст доштан, 2. бо касе алоқаи маънавӣ доштан.

[2, с.374]

1. Ҳамин аст, ки одам ба ҳаёт ин қадар дилбастагӣ дорад. «Тоҷикистони советӣ»

2. Вай ба писари гуломи падараш дилбастагӣ дошт. “Занони Тоҷикистон” (Рақам ва соли “Занони Тоҷикистон”-ро нишон додан ҳатмӣ аст)

“Дилдода шудан, ё ба касе дил додан” мафтун гардидан, ошиқ шудан. Ҳамин тавр, ин ду ҷавон ба якдигар дилдода шуданд.

Р. Гайдаров «Ду дилдода» («Шарқи сурх»)

Ин воҳиди фразеологиро дар забони англисӣ ҳам дидан мумкин аст, ки ҳам аз ҷиҳати шакл ва ҳам аз ҷиҳати маъно якхела буда, айнан бо усули калка, яъне нусхабардорӣ тарҷума шудааст; **“give on’s heart to smb”** (мафтун гардидан, ошиқ шудан.)

“Дилу гурда доштан” – чуръат доштан, дар ҳалли ягон масъала ё гуфтани ягон чиз часур будан. Дар ин мисол ду аъзои бадан – «**дил**» ва «**гурда**» истифода шудаанд. Дар забони англисӣ бошад, аз ҷиҳати маъно як бошанд ҳам, шаклан тавофут доранд: **“Have a heart to do smth”**

“Дили касеро чиррос занондан” 1.(дили касеро сахт ба тапиш андохтан, 2. сахт тарсондан). Дигар эквиваленти ин воҳиди фразеологӣ, ки хеле серистеъмол ва дар нутқ самаранок истифода мешавад, шакли **“дил кафидан ё дил ду пора шуданд”** аст (яъне, аз ягон чиз сахт тарсидан ё аз ягон амалҳои ногаҳонӣ тарсидан). **Аз паси ин аввал овозе, ки «Чамила! Чамила!» гуён ҷеғ мезад, дили Арслоналиро чиррос занонд, сонӣ Даша берун омад.**

(Р. Ҷалил «Шуроб»)

“Дили касеро кошук тарошидан” дар орзуи чизе, беором, беқарор будан:

— **Дилаки ту ҳам, духтарам, кашол шуда, «кай тӯй мешавад гуфта дилатро кошук тарошида истодааст-мӣ?»**

(С. Саидмуродов ва И. Исмоилов «Тухмат»).

“Ба дил гунҷидан” 1. чизеро маъқул доништан, писандидан, 2. ба чизе розӣ шудан, 3. ба чизе майлу хоҳиш доштан.

1. «Шабу рӯз хушу хаёли мардум дар чанг бошаду шумою ман тую тамошо гуфта шинем, ин ба дили кӣ мегунҷад?» (Ф. Н. «Вафо», к.1)

Воҳиди дигари фразеологӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ маъмул шакли **“Дили кушод доштан”**, **“Big heart”** аст, ки маънояш «саховатманд будан» аст.

Воҳидҳои дигар фразеологӣ, ки мафҳумҳои **“тарс”**, **“ғамгинӣ”** ва **“ҳашм”**-ро ифода мекунанд:

“Дилу чигари худро хӯрдан” (ғам хӯрдан, азоб кашидан) дар забони англисӣ; **“eat one’s heart out”** (ғам хӯрдан, азоб кашидан)

“Дилу чигар хун карда ...” (азобу машаққат кашида, бо азобу қулфати бисёр гирифтор шудан). Шакли мазкур дар забони англисӣ чунин садо медиҳад: **“sob one’s heart out”** (аз азобу машаққат нола кардан).

“Касеро дилгир кардан” (касеро малол, безор кардан, ба дили касе задан). Муодили ин шакли фразеологӣ дар забони англисӣ **“make smb’s heart bleed”** аст (касеро ба ғаму андух гирифтор кардан);

“Ба касе дилдорӣ додан” (ба касе тасалли додан, дилбардорӣ кардан; касеро ором кардан) **“put heart in smb, put smb in good heart”** (касеро сари ҳол овардан, хушҳол кардан);

“Дилсиёҳӣ кардан” (хархаша, ҷанҷол кардан).

“Дилтанг шудан” (пазмон шудан, касеро ёд карданд). Дар забони англисӣ; **“be sick at heart”** (дар дил ғусса доштан, пазмон шудан, касеро ёд карданд);

“Касеро дилхунук кунондан” (муҳаббати касеро нисбати касе гардондан, 2. нисбат ба касе бе меҳру муҳаббат, бадбин кунондан);

“Дилхунук шудан” (ноумед шудан, аз рафтори ягон кас хафа шудан);

“Дили касеро шикастан” (касеро хафа кардан, дили касеро ранҷондан). Эквиваленти ин воҳиди фразеологӣ дар забони англисӣ; **“break onc’s heart”** (дили касеро хафа кардан, ғамгӣн гаштан).

“Дили сангин доштан” (бемехр будан, раҳму шафқат надоштан). Дар забони англисӣ; **“a hard heart”** (бемехр будан, раҳму шафқат надоштан). [2, с. 402 -502] [2, с. 373-375]

Дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ғайр аз ин ибораҳо боз калимаҳои мураккабро бо ҷузъи калимаи **“дил”** ва **“heart”** вохӯрдан мумкин аст. Ин ҷузъи луғавиро дар воҳидҳои фразеологӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз ҷиҳати маъно ва сохт дида мебароем.

“Дилишикаста” (ноумед шудан) дар забони англисӣ ҳам айнан бо чунин шакл ва маъно дидан мумкин аст: **“heart-broken”**.

“Дилгиркунанда” (кори хастакунанда) ва монанди ин даҳҳо калимаҳои дигар мисли **дилбечокунанда, дилбеҳзуркунанда, дилсиёҳ, дилхунук, дилгарм, дилкашол, дилкаш, (нодилкаш), дилҷавон** ва ғайраро вохӯрдан мумкин аст.

Хулоса, омӯзиши забонҳо дар шакли муқоиса, ки бо мақсади муайян кардани монандӣ ва фарқиятҳо нигаронида шудааст, яке аз масъалаҳои мубрами забоншиносии муосир мебошад. Аз ин рӯ, донишмандони воҳидҳои фразеологӣ чӯзӣ таркибии ҳама гуна забон ба ҳисоб меравад. Мо воҳидҳои фразеологиро аз нуқтаи назари муносибати семантика бо маъноии чӯзӣ таркибии он баррасӣ кардем. Азбаски воҳидҳои фразеологӣ аз якҷанд калима иборатанд, аксари муҳаққиқон ба хулосае омадаанд, ки калима чӯзӣ воҳидҳои фразеологӣ мебошад, вай гарчанде ки дар давоми воҳидҳои фразеологӣ раванди мураккаби таҳаввулотро аз сар мегузаронад, дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ намемирад, балки чун калима боқӣ мемонад, Омӯзиши воҳидҳои фразеологӣ имкон медиҳад, ки шакли дохилии воҳидҳои фразеологӣ ошкор карда шуда, дарк карда шавад, ки кадом элементҳо ва лексемаҳо – ба ҳайси чӯзӣ воҳиди фразеологӣ дар ташаккули маъноии томи ин воҳидҳо истифода шудаанд. Таҳлили семантикии «дил, heart» гузаронида шуд, ки дар натиҷаи он мо бархе аз мувофиқатҳои маъноии лексемаҳоро дар забони тоҷикӣ ва англисӣ мушоҳида кардем.

Бо меҳнату заҳмати олимони соҳаи фразеология ошно шуда, ман бо ақидаи онҳо ҳамроҳ мешавам, ки истифодаи маводи фразеологӣ забонҳои гуногун ҳамчун объекти таҳлили муқоисавӣ бо мақсади муайян намудани хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунанда боиси таҳия ва тавсияҳо барои азхудкунии забонҳои омӯхташаванда кумак мерасонад.

АДАБИЁТ

1. Абдуллозода, Р. Фарҳанги ибораҳои ҳалқӣ / Р. Абдуллозода. - Душанбе: Адиб, 1988. - 400 с.
2. Кунин, А.В. Англо-русский фразеологический словарь [Текст] / Под редакцией А. В. Кунина. - М., 1984. - 942 с.
3. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. - М.: Высшая школа, 1996. - 381 с.
4. Мачидов, Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик / Ҳ. Мачидов. - Душанбе, 1982. - 103 с.
5. Словарь русских народных говоров. Вып. 1-34. - Гл. ред. Ф.П. Сороколетов. - СПб.: Наука, 1965. - 335 с.
6. Фарҳанги ибораҳои рехта. Ҷилди якум / М.Ш. Шукуров, В.А. Капранов ва диг. // Фарҳанги забони тоҷикӣ. - М.: Советская Энциклопедия, 1969. - 502 с.
7. Cambridge International Dictionary of English. - USA: Cambridge University Press, 1995 - 1774 p.
8. Фразеологизмы в английском языке "Idioms of the English Language" / Авт.-сост. Н.Г. Боженко, Ю.С. Колосова, А.С. Приходько. - Троецкое, 2013.

ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ БО КОМПОНЕНТИ «ДИЛ» «HEART» ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур, ки ба муқоисаи фразеологизмҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо чӯзҳои соматикӣ бахшида шудааст, муаллиф чунин қабати фразеологизмҳоро бо калимаи "Heart" ва "дил" дар ҳар ду забон мавриди таҳлил қарор додааст. Ин воҳиди фразеологӣ аз ҷиҳати сохт ва маъно монандӣ дошта, дар ҳарду забон самаранок истифода мешаванд. Барои фарқи таркибии фразеологизмҳо аз ҳар ду забон мисолҳои зиёде ба ҳайси намуна пешниҳод шудаанд.

Мақола бо ақидаҳои забоншиносони Ғарб ва рус оғоз мешавад ва сипас, дар бораи маъноии аслии воҳидҳои забон сухан меравад. Мақола метавонад дар омӯзиши муқоисавии фразеологизмҳо бо чӯзҳои соматикӣ, яъне узвҳои бадани инсон, ба донишҷӯён чун маводи таълимии иловагӣ истифода шавад.

Аз тарафи дигар, мақола метавонад маводи ҷирирасон дар ҷодаи муқоисаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, ғайр қарбидани захираи луғавии забонмӯзон кӯмак расонад. Баъд аз таҳқиқҳои зиёд маълум гашт, ки ин қабати таркиби луғавии забон на танҳо дар адабиёти илмӣ ба ҷашм мерасад, балки дар нутқи ҳаррӯзаи одамон низ васеъ ба мушоҳида мерасанд. Инчунин дар мақола муаллиф ин воҳиди фразеологиро аз рӯйи сохт ва маъноии луғавӣ гурӯҳбандӣ намуда, истифодаи онро дар ҳарду забони муқоисашаванда бо мисолҳо нишон додааст.

Аз ин таҳқиқотҳо бармеояд, ки соматизм яке аз қабатҳои ҷолиби лексикӣ-семантикии таркиби луғавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба шумор рафта, фонди луғавии забонро ғани мегардонад. Бо бовари комил метавон гуфт, ки дар оянда метавонем луғати соматизмҳоро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди истифода қарор диҳем.

Калидвожаҳо: фразеология, воҳидҳои фразеологӣ, соматизм, лексикология, забоншиносӣ, "heart" "дил", сермаъноии калима.

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ С КОМПОНЕНТОМ «ДИЛ» «HEART» В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье, посвященной сравнению фразеологии таджикского и английского языков с соматическими элементами, автор объясняет пласт фразеологии со словами “heart” и “дил”(сердце) в обоих языках. Эти фразеологизмы схожи по структуре и значению и эффективно используется в обоих языках. Многие примеры представлены как примеры различия в составе фразеологизмов из обоих языков.

Статья начинается с мнений западных и российских лингвистов, а затем рассказывается об изначальном значении языковых единиц. Статья может быть использована в качестве дополнительного учебного материала для студентов при сравнительном изучении фразеологизмов с соматическими компонентами, частями тела человека.

С другой стороны, статья может предоставить вспомогательные материалы для сравнения таджикского и английского языков, обогащая словарный запас изучающих. После многих исследований стало ясно, что этот пласт лексического состава языка просматривается не только в научной литературе, но и в повседневной речи людей. Также в статье автор сгруппировал данный фразеологизм по структуре и значению словаря, и на примерах показал его употребление в обоих сопоставимых языках.

Это исследование показывает, что соматизм является одним из интересных лексико-семантических пластов лексики таджикского и английского языков и обогащает словарный запас языка. Можно с уверенностью сказать, что в будущем мы сможем создать словарь соматизмов на таджикском и английском языках.

Ключевые слова: фразеология, фразеологические единицы, соматизм, лексикология, лингвистика, “heart” и “дил” (сердце), многозначность слова.

PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE COMPONENT «ДИЛ» «HEART» IN THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The article devoted to the comparison of the phraseology of the Tajik and English languages with somatic elements, the author explains the layer of phraseology with the words “heart” and “дил” in both languages. This phraseological unit is similar in structure and meaning and is effectively used in both languages. Many examples are presented as examples for the difference in the composition of phraseological units from both languages.

The article begins with the opinions of Western and Russian linguists, and then talks about the original meaning of language units. The article can be used as additional educational material for students in the comparative study of phraseological units with somatic components, that is parts of the human body.

On the other hand, the article can provide helping materials for comparing Tajik and English languages, and enriching the vocabulary of learners. After many researches, it became clear that this layer of lexical composition of the language is not only visible in scientific literature, but also in everyday people's speech. Also, in the article, the author grouped this phraseological unit according to the structure and lexical meaning, and showed its use in both comparable languages with examples.

These studies show that somatism is one of the interesting lexical-semantic layers of the vocabulary of the Tajik and English languages and enriches the vocabulary of the language. We can confidently say that in the future we will be able to create the somatism dictionary of the Tajik and English languages.

Keywords: phraseology, phraseological units, somatism, linguistics, lexicology, “heart”

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ишратова Ҳамида Мақсудовна* - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, ассистенти кафедраи филологияи англис. Нисбонӣ: ш. Душанбе Муҳаммадиев, 17/6, тел. (+992) 937000675. E-mail: hamidaIsratova@gmail.com

Сведения об авторе: *Ишратова Ҳамида Мақсудовна* – Таҷикӣ байналмилалӣ университет инотранних языков имени Сотима Улуғзода, ассистент кафедры английской филологии. Адрес: г. Душанбе Муҳаммадиева 17/6, тел.: (+992) 937000675. E-mail: hamidaIsratova@gmail.com

Information about the author: *Ishratova Hamida Maksudovna* - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, assistant of the Department of English Philology. Address: Dushanbe city Mukhammadiev 17/6, tel: (+992) 93.700.06.75. E-mail: hamidaIsratova@gmail.com

**ОСОБЕННОСТИ УПОТРЕБЛЕНИЯ ПРОСТЫХ ОДНОСОСТАВНЫХ
ОПРЕДЕЛЁННО-ЛИЧНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ СТИЛЕ***Кенджазода Манучехра***Таджикский национальный университет**

Вопрос изучения и исследования простых предложений в таджикском языкознании давно привлекал внимание исследователей. Он рассматривался в первых учебниках как важная часть грамматики таджикского языка и неотъемлемая часть синтаксиса таджикского языка. В книге Саидризо Ализода «Грамматика таджикского языка» анализируется отдельная часть этой группы предложений, написанная по традиционной методологии. Труд А. Фитрата «Правила таджикского языка (морфология и синтаксис)» был написан на основе методологии русского языкознания и явился значительным шагом в развитии таджикской грамматики. В дальнейшем в учебниках таджикского языка, грамматике современного таджикского литературного языка и серии исследований, посвященных истории таджикского языка, его диалектам, изучается вопрос простых предложений и разъясняются некоторые их особенности.

В изданиях «Грамматика таджикского языка» в разные годы [1947, 1956; 1961; 1963] информация о простых предложениях носила учебный характер, и этот вопрос еще не был предметом специальных фундаментальных исследований в таджикском языкознании. С другой стороны, в период после 80-х годов XX века в таджикском языкознании произошли существенные изменения, что требовало пересмотра и усовершенствования результатов разработок, проведенных исследователями простых предложений в 50-60-х годах XX века. Конечно, в последующие годы, то есть в 70-е и 80-е годы, была проведена серия исследований, которые в основном касались вопроса простых предложений на разных этапах истории развития таджикской речи, в разных диалектах таджикского языка, а также отдельных аспектов простых предложений. В то же время, некоторые вопросы простых предложений связаны с позицией их членов, участием членов предложения как части его структуры, что требует особого внимания при классификации типов предложений. Становится ясно, что вопрос о сущности односоставных простых предложений становился объектом изучения отечественных и зарубежных ученых, которые являются представителями лингвистических школ. Особое внимание уделено этим типам предложений в исследованиях Б. Ниёзмухаммадова [1960], Грамматикаи забони тоҷикӣ [1963], Т.Б. Алисовой [1970, 1971], В.Г. Гака [1971, 1973], Д. Тоджиева [1981], Н.Д. Арутюновой [1975, 1976, 1980], Г.А. Золотовой [1973] Ф.Шарифовой и других.

В использование теории односоставных предложений особый вклад внесли А.А. Шахматов, А.А. Пешковский, В.В. Виноградов, Н.Ю. Шведова, Г.А. Золотова, Н.Д. Арутюнова, В.Г. Адмони, Б. Ниёзмухаммадов, Д. Тоджиев, Ш. Рашидов, Ш. Рустамов, Б. Камолиддинов, М. Норматов и Ф. Шарифова. Исследователи стремились определить особенности описания языковых отношений номинативного понятия к семантике действительности и норму выделения категории назывного предложения в синтаксической системе языка.

Предложение как грамматическая единица имеет разные уровни формирования: грамматическая структура составляет предикативную основу предложения; семантическая структура объясняется компонентами, выражающими значение субъекта и его предиката, действие выражает бессубъектное состояние; коммуникативную структуру выражают компоненты, составляющие тему и рему. Поэтому предложение строится на основе учета разных признаков: содержания, функции, структуры.

По мнению лингвиста Б. Камолиддинова, при классификации простых предложений следует учитывать следующие особенности: «Грамматическое значение предложения -

предикативное отношение (место действия, состояние и признак предложения через грамматические значения (категории) модальности, времени, лица) и формы и средства его выражения составляют основу структурной классификации простых предложений» [2010, 12].

В структурной классификации простых предложений важную роль играют подлежащее и сказуемое, которые являются двумя главными основаниями простых предложений. В зависимости от наличия обоих главных членов или одного из них простые предложения делятся на двусоставные и односоставные. Из этого становится ясно, что в центре разделения предложений на односоставные и двусоставные находится структурно-семантический признак, согласно которому двусоставное предложение понимается как предложение, которое на основе предикативного отношения имеет два главных члена: подлежащее и сказуемое. Например, в следующем предложении: *Мирзоакрамбой ради этого предложения продал пять танабов своего сада (Мирзоакрамбой барои ин пешкаш панҷ таноб боги худро фурӯхт)* [16, 16] подлежащее – **Мирзоакрамбой**, сказуемое – **фурӯхт (продал)**. Или в предложении *Большие пахотные участки земли встречаются редко. (Қитъаҳои калони замини корам аҳён-аҳён вомерхӯранд)* [16, 17]. Подлежащее выражается существительным – **участки (қитъаҳо)**, сказуемое – спрягаемой формой глагола **встречаются(вомерхӯранд)**. В номинативном предложении: **Двор тихий и уединенный (Ҳавлӣ ором ва хилват)** в позиции субъекта речи выступает подлежащее, выраженное существительным **двор (хавлӣ)**, сказуемое выражено прилагательными **тихий и уединенный (ором ва хилват)**. Существует предикативная связь между словоформой с понятием предмета речи - подлежащим и предмета речи - сказуемым, и без этой связи не может существовать предложение. Например, в предложении: *«Я, заперев свою лошадь за вашими воротами, вошел» (“Аспаро дар пушти дарвозаат баста даромадам”)* подлежащее выражено спрягаемым глаголом **вошел (даромадам)**, указывает на первое лицо. В следующем односоставном простом предложении сказуемое выражается спрягаемой формой глагола штрафовать, накладывать штраф (*ҷарима андохт*), относящимся только к третьему лицу: *«Какой штраф был наложен?»*

Следует отметить, что наличие только одного главного члена в односоставных предложениях не приводит к неполноте информации. Односоставные предложения, как и другие типы двусоставных предложений, содержат полную информацию. В предложении для выражения мысли достаточно и одного главного члена. Например: *Афсӯс, ки калони рӯбаҳо шудӣ. (Жалко, что ты стал главарем лис). Ба ман ҳалвои равғанӣ гирифта диҳед! (Возьмите и дайте мне масляную халву!)* [2, 30]. *Ба ҷойи ошпазӣ ҳам ноҷаандозӣ мекунӣ (Вместо того, чтобы готовить, ты также пренебрегаешь)* [2, 32]. *Қишлоқҳоро ҷазирбод намекунад?.. (Разве это не загрязняет село? ..)* [16, 39]. *Писараи роҳи ба ин қор гирифта. Куртаи дуруштнахи карбосии худро кашида партофта бо тани бараҳна қор мекард. Взял и своего сына на эту работу. (Сняв свою рубашку с грубым волокном, стал работать с обнаженным телом)* [16, 40].

В современном таджикском литературном языке односоставные предложения делятся на две группы в зависимости от состава и грамматической функции главных членов:

- а) бесподлежащие односоставные простые предложения;
- б) безсказуемые односоставные простые предложения.

К первой группе односоставных предложений относятся следующие типы таких предложений:

Определенно-личные: *Ана баъд ба даруни боғатон кӯшқу айвонҳо андозед (Затем поставьте беседки и веранды в своем саду)* [16, 44]. *Ба ҳаққи Худо ва ҳурмати нону намаки дар ҳамин боғ ҳӯрдагиат, аввал маро бикуш ва баъд дарахтонамро бибур! (Ей-богу, из уважения к хлебу и соли, которые вы ели в этом саду, сначала убейте меня, а затем срубите мои деревья!)* [16, 46]. *Ба амир арз мекунам! (Буду жаловаться Эмиру!)* [16, 47].

Ва гоҳе дар ҷувозхонаи сокиту ороми худ хилват **ихтиёр мекард**. Нигоҳубини асп, тараддуди обу ҳезуми хона ҳам ба уҳдаи зану духтараи **монда буд**. (А иногда выбирал уединение в своей тихой масляной комнате. Его жена и дочь также несли ответственность за уход за лошастью и поставку воды и дров)[16, 50].

Неопределенно-личные: Сипас боз барф **мекашиданд** ва боз **шибба мекарданд**. Як-ду ҳафта ҳамин тарз **кор карданд**(Затем снова приносили снег и трамбовали. Так работали неделю или две). [16, 41].Мардакро зада-зада ба дарахт баста монданд. (Избивали мужчину, привязали к дереву)[16, 45].

Обобщенно-личные: Оҳанро дар гармиаш **мекӯбанд** (Куй железо, пока горячо);

Безличные: Ҷувозро гардондан **лозим аст** (Нужно крутить маслянойю) [16, 50]. Пули ҷаримаи сабилмондаро чӣ тавр, аз кучо **бояд пайдо кард**? Бақияи қўшпулӣ, танобпулӣ, мирона, ноҳақона ва гайраро чӣ гуна **бояд адо кард**? (Как и где найти оставшийся штраф? Как уплатить остаток двойных надбавок, плату на землю, налог эмиру, незаконные налоги и т.д.?) [16,35].

Вторая группа сложных предложений включает следующие типы предложений:

Назывные: Бухоро. Соли 1917. Аввалҳои зимистон. Дараи Ниҳон! Дар ин асно кӯҳе ба назараи омад, ки дараи онро “Дараи Ниҳон” мегуфтанд [Бухара. 1917. Начало зимы. Ущелье Нихон! В этот момент ему показалась гора, ущелье которой называли “Ущелье Нихон”] [16, 104].

На основе этой классификации не принимаются во внимание структурные особенности, морфологическое выражение главных членов, семантическое значение, грамматическая семантика предложений, такие логико-семантические показатели, как определенные и неопределенные категории мышления, выраженные языковыми средствами.

Категории «определенность» и «неопределенность» выражаются в глагольных предложениях и встречаются на разных уровнях понятия действия и его владельца, а также коммуникативных назначений предложения.

Односоставные предложения отличаются от двусоставных простых предложений следующими особенностями:

1. Семантическими и грамматическими особенностями;
2. Краткостью выражения мысли;
3. Своей грамматической структурой.

Кроме того, отличительной чертой односоставных предложений является то, что в них задействован один из главных членов предложения и нет необходимости упоминать второй главный член.

Понятийные признаки принимаются во внимание на основе классификации по характеру объективной модальности и соотношению двух компонентов мышления. Различные содержания объективной модальности выражаются в предложениях, обозначающих реальную модальность, и в предложениях, обозначающих модальность ирреальную (нереальную модальность). Различные оттенки значения субъективной модальности проявляются в предложениях, которые выражают понятия предположения, сомнения, уверенности, возможности, невозможности.

По соотношению компонентов мышления (предметы мысли и их признаки) предложения делятся на утвердительные (то, что подразумевается под предметом мысли, подтверждается) и отрицательные (то, что подразумевается под предметом мышления, отрицается). Функциональные особенности предложения проявляются в коммуникативной цели и его интонации.

В зависимости от выражения цели предложения делятся на повествовательные (сказуемые), вопросительные и повелительные. В отдельную группу выделяются предложения, выражающие желание и просьбу, хотя традиционно их следует включать в группу повелительных предложений. При выражении разукрашивания эмоций каждый тип

этих предложений может быть восклицательным предложением. Характер предложения основан на учете признаков, связанных со структурой предложения. Например, предложения в зависимости от количества предикативных единиц (одна или несколько) становятся простыми и сложными.

Подлежащее и сказуемое, которые являются основой создания простых предложений, также играют важную роль в структурной классификации простых предложений. В зависимости от наличия обоих главных членов или одного из них простые предложения делятся на двусосостанные и односоставные. Основание грамматического значения двусоставного предложения составляют отношения между реальностью действия и состояния, признака сказуемого предложения и выражение семантических отношений модальности, времени и лица.

Простые предложения по участию второстепенных членов делятся на нераспространенные и распространенные. Как в односоставных, так и в двусоставных предложениях, если для структуры присутствуют все необходимые элементы, предложения считаются полными. Например: *Аноргул ва Гулйизор тўшаи роҳ тайёр карданд – кулчаҳои чавин бастанд, талқон кўфтанд* (Аноргуль и Гулизор готовили съестные припасы в дорогу - пекли ячменные лепешки, измельчили сушеные фрукты) [16, 78] является полным, потому что в нем все члены занимают свои места. Такие предложения широко используются в таджикском языке: *Ман ҳам тешиазаниро ба кори падару бобо нигоҳ карда омӯхтам. Я, глядя на работу отца и деда, также научился работать киркой.* [16, 78].

Если один или несколько членов предложения опущены, они неполные. Содержание неполных предложений определяется посредством момента речи или текста:

- *Номат чист?* " – (Как тебя зовут?)
- *Аноргул* (- Аноргуль) [16, 66];
- *Аспони киро мепой?* (-За чьими лошадьми присматриваешь?)
- *Аспони худамро не, албатта.* (– Конечно, не за своими).
- *Аз они хўчаинро?* (-Хозяина?).
- *Наёфтӣ, ошно. Не угадал, приятель.*
- *Чаро?* – Почему? [16, 100]

В образовании предложения важная роль ложится на интонацию, поскольку она выполняет как грамматические, так и стилистические функции. С помощью интонации определяется завершение предложения и осуществляется разделение на фрагменты грамматического значения, выражается эмоциональная окраска речи, волевые желания, а также различные оттенки модального значения. Предложения строятся по образцам и моделям, существующим в языке, то есть по структурной схеме, имеющей широкий спектр лексических возможностей речи. В этой схеме фиксируется минимальная структура предложений, как односоставных, так и двухсоставных. К минимальной части предложения относятся те компоненты, которые имеют статус предложения. Например, в предложении: **Падарам** дар Соктаре баъд аз фориғ шуданиаш аз кори деҳқонӣ ҳамеша ба бофандагӣ машғул мешуд. *Мой отец после окончания сельскохозяйственных работ всегда занимался ткачеством в Соктаре.* Это предложение составлено по двухкомпонентной схеме - «существительное + глагол». Именно такая позиция входит в минимальную структуру: **Падарам машғул шуд.** (Мой отец занимался). Другие члены предложения расширяют эту схему, основанную на категориях времени и модальности глагола. Мисол: *Чавон Восеъро аз кӯча гардонда овард. Чавон Восеъро аз кӯча гардонда меорад. Чавон Восеъро аз кӯча гардонда хоҳад овард. Чавон Восеъро шояд аз кӯча гардонда орад. Чавон Восеъро аз кӯча гардонда оварда буд. Чавон Восеъро аз кӯча нахоҳад гардонда овард. Чавон метавонист Восеъро аз кӯча гардонда орад. (Молодой человек вернул Восе с улицы. Молодой человек вернет Восе с улицы. Молодой человек будет возвращать Восе с улицы. Молодой человек*

может вернуть Восе с улицы. Молодой человек уже вернул Восе с улицы. Молодой человек не вернет Восе с улицы. Молодой человек мог вернуть Восе с улицы).

Эти предложения реальны и ирреальны, утвердительны и отрицательны. Любому предложению характерны общие понятия реальной (объективной) модальности, разные понятия определенного или неопределенного времени. Первый пример имеет такие грамматические особенности, как факт исполнения настоящего времени: настоящее, прошлое и будущее время. Такие примеры составляют реальные модальные предложения, а их грамматическую форму представляет понятие определенного времени (настоящее, прошедшее, будущее время глагольных форм). Например: *Чӯйи Мазрангон бо лойоби селҳои баҳорӣ нур аз сурхоб шуда мешорид* (Река Мазрангон была залита красной грязью от весенних селей и текла) [2, 94]; *Фароштурукҳо лойҳои шиттаро ба шакли пунбадона лӯнда карда оварда, дар шифтҳои хонаҳо дар паҳлуи болорҳо бо камоли маҳорат ба тарзи нимкиштии барои худ лона месохтанд* (Ласточки раскатывали грязь в виде хлопковых семян, носили в дом и умело строили себе гнездо на потолках домов рядом с балками полукруглым способом) [2, 94]. *Модар нӯги каловаи чигилишудаи аҳволи падарамро ёфта буд.* (Мать нашла запутанный конец состояния моего отца [2, 94]. *Дар ҳар ҷо-ҳар ҷойи пеши чодирҳои самоворҳои калон дар ҷӯи буданд* (Везде перед шатрами кипели большие самовары) [2, 97]. *Бақияи муздро галабон дар Бухоро хоҳад гирифт* (Табуничик получит остаток заработной платы в Бухаре) [2, 107]. *Аз ҳамон мазорҳо якеро зиёрат мекунам Хӯҷаин, албатта, товони таппончаашро талаб хоҳад кард.* (Из этих могил совершу паломничества на одну, и, конечно, Хозяин потребует возмещения за свой пистолет) [16, 107].

В следующих ниже примерах выражена возможная, желаемая или необходимая информация, но не реальная. Эти предложения имеют неопределенное временное значение и являются нереальными модальными предложениями. Сказуемое этих предложений выражается глаголами условно-сослагательного и повелительного наклонения. Например: *Мехостам таъкид кунам: ин мактуби охирини ман аст. Тирамоҳ, баргҳо мерезанд, аммо баҳор меояд. Бигзор баҳорони зиёде оянд.* – *Ту ҳам забон баровардӣ?! Гум шав, падарлаънат!* (Я хотел подчеркнуть: это мое последнее письмо. Осенью листья опадают, но наступает весна. Пусть проходит много вёсен. И ты тоже заговорил?! Вон, сукин сын! 2,132]. *Инъоматон бояд мувофиқи бурутатон бошад.* (Ваш подарок должен быть соизмерим с вашими усами) [2, 166].

В предложении - *Бояд бемории Аҳмад-Махдум сохта бошад* (Болезнь Ахмад-Махдума должна быть подстроенной), на самом деле должен использоваться модальный глагол *шояд*, но говорящий, хотя и догадывается, но твердо в это верит, поэтому использован модальный глагол *бояд*: *Агар гурехта натавонед, таслим шавед!*» – *Агар падаратро бинӣ, мешиносӣ?* (Если не можешь убежать, сдавайся!» - Если увидишь своего отца, узнаешь его?)[1,82]. *Агар ўро оварда ба шумо рӯбарӯӣ кунам, ҳақиқати ҳол равшан мешавад.* (Если я приведу его и выставлю против вас, правда станет ясна) [1,82].

Рецензент: Косимов О. – д.ф.н., профессор ТМУИЯ им. С. Улугзода

Литература

1. Айнӣ, С. Очеркҳои таърихии Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик ва Исёни Муқаннаъ. 2012. Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 250 с.
2. Айнӣ, С. Ёддоштҳо / Садриддин Айнӣ. – Қ. 1-4. – Душанбе: Адиб, 2010. – 852с Белошапкова, А.В. Современный русский язык. Синтаксис / А.В. Белошапкова. - М.: Выс. шк., 1977. -248с.
3. Бозидов, Н. Пуркунандаи бавосита дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Н. Бозидов. –Душанбе, 2000. 178с.
4. Бузургзода, Л. Синтаксиси мухтасари забони тоҷикӣ. Барои хонандагони омӯзишгоҳҳои ғоибона /Л. Бузургзода. - Сталинобод, 1942.-С. 36-55.
5. Валгина, Н.С. Синтаксис современного русского языка / Н.С. Валгина. -М.: Высшая школа, 1973. 423 с.

6. Виноградов, В.В. Некоторые задачи изучения синтаксиса простого предложения / В.В. Виноградов // Вопросы языкознания. - 1964. №1. С. 24.
7. Власенко, М.В. Однородные и обособленные члены предложения в русском языке / М.В. Васенко // Ученые записки Иркутского пединститута. Вып. 39. Иркутск, 1969. - С. 125 - 144.
8. Гвоздев, А.Н. Современный русский литературный язык. Ч. II. Синтаксис / А.Н. Гвоздев. - М., 1973. - 310 с.
9. Горкина, Н.С. О структуре предложения с однородными членами (на материале английского языка) / Н.С. Горкина // Научно-техническая информация. № 2. М., 1966. - С. 34-37.
10. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои сода.-Душанбе: Дониш, 1986.- Ҷ.2. -368с.
11. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Синтаксис. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олии.-Душанбе: Наш. дав. Тоҷикистон, 1963.-171с.
12. Ибрагимова, М.С. Способы выражения модальности в русском и таджикском языках / М.С.Ибрагимова // В помощь учителю русского языка в таджикской школе. – Душанбе, 1965. - № 4. – С.14-23.
13. Исмаилов, М. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Синтаксис. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олии / М. Исмаилов. - Душанбе, 1963. – 234 с.
14. Камолиддинов, Б. Наҳви забони тоҷикӣ / Б. Камолиддинов.-Душанбе, 2010. - 231 с.
15. Розенталь, Д.Э. Современный русский язык / Д.Э. Розенталь, М.И. Фомина, В.В. Цапукевич. - М., 1961. -496 с.
16. Сотим Улуғзода. Восеъ/ Сотим Улуғзода. Душанбе: «Маориф ва фарҳанг». 2012, –484 с.
17. Хусейнов Х. Забон ва услуби повести «Одина»-и С. Айни/ Х.Хусейнов. –Душанбе, 1973, –213с.
18. Шахматов, А.А. Синтаксис русского языка / А.А. Шахматов. –Ленинград, 1941.- 362с.

ОСОБЕННОСТИ УПОТРЕБЛЕНИЯ ПРОСТЫХ ОДНОСОСТАВНЫХ ОПРЕДЕЛЁННО-ЛИЧНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ СТИЛЕ

Вопрос простого предложения в таджикской лингвистике имеет недолгую историю, но очень продуктивно исследуется. Тажикиские языковеды рассмотрели довольно многие аспекты данного вопроса. Автор статьи обращает внимание на один вид простых односоставных предложений – определённо-личным предложениям и их употреблению в художественном стиле. В начале статьи рассмотрен вопрос степени изучения односоставных предложений со стороны отдельных русских и таджикских ученых в разные периоды развития языкознания. С точки зрения исследователя, не остались без внимания прошлый и настоящий периоды изучения особенностей простых определённо-личных предложений. Обращая внимание на исследования 50-х годов она подчеркивает вопрос классификации односоставных предложений. Она обращает внимание на исследования 50-х и последующих лет и анализирует взгляды разных ученых на классификацию простых предложений.

Основное внимание исследователя направлено на употребление простых определённо-личных предложений в художественном стиле. Он высказывает свое мнение на основе сравнительного анализа употребления данной группы предложений в художественной прозе.

Анализ и сопоставление огромного количества примеров дает автору возможность раскрыть многие особенности односоставных определённо-личных предложений, в том числе изложения мыслей посредством этих видов простого предложения, особенности сказуемых, интонаций в односоставных предложениях и т.п.

Автор раскрывает возможности односоставных определённо-личных предложений в художественном стиле. В статье использованы разные методы исследования, как контент-анализ, аналогия, историко-типологические методы.

Ключевые слова: *простое предложение, главный член предложения, второстепенные члены предложения, односоставное предложение, интонация, определённо-личные предложения, односоставные предложения.*

МАХСУСИЯТИ КОРБУРДИ ҶУМЛАҲОИ СОДАИ ЯКТАРКИБАИ МУАЙЯНШАХС ДАР УСЛУБИ БАДЕЙ

Масъалаи ҷумлаи сода дар забоншиносии тоҷик собиқаи тулонии омӯзиш надошта бошад ҳам, муҳаққиқони зиёде дар қорҳои илмӣ худ аз паҳлуҳои гуногуни онҳо сухан гуфтаанд. Муаллифи мақола ба масъалаи қорбурди як навъи ҷумлаҳои сода – ҷумлаҳои содаи яктаркибаи муайяншаҳс, дар услуби бадеӣ таваҷҷуҳ намуда, дар оғози он дар мавриди дараҷаи омӯзиши онҳо, омӯзиши паҳлуҳои ин гурӯҳи ҷумлаҳо дар забоншиносӣ, назари муҳаққиқони ҷудогонаи русу тоҷик дар ин маврид чӣ гуна аст, баҳс мекунад. Аз назари муҳаққиқ давраҳои пешин ва имрӯзи омӯзиши хусусиятҳои ҷумлаҳои содаи муайяншаҳс берун намондаанд. Ў ба таҳқиқоти солҳои 50-ум ва минбаъда таваҷҷуҳ намуда, назари олимони ҷудогонаро дар мавриди гурӯҳбандӣ, таснифоти ҷумлаҳои сода таҳлил мекунад.

Таваҷҷуҳи асосии муҳаққиқ ба қорбурди ҷумлаҳои яктаркибаи муайяншаҳс дар услуби бадеӣ равона карда мешавад. Ў дар асоси таҳлили муқоисавии қорбурди ин гурӯҳи ҷумлаҳо дар насри бадеӣ андешаҳои худро ибраз меорад.

Овардани мисолҳои фаровон ба муаллиф имкон додааст, ки хусусиятҳои гуногуни ҷумлаҳои содаи яктаркибаи мавриди таҳқиқашро ошкор намояд, аз ҷумла, ифодаи маъно, шахс таваҷҷуҳи хабарӣ ҷумла, аъзоҳои пайрав, оҳанги ҷумла ва монанди инҳо.

Дар баробари ин, аз ҷониби муаллиф имконияти фароҳии услуби бадеӣ дар қорбурди ҳама гуна гуногуни ҷумла ибраз карда шудааст. Дар мақола аз методҳои таҳлили контентӣ, аналогия, таҳлили синхронӣ, методи таърихӣ-муқоисавӣ низ истифода гардидааст.

Калидвожаҳо: ҷумлаи сода, сараъзо, аъзои пайрав, ҷумлаи яктаркиба, интонация, ҷумлаи муайяншаҳс, ҷумлаи содаи яктаркиба.

FEATURES OF THE USE OF SIMPLE SINGLE-MAINARY DIESEL ARTISTIC STYLE PROPOSALS

The issue of a simple sentence in Tajik linguistics did not have a long study in their scientific actions of their sides. The author of the article to the application of a simple type type type jaktarkibai muajjansaxs soda, artistic style, at the beginning of its interest in the degree of their study, the study of aspects of these sentences in linguistic groups, independent researchers have in this case is how argues. From the point of view of the research, the previous periods did not go out out of the characteristics of the characteristics of the sodeshas. He will pay attention to the study of the 50th and subsequent and analyzes the views of separate scientists in the field of classification, classification of samples.

The researcher is the researcher aimed at applying the unborn sentences in an artistic style. He expresses his thoughts on the basis of the composition analysis of this group of this group of sentences in artistic generation.

Protect abundant examples to the author has the other special features of one-soda soda sodes, including the expression, a sentence, and like these.

At the same time, the author had the coverage of an artistic style in the use of various ways of the sentence. The article is also used in content analysis, analogy, and synchronous, historical-comparative method.

Keywords: Soda, Guzozo, the one-place, integration, sodely soda.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Кенҷазода Манучехра Солеҳ* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторант. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17. E-mail: kenjazoda-1978@mail.ru

Сведения об авторе: *Кенджазода Манучехра Солеҳ* – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, докторант. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17. E-mail: kenjazoda-1978@mail.ru

Information about the author: *Kenjazoda Manuchehra Solekh* - Tajik National University, Candidate of Philological Sciences, doctoral student. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: kenjazoda-1978@mail.ru

СТРУКТУРА СЛОВООБРАЗОВАНИЯ ТЕРМИНОВ СФЕРЫ ТУРИЗМА В
ТАДЖИКСКОМ, РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ*Мухаммаджонзода О.О., Сохибова А.Н.*Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима
Улугзода,

Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана

Развитие языка в сфере туризма происходит лексическим заимствованием, которое является существенной частью пополнения лексического состава языка. Данный вопрос всегда привлекал внимание учёных-лингвистов. Многие ученые-лингвисты занимались проблемой заимствования терминологии в сфере туризма. Начиная с 60-годов XX века, ученые Н.М. Шанский, Н.С. Авилова, С.А. Беляева, Л.П. Крысин, З.И. Ломакина и др. занимались изучением заимствованных слов и написали очень много работ в этой сфере. В.В. Виноградов отмечал, что, в языке выделяются аффиксы, потерявшие свое значение и ставшие непродуктивными, в структуре производного слова выделяются лишь, как примеры той или иной части речи, они перестают быть аффиксами и только потенциально сохраняют свойство выделяемости [5 с.120]. И.И. Мещанинов (1883-1967), внесший большой вклад в развитие типологии сказал что: «Типологическое сопоставление охватывает все выделяемые системы группируемых языков и по ним устанавливают то, что их разделяет или объединяет. С одной стороны, те понятия, которые передаются соответствующими лексическими и грамматическими единицами, а с другой стороны, самые последние во всем их разнообразии»[10, с. 12]. Так, В.А. Татаринов считает: «что любая современная терминология носит системный характер и подлежит систематизации, то есть процессу унификации терминологических единиц с целью их успешного использования в профессиональном и научном общении» [20, с. 56]. Из вышеизложенного следует, что под заимствованием понимается процесс перемещения языковых элементов из одного языка в другой язык. Одним из методов заимствований слов является словообразование. Словообразование - это раздел науки о языке, которая изучает состав слова. Слова состоят из корня, префикса (приставки), суффикса и окончания.

К морфологическим заимствованиям относятся словообразовательные аффиксации.

Словообразования заимствованных терминов являются аффиксальными. Основой слова является корень, а другие аффиксальные единицы слова префиксация и суффиксация слова являются словообразующими частями.

Префикс (приставка) – это часть слова, которая стоит перед корнем и служит для образования новых слов. Префиксальные словообразования являются заимствованными и исконными.

К префиксальным словообразовательным аффиксам в таджикском языке относятся: -бар, -ба - но, и др. [13, с. 98] например: **бар**қарорсозӣ, **ба**қайдгирӣ, **бана**қшагирӣ, афзорҳои **бар**номарезӣ, хизматрасонии **бета**мос, **дар**омад, саёҳати **но**муташаккил и др.

К префиксальным словообразовательным аффиксам в русском языке относятся: офф-, -ин, -инфра, экс- и др. [6, с. 90] например: **офф**роуд тур, **ин**клюзив, **эк**спозиция, **эк**скурсия в горы, экспорт, экскурсант, экспонат и др.

К префиксальным словообразованиям в английском языке относятся такие аффиксальные словообразовательные единицы как: dis-, -ex, eх-, ge- и др.[14, с. 70] например: *dis*counte*r*, *ex*cursio*n*, *ex*ecutive, , *re*turn, *re*fe*rr*al, *re*sor*t* и др.

К исконным префиксальным словообразовательным аффиксам относятся следующие аффиксы в таджикском языке: пеш-, абар-, ба-, -ра и др. [13, с. 96] например: пешниҳод, абарпайванд, бақайдгирӣ, банақшагирӣ и др.

К префиксальным образованиям в русском языке относятся: по-, про-, ре-, ин-, -у, -а, -пере, -по, -под, -с и др. [6, с. 90]. Например: прогулка, провоз, услуга, акклиматизация, перевозчики, горные походы, подвесные качели, спортивный туризм и др.

К префиксальным образованиям английского языка относятся: *heli*, *-desti*, *inter-*, и др. [14, с. 72] например: *helibiking*, *heliboarding*, *heliskiing*, *debaucherismde*, *designated carrier*, *destination voyage*, *destination wedding*, *executive coach*, *international tourist menu*, и др.

К суффиксальным заимствованным словообразованиям относится –такое словообразование, при котором после корня стоит суффикс и служит для образования новых слов.

К заимствованным суффиксальным словообразованиям в таджикском языке относятся слова с окончанием: -ел, -инг, -ер, -изм, -шер, и др. [13, с. 99] например: франчайзинг, маркетинг, караванинг, банкет, флотел, транзит, таймшер, чартер, менечер, браузер и др.

К суффиксальным словообразовательным аффиксам в русском языке относятся: -инг, -ет, -ор, -ел, и др. [6, с. 92]. Например: демпинг, кайтинг, видсерфинг, флайбординг, яхтинг, сапбординг, кемпинг, банкет, лектор, ротель, флотель, и др.

К суффиксально-словообразовательным аффиксам в английском языке относятся: *-ness*, *-el*, *-ism*, *-er*, *-ist*, *-est*, *-ing*, *-ier* и др. [14, с. 72], например, *wellness centre*, *hotel*, *boatel*, *tourism*, *cyclotourism*, *traveller*, *camper*, *tourist*, *flightseeing*, *flag carrier* и др.

К исконно - суффиксальным словообразовательным единицам относятся следующие суффиксы:

а) в таджикском языке: – соз, - ар, - ият, - шав, - гоҳ, - ид, - ама, -ик он-, гон, -тар-, -вй, она, -нок, и др. [13, с. 100]. Например: сканиронӣ, истеъмолкунандагони, муштарӣ, озоишгоҳи (курорти) таъйиноти минтақавӣ, озоишгоҳи (курорти) таъйиноти ҷумҳуриявӣ, маҳсулоти ҳӯроки кӯдакона, саёҳати кӯдакона, даромаднокӣ, ғоиданокӣ, манфиатнокӣ и др.

б) в русском языке. -ЕНИ, -НИК, чик, -в, -н, -ел, -ип, -к, и др. [6, с. 93] например: восхождения, путешественник, банкет, музей-заповедник, ремесленические туры, перевозчики всесезонные и др.

в) в английском языке как. -ed, -en, -ing и др. [14, с. 72] например: *designated carrier*, *customized tour*, *domestic escorted tour*, *hosted tour*, *passen*, *backpacking*, *shopping mall*, *flightseeing*, *ground handling* и др.

Основная масса исконных заимствованных суффиксов в таджикском языке относится к:

- а) персидскому –ар, -соз и др. например: бандар, бойгонисозӣ и др.
- б) арабскому –от, -хат и др. например: иттилоот, истироҳат, и др.
- в) латинскому –ятси, например: калкулятсия и др.
- г) английскому например: демпинг, *Deluxe*, караванинг, и др.
- д) к старославянским языкам и др. языкам, но они немногочисленны например: пансионат, инклюзивӣ и др. [13, с. 100]

Важными заимствованными аффиксациями словообразовательных единиц в таджикском языке являются заимствования из:

- а) персидского: -соз, -й и т.д. например: бойгонисозӣ, дидадарой, и др.
- б) арабского: -от, -хат, -и, муо- и т.д. например: иттилоот, истироҳат, муоҳада и др.
- в) английского: -ел, -ихе, -ет, -ин, -инг, -из, -ер и др. например ботел, демпинг, маркетинг, франчайзинг, караванинг, и др. [13, с. 100]

В русском языке основная масса аффиксов заимствована из:

- а) английского – ел, -инг, -ор, например; ботел, демпинг, концентратор, караванинг и др.
- б) латинского –сия, -ал, -им например; импорт, экспорт и др.
- в) греческого –изм, например; спелеотуризм и др.,
- 1) некоторые термины заимствованы из персидского языка. [6, с. 95]

Важные заимствования аффиксациями словообразовательных единиц в русском языке выявлено из:

а) английского: -ер, -инг, -ет, -ит, -из и т.д. например: парасейлинг, паркинг, кейтеринг, кайонинг, волит и др.

б) латинского: -ел, -ль, -аци и т.д. например: компенсация, ротель, флотел и др.

с) французского: -ифик, -аци, -ит, и др. например: диверсификация и др. [6. с. 95]

К заимствованным аффиксациональным словообразовательным единицам в английском языке относятся;

1) из латинского языка: -able, -ible, -al, -ant, -ent и др. например; inflexible ticket, referral, residential, perpetual и др.

2) французского: -age, -ance/ -ence, -ancy/ -acncy, -ard, -ate, -se и др. например; package, carriage, voyage и др.

3) греческого: -ist, -ism, -ite и др. например; motorist, debaucherism и др. [14, с. 73]

Аффиксы по семантическим характеристикам, в свою очередь, разделяются на следующие группы:

1) Лицо - ер, -ант, -ер, -ар, -ант, -ист, -в, -ент, -уи, -ер, -ian, -arian, и т.д. например; литсензиант, рекреант, экскурсант, *asian* и др.

2) Отрицания - но-, бе-, по-, гайри- а-, dis-, -in, non- и т.д. например; нерезидент, безвозвратное, туризми гайриташкили и др.

3) Числа одно-, много-, ача-, re-, single-, bi-, demi-, di-, mono- и т.д. например; многократная виза, *first freedom, second freedom, third and fourth freedom, fifth freedom, sixth freedom*, дараचाи якум, дараचाи люкс, однократная виза, повторная виза и др.

4) виды -инг, -ин, -бинг, -ан –ел, -er, -ier, -ub, -ing и т.д. например; роупунджапинг, маунтингбайк, дог-трекинг, дайвинг, *backpacking*, и др.

В русском языке три рода:

В английском и таджикском языках слова стоят только в мужском роде. Слово можно разделить по родам только в русском языке.

Слова, которые заимствованы, имеют следующие окончания:

В русском языке **к мужскому роду** относятся следующие слова: турист, барбекю, альпинист, глэмпинг, круиз, трансфер, отельер, франшизм, автотур, мототур, велотур, турпакет, демпинг, импорт, экспорт, маркетинг и др.,

к женскому роду:

турфирма, амфибия, виза, реклама, турпутёвка, аренда, аниматция, лицензия и др.

к среднему роду:

бронирование, караоке и др.

В таджикском и английском языках категории рода не имеются, и по этой причине мы не классифицировали термины по родам в указанных языках.

Таблица 1. Количество терминов, которые были заимствованы и претерпели родовые изменения

		Таджикский язык	Русский язык	Английский язык
1	Мужской род	-	190	-
2	Женский род	-	50	-
3	Средний род	-	2	-
5	Итог:		242	

В сопоставляемых языках некоторые термины являются интернациональными, и по этой причине суффиксы заимствуются. Примеры заимствованных слов: мотель, кредит, капитал, демпинг, дестинация, диверсификация, дилер, кейтеринг, кемпер, кайонинг, тренинг, фотосафари, франчайзинг, франшиза и др.

В таджикском, русском и английском языках, в основном, аффиксация используется в образовании существительных и прилагательных.

Диаграмма 1. Суффиксальный способ образование терминов

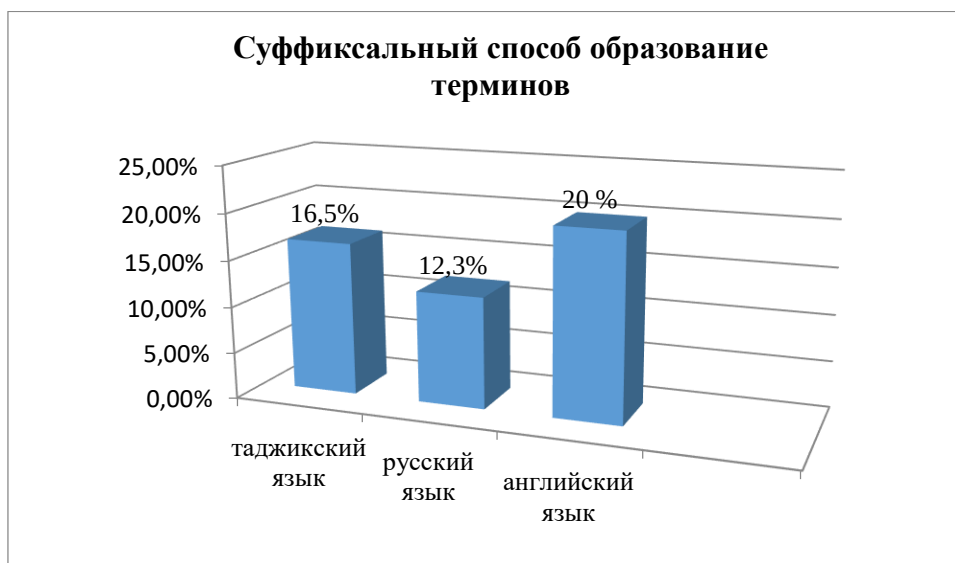

Диаграмма 2. Префиксальный способ образование терминов

Вывод: В данной статье были использованы 13 словарей и 2 журнала. 11 словарей являются словарями сферы туризма и 2 из них общими словарями. Из данных словарей были найдены 436 терминов сферы туризма в таджикском языке, 701 термин в русском языке, 990 терминов в английском языке. Из этого количества терминов в таджикском языке 73 термина образованы суффиксально-аффиксальным путем. Из указанного количества терминов в русском языке 86 терминов образованы суффиксально-аффиксальным путем. Из указанного количества терминов в английском языке 100 терминов образованы суффиксально-аффиксальными путями [1, 2, 3, 4, 6].

При исследовании аффиксации слов было выявлено, что большинство однокомпонентных слов образованы путем суффиксации, а некоторые слова образованы путём префиксации.

Рецензент: Каримов А.Ф. – к.ф.н., доцент ТМУИЯ им. С. Улугзода

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Азимова М.А. Ташкили хизматрасонӣ / М.А. Азимова, М.И. Кодирова, М.З. Азимова. – Душанбе, 2014. – 294 с.
2. Абдусалом М. Фарҳанги Англизӣ тоҷикӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2011. – 300 с.
3. Абдалимов А. Менеджмент туризма / А.Абдалимов, И.М. Кодирова. – Душанбе: Ирфон, 2013.
4. Большой глоссарий терминов международного туризма / Под ред. М.Б. Биржакова, В.И. Никифорова. - СПб.: Издательский дом «Герда», 2006. - 936 с.
5. Виноградов В.В. Избранные труды: Лексикология и лексикография. - М.: Наука, 1977. - 312 с.
6. Валгина Н.С. Розенталь Д.Э. Фомина М.И. Современный русский язык: Учебник / Под редакцией Н.С. Валгиной. - 6-е изд., перераб. и доп. М.: Логос, 2002 528 с.
7. Журнал «Отдых в России». – М., 2022. - выпуск №2 (111).
8. Крысин Л.П. К определению терминов «заимствование» и «заимствованное слово» // Развитие лексики русского литературного языка. — М.: Наука, 1965.-С. 104-116.
9. Қодиров Ф.С. Саёҳатшиносӣ. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 200 с.
10. Мещанинов И. И. Проблемы развития языка / И. И. Мещанинов; АН СССР, Отд-ние литературы и яз. — Л.: Наука. Ленингр. отд-ние, 1975. — 351 с
11. Мюллер В.К. Англо-русский словарь. - М.: Русский язык, 1987. – 350 с.
12. Малик К. Забони адабии ҳозираи тоҷик / К. Малик, В. Воҳидоч. – Самарканд, 2010. - 160 с.
13. Нестерова И.А. Словообразование в английском языке // Энциклопедия. – Нестеровых, 2015. – 111 с.
14. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: Ок. 100 000 слов, терминов и фразеологических выражений / Под ред. проф. Л.И Скворцова. — 26-е изд., испр. и доп. — М.: ООО «Издательство Оникс»: ООО «Издательство «Мир и образование», 2009. - 1360 с.
15. Парвонаи Дж. Англо-русский словарь. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 400 с.
16. Рябова И.А., Исмаев Д.К., Путилина С.Н. Словарь международных туристских терминов / И.А. Рябова, Д.К. Исмаев, С.Н. Путилина. - М.: ООО «Книгодел»: МАТГР, 2005.-466с.
17. Сангинов Ф.Ф. Лугати Англизӣ ба русиву тоҷикӣ ва русӣ ба англису тоҷикӣ+грамматика. наشري сеюм. – Душанбе: Пойтахт. – 2016. – 400 с.

СТРУКТУРА СЛОВООБРАЗОВАНИЯ ТЕРМИНОВ СФЕРЫ ТУРИЗМА В ТАДЖИКСКОМ, РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье представлены вопросы, связанные со словообразованием в сфере туризма. Приведены морфологические заимствования словообразовательных аффиксаций. Указаны из каких языков заимствованы суффиксы в сфере словообразования слов в туризме в таджикском, русском и английском языках. Приведены примеры заимствованных аффиксальных словообразовательных единиц. Показаны, к какому роду, в основном, принадлежат слова в сфере туризма в таджикском, русском и английском языках. На примерах указана принадлежность слов к родам в сфере туризма. Определено количество терминов, которые были заимствованы и претерпели родовые изменения.

При исследовании было выявлено, что суффиксальный способ является более продуктивным способом образования слов, чем префиксальное словообразование.

Ключевые слова: суффиксы, заимствованный, аффиксальный, исконно, морфологический, терминология, префиксальный, семантический, английский, русский, таджикский.

СОХТОРИ КАЛИМАСОЗИИ ИСТИЛОҲОТИ СОҲАИ САЙЁҲӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ, РУСӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақола масъалаҳои марбут ба калимасозӣ дар соҳаи туризм маълумот оварда шудаанд. Намунаи иҷтибосҳои морфологӣ, ки бо роҳи аффиксатсия сохта шудаанд, таҳлил гардидаанд. Нишон дода шудааст, ки суффиксҳои калимасозии соҳаи туризм дар забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ аз қадом забонҳо гирифта шудаанд. Намунаҳои воҳидҳои иҷтибосӣ, ки бо усули аффиксатсия сохта шудаанд, оварда шудаанд. Он нишон медиҳад, ки вожаҳои

бахши сайёҳӣ асосан ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ ба кадом чинс мансубанд. Мисолҳо мансубияти калимаҳоро ба чинсҳо дар соҳаи туризм нишон медиҳанд. Мисолҳо мансубияти калимаҳоро ба чинсҳо дар соҳаи туризм нишон медиҳанд. Шумораи истилоҳоти иқтибосшуда, ки ба тағйироти чинсӣ дучор гаштааст, муайян карда шуд.

Натиҷаи тадқиқот нишон дод, ки усули суффиксатсия нисбат ба усули префиксатсия сермахсултар аст.

Калидвожаҳо: суффиксҳо, иқтибосшуда, аффиксӣ, асли, морфологӣ, истилоҳот, префиксӣ, семантикӣ, англисӣ, русӣ, тоҷикӣ.

STRUCTURE OF THE WORD-BUILDING TERM OF THE TOURISM SPHERE OF THE TOURISM IN TAJIK, RUSSIAN AND ENGLISH LANGUAGES

The article presents the issues connected with word-formation in the sphere of tourism. Morphological borrowings of word-formation affixations are given. We indicate from which languages are borrowed suffixes in the sphere of word-formation of words in tourism in Tajik, Russian and English. Examples of borrowed affixational word-forming units are given. The words in the sphere of tourism in Tajik, Russian and English languages are shown to what gender they mainly belong. The examples show the belonging of words to the genera in the sphere of tourism.

The number of terms that have been borrowed and have undergone generic changes is determined.

Keyboard: affixation, suffix, term, tajik, russian, english, morphological, unoriginal, attachment, primordial.

Малумот дар бораи муаллифон: Мухаммаҷонзода Олимҷон Обидҷон - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони тоҷикӣ. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Мухаммадиев, 17/6. Тел.: (+992)918850046. E-mail: olimjonmuhammadjon@gmail.com

Соҳибова Азиза Нуруллоевна - Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқорӣ Тоҷикистон, ассистенти кафедраи забонҳо. Нишонӣ: шаҳри Душанбе, хиёбони Борбад, 48/5. Тел.: (992) 501910881. E-mail: sohibova96@mail.ru

Сведения об авторах: Мухаммаджонзода Олимджон Обиджон - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 918850046. E-mail: olimjonmuhammadjon@gmail.com

Соҳибова Азиза Нуруллоевна - Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, ассистент кафедры языков Адрес: г. Душанбе, 734055, г. Душанбе, проспект Борбада, 48/5. Тел.: (992) 501910881. E-mail: sohibova96@mail.ru

About the authors: Muhammadjonzoda Olimjon Obidjon - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Doctor of Philology, Professor of the Department of Tajik Language. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Muhammadiev Str. 17/6. Mob. Phone: (+992) 918850046. E-mail: olimjonmuhammadjon@gmail.com

Sohibova Aziza Nurulloevna - International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Assistant of the Department of Languages Address: Dushanbe, 734055, Dushanbe, Borbada Avenue, 48/5. Phone: (992) 501910881. E-mail: sohibova96@mail.ru

ИФОДАИ АМАЛ БА ВОСИТАИ ФЕЪЛ ДАР ЗАРБУЛМАСАЛ ВА МАҚОЛҲОИ
АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

Нематуллоева М. Н., Азизова З. Ш.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров

Зарбулмасал ва мақол ин таърихан афзалиятнок, ифоданок, нишонгир, хеле кӯтоҳ, луғавӣ, аз лиҳози семантикӣ-грамматикӣ нисбатан масали устувори серталаб, дар образҳои равшан ифодакунандаи фикрҳои ҷамъбастшаванда, хирадмандӣ, муқоисаи аслий, дар амали нутқ истеҳсолшаванда аз хотира дар намуди тайёр бо маъноӣ муайян ва мутобиқан бо қонуниятҳои фолклор дар ҳолатҳо ва шартҳои мушаххаси таърихӣ-ҷуғрофӣ, ҷамъиятӣ-сиёсӣ, ҷамъиятӣ ва психологӣ ҳамчун аз рӯйи мундариҷа ва шакл мебошад [14, 264-265].

Мазмуни зарбулмасалҳо мушаххас мебошанд, онҳо ҳаётро нисбат ба воҳидҳои дигар пурратар инъикос мекунанд. Мавзуи асарҳои жанрҳои дигар (афсонаҳо, эпосҳо, сурудҳои таърихиву халқӣ) каму беш маҳдуд бошанд, лек мавзӯ ва муҳтавои зарбулмасалҳо бепоёнанд. Онҳо ба ҳамаи ҳодисаҳои воқеият муносибат ва равоит дошта, ҳаёт ва ҷаҳонбинии халқро бо тамоми гуногунии худ инъикос мекунанд, ақидаҳои рӯзмарра, иҷтимоӣ, фалсафӣ, динӣ, ахлоқӣ-маънавий, эстетикӣ одамонро баён менамоянд.

Мақолаи мазкур ба ифодаи амал ба воситаи феъл бахшида шуда, дар он истифодаи феъл ва замонҳои он, феълҳои модалӣ ва ёридиҳанда, гурӯҳҳои семантикӣ феъл дар зарбулмасалу мақолҳо мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст.

Ифодаи зарбулмасалу мақолҳо бе истифодаи феъл имконнопазир мебошад, зеро аксарияти зарбулмасалу мақолҳо хабар доранд, ки он бисёртар бо феъл ифода ёфтааст. Феъл –ҳиссаи калонтарини мустақили нутқест, ки амал ва ҳолатро чун раванд дар ҷараёни нутқ зикр мекунад. Дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ ва ҳам тоҷикӣ феъл хеле фаровон истифода бурда мешавад ва ҷойи аввалинро ишғол мекунад.

Грамматистони англис, аз ҷумла Н.А. Кобрин, Н.А. Корнеева, М.И. Оссовская ва К.А. Гузеева қайд менамоянд, ки бисёр феълҳо амал ё ҳолатро ифода менамоянд. Бо вучуди ин, феълҳои ҳастанд, ки маъноӣ дигар доранд, аз ҷумла феълҳои модалӣ (modal verbs), каузативҳо ё ин ки феълҳои каузативӣ (causative verbs), феълҳои бешахс (impersonal verbs) ва феълҳои ёридиҳанда (link - words) [8, 5].

Грамматистони тоҷик низ бар он ақидаанд, ки феъл чунин ҳиссаи мустақили нутқ мебошад, ки амал ва ҳолату вазъиятро ҳамчун амал мефаҳмонад ва дорои категорияи ҳоси ҳуд мебошад [7, 123].

Аз ин лиҳоз, тасмим гирифтем, ки истифодаи феълҳо ва феълҳои модалию ёридиҳандаро дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ пурратар дида бароем.

Short debts make long friends [6, 58].

Death pays all debts [6, 24].

Honours change manners [6, 41].

The best fish swims near the bottom [6, 61].

Blind loses his cane once [6, 22].

Of evil grain no good seed can come [6, 79].

Дар зарбулмасали боло якҷанд феълҳо истифода шудаанд: “make”, “swim”, “pay”, “lose”, “change” ва “can”, ки онҳо хабари феълӣ ва дар замони ҳозира истода, verbal predicate-ро ифода менамоянд.

Феъл дар забони тоҷикӣ низ яке аз ҳиссаҳои калонтарини нутқ ҳисобида мешавад ва дар зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ бағоят зиёд истифода шуда, асосан вазифаи хабарро иҷро мекунад. Мисол:

Агар халқ ба халқ ҳамроҳ шавад, давлат аст [9, 21].

Дар мисоли боло ду феъл дида мешавад, ки якумаш “ҳамроҳ шавад” – хабари феълӣ ва дигаре “давлат аст” – хабари номӣ мебошад.

Дар зарбулмасали дигар:

Одами бесавод мисли кӯр аст [9, 139].

Дар мисоли боло “*кӯр аст*” – феъл буда, ифодакунандаи хабари номӣ мебошад.

Дар зарбулмасалу мақолҳо ифодаи хабари феълиро ба воситаи феъл низ дидан мумкин аст:

Одам то хурдӣ накунад, бузург намешавад [9, 141].

Ташина дар хоб об мебинад [9, 169].

Дар мисолҳои боло феълҳои “*хурдӣ накунад, бузург намешавад; об мебинад*” хабари феълӣ мебошанд.

Қайд кардан ҷои аст, ки дар зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ истифодаи замонҳои асосии феълӣ дида мешаванд.

Ба андешаи муҳаққиқ М.М. Рачабова низ дар зарбулмасалу мақолҳо истифодаи ду замони феълӣ: замони ҳозира ва оянда ва шакли фоили феъл дида мешавад [12, 13].

Маводи тадқиқотии мо нишон медиҳанд, ки шакли танҳои феъли замони ҳозира ва масдар намудҳои паҳншудатарини феъл дар зарбулмасалҳо мебошанд. Дар забони англисӣ қариб дар ҳамаи зарбулмасалу мақолҳо феълро дучор шудан имконпазир аст ва онҳо дар шакли сиғаҳои хабарӣ амрӣ воҷеҳӣ ҳастанд. Онҳо дар ҳамаи замонҳои феълӣ ба чашм мерасанд.

Аз таҳлили мисолҳо бармеояд, ки замонҳои ҳозираи феълӣ дар зарбулмасалҳои англисӣ ва тоҷикӣ хеле зиёд, лекин замони гузаштаи феъл хеле кам истифода шудааст. Истифодаи замони ҳозираи феълро дар мисолҳои зерин дида мебароем:

Good clothes open all doors [6, 33].

Two blacks do not make a white [6, 72].

He knows how many beans make five [6, 36].

To err is human [6, 68].

Never do things by halves [6, 52].

Дар зарбулмасали нахустин феъли “*open*” дар шакли замони ҳозираи (Present Indefinite Tense) шахси ҷамъ истифода шудааст. Дар зарбулмасали дуюм замони ҳозираи феъл дар шакли инкор дида мешавад ва он “*do not make*” мебошад, дар зарбулмасали сеюм “*knows*” феъл дар шахси сеюми танҳо мебошад ва дар зарбулмасали чорум “*to err*” масдар буда, дар зарбулмасали охир феъли “*do*” низ дар замони ҳозира (Present Indefinite Tense) ифода ёфтааст.

Аз пеши ман деги сиёҳа гузаронидааст [9, 30].

Дар зарбулмасали боло “*гузаронидааст*” – феъл буда, ки амал дар замони гузашта иҷро шударо нишон медиҳад.

Дар зарбулмасалу мақолҳои забони тоҷикӣ низ аз ҳама бисёртар замони ҳозира дучор мешавад.

Сухан аз даҳони Луқмон хуш аст [9, 164].

Дар мисоли зикршуда “*хуш аст*” феъл буда, хабари таркибии номӣ мебошад. Дар таркиби номиаш сифат дорад ва дар замони ҳозира мебошад.

Бисёр дону кам гӯӣ [9, 112].

Дар ин зарбулмасал низ ду феъл “*дон*” ва “*гӯӣ*” хабари феълианд.

Бо моҳ шинӣ, моҳ шавӣ, бо дег шинӣ, сиёҳ шавӣ [9, 55].

Дар ин мисоли овардашуда ба ҳама маълум низ феъл дар замони ҳозира буда, барои ифодаи хабар истифода шудааст.

Аз мушоҳида маълум аст, ки феъл дар ҳар ду забон бештар дар замони ҳозира бениҳоят назаррас мебошад, ин шоҳиди он аст, ки зарбулмасалу мақолҳо хусусияти дидактикӣ ва насихатомезӣ дошта, барои ифодаи ғайриҷамъӣ меҳнат, ҳаракат, ҳолати ҷисмонӣ ва руҳӣ, ғайриҷамъӣ ҳиссиёт ва тағйироти ҳолат дар умум истифода карда мешаванд.

Good masters make good servants [6, 33].

*Actions **speak** louder than words [6, 13].*

***Come** dry out of water [6, 74].*

*Gold **glitters** even in the mud [6, 224].*

Истифодаи замони гузаштаи феъл (Past Indefinite Tense) дар зарбулмасалҳои англисӣ низ дида мешаванд ва он ба амале ишора мекунад, ки одатан, доимо барои тасдиқи ягон далел ва воқеа истифода мешавад.

Better fed than taught [6, 58].

Care killed the cat [6, 58].

Envy never enriched any man [6, 58].

Frier preached against stealing and had a goose in his sleeve [6, 58].

He who pleased everybody died before he was born [6, 58].

Easily earned money quickly spent [6, 58].

Дар зарбулмасали якум ду феъл мавҷуд аст, ки дар замони гузашта (Past Indefinite Tense) дида мешавад, ки онҳо феълҳои нодурусти “*feed - fed*” ва “*teach - taught*” мебошанд, дар зарбулмасали болои дигар феъл бо суффикси “*-ed*” сохта шудааст, ки ин хоси феълҳои дурусти замони гузашта мебошад: “*kill - killed*”, “*enrich - enriched*”, “*preach - preached*”, “*die - died*”, “*earn - earned*” ва феълҳои нодуруст “*spend*”, ки бо тағйири решаи калима сохта шудааст.

Аз таҳлили маводи ҷамъоварда ба чунин хулосае омадан мумкин аст, ки замони гузаштаи феъл дар зарбулмасалҳо хеле кам дучор мешаванд. Ин шаҳодати он аст, ки зарбулмасалу мақолҳо, асосан, маънои умумигашта доранд ва дар онҳо, одатан, замони ҳозира (Present Indefinite Tense) ифода мешаванд.

Замони ояндаи феъл (Future Indefinite Tense) дар зарбулмасалҳо амалро ишора мекунад, ки пешакӣ таъйин шудааст ва иҷрои амали ояндаро нишон медиҳад ва онро мо дар зарбулмасалҳои поён дида метавонем:

No herb will cure love [5, 164].

Shall the gasling teach goose to swim [5, 224]?

Scornful dogs will eat dirty pudding [5, 224].

Замони ояндаи феъл дар забони англисӣ тавассути феъли ёридиҳандаи “**will**” ва “**shall**” ва шакли луғавии феъли асосӣ (масдар бе “*to*”) сохта мешавад.

Аз китоби “Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикӣ - англисӣ - русӣ” – и С. Бегматова мо зарбулмасалҳое, ки дар онҳо феъл дар замони оянда омадааст, ҷамъоварӣ намудем. Аз **1173** (4,9%) зарбулмасалу мақол дар **49** адади он феъл дар замони оянда истифода шудааст. Ин далели он аст, ки дар зарбулмасалҳо замони ояндаи феъл камтар дучор мешавад.

Roll my log and I'll (shall) roll yours [5, 211].

*One hand **will** not wash another for nothing [5, 118].*

Замони ояндаи феъл дар зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ хеле маъмул ва такрорёбанда мебошанд. Он дар зарбулмасалу мақолҳо далелҳои аниқро номбар мекунад. Дар мақолҳои зерин истифодаи ин замонро дида мебароем.

Айб накун, ки худат сурх мешавӣ [9, 35].

Ба мол деҳӣ – мол мешавад [9, 43].

Дар мисоли якум “*айб накун*”, “*сурх мешавӣ*” феъл буда, қисмати номии онҳо бо исм (*айб*) ва сифат (*сурх*) ифода ёфтаанд. Ҳар дуи ин феълҳо дар мисоли аввал дар замони оянда мебошанд. Акнун мисоли дуюмро дида мебароем: дар ин мисол низ ду феъл дида мешавад, яке “*деҳӣ*”, феъл буда, аз решаи “*додан*” сохта шудааст ва хабари феълӣ мебошад, дигаре “*мол мешавад*” хабари таркибии номӣ мебошад ва замони ояндаро нишон дода истодаанд.

Замони ҳозираи мутлақ (Present Perfect Tense)-ро низ дар зарбулмасалҳои англисӣ дучор шудан мумкин аст, зеро замони ҳозираи мутлақ (Present Perfect Tense) амалро ифода

менамояд, ки дар гузаштаи наздик иҷро шуда, дигар такрорнашаванда аст ва натиҷа дорад. Масалан:

*Who **has** never **tasted** bitter, knows not what is sweet [6, 76].*

*Bacchus **has drowned** more men than Neptune [6, 18].*

Дар ҳар ду забон истифодаи феъли ёридиҳанда назаррас мебошад, ки барои ифодаи вазифаву маъноӣ таркибҳои феълӣ хизмат мекунад. Мисолҳои ҷамъоварда шаҳодат медиҳанд, ки феълҳои ёридиҳанда дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ бештар дар шакли сеюми танҳо дар сифаи ҳикоягӣ истифода бурда мешаванд.

Қобили қайд аст, ки феълҳои ёридиҳандаи “to be” ва “to have” дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ ва “шудан” ва “мешавад” дар забони тоҷикӣ низ сермаҳсул мебошанд, зеро онҳо маъноӣ умумиғашта дошта, мавҷудияти ягон предмет ва ҷизро нишон медиҳад.

*Every bullet **has** its billet [6, 27].*

*He that **has** a great nose thinks everybody is speaking of it [6, 37].*

*Good health **is** above wealth [6, 33].*

*Forbidden fruit **is** sweet [6, 31].*

*Аз бандӣ **шудан** мурдан бех [5, 61].*

*Ашқи зан сел **мешавад** [5, 90].*

Ногуфта намонад, ки шаклҳои ҷамъӣ феъли “to have” ва “to be” низ вомехӯранд, лекин онҳо на он қадар зиёд мебошанд. Мисолҳои зеринро дида мебароем.

Gift from enemies are dangerous [6, 32].

Old friend and old wine are best [6, 54].

Lies have short legs [6, 46]

Creditors have better memories than debtors [6, 24].

Феълҳои ёридиҳандаи “have” ва “are” дар зарбулмасалҳои боло дида мешаванд, ки онҳо дар шакли ҷамъ омадаанд.

Ғайр аз феълҳои ёридиҳанда дар забони англисӣ тоҷикӣ як қатор феълҳои ҳастанд, ки онҳоро феълҳои модалӣ меноманд. Феълҳои модалӣ дар ҷумла мустақил омада наметавонанд. Баъди феъли модалӣ, албатта, як ё зиёда аз он феъли асосӣ меояд. Масалан:

A beggar can never be bankrupt [6, 5].

A good marksman may miss [6, 9].

Ба як даст гиреҳ натавон баст [11, 118].

Ба ширизабониву лутфи хушӣ,

Тавонӣ, ки пиле ба мӯе кашӣ [5, 106].

Дар зарбулмасалҳои зикршуда феълҳои модали “can”, “may”, “тавонӣ” ва “натавон” истифода шудаанд, ки онҳо баъди худ феълҳои комили “be” ва “miss”-ро қабул кардаанд.

*All men **can't** be first [6, 76].*

Дар мисоли боло феъли модали “can” дар шакли инкорӣ истифода шуда, баъди худ феъли комили “be”-ро гирифтааст.

An unfortunate man would be drowned in a teacup [6, 17].

The cobbler should stick to his last [6, 61].

Дар зарбулмасали нахустин феъли модали “would” истифода бурда шудааст, ки баъди он сифати феълии замони гузашта Participle II (PII) омадааст ва дар зарбулмасали дувум феъли модали “should” дида мешавад.

*What **can't** be cured, must be endured [6, 73].*

*What everybody says **must** be true [6, 74].*

Дар зарбулмасали аввал ду феъли модалӣ дида мешавад, ки яке “can't” дар шакли инкор ва дигар “must” мебошад, яъне дар зарбулмасалҳо феъли модали шакли инкорӣ низ дучор мешавад. Маълум аст, ки шаклҳои феълӣ дар 3 сифа кор фармуда мешаванд: сифаи

хабарӣ, шартию хоҳишмандӣ (аористӣ) ва сиғаи амрӣ. Сиғаи эҳтимолӣ (хондагист, мехондагист, хонда истодагист) тамоман дар зарбулмасал ва мақолҳо истифода намешавад.

Дар зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ, асосан, шакли аористӣ ва шакли фармоиши феъл истифода мешаванд:

Don't try to fly without wings [5, 173].

Jump through a hook [5, 95].

Аз гург тарсӣ, саҳро нарав [9, 25].

Агар шиқори рӯбоҳ равӣ, барои шер аслиҳа гир [9, 22].

Ҳамчунин, шаклҳои содаи феъли тарзи фоил нисбатан хуб истифода мешаванд. Истифодаи тарзи мафъули феъл дар зарбулмасалҳои забонҳои муқоисашаванда доираи хеле маҳдудро дорад:

Marriages are made in a heaven [5, 233].

To тарёк (дору) аз Ироқ оварда шавад, одами моргазида бимирад [9, 173].

Аз шакли кӯҳнаи сиғаи хоҳишмандӣ танҳо “Бодо бод” истифода шуданд: “Ҳар чи бодо бод!” (ин зарбулмасал ҳанӯз дар асри X маълум буд).

Гурӯҳҳои семантикии феъл. Дар забони зарбулмасалҳо он гурӯҳҳои семантикии феълҳое истифода шудаанд, ки онҳо раванд ва ҷараёни умумиро дар табиат, дар ҷаҳон ва дар олами ҳаёти одамон ифода карда метавонанд ва чунин ҳукм дар раванди таҷриба озмуда шуда, ҳақиқати баҳснопазирӣ мебошад [10, 59].

Дар натиҷаи тадқиқи забони зарбулмасалҳои англисӣ ва тоҷикӣ якҷанд гурӯҳҳои семантикии феълҳои ифодаи амалро ҷудо намудан мумкин аст:

Феълҳои фаъолият ё машғулият – ин гуна феълҳо дар зарбулмасалу мақолҳо паҳн шуда, характери таълимдиҳиву насихатомӯзӣ доранд, зеро зарбулмасалҳо ба меҳнаткашӣ даъват мекунанд, лекин ба танбалӣ иҷозат намедиханд.

Learn to creep before you leep [6, 45].

Learn to say before you sing [6, 45].

Score twice before you cut once [12, 57].

Аз саг тарсӣ, гадой нақун [5, 65].

То меҳнат нақунӣ, нон намехӯрӣ [5, 226].

Феълҳои амали ҷисмонии конкретӣ - амали шахсҳои умумшударо ифода менамоянд.

A fool may throw a stone into a well which a hundred wise man cannot pull out [6, 7].

Barking dogs seldom bite [6, 19].

He that lives with cripples learns to limp [6, 38].

Little regions can carry great messages [6, 47].

Оҳанро дар гармиаш мекӯбанд [5, 178].

То шамол набошад, шохи дарахт намечунбад [5, 227].

Худамро қушу бузамро нақуш [5, 218].

Феълҳои амалҳои физиологӣ ба раванд ишора мекунанд, ки дар организми инсон ба амал моянд ва бе онҳо арзи ҳастӣ карда наметавонанд.

Eat at pleasure, drink with measure [6, 27].

To eat the calf in the cow's belly [6, 68].

Намак хӯрдӣ, ба намакдон туф нақун [5, 198].

Ошат ҳалол бошад, дар миёни кӯча ҳам мехӯрӣ [5, 210].

Феълҳои ҳаракатҳои эҳсосӣ - ба ҳолатҳо ва муносибатҳои эҳсосӣ ишора мекунанд.

A burnt child dreads the fire [6, 6].

A good anvil does not fear the hammer [6, 8].

The scalded dog fears cold water [6, 64].

Love me, love my dog [6, 48].

Роҳат агар ҷӯӣ, аз ранҷ матарс [5, 215].

Аз гунҷиш **тарсӣ**, арзан макор [5, 65].

Феълҳои дарккунӣ – инъикоси муҳити беруна, ҳосият ва предмети олами беруниро тавассути шуури шахс ифода мекунад. Дар зарбулмасалҳо феълҳои дарккунии биной ва шунавой бисёртар ба чашм мерасанд.

*He who says what likes, shall **hear** what he doesn't like [6, 40].*

***Look** before you leap but having leapt never **look back** [6, 48].*

***Шунидан** кай бувад монанди **дидан** [6, 246].*

*Тиллоро аз даруни лой ҳам **мешиносанд** [6, 224].*

Феълҳои нутқ – доштани қобилияти нутқи шифоҳии инсонро ифода менамояд.

*First think, then **speak** [6, 31].*

*Learn **to say** before you sing [6, 45].*

***To tell** tales out of school [6, 71].*

*Сад бор шунаву якбор **гӯӣ** [11, 218].*

*Пур дону кам **бигӯӣ** [5, 213].*

Феълҳои тафаккур – доштани қобилияти фикронии инсонро ифода менамояд, ки ин натиҷаи фаъолияти фикрронӣ ва дониш ба даст овардан, нигоҳ доштани ягон маълумот мебошад.

***Think** today and speak tomorrow [6, 66].*

***To know** everything is **to know** nothing [6, 69].*

*Ҳунар **омӯз** к – аз ҳунармандӣ,*

Даркушоӣ кунӣ, на дарбандӣ [5, 239].

Феълҳои ҳаракат – ҷойивазкунии ҳаракат дар фазоро ифода менамояд. Дар забони зарбулмасалҳо феълҳои бисёрҷонибае паҳн шудаанд, ки онҳо ба ҳаракатҳои бисёрқарата ишора мекунад.

*It is easy **to swim** if another **holds up** your chin (head) [6, 44].*

*One **beats** the*

*bush, and another **catches** the bird [6, 55].*

*Хонаи дӯстон **бирӯб** ва дари душман **макӯб** [9, 185].*

Чӯбро бо чӯб мешикананд [9, 194].

Гурӯҳҳои семантикии феъл дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ

<i>Гурӯҳҳои семантикӣ</i>	<i>Забони англисӣ</i>	<i>Забони тоҷикӣ</i>
Феълҳои фаъолият ё машғулият	<i>Learn to creep before you leap.</i>	<i>То меҳнат нақунӣ, нон намехӯрӣ.</i>
Феълҳои амали ҷисмонии конкретӣ	<i>Little regions can carry great messages.</i>	<i>Оҳанро дар гармиаш меқӯбанд.</i>
Феълҳои амалҳои физиологӣ	<i>To eat the calf in the cow's belly.</i>	<i>Намак хӯрдӣ, ба намакдон туф нақун.</i>
Феълҳои ҳаракатҳои эҳсосӣ	<i>The scalded dog fears cold water.</i>	<i>Роҳат агар ҷӯӣ, аз ранҷ матарс.</i>
Феълҳои дарккунӣ	<i>He who says what likes, shall hear what he doesn't like.</i>	<i>Шунидан кай бувад монанди дидан.</i>
Феълҳои нутқ	<i>Misfortunes tell us what fortune is.</i>	<i>Сад бор шунаву якбор гӯӣ.</i>
Феълҳои тафаккур	<i>Don't teach your grandmother to suck eggs.</i>	<i>Ҳунар омӯз к – аз ҳунармандӣ, Даркушоӣ кунӣ, на дарбандӣ.</i>
Феълҳои ҳаракат	<i>New brooms sweep clean.</i>	<i>Хонаи дӯстон бирӯб ва дари душман макӯб.</i>

Ҳамин тавр, дар зарбулмасалҳои англисӣ ва тоҷикӣ истифодаи феъл фаровон буда, он дар забонҳои мавриди муқоиса вазифаи хабарҳои феълиро номиро иҷро менамояд ва дар замонҳои гузашта, ҳозира ва оянда меоянд. Инчунин, истифодаи феълҳои ёридиҳанда ва

модалиро низ дар зарбулмасалу мақолҳои ҳарду забон дучор шудан мумкин аст. Истифодаи як қатор гурӯҳҳои семантикии феълҳои низ дар зарбулмасалҳои забонҳои муқоисаванда дида мешавад, ки ин феълҳои фаъолият ё машғулият, феълҳои амали ҷисмонии конкретӣ, амалҳои физиологӣ, ҳаракатҳои эҳсосӣ, дарккунӣ, нутқ ва тафаккур мебошанд.

**Муқарриз: Каримов А.Ф. – н.и.ф., дотсенти ДБЗХТ ба номи С. Улугзода
АДАБИЁТ**

1. Азимова, М.Н. Семантическая классификация фразеологизмов английского и таджикского языков / М.Н. Азимова // Учёные записки ХГУ им. Б. Гафурова №1, 1998. – С. 97 – 128.
2. Азимова, М.Н. Сопоставительно-типологические исследования фразеологической системы таджикского и английского языков / М.Н. Азимова. – Душанбе, 2006. – 242 с.
3. Алефиренко, Н.Ф. Фразеология и паремология. Учебное пособие для бакалаврского уровня филологического образования / Н.Ф. Алефиренко, Н.Н. Семенов – М.: Флинт, Наука, 2009. – 344с.
4. Алпатов, В.М. Принципы типологического описания частей речи//Теория и типология / В.М. Алпатов. – М.: Наука, 1990.
5. Бегматова, С. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ-англисӣ-русӣ / С. Бегматова. – Душанбе: Эр-граф, 2022. – 400 с.
6. Гварджаладзе, И.С. Английские пословицы и поговорки / И.С. Гварджаладзе, Д.И. Мчедlishvili. – М., 1979. – 77 с.
7. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. Фонетика ва морфология. – Душанбе: Дониш, 1985. – 304 с.
8. Кобрин, Н.А. Грамматика английского языка (Морфология. Синтаксис) / Н.А. Кобрин. Е.А. Корнеева. М.И. Оссовская. К.А. Гузеева. Санкт-Петербург, 1999. – 496 с.
9. Писарчик, А. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / А. Писарчик, С. Тоҷидинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – 226 с.
10. Платонова, Е.Н. Грамматические средства создания обобщённого значения в языке пословиц. дис. канд. филол. наук. – М., 2011. – 197 с.
11. Пословицы, поговорки и мудрые мысли / Составитель: М.Раковский. – Душанбе: Ирфон, 1969. – 355 с.
12. Раджабова, М.М. Структурно-семантические особенности коммуникативных фразеологических единиц в таджикском и английском языках: дисс. ... кан. филол. наук. – Худжанд, 2010. – 140 с.
13. Ростаргуева, В.С, Керимова, А. Система таджикского глагола / В.С. Ростаргуева, А. Керимова. – М.: Наука, 1964. – 290 с.
14. Тилавов, Б. Масъалаҳои адабиёт ва фолклори тоҷик (1) / Б. Тилавов. – Душанбе, 1981. – 287 с.
15. A Selection of English Proverbs and Idiomatic Expressions. – Tartu. Tartu State University, 1977.–78 p.
16. “Oxford Dictionary of proverbs. – Oxford: Oxford University Press, 2004. – 370p.

ИФОДАИ АМАЛ БА ВОСИТАИ ФЕЪЛ ДАР ЗАРБУЛМАСАЛ ВА МАҚОЛҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Мақола ба таҳлили зарбулмасалу мақолҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, ки амал ба воситаи феъл ифода гаштааст, бахшида шудааст. Инчунин, дар ифодаи маъноӣ категорияҳои самт, замон ва шахс феъл нақши бузург доранд. Дар зарбулмасалҳои англисӣ феълҳои ёридиҳанда (*to be, to have*) ва феълҳои модалӣ (*can, must, shall, should, would*) бағоят зиёд вохӯранд, онҳо дар шакли инкор низ ба назар мерасанд. Феълҳо дар забони зарбулмасалу мақолҳо дар замони ҳозира, гузашта ва оянда, шакли фоил ва мафъул (бештар мафъул) дучор мешаванд. Аз мушоҳидаҳо ба чунин ақидае омадан мумкин аст, ки замони ҳозира ва гузаштаи феъл дар фонди захиравии зарбулмасалҳои англисӣ хеле зиёд мебошанд, лек замони ояндаи феъл бошад, кам ба назар мерасад. Инчунин, як қатор гурӯҳҳои семантикии феълҳои дар зарбулмасалҳои забонҳои мавриди муқоиса дида мумкин аст, ки онҳо феълҳои фаъолият ё машғулият, амали ҷисмонии конкретӣ, амалҳои физиологӣ, ҳаракатҳои эҳсосӣ, дарккунӣ, нутқ ва тафаккур мебошанд ва дар мақола бо мисолҳо таҳлил гаштаанд.

Калидвожаҳо: зарбулмасал ва мақолҳо, сохтори грамматикӣ, сохтори морфологӣ, ҳиссаи нутқ, феъл, замонҳои феъл, замони ҳозира, замони гузашта, замони оянда, замони ҳозираи мутлақ, феълҳои ёридиҳанда, феълҳои модалӣ, гурӯҳҳои семантикии феъл.

ВЫРАЖЕНИЕ ДЕЙСТВИЙ ГЛАГОЛАМИ В ПОСЛОВИЦАХ И ПОГОВОРКАХ АНГЛИЙСКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ

Статья посвящена анализу пословиц и поговорок в английском и таджикском языках, в которых действие выражается с помощью глагола. Также большую роль в выражении общего смысла играют категории направления, времени и лица глагола. В английских пословицах очень часто встречаются вспомогательные глаголы (to be, to have) и модальные глаголы (can, must, shall, should, would), они также встречаются в отрицательной форме. Глаголы в языке пословиц и поговорок встречаются в настоящем, прошедшем и будущем времени, в активном и пассивном (в основном пассивном) залоге. Из анализа можно прийти к вводу, что настоящее и прошедшее время глагола очень многочисленны в фонде английских пословиц, но будущее время глагола встречается редко. Также в пословицах сравниваемых языков можно обнаружить ряд семантических групп глаголов, которые представляют собой глаголы деятельности или занятия, конкретных физических действий, физиологических действий, эмоциональных движений, восприятия, речи и мышления и в статье эти группы исследованы с примерами.

Ключевые слова: пословицы и поговорки, грамматическая структура, морфологическая структура, часть речи, глагол, времена глагола, настоящее время, прошедшее время, будущее время, настоящее совершенное время, вспомогательные глаголы, модальные глаголы, семантические группы глаголов.

EXPRESSION OF ACTION THROUGH THE VERB IN ENGLISH AND TAJIK PROVERBS AND PLACES

The article is devoted to the analysis of proverbs and sayings of English and Tajik languages, where the action expresses through the verb. Also, the categories of direction, time and person of the verb play a big role in expressing the general meaning. In English proverbs auxiliary verbs (to be, to have) and modal verbs (can, must, shall, should, would) are found very often, they also appear in negative form. Verb in the language of proverbs and sayings are found in present, past, future tenses, active and passive (mostly passive). From the researches, it is possible to come to the opinion that the present and past tenses of the verb are very numerous in the fund of English proverbs, but the future tense of the verb is rare. Also, a number of semantic group of verbs can be found in the proverbs of the comparative languages, which are verbs of activity or occupation, specific physical actions, emotional movements, perception, speech and thinking, and they are analyzed in the article with examples.

Keywords: proverbs and sayings, grammatical structure, morphological structure, part of speech, verb, verb tenses, Present Indefinite Tense, Past Indefinite Tense, Future Indefinite Tense, Present Perfect Tense, semantic groups of verb.

Маълумот дар бораи муаллифони: Нематуллоева Мавлуда Неъматовна - Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, н.и.ф., дотсенти кафедраи фонетика ва лексикологияи забони англисӣ. Нишонӣ: 735700. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд, гуз. Мавлонбеков 1. Тел.: (+992)93-571-40-00

Азизова Зарина Шавкатовна - Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров, докторанти (PhD) кафедраи фонетика ва лексикологияи забони англисӣ. Нишонӣ: 735700. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд, гуз. Мавлонбеков 1. Тел.: (+992) 92 790 1995; E-mail: zarina230995@mail.ru

Сведения об авторе: Нематуллоева Мавлуда Неъматовна - Худжандский государственный университет имени академика Бободжана Гафурова, к.ф.н., доцент кафедры фонетики и лексикологии английского языка. Адрес: 735700. Республика Таджикистан, г. Худжанд, пр. Мавлонбеков 1. Тел.: (+992)93-571-40-00

Азизова Зарина Шавкатовна - Худжандский государственный университет имени академика Бободжана Гафурова, докторант (PhD) кафедры фонетики и лексикологии английского языка. Адрес: 735700. Республика Таджикистан, г. Худжанд, пр. Мавлонбеков 1. Тел.: (+992) 92 790 1995; E-mail: zarina230995@mail.ru

Information about the authors: Mavluda Nematovna Nematulloeva - Khujand State University named after academician Bobojon Ghafurov, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Phonetics and Lexicology English. Address: 735700. Republic of Tajikistan, Khujand, 1 Mavlonbekov Ave. Tel.: (+992) 93-571-40-00

Azizova Zarina Shavkatovna - Khujand State University named after academician Bobojon Ghafurov, doctoral student (PhD) of the Department of Phonetics and Lexicology English. Address: 735700. Republic of Tajikistan, Khujand, 1 Mavlonbekov Ave. Tel.: (+992) 92 790 1995; E-mail: zarina230995@mail.ru

Дар забон як гурӯҳ вожаҳое ҳастанд, ки бо сохти овозии худ бо ҳам баробар ва ё наздикӣ доранд, онҳоро вожаҳои ҳамгун (омоним) ном мебаранд. Вожаҳои ҳамгунро аслан адибон ҳамчун воситаи тавоноии услубӣ корбаст менамоянд, зеро онҳо воситаи муассири забони асари бадеӣ ба шумор рафта, дар ҷаззобию рангорангии нутқ нақши муҳим доранд.

Вожаҳои ҳамгун бо ҳамдигар шабоҳати шаклӣ дошта, чӣ аз лиҳози шаклӣ ва чӣ аз лиҳози маъноӣ ва чӣ аз лиҳози пайдоишашон қомилан мутафовитанд. Мусаллам аст, ки “вожаҳои омонимӣ аз ҷиҳати талаффузи худ ба калимаи дигар монанд буда, аз ҷиҳати маъно аз вай ба қуллӣ фарқ мекунад” [10, с. 17].

Дар забоншиносии тоҷик доир ба ин падидаи забон аз тарафи муҳаққиқон корҳои назаррас анҷом пазируфтааст. Аз ҷумла, М. Муҳаммадиев [14; 15], Р. Ғаффоров [6], А.Рустамов [17], Ҳ. Мачидов [13], Ш.Кабиров [11], О.Давлатов [7; 8], Ч.А. Давлатова [9], М.Н. Ахмедова [4] ва дигарон.

Мусаллам аст, ки истилоҳи байналмилалӣ вожаҳои ҳамгунро омоним ном мебаранд, аммо муҳаққиқони забоншиносии тоҷик дар асару мақолаҳояшон бо номҳои гуногун ҷой додаанд, ки ба назари мо то андозае ноҷост. Аз қабилӣ, *таҷнис*, *калимаҳои ҳамовоз*, *вожаҳои ҳамшакл*, *ҳамгун...* Гарчанде ки “дар ин силсила истилоҳи омоним маъмултар аст”. Мо ба мақолаҳои А. Ҳасанов, А. Мирбобоев ва рисолаи илмӣ доктории М. Саломов бештар таъя намудем, зеро эшон бо истилоҳи **ҳамгун** андешаҳои худро баён намудаанд.

Бояд гуфт, ки нахустин луғати ҳамгунвожаҳоро дар забоншиносии тоҷик Ш. Кабиров бо номи «Луғати омонимҳои забони тоҷикӣ» [11] дар асоси маводи «Фарҳанги забони тоҷикӣ» таҳия намудааст. Ин луғат инчунин маводи калимаҳои ҳамгунвожаҳои форсии классикиро низ дар бар гирифтааст.

М.Муҳаммадиев ақида дорад, ки “омонимҳо яке аз категорияҳои лексикӣ буда, аз таъхуроти сермаъноии калимаҳо мебошад” [14, саҳ. 89]. М. Саломов бар ин назар аст, ки вожаҳои ҳамгун асоси санъати таҷнисро ташкил мекунанд, ки дар ғазалиёти шоирони асрҳои XIII- XIV ва ҳосатан Шайх Камол хеле зиёд ва устодона ба кор рафтаанд [ниг.: 18]. А. Абдуқодиров вожаҳои ҳамгуни осори назмӣ устод Мирзо Турсунзодро аз рӯи вазифаи услубиашон ба ду қисм: ҳампахлу ва дур [2, с. 101] ҷудо карда, ҷаҳордаҳ мисол овардааст. Ба қавли Ш. Каримов: “Адибон калимаҳои ҳамшаклро ба маънии гуногун кор фармуда, порчаҳои аҷибӣ муассир ва дилҷасп месозанд. Ин ҳол боиси он мешавад, ки ҳонанда ҳини мутолиаи матн дар хусуси воҳидҳои луғавӣ ҳамсурати гуногунмаъно фикру мулоҳиза кунад, бо фаросат маънии ҷудогонаи онҳоро дарёфта, аз маҳорати суҳангустарии муаллиф лаззат бардорад” [12, с.110].

Бештари забоншиносон вожаҳои ҳамгунро аз ҷиҳати ифода ба ду гурӯҳ: пурра ва нопурра ҷудо кардаанд, ки мо ҳам ба эшон таъя намудем. “Ба гурӯҳи омонимҳои пурра одатан шаклҳои асосии ҷунин калимаҳое дохил мешаванд, ки ба як гурӯҳи лексикиву грамматикӣ мансуб буда, бо низомии парадигмавии маъноӣ, сарфию наҳвӣ ва ҳамнишинии луғавиашон аз ҳам қомилан мутафовитанд” [3, с. 25-26].

Ба гурӯҳи омонимҳои нопурра он вожаҳое дохил мешаванд, ки ҳам аз ҷиҳати мансубият ба ҷанд ҳиссаҳои нутқ, ҳам аз лиҳози талаффуз ба ҳамдигар тафовут доранд ва онҳо дар навбати худ ба се навъ ҷудо мешаванд: омофон (юн. *homos* – якхела, *phon* – овоз), омограф (юн. *homos* – якхела, *grafo* – менависам) ва омоформа (юн. *homos* – якхела, *forma* – шакл).

Як қисми бойигарии таркиби осори Убайди Зокониро вожаҳои ҳамгун (омонимҳо) ташкил медиҳанд. Вожаҳои ҳамгун, ки дар осори адиб ба кор рафтаанд, аз рӯи

баромадашон ба чунин гурӯҳҳо тақсимбандӣ намуд: а) ҳамгунҳое, ки таърихан решаи умумӣ доранд, вале аз лиҳози маъно дуранд: **дод** – асоси замони гузаштаи феъл; **дод** – арз, шикоят; б) вожагони ҳамгуне, ки аслан решаи муштаракӣ таърихӣ надоранд ва дар натиҷаи иқтибос пайдо шудаанд: **зан** – ҳамсар; **зан (н)** – гумон, шубҳа.

Мо вожаҳои ҳамгуни осори Убайди Зокониро аз рӯи доираи истеъмол ба ҳелҳои зерин ҷудо намудем²:

1. Вожагони ҳамгуни пурра. Вожагони ҳамгуни луғавӣ, яъне ҳар ду вожа мутааллиқ ба як ҳиссаи нутқанд: **домон** – 1. канори ҳар чиз; 2. қисми поёнии гирдогирди либос:

*То ба домони висолат нарасад дасти умед,
Даст кӯтаҳ накунад ашк зи домон моро* (251).

*Чӣ дорӣ оташе дар зери домон,
К-аз он оташ гиребонат бисӯзад* (259).

Канор – 1. лаби об, хоҳ ҳавз бошад ва кӯл, хоҳ дарё ва ҷӯй; 2. бағал, оғӯш.

*Канори обу канори бутон ганимат дон,
Кунун, ки мавсими бўсу канор меояд* (168).

Шаҳр – 1. кишвар, мамлакат, сарзамин, марзу бум; 2. ҷое, ки мардуми бисёре дар он ҷо зиндагонӣ кунанд ва ба касбу ҳунари гуногун машғул бошад.

*Ошиқ равад ба шаҳри касон, лек ҳамчу мо
Майлаш ба ҷонибест, ки шаҳру диёри ўст* (160).

Ман аз ин шаҳр агар баришканам, даришканам (267).

Давр – 1. ҳангом, вақт, аҳд, замон; 2. мавсим, фасл; 3. навбат.

*То даври рӯзгор бувад давр даври ту,
То номи коинот бувад ном номи туст* (151).

Бояд тазакурр дод, ки адиб ибораи “**даври рӯзгор**”-ро ба маънои вақти ҳукмронӣ қардан дар замони муайян ба қалам додааст.

Нил – 1. растаниест, дар Ҳиндустон, ки аз шираи вай ранги кабуд созанд ва дар ранг қардани чизҳои бофта ва бофтани ба қор баранд, ранги кабуд, лочувард; 2. номи дарёи бузургест дар Африқо [1, с. 263].

*«Чу нили ҳеширо ёбӣ харидор,
Агар дар Нил бошӣ, боз кун бор!»* [293].

Хат – 1. навиштаҷот, он чизе, ки навишта шудааст; 2. роҳу равиш; 3. нуқтаи ҷудокунӣ; 4. хабар, паём.

*Атобак Салғаришох ҳар замон ба хатти худ Мусҳафе навишти ва бо туҳфае чанд ба
Каъба фиристодӣ ва дар боқии сол ба шароб машғул будӣ* (444).

*Хатти тӯмори умр меҳонам,
Ҳама во ҳасрат оҳ мебинам* (205).

*Гаҳ бар гули бунафша хате дилрабо кашад,
Гаҳ лоларо зи сунбули тар соябон кунад* (194).

*Лабат ба хуни дили ошиқон хате овард,
Ғубор чист дигарбора дар миёнаи мо?* (241).

Чарх – 1. номи деҳа; 2. ҷаҳон, киноя аз дунё.
Дар вилояти Ҳирот деҳест Чарх ном (459).

² Убайди Зоконӣ. Куллии Убайди Зоконӣ. – Техрон: Заввор, 1384.- 548 саҳ. Минбаъд мисолҳо аз ҳамин асар оварда шуда, саҳифаҳо дар қавс нишон дода мешавад.

*Аз илму амал барӣ бувад қозии Чарх,
Бо халқ ба доварӣ бувад қозии Чарх (459).*

*Чу давр даври рухи туст, хотире дарёб,
Ки кори булғаҷабихои чарх пайдо нест (242).*

Таҳлили ин гурӯҳи луғавӣ дар осори Убайди Зоконӣ нишон медиҳад, ки дар он вожагони ҳамгун бештар аслӣ ва якҷиҷой мавриди корбурд қарор гирифтаанд. Аз вожагони ҳамгуни иқтибосӣ бошад, вомвожаҳои арабӣ корбаст гардидаанд. Чунон ки маълум гашт, вожагони ҳамгуни осори Убайди Зоконӣ калимаҳои аслӣ буда, ба ҳиссаи нутқи исм мансубанд. Дар сохтани ҳамгунвожаҳои луғавӣ дар осори адиб ду ва зиёда калимаҳои аслӣ ва аслию иқтибосӣ истеъмол гардидаанд.

2. Вожагони ҳамгуни нопурра. Вожагони ҳамгуни луғавию дастурӣ (грамматикӣ). Як миқдори муайяни осори Убайди Зокониро ин намуди вожаҳо ташкил медиҳанд. Ба ин гурӯҳ вожаҳое шомиланд, ки ба ҳиссаҳои гуногуни нутқ мансубанд: **ман** – 1. ҷонишини шахси якум; 2. исм (ченаки вазн) “миқёси вазн, ки дар ҷойҳои мухталиф гуногун будааст. Мани Табрз қариб се кило аст ва дар истилоҳи шариат як ман (мани шаръӣ) 180 мисқол (846 грам) аст” [19, сах. 630].

Баҳри ин хуни ноҳақ, эй Халлоқ,

Ман тасаддуқ диҳам ду ман ноно (360).

Вожаи **бор** бо шаклҳои ҳамгун ва баромаду маъниҳои мухталиф дар осори адиб ба кор рафтааст:

Бор – 1. дафъа, маротиба; 2. қабули расмӣ дар назди шох ё сарвар; 3. нидо.

Ҳазор бор фитодам ба доми дидаву дил,

Ҳанӯз ҳеч намебошад интибоҳ маро (240).

Қалтабоне, ки бор набошад, хари мардум ба кучо бурд, ки гирад (432).

«Бор илоҳо, ки тавба кардам ман,

Надарам муширо ба дандоно (360).

Мо, гадоён, баъд аз ин аз қору бор осудаем,

Чун ба рӯзӣ қониъем, аз рӯзгор осудаем (267).

Боз – 1. паранда; 2. такрор, дафъа.

Савор гаштаву амдан гирифта боз ба даст,

Намуда рӯй ба бечорагону боз бирафт (243).

Хор – 1. растании сартезе, ки ба бадани одам меҳалад, шохчаи нӯгдори халандаи наботот, хасак; 2. беарзиш, беқадр, залил, паст, ҳақир, забун, бадбахт, бечора.

Дар раҳи Каъбаи васли ту зи по нанишием,

Гарчи дар по шиканад хори мағелон моро (251).

Чӣ кунад, гар накашад меҳнату хорӣ чу Убайд,

Ҳар киро дил мутааллиқ ба ҳавое бошад (262).

Ба андешаи М.Саломов метавон мувофиқ буд, зеро тавре ки ӯ мефармояд: “Баъзан шоирон дар як мисраъ ё байт калимаҳои ҳамгунро ба таври такрор меоранд, ки дар ин маврид яке аз онҳо вожаи ҳамгун ва калимаҳои дигар ҷанбаи сермаъноӣ касб менамоянд” [18, сах. 310].

Дод – 1. асоси замони гузаштаи феъли додан; 2. бахшиш, ато, инъом.

Соқӣ, биёр бодаву пур кун ба ёди ид,

Дардеҳ, ки ҳам ба бода тавон дод доди ид (198).

Гуфт: *Шаҳриёро, он ки бар ман ситам ронд аз ман кӯтоҳтар аст. хусрав бихандид ва додаш бидод* (409).

Соз – 1. асбоби мусиқӣ; 2. асоси замони ҳозираи феъли **сохтан**;

Ҳар наъма, ки пеш оранд, мо бо ҳама дар иғрем,

Ҳар соз, ки бинвозанд, мо бо ҳама дар созем (247).

Дор – 1. воситаи қатл; 2. асоси замони ҳозираи феъли **доштан**.

“Гӯянд, Мансури Ҳаллоҷро чун бар дор карданд, гуфт: “Дар кӯдакӣ бар шорее мегузаштам...” [325].

Мани бечора дар ҷаҳон ҳамин матоъ дорам [434].

Дӯш – 1. китф, шона; 2. шаби гузашта, дишаб.

Шишаи мидод аз девор овехта буд. Дӯш бар он зад, бишкаст (441).

Дӯш ақлам ҳаваси васли ту шайдо мекард,

Дилам оташиқадаву дида чу дарё мекард (262).

Бод – 1. насим; 2. феъл; 3. нестӣ.

Бод маро мерабуд, даст дар бунаи пиёз мезадам, аз замин бармеомад (456).

Бигир домани ёреву ҳар чӣ хоҳӣ, кун!

Бинӯш бодаи софиву ҳар чӣ бодо, бод!

Ба сӯйи бодаву най майл кун, ки меғӯянд:

Ҷаҳон бар об ниҳодасту одамӣ бар бод (232).

Эй ошиқони рӯят бар меҳр дил ниҳода,

Занҷириёни мӯят сарҳо ба бод дода (243).

Пас – 1. номи деҳа; 2. баъд (зарф).

Ҳокими Омал аз баҳри Сироҷиддини Қамарӣ бароте навишт бар деҳе, ки номи ӯ “Пас” буд. Сироҷиддин ба талаби он вачҳ мерафт, дар роҳ борон сахт меомад. Марде ва занеро дид, ки гаҳвораеву [ду бача] дар дӯш ба заҳмате ҳарчи тамомтар мерафтанд. [Сироҷиддин аз ӯ] пурсид, ки роҳи “Пас” кадом аст? Гуфт: [аблаҳ марде будай] агар ман роҳи пас дониستم бад-ин заҳмат гирифтавор нашудамӣ (449-450).

Гуфт: – *Ман пеш аз дигар мардум маст шавам ва пас аз онон ба ҳуш оям, аз ин рӯ ҳоли мастонро пас аз худ надонам, ки чист* (417).

Ҳол – 1. ҳолу аҳвол; 2. ҳоло, акнун (зарф).

То ба шаҳ арзу ҳоли хеш кунем

Аз ситамҳои хайли гурбоно (361).

Соле як дона мегирифт аз мо,

Ҳол ҳирсаи шуда фаровоно (361)

Монад – 1. мисл, монанд; 2. феъли **мондан**.

Ин шамъ, ки шаб дар анҷуман меҳандад,

Монад ба гуле, ки дар чаман меҳандад (279).

Зани Музаббид ҳомила буд. Рӯзе ба рӯйи шӯй нигаристу гуфт:

– Вой бар ман, агар фарзандам ба ту монад!

Музаббид гуфт: – Вой бар ту, агар ба ман намонад! (412)

Гул, к-аз руҳи ӯ хиҷил фуру мемонад,

Чизеш бад-он голиябӯ мемонад (279).

Бирав бимир, ки на дардат ба дарди одамӣ мемонаду на хӯрокат! (484).

Рӯзгор – 1. замона, айём; 2. гузаронидани зиндагонии ҳаррӯза аз хӯроку пӯшоки хонавода.

*Зи рӯзгор маро баҳра нест нест ҷуз ҳирмон,
Мабод ҳеч кас аз рӯзгори худ маҳрум* (237).

Дар – 1. даромадгоҳи хона; 2. пешоянд; 3. боб, хусус.

*Дари хонаи Ҷӯҳо бидуздиданд. Ё бирафт ва дари масҷиде барканду ба хона мебурд.
Гуфтанд: – Чаро дари масҷид баркандаӣ?* (436).

Чӣ ҷойи «иншоаллоҳ» бошад, ки ҳар дар бозору зар дар кисаи ман аст?! (410).

Рӯбохро пурсиданд, ки дар гурехтан аз саг чанд ҳила донӣ? (415).

Ширин – 1. номи қаҳрамони асари бадеӣ (Фарҳод ва Ширин); 2. ширадор, лазиз, сифат; 3. хуш, форам, дилкаш; 4. илтифот ва меҳрубонӣ. Ифодаи фразеологии “**ҷони ширин**” дар мавриди илтифот ва меҳрубонӣ ва навозиш хитоб карда мешавад.

*Фидо карда чунин Фарҳоди мискин
Зи баҳри ёри Ширин ҷони ширин* (340).

*Ғуломи лаъли лаби туст ҷони ширинам,
Чунин ҳикояти ширин куҷо нашоёд кард?* (235).

*Маро аз он лаби ширину зулфу орази ӯ
Шикебу тоқату сабру қарор мумкин нест* (236).

Бар – 1. пешоянд; 2. канор, паҳлу; 3. пӯшидан; 4. асоси замони ҳозираи феъли **бурдан**.
Эй мардак, кӯрӣ, сипар бад-ин бузургӣ намебинӣ, санг бар сари ман мезанӣ?! (435).

Марде бар ӯ бигузашту гуфт: – Оё Худо дар зиндон бошад? (424).

Ҳар чӣ ҷома доштам, ҳамаро дар бар кардаам (470).

Гуфт: – Бихару бибар ва ба бонги ман мангар, ки тамоми инҳо аз сирко туруштар бошад (426).

Тоб – 1. тавонӣ, тоқат; 2. равшанӣ, дурахшонӣ; 3. печидагӣ.

*Дил андар васли ман бастию тарсам,
Ки ногаҳ тоби ҳичронат бисӯзад* (259).

*Ранги узори соқию тоби шуои май
Он акс бин, ки бар гулу бар арғувон фиканд* (201)

*Аз ҳеч хат натолам, гайр аз сиҷилли дин,
В-аз ҳеч кас нанолам, гайр аз гувои қарз* (215).

Хар – 1. маркаб, ҳайвон; 2. асоси замони ҳоизараи феъли **харидан**

Иншоаллоҳ, аз бозор, иншоаллоҳ, зарамро бидуздиданд, иншоаллоҳ, харе нахаридам ва зиёндадаву тиҳидаст ба хона бозмегардам, иншоаллоҳ! (410).

Ин аз баҳри чӣ харидӣ? (422).

Дида – 1. сифати феълӣ; 2. чашм.

Шахсе Мавлоно Азудуддинро гуфт:

– Аҳли хонаи ман нодида ба дуои ту машғуланд.

Гуфт:

– Нодида чаро? Шояд **дид**а бошанд (441)

Шояд, ки хуни **дид**а бирезӣ, Убайд, аз он-к
Ў мекунад ҳамеша харобӣ ба ҷойи мо (251).

Чун – пешоянд (монанди); 2. пайвандаки замон; 3. ҷонишини саволӣ.

Рӯзе, ки бо ман аст, ман он рӯз **чун** Убайд
Аз айш баҳрамандаму аз умр комёб (234).

Маҳдӣ–халифа дар шикор аз лашкар ҷудо монд. Шаб ба хонаи аъробие расид. Таоми моҳазаре ва кӯзаи шароб пеш овард. **Чун** косае бихӯрданд, Маҳдӣ гуфт: – «Ман яке аз хавоси Маҳдиям». Рӯзи дигар **чун** лашкар бар ӯ ҷамъ омадаанд, аъробӣ аз тарс бигурехт. (431)

Аъробиеро пурсиданд, ки **чунӣ**?

Гуфт: – На чунон, ки Худои таоло хоҳад ва на чунон, ки шайтон хоҳад ва на он гуна, ки худ хоҳам (425).

Ҳамин тавр, мушоҳида гардид, ки калимаҳои ҳамгуни осори адиб асосан ба исму феъл бештар тааллуқ дошта, калимаҳои мансуби дигар ҳиссаҳои нутқ хеле кам истеъмол шудаанд. Қисми зиёди вожаҳои ҳамгуни осори Убайди Зокониро вожаҳои ҳамгуни нопурраи луғавию дастурӣ (грамматикӣ) ташкил медиҳанд.

2. 1. Ба ҳам монанд шудан ва ё наздик шудани талаффузи овозҳои ҷудогонаи вожаҳо дар мавқеҳои муайяни овозӣ омофонҳоро ба вучуд меоваранд. Дар адабиёти бадеӣ барои тақвияти ҷанбаи муассирии савтиёти нутқ усулҳои гуногун истифода мешавад. Аҳли адаб бо истифода аз усули такрори овозҳо кӯшиш мекунанд монандии таркиби овозии луғавиро таъмин намоянд. Такрори ҳамсадоҳо яке аз навҳои услубии овозҳо буда, тавассути такрори ҳамсадоҳои якхела дар ҷанд калимаи матни муайяни манзуми мансур сурат мегирад. Адибон бо истифода аз ин воситаи услубӣ барои ғушнавозу форам ва муассир ифода намудани матлаб муваффақ гаштаанд [ниг.: 5, саҳ. 17].

Ба монанди **тор** ба маънои «торикӣ» ва **дор** «асбоби қатл». Маълум аст, ки омофонҳо калимаҳои талаффузашон якхела, вале навишташон гуногун аст: **най – май**.

Даме зи нагмаи **най** нолаи ҳазин шунавад,
Даме ба соғари **май** чораи хумор кунад (190).

Хурӯс – хурӯш

Хез, то пеш аз он, ки ногоҳе
Баркашад субҳдам **хурӯс хурӯш** (227)

Тор – дор

Дар он шабҳои **тор** аз беқарорӣ,
Чу бисёре бинолидам ба зорӣ (286).

Шоҳ гуфта: «Ба **дор** овезед
Ин саги рӯсиёҳи нодоно!» (363).

Убайди Зоконӣ вожаҳои ҳамшаклро ба маъниҳои гуногун кор фармуда, порчаҳои аҷибӣ муассир ва дилчасп сохтааст. Ин боиси он мегардад, ки хонанда ҳини мутолиа дар хусуси воҳидҳои луғавии ҳамсурати гуногунмаъно фикру мулоҳиза кунад, бо фаросат маънии ҷудогонаи онҳоро дарёфта, аз маҳорати суҳангустари муаллиф лаззат бардорад.

2.2. Ҳангоми ихтисор гардидани таркибҳо, ки бештар дар назм ба мушоҳида мерасад, ҳодисаи аз ҷиҳати талаффуз ва навишт ба ҳам мувофиқ омадани таркибҳои ихтисорӣ бо калимаҳои мустақили забон ба вучуд меоянд. Масалан: *к-ин (ки ин) – кин, к-он (ки он) – кон, з-ин (аз ин) – зин, в-аз он (ва аз он) – вазон (боди вазон) ...* Дар забоншиносӣ бо истилоҳҳои омограф (калимаҳое, ки аз ҷиҳати навишту имло ба ҳамдигар монанд буда, бо ягон унсури талаффузашон аз ҳам фарқ мекунанд) ном мебаранд. Бояд таваккур дод, ки дар ин гурӯҳи

вожаҳо мавқеи задаи луғавиашон низ фарқ мекунанд. Дар осори Убайди Зоконӣ як миқдор вожаҳое во меҳӯранд, ки мувофиқи оҳанг, талаффуз ва хатти арабиасос ҳамрангӣ пайдо мекунанд, вале дар хатти кириллиасоси тоҷикӣ байнашон фарқият дида мешавад. Инҳо ба сифати яке навъе аз суханбозии шоирона ба назар мерасанд. Ба қавли Р. Ғаффоров: “Баъзе калимаҳо дар талаффуз бо ибораҳои алоҳида ҳамрангӣ пайдо намуда, аммо дар маъно ва имло аз онҳо фарқ мекунанд. Ин ҳодиса чун як навъи таҷнис дар адабиёти бадеии мо фаровон истифода шудааст” [6, саҳ.16-18].

Дар илми бадеъ вожаҳои ҳамовозро бо истилоҳи таҷнис ном мебаранд. “Маъноӣ таҷнис ҳамоҳанг, ҳамчинс аст. Дар истилоҳи илми бадеъ калимаҳои дар шакли зоҳир монанд, ҳамчинсро меғӯянд, ки маъноӣ мухталиф доранд. Ду калимаи ҳамчинсро ду рукни таҷнис меғӯянд” [21, саҳ. 291].

Гарон – вазнин; гар он – агар он

Аз гарони он бар худ ристам. Чун бедор шудам, ҷомаҳоб олуда аст ва аз ганҷ асарест (464-465).

Гар он маҳро вафо будӣ, чӣ будӣ?

В-араи тарс аз Худо будӣ, чӣ будӣ? (271).

Башар – инсон; **ба шар** – бадӣ

Гар ҳайр кунӣ, фаришта гӯянд туро,

В-ар майл ба шар кунӣ, башар хонандат (273).

Шаҳри ёр – шаҳрёр

Ҳар ҳастае, ки дур шуд аз пеши ёри худ,

Аз шаҳри ёр ҳар кӣ расад, шаҳрёри ӯст (160).

Бӯрӣ – бӯйи риё

Ҳаваси ҳонақаҳам нест, ки безорам аз он,

Бӯрӣ, ки дар ӯ бӯйи риё бошад (262).

Фил савор – филсавор

Шоҳи мушон бишуд ба фил савор,

Лаишкар аз пешу пас хурӯшоно (362).

Аз миён рафт филу филсавор,

Маҳзани тоҷу тахту айвони (363).

То зинда аст – тозанда аст

Арабери аз ҳоли занаш нурсиданд. Гуфт: То зинда аст, тозанда аст ва ҳамчунон море газандааст! (411).

Боло – бо ло, наам – ба ғам

Убайди Зоконӣ бо вожаҳои иқтибосӣ ба сохтани ин навъи вожаҳо низ пешдаст аст. Вожаҳои иқтибосии арабии “ло” (на) ва “наам” (оре) бо пешояндҳои **бо**, **ба** ва калимаи **ғам** якҷо омада, вожаҳои **боло** – **бо ло** ва **наам** – **ба ғам**ро ташкил додаанд.

То кори ту бо «ло» (на – Н.М.) бошад, кори ту боло бошад ва то лафзи ту бо «наам» (бале- Н.М.) бошад, дили ту ба ғам бошад (332).

“Яке аз вижагиҳои хоси оманимҳо дар забони осори манзум аз он иборат аст, ки шоирон онҳоро дар як байт ё мисраъ пайиҳам меоранд, ки ин ҷанбаи услубӣ дорад: якум, бо пайи ҳам овардани оманимҳо хонандаро барои дарёфти маънии вожаҳои ҳамгун водор месозанд ва дуюм, вақте ки калимаҳои ҳамгун пайи ҳам оварда мешаванд, овозҳои ҳамгуни онҳо барои таъмини хушоҳангӣ, нағмаи ҳуруф (аллитератсия) муосидат менамоянд” [18, саҳ. 301].

Бояд тазаққур дод, ки яке аз масъалаи серистеъмолии вожагони ҳамгун дар осори адибони классики тоҷику форс ин хатти арабиасоси тоҷикист. Зеро дар ин хат як калима метавонад чанд маъноро ифода намояд. Масалан, калимаҳои *на*, *неҳ*, *нуҳ* (نه), *орд*, *орад* (آرد), *шакар*, *шукр* (شكر), *маркаб*, *мураккаб* (مركب), *мулк*, *малак*, *малик* (ملك) ...

Ҳамин тавр, ҳамгунвожаҳо дар осори Убайди Зоконӣ бо роҳҳои гуногун ба назар мерасад: а) вожагони аслий ва якҷиҷоиянд: *ман, боз, тоб, дор, дод, шона...* б) калимаҳои худӣ бо калимаҳои иқтибосии арабӣ: *хат, ҳол*.

Дар осори Убайди Зоконӣ ҳамгунвожаҳои луғавию дастурӣ (омонимҳои нопурра) бештар корбаст гардидаанд. Аксари онҳо аз исм ва дигар ҳиссаҳои нутқ иборат мебошанд. Аз қабилӣ, **хар** – 1. *маркаб, ҳайвон*; 2. *асоси замони ҳоизараи феъли харидан. Дида* – 1. *сифати феълӣ*; 2. *чаши*. **Бар** – 1. *пешиоянд*; 2. *канор, паҳлу*; 3. *пӯшидан*; 4. *асоси замони ҳоизараи феъли бурдан* ва ғайра.

Аз рӯйи таҳлилҳо маълум мегардад, ки бештари ҳамгунвожаҳои осори Убайди Зокониро вожагони аслий ташкил медиҳанд. Ба монанди, *ман, соз, тоб, дод, бор, дор, дар, ширин...*

Калимаҳои ҳамгуни осори адиб асосан ба исму феъл бештар тааллуқ дошта, калимаҳои мансуби дигар ҳиссаҳои нутқ хеле кам истеъмол шудаанд.

Ҳамгунвожаҳо бештар хоси забони назманд, ҳарчанд ки дар осори мансур истифода шудани онҳо ба назар мерасад. Вожагони ҳамгун дар осори Убайди Зоконӣ аз камистеъмолтарин воҳидҳои луғавӣ ба шумор мераванд. Чунин ба назар менамояд, ки Убайди Зоконӣ чиҳати ба забони мардум наздик будани осорашро ба инобат гирифта, хангоми истифодаи онҳо хеле эҳтиёт намудааст.

Муқарриз: Қосимов О. – д.и.ф., профессори ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода

Рӯйхати адабиёт

1. Айнӣ, С. Куллийёт. Луғати нимтафсилии тоҷикӣ. Ҷилди 12/ С.Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 564 с.
2. Абдуқодиров, А. Забон ва услуби назми Мирзо Турсунзода (Лексика)/ А.Абдуқодиров. – Душанбе: Дониш, 1988. – 126 с.
3. Арсенева М.Т Многозначность и омонимия/ М.Т. Арсенева, Т.В. Строева, А.П. Хазанович – Л.: Изд. ЛГУ, 1966. – 129 с.
4. Ахмедова, М.Н., Хусусиятҳои лексикӣ-семантикии омонимҳои забони форсӣ: дисс. барои дараҷи дараҷаи номзади илми филол. / М.Н. Ахмедова. – Душанбе, 2010. – 163 с.
5. Бобомуродов, Ш. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ/ Ш.Бобомуродов, З.Мухторов.– Душанбе, 2016. – 428 с.
6. Ғаффоров, Р. Вазифаи услубии калимаҳои омонимӣ ва сермаъно/ Р. Ғаффоров// Мактаби советӣ, 1990, №8. – С.16-18.
7. Давлатов О. Хелҳои омонимия дар забони тоҷикӣ / О. Давлатов // Мактаби советӣ. – 1988, №3. - С.10-18.
8. Давлатов О. Аз сермаъноӣ ба амал омадани омонимия ва фарқи он аз калимаҳои сермаъно/ О. Давлатов //Маърифат, 1991, № 10. -С. 13-18.
9. Давлятова, Ч.А. Омонимия как система категория (на материале таджикского языка)/ Ч.А. Давлятова. Автореф. дисс. канд. наук. –Душанбе, 2017. – 28 с.
10. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. –Душанбе: Маориф, 1982. – 462 с.
11. Кабиров, Ш. Луғати омонимҳои забони тоҷикӣ/ Ш.Кабиров. – Душанбе: Маориф, 1992. – 239 с.
12. Каримов, Ш. Семантикаи воҳидҳои луғавии ғазалиёти Ҳофиз/ Ш.Каримов. – Душанбе, 1993. – 146 с.
13. Мачидов, Ҳ. Омонимияи луғавӣ//Маърифат, 1998.№5-6. – С. 20-23.
14. Муҳаммадиев, М. Маъноӣ аслий ва маҷозии калимаҳо// Маҷмуаи илмӣ. Ҷилди 26 (Сериаи фанҳои филологӣ). Нашри 2. – Сталинобод, 1959. – С. 89.
15. Муҳаммадиев, М. Омоним ва роҳҳои пайдоиши онҳо/ М. Муҳаммадиев //Масъалаҳои забоншиносӣ (маҷмуаи мақолаҳо). – Душанбе, 1990. – С. 97-105.
16. Неъматзода, Ф. Хусусиятҳои лексикӣ-семантикии “Ҳафт пайкар”- и Низомии Ганҷавӣ/

Ф.Неъматзода. Диссер. барои дарёфти дараҷаи илмӣ номз. илми филол. – Душанбе, 2001. – 150 с.

17. Рустамов А. Тағйири маъноӣ калима ва пайдоиши омонимҳои нав /Забоншиносии тоҷик. - Душанбе, 1984.- С.274-281.
18. Саломов, М. Қ. Вижғиҳои забонии ғазалиёти шоирони асрҳои XII-XIV (Таҳлили сохтори фонетикӣ, семантикӣ ва фразеологию луғавӣ) / Дисс.док. илми филол. // М.Қ. Саломов. – Душанбе, 2018. – 355 с.
19. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. –М.: СЭ, 1969. -951с.
20. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.2. –Душанбе, 2008. -946с.
21. Шарифов, Х. Назмшиносӣ/ Х. Шарифов, У. Тоиров. – Душанбе, 2005. -384 с.

Манбаъ:

22. Убайди Зоконӣ. Куллииҳои Убайди Зоконӣ. – Техрон: Заввор, 1384.- 548 с.

ҶОЙГОҲИ ВОҶАҲОИ ҲАМГУН ДАР ОСОРИ УБАЙДИ ЗОКОНӢ

Дар забон як гурӯҳ вожаҳое ҳастанд, ки бо сохти овозии худ бо ҳам баробар ва ё наздикӣ доранд, онҳоро вожаҳои ҳамгун (омоним) ном мебаранд. Вожаҳои ҳамгунро аслан адибон ҳамчун воситаи таъвоноӣ услубӣ корбаст менамоянд, зеро онҳо воситаи муассири забони асарӣ бадеӣ ба шумор рафта, дар ҷаззобию рангорангии нутқ нақши муҳим доранд.

Ҳамгунвожаҳо дар осори Убайди Зоконӣ бо роҳҳои гуногун ба назар мерасад: а) вожаҳои аслий ва якҷиҳоянд: *ман, боз, тоб, дор, дод, шона...* б) калимаҳои худӣ бо калимаҳои иқтибосии арабӣ: *хат, ҳол*.

Аз рӯйи таҳлилҳо маълум мегардад, ки бештари ҳамгунвожаҳои осори Убайди Зокониро вожаҳои аслий ташкил медиҳанд. Ба монанди, *ман, соз, тоб, дод, бор, дор, дар, ширин...*

Дар осори Убайди Зоконӣ ҳамгунвожаҳои луғавию дастурӣ (омонимҳои нопурра) бештар корбаст гардидаанд. Аксари онҳо аз исм ва дигар ҳиссаҳои нутқ иборат мебошанд. Аз қабилӣ, **хар** – 1. *маркаб, ҳайвон*; 2. *асоси замони ҳоизараи феъли харидаи. Диди* – 1. *сифати феълӣ*; 2. *чаши.* **Бар** – 1. *пеиоянд*; 2. *канор, паҳлу*; 3. *пӯшидан*; 4. *асоси замони ҳоизараи феъли бурдан* ва ғайра.

Калимаҳои ҳамгуни осори адиб асосан ба исму феъл бештар тааллуқ дошта, калимаҳои мансуби дигар ҳиссаҳои нутқ хеле кам истеъмол шудаанд.

Ҳамгунвожаҳо бештар ҳоси забони назманд, ҳарчанд ки дар осори мансур истифода шудани онҳо ба назар мерасад. Вожаҳои ҳамгун дар осори Убайди Зоконӣ аз камистеъмолтарин воҳидҳои луғавӣ ба шумор мераванд. Чунин ба назар менамояд, ки Убайди Зоконӣ ҷиҳати ба забони мардум наздик будани осораширо ба инобат гирифта, ҳангоми истифодаи онҳо хеле эҳтиёт намудааст.

Калидвожаҳо: *забон, асар, Убайди Зоконӣ, калима, вожаҳои аслий, омоним, омограф, омофон, омоформа, луғавӣ, дастурӣ.*

РАСПОЛОЖЕНИЕ ОМОНИМОВ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ УБАЙДА ЗАКОНИ

В языке есть группа слов, которые имеют равные или близкие друг к другу со своими голосовыми структурами, называемые омонимами. Омонимические слова в основном используются писателями как мощный стилистический инструмент, поскольку они являются эффективным средством языка художественного произведения и играют важную роль в пополнении словарного запаса для и разнообразия речи.

Омонимы в произведениях Убайда Закони выглядят по-разному: а) оригинальные и односложные местоимения: *ман, боз, тоб, дор, дод, шона ...* б) собственные слова с арабскими заимствованными словами: *хат, ҳол*.

По анализу выясняется, что большинство слов из произведений Убайда Закони составляют буквальные слова. Например, *ман, соз, тоб, дод, бор, дор, дар, ширин...*

В произведениях Убайда Закани лексические и грамматические омонимы (неполные омонимы) стали более трудными. Большинство из них состоит из существительных и других частей речи. Из таких, **хар** – 1. осёл, домашнее животное; 2. основа времени глагола купить. **Дида** – 1. глагольное качество; 2. глаза. **Бар** – 1. предлог; 2. край, сторона; 3. закрыть; 4. основа настоящего времени глагола нести и т. д.

Омонимические слова литературного произведения в основном относятся к существительным и глаголам, а другие части речи встречаются крайне редко.

Омонимы более типичны для языка поэзии, хотя кажется, что они используются в прозаических произведениях. Омонимические слова в произведениях Убайда Закани являются одними из наименее используемых лексических единиц. Похоже, что Убайда Закани принял во внимание близость своих артефактов к языку людей и был очень осторожен при их использовании.

Ключевые слова: язык, произведения, Убайда Закани, слово, исконные слова, омонимы, омографы, омофоны, омоформы, лексический, лексико-грамматический.

THE LOCATION OF HOMONYMS IN THE WORKS OF UBAYD ZAKANI

In the language there is a group of words that have equal or close to each other with their vocal structures, called homonyms. Homonymic words are mainly used by writers as a powerful stylistic tool, since they are an effective means of the language of a work of fiction and play an important role in the charm and diversity of speech.

Homonyms in Ubaydi Zakani's conclusions can be interpreted in different ways: a) original and monosyllabic words: *man, soz, tob, dod, bor, dor, dar ...* b) collected words with Arabic quoted words: *khat, hol*.

According to the analysis, it is clear that most of the homonyms in the works of Ubaydi Zakani are original words. For example, *man, soz, tob, dod, bor, dor, dar, shirin...*

In Ubaydi Zakani's works lexical and grammatical homonyms (incomplete homonyms) have become more difficult. Most of them consist of nouns and other parts of speech. Such as, **Khar** – 1. donkey, domestic animal; 2. the basis of the tense of the verb to buy. **Dida** – 1. verbal quality; 2. eye. **Bar** – 1. preposition; 2. edge, side; 3. close; 4. the basis of the present tense of the verb to carry, etc.

Homonymic words of a literary work mainly refer to nouns and verbs, and service words of other parts of speech are used extremely rarely.

Homonyms are more typical for the language of poetry, although it seems that they are used in the works of Mansur. Homonymic words in the works of Ubaydi Zakani are among the least used lexical units. It seems that Ubaydi Zakani took into account the proximity of his artifacts to the language of people and was very careful when using them.

Keywords: language, work, Ubayd Zakani, word, original words, homonyms, homographs, homophones, homoforms, lexical, grammatical.

Маълумот дар бораи муаллиф: Насруллоев Муҳаммад Нуриллоевич – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, дотсент, докторанти кафедраи забони тоҷикӣ. Суроға: 734019. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к.Муҳаммадиев, 17/6. E.mail: nasrullohzoda@gmail.com. Телефон: (+992) 93-405-52-55.

Сведения об авторе: Насруллоев Мухаммад Нуриллоевич – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзода, доцент, докторант кафедры таджикского языка. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. E.mail: nasrullohzoda@gmail.com. Телефон: (+992) 93-405-52-55.

Information about the author: Nasrulloev Muhammad Nurilloevich – Tajik International University of Foreign languages named after Sotim Ulughzoda, candidate of Philology, associate Professor of the. Address: 17/6 Muhammadiev str., Dushanbe, Republic of Tajikistan, 734019. E.mail: nasrullohzoda@gmail.com. Phone number: (+992)93-405-52-55.

**НАЗАРИЯИ ЗАБОНШИНОСӢ РОҶЕЪ БА ЛЕКСИКАИ КОМПЮТЕРӢ ДАР
ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ***Одинаева М.***Донишгоҳи байналмилалӣи забонҳои хориҷӣи Тоҷикистон ба номи Сотим Улӯғзода**

Маълум аст, ки ҷаҳонишавӣ падидаи нав набуда, балки раванди дарозмуддати табиӣю таърихист, ки аз замонҳои қадим сарчашма мегирад. Аммо нуктаҳои дигаре ҳастанд, ки густариши равандҳои ҷаҳонишавиро бо инқилоби илмӣю техникӣ ва иттилоотӣ танҳо ба наздикӣ мепайвандад.

Бояд гуфт, ки ҷаҳонишавӣ дар қатори бартариҳои худ, проблемаҳои навро дар назди фарҳанг ва тамаддуни халқу миллатҳо гузошт. Аҳамияти забони ҷаҳонишавиро олимони нисбатан ба наздикӣ эътироф кардаанд.

Илми забоншиносӣ ба ҷаҳонишавӣ танҳо дар солҳои аввали асри XXI таваҷҷуҳ пайдо кард, ки ин назар ба дигар илмҳои ҷамъиятшиносӣ дертар ба вуқӯ пайваст.

Муносибати забон ва ҷаҳонишавӣ дар илми забоншиносӣ дар ҳоли ҳозир мавриди дарки ғуруҳҳои илмӣ қарор дорад.

Ҷаҳонишавӣ бо забон чӣ гуна робита дорад? Муаллифони бар ин назаранд, ки агар мо ҷомеаи ҷаҳонӣ сохтани бошем, пас забони ҷаҳонӣ лозим аст, зеро забон воситаи муошират ва василаи баёни андеша аст.

Забон ба муошират хидмат мекунад, он шакли расмӣ ва аз ҷониби ҷомеа эътирофшудаи ҳама намуди рафтори муоширатӣ мебошад. Ин чунин маъно дорад, ки ҳангоми бунёди ҷомеаи ҷаҳонӣ имкони муоширати бемамониатро дар ин ҷомеа таъмин кардан лозим аст.

Дар робита ба ҷаҳонишавӣ ва рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ дар саросари ҷаҳон, талабот ба забони англисӣ ба таври назаррас афзоиш ёфтааст.

Бисёре аз пажӯҳишгарон яқдилонан бар ин назаранд, ки забони англисӣ дар ҳоли ҳозир ягонаи довталаби нақши забони ҷаҳонӣ аст.

Забон ҳамчун падидаи иҷтимоӣ дар раванди рушди доимӣ ва тағйироти ғуногун қарор дорад, ки таваҷҷуҳи ҳоси забоншиносонро ба худ ҷалб кардааст. Тағйироти ҷаҳонӣ, ки дар фазои иттилоотии муосир ба вуқӯ мепайвандад, имкониятҳои рӯзафзуни воситаҳои ахбори омма мушкilotи коммуникатсияи воситаҳои ахбори оммаро дар мадди аввал мегузоранд.

Дар робита ба рушди технологияҳои компютерӣ дар забоншиносӣ ва пайдоиши корпусҳои ғуногуни электронӣ, луғатҳои онлайнӣ ва маҳзани маълумотҳои махсус маъсалаи пайвастагии байни забонҳо мубрамияти ҳоса пайдо мекунад. Имкониятҳои лексикографияи муосир имкон медиҳанд, ки дар мавриди омӯзиши қабатҳо ва ғуруҳҳои ғуногуни лексика равишҳо ва усулҳои нав таҳия карда шаванд.

Муҳимияти мавзӯи интиҳобшуда ба афзоиши таваҷҷуҳ ба омӯзиши ғаъолияти забон дар соҳаи муоширати оммавӣ ва афзоиши нақши расонаҳои шабакавӣ дар паҳншавии ҷаҳонии технологияҳои ҷандрасонаӣ ва тавсеаи дастрасӣ ба пойгоҳи додаҳои шабакавӣ вобаста аст. Воҳидҳои луғавӣ, ки дар интернет истифода мешаванд, на танҳо ба мақолаҳои рӯзнамоҳо, барномаҳои телевизионӣ, асарҳои адабӣ, балки ба суҳанронии ҳаррӯза низ дохил мешаванд. Айни замон муоширати маҷозӣ дар Интернет ба шӯғли асосӣ табдил ёфта истодааст ва ин, махсусан, ба муҳити ҷавонон дахл дорад.

Рушди интернет ва технологияҳои компютерӣ, инчунин рушди ҳар як соҳаи дигари ғаъолияти инсон ба пайдоиши воҳидҳои нави луғавӣ дар забон мусоидат мекунад. М.М.Бахтин мегӯяд, ки бидуни истисно, тамоми соҳаҳои ғаъолияти инсон бо истифодаи забон алоқаманданд ва интернет низ истисно нест [3, с. 159]. «Интернет муҳити идеалӣ ва ҳамзамон воситаи идеалии ташаккули ҷомеаҳо мебошад» [2].

Дар робита ба рушди технологияҳои компютерӣ ва воситаҳои муоширати маҷозӣ дар илми забоншиносӣ самти нав-лексикаи компютерӣ ба вуҷуд омад.

Мусоямов З.М. қайд намудааст, ки зерзабони технологияи компютерӣ маҷмуи ҳадди ақали категорияҳои лексикӣ ба системаи ин забон дохилшуда мебошад ва барои тавсифи як мавзӯи додашуда зарур аст. Он як қисми забони мушаххасро ифода мекунад, ки ҳамчун воситаи муоширати ҳатгӣ ва шифохӣ аз ҷониби гурӯҳи одамоне, ки аз ҷониби як соҳаи касбии фаъолият вобаста ба информатика ва технологияи компютерӣ муттаҳид шудаанд, истифода мешавад [8, с. 24].

Лексикаи компютерӣ дар солҳои 1990 асри 20 пайдо шуд ва дар ибтидо забони муоширати мутахассисони соҳаи компютер - барномасозон буд. Оҳиста-оҳиста захираи вожаҳои гуфтугӯи интернетӣ ба суҳанронии корбарони одии интернет, ба васоити ахбори омма ва ҳаёти ҳаррӯза ворид шудан гирифт.

Т.Шарипов қайд мекунад, ки лексикаи марбут ба шабакаҳои компютерӣ аз истилоҳоте, ки мустақиман истифода мешуд ва қаблан дар ҳуди компютерҳо таҳия шуда буд, хеле фарқ мекунад [11, с.12].

Омӯзиши дискурси интернетӣ ҳамчун шакли нави муоширати шифохӣ бо истифода аз шабакаи ҷаҳонии интернет хусусияти вожаҳои интернетиро, ки корбарони интернет истифода мебаранд, ошкор мекунад. Ворид шудани он ба забонҳои муосири тоҷикӣ ва англисӣ ба тадқиқотчиён на танҳо барои тавсифи лексикаи компютерӣ бо забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ кумак мекунад, балки хусусиятҳои умумӣ ва мушаххаси фаъолият ва азхудкунии лексемаҳои интернетиро таъкид мекунад.

Доир ба омӯзиши лексикаи компютерӣ дар илми забоншиносӣ аз зумра муҳаққиқон ба монанди З.М. Мусоямов, П.Г. Нуоров, Т.К. Чураев, Ҳ.А. Асламов, Г.Г. Бабалова, М.А. Лобанова, О.А. Кармизова ва дигарон асарҳои зиёде таълиф намудаанд, ки ҷиҳати омӯзиши масъалаҳои назариявии самти мазкур метавон истифода намуд.

Пайдоиши интернет боиси тағйироти муайяне дар забони хизматрасонии ин соҳа гардид. Забоншиноси англис Дэвид Кристал дар китоби худ «Инқилоби забон» пайдоиши интернетро яке аз омилҳои муҳимтарин номидааст, ки боиси тағйироти инқилобӣ дар забон гардид [1, с. 10]. Аз ин рӯ, дар айни замон омӯзиши ҳамаҷонибаи ҷанбаҳои забонии алоқаи электронӣ зарур аст.

Истилоҳоти компютерӣ як соҳаи нисбатан ҷавони лексика буда, солҳои охир босуръат васеъ шуда, барои оммаи васеи аҳоли торафт бештар кушода мешавад. Имрӯз ҳар як истифодабарандаи компютери фардӣ дар соҳаи истилоҳоти компютерӣ дорои лексикаи муайян мебошад.

Истилоҳоти компютерӣ як ҷузъи луғати махсус (компютерӣ) мебошад. И.Л. Комлева ин вожаро «забони компютерӣ» меномад ва маънои онро дорад, ки «забони махсусе, ки дар соҳаи техникаҳои компютерӣ ташаккул меёбад, аз ҷиҳати технологӣ бо истеҳсоли компютерҳои фардӣ ва нармафзор барои онҳо алоқаманд аст» [7, с. 114].

Мафҳуми марказӣ, ки дар атрофи он ин забон ташаккул меёбад, мафҳуми «компютер» мебошад. Мафҳуми маъмули «технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ» (ТИК) васеътар буда, дигар технологияҳоро (телевизион, алоқаи мобилӣ ва ғайра) низ дар бар мегирад. Мутобиқан, мо вожаҳои истилоҳотии забони компютериро «истилоҳоти компютерӣ» меномем.

Низомии истилоҳотро метавон ба унсурҳои алоҳида тақсим кард. Дар ин ҷо мафҳуми соҳаи истилоҳот аҳамияти калон дорад. Соҳаи истилоҳот «низомии иерархӣ ташкилшуда, аз ҷиҳати мантиқӣ мувофиқи робитаҳои байни истилоҳот ва соҳаҳои унсурӣ ё зерсоҳаҳои низомии мушаххаси истилоҳоти дар атрофи онҳо гурӯҳбандишуда» мебошад [7, с. 114].

Соҳаи истилоҳот дар атрофи доминант – мафҳуми умумӣ ташаккул ва инкишоф меёбад. Дар мисоли мо ҷунин бартарият мафҳуми «компютер» мебошад. Ҳамаи истилоҳоти компютерӣ бо ин мафҳум ба гунае алоқаманданд. Минбаъд, ҷунонки мо медонем, сохтори

компютер ба сахтафзор ва нармафзор тақсим мешавад. Аз ин рӯ, дар соҳаи истилоҳоти забони компютерӣ ду зерсоҳаи истилоҳотиро ҷудо кардан мумкин аст, ки дар онҳо ин мафҳумҳо умумӣ мебошанд (мутаносибан дар бораи истилоҳоти сахтафзор ва истилоҳоти нармафзор сухан гуфтан мумкин аст). Зерсоҳаҳо ба дигар зерсоҳаҳои сатҳи поёнтар низ тақсим кардан мумкин аст. Масалан, нармафзор метавонад системаи амалиётии Microsoft ё системаи амалиётии Linux бошад. Ин мафҳумҳо метавонанд зерсоҳаҳои истилоҳотии худро ташкил кунанд.

И.Л. Комлева самтҳои зерини мавзӯй, ки дар онҳо истилоҳоти компютерӣ инкишоф меёбанд, муайян мекунад:

- маълумоти умумӣ дар бораи компютерҳо (таърихи офариниш, истеҳсол, моделҳо ва таъиноти онҳо),
- таҷҳизот (таҷҳизот, аз ҷумла монитор, блоки системавӣ, клавиатура ва муш)
- барномасозӣ (маҷмуаи васеи қобилиятҳои коркарди иттилоот, ки бо эҷод ва истифодаи дастгоҳҳои гуногун алоқаманданд) барномаҳои алгоритмӣ),
- фаъолияти системаи ҳисоббарорӣ (амалҳои арифметикӣ ва ҳалли масъалаҳо бо ёрии компютер),
- технологияҳои компютерӣ (технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, технологияҳои мултимедиявӣ ва ғ.).

Ҳар яке аз ин соҳаҳо барои соҳаи истилоҳи умумии истилоҳоти компютерӣ як соҳаи хурд мебошанд. Агар ба назар гирем, ки зерсоҳаҳои истилоҳиро бо сабабҳои гуногун фарқ кардан мумкин аст, он гоҳ минтақаҳои онҳо ҳам бурида мешаванд.

Чӣ тавре ки дар боло қайд намудем, дар илми забоншиносӣ ҷиҳати ифода намудани истилоҳоти ба мавзӯи таҳлилшуда алоқаманд фикру ақидаҳо гуногунанд.

Таҳти мафҳуми “забони махсуси фаннӣ”, забоне, ки аз ҷиҳати пайдоиш бо истеҳсоли компютер ва таъминоти барномавии онҳо алоқаманд мебошад, фаҳмида мешавад [5, с. 35].

О.С. Рублева лексикаи компютериро ҳамчун муоширати муайяни институтсионалӣ муайян мекунад, ки маҷмуи дискурсиҳои институтсионалӣ мебошад [10].

Ба гуфтаи О.В. Лутовинова, лексикаи компютерӣ на танҳо муоширати байни одамон тавассути Интернет, балки муоширати байни шахс ва компютер низ мебошад [9].

Э.Н. Галичкина дар рисолаи худ «Хусусиятҳои дискурси компютерӣ дар забонҳои русӣ ва англисӣ» мафҳуми дискурси компютериро истифода бурда, онро ҳамчун «муошират дар шабакаҳои компютерӣ» мефаҳмад. Ӯ қайд мекунад, ки муоширати компютерӣ метавонад ба шахсият ва ба мақоми ӯ нигаронидашуда бошад [4, с.22].

Бо рушди технологияҳои компютерӣ ва интернетӣ шакли нави алоқаи компютерӣ пайдо мешавад - маҷозӣ, яъне алоқа тавассути дастгоҳҳои махсуси техникӣ - веб-камераҳо. Ин шакли муошират ба мо имкон медиҳад, ки бевосита бо ҳамсухбат муошират кунем. Имруз он дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъият — аз илму маориф сар карда, то сиёсат торафт бештар паҳн шуда истодааст.

Н.Ю. Киселева дискурси интернетиро ҳамчун “сухане, ки дар натиҷаи муоширати интернетӣ ба вучуд меояд” таъриф мекунад. Ӯ як жанри мушаххаси гуфтугӯи интернетӣ - блогро баррасӣ кардааст [6].

Бояд таъakkур дод, ки мафҳумҳои ба мисли «дискурси электронӣ», «дискурси компютерӣ», «интернет-дискурс», «дискурси маҷозӣ», «лексикаи компютерӣ», ба ақидаи забоншиносони муосир, ҳаммаъно мебошанд, зеро онҳо дорои хусусиятҳои умумӣ - муошират тавассути компютер ва интернет мебошанд.

Ҳамин тариқ, лексикаи компютерӣ ҷавонтарин қабати вожагонии забони тоҷикӣ ба шумор меравад, чун нисбатан ба наздикӣ, дар даҳсолаҳои охир, ба далели компютеркунонии босуръати тамоми бахшҳои ҳаёти ҷамъиятӣ пайдо шуд. Босуръат ҷорӣ намудани технологияҳои интернетӣ дар самтҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ дар тағйири шаклҳои муоширати муосир нақши муҳим бозида, ба пайдоиши роҳҳои нави муаррифӣ ва интиқоли

иттилоот мусоидат намуд. Пайдо шудани торнамоҳо, блогҳо, шабакаҳои иҷтимоӣ боиси пайдо шудан ва густариши босуръати вожаҳои ҷадид шуд, ки дар як ҷараёни бузург ба фонди луғавии забони тоҷикӣ ворид шудаанд.

Ташаккули истилоҳоти компютери забони тоҷикӣ дар заминаи тамоюли умумии ташаккул ва рушди истилоҳоти ҷаҳонӣ сурат мегирад. Дар ташаккули ин истилоҳот дар забони тоҷикӣ таъсири забонҳои англисӣ ва русӣ нақши бузург дорад [11, с.35].

Дарвоқеъ, лексикаи компютери забони тоҷикӣ дар заминаи забони русӣ инкишоф ёфтааст. Бо вуҷуди ин, бо паҳн шудани компютери фардӣ миқдори зиёди луғатҳои англисӣ ба забони мо ворид шуд ва бисёр мафҳумҳои шиносро ҳамтоёни вом гирифта, иваз карданд. Имрӯз забони компютерӣ ранги возеҳи англисӣ дорад. Аксарияти истилоҳоти муосири компютерӣ аз неологизмҳои англисӣ (чун қоида, решаҳои юнонӣ-лотинӣ доранд) гирифта шудаанд: протсессор, сканер, интерфейс, монитор, модем ва ғ.

Ба гуфтаи Т.Шарипов, истилоҳоти компютери забони тоҷикӣ аз рӯи пайдоиш ба гурӯҳҳо ҷудо мешаванд: истилоҳоте, ки дар асоси лексемаҳои модарӣ сохта шудаанд, истилоҳоти вомгирӣ, истилоҳоти пайдоиши омехта ва истилоҳот-калк ва нимкалк [11; с.36].

Бисёр воҳидҳои лексикӣ забони компютерӣ (WiFi, URL, LAN), номҳои барномаҳо (MicrosoftWord), суроғаҳои захираҳои электронӣ (<http://www.dodaho/tj>) танҳо ба забони англисӣ сабт карда мешаванд, ки ин метавонад барои одамоне, ки малакаҳои мувофиқи забонро надоранд, мушкилот эҷод кунад.

Аз тарафи дигар, истилоҳоти компютерӣ (махсусан, неологизмҳои аз забони дигар гирифташуда) бо нигоҳ доштани вижагиҳои ҳосе, ки ба забони тоҷикӣ ҳос нестанд, аз луғати умумӣ фарқ мекунад. Яъне барои истилоҳоти компютерие, ки ба забони мо ворид шудаанд, баъзе хусусиятҳои луғавии англисӣ ҳосанд, ки барои забони тоҷикӣ қомилан ғайриодӣ мебошанд, масалан:

- сохтори морфологӣ ва фонологии калима (слайд, файер, картридж), ки барои забони тоҷикӣ ғайриодӣ мебошанд;
- омезиши калимаҳои тоҷикӣ бо калимаҳо ва ихтисороти англисӣ (SMS-паём);
- маҷмуи истилоҳоте, ки ба забони англисӣ маъно доранд (CD);
- имлои истилоҳоти мураккаб, масалан, бо дефис навиштани калимаҳо дар намуди тобеии пайваستшавӣ, ки барои имлои тоҷикӣ ғайриодӣ аст (кэш-хотира – хотираи баландсуръат, ZIP-файл – файл дар формати ZIP);
- номҳои рақамӣ-алфавитӣ-аломатҳое, ки барои забони тоҷикӣ ғайриодӣ мебошанд (формати 3D).

Ҳамин тариқ, истилоҳҳои компютерӣ дорои хусусиятҳои (морфологӣ, фонетикӣ, синтаксисӣ) махсус дар забони тоҷикӣ аст ва бо он хусусиятҳое, ки барои забони тоҷикӣ ғайриодӣ мебошанд, фарқ мекунад. Бинобар ин, метавон гуфт, ки истилоҳоти компютерӣ ба забони тоҷикӣ мепайвандад: қисман бо он мувофиқат мекунад ва қисман аз доираи он берун меравад.

Муқарриз: Мусоямов З.М. – н.и.ф., дотсенти ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода

Адабиёт:

1. Crystal, D. Language and the Internet. Cambridge, 2001.
2. Gate, B. Business @ the Speed of Thought. N.-Y., 2000.
3. Бахтин, М. М. Собрание сочинений: в 7 т. Т. 5. Работы 1940-х - начала 1960-х гг. / ред.: С. Г. Бачаров, Л. А. Гогтишвили; Ин-т мировой лит. М., 1997.
4. Галичкина, Е.Н. Специфика компьютерного дискурса на английском и русском языках: дис. ... канд. филол. наук. / Е. Н. Галичкина. -Астрахань, 2001. - 212 с.
5. Ғафуров З.С. Хусусиятҳои лингвистикии сленгҳои компютерӣ-интернетӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ: дисс. барои дарёфти дараҷаи н.и.филол. Душанбе.2022.
6. Киселева, Н.Ю. Блог в системе Интернет-дискурса [Захираи электронӣ] / Н.Ю. Киселева. [захираи электронӣ]. URL: <http://www.lingvomaster.ru/nles/>. Санаи мурочиат: 23.10.2022.

7. Комлева И.Л. Принципы формирования русской компьютерной терминологии: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. — М., 2006.
8. Мусоямов З.М. Структурно-семантический анализ терминов программного обеспечения компьютера (на материалах таджикского и английского языков). дисс.канд.филолог.наук. Душанбе 2017
9. Лутовинова, О.В. Виртуальный дискурс: к определению понятия [захираи электронӣ] / О.В. Лутовинова. [захираи электронӣ]. URL: <http://www.lingvomaster.ru/files/178.pdf>. Санаи мурочиат: 18.10.2022.
10. Рублева, О.С. Некоторые особенности компьютерного дискурса / О.С. Рублева [захираи электронӣ]. URL: www.lingvomaster.ru/files/190.pdf. Санаи мурочиат: 14.10.2022.
11. Шарипов, Т. (Компьютерная лексика таджикского языка. дис. канд. филол. наук: 10.02.22 / Т. Шарипов. – Душанбе, 2003. – 160 с.

НАЗАРИЯИ ЗАБОНШИНОСИ РОЦЕЪ БА ЛЕКSIKAИ КОМПЮТЕРӢ ДАР ЗАБОНӢОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

Бо рушди ин ё он соҳаи дониш (илм, техника, фарҳанг) забони мувофиқ барои мақсадҳои махсус низ инкишоф меёбад. Таъсиси аввалин мошини электронии ҳисоббарор дар нимаи аввали асри 20 ибтидои ташаккули истилоҳот дар соҳаи техникаи ҳисоббарор гардид.

Ҳадафи ин мақола баррасии назарияи забоншиносон роҷеъ ба лексикаи компютерӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мебошад.

Рушди доимо афзояндаи технология ва пайдоиши низоми истилоҳоти компютерӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, инчунин зарурати муайян кардани хусусиятҳои сохторӣ ва семантикии ин истилоҳот аз рӯи ташаккули онҳо ва мутабиқсозии онҳо дар забонҳои муқоисашаванда масъалаи мубрами забоншиносии муосир мебошад. Ғайр аз он, омӯзиши муқоисавии истилоҳи компютерӣ барои муайян намудани аломатҳои семантикӣ мусоидат мекунад, ки ба номҳои дастгоҳҳои наватарини техникӣ дохил карда мешаванд. Мубрами мавзӯ, инчунин ба ҷанбаи шумораи нокифояи калимаҳои тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ дар марҳилаи кунунӣ рушди он вобаста аст. Дар бахшҳои гуногуни фаъолияти инсонӣ, технологияи компютерӣ, технологияҳои мобилӣ ва интернет, шумораи ҳуҷҷатҳои гуногуни дастгоҳҳои техникӣ, ба монанди смартфон, коммуникатор, ноутбук ва порталҳо (порталҳо, блогҳо, чатҳо, форумҳо ва ғайра) мавриди истифода қарор мегиранд.

Калидвожаҳо: лексикаи компютерӣ, дискурси компютерӣ, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, назарияҳои забоншиносӣ, техникаи компютерӣ, системаи истилоҳоти компютерӣ.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ТЕОРИИ К КОМПЬЮТЕРНОЙ ЛЕКСИКЕ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

С развитием любой сферы знания (науки, техники, культуры) развивается и соответствующий язык для специальных целей. Создание первой электронно-вычислительной машины в первой половине XX века положило начало формированию терминологии сферы вычислительной техники.

Цель данной статьи - рассмотреть подход лингвистов к компьютерной лексике на таджикском и английском языках.

Постоянное развитие технологий и появление системы компьютерной терминологии в таджикском и английском языках, а также необходимость определения структурных и семантических особенностей этих терминов на основе их образования и адаптации в сопоставляемых языках являются важными вопросами современного языкознания. Кроме того, контрастное исследование компьютерной терминосистемы содействует раскрытию семантических знаков, которые входят в ядро наименований новейших технических

приспособлений. Актуальность работы продиктована также недостаточным числом исследований словообразовательного анализа таджикской компьютерной терминосистемы в сопоставлении с английским языком на современном этапе ее развития. В разных отраслях человеческой деятельности употребляются компьютерная техника, мобильные и интернет-технологии, количество различных документов на бумажных и электронных носителях постоянно увеличивается, в последнее время возрастает также количество новых типов технических устройств, таких как: смартфон, коммуникатор, ноутбук и виды связи (порталы, блоги, чаты, форумы и т.д.).

Ключевые слова: компьютерная лексика, компьютерный дискурс, таджикский язык, английский язык, лингвистические теории, компьютерная техника, система компьютерной терминологии.

LINGUISTIC THEORIES TO COMPUTER VOCABULARY IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

With the development of any field of knowledge (science, technology, culture), the corresponding language for special purposes also develops. The creation of the first electronic computer in the first half of the twentieth century marked the beginning of the formation of terminology in the field of computer technology.

The purpose of this article is to consider the approach of linguists to computer vocabulary in Tajik and English.

Constantly developing and formed computer terminology system of the Tajik and English languages and also need to define structural and semantic features of this terminology in terms of their education and adaptation in the compared languages. Besides, the contrastive research of a computer terminology system promotes disclosure of semantic signs which enter a kernel of names of the latest technical devices. The relevance of work is dictated by also insufficient number of researches of the word-formation analysis of the Tajik computer terminology system in comparison to English at the present stage of its development. The different industries of human activity are used the computer equipment, mobile and Internet technologies, the number of various documents on paper and electronic media constantly increases, also the quantity of new types of technical devices, such as increases recently: smartphone, communicator, laptop and types of communication (portals, blogs, chats, forums, etc.).

Keywords: computer vocabulary, computer discourse, Tajik language, English language, linguistic theories.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Одинаева Малиҳа** – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, докторант (PhD)-и кафедраи филологияи англис. **Нисшонӣ:** 734019, ш. Душанбе, кӯча. Мухуммадиев, 17/6. Тел.: 992 501225303, E-mail: Omaliha@mail.ru

Сведение об авторе: **Одинаева Малиха** – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, докторант (PhD) кафедры английской филологии. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухуммадиева 17/6. Тел.: 992 501225303, E-mail : Omaliha@mail.ru

Information about the author: **Odinaeva Maliha** - Tajik international university of foreign languages named after Sotim Ulughzoda, doctoral student (PhD) of the Department of English Philology. Address: 734019, Dushanbe, st. Muhummadieva 17/6. Phone: 992 501225303 E-mail: Omaliha@mail.ru

ОСОБЕННОСТИ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЙ ГРУППЫ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ С ПОНЯТИЕМ «ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНО ОДАРЕННЫЙ» В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Сулаймонов Дж. И.

Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрав

Основной лексической единицей, выражающей понятие «интеллектуально одаренный», является прилагательное «боакл», семантическая структура которого представлена следующими лексико-семантическими вариантами:

- «обладающий умом» - о непосредственном носителе признака (бачаи боакл);
- «свидетельствующий об уме» - о внешности человека (чашмони хушёр);
- «свидетельствующий о находчивости, живости ума» - о речевых произведениях, результатах творческой деятельности человека, о предметах, создание которых является результатом синтеза умственной и физической деятельности человека (кори боаклона – умная работа, умные речи нутки бофаросат; умный совет маслиҳати окилона; умная книга китоби пурмазмун, умная голова одами окил);
- «обладающий хитростью, неразборчивый в средствах» - о лицах, характеризующихся отрицательной оценкой (маккор, фиребгар, хиллагар, найрангбоз и т.д.);
- «свидетельствующий о хитрости» - о деятельности человека, характеризующейся отрицательной оценкой, и ее результате (зирак, хушёр,);
- «обладающий мастерством» - о людях, названных по роду занятий (коргари боакл);
- «свидетельствующий о мастерстве» - о деятельности человека, требующей специальной подготовки (умные речи нутки бофаросат; умный совет маслиҳати окилона).

Что касается прилагательных, умный *-боакл, соображающий - бофаҳм, рассудительный боандеша, разумный - хирадманд, дальновидный - дурандеш*; разумное существо - махлуки боакл; разумная деятельность человека - фаолияти боандешаи инсон то его семантическая структура состоит из 3 лексико-семантических вариантов, объединенных синонимическим отношением:

1. «обладающий умом» - о непосредственном носителе признака (марди дурандеш);
2. «свидетельствующий об уме» - о внешности человека, о результате речевой и интеллектуальной деятельности; о поведении и свойствах характера человека (суҳбати одилона, нигоҳи окилона).
3. «осознанный, идущий от ума» - о чувствах, поступках (разумные доводы далелҳои маъкул).

Важными особенностями семантики прилагательных как особого лексико-грамматического класса слов являются, как известно, их семантическая элементарность и гомогенность. В содержании исследованных в настоящей работе прилагательных **умный - боакл, сообразительный - бофаҳм** эти **общеадъективные** свойства проявляются в следующем:

1. ядерные денотативные семы представлены в их семантике лишь семей «ум / акл»;
2. периферийные семантические признаки, дополняющие содержательное ядро данных прилагательных, не выходят за пределы понятия «умный /боакл» и передают наиболее важные аспекты этого широкого понятия. Представляется, что сложность, многоаспектность понятия «умный» является тем объективным, внеязыковым фактором, который обуславливает широту семантических возможностей исследуемых слов, не нарушая при этом их смысловой гомогенности.

Следует отметить, что потенциальными семами боакл являются:

- 1) «СПОСОБНОСТЬ УЧИТЬСЯ, ПОЛУЧАТЬ ОБРАЗОВАНИЕ»;

Собственно говоря, поскольку я — ты уж меня прости — умнее большинства людей, то и ошибки мои соответственно оказываются намного более серьезными.; Моряку очень хотелось увидеть своими глазами чудеса Волшебной страны, маленьких человечков Жевунов и Мигунов, соломенного Страшила, получившего от Гудвина умные мозги из отрубей, булавок и иголок, Железного Дровосека с его шелковым сердцем, говорящих зверей и птиц, город, украшенный изумрудами [НКРЯ]; Эшон умедворй ба фарзанди **боакл** ва сохибирода оранд, аммо ин масъала натанҳо ба майлу хоҳиш вобаста буда, фақат кӯшиш дар ин масир метавонад умедворонро ба кӯи мурод расонад; Аз ин рӯ, чехраи Юсуф дар достон, пеш аз ҳама, чун ҷавони дурандеш, босабру таҳаммул, донову **боакл**, покизаву ростгӯ, саховатманду инсондӯст, зебопарасту сохибмаром чилвагар мегардад. [НКТЯ]

2) «ОБРАЗОВАННОСТЬ»;

Вежливый, красивый, умный, он получил вскоре особую работу, из тех, что могут найтись только в таком заведении, как «Горбин и Бэрк».; Мо аҳд кардем, ки ҷавонони **боакл**, хушманд ва боғайратро ба таҳсили ғоибона тавсия намоем[НКТЯ].

3) «СООБРАЗИТЕЛЬНОСТЬ»;

Рахим, ки бисёр бачаи **боакл** буд, аз дил гузаронид: «Ман бояд ҷазои бародарамро диҳам, то ки дигар беинсофӣ накунад.» [НКТЯ]; И люблю в выходной день утром залезать к папе в кровать, чтобы поговорить с ним о собаке: как мы будем жить просторней, и купим собаку, и будем с ней заниматься, и будем её кормить, и какая она будет потешная и умная, и как она будет воровать сахар, а я буду за неё сам вытирать лужицы, и она будет ходить за мной, как верный пёс.

Можно предположить, что совмещение этих сем в структуре БОФАҲМ основывается, во-первых, на причинно-следственной связи - ум является предпосылкой и способности учиться, и образованности. С другой стороны, можно предположить, что закреплённость именно этих сем в содержании бофарҳм обусловлена внеязыковой действительностью - возрастающей ролью образования в жизни современного общества.

Потенциальными семантическими признаками в сообразительный - бофаҳм являются:

1) «СПОСОБНОСТЬ УЧИТЬСЯ, ПОЛУЧАТЬ ОБРАЗОВАНИЕ»;

А к тому же Шляпа требовала от него слишком многого — сейчас Гарри не чувствовал себя ни сообразительным, ни остроумным, ни тем более храбрым; Этот Линг оказался довольно сообразительным и перенимал солдатскую науку быстро, но он не мог взять деревянную саблю, выстроганную Урфином; Скоро они подружили, и Буковка, которая была очень сообразительная, придумала такую вещь: она сказала, что они с Листиком неэкономно тратят время, так как ходят в библиотеку вдвоем, в результате чего у них остается меньше времени на чтение. [НКРЯ] ; Ман он рӯз дидам, ки ӯ аз ҳамаи шариконаш, ки дар он ҷо буданд ва яке аз онҳо домуллои худа'м буд, боаклонатар ва донишмандонатар гап мезад[6, с. 242];

3) «ДЕЛОВОЙ, ПРАКТИЧЕСКИЙ СКЛАД УМА»;

Он, конечно, был умен — все говорили, что он гениален — в работе, я имею в виду; — Может быть, ты уже догадался? Ты ведь вообще-то умный человек, Северус. Ты был мне хорошим и верным слугой, и я сожалею о том, что сейчас произойдет; Теперь, дружок хочу, чтоб глубже ты меня надел, Я все увижу, мне не ошибиться, Насколько ты трудолюбив, хитер, умен и смел, И я отвечу, где тебе учиться!

4) «СООБРАЗИТЕЛЬНОСТЬ, НАХОДЧИВОСТЬ, ЖИВОСТЬ УМА».

Большее по сравнению с умный — боакл число потенциальных сем в ум - акл и большее число лексико-семантических вариантов, составляющих его смысловую структуру, позволяет утверждать, что смысловые возможности умный - боакл значительно шире, чем смысловые возможности сообразительный - бофаҳм. Это подтверждает известное положение о том, что исконное слово, как правило, обладает более богатым семантическим потенциалом по сравнению с заимствованным словом.

Смысловые отношения умный – боақл / сообразительный -бофаҳм должны быть определены как синонимические. Основанием для этого является совпадение их ядерных сем; частичное совпадение сочетаемости с существительными - общими именами лица; возможности заменяться в стилистически нейтральных контекстах. В них **умный-боақл, знающий - доно, сообразительный - бофаҳм** указывают на способность определяемого лица понимать собеседника, оценивать разнообразные ситуации действительности, а также на способность учиться, получать образование.

Индивидуальные смысловые особенности данной синонимической пары обусловлены прежде всего различными наборами их потенциальных сем.

Отсутствие в бофаҳм семы «деловой, практический ум» позволяет ему функционировать в контекстах, в которых оно прямо указывает на неспособность человека добиться успеха в житейском смысле слова, например: У боре ба мо дар бораи як яtimi **доно** ва бои фиребгари нодон ҳикояте кард, ки ханӯз аз ёдам набаромадааст [6, с. 40].

С другой стороны, однородность выражаемого бофаҳм содержания, сгущение в нем интеллектуального признака обуславливает возможность его употребления в несвойственных прилагательному умный - боақл контекстах, связанных с обозначением рассудочного, рационального подхода к жизни, преобладания разума над чувствами, например: Қозй маро баробари сараш бардошта баъд аз он ки ба замни гузошт ва:—илоҳй калон шавй, мулло шавй, доно шавй!— гуён аз кисабағалаш як дона конфети чойдорй, ки ба қоғазй сурх печондағй буд, бароварда дод ва аз падарам пурсид:— писарча мехонад?[6,с. 73].

Отношения между **умный - боақл и знающий - доно** «свидетельствующий об уме» следует также рассматривать как синонимичные по своему характеру. Частично совпадающей и единственной для умный - боақл группой их сочетаемости являются существительные, описывающие внешность человека. Передаваемое умный-боақл в этом случае содержание является, по нашему мнению, идентичным. Следует отметить, однако, что умный-боақл, сообразительный – бофаҳм значительно чаще, чем знающий - доно, употребляется для описания внешности.

Результаты исследования позволяют утверждать, что основой переноса изучаемых прилагательных на результаты умственной деятельности человека являются разные семы. По сравнению с прилагательными **умный - боақл и знающий - доно**, варьирующими собственно интеллектуальный признак, периферийные прилагательные исследуемой группы характеризуются меньшей смысловой однородностью. Так, мудрый - оқил сочетает в себе указание на «ум» с указанием на нравственные качества; **разумный – хирадманд, дурандеш** сочетают указание на «ум» с указанием на качества характера, а именно «умеренность, сдержанность». Как «нравственные достоинства», так и «умеренность, сдержанность» представляют собой граничащие с умом участки реальной действительности, что и является основой смысловой связи соответствующих сем, а следовательно, и исследуемых прилагательных. Названные семы могут рассматриваться как связующие звенья между лексико-семантической группой прилагательных, выражающих наличие ума, и лексико-семантическими группами, выражающими нравственные понятия и черты характера человека.

Таким образом, сочетание в структуре значения прилагательных смысловые отношения между членами подгруппы периферийных прилагательных (мудрый - оқил, рассудительный - дурандеш, разумный - боандеша, проницательный - бофаросат, остроумный - нуқтасанҷ; являются видовидовыми (экво-нимическими) отношениями, которые устанавливаются на основе их родовидовой отнесенности к ядерным прилагательным умный - боақл и сообразительный – бофаҳм. Последние могут в условиях соответствующего контекстуального уточнения передавать более узкое содержание видовых терминов, например:

1) указывать на способность правильно оценивать бытовые, житейские ситуации (что составляет семантическую специфику разумный боандеша, окил –мудрый: – Должно быть, эту сказку нарочно придумали, чтоб какие-нибудь глупые коротышки приучались совершать хорошие поступки, – сказал Незнайка. – Это разумное объяснение, – сказала Кнопочка. – Очень разумное, – согласился Незнайка.

Семы, указывающие на разные стороны человеческой личности, обеспечивает непрерывный характер семантических связей данной лексико-семантической группы в лексической системе языка или на проницательность (что является семантической спецификой разумный - хирадманд): Питер прикрыл дверцу шкафа, но не защелкнул ее; как всякий разумный человек, он, понятно, помнил, что ни в коем случае не следует запираť самого себя в шкафу. Это похвально, разумеется, похвально. Вы производите впечатление очень разумной девушки. Но сейчас разговор между нами такой серьезный и тайный, что придется говорить чистую правду [НКРЯ].

Следует отметить, что в современном русском языке прилагательное **разумный** обозначает не только личностные качества человека, но и чаще всего синонимичен со словом **лучше**: – Раз уж Альберт появился в тех краях, так, наверно, он еще вернется. Пожалуй, самое разумное – возвратиться на поляну. Это соображение показалось друзьям и впрямь разумным, и Муфта развернул машину.

Видовые имена (по отношению к семантическому ядру группы, образованному родовыми прилагательными) могут являться синонимами по отношению друг к другу. В пределах исследуемой подгруппы синонимические отношения связывают прилагательные разумный - бофахм и здавомыслящий – хушфикр. Данные прилагательные и в русском и в таджикском языках выражают различные стороны понятия «разумный - боакл, здавомыслящий - хушфикр», причем первое подчеркивает способность умозрительно воспринимать вещи отвлеченного характера; второе - способность правильно оценивать бытовые, житейские ситуации, непосредственно касающиеся носителя признака. Они характеризуются совпадающей сочетаемостью с общими именами лица. Например: Не может же здавомыслящий человек полагать, что кто-нибудь купит такую развалюху. Благодарение богу, в нашей партии нашлись два здавомыслящих человека — лорд Джон и я, — иначе сумасбродство и горячность наших ученых мужей привели бы к тому, что мы вернулись бы в Лондон с пустыми руками. И это потребует от тебя усилия воли, потребует переделки себя. Чтобы стать здавомыслящим, надо стать послушным. Он помолчал, словно для того, чтобы до Уинстона дошел смысл сказанного [НКРЯ]; Следует отметить, что прилагательное здавомыслящий в таджикском языке чаще всего имеет значение «обладать здавомыслием»: Масалан, ду касс дар паси панчара бошанд, одами **хушфикр** дар берун гулҳои тару тозаи дарахтонро мебинанд.

При переносе разумный на результаты деятельности человека ведущей является дифференциальная сема «логичность»; в соответствующем переносе разумный участвуют все семы его основного значения.

Другой синонимичной парой в пределах исследуемой подгруппы в русском и таджикском языках являются прилагательные · сообразительный – бофахм; находчивый-ботадбир, удабаре; остроумный - аскиягуй, изобретательный –ботадбир, бомахорат; · работающий коргар, смекалистый –зирак, · неглупый - боакл, толковый - пухта, понятливый - бофахм, догадливый - хушфахм и т.д.

Эти лексические единицы являются выразителями единого понятия «разумный, здавомыслящий», характеризуются частичным совпадением лексической сочетаемости и семного состава и оказываются взаимозаменяемыми в контекстах, обуславливающих реализацию их дифференциальной семы «практичность» (т. е. осторожность, способность предвидеть отрицательные последствия совершаемых поступков), например:

Когда вы явились сюда, я готов был поклясться моим париком, что вы потребуете у нас много больше. — Вы очень догадливы, доктор, — сказал капитан. — Явившись сюда, я хотел потребовать расчета, ибо у меня не было ни малейшей надежды, что мистер Трелони согласится выслушать хоть одно мое слово; Но сначала ты должен развязать нам ноги, иначе мы ничего не сделаем и ничего не скажем. — Мои дорогие догадливые глупцы, — прошипел Гришнав. — Всё, что вы имеете, и всё, что вы знаете, из вас вытрясут в надлежащее время; Во-первых, что ваш муж, к счастью, глупец и тупица; затем, что вы находитесь в затруднении, чему я несказанно рад, так как это даст мне возможность оказать вам услугу, — а видит бог, я готов броситься за вас в огонь; и наконец, что королеве нужен смелый, находчивый и преданный человек, готовый поехать по ее поручению в Лондон[НКРЯ].

Об этом свидетельствуют сходство их семного состава, частичное совпадение сочетаемости и возможность взаимозаменяемости в сочетаниях с существительными, обозначающими результаты умственной деятельности как основу чьих-либо последующих действий.

Прилагательное *проницательный*- *нуқтасанч*, интерпретируется нами как видовое по отношению к *умный* - *боақл*, и *сообразительный* - *бофаҳм* на основе имеющейся в его семантической структуре дифференциальной семы «острота ума, проницательность». Например: *Ў муомилаҳои хуби ўро, одами хуб, бофаҳм, санъатшинос, дурандеш будани вазирро ва пурғазабу шерсифат буданашро низ донад, аз ин рӯ тамоми роҳ андешаю муҳокима карда меравад; Шаҳси сарватдор дар назари худ хирадманд аст, вале бенавои бофаҳм ўро хуб мешиносад. Вақте, ки одилон шод шаванд, ифтихормандӣ бузург аст; вале вақте, ки шарирон мартаба ёбанд, мардум ноёб мешаванд.* [НКТЯ]; Потрясенный сценой самосожжения, Гарри забыл, зачем он тут, но тотчас все вспомнил, как только Дамблдор сел в кресло с высокой спинкой и устремил на мальчика проницательные голубые глаза; — Это-то да, но ведь не он решает, кто станет чемпионом, правильно? — весьма проницательно отметил Фред. — Сдается мне, что как только этот судья узнает, кто хочет участвовать, он выберет лучшего из каждой школы и внимания не обратит, сколько тому лет; — Переспросил Дамблдор, бросив на Гарри поверх Омута памяти так хорошо знакомый проницательный взгляд, от которого Гарри всегда становилось не по себе: ему казалось, что директор видит его насквозь, лучше даже, чем Волшебный глаз Грюма. [НКРЯ].

Как свидетельствуют примеры, отношения между указанными прилагательными дополняются различием градуального характера. В русском языке прилагательное *проницательный* чаще всего сочетается с неодушевленными существительными *взгляд* и *глаза*.

Таким образом, исследование показало, что полисемантические ядерные прилагательные анализируемой группы проявляют отношения синонимии в своих основных значениях и не вступают в системные отношения друг с другом, употребляясь в производных значениях.

**Рецензент: Хасанова Ш.Р. – к.ф.н., доцент ТМУИЯ им. С. Улугзода
Литература:**

1. Аванесов, Р.И. Описательная диалектология и история языка. В кн.: Славянское языкознание. Доклады советской делегации; Международный съезд славистов (София, сент.1963). - М., 1963. - С. 293-318.
2. Адам, Д. Восприятие, сознание, память: Размышления биолога; пер. с англ. Под ред. Е.Н.Соколова. - М.: Мир, 1983. - 152 с.
3. Бережан, С. Г. К семасиологической интерпретации явления синонимии [Текст] / С. Г. Бережан // Лексическая синонимия. - М., 1967. - С. 43-56;
4. Виллю-ман, В. Г. Английская синонимика [Текст] / В. Г. Ви-люман. - М., 1980. - 128 с.
5. Овсянникова, В. И. Лексическая сочетаемость и семантическая структура группы английских прилагательных со значением умственных способностей [Текст]: автореф. дис. ... канд. филол. наук / В. И. Овсянникова. М., 1984. - 16 с.;

6. Ожегов, С.И. Словарь русского языка. 9-е изд. испр. и доп. - М.: Сов. энциклопедия, 1972. - 846 с.
7. Садриддин Айний. Ёддоштҳо, часть 1, 2. Душанбе: Адиб, 1990.— 352 с.
8. Толковый словарь русского языка: Пособие для учащихся нач. школ /В.Г.Бйргаков и др.; Под ред. Пахмутова М.И., ^екучева А.Б., Шанского Н.М. Л.; Просвещение, 1982.- 384 с.
9. Тарханова, Т. В. Системные отношения в лексико-семантической группе (на материале ЛСГ прилагательных, обозначающих умственные способности человека в современном английском языке) [Текст]: автореф. дис. ... канд. филол. наук / Т. В. Тарханова. - Челябинск, 1987. - 16 с.;
10. Шамова, Е. Н. Особенности понятия «интеллектуально одаренный, умный» в современном английском языке [Текст] / Е. Н. Шамова // Вестник ВГПУ. 2000. № 2. С. 105-106.
11. <https://ruscorpora.ru> - Национальный корпус русского языка [эл. ресурс].
12. https://tajik-corpus.org/tajik_corpus/search - Tajik National Corpus [electronic resource].

ОСОБЕННОСТИ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЙ ГРУППЫ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ С ПОНЯТИЕМ «ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНО ОДАРЕННЫЙ» В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье рассматриваются наиболее частотные единицы лексико-семантической группы прилагательных, участвующих в выражении понятия «интеллектуально одаренный». Подчеркивая особенности семантических структур единиц исследуемой группы, автор раскрывает характер смысловых связей между прилагательными, составляющими ядро ЛСГ, и периферийными единицами и приходит к выводу об их качественном различии. Лексико-семантическая группа слов, которая участвует в выражении понятия «интеллектуально одаренный» в русском и таджикском языках формируется ядерными прилагательными *боақл* и *бофаҳм*, а также периферийными прилагательными *доно*, *хирадманд*, *бофаҳм*, *оқил* и другими.

В настоящей статье рассматриваются наиболее частотные адъективные слова со сложной семантической структурой. Анализ показал, что словам данной группы свойственна многосторонняя и многоаспектная характеристика свойств человека.

Ключевые слова: *прилагательное, слова, русский язык, таджикский язык, свойства человека, умный, синоним, лексико-семантический.*

ХУСУСИЯТҲОИ ГУРҶҲИ ЛЕКСИКӢ-ЛУҒАВИИ СИФАТҲОИ ИФОДАГАРИ «ИСТЕЪДОДИ ЗЕҲНӢ» ДАР ЗАБОНҲОИ РУСӢ ВА ТОЧИКӢ

Дар мақола воҳидҳои маъмултарини гурӯҳи лексико-семантикии сифатҳои ифодагари мафҳуми «истеъдоди зеҳнӣ» мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф хусусиятҳои сохти маъноии воҳидҳои гурӯҳи таҳқиқшавандаро ишора намуда, хусусияти муносибатҳои семантикии байни сифатҳоеро, ки ядро ва воҳидҳои музофотири ташкил медиҳанд, ошкор намуда, дар бораи аломатҳои фарқкунандаи онҳо ҳулосабарорӣ кардааст. Гурӯҳи луғавӣ-маъноии калимаҳое, ки дар ифодаи мафҳуми «боистеъдод» дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ мавҷуданд, сифатҳои боақл ва бофаҳм, инчунин синонимҳои онҳо калимаҳои доно, хирадманд, бофаҳм, оқил мебошанд.

Дар ин мақола калимаҳои маъмултарини сифатӣ бо сохтори мураккаби семантикӣ баррасӣ мешаванд. Таҳлил нишон дод, ки калимаҳои ин гурӯҳ хусусияти бисёрҷониба ва гуногунҷабҳа, ки ҳос ба инсон ҳастанд, доранд.

Калидвожаҳо: *сифат, калимаҳо, забони русӣ, забони тоҷикӣ, хусиятҳои инсонӣ, интеллектуалӣ, синоним, лексикӣ-семантикӣ.*

FEATURES OF THE LEXICO-SEMANTIC GROUP OF ADJECTIVES WITH THE CONCEPT OF "INTELLECTUALLY GIFTED" IN THE RUSSIAN AND TAJIK LANGUAGES

This article discusses the most frequent units of the lexico-semantic group of adjectives involved in the expression of the concept of "intellectually gifted". Emphasizing the features of the

semantic structures of the units of the group under study, the author reveals the nature of the semantic relationships between the adjectives that make up the core of the LSG and the peripheral units and comes to the conclusion about their qualitative difference. The lexico-semantic group of words that is involved in the expression of the concept of "intellectually gifted" in the Russian and Tajik languages is formed by nuclear adjectives *boakl* and *bofahm*, as well as peripheral adjectives *dono*, *hiradmand*, *bofahm*, *okil* and others. This article deals with the most frequent adjectival words with a complex semantic structure. The analysis showed that the words of this group are characterized by a multilateral and multifaceted characteristic of human properties.

Keywords: *adjective, words, Russian language, Tajik language, human properties, smart, synonym, lexico-semantic.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сулаймонов Ҷамолидин Илҳомович – Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н. Хусрав, ассистенти кафедраи забон ва адабиёти рус. Нишонӣ: ш. Бохтар, кӯчаи Айнӣ, 67. Тел.: 907-64-97-94*

Сведение об авторе: *Сулаймонов Джамолидин Илхомович - Бохтарский государственный университет, ассистент кафедры русского языка и литературы Бохтарского государственного университета имени Н.Хусрав. Адрес: г. Бохтар, ул. Аини, 67. Тел.: 907-64-97-94*

Information about the author: *Sulaymonov Jamolidin Ilhomovich, Bokhtar State University named after N. Khusrav, assistant of the Department of Russian Language and Literature. Address: Bokhtar, st. Aini, 67. Phone: 907-64-97-94*

КАЛИМАСОЗИИ ПАСВАНДИ -ИШ ДАР ДОСТОНИ “ЛАЙЛӢ ВА МАЧНУН”-И ШАМСИДДИН ШОӢИН ВА МУҚОЙСАИ ОН БО ДОСТОНИ ӢАМНОМИ НИЗОМӢ

Тоирзода А.Р.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Достони “Лайлӣ ва Мачнун” охирин тазминест, ки пас аз 700 соли аз ҷониби Низомӣ навишта шудани аввалин достони Ӣамном Шамсиддин Шоҳин сурудааст. Умумият ва тафовутҳои хатти сюжет, хислати персонажҳо, истифодаи воситаҳои тасвири бадеиро дар достони “Лайлӣ ва Мачнун”-и Шоҳин профессор Холиқ Мирзозода таҳқиқ намуда, оид ба тақлид ва ё пайравӣ кардан ё накардани Шоҳин ба достонҳои Ӣамноми Низомӣю Амир Хисрав чунин навиштааст: “Тақлиди вай ба Низомӣю Хисрави Деҳлавӣ ба ном аст. Мумкин аст, ки шоир бо ин роҳ ҳурмати ин ду суҳанвари пеш аз худ гузаштаре ба ҷо оварда бошад. Агар вай ба онҳо тақлид мекард, бояд дар Ӣама бобат аз ақиби онҳо мерафт ва мутаоқибии принципи онҳо роғи меодшт” [9, 107].

Аз худ нишон додани маҳорати баланди эҷодиро Шоҳин дар боби “Гуфтор дар сабаби назм ва таълифи китоби мустаоб”- достонаш чунин таъкид кардааст:

Бастам ба ҳазор пухта хоме,

Пирояи Хусраву Низомӣ [2, 166].

Беҳтар будани тазмини худ ва сусту заифии дигар достонҳо дар хотимаи асар чунин қайд кардааст:

Рафтанд ду-се ба сустгомӣ,

Дунболаи Хусраву Низомӣ.

Ҳарчандки роҳ баркушоданд,

Аз роҳ фаротар уфтоданд [2, 275].

Забони ашъори Шоҳин суфтаву равон буда, ӯ дар баробари идома додани анъанаи гузаштагон дар корбурди калимаву ибора ва тобишҳои маъноии онҳо шоири тозақору наовар аст. Ба қавли Х.Мирзозода, “Шоҳин бо ифодаҳои тайёри адабиёти классикӣ маҳдуд нашуда, ифодаҳои нави адабиро ҳам эҷод намуд ва хизмати бузурги ӯ дар он аст, ки барои ба нормаи забони адабӣ даровардани калима ва ибораҳои умумию Ӣамафаҳми халқӣ кӯшид ва ба ин восита, аз як тараф, забони адабиро ба забони зинда наздик овард, аз тарафи дигар, қисман ҷорҷӯбаи то он вақт шикастанашаванда тасаввуркардаи шоирони асрашро вайрон кард” [9, 185].

Забони достони “Лайлӣ ва Мачнун”-и Шамсиддин Шоҳин бою рангин буда, хусусиятҳои луғавию маъноӣ ва сохторию морфологӣ ба худ хос дорад. Тавассути пешванду пасвандҳо сохта шудани калимаҳо роҳи калимасозии морфологӣ арзёбӣ кардаанд [14, 95], ки дар натиҷаи корбурди онҳо калимаҳои сохта ба вучуд меоянд [2, 170]. Нақши пасвандҳои исмсоз дар пайдоиши мафҳумҳои марбут ба шахс, макон, номи предметҳои гуногун ва исмҳои маънӣ (абстракт) муҳим буда, онҳо дар забони асарҳои бадеӣ маҳсулнокии гуногун зоҳир мекунанд. Чунончи, Ш.Рустамов ин нуктаро дар мавриди пасванди **-иш** ин гуна баён кардааст: “суффикси **-иш** серистеъмол, вале каммаҳсул аст. Вай аз асоси замони ҳозираи феъл исми амал месозад: **хониш, хориш, таркиш, ситоиш ...**” [14, 138].

Дар забони осори классикӣ серистеъмол будани ин пасванд гувоҳи таърихи тулонии пайдоиш доштани онро собит менамояд. Ин мазмунро қаблан Ш.Ниёзӣ роғиштааст, ки “пасванди **-иш** таърихи хеле қадимаи калимасозӣ дошта, шакли ба тағйироти фонетикӣ дучор омадаи **-ишт//иш** (болишт//болиш) мебошад [11, 27]. Ш.Рустамов дар атрофи масъалаи мазкур изҳори андеша намуда, навиштааст, ки “ба воситаи суффикси **-иш** аз феълҳои таркибии номӣ, ба истиснои калимаи **сарзаниш** исм

сохта нашудааст. Дар адабиёти классикӣ варианти ин суффикс **–ишт** (бадкуништ, ромишт) низ дучор мешавад” [14, 139]. Ин муддаоро мо бо далели дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” истинод шудани ин байти Фирдавсӣ тасдиқ карда метавонем: **бадкуниш//бадкуништ** (бадкор, бадкирдор, бадамал; шарир):

Аз он бадкуниш деви рӯйи замин,

Бипардозу пардохта кун дил зи кин [16, 128].

Морфемаи **иш** дар забони яғнобӣ барои ифодаи мафҳуми ҷонишини ишоратии **ин** ва шакли **–ишт** вазифаи бандаки феълии шахси сеюми танҳои замони гузашта иҷро мекунад: **акунист** – мекард; **аносишт** – мегирифт; бандаки хабарии шахси дуюми замони ҳозира мебошад: *Ту ҷокора одам ишт?* (Ту ҷӣ хел одамӣ?) [8, 96].

С. Раҳматуллозода дар рисолаи “Калимасозии исм” ба хусусияти серистеъмоли доштани пасванди **–ъш** (-иш) ишора намуда навиштааст, ки “Дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ асосан мисли забони меёр исми маънӣ месозад. Аммо дар маводи мо ба исми моддӣ ва макон далолат мекунад, ки барои ҳамаи тоҷикон маълуманд: **чапъш** (модабузи аз як то дусола), **шуръш** (шӯриш, бўрон, гирдбоди барфӣ; тундбод, дама), **хоръш** (обила ва хориши пӯсти бадани инсон ва ҳайвон), **гардъш** (гардишгоҳ, хамгашт) [15, 102].

Бояд зикр намуд, ки дар калимаи **чапъш** мо вожаи сохтаро мушоҳида намекунем ва он аз решаи **чап+ъш** сохта нашуда, калимаи рехта мебошад. **–ъш** ҷузъи бевоситаи таркиби овозии **чапъш** буда, он аз як морфемаи духичой (ча-пъш) иборат аст; калимаи **шуръш**, воқеан, вожаи муштак маҳсуб ёфта, он аз решаи “шӯр” (1) ҳайҷон, изтироб; ғулғула; фарёд, фиғон; 2) ошӯфтагӣ, фитна, фасод, фасод; 3) мавҷ задани об, пурмавҷӣ, талотуми об; 4) туғён, ғалаён, авҷгирӣ; ишқ) ва пасванди **–ъш** қаблан исми амал сохтааст. Вожаи **шуръш** (шуриш) дар забони адабӣ ба ду маъно: 1) ба изтироб омадан; ҷӯшу хурӯш; 2) ихтилол, ошӯб, фитна, балво, исён [17, 610] мустаъмал будааст. Маънои духӯра пайдо кардани калимаҳои **хоръш** (хориш – исми амал: хоридан; **хориш//хоришак** – номи беморӣ) ва **гардъш** (гардиш – исми амали гаштан: ҳаракат кардан, ҷарх задан; **гардъш** – исми макон: хамгашт) дар натиҷаи минбаъд маънои маҷозӣ пайдо кардани ин вожаҳо дар робита ба мафҳуми амалеро, ки онҳо бевосита ифода мекунанд, пайдо шудааст. Масалан, дар достони “Лайлӣ ва Мачнун” Шоҳин калимаи **шуришро** ба маънои “туғён, талотуми олами ботинии инсон”, ки дар ҷунин маврид он падидаи табиӣ ва ё номи ҳодисаи табиӣ хусусияти предметӣ пайдо карда нест:

Гар шуриши хотирам намебуд,

Мекардаму дастбӯси ту зуд [2, 233].

Ё ин ки: *Зинҳор зи сӯғи ман хабар деҳ,*

Бар шефта шурише дигар деҳ [2, 263].

Шоҳин калимаи **гардишро** ба сифати ҷузъи асосии ибораи фразеологӣ “гардиши фалак” ба маънои “ҳаракати сайёраҳо; тақдир, қисмат” кор фармудааст:

Лекин ҷӣ кунам зи гардиши даҳр,

Ман нӯшаму ӯ фитода дар заҳр [2, 241].

Пасванди **–иш** дар забони ваҳонӣ морфемаи шакли ҷамъсоз маҳсуб меёбад: **аръс** (рус) – **аръсиш** (русҳо) ва он аз ҷиҳати таркиби овозӣ ба пасванди **–иш**-и тоҷикӣ монанд бошад ҳам, аз лиҳози маъно ва вазифаи грамматикӣ ягон умумият надорад.

Профессор М.Қосимова дар асоси маводи забони адабӣ пасванди **–иш**-ро танҳо исмсоз номида, барои далел калимаҳои **кӯшиш** (сайъ), **бахшиш** (инъом), **офариниш** (пайдошавӣ), **оғолиш** (игвогарӣ)-ро ишора намудаасту бас [6, 135].

Дар заминаи маводи фароҳамомада мо ба ҷунин натиҷа расидем, ки ҳиссаи пасванди **–иш** дар сохтани исмҳои амал дар “Лайлӣ ва Мачнун”-и Шоҳин нисбатан бештар будааст. Ҷунончи: **навозиш**, **омезиш**, **ҷунбиш**, **биниш**, **ранҷиш**, **гардиш**, **озмоиш**, **ситоиш** ва ғайра. Бо ҳамин қолаб дар достони “Лайлӣ ва Мачнун”-и Низомӣ тавассути

пасванди –иш номгӯи зерини исмҳои амал сохта шудааст: *хориш, полоиш, хоҳиш, парвариш, навозиш, гузориш, олоиш* ва амсоли инҳо.

Навоз+иш – дар забони адабӣ бар ду маъно роиҷ мебошад: 1) меҳрубонӣ, шафқат, дилчӯӣ; 2) овозхонӣ, нағмаву сурудхонӣ [16, 820]. Шоҳин ва Низомӣ дар дostonҳои худ ин вожа ро ба маънои аввали он кор бастаанд:

Шоҳин: *Навфал ба навозише, ки донист,*
Бинвохт, чунон ки метавонист [2, 204].

Шоҳин: *Маҷнун ба навозиши тамомаш,*
Омехт чунин шакар ба комаш [2, 244].

Низомӣ: *То ман ба навозише, ки донам,*
Ҷро ба сазои ӯ расонам [1, 113].

Низомӣ дар тасвири ҳолати руҳии персонаж вожаи **оромишро**, ки дар забони адабӣ ба маъноҳои 1) беҳаракатӣ, сустӣ; 2) осоиш, роҳат, фароғат дар гардиш мебошад, ба кор бурдааст:

Чун Маҷнунро рамидадил дид,
З-оромиши ӯ умед бибрид [1, 164].

Шоҳин бошад, дар баҳши мадҳиявии дostonаш муродифи калимаи **оромиш** – **осоишро**, ки маънои дуоми он “роҳат, фароғат” мебошад, истеъмол фармудааст:

Осоиши ҷони бандагонӣ,
Аҳсанта! Зиҳӣ! Худойгонӣ [2, 157].

Ҳамин маъниро Шоҳин дар байти поён аз тариқи муқобилгузори калимаи **осоиш** (роҳат, фароғат) бо **ғам** (ғусса, андух) ва андак (кам, ночиз) бо анбӯх (бисёр, зиёд) барои нишон додани вазъи психологию ҳисмонии персонаж истифода бурдааст:

Дастам таҳи сангу пушт бар кӯҳ.
Осоишам акдаку ғам анбӯх [2, 256].

Омезиш (таркиб, имтизоч, ихтилот, бо ҳам омехтан; маҷозан: улфатӣ, ҳамнишинӣ, муошират) – дар нигориши Шоҳин барои нишон додани задухӯрди ду ҷониб – қабилаи Лайлӣ ва ҳаводорони Маҷнун ба кор рафтааст:

Омезиши он ду қабила,
Диданд чу шуъла бо фатила [2, 214].

Низомӣ вожаи **олоиш** (нопокӣ, олудагӣ)-ро, ки дорои кутби манфии маъноӣ мебошад, барои нишон додани вазъи Маҷнун: орей будани ӯ аз ҳар гуна нопокиву олудагӣҳо ва ҳавову ҳавасҳо ин тавр инъикос намудааст:

З-олоиши нафс бозраста,
Бозори ҳавои худ шикаста [2, 236].

Полоиш (софшавӣ, тозашавӣ; таровиш, заҳиши об [16, 83]-ро Низомӣ зимни тасвири манзараи софии оби дарё, ки он дар натиҷаи таровиши оби ҷӯйҳои зиёд ба амал меояд, чунин тасвир намудааст:

Дарё, ки чунин фарохрӯй аст,
Полоиши қатраҳои ҷӯй аст [1, 83].

Чун шакли баёни баланди илмӣ ба Шоҳин тавассути корбурди калимаи **ҷунбиш** (ҳаракат) даст додааст:

Бунёди дарахт агар бувад суст,
Аз ҷунбиши бод уфтад суст [2, 216].

Ба ҳамин монанд имкониятҳои пасванди –иш дар мавриди аз асоси замони ҳозираи феъл сохтани исмҳои амал фарох маҳсуб меёбад.

Дар сохтани исмҳои маънӣ (абстракт) низ Шоҳин аз пасванди –иш мавридсанҷона кор гирифтааст. Дар чунин ҳолатҳо ҳам нақши асоси замони ҳозираи феъл муҳим мебошад. Чунончи, унсури луғавии **дониш** аз ҳисоби сермаъноии масдари **донистан** бо

калимаҳои “фан ва илм” дар қаробати маъноӣ қарор гирифта, донишро “маҳсули илму фан” номидааст:

*То он ки кунад адиби доно,
Бар дониши ҳар фанаи тавоно* [1, 170].

Решаи калимаи **ниёиш** – ниё “падари падар, падари модар; бобо, чад” аст. Ин вожа бо гирифтани пасванди –иш ба ду маъно соҳиб мегардад: а) дуо, дуои хайр; б) офарин, таҳсин; мадҳ, таъриф [16, 853]. Шоҳин **ниёиш**ро ба маънои “дуо, зорӣ, илтиҷо” ба кор бурдааст:

*Маҷнун ба тариқи озмоиш,
Кардаш ба чунин наमत ниёиш* [2, 252].

Низомӣ ҳам вожаи **ниёиш**ро бо ҳамон шакли маъно дар достони худ истифода бурдааст:

*Мекард ниёиш аз сари сӯз,
То з-он шаби тира бардамад рӯз* [1, 83].

Дар исмҳое, ки бо пасванди **-иш** сохта мешаванд, давомнокии амал низ ифода меёбад: ранҷидан – ранҷ – ранҷиш – меранҷид:

*Ганҷе, ки ниҳон бар ганҷхонаст,
Бар ранҷиши хотират баҳонаст* [2, 227].

Калимаи **пӯзиш**ро реша **пӯз//пӯж** мебошад ва он дар фарҳанг “атрофи даҳон ва бинӣ, тумшук, фук” тафсир шуда, бо қабули пасванди **-иш** барои ифодаи мафҳумҳои “1) узрхоҳӣ, маъзарат, талаби афв; 2) пурсиш, аҳволпурсӣ” хизмат кардааст. Вожаи **пӯз//пӯж** дар забони адабии ҳозира хусусияти архаистӣ пайдо кардааст, вале дар замони Шоҳин он чун унсури фаъоли луғавӣ дар ду ҳолат истеъмол ёфтааст: 1) узрхоҳӣ:

*Бар пӯзиши ман, ки пой кӯбад,
Гарди ғамаш аз ҷабин кӣ рӯбад?* [2, 235].

Дар мавриди дуом “пӯзиш” ба маънои “пурсиш, аҳволпурсӣ” ба кор роафтааст:

*Чобук ба висоли ӯ фурӯ шуд,
Бар пӯзиши ҳоли зори ӯ шуд* [2, 252].

Масдари **накуҳидан** мафҳуми “таъна кардан, сарзаниш кардан, маломат кардан”-ро дошта, дар шакли **накуҳиш** ба маънои таънаву маломат корбаст шуда мафҳуми исми маъниро касб намудааст:

*Гар лутф дигар накуҳиш ояд,
Мо банда, ту подшоҳ, шояд* [2, 151].

Исми **накуҳиш** бо унсури луғавии **ситоиш** дар муносибати антонимӣ қарор дорад. **Ситоиш** (таърифу тавсиф) аз масдари “сутудан”, аз асоси замони ҳозираи феъли “сито” (мадҳ, сано) рӯйи кор омадааст. Ин исм бештар хусусияти абстрактӣ дорад:

*Аз баъди ситоиши Худованд,
К-ӯ дод маро ба шиқ пайванд* [2, 240].

Ё ин ки:

*Эй нафс, магар ғамат шуд аз ёд,
Корат ба ситоиши худ афтод?* [2, 276].

Биниш аз масдари **дидан** ва аз асоси замони ҳозираи **бин** сохта шуда, маънои аслии “қобилияти дидан, биноӣ” ва маънои маҷозии “басират, чашм”-ро ифода намудааст. Дар сурати ба маънои маҷозӣ ба кор рафтан он хусусияти исми моддиро касб мекунад:

*Ганҷури кунузи ақлу биниш,
Донои румузи офариниш* [2, 218].

Қайд кардан ҷоиш аст, ки дар достони “Лайлӣ ва Маҷнун”-и Низомӣ мо бо калимаҳои **пӯшиш** (пӯшок, либос) ва **хӯриш** (таом, ғизо, хӯрок; газак, салат) дучор омадем, ки онҳо бештар хусусияти исми моддиро моликанд. Чунончи:

*Чун роҳати пӯшиишу хӯриш ёфт,
Ороста шуд, ки парвариш ёфт [1, 110].*

Ҳар ду шоир – Шоҳин ва Низомӣ вожаи **сарзанишро**, ки он аз қолаби феъли таркибии номии “сар задан” дар шакли замони ҳозира бо қабул кардани пасванди –**иш** (сар+зан+иш) сохта шудааст, дар матни дostonҳои худ чун муродифи калимаи накуҳиш (маломат, таъна, сарзаниш) истифода бурдаанд:

Шоҳин: *Дар нома чиҳо намудаи дарч,
Бас сарзанише, ки кардаи харч [2, 259].*

Низомӣ: *Ноёфта дур аз забонаш афканд,
Дар сарзаниши ҷаҳонаш афканд [1, 125].*

Низомӣ дар асари худ аз қолаби пешванд+асоси замони ҳозираи феъл + пасванди –иш ва пасванди –й: бе+хӯр+иш+й (гуруснагӣ) низ кор гирифтааст:

*Аз беҳӯришӣ дилам фасурдаст,
Неруи хурандагеш мурдаст [1, 212]*

Пас аз пасванди –**иш** ба кор рафтани пасванди –**гарӣ** аҳёнан бошад ҳам дар дostonи Низомӣ ба ҷашм расид: хоҳ+иш+гарӣ:

*Хоҳишгарие ба дастбӯсӣ,
Мекард зи баҳри он арусӣ [1, 102].*

Ба ҳамин тариқ, аз баррасии истеъмоли пасванди –иш дар дostonҳои ҳамноми Шоҳин ва Низомӣ ба чунин натиҷаи ниҳой расидан мумкин аст:

1) пасванди –**иш** дар дostonҳои “Лайлӣ ва Мачнун”-и Шоҳин ва Низомӣ бештар дар сохтани исмҳои амал (омезиш, чунбиш) ва исмҳои маънӣ (дониш, накуҳиш) нақши муҳим доштааст.

2) хеле кам бошад ҳам, қолабҳои зикргардидаи исмҳои амал дар натиҷаи гирифтани маънои мачозӣ дар сохтани исмҳои моддӣ (хӯриш, биниш) низ ба кор мераванд.

3) дар дostonҳои ҳар ду адиб ҳам аксаран пасванди –**иш** вожаҳое сохтааст, ки онҳо ҳам дар забони адабӣ ва ҳам дар забони адабии ҳозираи тоҷик маъмуланд ва мавриди истеъмол доранд. Корбурди калимаҳои айни замон архаистишуда хеле кам (пӯзиш) мебошад.

Муқарриз: Раҳматуллозода С. – д.и.ф., профессор Адабиёт

1. Низомии Ганҷавӣ. Лайлӣ ва Мачнун. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1947. – 312 с.
2. Шамсиддин Шоҳин. Мунтахабот. – Душанбе: Адиб, 2016. 320 с.
3. Бобомуродов М., Мухторов З. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ. – Душанбе: ДМТ, 2016. – 428 с.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. Фонетика. Морфология. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
5. Касимов О. Суффиксальное словообразование имен существительных в “Шахнаме” Фирдоуси. – Душанбе, 1988. – 188 с.
6. Қосимова М. Таърихи забони адабии тоҷик (Асрҳои IX-X). – Душанбе, 2003. – 490 с.
7. Мирзоев Г. Суффиксальное словообразование в современном таджикском языке. – Душанбе: Дониш, 2018. – 184 с.
8. Мирзоев С. Фарҳанги яғнобӣ – тоҷикӣ. – Душанбе, 2008. – 280 с.
9. Мирзозода Х. Шамсиддин Шоҳин. – Душанбе, 2021. – 266 с.
10. Муҳаммадиев М. Принципиҳои асосии калимасозии забони тоҷикӣ // Масъалаҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе: Ирфон, 1976. – С.37-45.
11. Ниёзӣ Ш. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ. Очеркҳо оид ба грамматикаи забони тоҷикӣ. Ҷилди 7. – Сталинобод, 1954. – 48 с.
12. Низомова С. Калимасозии сарфӣ дар “Ҳамса”-и Низомӣ. – Душанбе: 2010. – 178 с.
13. Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1972. 79 с.
14. Рустамов Ш. Исм (Категорияҳои грамматикӣ, калимасозӣ). – Душанбе: Дониш, 1981. – 218 с.
15. Раҳматуллозода С. Калимасозии исм. – Душанбе: Дониш, 2019. – 226 с.
16. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 951 с.
17. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 949 с.

КАЛИМАСОЗИИ ПАСВАНДИ -ИШ ДАР ДОСТОНИ “ЛАЙЛИ ВА МАЧНУН”-И ШАМСИДДИН ШОХИН ВА МУҚОЙСАИ ОН БО ДОСТОНИ ҲАМНОМИ НИЗОМӢ

Калимасозӣ яке аз бахшҳои муҳими морфология ба ҳисоб рафта, барои рушду инкишоф ва тараққи забон заминаи мусоид фароҳам меорад. Бо туфайли ин бахши грамматика калимаҳои гуногунсохту гуногунтаркиб ба вучуд омада, ба ин восита таркиби луғавии забон бою ғанӣ мегардад.

Маҳз дар ин замина адиби ширинкалом барои тобишҳои гуногуни маъноӣ ва сареху муъҷаз ифода кардани матлабаш аз роҳҳои гуногуни калимасозӣ фаровон истифода кардааст. Яке аз роҳҳои пурмаҳсули калимасозие, ки дар осори адиби хушсалика, яъне Шохин нақши бориз дорад, калимасозии сарфӣ (морфологӣ) мебошад. Махсусан, ба воситаи аффиксҳо (пешванду пасвандҳо) сохтани калимаҳо дар осори шоир мавқеи вижаеро касб намуда, ба таври густурда истеъмол мегардад.

Калидвожаҳо: Шохин, “Лайли ва Мачнун”, Низомӣ, калимасозӣ, роҳҳои калимасозӣ, таркиби калима, асоси калима, пасванди -иш.

СЛОВООБРАЗОВАНИЕ СУФФИКСА -ИШ В РАССКАЗЕ ШАМСИДДИНА ШОХИНА «ЛЕЙЛИ И МЕДЖНУН» И СРАВНЕНИЕ ЕГО ПРОДУКТИВНОСТИ В ОДНОИМЕННОМ РАССКАЗЕ НИЗАМИ

Словообразование является одним из важнейших разделов морфологии и обеспечивает благоприятную основу для развития и прогресса языка. Благодаря этому грамматическому разделу образуются слова разной структуры и состава, и таким образом обогащается лексический состав языка.

Именно на этой основе сладкоречивый писатель использовал множество различных способов словообразования, чтобы выразить свой предмет в разных оттенках значения и ясности. Одним из наиболее эффективных способов словообразования, играющим значительную роль в творчестве талантливого писателя Шахина, является морфологическое словообразование. В частности, образование слов посредством аффиксов (префиксов и суффиксов) занимает особое место в творчестве поэта и широко используется.

Ключевые слова: Шахин, «Лейли и Меджнун», Низами, словообразование, способы словообразования, состав слова, основа слова, суффикс -иш.

WORD-FORMATION OF THE SUFFIX -ISH IN SHAMSIDDIN SHOKHIN'S STORY "LEYLI AND MAJNUN" AND COMPARISON OF ITS PRODUCTIVITY IN NIZAMI'S STORY OF THE SAME NAME

Word formation is one of the most important parts of morphology and provides a favorable basis for the development and development of the language. Thanks to this part of the grammar, words of various constructions and compositions are created, thus enriching the vocabulary of the language.

It is in this context that Adid Shirinkalam used a lot of different ways of wording to express his meaning clearly and wonderfully. One of the most productive ways of word formation, which plays a prominent role in the works of the eloquent writer Shahin, is morphological (morphological) word formation. In particular, the construction of words by means of affixes (prefixes and suffixes) in the works of the poet has acquired a special position and is widely used.

Keywords: Shahin, "Layli and Majnun", Nizami, word formation, ways of word formation, word structure, word base, suffix -ish.

Маълумот дар бораи муаллиф: Тоирзода Абдусалом Раҳим - Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, докторанти (PhD) соли сеюми кафедраи назария ва амалияи забониносии. Нишонӣ: 734003, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. Тел.: (+992) 985556567, E-mail: Toirzoda0710@mail.ru

Сведения об авторе: Тоирзода Абдусалом Рахим - Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айнӣ, докторант (PhD) третьего курса кафедры теории и практики языкознания. Адрес: 734003, г. Душанбе, проспект Рудаки 121. Тел.: (+992) 985556567, E-mail: Toirzoda0710@mail.ru

Information about the author: Toirzoda Abdusalom Rahim - Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Ayni, PhD, of the second course, in the Department of Tajik Philology. Address: 734003, Dushanbe, 121 Rudaki avenue. E-mail: Toirzoda0710@mail.ru, phone: (+992) 985556567.

Полифункциональность некоторых категорий слов в современном языке уже неоднократно избирались языковедами в качестве предмета специальных изысканий. Достаточно вспомнить работы таких англистов, как А.И. Смирницкий, О.С. Ахманова, О. Есперсен, Г. Суит, Г. Поутсма, Е. Крейзинга, Г. Пальмер и др., чтобы убедиться в том, что нет такого разряда слов, относящихся к этой категории, которому не были бы уже посвящены не только специальные разделы английских грамматик, но и отдельные монографии.[2, 36]

Тем не менее, вопрос в основном все еще остается на уровне описания особых свойств тех или иных подразделений в составе общего класса полифункциональных образований.

Проблема полифункциональности тесно связана с делением слов на лексико-грамматические разряды (части речи), с вопросом о различии форм слов, включенных в ту или иную парадигму словоизменения, с одной стороны, и отдельных слов, выступающих как самостоятельные части речи, с другой.

Рассматривая вопрос о соотношении словоизменения и словообразования в применении к полуфункциональным явлениям английской морфологии и синтаксиса, нельзя не коснуться проблем слов на -ed. При этом особый интерес представляют именно те реализации этой единицы, которые позволяют проследить отрыв формы на -ed от глагольной парадигмы и переход её в категорию самостоятельных единиц.

Материал целого ряда английских грамматик показывает, что слово на -ed обычно определяется как причастие, то есть как именная форма глагола, которая грамматически изменяется подобно именам прилагательным и обозначает действие, приписываемое лицу или предмету как его признак, проявляющийся временами.

Анализ синтаксического «поведения» причастия II даёт основания полагать, что почти все основные реализации слов на -ed оказывается в той или иной степени подверженными процессу окачества, результатом которого служит образование отглагольного (девербативного) прилагательного, произведенного от глагольной основы и совпадающего по форме с причастием. Однако прежде чем перейти к описанию тех сложных процессов, которые имеют место при переходе лингвистических единиц из одной части речи в другую, и всех возможных промежуточных стадий, которые преодолевает в своем развитии грамматическая форма, постепенно приобретая свойства отдельного слова, необходимо остановиться на функционировании слов на -ed в качестве форм соответствующих глаголов, а именно, начать с тех случаев, когда слова на -ed представляют собой воспроизводимые единицы, входящие в грамматическую систему глагола [5, 131].

В этой связи, прежде всего, нужно указать на употребление формы на -ed в составе различных обособленных оборотов и абсолютных конструкции. Например: *Arrived at the spot, the party lost no time on getting to work* [13,124]. *He entered the room in his miner's dress, his hand and face stained with dust, his hair matted and hanging over his eyes* [15, 82]. *The little woman advanced slowly with her eyes fixed malevolently on the pink paper* [14, 45].

Нетрудно убедиться, что в этих высказываниях слова представляют собой именные формы глагола. Глагольные свойства проявляются особенно четко и определенно при наличии указания на производителя действия, обозначенного формой. Например: *But now she thought it over many times, and but for the fumes of lunch, and the feeling, engendered by the society of the "Vertiginist"...*; *She came close to tears, thinking about him, and she went to sleep oppressed by her secret; The light, admitted by windows at both ends, was unfortunately not Chinese* [15, 163].

Слова на -ed в таком употреблении выступают как форма глагольной парадигмы, поскольку основным в них является значение не качественной характеристики предмета или лица, а значение действия, совершенное тем или иным субъектом.

Говоря о возможности сугубо грамматического использования слова на -ed, следует также отметить его функционирование в составе конструкции Accusative and The Past Participle (сложное дополнение), где следующее за глаголом в личной форме существительное или местоимение оказывается объектом действия, обозначенного формой на -ed. Например: *He had seen villages evacuated, bridges blown up and railways destroyed* [12, 68]. *He heard his name called* [13, 57]. *Have your kitchens electrified, I've had done here* [14, 97].

Чисто грамматическая природа данного соотношения подтверждается тем, что здесь возможны различные преобразования, транспозиции, сопровождающиеся изменением синтаксического построения, без каких либо сдвигов лексико-фразеологического плана: *to electrify, to be electrified, to have smth electrified* и т.д.

Данные реализации слова на -ed не выходят за рамки глагольного словоизменения.

Гораздо сложнее обстоит дело тогда, когда слово на -ed выступает в функции постпозитивного определения. В этом случае мы уже не можем ограничиться коллигационным аспектом исследования, поскольку процесс окачества образования на -ed приводит к значительной утрате последних свойств глагола. Например: *Bicket, however, stared after him, elated. You can keep the change, said Soames hurriedly, and passed on, astonished* [14, 102].

Возникает возможность рассмотрения подобных реализаций в плане двойного сказуемого, представляющего собой сочетание глагольного и именного сказуемого. Глаголы, использующиеся в этой синтаксической конструкции, указывают на действие, совершаемое грамматическим подлежащим, а основная функция формы на -ed сводится к выражению признака субъекта действия.

Говоря о процессе окачества (адъективации) причасти II, следует отметить, что признак переходности и соответственно, непереходности глагола, от которого образуется та или иная единица с помощью морфемы -ed, оказывается существенным при рассмотрении форм на -ed в плане их возможного отрыва от системы глагола и перехода в разряд атрибутивных слов. Дело в том, что слова на -ed, образованные от переходных глаголов, гораздо в большей степени подвергаются адъективации. Например: *As far as the eye could reach nothing was to be seen except the blackened ruins of deserted villages* [12, 53].

Здесь адъективный характер слов на -ed выражен гораздо более определенно, чем, например, в следующих сочетаниях, хотя в обоих случаях синтаксическая позиция образований на -ed по отношению к определенному слову остается той же самой: *The returned mistress was point resuming knowledge and control of that complicated machine-her house hold* [12, 38].

Слова на -ed, образованные от переходных глаголов, часто употребляются в предикативной позиции, что, как известно, является особенностью синтаксического функционирования прилагательного. В качестве глагола-связки, кроме *to be*, могут выступать также *to appear, to feel, to lie, to remain, to seem* и т.д. Например: *None of the poems are preserved* [14, 67]. *The door remained locked* [12, 127].

Интересно рассмотреть следующие высказывания, включающие образования *slighted* и *maligned* от переходных глаголов *to slight* и *to malign*, которые, однако, довольно редко употребляются в личных формах: *His granddaughter slighted through a member of that fellow's family! He made up his mind that Bosinney was maligned* [14, 89].

Здесь *slighted* мыслится именно как адъективированная форма, поскольку трудно представить себе свободное употребление личных форм глагола *to slight* с прямым дополнением. В то же время высказывания типа *She felt slighted because nobody spoke to her* являются вполне естественными. Адъективный характер *slighted* усиливается ещё и тем, что

предлог *by*, указывающий на производителя действия, оказывается в данном случае заменимым предлогом *through*, который обычно не встречается в этой функции [6, 133].

Исследуя особенности синтаксического функционирования слова на *-ed*, необходимо вкратце остановиться на возможности его использования в качестве грамматического подлежащего предложения. Например: *The accused answered the questions quickly. The injured always have recourse to justice (15,79).*

Эти реализации представляют собой случаи лексикализации слов на *-ed*, когда они превращаются в так называемые «субстантивированные причастия». Слова на *-ed* в данной функции характеризуются известной стилистической отмеченностью: им свойственна некоторая риторическая направленность.

Возвращаясь к рассмотрению процесса окачества формы на *-ed*, необходимо исследовать её функционирование в качестве приименного определения в препозиции, благодаря чему образуются словосочетания, скрепленные тесной атрибутивной связью. Именно это обстоятельство способствует адъективизации форм на *-ed*, даже от непереходных глаголов. Однако это происходит только тогда, когда последние употребляются в составе более или менее узуальных словосочетаний. Например: *the departed guests, an escaped convict, a faded colour* и др. [11]. Хотя данные образования сохраняют в известной мере глагольное значение, т.е. указание на действие, совершенное субъектом, обозначенным существительным, узуальным характером словосочетаний приводит к тому, что они воспринимаются как окаченные единицы в атрибутивной функции.

Таким образом, рассмотрение слов на *-ed* в функции тесного приименного определения в препозиции приобретает важное методологическое значение. Процесс окачества (который связан с развитием у причастия свойств прилагательного) приводит к выпадению формы на *-ed* из глагольной парадигмы и становлению самостоятельной единицы, отдельного слова, относящего к разряду прилагательных. Однако этот процесс происходит опосредованно, только через словосочетание. Следовательно, общая проблема слова и его форм может быть решена лишь на основе диалектической взаимосвязи грамматики и физиологии. Анализ в рамках коллигационных изменений не может дать ответа на вопрос, что представляет собой, в сущности, та или иная реализация слова на *-ed*. Если же имеются такие тесные комплексы, как *advanced tastes life, accustomed manner* и т.д., то становится ясно, что каждое подобное употребление *-ed* есть не просто словоизменение, а результат действия факторов лексико-фразеологического характера. Чтобы убедиться в этом, достаточно сравнить, например “*So began a battle without sign of war declared, without even seeming recognition of each other’s presence [14, 97]*” где функционирование причастия на *-ed* обусловлено его грамматическими свойствами как глагольной словоформы, “*If the meeting of two declared enemies had in it something dramatic, neither perceived it at the moment. [14,45],*” в котором та же единица выступает в принципиально ином качестве, то есть как часть словосочетания [5, стр. 134].

Различие коллигации (грамматического словоизменения) и колликации (лексико-фразеологического сочетания) можно ещё раз показать сопоставив слово *distinguished* в “*He had distinguished himself by great gallantry*” [11], где оно является причастием прошедшего времени, т.е. глагольной словоформой в собственном смысле слова, и в составе “*Their distinguished guest was an eminent and famous scientist*” где слово *distinguished* представляет собой самостоятельную единицу, отдельное слово в атрибутивной функции, о чем свидетельствует его эквивалентность в смысловом отношении прилагательным *eminent* и *famous*.

Рассматривая различные синтаксические реализации слова на *-ed* в речи, определяющие развитие процесса окачества, мы не стремимся представить последний как поступательное равномерное изменение. Как уже упоминалось выше, существуют

определенные синтаксические контексты (абсолютная конструкция, сложное дополнение и т.д.), которые требуют реализации - ed именно как глагольной словоформы.

В то же время, другие случаи употребления слова на - ed в речи оказываются более сложными, так как разновидности тесной комплективной синтаксической связи (прилагательной определение), а также связь атрибутивная (приименное определение и препозиции) создают предпосылки для образования словосочетания. Эта критерия имеет огромное значение, поскольку без необходимых синтаксических условий процесс адъективации не может привести к окончательному выпадению формы на -ed из парадигмы глагола. С этой точки зрения меньший интерес представляет анализ предикативных конструкции, в составе которых обычно функционируют окачествленные причастия. Как известно, предикативное синтаксическое отношение не связано с изучением закономерностей перехода составных синтаксических образований в области фразеологии.

Рассматривая вопрос о полифункциональности слов нам необходимо обратить особое внимание на следующие моменты. Дело в том, что целый ряд этих единиц оказывается оформленным "карикативным" префиксом -up- при отсутствии инфинитива с up-соответствующего глагола. Например: *unlighted cigarette* и *unopened paper* в "*An unlighted cigarette was in his mouth, his fur collar turned up to his eyes, and his eyes fixed on an unopened paper on his lap*". [15, 87]

Здесь между словом на -ed и исходным глаголом складываются чрезвычайно сложные отношения, поскольку прямая связь между ними отсутствует. Иначе говоря, глаголы "*to unsmoke*", "*to unlight*" "*to unopen*" существуют реально в языке, хотя по аналогии с глаголом *to undo* можно было бы осмыслить их значение как отрицание результатов того действия, которое выражено основой соответствующего непрефиксального глагола.

Вместе с тем, слова на -ed с префиксом up- существуют как полноправные единицы-причастия, в значении которых можно усмотреть большую или меньшую степень окачествления. Интересно отметить, что *unlighted* и *unopened* обладают большей глагольностью и сравнению с положительными реализациями. По-видимому, карикативный префикс способствует большей четкости данной морфологической структуры, т.е. делает ее более мотивированной.

Целый ряд проблем возникает и в связи со словами на -ed, образованными от глаголов конкретно-физического действия. В этом случае слова на -ed находятся как бы «между» коллигацией и коллокацией. Например: «*Shaking the two extended hands, thinking*»; «*A large whitish sidelong monkey holding the rind of a squeezed fruit in her outstretched paw*» [14, 76].

Однако на вопрос о том, что здесь является ведущим, преобладающим - само действие как таковое или единое (глобальное) содержимое данными сочетаниями, следует ответить, то функционирование слов на -ed в большой степени определяется их принадлежностью к грамматической системе глагола, поскольку *extended hands*, *clenched hand*, *outstretched paw* не существуют в английском языке как словосочетания в собственном смысле слова, т.е. как образования, обладают в известной мере свойствам глобальности.

Исследуя особенности синтаксического функционирования слов на -ed, мы приходим к выводу, что они представляют собой полифункциональные единицы, которые, с одной стороны, выступают как глагольные словоформы, а с другой могут подвергаться процессу окачествления и переходить в разряд слов в атрибутивной функции (прилагательных) [5, 136].

Иначе говоря, слово на может выступать как часть грамматической системы глагола, полностью сохраняя данное глагольное значение и формы управления, а также обладать способностью входить в состав словосочетания, когда в центре внимания оказывается лексико- фразеологическое притяжение двух элементов в пределах единого

комплекса. Синтаксические отношения тогда определяются уже не особенностями функционирования глагола, а лексико-фразеологической связаностью / несвязанностью того или иного словосочетания.

Так, например, глагол *to acknowledge* характеризуется определенной системой форм словоизменения, в которую включена и форма пассивного причастия, например: *Was the signature acknowledge by him?* и т.д. Когда же сочетание *acknowledge* с каким-либо существительным становится регулярно воспроизводимым (как, например, в случае *an acknowledged heiress*), то речь идет уже об эквивалентности слову, а лексико-фразеологической единице: *acknowledged* переходит в другую область исследования. Те же самые наблюдения могут быть сделаны и в отношении других глаголов, например, *appointed* в *He was appointed by the head of the Department to meet a distinguished* является глагольной словоформой, а в составе словосочетания *at the appointed time* и *on the appointed day* выступает уже как окачественное образование. Особый интерес представляет слово *attempted*, здесь, с одной стороны, имеется свободное употребление глагола в личных формах, например: *The prisoners attempted to escape but failed*.

Вполне естественно функционирует и форме пассивного причастия от глагола *to attempt*: *The escape was attempted by the prisoners but failed*. Однако при рассмотрении *attempted* словосочетании *attempted escape* возникает вопрос, что в данном случае является преобладающим, глагольный или адъективный характер данного образования. По-видимому, ответ здесь должен быть следующим: если *attempted escape* так же прочно войдет в число терминов из области криминалистики, как *attempted murder*, то оно будет представлять собой уже не свободное соединение слов, служащее для обозначения единичного действия, а цельное (глобальное) словосочетание, определенным образом зафиксированное в языке. *Attempted* в этом случае перейдет в разряд окачественных образований в атрибутивной функции.

Глагол *to determine* также может свободно употребляться в личных формах *He determined to study Creek* и т.д. Однако здесь возникают некоторые новые моменты. При сопоставлении, например, *He was determined to start early*. - *Он был полон решимости рано выехать*, и *He has determined to start early*. - *Он решил рано выехать*, становится ясно, что в перфектных формах по сравнению с пассивном залогом более четко проявляются глагольные свойства данной единицы.

В случае образования *dried* трудно найти его употребление, которое не было бы подвержено влиянию окачественной формы, проявляющей способность сочетаться с самыми разнообразными словами, например: *dried mushrooms*, *dried milk* и др. Аналогичным образом могут быть проанализированы и многие другие глаголы. Но даже приведенного материала оказывается достаточно, чтобы убедиться в том, что наличие в предложении обстоятельства места или времени (как, например, в случае *The theatres have closed for the summer*), а также указания на субъекта действия (например, *The children were amused by the clown*) усиливает «действенный характер» слов на *-ed* и способствует более четкому проявлению его глагольных свойств.

Вместе с тем, необходимо отметить, что целый ряд слов на *-ed* выступает как уже вполне окачественные единицы. Для большей наглядности целесообразно представить материал в виде таблиц позволяющих четко определить, в чем заключается полифункциональность той или иной лингвистической единицы. Так, в таблице I рассматриваются слова на *-ed*, которые в одних своих реализациях выступают как глагольные словоформы, а в других - являются частью словосочетания.

ТАБЛИЦА 1 (данные Н. Гвишиани, стр.142-144)

Глагол	Форма на <i>-ed</i> в соответствующих грамматических функциях (словосочетание)	Слово на <i>-ed</i> в атрибутивном словосочетании
--------	--	---

Acknowledge	The receipt of the letter was acknowledged by the company.	What indeed was this young man, who, in becoming engaged to June, old Jolyon's acknowledged heiress, had done so well for himself.
Amuse	The children were amused by the clown.	There was an amused expression on her face.
Appoint	He was appointed a foreign secretary.	The appointed meeting was delayed.
Attempt	He was attempted a difficult task.	I should like the man to be charged with attempted murder.
Civilize	Many rough men have been civilized by their wife.	The subject...was pleasurable, fun to spar about in civilized way.
Close	The theatres have closed for the summer.	She nodded toward the closed door.

Адъективное препозитивное употребление слова на -ed приводит к возникновению образованию лексико-фразеологического характера, поскольку все основные свойства словосочетания проявляются здесь вполне четко и определенно. В частности, слова на -ed в этой функции могут быть также реализованы и на метасемиотическом уровне, как, например, в составе следующих словосочетаний: *her smile was very sweet, and this, with the puzzled twitch of her delicate eyebrows, ...endeared her to everyone* [15, 67].

Следует отметить, что глаголы *to puzzle u to vex* употребляются лишь в отношении мыслящих существ, например:

«*This letter puzzles me*»; «*He was puzzled what to do next*»; «*This silly chatter would vex a saint*»; «*She was vexed that I didn't help her*»; «*He was vexed at his failure*» [9] и т.д. поэтому *puzzled twitch u vexed faintly* являются коннотативно отмеченными словосочетаниями, в основе которых лежит перенесенный эпитет.

Случаи метасемиотического окказионального употребления слов на -ed представляют собой интерес. Поскольку единицы на метасемиотическом уровне характеризуются «свободой» от каких-либо лексико-фразеологических ограничений. Они создаются в соответствии с правилами синтаксического построения и оказываются в меньшей степени зависимыми от коллокационных закономерностей и функционирования словосочетаний. Так, следующие реализации слов на -ed в составе окказиональных сочетаний в силу своей отрицательности, стилистической окрашенности, коннотативности являются в большей мере мотивированными и обладают более четкой морфологической структурой по сравнению с такими узуальными образованиями как *crowded streets* или *experienced teacher*. Например: «*Next day, offer some hours on foot she stood... in the carefully golden light of advertised Australia*»; «*...Uncle Brown, with his greatcoat and short humiliated legs, little beard, and great eyes, left wife and child to eat maggoty pork*»; «*On that first day of the Eton and Harrow match all the forfeited heat of a chilly summer had gathered and shimmered over Michael, ...*» [15, 136]

Вместе с тем, естественное функционирование той или иной единицы в речи определяется её способностью выступать в составе устойчивых словосочетаний. По большей части подобные образования объединяют слова, выражающие понятия, которые не только вполне совместимы в условиях экстралингвистической действительности того или иного языкового коллектива, но и достаточно часто воспроизводятся в различных ситуациях. Словосочетания такого рода становятся необходимыми, поскольку они служат для обозначения типичных отношений. Устойчивость данных образований возрастает по мере того, как все более и часто возникает потребность в этом выражении в речи, например:

Crowded streets, a distinguished career, a deserted house, guaranteed rights, a qualified specialist, cultivated fields, fertilized crops и др.

Единцы типа *farmed* в *the most intensively farmed country in Europe* и *sanded* в *sanded paraments are safer to walk on* в которых процесс окачества еще не завершен, могут более точно утвердиться с категориальным значением качества если создается социально обоснованная необходимость в их регулярном воспроизведении в речи [5,141].

Заметим, что среди узуальных словосочетаний встречаются образования, выступавшие в фактической (контактоустанавливающей) функции речи и являющаяся общепринятыми штампами. Например: *"In this way gentlemen you will save at least three thousand a year to your rate-payer confer a blessing on the countryside by abolishing the smoke of four filthy chimneys"* and make me your obliged servant, Shropshire [14,123].

Употребление слова на -ed в составе того или иного словосочетания может быть обусловлено его специфическим фразеологическим значением. В этом случае словосочетание приобретает идиоматический характер. Например: *Soames set downs, crossing his knees in his accustomed manner. Slim, grey, close-a sealed book neatly bound* [14,87].

Смысл приведенного высказывания заключается в том, что внутренний мир Сомса Форсайта недоступен для окружающих. Глагол *to seal* употребляется здесь не в своем прямом (номинативном) значении ответить печать, запечатывать, как, например: в *a latter* или в *to seal up a window* (14), а выступает как фразеологически связанная, единица, входящая в состав идиомы *a sealed book* - "книга за семью печатями" (например: *It is a sealed book for me* - "это для меня книга за семью печатями").

Образование в речи и дальнейшее закрепление в языке целого ряда словосочетаний связано с развитием соответствующих социальных процессов. Например: *"But every civilized man today cultivated unhealthy self-detachment", "More than anything else she wanted to be thought of as a rough experienced women of the West* [14, 98].

The emancipated women? - we face things as they are? [12, 98].

Таким образом, исходя из вышесказанного, можно заключить, что целый ряд синтаксических употреблений на -ed (постпозитивное определение предикативный член, примерное определение в препозиции) в той или иной степени подвержены процессу адъективации. Окачественные слова на -ed, выступающие в функции прилагательное являются довольно употребительными: гипостазы отмечаться в связи с большим количеством единиц на -ed. Ведущим фактором здесь служит образования словосочетания, поскольку в этом случае конкретные реализации слова на -ed в речи начинают определяться уже неграмматическими отношениями слово изменениями, а свойствами лексико-фразеологического характера: форма перестаёт быть таковой и становится самостоятельным словом- равноправие членом в сочетании с другими словами [5, 142].

Таблица 2 включает слова на -ed, в отношении которых процесс гипостазиса оказывается полностью завершением, поскольку они функционирует как самостоятельные единицы-прилагательные, зафиксированные в словаре путем отдельного лексикографического описания.

ТАБЛИЦА 2 (данные Н. Гвишиани, стр.142-144).

Глагол	Адъективированная (окачественная) форма на -ed, выступающая как отдельное слово-прилагательное	Примеры употребления
Complicate	Complicated	A complicated machine; complicated business deals

Crowd	Crowded	Crowded cities, crowded trains
Cultivate	Cultivated	Cultivated person
Experience	Experienced	An experienced nurse, an experienced teacher
Fix	Fixed	A fixed principle, a fixed idea
Frighten	Frightened	A frightened look
Mark	Marked	A marked difference

Хотя материал таблицы 2 включает адъектированные образования на -ed, отдельно зафиксированные в словаре как прилагательные, это не означает, что данные единицы перестают быть полифункциональными и утрачивают способность выступать в качестве глагольных словоформ. В этом можно легко убедиться, если обратиться к лингвистическому эксперименту и попытаться составить ряд предложений, в которых слова на-ed были бы употреблены в функции пассивных причастий, входящих в грамматическую систему глагольного словоизменения: [5, 144].

Глагол	Слово на-ed, выступающее как прилагательное в составе словосочетания	Результат эксперимента: слово на-ed, представляющее собой словоформу соответствующего глагола (словоизменение)
Complicate	Complicated (complicated problem)	The question was needlessly complicated by futile argument.
Crowd	Crowded (crowded streets)	Why should we sit here crowded together on this little sofa in a stuffy room?
Fix	Fixed (a fixed idea)	His attention was fixed on this unusual sight.
Frighten	Frightened (frightened look)	The two maids were frightened by an approaching stranger.
Mark	Marked (a marked difference)	His name was marked on his clothes.

Результаты лингвистического эксперимента подтверждают вывод о том, что слова на -ed являются полифункциональными единицами, способными выполнять функции глагольных словоформ, а в составе словосочетания подвергаться процессу окачества и переходить в разряд прилагательных.

Рецензент: Турсунов Ф.М. – д.ф.н., профессор ТМУИЯ им. С. Улугзода
Литература:

1. Бархударов, Л.С. Очерки по морфологии современного английского языка / Л.С. Бархударов. М.: Высшая школа, 1975. –156с
2. Виноградов, В.В. Русский язык / В.В. Виноградов. – М., 1972. – 476 с.
3. Валиева, Э.Г. Лексическая история качества в современном английском языке / Э.Г. Валиева. – М., 1972. – 260 с.
4. Гальперин, И. Р., Черкасская Е.Б. Лексикология английского языка / И. Р., Гальперин, Е.Б. Черкасская. – М., 1956. – 458
5. Гвишиани, Н.П. Полифункциональные слова в языке и речи / Н.П., Гвишиани. – М., 1979. – 200 с.
6. Кунин А.В. Фразеология современного английского языка / А.В. Кунин. М. – 1972. – 288с.
7. Смирницкий, А.И. Морфология английского языка/ А.И. Смирницкий. – М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1959. – 440 с.
8. Ilyish, B. The Structure of Modern English / B. Ilyish. L., 1971. – 234p.
9. Hornby, A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary / A.S. Hornby. Oxford University Press, 1989. – 1578p.

10. Spitzbardt H. English Adverbs of Degree and Their Semantic Fields / H. Spitzbardt, Prague. 1965.
11. Zandvoort W.R. Handbook of English Grammar / W.R. Zandvoort. Longman, 1966. – 349 p.
12. Cusack, D. Say no to Death. Kiev: Dnipro Publishers', 1976. – 382p.
13. Dreiser, Th. Life, Art and America / Dreiser, Th. - M., 1976.-638p.
14. Galsworthy, J. A. Modern Comedy. Book 2 / J. Galsworthy. M.: Progress Publishers, 1976. – 280p.
15. Galsworthy, J. A. Modern Comedy. Book 3 / J. Galsworthy. M.: Progress Publishers, 1976. – 304p.

СЛОВА НА -ED КАК ПРЕДМЕТ ГРАММАТИКИ И ФРАЗЕОЛОГИИ

Данная статья посвящается анализу слов на-ed. Слова на-ed являются полифункциональными единицами, которые в одних случаях представляют собой словоформы соответствующих глаголов, а в других - выступают как самостоятельные слова-прилагательные. При этом решающее значение имеет образование тесного (глобального) словосочетания. Сама полифункциональность этих слов уже давно является установленным фактом, отмеченным в соответствующих исследованиях по грамматике английского языка. Тем не менее, вопрос в основном все еще остается на уровне описания особых свойств тех или иных подразделений в составе общего класса полифункциональных образований.

Материал целого ряда английских грамматик показывает, что слово на -ed обычно определяется как причастие, то есть как именная форма глагола, которая грамматически изменяется подобно именам прилагательным и обозначает действие, приписываемое лицу или предмету как его признак, проявляющийся временами.

***Ключевые слова:** полифункциональность, глагол, словосочетание, адъективация, словоформа, причастие, процесс, синтаксические отношения.*

КАЛИМАҲОИ БО -ED БАОХИРРАСИДА ҲАМЧУН МАВЗУИ БАҲСИ ГРАММАТИКА ВА ФРАЗЕОЛОГИЯ

Мақолаи мазкур ба таҳлил калимаҳои бо -ed ба интиҳорасанда бахшида шудааст. Калимаҳои бо -ed ба интиҳорасанда воҳидҳои бисёрвазифа мебошанд, ки дар баъзе мавридҳо вазифаи калимашаклро иҷро мекунанд, ки ба феъл муодил мебошанд. Дар мавриди дигар, онҳо вазифаи калимаи мустақилмаъно - сифатро ба иҷро мерасонанд, ки дар он сохтори ибораи пайвасти нақши асосӣ (глобалӣ) – ро мебозад. Бисёрвазифагии ин гуна калимаҳо қайҳо сабит шуда, дар асарҳо оид ба грамматикаи забони англисӣ дарҷ гардидаанд.

Ба ин нигоҳ нақарда, маънаи мазкур ҳоло ҳам дар зинаи тасвири хусусиятҳои ҳосаи ин ё он зергурӯҳҳо дар таркиби гурӯҳи умумии сохторҳои бисёрвазифагӣ боқӣ мемонад.

Маводи як қатор китобҳои дарсӣ оид ба грамматика нишон медиҳанд, калима бо -ed тамомшаванда, одатан, бо сифати феълӣ, яъне чун шакли номии феъл муайян карда мешавад. Он аз лиҳози грамматика ба монанди сифат амалеро ифода мекунад, ки ба шахс ё предмет чун аломати он нисбат дода мешавад, ки ба монанди замони ҳувайдо мегардад.

***Калидвожаҳо:** серфункционалӣ, феъл, ибора, сифатишавӣ, калимашакл, сифати феълӣ, қараён, муносибатҳои синтаксисӣ.*

WORDS ON -ED AS A SUBJECT OF GRAMMAR AND PHRASEOLOGY

This article is devoted to the analysis of words ending with -ed. The words ending with -ed are polyfunctional units, which in some cases represent the word forms of the corresponding verbs, and in others, they act as independent adjectivized words. In this case, the formation of a narrow (global) word combination is of great importance. The polyfunctionality of these words has long been established as a fact noted in relevant studies of English grammar. Nevertheless, the question

basically still remains at the level of describing the special properties of certain subdivisions as part of a general class of polyfunctional formations.

The material of a number of English grammars shows that the -ed word is usually defined as a participle, that is, as a nominal form of a verb that changes grammatically like adjectives and denotes an action attributed to a person or object as its attribute, manifesting itself at times

Keywords: polyfunctional, verb, phrase, adjectivities, wordform, participle, process, syntactical relation

Маълумот дар бораи муаллиф: *Усмонова Рухиона Раҳматовна* - Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, омӯзгори кафедраи тарҷума ва грамматикаи забони англисӣ. Нишони: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд, гуз. Мавлонбеков 1.

Хомидова Дилфуза Илҳомовна - Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров, омӯзгори кафедраи тарҷума ва грамматикаи забони англисӣ. Нишони: 735700. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд, гуз. Мавлонбеков 1.

Сведения об авторах: *Усмонова Рухиона Раҳматовна* - Худжандский государственный университет имени академика Бободжана Гафурова, преподаватель кафедры перевода и грамматики английского языка. Адрес: 735700. Республика Таджикистан, г. Худжанд, пр. Мавлонбеков 1.

Хомидова Дилфуза Илҳомовна - Худжандский государственный университет имени академика Бободжана Гафурова, преподаватель кафедры перевода и грамматики английского языка. Адрес: 735700. Республика Таджикистан, г. Худжанд, пр. Мавлонбеков 1.

Information about the authors: *Usmonova Rukhshona Rahmatovna* - Khujand State University named after Academician Bobojon Ghafurov, teacher of the department of the translation and English grammar. Address: 735700. Republic of Tajikistan, Khujand, 1 Mavlonbekov Ave.

Homidova Dilfuza Ilhomovna - Khujand State University named after academician Bobojon Ghafurov, senior teacher of the department of the translation and English grammar. Address: 735700. Republic of Tajikistan, Khujand, 1 Mavlonbekov Ave.

ҶОЙГОҲИ ҶОНИШИН ДАР ҶУМЛА (ДАР МИСОЛИ МУҚОИСАИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ОЛМОНӢ)

Ҳалимова М.С.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

Ба андешаи Б.Ниёзмӯҳаммадов, ҷонишинҳое, ки ба ҷойи исм кор фармуда мешаванд, дар ҷумла мубтадо шуда меоянд [8,62]. Вазифаи ҷонишинҳои шахсии шахсҳои якҷум ва дуҷум ишораткунӣ буда, вазифаи асосии онҳо махсуб мешавад. Ҷонишинҳои шахсии шахси сеҷум вазифаи анафорӣ (яъне ишора ба калимаи аллакай зикршуда)-ро иҷро мекунанд: *ӯ ба наздиктарин хараки кӯча нишаст* [7,84] - *Er setzte sich auf die nächste Bank* [7, 81]; Аммо *ман ӯро дилдорӣ додам*[1, 38] - *Ich sprach ihm Mut zu* ...[7, 60].

Таҳлил нишон медиҳад, ки таносуби вазифаҳои анафорӣ ва ишоратӣ дар ҳамаи забонҳои таҳқиқшаванда хуб аён аст, зеро дар онҳо таносуби нутқи айнаннақлшуда ва нутқи муаллиф тавҷҳ меоянд. Нутқи айнаннақлшуда муносибати ишоратӣ (дейктикӣ)-ро инъикос мекунад, вале нутқи муаллиф ва ё нақл аз рӯйи мазмун дар матни дейктикӣ (матне, ки дар он ҷонишин истифода шудааст) сурат мегирад. Ба ғайр аз ин, ишора метавонад ҳам хусусияти дейктикӣ ва ҳам хусусияти анафорӣ дошта бошад, зеро нутқи муаллиф маълумотро фаро мегирад, ки ҳамсухбат аз он виқиф аст. Масалан:

Вай ба Кузма бисёр вақт дод мезад: «Барои Гуакҳо ман гӯшҳои туро канда мегирам, ту шайтончаро!» [Бунин]

Er hatte oft zu Kusma geschrieben: “Wegen Guaks ziehe ich dir die Ohren! Du Teufelskind!”

Дар ҷумлаи тоҷикӣ ҷонишини шахсии *вай* – дар нутқи муаллиф *анафора* мебошад ва ҷонишини *ман* – дар нутқи айнаннақлшуда -(*гӯшҳои*) *ту*ро – *дейксис* аст. Чунин вазъ дар забони олмонӣ ҳам ба мушоҳида мерасад. Он ки *ман-ich* ба *вай-sie* муносибат дорад, ки он аз нутқи муаллиф маълум аст. Дар ин ҷо анафора аён мебошад, аммо дар дохили худ гуфтугӯ унсурӣ ҳолат – дейксис *ту –dir* ба маъраи гузашта шудааст.

Бад-ин минвол, тафовути асосии семантикии ҷонишинҳои шахси сеҷум аз мувофиқатҳои шахсҳои якҷум дувум аз он иборат аст, ки аввалиҳо, одатан, ба шахс ё шайъи пештар маълумбуда ишора мекунанд, дар ҳоле ки дуюмиҳо – ба иштирокчиёни амали нутқ.

Дар забони олмонӣ мубтадо бо падежи номинатив ифода мегардад. Шакли идеалии *мубтадои номинативӣ*, намунаи номинативӣ грамматикӣ он, зикр мекунад П. А. Лекант, исми дар шакли падежи номинатив мебошад.

Ҷонишинҳои шахсҳои якҷум, дуҷум ва сеҷум дар мавқеи мубтадо дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ баробар амал мекунанд, яъне бо зудии якхела истеъмол карда мешаванд.

Дар забони тоҷикӣ, инчунин вазифаи мубтадори ҷонишинҳои шахсҳои якҷум дуҷум ва шакли муайяни ҷонишинҳои ишоратии *вай* - *er, sie, es* (*он, она, оно*) иҷро мекунанд, ки онҳо ҳамчун ҷонишинҳои шахсии шахси сеҷум низ истифода бурда мешаванд. Ин ҳама ҷонишинҳо дар як вақт маъноҳои шумора ва шахсро ифода менамоянд. Масалан:

КР. «*Ман назди ту бо хабари нохуш омадам*». *ӯ рӯ ба замин ёзида хобид* [6,50]- *Er drehte sich auf den Bauch* [7, 48]; *Худам шахсан ба вай шинос нестам, ки туро шинос кунам* (*Айнӣ*) - *Ich kenne ihn zwar nicht näher und kann dich deshalb auch nicht mit ihm bekannt machen, sagte mein Freund.*

Дар мисолҳои овардашуда ҷонишинҳои шахсии *ман-ich, ту-du, вай - er, sie, es, мо-wir, шумо-ihr, онҳо-sie* дар нақши мубтадо амал мекунанд. Хусусияти фарқкунандаи ин ҷонишинҳо аз он иборат аст, ки онҳо бо бандҳои падежӣ шакл намегиранд, яъне онҳо ҳамеша дар шакли ба истилоҳ тасрифи номуайян амал менамоянд.

Вобаста аз мазмуни мубтадо ҷумларо дар забонҳои мавриди пажӯҳиши мо тасниф кардан ва типҳои муайяни ҷумлаҳо: шахсӣ ва бешахсро ҷудо кардан мумкин аст. Хусусияти

хос, тафовути асосии ҷумлаҳои олмонии бешахс аз тоҷикӣ дар он аст, ки онҳо ҳамеша мубтадо доранд.

„...*Ich habe gesehen, wie du darunter gelitten hast, und weiss, dass es dich auch jetzt noch beschaeftigt*“ [7, 55]– «...Ман дидам, ки ту аз ин чӣ гуна ранҷ бурдӣ ва медонам, ки ин (кор) туро низ ҳоло ба таъвиши овардааст»[6,58].

ТФ. *Азбаски ман аз таваҳҳуми беасоси ӯ дар ҳаққи худам аз вай сахт ранҷида будам, ...* [1, 38) – *Da mich sein unbegründeter und beleidigender Verdacht gekränkt hätte, ...* [2, 46].

Дар ҷумлаҳои муқоисашаванда «ҳолати коммуникативӣ» зимни тавсифи семантикаи вохидҳои лексикӣ дар порчае, ки воқеияти дар забон ифодаёфтаре таҷассум мекунад, баён намудааст. Мулоҳизаи гуянда дар забони тоҷикӣ тавассути категорияи мафъул “*Азбаски ман аз таваҳҳуми беасоси ӯ дар ҳаққи худам аз вай сахт ранҷида будам, ...*” вале дар забони олмонӣ тавассути категорияи фоил (актив) “*Da mich sein unbegründeter und beleidigender Verdacht gekränkt hätte, ...*” = *Азбаски гумони беасос ва озурдаи ӯ маро ранҷонда буд, ...* ифода ёфтааст.

Дар забони тоҷикӣ ҷонишинҳои шахсӣ дар мавқеи *хабарӣ номӣ* низ мавриди истифода қарор гирифта метавонанд. Дар ҷумлаҳои саволии забони тоҷикӣ қисми номии хабар метавонад бо ҷонишин ё тавъамии ҷонишинҳо ифода карда шавад [48, 66]. Масалан: *Оҳ, азизон! Вай кӣ бошад-а? - фарёд бардоштанд занҳо* [6, 55]- *O, Liebe! Wer koennte das sein? – schriehen die Frauen*” [7, 56].

Ба ғайр аз ин, чунин намуди ҷумлаҳои ҳам вучуд дошта метавонанд, аз қабилӣ: *Ман ту нестам.*– *Ich bin nicht du; Tu wай нестӣ. Du bist nich sie; Охир вай ту нест* – *Sie ist doch nicht du.* Дар ин навъи ҷумлаҳо ҳамон ҷонишинеро хабар номидан мумкин аст, ки он баъди ҷонишин – мубтадо меистад, яъне вазифаи хабарро дар чунин ҷумлаҳо на аз рӯйи ифодаи лексикӣ, балки аз рӯйи тартиби вожаҳо муайян кардан мумкин аст. Дар забони олмонӣ, чунон ки дар забони тоҷикӣ дида мешавад, истемולי ҷонишини шахсӣ дар мавқеи хабар аҳёнан вомехӯрад. Ин гуна истемолро мо дар ҷумлаҳои мебинем, ки дар онҳо хабари номии таркибӣ вучуд дорад.

Масалан: Сардор *манам*; *Хоин кист?* – *Хоин ту* = *Der Chef bin ich; wer ist der Verraeter? –Verraeter bist du. (Информант).*

А. Эшонҷонов дар диссертатсияи хеш ба таври холис (бидуни бандаҳои феълӣ) ифода гардидани хабари номиро қайд намудааст [9, 58]. **КР.** *Роҳбари гурӯҳ ман* – *Gruppenleiter bin ich* (Информант).

Муродифи сохторӣ-семантикии конструктории олмонӣ бо ҷонишини *es* дар вазифаи предикатив дар забони тоҷикӣ бо ҷонишини ишорати маъноӣ умумӣ ишоравӣ-субстантивӣ дошта ифода гардидааст. „*Ach, du bist es, Horst!*“ [7, 52]. – «Ҳа, Ҳорст, ин *ту будай!*» [6, 53]. Дар забони олмонӣ вг дар вазифаи мубтадо, предикатив, вале дар забони тоҷикӣ «ин» дар вазифаи мубтадо ва «ту будай» ҳамчун предикатив ифода гардидааст.

ТФ. „*Wir haben es zurzeit nachts kalt*“, *berichtete sie...* [7, 66]. – «*Алҳол дар (ҷойҳои) мо шабона хунук аст*», - хабар дод ӯ (занак) [6, 67].

Қолаби муқоисавии 9.

Олм.	Part.	Subj.	Prädikativ		Adverbiale
	Ach,	du	bist es,		Horst!
Тоҷ.					
	Ха,	Ҳорст,	ин	ту будай!	
	Part.	Adverbiale	Subj.	Prädikativ	

Муродифи сохторӣ семантикии конструксияи олмонӣ бо ҷонишини *es* дар забони тоҷикӣ бо феъли таркибии номӣ тавассути бо бандаки феълии «аст» ва қисми номии «хунук» ифода гардидааст. Ҷонишини *es* дар вазифаи объект ба субъект тобиши доштани хусусият ё сифати чизро таҷассум мекунад ва ҷунин ҷумлаҳоро ба ҷумлаҳои бешахс монанд мегардонад. Зеро дар забони олмонӣ феъли «haben - доштан» ва дар забони тоҷикӣ феъли «будан - sein» истифода шудааст. Воқеиятеро низ аз хотир набояд бурд, ки дар забони тоҷикӣ ҷонишинҳо метавонанд ба шакли феъл дароянд, пас, ба ҳайси феъл амал кунанд. Албатта, дар ин маврид тасдиқ намудан душвор аст, ки маҳз ҷонишини нишондиҳандаи асосии феъл ҳамчун хабар мебошад, аммо зимнан гуфтан дуруст аст, ки шаклсозии ҷонишинӣ ба шахс ва шумораи феъл ишорат мекунад. Таҳлили ҷонишинҳои шахсӣ дар мавқеи синтаксисии хабар дар забонҳои гуногуннизоми (тоҷикӣ ва олмонӣ) нишон дод, ки имкониятҳои ҷонишинҳо ба ин маъно яхела нестанд. Дар забонҳои пажӯҳишшаванда ҷонишинҳои шахсӣ метавонанд дар нақши хабар амал кунанд, аммо дар забони олмонӣ ин гуна истёмор, қиёсан бо забони тоҷикӣ, камтар хос мебошад. Ҷонишинҳои шахсии тоҷикӣ, дар мавқеи синтаксисии хабар амал карда, метавонанд ба сохтори феъл дохил шаванд.

Пуркунанда дар забонҳои муқоисашаванда

Ба ақидаи М. Ф. Исмаилов, аъзои пайраве, ки бо хабари ҷумла муносибатҳои гуногун дорад, пуркунанда номида мешавад ва он мувофиқи аломатҳои грамматикӣ ва маъноӣ бевосита ва бавосита мешавад [5,35]. муқоисашаванда ҳам аз ҷиҳати маънӣ, ҳам аз ҷиҳати вазифа ва ҳам аз ҷиҳати тарзҳои ифода монандии зиёд дорад.

Аъзои бадани *ӯро* табларза *гурифт* [6,71] - *Er hatte schon Fieber.* [7,68]; *Қадамашро* тамоман аз хонаам канда кардам. [6,86] - *Ich hab ihm mein Haus für immer verboten.* [7, 8]

Қолаби муқоисавии 10.

Точ.	Obj.Akk.	Adverbial.	Obj.Dat.	Hilfsverb	Vollverb	
	Қадамашро	тамоман	аз хонаам	канда	кардам	
Олм.						
	Ich	hab	ihm	mein Haus	für immer	verboten
	Subj.	Hilfsverb	Obj.Dat	Obj.Akk.	Adverb.	Vollverb

Таҳлили типологии ҷумлаҳои тоҷикӣ ва олмонӣ собит месозад, ки истифодаи ҷонишинҳои шахсӣ дар вазифаи пуркунанда дар забонҳои муқоисашаванда дорои тафовутҳои зиёд мебошад. Аз ҷумла, ҷонишини олмонии *er* дар вазифаи пуркунандаи бавосита дар шакли *ihm* меояд ва ба забони тоҷикӣ бо бандакҷонишини *-аш* дар вазифаи пуркунандаи бевосита тарҷума мешавад. Ба ҷунин фарқҳо истифодаи шаклҳои гуногуни дори хусусиятҳои фразеологӣ дар забони тоҷикӣ “қадамашро канда кардам” ва дар забони олмонӣ “*Mein Haus ihm verboten* (омадани *ӯро* ба хонаам манъ кардам)” сабаб гардида аст.

ТП тадж. *дӯстона* – нем. *freundlich*: Одина фақат ба ман *дӯстона* маслиҳат медод [1, 71] - *Odina gab mir nur freundlich Ratschläge* = *Odina gab mir nur freundschaftliche Ratschläge* = Одина фақат ба ман *маслиҳати дӯстона* медод.

Қолаби муқоисавии 11.

Точ.	Subj.	Adverb.	Obj.Dat.	Adverbiale	Obj.Akk.	Präd.verbal
	Одина	фақат	ба ман	дӯстона	Маслиҳат	медод
Олм.						
	Odina	gab	mir	nur	Freundschaftliche	Ratschläge
	Subj.	Präd.verbal	Obj.Dat	Adverb.	Adjektiv	Obj.Akk.

Аз таҳлили ҷумлаҳои забонҳои муқоисашаванда ошкор гардид, ки вобаста ба валентнокии феъл дар ибораҳои исмӣ, ибораи тоҷикии “дӯстона маслиҳат додан” ба забони олмонӣ “freundschaftliche Ratschlaege geben (маслиҳати дӯстона додан)” тарҷума шудааст.

Оид ба функсияҳои прагматикии ҷонишинҳои шахсӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ вазифаи коммуникативӣ ва метазабонӣ баррасӣ карда мешавад. Вазифаи коммуникативӣ ё ҷанбаи коммуникативӣ раванди муошират, табодули иттилоот, ғояҳо мебошад. Ҳодисаҳои ивазшавии ҷонишини шахсии шахси дуюми шумораи танҳо бо шакли шумораи ҷамъ шоидаи таваҷҷуҳи махсус аст. Мекӯшем нишонаҳои умумият ва фарқҳои байни вазоиҳои *tu-du*-ро аз лиҳози коммуникативӣ дар асоси маводи забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ муайян созем.

ТФ. *Мо гурехта наметавонистем, чунки дар он сурат одамони миришаб рост будани моро доништа моро таъқиб карда дастгир мекарданд ...* [1, 46] - *Wenn wir davonliefen, würde die Steife sogleich wissen, dass wir ehrliche Leute waren, sie würden uns verfolgen und festnehmen* [2, 60]. Дар муродиҳои мазкур ҷумлаи пайрави сабаб дар забони тоҷикӣ ҳамчун ҷумлаи пайрави шарт ба забони олмонӣ баргардон шудааст. Аз порчаи тоҷикии «... *моро таъқиб карда дастгир мекарданд*» ҷонишини шахси якуми ҷамъ «мо» бо пасванди «-ро» дар вазифаи пурқунандаи бевоситаи суратёфта тарҷума шуда, ҷумлаи олмонии «*sie würden uns verfolgen und festnehmen*» ҷонишини «*wir*» дар падежи аккузатив дар шакли «*uns - моро*» тарҷума гардидааст.

Ба андешаи О. Ҷ. Ҷалолов, дар забони тоҷикӣ барои ифодаи муносибати боэҳтиром нисбат ба калонсолон, одамони ношинос ҷонишини шахсии *Шумо* истифода мегардад [9,79], ки он дар ҷунин мавридҳо субститути (ивазкунандаи) *ту* мебошад. Масалан: *Шумо дар кишвари мо чанд вақт меистед, ҳазрат? - пурсид писарбача аз ҷаноби навомада* [6, 83] - *Wie lange bleiben Sie in unserem Land, mein Herr? - fragte das Kind den angekommenen Gast* [7, 81].

Дар нутқи тоҷикӣ ва олмонӣ баъзан ҳамсухбат ба ҷойи истифодаи ҷонишини шахси 1-уми шумораи танҳои *ман* ҷонишини шахси 1-уми шумораи ҷамъи *мо*-ро истифода бурда, оид ба худ ҳарф мезанад. Зимни ҷунин истифодабарӣ ҳамсухбат (адресат) худро ба ягон гурӯҳи одамон, ки аз рӯйи қадом як аломат (синну сол, касб ва ҳоказо) муттаҳид гардидаанд, дохил мекунад ва мулоҳизаи ӯ хусусияти ҳақиқати барои ҳама маълумро пайдо менамояд. Ҷонишини шахсии *мо-wir* дар ҳама забонҳои мавриди пажӯҳиши мо дар нутқи илмӣ, ҳангоми навиштани асарҳо, мақолаҳо, монографияҳои илмӣ ва пажӯҳишӣ истифода бурда мешавад. Масалан:

Мо гунаҳои мухталифи тифаилятро, ки метавонад амалан дар ҳама мавридҳо модалӣ бошанд, истисно намекунем.

Дар истифодаи метазабон дар таъсири мутақобилаи ду, се ва аз ин бештар забонҳое, ки одам аз худ кардааст (ё аз худ кардан метавонад), ноаёнӣ ҳудудҳои муайянсозии ҷо ва нақши ҳар яке аз забонҳо дар тартиботи муносибатҳои онҳо бо ҳамдигар ба мушоҳида мерасад. Вазифаи метазабонии ҷонишинҳои шахсиро, ки гоҳ дар ин ва гоҳ дар он забон ба мушоҳида мерасад, баррасӣ мекунем. Масалан вобаста ба валентнокии феъл, ҷонишинҳо дар забонҳои муқоисашаванда дар вазифаҳои гуногун истифода карда мешаванд.

Тавре ки Н.Бозидов ибраз медорад, ҷонишинҳои шахсӣ тавассути пешвандҳои дар вазифаи пурқунандаи бавосита серистеъмоланд [4, 38]. Дар ҷумлаҳои зерин феъли “пурсидан” дар забони тоҷикӣ “аз касе” (*пурқунандаи бавосита*) ва дар забони олмонӣ феъли “fragen (пурсидан)” бо ифодаи “касеро” (*пурқунандаи бевосита*) истифода гардидааст:

«Ин ба он вобаста аст, ки ту аз кӣ мепурсӣ... Аз сарватмандон пурсӣ, як гап мегӯянд, фикри бенавоён ҳам фарқ мекунад» [6, 84] - *Das haengt davon ab, wen du fragst? Fallst du einen Reichen fragst, bekommst du eine Antwort, wenn du einen Armen fragst, erhaelst du eine andere Antwort* [7, 81]. Дар ҷумлаи баррасикардаи мо забон-асос тоҷикӣ ва забон-объект олмонӣ мебошад. Вазифаи метазабонии ин ҷумла бо худ тарҷума зич вобастагӣ дорад, ки он гӯйе нисбат ба забони олмонӣ метазабон мешавад. Азбаски таваҷҷуҳи мо ба тарҷумаи ҷонишинҳои шахсӣ нигаронида шудааст, хоҳише падида меояд, ки оид ба аломати

фарқкунандаи ҷонишинҳо сухан гуфта шавад. Пештар мо гуфтем, ки ҷонишинҳои шахсии тоҷикӣ аксар вақт ба бандаки феълии замони ҳозира ҳамроҳ мегардад, вале ҳангоми тарҷума ба забони олмонӣ ин ҷонишинҳо мавқеи алоҳидаро ишғол мекунанд, яъне ҷудогона навишта мешаванд ва мутаносибан новобаста аз дигар қисмҳои нутқ ва аъзои ҷумла амал менамоянд. Қатъи назар аз он, ки ҷонишинҳои шахсии тоҷикӣ аксар замон ба сохтори феъл дохил мешаванд, истёмоли алоҳидаи онҳо низ ҷо дорад. Масалан:

«*Ту ягона таскини дили ман будӣ, бародари хурдиам, вале ту маро бо дилам танҳо гузоштӣ*» [6, 88]- *Du warst der Einzige fuer meine Beruhigung, mein kleiner Bruder. Aber du hast mich allein mit meinem Herzen gelassen* [7, 86].

Вақте ки дар забони олмонӣ ишора ба амал ё ҳолати руҳдода, ки пештар таъкид шуда буд, пуркунанда тавассути ҷонишини *das* мушаххас мегардад. *Dr. Harris Pernam benahm sich wie ein Amoklaeuer.... „...Keiner hat etwas gesehen? Gibt es das denn?“* [7, 86]. - *Доктор Харрис Пернам худро мисли девона вонамуд мекард ... «Оё касе чизеро надидасат?» Ин хел ҳам мешудасат?* [6, 87].

Дар муроди сохторӣ-семантикии тоҷикӣ ҷонишини ишоратии мушаххас дар вазифаи пуркунанда ифода мегардад. Аз мисолҳои дар боло овардашуда равшан дида мешавад, ки дар байни унсурҳои ду забон мувофиқати комил ба мушоҳида мерасад, яъне ҳам дар забони тоҷикӣ, ҳам дар забони олмонӣ истёмоли ҷудогонаи ҷонишинҳои шахсӣ ба мушоҳида мерасад.

Ҳамин тариқ, вазифаи метазабонии ҷонишинҳои шахсӣ дар забонҳои гуногуннизоми бори дигар, исбот мекунад, ки ин ҷонишинҳо якхела нестанд ва гуногуннавабанд.

**Муқарриз: Камолова Б. – н.и.п., дотсенти ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода
АДАБИЁТ:**

1. Айнӣ, С. Энциклопедияи насри муосири тоҷик: Ёддоштҳо (чаҳор қисм): Иборат аз як китоб/ С. Айнӣ. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. - 680 с.
2. Aini, S. Vergangenes/ S. Aini// Sowjetliteratur, Nr. 9, 1967.-210 S.
3. Aini, S. Der Tod des Wucherers/ S. Aini. –Berlin, 1966. -257 S.
4. Бозидов, Н. Пуркунандаи бавосита дар забони адабии ҳозираи тоҷик/ Н. Бозидов [Матн]. – Душанбе, 2000. -178 с.
5. Исматуллоев М.Ф. Пуркунадаи бевосита дар забони адабии ҳозираи тоҷик/ М.Ф. Исматуллоев. - Сталинобод, 1961. -69 с.
6. Зегерс, А. Салиби ҳафтум/ А. Загерс. –Душанбе, 1960. -392 с.
7. Seghers, A. Das siebte Kreuz/ A. Seghers, –Berlin, 1957. -378 S.
8. Ниёзмухаммедов, Б.Н. Забоншиносии тоҷик (асарҳои мунтахаб)/ Б.Н. Ниёзмухаммедов. -Душанбе: Дониш, 1970. -396 с.
9. Чалолов О.Ҷ. Категорияи ҷамъ ва баъзе масъалаҳои забони ҳозираи тоҷик/ О.Ҷ. Чалолов. – Сталинобод: АФ РСС Тоҷикистон, 1961. -190 с.
10. Эшонҷонов А. Хабарҳои номӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик: дис. номзади илмҳои филологӣ/ А. Эшонҷонов [Матн]. –Душанбе, 1958. –152 с.

ҶОЙГОҲИ ҶОНИШИН ДАР ҶУМЛА (ДАР МИСОЛИ МУҚОИСАИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ОЛМОНӢ)

Яке аз хусусиятҳои хоси ҷонишинҳои забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ ифодаи ғайризарурии шаклӣ дар ҷумла аст, ки омили он низомҳои грамматикӣи забонҳои аз ҷониби мо пажӯҳишшаванда мебошанд. Аз ин бо тамоми сароҳат масъала оид ба омӯзиши қонунмандии эсплиситивунонии субъекти прономиналии хабарӣ дар асоси маводи забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ падида меояд. Мувофиқан бо ин, махсусияти миллии онҳоро ошкор гардондан зарур аст. Ба ин тариқ, ояндадорӣи муносибати семантикӣ-синтаксӣ дар пажӯҳиши ҷонишинҳои шахсии субъектӣ бо хусусияти семантикии онҳо ва амалашон ҳамчун воҳидҳои синтаксисӣ муайян карда мешавад. Дар мақолаи пешниҳодшуда оид ба ҷойгоҳи ҷонишин дар ҷумла дар муқоисаи забонҳои олмонӣ ва тоҷикӣ сухан меравад. Ҳамчунин, бояд қайд кард, ки ҷонишин дар ҷумла мавқеи махсус дошта, функсияҳои зиёди

синтаксисро дорост. Мо кӯшиш намудем, ки аз асарҳои бадеи нависандагони тоҷику олмонӣ мисолҳо ҷамъоварӣ намуда, бо далелҳо мавқеи ҷонишинро дар ҷумла собит намоем.

Калидвожаҳо: ҷумла, ҷонишин, функсия, асарҳои бадеӣ, синтаксис, муқоиса, хусусият, ҳабар, забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ, воҳиди синтаксис, мубтадо.

МЕСТО МЕСТОИМЕНИЯ В ПРЕДЛОЖЕНИИ (НА ПРИМЕРЕ СОПОСТАВЛЕНИЯ ТАДЖИКСКОГО И НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКОВ)

Одной из особенностей местоимений таджикского и немецкого языков является необязательная формальная выраженность в предложении, что обусловлено грамматическими системами изучаемых нами языков. Отсюда вытекает вопрос изучения правомерности эксплицитации личных местоимений на материале таджикского и немецкого языков. Соответственно, необходимо отметить, их национальную особенность. Таким образом, будущее семантико-синтаксических отношений при исследовании предметных личных местоимений определяется их семантическими характеристиками и функцией как синтаксических единиц. В предлагаемой статье рассматривается место местоимения в предложении в сравнении немецкого и таджикского языков. Также следует отметить, что местоимение занимает особое место в предложении и выполняет множество синтаксических функций.

Мы постарались собрать примеры из произведений таджикских и немецких писателей и решили фактами доказать положение местоимения в предложении.

Ключевые слова: предложение, местоимение, функция, художественное произведение, синтаксис, сравнение, признак, известие, таджикский и немецкий языки, синтаксическая единица, введение.

PLACE OF A PRONOUN IN A SENTENCE (BY THE EXAMPLE OF COMPARISON OF THE TAJIK AND GERMAN LANGUAGES)

One of the features of the pronouns of the Tajik and German languages is the optional formal expression in the sentence, which is due to the grammatical systems of the languages we study. This raises the question of studying the legitimacy of the explication of personal pronouns on the material of the Tajik and German languages. Accordingly, it is necessary to note their national peculiarity. Thus, the future of semantic-syntactic relations in the study of subject personal pronouns is determined by their semantic characteristics and function as syntactic units. The proposed article discusses the place of a pronoun in a sentence in comparison of the German and Tajik languages. It should also be noted that the pronoun occupies a special place in the sentence and performs many syntactic functions.

We tried to collect examples from the works of Tajik and German writers and decided to prove the position of the pronoun in the sentence with facts.

Keywords: sentence, pronoun, function, work of art, syntax, comparison, attribute, news, Tajik and German, syntactic unit, introduction.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Халимова Маҳбубуба Сафаралиевна* - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзади илми филология, дотсент, декани факултети забонҳои Аврупо. Нишони: 734019, ш. Душанбе, ул. Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 55851-5252

Сведения об авторе: *Халимова Махбубуба Сафаралиевна* - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, кандидат филологических наук, доцент, декан факультета языков Европы. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мохаммадиева, 17/6. Тел.: +992 55851-5252

Information about the author: *Halimova Mahbuba Safaraliyevna* - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, candidate of science of philology, associate professor, dean of the faculty of European languages. **Phone:** +992 55851-5252.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВВОДНОГО СЛОВА «ВПРОЧЕМ» В РОМАНЕ Ф.М. ДОСТОЕВСКОГО «ПРЕСТУПЛЕНИЕ И НАКАЗАНИЕ» И ЕГО СООТВЕТСТВИЯ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Ходжатов Б.Д.

Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода

В творчестве каждого писателя, и вообще в речи любого человека встречаются так называемые «излюбленные» слова, которые используются автором чаще, чем другие языковые средства аналогичного характера. Для Ф.М. Достоевского в романе «Преступление и наказание» как раз одним из таких «излюбленных» слов является противительный соединительный союз «впрочем», использованный как вводный компонент и как союз. Методом сплошной выборки нами выявлено приблизительно 203 контекста с использованием данной языковой единицы.

Известно, что вводные конструкции - это слова, словосочетания и предложения, которые являются частью основного предложения, однако не выполняют синтаксическую функцию. Вводное слово можно с легкостью опустить из предложения, при этом, не изменится его смысл. Слово «впрочем» может быть как союзом, так и вводной конструкцией. Все зависит от смысла и передачи синтаксической роли.

Стоит упомянуть, что если речевая единица «впрочем» будет играть роль вводного слова, то тогда необходимо ставить знаки препинания с обеих сторон. Известно, что вводные конструкции всегда выделяются запятыми независимо от их положения в предложении. А если это союз, то запятая ставится перед словом. Однако после него нельзя ставить знак препинания. Что касается позиции речевой единицы «впрочем», то оно как вводное слово, чаще всего стоит в начале или середине предложения и выделяется знаками препинания в зависимости от положения.

Результаты анализов показали, что данная единица в романе использована в основном не как вводный компонент, а как противительный союз, соответствующий словам: однако, всё-таки, тем не менее, хотя и др. Лишь в 84 контекстах слово «впрочем», использовано как вводная конструкция, 64 из которых со значением резкого перехода к другой мысли, а 20 – со значением нерешительности, колебания и сомнения.

Обратимся к толковым словарям. Противительный союз «впрочем», как вводное слово выражает: нерешительность, колебание, сомнение; переход к другой мысли.

Рассмотрим данные критерии на примерах текста романа «Преступление и наказание», а способы их перевода обоснуем контекстами из текста перевода Шамси Собир «Ҷиноят ва ҷазо». Сначала приступим к рассмотрению тех примеров, в которых исследуемая единица несёт оттенок перехода к другой мысли, так как они составляют 76% общего количества контекстов, подлежащих анализу.

Проведем анализ исследуемой единицы исходя из количественных показателей соответствий таджикского языка на основе нисходящего подхода. Для передачи вводного слова «впрочем» в значении перехода к другой мысли переводчиком использовано 13 вариантов соответствий таджикского языка: «воқеан», «лекин», «майлаш», «зимнан», «умуман», «вале», «ба ҳар ҳол», «аслан», «хайр», «зотан», «бо вучуди ин» «ба ман чӣ», «ин буд ки». В этом вопросе главенствующим является наречие образа действия «воқеан», соответствующий по значению словам «действительно», «в действительности» и «на самом деле». В тексте перевода данная единица встречается в 26 (41%) примерах как соответствие вводному слову «впрочем».

Перед употреблением какого-либо вводного слова, у говорящего в сознании формируется цель, которая вербализуется последующими языковыми средствами. Причина выбора героем вводного компонента в ниже приведённом примере является проявление

критики в отношении себя. Сразу же отметим, что во всех примерах с наречием «воқеан» использован приём «замена части речи», относящийся к лексико-грамматической трансформации (союз «впрочем» заменяется наречием «воқеан»):

А впрочем, я слишком много болтаю. Оттого и ничего не делаю, что болтаю [7, с.4]. **Воқеан**, ман аз ҳад зиёд варқосӣ мегӯям. Аа он сабаб ҳам ба коре азм намекунам, ки мелаққам [8, с. 5].

Второй пример свидетельство того, как относится сам автор к своему герою. В его словах, которые следуют за вводным словом «впрочем», выражается явный позитив к одному из главных героев романа – Разумихину: **Впрочем**, с Разумихиным невозможно было и быть в других отношениях. Это был необыкновенно веселый и общительный парень, добрый до простоты [7, с. 50]. **Воқеан**, бо Разумихин дигар хел муносибат кардан ҳам мумкин набуд, чунки ӯ чавоне буд фавқуллодда шоду хуррам, улфатпазир, содадилу меҳрубон [8, с. 63].

В следующем примере герой романа, используя вводный элемент «впрочем», создаёт для себя условия решения проблемы. Вводная единица выступает фундаментом для воспроизведения переходной мысли: *Уж мы его вытащим! А впрочем, теперь и беды никакой. Дело совсем, совсем теперь очевидное! Мы только пару поддадим* [7, с. 127]. *Дар ҳар сурат мо вайро халос мекунем! Воқеан*, акнун ҳама бало аз сараи дур шуд. Акнун чӣ шуданиш маълум. Мо фақат онро метезонем [8, с. 160].

Если обратить внимание на перевод основной информации, то просматривается наиболее сложный приём перевода - логическое развитие мысли, реализуемый заменой следствия причиной. Такой нестандартный подход не является целью нашей статьи, но это нужно для того, чтобы проверить каким образом осуществляется переход к другой мысли в разных контекстах: *Приготовлений, впрочем, было немного* [7, с. 66] **Воқеан**, ҳоҷати он набуд, ки тайёрии зиёде бубинад [8, с. 83]. *Да, это так; это всё так. Он, впрочем, это и прежде знал, и совсем это не новый вопрос для него...* [7, с. 105] *Бале, ин рост аст; ҳамаи ин рост аст. Воқеан*, ӯ инро аз ин пеш ҳам медонист ва ин савол барои ӯ ҳаргиз саволи нав намебошад [8, с. 132]. - *А вы и об этом слышали? Как, впрочем, не слышать...* [7, с. 266] - *И, шумо инро ҳам шунида будед? Воқеан*, дарвозаи шаҳрро пушидан мумкину даҳони мардумро не... [8, с. 330] В переводе приведенных контекстов переводчик посредством возможной причины передаёт содержание основного предложения, так как в данных контекстах приемлем именно такого рода действие.

Выявлены также примеры, в которых вводное слово предшествует подчеркиванию персонажем чего-либо, то есть передаётся информация о чём-нибудь важном, а также если что-нибудь нужно особо подчеркнуть: *А впрочем, я теперь замечаю, что и вы тоже толковый человек. Ну-с! Умные речи приятно и слушать* [7, с. 114]. **Воқеан**, ба назарам, шумо ҳам одами бофаҳм менамояд. Хӯ-ӯш! Кас қурбони суханҳои оқилона шавад [8, с. 143]. *С ним, впрочем, это и наяву бывает...* [7, с. 114] **Воқеан**, дар вақтҳои ҳушёр буданиш ҳам вай баъзан ҳамин хел мешавад [8, с. 144]. **Впрочем**, я должен тебя несколько разочаровать: в этом письме есть еще одно выражение, одна клевета на мой счет, и довольно подленькая [7, с. 222]. **Воқеан**, хафа шавӣ ҳам як чизро бояд ба ту гӯям: дар ин хат боз як гап ҳаст, ки ин ба шаъни ман тўҳмати хушқу холист, тўҳмати разилона аст [8, с. 275].

Данная вводная единица также служит стартовой точкой изложения рассуждений и выводов говорящего. Коммуникант может употребить вводное слово «впрочем», чтобы высказать свои соображения относительно чему-либо. Так в следующих трёх примерах вслед за вводным компонентом фиксируются соображения говорящего: *Я всё знаю! А впрочем, я вижу, что это деликатная струна и что я осел; ты меня извини* [7, с. 118]. *Ман аз ҳамааш бохабар! Воқеан*, ин масъала бисёр нозук, аммо ман аблах; ту маро бубахш [8, с. 148]. *Он даже успел сунуть неприметно в руку; дело, впрочем, было ясное и законное, и во всяком случае тут помощь ближе была* [7, с. 168]. *Ҷ ҳатто ба дастӣ одами полиция номаълум пул*

ҳам газонд; **воқеан**, масъала равишан буд, ба ҳар ҳол дар хонааш ба вай зудтар ёрӣ расондан мумкин буд [8, с. 209]. **А впрочем**, сам мне всё расскажет, придет. Вы думаете, выдержит? [7, с.435] **Воқеан**, ҳудаи омада ҳамаашро ба ман ҳикоят мекунад, ҳа, мебиёд. Ба фикратон, вай тоб меоварда бошад? [8, с. 534].

Встречаются примеры, в которых исследуемая единица выражает подтверждение, предупреждение и напоминание: *За дверью слышались, **впрочем**, голоса про больницу и что здесь не след беспокоить напрасно* [7, с. 172]. *Аз паси дар, **воқеан**, овозхое, ба гӯи мерасиданд, ки мачруҳро ба беморхона бурдан даркор, ин ҷо хобидани вай бефоида аст, мегуфтанд* [8, с. 213]. *Ну, вот и всё. Будь, **впрочем**, осторожна. Будешь ко мне в острог ходить, когда я буду сидеть? — О, буду! Буду!* [7, с. 404] *Ана, буду шуди гап ҳамин. **Воқеан**, ту эҳтиёт шав. Агар маро шинонанд, ту маро хабар мегирӣ? — О, албатта! Албатта!* (495) *Два месяца спустя Дунечка вышла замуж за Разумихина. Свадьба была грустная и тихая. Из приглашенных был, **впрочем**, Порфирий Петрович и Зосимов* [7, с. 515]. *Пас аз ду моҳ Дунечка ба Разумихин ба шавҳар баромад. Тӯи арӯси ҳузновар ва ором гузашт. **Воқеан**, дар байни хабарӣ Порфирий Петрович ва Зосимов ҳам буданд* [8, с. 631-632].

Вводное слово «впрочем» также может находиться перед тем, когда говорящий выражает свои мысли под чувством равнодушия, признания и восхваления: - *Ну уж это нет-с. **А впрочем**, нет, так и нет, так пусть и будет. А только десять тысяч - прекрасная штука, при случае. Во всяком случае, попрошу передать сказанное Авдотье Романовне* [7, с. 277]. **Воқеан**, қабул накунад, накардааст-дия, бигзор ҳамин тавр бошад. Лекин агар кас мулоҳиза кунад, даҳ дазор сӯм дар кӯча афтида намондааст, даркор шуда мемонад [8, с. 343]. **Впрочем**, сознаюсь, ваш вопрос для меня весьма сложен, и мне трудно на него вам ответить [7, с. 448]. **Воқеан**, ростиро гӯям, саволи шумо барои ман хеле мураккаб аст ва ман дар ҷавоби он бисёр мушкилӣ мекашам [8,с.551]. **Впрочем**, в вас всё божественно... *Что же касается до вашего брата, то что я вам скажу? Вы сейчас его видели сами. Каков?* [7, с. 469] **Воқеан**, шумо фаришта... *Агар ба сари масъалаи акаатон омадани бошем, ман чӣ ҳам мегуфтам? Вайро худатон ҳозир дидед. Чӣ тур?* [8, с. 575]

Вторым соответствием вводного слова «впрочем» в данной семантике выступает вводное сочетание «бо вучуди ин (он)», употребляющийся при выражении уступительных отношений и соответствующий по значению сочетаниям: «вне зависимости от чего-либо», «вопреки всему» и «невзирая ни на что».

В следующих двух контекстах констатируется сосуществование, совмещение предыдущей ситуации с настоящей, отношения между ними представляются как соединительные: - *Да чего ты извиняешься! Как это мне всё надоело!* - крикнул Раскольников с преувеличенной раздражительностью. Он, **впрочем**, отчасти притворился [7, с. 233]. - *Барои чӣ ту ин қадар узрхоҳӣ мекуӣ! Ҳамааш ба ҷонам расидааст!* - фаръёд зад Раскольников аз ҳад зиёд оташин шуда. Ў, **бо вучуди ин**, ҳудаширо як қадар оташин вонамуд мекард [8, с. 288]. *Да мало ли что теперь! **А впрочем**, он еще пугливее гнал дальнейшие мысли и боялся своего воображения* [7, с. 293]. *Э, акун ҳар чи шуданаиш мумкин! **Бо вучуди ин**, ў хаёлу андешаҳои минбаъдаашро бо ваҳму ҳарос аз сар дур мекард ва аз тасаввуроти худ ба тарс меафтод* [8, с. 362].

Приводим также примеры, в которых наблюдается обратная картина, то есть, утверждается несовместимость двух ситуаций, между ними устанавливаются отношения взаимоисключения: *Но умная женщина и ревнивая женщина — два предмета разные, и вот в этом-то и беда. Впрочем, чтобы беспристрастно судить о некоторых людях, нужно заранее отказаться от иных предвзятых взглядов...* [7, с. 452]. *Аммо зани оқила дигар асту зани бадрашк дигар ва ҳама бало ҳам дар ҳамин аст. **Бо вучуди ин**, барои он ки кас дар ҳаққи баъзедо безаразона хулоса барорад, аввал аз баъзе ақидаҳои пешакӣ ҳосилишуда даст кашидан даркор...* [8, с. 555]. **Впрочем... впрочем**, вы имели на это свои причины... *я теперь всё понимаю* [7, с. 460]. **Бо вучуди ин... бо вучуди ин**, шумо дар ин ҷо ягон ғараз доштед...

Ман акнун ҳамаашро фаҳмидам [8, с. 565].

Далее, в роли вводных компонентов перехода к другой мысли выступают единицы, встречающиеся в меньшей численности, некоторые из них использованы лишь один раз: *Я не потому не пойду на поминки, что была эта неприятность. Я просто по принципу не пойду, чтобы не участвовать в гнусном предрассудке поминок, вот что!* **Впрочем**, оно и можно бы было пойти, так только, чтобы посмеяться... [7, с. 349] *Ман на барои он ба оиш худой намеравам, ки ҳамин воқеаи ноҳуш рӯи дода буд. Ман фақат аз рӯи ақидаи худам намеравам, то ин ки дар оиш худой барин расму оинҳои бемаънӣ иштирок накунам, ана гап дар кучо!* **Лекин**, аз як ҷиҳат, рафтанамон ҳам мумкин, хуб хандида меомадем... [8, с. 431] — *Не знаю. — Зачем не спросил? Эх, жаль!* **Впрочем**, узнаю! [7, с. 279] — *Намедонам. — Чаро напурсидӣ?* Эх, афсӯс! **Майлаш**, худам мепурсам [8, с. 345]. *Письмоводитель сильно, **впрочем**, интересовал его: ему всё хотелось что-нибудь угадать по его лицу, раскусить* [7, с. 91]. **Зимнан**, сармуний назари диққати ӯро ба худ бениҳоят ҷалб мекард; ӯ бисёр меҳост, ки аз қиёфаи вай ягон чизро фаҳмида гирад, аз дили вай огоҳ шавад [8, с. 115].

Результаты анализа показали, что вводное слово «впрочем» в романе «Преступление и наказание» Ф.М. Достоевского, в роли формального показателя перехода к другой мысли, выполняет следующие задачи: 1) выражает критику героя в отношении себя; 2) служит переходной точкой к следующей мысли; 3) выражает подчеркивание, а также особое подчеркивание; 4) выражает соображения говорящего относительно чему-нибудь; 5) выражает подтверждение, предупреждение и напоминание; 6) выражает мысли под чувством равнодушия, признания, восхваления; 7) констатируется сосуществование, совмещение предыдущей ситуации с настоящей, отношения между ними представляются как соединительные; 8) утверждается несовместимость двух ситуаций, между ними устанавливаются отношения взаимоисключения. При переводе данной единицы использован приём замены части речи лексико-грамматической трансформации.

Приступим к анализу примеров с вводным словом «впрочем», носящих оттенок значения «нерешительность, колебание, сомнение». Соответствиями таджикского языка данной единицы в этом значении выступают: «воқеан», «аммо», «лекин», «зимнан», «вале», «зотан», «дарвоқеъ». Стоит заметить, что и в этой группе соответствий таджикского языка, наречие «воқеан» занимает первое место, его количество составляет 10 примеров, то есть 50% от общего количества.

В ниже приведённом примере наблюдается отсутствие твёрдой веры в словах говорящего: *Эту-то, теперешнюю квартиру я забыл; **впрочем**, я ее никогда и не помнил, потому что не знал* [7, с. 117]. *Ана ин хонаи ҳозираатро фаромӯш кардаам; **воқеан**, ман инро ҳеҷ гоҳ дар хотир надоштам, барои он ки намедонистам* [8, с. 146].

Оттенок нерешительности можно определить во втором контексте: — *Улики, что ль, какие? — Кой черт улики! **А впрочем**, именно по улике, да улика-то эта не улика, вот что требуется доказать!* [7, с. 128] — *Ягон хел далел будааст? - Далел кучо! **Воқеан**, маҳз аз рӯи далел вай гумонбар шудааст, аммо ин далелро далел хисоб кардан ҳам намешавад, ин далелро аввал исбот кардан даркор!* [8, с. 160]

Просматривается колебание в словах главного героя романа Родиона Раскольникова: — *Да, да, приду, — отвечал он, вставая и заторопившись... — У меня, **впрочем**, дело...* [7, с. 226] — *Ҳа, ҳа, меоям, — ҷавоб дод Раскольников аз ҷой бархеста ва шитоб карда... **Воқеан**, ман як кор дорам...* [8, с. 280]

В следующем примере вводное слово «впрочем» сближается по значению к вводному слову «однако», соответствующее словам: «тем не менее», «как бы то ни было», «всё-таки», «всё же». Его соответствием в романе выступает противительный союз «аммо», то есть использован приём вариантной подборки эквивалента: — *О, на самой простейшей-с! — и вдруг Порфирий Петрович как-то явно насмешливо посмотрел на него, прищурившись и как бы ему подмигнув. **Впрочем**, это, может быть, только так показалось Раскольникову,*

потому что продолжалось одно мгновение [7, с. 237]. - *Ҳа, ба когази оддигарин! — Ва баногоҳ Порфирий Петрович чашмонаширо нимпӯш карда ва гӯё чашмакӣ зада баръало истехзоомез ба Раскольников нигарист. Аммо, шояд ба назари Раскольников ҳамин тавр намуда буд, барои он ки ин нигоҳ як лаҳза давом карда буду бас* [8, с. 293].

Приводим примеры единичного использования вводных компонентов в романе. Аналогично соответствию «аммо» употребляется его синоним «лекин»: *Я не потому не пойду на поминки, что была эта неприятность. Я просто по принципу не пойду, чтобы не участвовать в гнусном предрассудке поминок, вот что! Впрочем, оно и можно бы было пойти, так только, чтобы посмеяться...* [7, с. 349]. *Ман на барои он ба оиш худой намеравам, ки ҳамин воқеаи нохуш рӯй дода буд. Ман фақат аз рӯи ақидаи худам намеравам, то ин ки дар оиш худой барин расму оинҳои бемаънӣ иштирок накунам, ана гап дар кучо! Лекин, аз як ҷиҳат, рафтанамон ҳам мумкин, хуб хандида меомадем...* [8, с. 431].

Наблюдается использование наречия «зимнан», сближающегося в данном контексте по значению к вводному слову «между прочим», выделяющее какое-либо слово или часть предложения в связи со сказанным или в дополнение к нему: *Он многое, **впрочем**, пропустил, что и надо было пропустить, между прочим и о сцене в конторе со всеми последствиями* [7, с. 201]. *Вай, зимнан, аз гуфтани бисёр чизҳое хушдорӣ намуд, ки гуфтанашон ҷоиш набуд, аз он ҷумла, ҳодисаи дар идораи полиция рӯйдода ва ҳама гапу калочаҳои баъди ин ҳодиса пайдошударо нагуфт* [8, с. 251].

Наречия таджикского языка «зотан» и «дарвоқеъ» в следующих контекстах соответствуют вводным словам: «вообще», «в сущности», «на самом деле», указывающие на достоверность факта: *...одним словом, я там видел еще другое одно существо... с огненным пером... **а впрочем**, я завираюсь; я очень слаб, поддержи меня... сейчас ведь и лестница...* [7, с. 183]. *...хулласи калом, ман дар он ҷо боз як махлуқи дигарро ҳам дидам... аз ҷумлаи пари сурхдорон... **зотан**, ман бисёр мелаққам; ман бисёр бемадорам, маро ҳимоя кун... ҳозир зина меояд...* [8, с. 227]. *Сначала, - **впрочем**, давно уже прежде - его занимал один вопрос: почему так легко отыскиваются и выдаются почти все преступления и так явно обозначаются следы почти всех преступников?* [7, с. 69]. *Даставвал, - **дарвоқеъ**, кайҳо ин ҷониб, - як масъала аҷлу ҳуши ўро ба худ машғул меошод: ба чӣ сабаб қариб ҳама ҷинойтҳо ин қадар ба осонӣ кофта ёфта ва ошкор карда мешаванду изи қариб ҳамаи ҷинойткорон ин қадар баръало маълум мешавад?* [8, с. 86].

Проведённый анализ показал, что вводная конструкция «впрочем» как формальный показатель значения нерешительности, колебания и сомнения в романе выполняет следующие задачи: 1) выражает отсутствие твёрдой веры в слова говорящего; 2) выражает нерешительность; 3) выражает колебание; 4) выражает противительные отношения; 5) выражает дополнение к сказанному.

Таким образом, в романе Ф.М. Достоевского «Преступление и наказание» слово «впрочем» использовано 203 раза; в 57% контекстов как союз и в 43% - как вводная конструкция. Нами были рассмотрены и анализированы вторые 43% контекстов. Автор использовал данную единицу в качестве вводного компонента для того, чтобы выразить порядок мыслей и их связь. Если обратить внимание на количественное соотношение использования исследуемой единицы, то преобладают контексты, в которых она употреблена в значении перехода к другой мысли, которые составляют 76% общего количества, остальные 24% составляют примеры, в которых вводное слово «впрочем» употреблено в значении нерешительности, колебания и сомнения. Основным средством передачи данной единицы в обеих семантических группах в основном выступает наречие «воқеан». В плане перевода преобладают приём подборки вариантного эквивалента и лексико-грамматическая трансформация, которая представлена приёмом замены части речи.

Рецензент: Турсунов Ф.М. – д.ф.н., профессор ТМУИЯ им. С. Улугзода

Литература:

1. Бабайцева В.В. Русский язык. Теория: учебник для 5 – 9 классов образовательных учебных заведений / В.В. Бабайцева, Л.Д. Чеснокова. – М.: Просвещение, 1992. – 203 с.
2. Бабайцева В.В., Максимов Л.Ю. Современный русский язык: Синтаксис. Пунктуация: Учебник для вузов. М., 1981. 142 с.
3. Богородицкий В.А. Общий курс русской грамматики. М., 1935 240 с.
4. Буслаев, Ф.И. Историческая грамматика русского языка / Ф.И. Буслаев. – М.: Учпедгиз, 1959. – 624 с.
5. Востоков, А.Х. Русская грамматика 12-е изд./ А.Х. Востоков. – СПб, 1831. -216с.
6. Греч, Н.И. Практическая русская грамматика / Н.И. Греч. – СПб., 1834. 320 с.
7. Достоевский Ф.М. Д 70 Преступление и наказание: Роман в шести частях с эпилогом/Вступит. ст. К. Тюнькина; Рис. Д. Шмаринова. – 3-е изд.. М.: Дет. лит., 1981. – 400 с.
8. Достоевский, Ф.М. Д 78 Чиноят ва чазо; Роман, Иборат аз шаш қисм бо хотимааш (Тарҷ. Шамсӣ Собир). – Душанбе: Ирфон, 1984. – 656 с.
9. Зикриёев Ф., Исмаилов М., Каримов Х. и др. Современный таджикский литературный язык. Ч. 2./ Под ред. Ш. Рустомова, Б.Камоллидинова.- Душанбе: Маориф, 1984. – 324 с.
10. Разумовская М.М. Русский язык. 8 класс: учебник для общеобразовательных учреждений / М.М. Разумовская и др. – М.: Дрофа, 2008. – 124 с.
11. Селезнева Л.Б. Русский язык. Орфография и пунктуация. Обобщающие алгоритмы и упражнения: учебное пособие / Л.Б. Селезнева. – М.: Дрофа, 2006. – 279 с.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВВОДНОГО СЛОВА «ВПРОЧЕМ» В РОМАНЕ Ф.М. ДОСТОЕВСКОГО «ПРЕСТУПЛЕНИЕ И НАКАЗАНИЕ» И ЕГО СООТВЕТСТВИЯ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Статья посвящена использованию вводного слова «впрочем» и его соответствиям в таджикском языке на примере романа Ф.М. Достоевского «Преступление и наказание». В начале статьи автор даёт краткую информацию о природе вводных слов, проводит статистический анализ частотности вводного слова «впрочем» и приходит к выводу, что данное слово всего в романе использовано 203 раза: в 119 (57%) примерах как союз и в 84 (43%) – как вводная конструкция. Автором установлено, что слово «впрочем», как вводная конструкция в 64 контекстах употреблено со значением перехода к другой мысли, а в 20 – со значением нерешительности, колебания и сомнения.

Далее, автор проводит анализ примеров со словом «впрочем» из романа «Преступление и наказание» со значением перехода к другой мысли и способов его передачи на таджикский язык. Результаты анализа показали, что данная единица с семантикой перехода к другой мысли в романе выступает с 8 оттенками значения. При переводе данной единицы использован приём замены части речи лексико-грамматической трансформации.

Автором также рассмотрены примеры со значением нерешительности, колебания и сомнения. Установлено, что в этом значении вводная конструкция «впрочем» выражает отсутствие твёрдой веры в слова говорящего, нерешительность, колебание, отношения взаимоисключения и дополнение к сказанному.

Исходя из результатов проведённого исследования автор статьи приходит к выводу, что основным средством передачи вводной единицы «впрочем» в обеих семантических группах выступает наречие «воқеан». В плане перевода преобладают приём подборки вариантного эквивалента и лексико-грамматическая трансформация, которая представлена приёмом замены части речи.

Ключевые слова: вводное слово «впрочем», статистический анализ, союз, нерешительность, колебание, сомнение, переход к другой мысли, подборка эквивалента, лексико-грамматическая трансформация, замена части речи.

КОРБУРДИ КАЛИМАИ ТУФАЙЛИИ «ВПРОЧЕМ» ДАР РОМАНИ Ф.М. ДОСТОЕВСКИЙ «ПРЕСТУПЛЕНИЕ И НАКАЗАНИЕ (ЧИНОЯТ ВА ЧАЗО)» ВА РОҲҲОИ ИФОДАИ ОН ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Мақола ба корбурди калимаи туфайлии «впрочем» дар романи Ф.М. Достоевский «Преступление и наказание» (Чиноят ва чазо) ва роҳҳои ифодаи он дар забони тоҷикӣ бахшида шудааст. Муаллиф дар ибтидои мақола дар бораи хусусияти калимаҳои туфайлӣ маълумоти мухтасар дода, дар бораи басомади калимаи туфайлии «впрочем» таҳлили оморӣ гузаронида, ба ҳулосае меояд, ки ин вожа дар роман ҳамагӣ 203 маротиба истифода шудааст: 119 (57%) мисол - ҳамчун пайвандак ва 84 (43%) мисол - ҳамчун калимаи туфайлӣ. Муаллиф муайян кардааст, ки вожаи «впрочем» ба сифати калимаи туфайлӣ дар 64 мисол бо маънои гузариш ба андешаи дигар ва дар 20 мисол ба маънои бечуръатӣ, дудилагӣ ва шакку шубҳа истифода шудааст.

Муаллиф минбаъд мисолҳоро бо калимаи туфайлии «впрочем» аз романи «Преступление и наказание» («Чиноят ва чазо») бо мазмуни гузаштан ба андешаи дигар ва роҳҳои интиқоли он ба забони тоҷикӣ таҳлил кардааст. Натиҷаи таҳлил нишон дод, ки воҳиди мазкур бо семантикаи гузариш ба андешаи дигар дар роман бо 8 тобиши маъно ба назар мерасад. Ҳангоми тарҷумаи ин воҳид усули иваз кардани ҳиссаи нутқи таҳвили лексикӣ-грамматикӣ истифода шудааст.

Муаллиф, инчунин, мисолҳои маънои бечуръатӣ, дудилагӣ ва шакку шубҳа доштаро низ мавриди баррасӣ қарор додааст. Муайян шудааст, ки дар ин маъно калимаи туфайлии «впрочем» боварии катъӣ надоштан ба сухани гуянда, бечуръатӣ, дудилагӣ, муносибатҳои аз ҳамдигар дур будан ва илова кардан ба гуфтаҳои гуфташударо ифода мекунад.

Муаллифи мақола дар асоси натиҷаҳои таҳқиқот ба ҳулосае меояд, ки воситаи асосии интиқоли воҳиди туфайлии «впрочем» дар ҳарду гурӯҳи маъноӣ зарфи «воқеан» мебошад. Аз ҷиҳати тарҷума усули интиҳоби варианти муодил ва таҳвили луғавию грамматикӣ, ки бо усули ивазкунии ҳиссаи нутқ ифода мешавад, бартарӣ дорад.

Калидвожаҳо: *калимаи туфайлии «впрочем», таҳлили оморӣ, пайвандак, бечуръатӣ, дудилагӣ, шубҳа, гузаштан ба андешаи дигар, интиҳоби муодил, таҳвили лексикӣ-грамматикӣ, ивази ҳиссаи нутқ.*

THE USE OF THE INTRODUCTORY WORD «ВПРОЧЕМ» IN F.M. DOSTOYEVSKY «ПРЕСТУПЛЕНИЕ И НАКАЗАНИЕ» AND ITS CORRESPONDENCE IN THE TAJIK LANGUAGE

The article is devoted to the use of the introductory word «however» and its correspondences in the Tajik language on the example of the novel by F.M. Dostoevsky «Преступление и наказание». At the beginning of the article, the author gives brief information about the nature of water words, conducts a statistical analysis of the frequency of the introductory word «впрочем» and comes to the conclusion that this word is used in total in the novel 203 times: in 119 (57%) examples as a union and in 84 (43 %) - as an introductory construction. The author found that the word «however», as an introductory construction in 64 contexts was used with the meaning of transition to another thought, and in 20 - with the meaning of indecision, hesitation and doubt.

Further, the author analyzes examples with the word «впрочем» from the novel «Преступление и наказание» with the meaning of the transition to another thought and ways of its transmission into the Tajik language. The results of the analysis showed that this unit with the semantics of the transition to another thought in the novel appears with 8 shades of meaning. When translating this unit, the method of replacing a part of speech with lexico-grammatical transformation was used.

The author also considered examples with the meaning of indecision, hesitation and doubt. It has been established that in this sense the introductory construction «впрочем» expresses the lack

of firm faith in the words of the speaker, indecision, hesitation, mutually exclusive relations and addition to what has been said.

Based on the results of the study, the author of the article comes to the conclusion that the main means of conveying the introductory unit «впрочем» in both semantic groups is the adverb «воқеан». In terms of translation, the method of selecting a variant equivalent and lexical and grammatical transformation, which is represented by the method of replacing a part of speech, prevail.

Keywords: introductory word «впрочем», statistical analysis, union, indecision, hesitation, doubt, transition to another thought, selection of an equivalent, lexico-grammatical transformation, replacement of a part of speech.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Хоҷатов Бахтиёр Давлятҷонович* – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, муаллими калони кафедраи забониносии умумӣ. **Нижонӣ:** 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6, тел.: (+992) 907424287. E-mail: bakhtiyor.hojatov@gmail.com

Сведения об авторе: *Ходжатов Бахтиёр Давлятджонович* - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, старший преподаватель кафедры общего языкознания. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992) 907424287. E-mail: bakhtiyor.hojatov@gmail.com

Information about the author: *Hojatov Bakhtiyor Davlatjonovich* – The Sotim Ulughzoda Tajik International University of Foreign Languages, Senior Lecturer of the Department of General Linguistics. Address: 17/6, Muhammadiev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan, tel.: (+992) 907424287. E-mail: bakhtiyor.hojatov@gmail.com

СЕМАНТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ КОНЦЕПТА ТРУД / МЕҲНАТ В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ*Хабибов С. Ш.**Филиал НИУ «МЭИ» в г. Душанбе*

Паремии обладают аккумулятивной функцией, то есть они накапливают, сохраняют и передают коллективный опыт лингвокультурной общности. Они являются ценным лингвистическим материалом, так как отражают народную культуру и являются не только целостными знаками, но и составными элементами этой культуры. Они также сохраняют и воспроизводят традиции народного менталитета, являясь постоянными элементами восприятия мира и миропонимания этноса [2, с. 56].

Пословицы рассматриваются как дискурс, который связан с прагматическими, социокультурными и психологическими факторами. Каждый дискурс воспринимается как связный текст, взаимодействующий с экстралингвистическими аспектами, такими как прагматика, социокультурный контекст и психология. Рассмотрение паремий в событийном аспекте позволяет учесть изменчивость событийного контекста и его влияние на содержание дискурса [3, с. 98].

Таким образом, изучение паремий открывает возможность понять народную мудрость, ценности и традиции определённой культуры. Они являются не только лингвистическим явлением, но и отражением коллективного опыта и мировоззрения народа.

Рассматривая паремию как языковой знак, мы учитываем её форму и содержание, которые соотносятся с определёнными фрагментами внеязыковой действительности. Она используется для обозначения языковых ситуаций или отношений между предметами и явлениями реального мира. Важным аспектом при изучении паремий является семантический аспект, связанный с концептом, который является ключевым словом для паремии. Однако следует помнить, что связь ядерной части концепта с лексическим или фразеологическим выражением не всегда означает наличие ключевого слова в самой паремии. В составе паремии могут быть использованы другие слова, связанные с концептом, такие как слова с тем же корнем или синонимы концепта. Также возможно обнаружение логического единства между анализируемой паремией и паремией, включающей концепт на лексическом уровне, даже если слова, близкие по значению к концепту, отсутствуют. Некоторые паремии могут быть связаны с несколькими концептами одновременно. Многоуровневая семантико-прагматическая интерпретация паремии позволяет передавать различные оценочные смыслы в разных контекстных ситуациях [4, с. 45].

При концептуальном анализе паремий важно учитывать культурную значимость слова и принцип анализа культуры через изучение ее ключевых концептов. В паремиологии можно выделить два основных подхода к концептуальному анализу:

1. Анализ культурного явления, ментальной сущности и базовых понятий культуры с использованием концептов.

2. Анализ семантики и прагматики слова, представляющего концепт в языке, как культурно значимого явления. Путём сопоставления различных языковых средств представления концепта в системе языка и речи, анализа ядра концепта и его интерпретационного поля можно выявить содержание концепта как составляющую ментального лексикона.

Таким образом, концептуальный анализ в паремиологии позволяет раскрыть связь между паремиями и концептами, анализировать их семантику, прагматику и культурную значимость. Это помогает лучше понять культуру, мировоззрение и ценности определённой языковой общности [6, с. 88].

Состав паремий в любом языке — это неисчерпаемый источник образных и ярко выраженных коннотативных выражений, которые помогают распознавать сложные и абстрактные понятия на основе визуальных представлений и образов. Фразеологическая картина мира — это прежде всего способность народа представлять сложные концепты (концепты философской, познавательной и этнокультурной ценности) в виде образов. Образы многих русских и таджикских идиоматических выражений связаны с жизнью и традициями народа, и их расшифровка часто требует определённых этнокультурных знаний.

Отношение к труду всегда было важным показателем морального здоровья общества, поэтому слово «труд» вызывает такой большой интерес в когнитивной науке. Целью данного исследования является выявление национально-культурных особенностей русских и таджикских экспрессивных образов [5, с. 32].

Исследование проводилось на материале русских и таджикских фразеологических единиц, отобранных в результате сплошной выборки из русских и таджикских фразеологических словарей. На основе анализа фактического материала были выделены следующие основные тематические группы идиоматических выражений концепта труд/мехнат:

1) тяжёлый и/или изнурительный труд: гнуть спину, как белка в колесе, работать за того парня, вкалывать на работе, работать за троих, ломать спину, хребет, горб трудиться в поте лица - Арақи чабин рехтан, Аз (бо) арақи чабин ёфтан. **Гардани худро об кардан - Хайфи китфу бозу не-мӣ, эй ба муфташ паҳлавон, Гарданатро об кун бо кор мисли дигарон!** (Аминзода М. “Шеърҳо”), **Бо нӯги дуку захми сӯзан – Зан хунобаи дил хурда, бо нӯги дуку захми сӯзан фарзандашро калон кард.**

2). Тщетный, бесплодный, бесполезный труд: сизифов труд, брать с потолка, мартышкин труд, биться как рыба об лёд, носить воду в решете, **ҳар чанд задам, дарнагирифт, мондам ки равад, бо нӯги сӯзан чоҳ кофтан, дар хован об кӯфтан, оҳани сард кӯфтан, филро аз сӯроҳи сӯзан гузарондан.**

3) Безделье: *лодыря гонять, считать ворон, лежать на боку (на печи), валять дурака, бить баклуши, сидеть сложа руки, руки в брюки, безделье – мать пороков* - Ба танбал кор фармо, панд бишнава, **Дар сари кор айёру дар сари ош тайёр, Таги тути бедонаро кофтан, Ба хурдан чу наханг, ба кор кардан чун бузи ланг, Шиками худро хорида нишастан (хобидан), Чашмаки ман, чашмаки ту карда гаштан (нишастан), Саланг-саланг гаштан То шаб наравӣ, рӯз ба чое нарасӣ, Дастӣ худро ба оби гарму хунук (сард) назадан, Кихо кашанд чабру чафо, кихо хӯранд шаҳду шакар, Чашмаки ман, чашмаки ту карда гаштан (нишастан), Шаб ҳангию рӯз бангӣ и др;**

4) Небрежная работа *спустя рукава, через пень колоду*: Хамаро (хамая) мону аммаро (аммая) мехмон, **Аз барф манора сохтан, Дастӣ худро ба оби гарму хунук (сард) назадан, Тап-тапи зағома и т.д;**

5) Трудолюбивый: *в поте лица, засучив рукава, с головой уйти в работу* **Сари худро ба чор тараф задан, сари худро луч карда..., худро ба обу оташ задан, то шаб наравӣ, рӯз ба чое нарасӣ, қулочро васеътар (-у калонтар) партофтан, ҳаракату баракат, ба умеди худо (кас) нашаву бутаро дор (қап), Худро ба обу оташ задан, аз чизе сар набардоштан, саргарми чизе будан, худро ба (бар) болои чизе партофтан, Дастӣ касе аз кор канда набудан и др;**

6) Мастер (специалист): *мастер на все руки, золотые руки, собаку съел* – Дар (ба) чизе касеро сабақ додан, **Панч панчааш хунар, Дах ангушт (даст) хунар будан, Кӯхро (зада) талқон кардан, Дастӣ одам гул (аст) (Гар) сабр кунӣ, аз ғӯра ҳалво мепазад, и др;**

7) Работа, не соответствующая способностям: *В еде здоровяк, в труде калека, Какие труды, такие и плоды*: **Аввал чӣ будӣ, гурба, ки лунчи ту варам кард, Дастӣ касе кӯтоҳӣ кардан, Бо ду по лангидан Дар як чо истода мондан и т.д;**

8) работать медленно: *Медлитъ – дело не избыть, нерасторопному в чужом деле голову оторвали* – **Шаб хангию рӯз бангӣ Ялло карда гаштан Хишт аз колиб бархестан (кучидан)** и т.д.

Интересно, что наиболее распространены в обоих языках первые три группы выражений, где негативные аспекты трудового процесса подвергаются метафорическому переосмыслению. В таджикском языке также распространена пятая группа выражений, описывающих трудолюбие.

Таким образом, можно сделать следующие выводы:

1) И в русской, и в таджикской культурах считается неприличным делать бессмысленную работу для того, чтобы казаться активно работающим. Работа без результата не ценится.

2) В русских идиоматических выражениях слово "вода" часто используется для выражения значения "бесполезная работа", а также есть идиоматические выражения, основанные на литературных и мифологических образах, то есть для того, чтобы понять контекст идиомы, необходимо знать её историю.

В таджикских идиомах труд человека представляется напрасным, когда работа проделывается несоразмерным предметом, например, **бо нӯги сӯзан чоҳ кофтан** – копать колодец кончиком иглы.

В таких выражениях часто используются такие словосочетания, как нӯги сӯзан, а также глаголы кофтан и кӯфтан.

К этой тематической группе примыкают таджикские выражения **оҳани сард кӯфтан (ковать холодное железо), филро аз сӯрохи сӯзан гузарондан** (проводить слона сквозь игольное ушко) – бесполезный, безрезультатный труд, результаты которого не соответствуют затраченным усилиям, т.е. работа была фактически напрасной.

В результате исследования мы получили лингвистическую информацию, такую как уточнение значения слова, синонимические и антонимические отношения, этимологию слов и т.д., а также информацию экстралингвистического характера, включая влияние общественно-политических факторов на изменение значения слова "труд"/меҳнат в разные эпохи и отношение разных народов к труду, что раскрывает национальные особенности [3, с. 36].

Языковые репрезентации концепта труд/меҳнат содержат в себе разнообразную культурологическую информацию. Эти данные могут быть использованы для получения новой этнологической информации и в процессе перевода текстов с русского на таджикский язык и наоборот.

Дальнейшее изучение русских и таджикских пословиц и поговорок представляется перспективным в функциональном и парадигматическом аспектах. В функциональном аспекте следует выявить функции, которые паремии могут выполнять в текстах разной функциональной направленности. В парадигматическом аспекте необходимо описать концепты, отражённые в паремиях, которые имеют значимость для народов изучаемых языков. Также полезным будет изучение паремиологических фондов художественной литературы для выявления основных тенденций функционирования паремий в сравнении с устойчивыми фразами и другими типами современной речи.

Рецензент: Хасанова Ш.Р. – к.ф.н., доцент ТМУИЯ им. С. Улугзода

Список литературы:

1. Аникин В.П. Русские пословицы и поговорки. - М., 1988. - 431 с.
2. Жуков В.П. Словарь русских пословиц и поговорок. - М., 1991. - 536 с.
3. Зимин В.И., Спирин А.С. Пословицы и поговорки русского народа. Объяснительный словарь. - М., 1996. - 544 с.
4. Абрамов Н. Словарь русских синонимов и сходных по смыслу выражений. - М., 1996. - 502 с.
5. Ожегов СИ., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. - М., 1999. - 944 с.

6. Аникин В.П. О логико-семантической классификации пословиц и поговорок // Русский фольклор. - М., 1976. - № 16. - С. 263-278.
7. Апресян Ю.Д. Идеи и методы современной структурной лингвистики. Краткий очерк. - М., 1966. - 302 с.
8. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Национально-культурная семантика русских фразеологизмов // Словари и лингвострановедение. - М., 1982. - С. 89-98.
9. Мухаммадиев, М. Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ / М. Мухаммадиев. – Душанбе: Маориф, 1993.
10. Назарзода, С. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе: 2008 –Т. 1 – 950с.
11. Назарзода, С. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе: 2008 – Т. 2. – 945с.
12. Фозилов, М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ / М. Фозилов. – Душанбе, 1975. – 367с.
13. Фозилов, М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ. Ҷилди 1-2-3 / М. Фозилов. – Душанбе: Нашри камол, 2014. – 640 с.

СЕМАНТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ КОНЦЕПТА ТРУД / МЕХНАТ В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматриваются вопросы, связанные с семантическими аспектами концепта труд / мехнат в русском и таджикском языках. Языковые репрезентации концепта труд/мехнат содержат в себе разнообразную культурологическую информацию. Эти данные могут быть использованы для получения новой этнологической информации и в процессе перевода текстов с русского на таджикский язык и наоборот. Состав паремий в любом языке — это неисчерпаемый источник образных и ярко выраженных коннотативных выражений, которые помогают распознавать сложные и абстрактные понятия на основе визуальных представлений и образов. Фразеологическая картина мира — это прежде всего способность народа представлять сложные концепты (концепты философской, познавательной и этнокультурной ценности) в виде образов. Образы многих русских и таджикских идиоматических выражений связаны с жизнью и традициями народа, и их расшифровка часто требует определённых этнокультурных знаний. Данная статья посвящена выражениям, связанным с трудом, которые выражают процессы и отношение к труду, а также отсутствие трудовой деятельности.

Ключевые слова: паремия, фразеологизм, пословицы и поговорки, языковая картина мира, семантический аспект, семантико-прагматическая интерпретация паремии.

ҶАНБАҲОИ МАЪНОИИ КОНСЕПТИ ТРУД / МЕХНАТ ДАР ЗАБОНҲОИ РУСӢ ВА ТОҶИКӢ

Дар мақола масъалаҳои марбут ба ҷанбаҳои маъноии мафҳуми труд/мехнат дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ баррасӣ мешаванд. Тасвири забоншиносии мафҳуми труд/мехнат маълумотҳои гуногуни фарҳангиро дарбар мегирад. Ин маълумотро барои ба даст овардани маълумоти нави этнологӣ ва дар раванди тарҷумаи матнҳо аз русӣ ба тоҷикӣ ва баръакс истифода бурдан мумкин аст. Таркиби зарбулмасал дар ҳар забон манбаи адонашавандаи ибораҳои маҷозӣ ва тафсири мебошад, ки барои шиноختи мафҳумҳои мураккабу абстрактӣ дар асоси тасвирҳо ва образҳои визуалӣ мусоидат мекунад. Тасвири фразеологии олам, пеш аз ҳама, маҳорати халқ дар шакли образ пешниҳод намудани мафҳумҳои мураккаб (мафҳумҳои арзиши фалсафӣ, маърифатӣ ва этнофарҳангӣ) мебошад. Образҳои зиёде ибораҳои фразеологии русӣ ва тоҷикӣ бо ҳаёт ва анъанаҳои халқ алоқаманд буда, барои рамзкошии онҳо аксаран дониши муайяни этнофарҳангиро талаб мекунад. Ин мақола ба ибораҳои марбут ба мехнат бахшида шудааст, ки равандҳо ва муносибатҳои ба кор, инчунин набудани фаъолияти мехнатиро ифода мекунад.

Калидвожаҳо: зарбулмасал, воҳидҳои фразеологӣ, зарбулмасалу мақол, тасвири забони ҷаҳон, ҷиҳати маъноӣ, шарҳи маъноӣ-прагматикии зарбулмасал.

SEMANTIC ASPECTS OF THE CONCEPT LABOR / MENAT IN THE RUSSIAN AND TAJIK LANGUAGES

The article discusses issues related to the semantic aspects of the concept labor / mekhnat in the Russian and Tajik languages. Linguistic representations of the concept labor/mekhnat contain a variety of cultural information. These data can be used to obtain new ethnological information and in the process of translating texts from Russian into Tajik and vice versa. The composition of proverbs in any language is an inexhaustible source of figurative and pronounced connotative expressions that help to recognize complex and abstract concepts based on visual representations and images. The phraseological picture of the world is, first of all, the ability of a people to present complex concepts (concepts of philosophical, cognitive and ethnocultural value) in the form of images. The images of many Russian and Tajik idiomatic expressions are associated with the life and traditions of the people, and their decoding often requires certain ethnocultural knowledge. This article is devoted to expressions related to labor, which express processes and attitudes towards work, as well as the absence of work activity.

Keywords: proverbs, phraseological units, proverbs and sayings linguistic picture of the world, semantic aspect, semantic-pragmatic interpretation of proverbs

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳабибов Самад Шукуровиҷ – Филиали Донишгоҳи миллии тадқиқотии «Донишқадаи энергетикии Москва» дар шаҳри Душанбе, муаллими калони кафедраи фанҳои иҷтимоӣ-гуманитарӣ. E-mail: samadhab@mail.ru

Сведения об авторе: Хабибов Самад Шукуровиҷ – Филиал Национального исследовательского университета «Московский энергетический университет» в г. Душанбе, старший преподаватель кафедры социально-гуманитарных наук. E-mail: samadhab@mail.ru

Information about the author: Samad Shukurovich Khabibov – Branch of the National Research University “Moscow Energy University” in Dushanbe, senior lecturer at the Department of Social Sciences and Humanities. E-mail: samadhab@mail.ru

ТДУ 891.550

**ЗУӢУРИ НАВИ НАЗАРИЯИ АДАБИЁТ ДАР ПАЖӢХИШИ
ШАФЕИИ КАДКАНӢ**

Сӯфизода Ш.З.

**Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ,
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон**

Муҳаммадризо Шафеи Кадканӣ 19-уми меҳрмоҳи соли 1319 баробар ба 12-уми октябри соли 1939-и мелодӣ дар рустои Кадкани Нишопур (Эрон) таваллуд шудааст. Ӯ дар мактаб таҳсил накардааст. Аз оғози кӯдакӣ аз падари худ, ки руҳонӣ буд, таълим гирифтааст. Аз Муҳаммадтақӣ Адиби Нишопурӣ (Адиби Нишопурии дувум) забону адабиёти арабиро омӯхтааст. Дар пеши чанд устод калом ва фикҳро аз бар карда, пас аз чанд вақт дар факултаи забону адабиёти порсии Донишгоҳи Фирдавсии Машҳад таҳсили хешро идома додааст. Унвони докториашро дар мавзуи «Сувари хаёл дар шеърӣ порсӣ» таҳти роҳнамоии Бадеуззамони Фурӯзонфар дар Донишгоҳи Техрон дарёфт кардааст.

Муҳаммадризо Шафеи Кадканӣ донишманди барҷаста ва назарияпардозӣ навоар дар фарҳангу адаби Эрон шинохта шудааст. Ӯ тамоми умри азизи хешро дар пажӯҳиши адабу фарҳанги порсӣ сарф кардааст. Кадканӣ на танҳо дар ҳавзаи адабиёти классик таҳқиқоти бемислери анҷом додааст, балки дар пажӯҳиши адабиёти муосир ва тасҳеҳи мутуни адабиёти классик низ дорои маҳорати баланд аст. Метавон гуфт, ӯ аз ҷумлаи камтарин олимони эроншиносест, ки бо назарияҳои нави адабиётшиносӣ ва фалсафии ҷаҳон ошноии хуб дошта, дар таҳқиқи мероси манзуму мансури адабии порсӣ аз онҳо суд бардоштааст. Афзун бар ин, Кадканӣ дар сурудани шеър таҷрибаи зиёд дорад. Ҳаводорони ашъораш на танҳо дар густараи қаламрави забони порсӣ, балки дар байни дигар миллатҳо низ зиёданд. Чанд маҷмуаи ашъораш дар Эрон интишор ёфтааст. Сурудаҳои ӯ саршор аз мазмунҳои баланди ахлоқию иҷтимоист. Дар даврони ҷавонӣ ба сабки шоирони классик шеър месурӯд. Баъдан, ба тарзи шеъри нимоӣ рӯй овард. Интишори маҷмуаи ашъори ӯ таҳти унвони «Дар кӯчабӯҳои Нишобур» номи Кадканиро дар миёни аҳли адаб ошно кард.

Кадканӣ аз соири олимони забардасте, мисли Саид Нафисӣ, Мучтабо Минӯӣ, Эраҷи Афшор, Абдулҳусайни Зарринқӯб, Забехуллоҳи Сафо, Бадеуззамони Фурӯзонфар ва дигарон бо он фарқ мекунад, ки забонҳои англисӣ, фаронсавӣ, олмонӣ ва арабиро хеле хуб медонад ва бо бештари таҳқиқоти бунёдии адабиётшиносӣ, ки ба забонҳои мазкур нигошта шудаанд, ошно буда, бозёфтаҳои ҷолиби онҳоро бо диде дақиқу жарф бар адабиёти порсии тоҷикӣ татбиқ кардааст. Аз ин рӯ, шинохти Кадканӣ аз матни адабӣ, ба вижа, аз масъалаҳои сабкшиносии назму насри порсии тоҷикӣ аз равишҳои суннатии адабиётшиносии порсӣ тафовут дорад. Ӯ дар таҳқиқи таърихи забону адабиёт ва фарҳанги порсӣ нуктаҳои комилан навро мӯшиқофона кашф кардааст, ки дар зоти худ бесобиқаанд.

Осори арзишманди илмӣ Шафеи Кадканӣ, ба монанди «Сувари хаёл дар шеъри форсӣ», «Муסיкии шеър», «Забони шеър дар насри сӯфия», «Бо ҷароғу оина» (Дар ҷустуҷӯи решаҳои таҳаввули шеъри муосири Эрон), «Шоирӣ оинаҳо», «Растохези қаламот» ва ғайра китобҳои мавриди ниёзи аксари пажӯҳишгарон аст. Дар миёни пажӯҳишҳои ӯ китоби «Муסיкии шеър» мақоми вижа дорад. Бахши бузурге аз пажӯҳишҳои ӯро силсилаи таҳқиқот роҷеъ ба ирфони Хуросон ташкил мекунад. Силсилае бо номи «Аз мероси ирфонӣ», ки иборат аз як қатор китобҳо дар бораи симоҳои барҷастаи ирфони Хуросон аст, аз ҷумлаи таҳқиқоти арзишманди ӯст.

Пажӯҳишҳои Кадканӣ дар заминаи тасҳеҳ ва таҳияи осори қуҳан дорои арзиши баланди илмӣанд. Барҷастатарин қисми ӯ тасҳеҳ ва интишори осори Фаридуддин Атторӣ

Нишопурист. Эшон чанд даҳа аз умри хешро сарфи омӯзиши дақиқи осори ин шоири хушному тавоно намудааст. Ба ақидаи Мучтабо Мучаррад, ки бо таърихи тасҳеҳи мутун дар Эрон хуб ошноист ва дар ин замина китобе бо номи «Суннати тасҳеҳи матн дар Эрони пас аз ислом» навиштааст, ваҷҳи шохиси тасҳеҳоти Шафеии Кадканӣ «завқи бисёр-бисёр арзишманд ва мутатаббиона»-и эшон аст, ки ҳатто, ба манзумаи фикрӣ ва ҷаҳони андешаи муаллифи матни мавриди тасҳеҳ даст меёбад.

Асрору-т-тавҳид», ки бо кӯшишу эҳтимоми Кадканӣ дар асоси нусхаҳои шахсии эшон тасҳеҳ шудааст, яке аз беҳтарин матнҳои илмӣ-интиқодии адабиёти куҳани ирфонии порсии тоҷикист. Муқаддимаи муфассалу олимонае, ки эшон бар ин китоб навиштаанд, пажӯҳиши арзишманде дар боби зандагӣ ва рӯзгори Абусаиди Абулхайр (967-1049) ва таърихи ирфони Хуросон аст. Шарҳу тавзеҳоти нигоштаи Кадканӣ бар ин рисола ҷилди ҷудогонаест, ки ба бисёре аз масъалаҳо марбут ба Абусаиди Абулхайр ва ҳаёти иҷтимоӣ фарҳангии он замон равшанӣ меандозад. Асрору-т-тавҳид» чи аз лиҳози муқаддима ва чи аз ҷиҳати тасҳеҳи матн ва чи аз ҳайси таълиқот арзиши баланди илмӣ дорад.

Кори дигари арзишманди Шафеии Кадканӣ ду ҷопи мухталифи «Ғузидаи ғазалиёти Шамси Табреш» аст, ки ба гуфтаи ҳуди эшон, дар асоси тасҳеҳи Бадеуззамони Фурӯзонфар тавин шудааст. Китоби мазкур дорои таълиқоти арзишманди илмӣ ва андешаҳои ҷолиб буда, метавонад роҳнамои хубе барои мавлоношиносон бошад.

Шафеии Кадканӣ дар кори тарҷума низ пешкисват аст. Рисолаи «Русуми дору-л-халофа» (1349), асари Ҳилол ибни Муҳсини ас-Софӣ «Овозҳои Синдбод» (1348), «Ғузидаи ашъори Абдуваҳҳоб ал-Баътӣ» (1348), китоби Муҳаммад Абдулғании Ҳасан «Абумуслими Хуросонӣ» (1348), рисолаи Мутаҳҳар ибни Тоҳири Мақдисӣ «Офариниш ва таърих» (1349-1352), китоби Рейнолд Николсон «Тасаввуфи исломӣ ва робитаи инсон ва Худо» (1358), «Дафтари рӯшноӣ»-и Муҳаммад ибни Али Саҳлағӣ (1384), «Таърихи Нишопур»-и Абуабдо Ҳокими Нишопурӣ, мақолаи «Ваҷҳи ғолиб»-и Роман Якобсон, мақолаи арзишманди Умберто Эко «Таҳлили сохтори адабӣ» ва як теъдод осори дигареро, ки ба гуфтаи ҳуди ӯ «ҷойи онҳо дар илму фарҳанги Эрон ҳолӣ будааст», бо қалами ин донишманд аз забонҳои арабӣ ва англисӣ ба порсӣ тарҷима шудаанд.

Фаъолияти пурсамар ва густардаи илмии Кадканиро наметавон дар чанд саҳифае бозгӯ кард. Аз ин рӯ, ин корро ба фурсати дигаре вогузор намуда, чанд мулоҳизаи хешро дар бораи мактаби фурмолизми русӣ, ки таъсири бузург ба андешаҳои ин муҳаққиқи бориқбинӣ жарфандеш дорад, баён медорем.

Ба гуфтаи ҳуди Кадканӣ, нахустин маротиба дар бораи фурмолизми русӣ аз забони олими тавоноӣ шуравӣ Муҳаммад Нурӣ Османов, ки бандаи ифтихори шогирдии он бузургмардро дорам, баъзе андешаҳои ӯ шундааст ва пас аз чанд муддат, ки ба Аврупо сафар мекунад, ба омӯзиши назарияҳои онон мепардозад. Тадрису таҳқиқи ӯ дар донишгоҳҳои ғарбӣ ва робитаву ошноияш бо назарияпардозони бузурги ҷаҳон нақши бузурге дар ташаккули ҷаҳонбинӣ ва густариши дидгоҳҳои илмӣ ӯ гузоштааст. Ошноии бевосита бо мактабҳои муосири адабиётшиносии Ғарб, баҳрамандӣ аз суҳанронии суҳбатҳои пурмуҳтавои назарияпардозони бузурге чун Роман Якобсон, Виктор Эрлих, Терри Иглтон ва дигарон замина фароҳам кард, то ӯ бо нигоҳе комилан нав ба таҳқиқи мероси гаронбаҳои адаби порсӣ бипардозад ва назарияи таъсиргузори ҷолибиеро дар шинохти мероси адабии порсӣ ба роҳ андозад. Аммо, беш аз ҳама Шафеии Кадканӣ ба мактаби фурмолизми русӣ дилбастагии хос дорад. Шавқу алоқаи ин муҳаққиқи пурдону пуркор ба фурмолизми русӣ шояд аз он маншаъ бигирад, ки ба бештари назарияҳои ин мактаби илмӣ дар осори балоғиёни гузаштаи мо ишораҳои шудааст ва ин шабоҳати дидгоҳҳо тавачҷуҳи ӯро ба ин таълимот барангехтааст.

Бори аввал мактаби фурмолизми русӣ ва мафҳумҳои меҳварии онро, аз қабилӣ «ошноизудой», «ваҷҳи ғолиб», «пайранг», «заум» ва ғайраро Шафеии Кадканӣ дар соли 1977 дар дарсҳои ҳофизшиносии хеш ба донишомӯзони факултаи забону адабиёти

Донишгоҳи Техрон омӯзиш дод. Гурӯҳе аз шогирдон аз рӯи сабти дарсгуфтораҳои устод матни хаттии онро таҳия карда, ба Кадканӣ пешниҳод карданд, ки онро дар шакли китоб ба чоп расонад, то алоқамандони дигар битавонанд бо назарияи фурмолиزمи русӣ ошно бишаванд. Бо ворид намудани як қатор тағйиру иловаҳо Шафеии Кадканӣ ин дарсгуфтораҳоро дар соли 2013 дар шакли китоб таҳти унвони «Растохези каламот» нашр кард. Интишори китоб таваҷҷуҳи гурӯҳҳои васеи илму адабро ба худ ҷалб кард. Ин китоб дар муддати кӯтоҳ ҳафт маротиба мӯчаддадан интишор ёфт. Аз манзари шакл ба ҳақиқати шеър нигариштан муҳтавои асосии китоби мазкурро ташкил медиҳад, ки равиши комилан нава дар сабқшиносии адабист.

Идеяҳои мактаби фурмолизм дар нақди адабӣ, ки бунёди онро Борис Шкловский гузошта буд, дар адабиётшиносӣ ва баъдтар дар тамоми улуми гуманитарӣ инқилоб ба амал оварданд. Лев Тротский, яке аз поягузори инқилоби сотсиалистӣ таъкид карда буд, ки «бо саъю кӯшиши Шкловский, ки хизмати каме нест! - назарияи санъат, аз ҷумла ҳуди санъат аз ҳолати кимиёгарӣ дар ниҳоят ба мақоми кимиё интиқол ёфт» [4, с. 119.]. Дар ҳақиқат, Борис Шкловский ва мактаби фурмолиزمи русӣ илми адабиётшиносиро аз баррасиҳои туфайлию ғайриадабии осори бадеӣ, ки дар он замон роиҷ буд, ба ҷониби равиши дақиқи илмӣ савк дод.

Воқеан, фурмолиزمи русӣ бар бадани адабиётшиносии суннатии русӣ нафаси тозае дамид. Яке аз барҷастатарин назарияпардозони адабии муосир Терри Иглтон пешгуфтори наشري аввали китоби хеш «Назарияҳои адабӣ»-ро бо суханони зерин оғоз мекунад: «Агар касе бихоҳад сароғози таҳаввулоеро мушаххас кунад, ки дар қарни ҳозир назарияи адабро кӣ ва кай ба зер сайтараи худ даровардааст, ҳеҷ таърихе муносибтар аз соли 1917 нест ва муносибтар аз Виктор Шкловский касе нест. Он замон Виктор Шкловский – фурмолисти ҷавони рус – рисолаи пештози худ «Хунар ба масобаи тамҳид»-ро интишор дод. Аз он пас ва ба вежа тайи ду даҳаи гузашта назарияи адабӣ шохиди навшунамои шигарфе будааст: ҳатто маънои вожаҳои «адабиёт», «хондан», ва «нақд» дигаргунӣ амиқеро аз сар гузаронидааст» [3, с. 1]. Ошноии комили Шафеии Кадкани бо мактаби фурмолиزمи русӣ боис гардид, ки равишҳои нави таҳқиқ дар эроншиносӣ густариши бештаре пайдо бикунанд.

Чунонки аз номаш ҳувайдост, мақсади асосии фурмолизм шинохти шакл дар осори бадеӣ аст. Аммо истилоҳи «шакл» дар назарияи фурмолиزمи русӣ бо он чи дар мактабҳои анъанавии адабиётшиносӣ матраҳ буд, фарқ дорад. Дар адабиётшиносии муосири тоҷик, маъмулан таҳти вожаи «шакл» сурати зоҳирии асар фаҳмида мешавад. Дар назарияи фурмолистон таҳти мафҳуми «шакл» сохтори зоҳирӣ ва тамоми бандубастҳои асари бадеӣ фаҳмида мешавад. Яке аз поягузори мактаби мазкур Борис Эйхенбаум таъкид меварзад, ки «мафҳуми шакл <...> маҷмуае пӯё ва мушаххас аст, ки дар худ муҳтавое дорад ва бо ин муҳтаво нисбати дарунӣ ёфтааст». Виктор Шкловский исро меварзад, ки мафҳуми «шакл» маҷмуаи муносибатҳост, ки миёни унсурҳои адабӣ вучуд дорад ва хонанда маъноро аз тариқи равшан намудани муносибатҳои дарунии матн кашф мекунад».

Фурмолистон аз муқобили ҳам қарор додани мақулаҳои сурат ва маъно, ки дар илм роиҷ буд, даст кашида, онҳоро ба ду мафҳуми нав – «фурм» ва «мавод» иваз карданд. Маводи асари бадеӣ, ба ақидаи онҳо вожагон, тасвирҳои гуногун, мазомин, ибораҳо, гуфторҳо ва ғайра аст, ки адиб дар натиҷаи мутолиаи мушоҳидаҳои хеш пайдо кардааст. Тарзу усули ҷобачогузори ин мавод фурми асари бадеиро созмон медиҳад. Ба ин роҳ фурмолистони русӣ гунҷоии маъноии истилоҳи «фурм»-ро васеътар карданд. Таҳти мафҳуми «шакл» ҷанбаҳои зоҳирии шеърро, аз қабил қолаб, радиф, кофия, сурати берунии вожа, ҳамнишинии вожагон, ҳамсадоии ҳарфҳо, пайвастиҳои ҷузъҳои матнӣ шеър ва ҳамаи ончи дар нигоҳи аввал вонамуд мешавад, фаҳмида мешавад.

Чунин шинохт мафҳуми «шакл»-ро ба яке аз масъалаҳои асосии пажӯҳишҳои фурмолистӣ табдил кард. Фурмолистон тарзи тағйир додани вожаи маъмулиро ба каломии хунарий яке аз принципҳои асосии ба вучуд омадани шеър барангоштанд ва ин амали

чойгузин кардани вожагонро «художественный приём» номиданд, ки муродифи порсии онро Шафеии Кадканӣ «хунарсоза» номидааст. Аз ин дидгоҳ шеър маҷмуаи вожагон ва ҳамсадоии онҳо не, балки ҳамнишинӣ ва муносибати байни онҳост, ки тавассути хунарсоза созмон меёбад, ончунон ки дар мусиқӣ маҷмуаи садоҳо оҳангро ташкил намедиханд, балки муносибат миёни маҷмуаи садоҳо асари мусиқиро тавлид мекунад. Дар сурати иваз намудани ҷойи вожа дар мисраъ низоми ҳамсадоии вожагони он вайрон шуда, шакли шеър, яъне латофату зебоии он аз байн меравад [2, с. 67]. Ин навоварии фурмолизи русӣ баъдтар дар мактабҳои сохторгарой (структурализм) ва нақди нави амрикоӣ густариш пайдо кард. Клинт Брукс, яке аз назарияпардозони муосири амрикоӣ низ ба пайванди мутақобили унсурҳои матн дар матни адабӣ, ки дар натиҷаи корбарии дуруст аз хунарсоза ба вучуд меояд, эътироф мекунад, ки «шакли шеър иборат аз танзими мавод (оҳанг, тасвир, идея ва ғ.) барои эҷоди таъсири шадид аст» [1, с. 332]. Ба бовари Шафеии Кадканӣ, «шеър дар ҳама забонҳо мусиқӣ шудани авотиф аст дар забони тасвир. Тамоми фурмҳо аз ҳамин ҷо наштад мегирад ва хунари чизе ҷуз фурм нест» [5, с. 698].

Дар робита ба масъалаи шакл метавон чунин натиҷа гирифт, ки барои фурмолистон он чи худӣ асар меғояд, муҳимтар буд. Онҳо масъалаҳои берун аз матн, мисли саргузашти шоир, воқеаҳои замонаи ӯ, маъноҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, ҷомеашинохтӣ, равонӣ, таърихӣ асарро инкор намекунанд. Масъалаҳои мазкур, меғоянд онҳо, бояд дар заминаи шинохти фурми асар ба таҳқиқ қашида шаванд. Танҳо аз роҳи шинохти дурусти шакли асар ба маънои дақиқи он расидан мумкин мешавад. Муҳаққиқ бояд нахуст бо маводи хом ошно шавад ва роҳҳои ба мафҳуми хунари табдил шудани онро таҳқиқ кунад, пас аз ин ба дарки хунарсоза талош кунад ва мушаххас кунад, ки чӣ гуна тавассути он вожаи маъмулӣ ба калом бадеӣ табдил ёфтааст. Дар тағйири шакл кардани вожа пажӯҳишгар бояд ба сохт ва робитаи мутақобили миёни вожагони матн тавачҷӯх кунад ва мақоми низоми грамматикӣ, фонетикӣ ва поэтикӣ асарро дар созмон ёфтани бофти асар дақиқ намояд. Ҳангоме ки вежагӣҳои дар бофти матн ба ҳам иртибот пайдо кардани аҷзҳои он ошкор мегардад, омили ба вучуд омадани латофат ва ҷаззобияти он ошкор мешавад. Қашфи вежагӣҳои шакли матн афзун бар барангехтани ҳисси лаззат ва зебоишиносӣ дар хонанда, ба ӯ ёрӣ мерасонад, ки ба осонӣ ба дарки жарфо ва ҳақиқати асар даст ёбад. Аз ин рӯ, дар навбати аввал бояд суоли «Ин шеър чӣ гуна гуфта шудааст?» дар зехни хонанда падида ояд. Посухи дуруст ба ин пурсиш ӯро ба жарфои андешаи шоир роҳнамун месозад.

Китоби «Растохези каламот» дарсгуфторҳои Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ дар бораи фурмолизи русист. Итишори ин китоб ҷомеаи илмӣ адабии Эронро ба ҷунбиш овард. Дар замони кӯтоҳ «Растохези каламот» ҳафт маротиба бознашр шуд. Дар атрофи он баҳсу баррасӣҳои гарме сурат гирифта, як қатор нақду назарҳои гуногун дар расонаҳои илмӣ адабии Эрон интишор гардид. Муҳимтар аз ҳама ин аст, ки интишори ин рисола ангезаи ҷиддие дар бознигарии равишҳои таҳқиқ дар Эрон барпо кард. Дар партави дидгоҳҳои фурмолистонаи Шафеии Кадканӣ дар зовияи диди пажӯҳандагони Эрон тағйироти назаррасе ба вучуд омад.

Таъсири идеяҳои фурмолистӣ бар илмҳои гуманитарӣ хеле бузург аст. Нуфузи ин таълимот аз доираи забоншиносӣ ва адабиётшиносӣ фаротар рафта, ба тамоми илмҳои гуманитарӣ ва ҳатто улуми табиатшиносӣ то андозае таъсир расонд. Дар заминаи идеяҳои фурмолизи русӣ дар нақди адабӣ мактаби расмие арзи ҳастӣ намуд, ки идеяҳои он ангезаи беназире дар рушду ташаккули назарияҳои адабӣ зебоишиносии ҷаҳон гардид. Намояндагони барҷастаи ин мактаб – Виктор Шкловский, Роман Якобсон, Осип Брик, Борис Эйхенбаум, Юрий Тинянов ва дигарон дар рушду такомули назарияи адабиёт ва нақди адабии русӣ саҳми бузург гузоштанд. Фурмолизи русӣ дар ташаккули шахсияти илмӣ Михаил Бахтин ва Юрий Лотман, назарияпардозони барҷастаи адабии қарни XX саҳми намоён дорад. Бо ҳичрати Роман Якобсон ба Прага ва сипас ба Иёлоти Муттаҳидаи Амрико андешаҳои фурмолистӣ ангезаи муҳимме дар зухури ҷараёнҳои нави адабиётшиносӣ чи дар

Шуравӣ ва чи дар мамолики Ғарб гардид. Мактаби нишонашиносӣ (семиотика)-и Тарту дар Эстония, сохторгароӣ дар Прага ва баъдтар дар Фаронса, нақди нав дар ИМА, ҷараёни пасосохторгароӣ ва ғайра маҷуи идеяҳои фурмолиزمи русӣ мебошанд. Назарияҳои навтарини адабиётшиносӣ чун «матни пинҳон» (Ю. Кристева, интертекстуальность), «марги муаллиф» (Р. Барт, смерть автора), ривоятшиносӣ (Т. Тодоров, нарратология), сохторшиканӣ (Жак Деррида, деконструкция) ва ғайра дар партави идеяҳои фурмолиزمи русӣ ба вуҷуд омаданд. Бинобар ин, дар ҳамоиши байналмилалӣ, ки соли 2013 дар Маскав бахшида ба 100-солагии фурмолиزمи русӣ баргузор гардид, ба эътирофи умум таъкид гардид, ки «як қарни комил дар улуми инсониро метавон қарни Шкловский номид, ки бо иқдоми як донишҷӯи бистсола оғоз гардид».

Адабиёт

1. Cleanth Brooks, Robert Penn Warren. Understanding poetry. An Anthology for College Students. N. Y., Henry Holt and Company, revised edition, 1950; Original edition, 1938. – 518 p.
2. Выготский Лев. Психология искусства. Ростов н/Д: Феникс, 1998. – 480 с.
3. Иглтон, Терри. Пешдаромаде бар назарияи адабӣ / Терри Иглтон; тарҷимаи Аббос Мухбир. – вероии 2. – Техрон: «Нашри марказ», 1380. – 376 с.
4. Троцкий Л. Литература и революция. — М.: Красная новь, 1923. – 512 с.
5. Шафеии Кадканӣ, Муҳаммадризо. Бо ҷароғу оина. Чопи 5-ум. – Техрон: Сухан, 1394 -764 с.

ЗУҲУРИ НАВИ НАЗАРИЯИ АДАБИЁТ ДАР ПАЖУҲИШИ ШАФЕИИ КАДКАНӢ

Дар мақолаи мазкур роҷеъ ба қорномаи пажуҳишии Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ, яке аз барҷастатарин муҳаққиқони таърихи адабиёти порсии тоҷикӣ суҳан меравад. Ў на танҳо дар ҳавзаи адабиёти классик таҳқиқоти бемислери анҷом додааст, балки дар пажуҳиши адабиёти муосир ва тасҳеҳи мутуни адабиёти классик низ дорои маҳорати баланд аст. Метавон гуфт, Кадканӣ аз ҷумлаи камтарин олимони эроншиносест, ки бо назарияҳои нави адабиётшиносӣ ва фалсафии ҷаҳон ошноии хуб дошта, дар таҳқиқи мероси манзуму мансури адабиёти порсӣ аз онҳо суд бардоштааст. Ў забонҳои англисӣ, фаронсавӣ, олмонӣ ва арабиرو хеле хуб медонад ва бо бештари таҳқиқоти бунёдии адабиётшиносӣ, ки ба забонҳои мазкур нигошта шудаанд, ошно буда, бозёфтаҳои ҷолиби онҳоро бо диде дақиқу жарф бар адабиёти порсии тоҷикӣ татбиқ кардааст. Аз ин рӯ, шинохти Кадканӣ аз матни адабӣ, ба вижа, аз масъалаҳои сабқшиносии назму насри порсии тоҷикӣ аз равишҳои суннатии адабиётшиносии порсӣ тафовут дорад. Ў дар таҳқиқи таърихи забону адабиёт ва фарҳанги порсӣ нуктаҳои қомилан навро мӯшиқофона кашф кардааст, ки дар зоти худ бесолиқанд.

Калимаҳои калидӣ: Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ, адабиётшиносӣ, назарияҳои адабӣ, сабқшиносӣ, фурмолиزمи русӣ, шакл, ҳунарсоза.

НОВОЕ ПРОЯВЛЕНИЕ ТЕОРИИ ЛИТЕРАТУРЫ В ИССЛЕДОВАНИЯХ ШАФЕИИ КАДКАНИ

В данной статье рассказывается об исследовательской деятельности Мухаммадреза Шафеи Кадкани, одного из самых выдающихся исследователей истории таджикско-персидской литературы. Он не только осуществил беспрецедентные исследования в области классической литературы, но и обладает высоким мастерством в исследовании современной литературы и подготовке к изданию научно-критических текстов классической литературы. Можно сказать, что Кадкани – один из немногих иранских ученых, хорошо знакомых с новыми литературоведческими и философскими теоретическими достижениями мировой науки, которых активно применяет при исследовании персидско-таджикской литературы. Он в совершенстве владеет английским, французским, немецким и арабскими языками и знаком с большинством фундаментальных литературоведческих исследований, написанных на этих языках, и применил их результаты к анализу персидско-таджикской литературы. Поэтому знание Кадкани о художественном тексте, в особенности проблем поэтики таджикско-персидской поэзии и прозы, отличается от традиционных подходов в иранском литературоведении. Исследуя историю персидского языка, литературы и культуры, он скрупулёзно открыл совершенно новые и беспрецедентные, по своей сути, художественные явления.

Ключевые слова: Мухаммадреза Шафеи Кадкани, литературоведение, теория литературы, поэтика, русский формализм, форма, художественный приём.

A NEW MANIFESTATION OF THE OF LITERARY THEORY IN THE RESEARCHES OF SHAFII KADKANI

This article describes the scientific activities of Muhammadreza Shafi'i Kadkani, one of the most prominent researchers of the history of Tajik-Persian literature. He carried out not only incomparable research in the field of classical literature, but also has a high skill in the study of modern literature and the edition of critical texts. It can be said that Kadkani is one of the few Iranian scientists who are well acquainted with the new literary and philosophical theoretical achievements which he actively uses in his own researches. He is fluent in English, French, German and Arabic and is familiar with most of the fundamental literary studies written in these languages, and applies their results to articles and books. Therefore, Kadkani's knowledge of the literary text especially the problems of the poetics of Tajik-Persian poetry and prose, differs from traditional approaches in Iranian literary criticism. Exploring the history of the Persian language, literature and culture, he meticulously discovered completely new and unprecedented, in its essence, artistic phenomena.

Keywords: Muhammadreza Shafi'i Kadkani, literary criticism, literary theory, poetics, Russian formalism, form, artistic device.

Маълумот дар бораи муаллиф: Суфизода Шодимуҳаммад Зикриёпур – Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, доктори илмҳои филологӣ, ходими пешбари илмии шӯъбаи таърихи адабиёт. Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. тел.: +992 (37) 2214302, E-mail: sufizadeh@gmail.com.

Сведения об авторе: Суфизода Шодимуҳаммад Зикриёпур – Институт языка и литературы имени Рудаки Национальной академии наук Таджикистана, доктор филологических наук, ведущий научный сотрудник отдела истории литературы. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, проспект Рудаки, 21. Тел.: +992 (37) 2214302, E-mail: sufizadeh@gmail.com.

Information about the author: Sufizoda Shodimuhammad Zikriyopur – Rudaki Institute of Language and Literature of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Doctor of Philology, leading researcher in the department of history of literature. Address: 734025, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, 21 Rudaki Avenue. Tel.: +992 (37) 2214302, E-mail: sufizadeh@gmail.com.

Тарҷума, бавижа тарҷумаи бадеӣ рисолати шинохти тамаддуну фарҳанги ҷаҳониро ба ҷо оварда, ҳамзамон вазифаи ошно намудан бо осори адабиёти бадеии хориҷро низ дорад. Ҳамин аст, ки тарҷумаи бадеӣ аз дигар навъҳои тарҷума, пеш аз ҳама, бо василаҳои баён фарқ мекунад. Аз ин лиҳоз, тарҷумаи бадеӣ ба асари асли қаробат кунад ҳам, аз он тафовут низ дорад. Зеро агар асари асли мутааллиқи як миллат бошад, пас тарҷума ба он умри дубора мебахшад ва доираи хонандагонро васеъ мегардонад.

Тарҷумаи бадеӣ чунин маъно дорад, ки дар баробари маълумот додан ба хонанда он вазифаи эстетикиро низ ба анҷом мерасонад. Яъне, образу қаҳрамонҳое, ки дар асари бадеии асли офарида шудаанд, бояд ба хонандаи тарҷумаи он ҳам таъсиргузор бошанд. Бинобар ин, тарҷумони бадеиро зарур аст, ки тамоми хусусиятҳои матни аслиро қомилан дар раванди тарҷума ба инобат гирад. Ин имкон медиҳад, ки хонанда ҳангоми мутолиаи жанрҳои бадеӣ, аз қабилӣ ҳикоя, қисса, роман, достон, ғазал, рубой, шеър ва ғайра, ки аз забони дигар тарҷума шудааст, чун матни асли онро бо тамоми маънӣ, эҳсосот ва образи персонажҳояш дарк ва қабул намояд.

Қобили зикр аст, ки таҳаввули қонунҳои тарҷумаи бадеиро назарияи он ва нақди тарҷумаи бадеӣ меомӯзад, ки асосан, аз миёнаҳои садаи XX ҳамчун яке аз бахшҳои илмҳои тарҷумашиносӣ ба миён омадаанд. Аммо бо вучуди ин, таърихи пайдоиши тарҷумаи бадеиро муайян кардан душвор аст ва зоҳиран метавон гуфт, ки он дар баробари пайдо шудани адабиёти ду халқи мухталифзабон ба вучуд омадааст.

Бо ин мақсад дар ин мақола мо низ мекушем оид ба тарҷумаи бадеии яке аз асарҳои адабиёти муосири англисзабон - «Пирамард ва баҳр»-и Эрнест Хемингвей, ки аз ҷониби тарҷумони ҷавон Азизмуродов М. аз забони асли ба забони тоҷикӣ тарҷума шудааст, ибрози ақида намоем.

Нависандаи шинохтаи америкой Эрнест Хемингвей асари машҳури худ «Пирамард ва баҳр» («The Old Man and the Sea») -ро соли 1952 ба нашр мерасонад, ки он аз тарафи муҳаққиқони соҳаи адабиёт чун яке аз асарҳои мондагори бадеӣ дар адабиёти давраи нави англисзабон эътироф шуда, дар ҳазинаи адабиёти ҷаҳонӣ низ мақоми вижаи худро касб намудааст.

Ин асар дар Тоҷикистон низ ҳаводорони зиёди худро ҳам дар замони Шуравӣ ва ҳам дар замони соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дорад. Ҳамин далел аст, ки дар соли 2013 он бо ибтикори Сафорати Амрико дар Тоҷикистон ва Китобхонаи миллии Тоҷикистон аз ҷониби омӯзгори Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода Азизмуродов Муҳаммадсалом ва бо дастгирии бевоситаи сафорати мазкур аз забони асл-англисӣ ба забони тоҷикӣ тарҷумаю нашр мешавад. Ин нукта дар сарсухани китоб чунин дарҷ гардидааст, ки: «Тарҷумаи китоби «Пирамард ва баҳр» лоиҳаи бидуни суд буда, аз тарафи ҳукумати ИМА назорат ва маблағгузорӣ мешавад» [4, с. 6].

Чунонки дар боло зикр гардид, дар ин мақола кӯшидем то ҳусну қубҳ ва вижагиҳои тарҷумаи ин қиссаро бо анҷом додани таҳлилу қиёси хусусиятҳои матни асли бо тарҷума баррасӣ намуда, бо овардани намунаю мисолҳои мушаххас пажӯҳишамонро анҷом диҳем.

Нахуст масъалае, ки диққати моро ба худ ҷалб кард, ин сохтори асар буд. Дар ин нашр сохтори китоб бисёр ҷолиб аст. Он дар ду забон: англисӣ ва тоҷикӣ таҳия шудааст. Ба андешаи инчониб, ин ташаббус барои ҳаводорони забони англисӣ ва омӯхтани ин забон, бавижа тарҷумонҳои оянда шароити бисёр мусоидро фароҳам меорад. Зеро дар як вақт ҳам матни англисӣ ва ҳам матни тоҷикии он барои омӯзандагон дастрас буда, ҷиҳати қиёс

кардани матни мабдаъ (А) бо матни мақсад (Б), омӯхтани калимаҳо, сохти ҷумлабандӣ ва дар раванди омӯзиши фанҳои тарҷумашиносӣ бисёр муносиб аст. Ин мушоҳидаҳои моро гуфтаҳои сафири собиқ ИМА дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хонум Сюзан М. Эллиотт дар сарсухани китоб низ тасдиқ мекунад: «Ин тарҷумаи асари классикии Хемингвей, на танҳо хонандагони тоҷикро бо ганҷинаи адабии амрикоӣ ошно месозад, балки ба ҳайси як маводи муҳимми омӯзиши забони англисӣ истифода хоҳад шуд» [4, с. 6].

Бо инбат гирифтани сарсухани сафири ИМА дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Сюзан М. Эллиотт асар дар ҳар ду забон 167 саҳифаро дар бар мегирад, ки аз ин теъдод 80 саҳифаи ҷопии онро забони англисӣ ва 81 саҳифаи дигарро забони тоҷикӣ ташкил додааст. Ин қиёс мутобиқати комили ҳаҷму сохтори асарро дар ҳар ду забон нишон дод. Ин амр далел аз он аст, ки тарҷумон аз шеваю усули тарҷумаи озод истифода набурда, ба матн низ тасарруфот ворид накардааст, ки дар назария ва амалия тарҷума боиси истикбол аст.

Масъалаи баъдӣ забони матни тарҷума мебошад ва дар ин маврид метавон гуфт, ки забони асар дар умум шеваю равон, бо истифода аз таркибу калимаҳои умумистеъмолии имлои роиҷи забони тоҷикӣ ва комилан адабӣ таҳия шудааст. Дар раванди мутолиа баъзе калимаю ибораҳои тозаро хонанда мушоҳида карда метавонад, ки ба андешаи мо таъсир аз забони форсӣ ва дарӣ мебошад. Масалан, ташаббуси тарҷумонро дар истифодаи калимаҳои «муз», «яхчолмошин», «намакбуд» [4, с. 9] истикбол метавон кард:

Black beans and rice, fried **bananas**, and some stew [4, с. 20].

Лӯбиёи сиёҳу биринҷ бо **музи** сурхкарда ва каме гӯштбирён [4, с. 21].

Дар ин ҷумла калимаи «**banan**» ҳарчанд дар забони адабию нутқи гуфтугӯи тоҷикӣ дар ҳамин шакл мавриди истифода қарор дорад, аммо аз ҷониби тарҷумон «**муз**» тарҷума шудааст, ки ин тарзи истифода шудани калима дар забони форсии имрӯза роиҷ аст. Дар мавриди калимаҳои «яхчолмошин» ва «намакбуд» наметавон ҳамин далелро пеш овард. Ба ақидаи мо, истифода аз ин усули тарҷума эҳтимоми бевоситаи Азизмуродов М. буда, ӯ ин калимаҳоро бар ивази вожаҳои асл пешниҳод намудааст.

Дар раванди тарҷумаи бадеӣ оид ба интиҳоби муодилу усули интиқол ва тарҷумаи зарбулмасалу мақолҳо, таркибу ибораҳои рехта олимони соҳа дар ин андешаанд, ки бояд тарҷумон сермутолиа, донандаи хуби адабиёти шифохӣ, фарҳанг, расм ва анъанаҳои забонҳои мавриди назар бошад. Зеро тарҷумаю интиқоли зарбулмасалу мақолҳо аз як забон ба забони дигар кори осон нест. Азизмуродов М. дар ин маврид ҳамин талаботро дар амалия тарҷума бо истифода аз муодили зарбулмасали тоҷикии «Кори ҳар буз нест хирман куфтан» бо каме тағйирот моҳирона истифода бурда, собит намудааст. Таваҷҷуҳ мекунем ба матни асли ва тарҷума:

«The month when the great fish come» the old man said. «Anyone can be fisherman in May» [4, с. 18].

«Моҳи омадани моҳии бузург, - гуфт пирмард. – Дар моҳи май ҳар буз ҳам хирман мекубад» [4, с. 19].

Дар ҳар як асари бадеӣ мо метавонем воҳидҳои бемуодил, яъне ба истилоҳ реалияҳои зиёдеро мушоҳида кунем, ки онҳо ба гурӯҳи калимаҳои тарҷуманопазир шомиланд ва хусусияти фарҳангии он миллатро нишон медиҳанд. Перомони ин масъала дар дигар навиштаҳои андешаҳои худро дар асоси таҳқиқотҳои олимони соҳаи тарҷумашиносии хориҷи ватанӣ, аз қабили С. Флорин, С. Влахов, А. Виноградов, А. Федоров, Л. Бархударов, А. Самадов, Ф. Турсунов ва дигарон иброз дошта будем. Бояд гуфт, ки реалияҳои аз ҷониби Э. Хемингвей истифодашуда бештар ифодакунандаи паҳлуҳои ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодии мардуми Амрико буда, хонандаро бо реалияҳои, ки марбут ба баҳру моҳӣ, моҳидорӣ ва бозиҳои варзишӣ аст, ошно менамояд. Барои баррасии хусусиятҳои тарҷумаи реалияҳо мисолҳоро матраҳ менамоем:

«The shack was made of the tough bud-shields of the royal palm which are called **guano**» [4, с. 14].

«Кулба аз баргҳои саҳти наҳли шохӣ сохта шуда буд, ки **гуано** меноманд» [4, с. 15].

Лозим ба зикр аст, ки реалияҳо ҳарчанд ба гурӯҳи тарҷуманопазирҳо шомил бошанд ҳам, усулу шеваи тарҷуми худро доранд, ки дар мисоли боло мо усули шарҳ дар доҳили матнро мушоҳида кардем. Ин роҳ яке аз усулҳои саҳл ва осонтарин барои ошноии хонанда бо реалияи нав мебошад, зеро ӯ барои муайян намудани маъно маҷбур намешавад, ки ба поварақ ва ё ба охири саҳифаи китоб муроҷиат кунад.

Баъзе аз реалияҳои, ки дар асар ба мушоҳида расиданд, ҳамин хусусиятро дар забони англисӣ низ доранд. Аз ҷумла, реалияи «салао»-«salao», ки дар матни асл аз забони испонӣ ворид шудааст ва он низ дар доҳили матн шарҳи худро ба тариқи зайл пайдо намудааст: «...the old man was now definitely and finally salao, which is the worst form of unlucky» [4, с. 6] «...пирамард аниқу яқин «салао», яъне бадтарин баргаштабаҳт аст» [4, с. 7].

Дар асари мавриди нақд дигар гурӯҳи воҳидҳои тарҷуманопазирро ба монанди исмҳои хос метавон мушоҳида кард, ки мо онҳоро ба гурӯҳҳои зерин тасниф намудем:

1. Исмиҳои хос - номи қаҳрамонҳо;
2. Исмиҳои хос - топонимҳо (номҳои ҷуғрофӣ).

Исмиҳои хос дар назария ва амалияи тарҷума ба гурӯҳи тарҷуманопазирҳо ворид мешаванд, ки ҳамчун воҳидҳои бемуодил мавқеи хоссаи худро доранд. Дар раванди тарҷумаи ин воҳидҳо аз тарҷумон бештар забондонӣ, дониши амиқ дар соҳаи тарҷумонӣ, фарҳанг, таърих ва малакаи баланди тарҷумонӣ тақозо карда мешавад. Зеро баъзе аз тарҷумонҳо ба исмиҳои хос он қадар муносибати ҷиддӣ зоҳир накарда, тарҷумаи онро кори саҳл мешуморанд.

Дар рафти муқоисаи асар дар ҳар ду забон нуктаи аввалине, ки моро ба худ ҷалб кард, ин номи асар буд, ки ба забони англисӣ «The Old Man and the Sea» ва ба забони тоҷикӣ «Пирамард ва баҳр» тарҷума шудааст. Шояд барои мутахассисон матраҳ намудани тарҷумаи унвони асар як қадар ҷузъӣ намояд. Аммо дар раванди тадриси фанни назарияи тарҷума ҳангоми қиёси матни А бо матни Б шаклҳои гуногуни номи асари мазкур ба монанди «Марди қуҳансол ва баҳр» ва ё «Марди пир ва баҳр» ба мушоҳида расид. Ин гуна тарҷумаро тарҷумаи тахтуллафзӣ пиндоштан мумкин аст. Вале мавридҳои низ ба назар расид, ки унвони асарро дар тарҷумаи Азизмуродов М. баъзе аз муҳассилин усули тахтуллафзӣ мешуморанд. Яъне, «Пир(а)мард»-ро «Old Man» ҳисобида, баҳс низ менамоянд, ки бояд тарҷумон калимаи «мӯйсафед»-ро истифода мекард на «пирамард»-ро. Ба ақидаи мо «Пирамард ва баҳр» тарҷума шудани асар тасмими муваффақона ва интиҳоби муносиби тарҷумон аст ва калимаи «пирамард» аз ҳар лиҳоз ба мавқеъ тарҷума карда шудааст.

Дар раванди тарҷумаи исмиҳои хос усули серистеъмолтарин транслитератсия ба ҳисоб меравад. Транслитератсия яке аз усулҳои муассири тарҷумаи исмиҳои хос буда, тавассути ин усул мафҳум тариқи овой (фонетикӣ) баргардон мешавад, яъне танҳо ҳарфҳои ин ё он забон тағйир меёбанду бас. Худи вожаи «transliteration» («транслитератсия») латинӣ буда, калимаи мураккаб ба шумор меравад. Таркиби аввал маънои «trans»-«across»-«через»-«восита»-«тариқ»-«васила» ва дуюм «littera»-«letter»-«ҳарф»-ро дорад, ки шарҳи ин усул худ мантиқӣ мебошад [5].

Қаҳрамони марказии асар пирамард Santiago - Сантяго [4, с. 7] ба шумор меравад, ки ин исм бо роҳи транслитератсия интиқол ёфтааст. Тамоми ҳарфҳо ва овозҳои исми Santiago - Сантяго дар забони тоҷикӣ вучуд доранд, фақат ба ҷои ҳарфҳои «i», «a», ки овози [ia]-ро медиҳад тарҷумон ҳарфи ётбарсари «я»-ро (й+о) истифода намуда, талаффузи аслии онро ба забони тоҷикӣ мутобиқ интиқол дода тавонистааст.

Бо ин усул исмиҳои Rogelio-Рочелио, Perico-Перико, DiMaggio-Димачио, Dick Sisler-Дик Сизлер, John J. McGraw-Чон Чей Мак-Гроу, Durocher-Дюроше, Luque-Луко, Mike Gonzalez-Майк Гонсалес, Manolin-Манолин, Santiago El Campeon-Сантяго Эл Кампион низ тарҷума шудаанд.

Дар асар топонимҳои (номҳои ҷуғрофӣ) зиёдеро метавон вохӯрд, ки дар раванди интиқоли онҳо низ тарҷумони тоҷик бомаҳорат аз усули транслитератсия ё транскрипсия истифода намудааст: Gulf Stream-Гулф Стрим, Havana-Ҳавана, Mosquito-Москито, Cleveland-Кливленд, Detroit-Детройт, Terrace-Террас, Brooklyn-Бруклин, Philadelphia-Фладелфия, old park-Парки Кухан, Canary-Канори, Africa-Африқо, Gran Ligas-Гран Лигас, New York-Ню-Йорк, Casablanca-Casablanca, Cienfuegos-Сйенфуегос, Sargasso-Саргассо, Yankees-Янкиҳо, Indians of Cleveland- Ҳиндуҳои Кливленд ва ғайра.

Усули дигари тарҷумаи исмҳои хос ин калимасозӣ мебошад, ки дар рафти корбурди ин шева тарҷумон бо истифода аз имконоти имлоии забони Б калимаҳои нав месозад, ки намунае чанд аз ин усулро замима менамоем: Tigers of Detroit-Палангони Детройт, Reds of Cincinnati-Сурхҳои Синсиннатӣ, White Fox of Chicago-Љӯробсафедони Чикаго, San Pedro-Петруси Муқаддас, Galanos-Галанос American League-Лигаи Амрико.

Яке аз хусусиятҳои исмҳои ифодакунандаи номи шахс, ки муодили онро метавон дар дигар фарҳанги халқу миллатҳо мушоҳида кард, ин қаҳрамонҳои ҳамто аз қиссаю ривоятҳои машҳури динӣ мебошад, ки бо каме аз тағйироти овой дар ҳар забон метавон онҳоро пайдо намуд. Дар қиссаи мазкур низ мо намунае чанд аз ин гуна исмҳоро таваҷҷуҳ намудем, аз ҷумла: Sacret Heart of Jesus-Ҳазрати Исо, Virgin of Cobre-Марями муқаддас, San Pedro-Петруси Муқаддас ва ғайра.

Аз мисолҳои оварда бармеояд, ки дар раванди тарҷумаи исмҳои хос ва реалияҳо аз ҷорӣ, яъне шарҳ дар дохили матн, транслитератсия/транскрипсия, калимасозӣ ва муодил истифода шуда, ин вохидҳо ба забони тоҷикӣ муваффақона тарҷума карда шудаанд.

Дар баробари бурдборӣҳо мутарҷим дар баъзе мавридҳо ноком низ гардидааст. Дар асар хатогҳои техникӣ, имлоӣ ва услубӣ зиёде ба назар расид. Мо дар зер мекӯшем нахуст калимаҳои, ки ғалатҳои техникӣ доранд, замима намуда, шакли дурусти онҳоро дар қавсайн пешниҳод намоем: пирмамард (пирамард) [4, с. 67], ҳаноме ки (ҳангоме ки) [4, с. 69], рӯрӯй об (рӯ-рӯй об) [4, с. 69], бом ан (бо ман) [4, с. 71], гузарондӯ (гузаронд ӯ) [4, с. 75], боқимонди (боимондаи) [4, с. 75], гузоша (гузошта), бачча (бача) [4, с. 27], вакте ки (вакте ки), гаҳгоҳ (гоҳ-гоҳ), надош (надошт) [4, с. 45], ба ғай (ба ғайр) [4, с. 55], ремонт (ресмон) [4, с. 93], намкунад (намекунад) [4, с. 101], заврақ баҳр партофт (заврақ ба баҳр партофт) [4, с. 103], найзаашро (найзаашро) [4, с. 135], сиҳхат (сиҳат), фасуда (фарсуда) [4, с. 167], ресмонхон (ресмонҳо) [4, с. 77].

Дар бештари ин калимаҳо ҳарфҳо ҳазф, иваз, ё илова шудаанд ва ё ташдид ғалат гузошта шудааст. Ё ин ки зада нодурст омада, пешоянду ҷонишин бо ҳамдигар пайваست шудааст, ки муайян, ислоҳ ва роҳ наодони ҷунин ғалатҳо дар раванди тадвин ва ҷопи асарҳо кори муҳаррир ба ҳисоб меравад.

Дар дигар мавридҳо ғалатҳои услубӣ ҷой доранд:

«He looked around for the bird now because he would have liked him for company» [4, с. 70].

«Ў дар гирду атроф парандаро меҷуст, зеро меҳост ақаллан бо яке суҳбат мекунад» [4, с. 71].

«Нисфирӯзӣ буд, ки ба шаст афтод, - гуфт ӯ, - аммо то ҳол надидаамаш» [4, с. 57].

Мисолҳои боло метавонанд ҳалале дар муҳтавои асар ворид насозанд ва ҳатто хонанда метавонад онҳоро ба ҳайси ғалатҳои техникийи роиҷ ҳамл кунад. Аммо мавридҳои ҳам ба назар мерасанд, ки сархатҳои комил услубан ва мантиқан нодуруст тарҷума шудаанд ва маънии матни аслиро баён карда наметавонанд:

«Ау» he said aloud. There us no translation for this word and perhaps it is just a noise such as a man might make, involuntarily, feeling the nail go through his hands and into the wood» [4, с. 140].

« - Ой! - нидо кард ӯ. Ин калима маъное надорад ва албатта фақат як нааъ нидои одамон аст, ки беихтиёр, масалан вақти аз кафи даст гузашта, ба тахта рафтани меҳ аз даҳон мебарояд» [4, с. 141].

Чумлаи мазкур аз нигоҳи услубу мазмун чандон саҳеҳ набуда, маънои матни асли дар тарҷума дуруст ифода наёфтааст.

Барои тафсили мабҳас намунаҳои дигарро баён менамоем:

«He was thirsty too and he got down on his knees and, being careful not to jerk on the line, moved as far into the bow as he could get and reached the water bottle with one hand» [4, с. 56].

«Ӯ хеле ташна шуда буд ва сари зону нишаста, оҳиста, ки ресмон такон нахӯрад, ба пеши заваҷ хазид ва бо як дасташ шишаи обро гирифтӯ кушод ва чанд чӯрба нушид» [4, с. 57].

Дар ҷумлаҳои боло низ ҳамон хусусиятро метавон мушоҳида кард, ки услубу муҳтаво нодуруст тарҷума шуда, маънои матни асли комилан аз байн рафтааст. Чунин ҷумлаҳои аз нигоҳи услуб ва маъно хато тарҷумагардида дар асар хеле зиёданд, ки баррасии комили онҳо дар қолаби як мақола аз имкон берун аст.

Аз таҳлилу қиёси тарҷумайи ин асар мо ба хулосае омадем, ки тарҷума мустаким аз забони асли бе забони миёнҷӣ мазоё ва вижагиҳои худро дорад. Амри мазкур имкон медиҳад, ки хонандагон ба матни нисбатан дуруст ва наздик ба матни асли рӯ ба рӯ бошанд.

Хусусияти дигари матни мақсад дар он зоҳир гардид, ки он ба монанди матни мабдаъ хонандаро бо ҳолати руҳии пирамард Сантяго ошно менамояд ва ӯ тамоми мочароҳоро ҳамроҳи қаҳрамони марказии асар дар худ таҷриба мекунад, ки ин амрро аз имтиёзоти вижаи мутрчим медонем.

Дар рафти тарҷумайи қиссаи мазкур аз ҷониби тарҷумон кӯшиши риояи меъёрҳои тарҷумайи асарҳои бадеӣ комилан анҷом пазируфта, дар раванди баргардон ва интиқоли вохидҳои бемуодил аз усулҳои муаассиртарин қор гирифта шудааст. Аммо хусусияти дигареро, ки наметавон аз он сарфи назар намуд, дар он аст, ки бо ин ҳама заҳмат Азизмуродов М. дар раванди тарҷумайи баъзе аз ҷумлаҳо ба саҳлангорӣ роҳ додааст, ки ба андешаи мо, ба ин масъала бояд бештар таваҷҷуҳ дода мешуд. Умедворем, ки ин масъала дар нашрҳои баъдӣ баррасӣ гардида, ҳалли худро хоҳад ёфт. Зеро аз нигоҳи теъдод адади нашри тарҷумайи асари мазкур ниҳоят кам буда, бо гузашти нӯҳ сол дастрас намудани он бо забони тоҷикӣ бисёр мушқил аст.

Муқарриз: Соҳибназарова Ҳ.Т. – н.и.ф., дотсенти ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода

Адабиёт:

1. Влахов, С. И., С. П. Флорин Непереводимое в переводе / С. И. Влахов, С. П. Флорин. Изд.4. – Р. Валент, 2009. – 306 с.
2. Нағзибекова, М. Б., Камолиддинов Б. Тарҷума ва балоғати сухан (Андешаҳои мутахассисон доир ба тарҷумайи бадеӣ ва забони он) ҷилди 1 / М. Б. Нағзибекова, Б. Камолиддинов. – Душанбе: Нашриёти Нодир, 2004. – 143 с.
3. Фёдоров, А. Ф. Основы общей теории перевода / А. Ф. Фёдоров. – Санкт-Петербург: Филология-Три, 2002. – 218 с.
4. Ernest, Hemingway. The Old Man and the Sea / Эрнест Хемингвей. Пирамард ва баҳр. - Душанбе: Нашриёти Бухоро, 2013. –167 с.
5. <https://en.wikipedia.org/wiki/Transliteration>.

ХУСУСИЯТҲОИ ЛУҒАВИЮ НАҲВИИ ТАРҶУМАИ «ПИРАМАРД ВА БАҲР»-И ЭРНЕСТ ХЕМИНГВЕЙ

Дар мақола муаллиф оид ба тарҷумайи асари нависандаи америкой Эрнест Хемингвей «Пирамард ва баҳр» («The Old Man and the Sea») пажӯҳиш анҷом дода, ба ин натиҷа расидааст, ки ин асар соли 2013 бо ибтиқори Сафорати Амрико дар Тоҷикистон ва Китобхонаи миллии Тоҷикистон аз ҷониби омӯзгори Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои

хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода Азизмуродов Муҳаммадсалим ва бо дастгирии сафорати мазкур аз забони асл - англисӣ ба забони тоҷикӣ тарҷумаю нашр шудааст.

Пажӯҳишҳо нишон доданд, ки тарҷумаи ин асар барои омӯхтани забони англисӣ, бавижа тарҷумонҳои оянда шароити бисёр мусоидро фароҳам меорад, зеро дар як вақт ҳам матни англисӣ ва ҳам матни тоҷикии он барои омӯзандагон дастрас буда, ҷиҳати қиёс кардани матни мақсад (А) бо матни мабдаъ (Б), омӯхтани калимаҳо, сохти ҷумлабандӣ ва дар раванди омӯзиши фанҳои тарҷумашиносӣ мувофиқ аст.

Забони тарҷумаи асар низ, дар умум, шевою равон ва ба таркибу калимаҳои умумиистеъмолии имлои роиҷи забони тоҷикӣ ва комилан адабӣ таҳия шудааст, ки, бешак, бурди тарҷумон аст. Ҳамзамон, дар ин асар воҳидҳои бемуодил, яъне ба истилоҳ реалияҳои зиёдеро мушоҳида кардан мумкин аст, ки онҳо ба гурӯҳи калимаҳои тарҷуманопазир шомил буда, хусусияти фарҳангии он миллатро нишон медиҳанд. Муаллиф дар раванди таҳқиқ ба ин ҳулоса омадааст, ки дар вақти тарҷумаю интиқоли реалияҳо усули серистеъмолтарин транслитератсия ба ҳисоб меравад, ки дар тарҷумаи ин асар аз он фаровон истифода шудааст.

Дар рафти тарҷумаи қиссаи мазкур тарҷумон кӯшидааст, ки меъёрҳои тарҷумаи асарҳои бадеиро комилан риоя намуда, дар раванди интиқоли воҳидҳои бемуодил аз усулҳои муаасиртарин истифода барад. Аммо бо ин ҳама заҳмат дар раванди тарҷумаи баъзе аз ҷумлаҳо тарҷумон ба саҳлангорӣ роҳ додааст.

Калидвожаҳо: Эрнест Хемингвей, «Пирамард ва баҳр» («The Old Man and the Sea»), забони англисӣ, забони тоҷикӣ, матни мақсад (А), матни мабдаъ (Б), тарҷумашиносӣ, тарҷума, тарҷумон, реалия, транслитератсия.

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА «СТАРИК И МОРЕ» ЭРНЕСТА ХЕМИНГУЭЯ

В статье автор проводит исследование о переводе произведения американского писателя Эрнеста Хемингуэя «Старик и море» и приходит к выводу, что данный перевод был осуществлён в 2013 году по инициативе Посольства США в Таджикистане и Национальной библиотеки Таджикистана. Преподаватель Таджикского международного университета языков имени Сотима Улугзода Азизмуродов Мухаммадсалим перевёл книгу с английского языка на таджикский язык.

Исследование показало, что перевод этой книги обеспечивает хорошие благоприятные условия для изучения английского языка, особенно для будущих переводчиков, поскольку учащимся одновременно доступны английский и таджикский текст, а аспектом сравнения исходного текста (А) с переводом текста (Б) подходит для изучения слов, структуры предложений в процессе изучения иностранных языков.

Язык перевода произведения также в целом изящный по композиции общеупотребительной орфографии таджикского языка и является полностью литературным, что, безусловно, считается достижением переводчика. В то же время в данном произведении можно наблюдать так называемых слов реалий, которые относятся к группе непереводимых слов. В процессе исследования, автор пришел к выводу, что в передаче реалий прием транслитерация является наиболее широко используемым приемом, который переводчик часто использовал при переводе данного произведения.

В процессе перевода переводчик старался полностью соблюдать нормы перевода художественных произведений и использовать актуальные методы в переводе равнозначных единиц. Однако, несмотря на все эти усилия, переводчик допустил ошибки в процессе перевода некоторых предложений.

Ключевые слова: Эрнест Хемингуэй, «Старик и море», английский язык, таджикский язык, текст оригинала (А), текст перевода (Б), переводоведение, перевод, переводчик, слов реалий, транслитерация.

TRANSLATION OF «THE OLD MAN AND THE SEA» BY ERNEST HEMINGWAY AND ITS CHARACTERS

In the article, the author conducted a study on the translation of the work of the American writer Ernest Hemingway «The Old Man and the Sea» and came to the conclusion that this translation was carried out in 2013 at the initiative of the US Embassy in Tajikistan and the National library of Tajikistan. Azismuradov Muhammadsalim, a teacher at the Tajik international university of foreign Languages named after Sotim Ulughzoda became the translator from English to Tajik languages.

Studies have shown that the translation of this book provides very favorable conditions for learning English, especially for future translators, since English and Tajik texts are available to students at the same time, and the aspect of comparing the original text (A) with the translation of the text (B) is suitable for learning words, structures proposals in the process of studying foreign languages.

The translated language of the work is also generally elegant in its composition of commonly used orthography of the Tajik language and is completely literary, which, of course, is considered an achievement of the translator. In the process of research, the author came to the conclusion that the real method of transmission is transliteration, which is the most widely used method that the translator used a lot when translating this work.

In the process of translation, the translator tried to fully comply with the norms of translation of works of art and use the most modern methods in the translation of equivalent units.

Keywords: Ernest Hemingway, "The Old Man and the Sea", English language, Tajik language, original text (A) the translation of the text (B), translate, translation, words real, transliteration.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бобоалиева Зебониссо Пирмуродовна – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, номзоди илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забониносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷума. Нишони: 734019, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. E-mail: zebosh@list.ru, тел.: (+992) 931038191.

Сведения об авторе: Бобоалиева Зебониссо Пирмуродовна – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзода, кандидат филологических наук, доцент кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода. Адрес: Таджикистан, 734019, г. Душанбе, улица Мухаммадиева 17/6. E-mail: zebosh@list.ru, тел.: (+992) 931038191.

Information about the author: Boboaliev Zebonisso Pirmurodovna - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, candidate of philology, associate professor of the department of comparative Linguistics and translation theory. Address: Tajikistan, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev street. E-mail: zebosh@list.ru, phone: (+992) 931038191.

МУҚОЙСАИ СИМОИ МОДАР ДАР АШЪОРИ ШОИРОНИ МУОСИРИ
ТОҶИКУ АРАБ

Қобилов Ф. Н.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Мавзуи зан-модар падидаи нав дар адабиёти муосири ҷаҳонӣ буда, аз мазмуну маонии ашъори классикӣ сар то сар сероб гашта, қолабу шакли нави ба худ хосро пеш гирифтааст, ки аксарияти шоирони муосири ҷаҳонӣ дар ин мавзӯ ашъоре эҷод намуданд, ки саршори меҳру вафост. Шояд ин ду арзиши баландии моеи илҳами шоирон гашта, ба шеърӣ модар нақҳати нава баҳшида бошад, ки диққати хонандаро ба худ ҷалб намуд. Аз ин рӯ, ин ҷо меҳоме симои модарро дар ҷанде аз ашъори шоирони тоҷику араб муқоиса намуда, хусусиятҳои умумӣ ва инфиродии онро мавриди баррасӣ қарор диҳем, ки дар ҷодаи робитаи адабии тоҷику араб падидаи маъруф ба ҳисоб меравад. Бояд таъakkур дод, ки шоирон беҳтарин шеърҳои худро дар васфи зан-модар баҳшидаанд [11, 70].

Лоик Шералӣ симои модари худро ҳамчун зани рустой, одӣ тасвир намуда, мегӯяд:

Бурун аз деҳа норафта, надидӣ рӯи дунёро,

Ба гирди хеш гӯё ҷарх гаштӣ, зиндагӣ кардӣ.

Ба гирди русто домони гардун гӯй ҷаспида

Туро барбаст роҳи нийяту азми ҷаҳонгардӣ [7, 268].

Форук Ҷувайда мугӯяд:

ولم تسافر في بحور الحرف
لكنها عرفت بحار النور والإيمان

لم تعرف الخط الجميل
لم تعرف سهيل الموج والشاطآن

[12, 256].

Тарҷума:

Хатти зеборо нашинохта (модарам), дар канори баҳрҳо сафар накард.

Шихаи мавҷу дуриҳоро надонист, вале аз ҷашмаҳои нуру имон огоҳ буд.

Ҷар ду Лоик Шералӣ ва Форук Ҷувайда модарони худро аз деҳи худ берун набаромада, сафар накарда васф намуданд, вале бо вучуди ин, таҷрибаи калони зиндагӣ, одамгариро бисёр омӯхтаанд. Ин ҷо мо мебинем, ки муҳити зист ва ҷомеаи дар он буда сарҷашмаи илҳами шеършон гаштааст. Аз ибораҳо “деҳа”, “русто” ва “домони гардун” пай бурдан мумкин аст, ки дар зерӣ мафҳуми онҳо кӯҳсору паҳноҳои он, макони зисту милод, ватани аҷдодӣ таҷаллӣ ёфтаанд. Бояд ёдовар шуд, ки Л. Шералӣ дар эҷодиёти худ симои модари худ ва хусусиятҳои умумии модарон тавассути ташбеҳу истиораҳо нишон дода шудаанд [3, 67]. Дар шеърӣ Форук Ҷувайда ба ҷунин вожаҳо рӯ ба рӯ мешавам: “баҳрҳо”, “садои мавҷ” ва “дуриҳо”, ки дар зерӣ ин мафҳумҳо саҳрову баҳрҳо, ки умри шоир дар он гузаштааст, нухуфтаанд. Бояд таъakkур дод, ки ватани шоир Ҷумҳурии Миср буда, ки он иборат аз соҳилу саҳроҳост.

Ҷар ду шоир симои модарро ба ҷузъиёти кишвари худ тасвир намуда, отифаву меҳри худро нисбати ин шахсияти нотақрор пешкаш намуданд. Илова бар ин, Лоик Шералӣ ва Форук Ҷувайда бо ин абёти эҷодкарадаи худ модарони худро мадҳ доранд, ки бо вучуди сафар накардану дуриҳоро тай нанамудани эшон таҷрибаву инсонпарваришон хеле ғаниву баланд буда, дарак аз тинати поки онҳо менамояд. Дар шеърӣ Лоик Шералӣ услуби хитоб кор бурда шудааст, ки он дар муҳотабаи модари худ сурат мегирад: “надидӣ” ва “гаштӣ”, “кардӣ”, ки ба шеър лавҳаи нав ва таровати махсусе баҳшид, аммо дар шеърӣ Форук Ҷувайда услуби ҳикоягӣ кор бурда шудааст: “сафар накард”, “надонист” ва “дарак ёфт”, ки ба шеър маънии ёде аз хотироти гузаштаи худро гузошт.

Корбурди санъати суҳан мафҳум ва маонии назмро васеътар ва хонандаро ба ҷаҳони андешаву ғазои маънавият ворид сохта, барои ҷозибноктар тасвир намудани предмет. . . имконияти матлубе медиҳад [5, 35]. Мо ба осонӣ санъати маҷозро дар ин

ибора “рӯи дунёро” дида метавонем, ки дар асл дунё рӯй надошта, аммо ҳузури мафҳуми маҷозӣ бароямон пахноии ҷаҳонро ишора намуда, мафҳуми маънавиро бо моддӣ дар сурати маҷозӣ пайваст овардани Лоик Шералӣ аз сарчашмагирӣ аз адабиёти классики форсу тоҷик дарак медиҳад. Форук Ҷувайда бошад, вожаи “шиҳаи мавҷ”-ро истифода бурд, ки киноя аз роҳи баҳрӣ ва сафари дуру дароз дар зимни он ба назар гирифта шудааст. Махсусан, монанд кардани “шиҳаи асп” ба “садои мавҷ” ва ҳарду мафҳумро дар зери ибораи изофӣ пешкаш кардани шоир ба шеър маънӣ ва мазмуни баланд бахшид, ки ҳазфи ҳарду василаи сафар: асп ва баҳр дар зери он дар зоҳир пинҳон монда дар ботин таъсири хешро бар мазмуни шеър расотар намуда, хонандаро ба осонӣ ба ҷаҳони маонӣ ва адабии худ ворид сохта, барояш имкони сайр дар дунёи адаб тавассути назми дорои вазну қофия иборат буда [6, 410] фароҳам овард.

Модари олампаҳоҳам!

Дастҳо дар пеши бар дар пеши дар
истодастӣ ҳанӯз.

Аз дару даргоҳи ман ҳарчанд рафтӣ зери хок,

Ҳамчунон тимсоли меҳру эътиқодастӣ ҳанӯз.

Пеши дар истодаӣ, эй модари чашминтизорам[7, 280],

Форук Ҷувайда мефармояд:

من يوم أن رحلت وصورتها على الجدران تبدو أمامي حين تشتد الهموم وتعصف الأحزان

[12, 255]

Тарҷума:

Аз он рӯзе, ки реҳлат кард (модарам), сурати дар рӯи девор гузоштааш, вақти парешонгардии андух ва шӯридани ғуссаҳо дар пешам намоён мегардад.

Лоик Шералӣ дар абёт симо ва тимсоли модари худро ба хотир оварда, онро хеле самимӣ тасвир намудааст, гарчанде, дар асл, модараш фавтида бошад ҳам, аммо дар тасаввури ӯ модараш зинда ва дар пешвози ӯ боқӣ мемонад. Дар ин шеър шоир аз фирок ва андуҳи фарорасидааш ёдовар гашта, мекӯшад, то дунёи тасаввуру ҳаёлаш бо ӯ бештар ҳамроҳ бошад. Аз ибораи “эй модари чашминтизорам» мафҳуми узрхоҳии шоир эҳсос мегардад, ки дар дигар ҷои “Модарнома”-и худ сароҳатан аз ин кӯтоҳиаш ёдовар мешавад. Маҳз чунин тасвирбаёнӣ ба ашъори Лоик Шералӣ самимият ва равнақи тозае бахшида, таровату маонии худро ба ҳар хонанда пешкаш сохта, ӯро ба олами назму маонии воло ворид месозад.

Дар шеъри Форук Ҷувайда мо намунаи дигареро мебинем, ки дар он шоир бо дидани сурати модари худ дар рӯи девор гузошта, гӯё неру гирифта, тамоми ғаму андуҳро бартараф мегардонад. Дар тасвири шоир воқеият дида мешавад ва аз ин рӯ, Форук Ҷувайда аз ҷумлаи шоироне ҳисоб меёбад, ки сохтакориву зиёдаравиро дар ашъори худ ҷой надода, балки руҳияи воқеият табиати шеъри ӯ ба ҳисоб мерафт [10, 76]. Агар Форук Ҷувайда ҳангоми ба хотир овардани симои модар қувват ва осонкунандаи мушкилот дида шавад, пас дар эътирофи кӯтоҳии Лоик Шералӣ сарчашмаи илҳами шоирӣ дидан мумкин аст.

Модар сарчашма ва илҳами тасаввур ва андешаи шоирон буда, бавоситаи он шеърҳои баландмазмунеро барои хонандагон рӯи қоғаз оварданд. Мирзо Турсунзода дар ин бобат чунин манзумае навиштааст, ки суҳанони дар боло гуфтара тақвият мебахшад:

Шеър гӯям, ояд аз шеърм садои модарам,

Деҳа гӯям, мар сарам ояд ҳавои модарам[9, 185],

Лоик Шералӣ:

Қаламам фалаҷ шавад зуд,

Ҳама ҳастиям кунад дуд[7, 281].

Ҳасан Заҳронӣ дар ин хусус мегӯяд:

شهران مُدَّتْ يا أمي وقافيتي
خرساء يسري بها في ليلة القلق

[4, 23].

Тарчума:

Ду моҳ гузашт. Эй модарчон, ам қофияи шеър ам лол монда, рӯшноӣ шафақ онро дар шаби худ ба назм мебарад.

Дар ашъори Мирзо Турсунзода симо ва характери модар дар фони табиат ва воқеияти иҷтимоӣ хеле дилчасп ва миллӣ ба тасвир омадааст [13, 104] падидаи фироқ аз модар ва ятим гаштан аз ӯ бошад. Мирзо Турсунзодаро ба шеър иншо кардан водор сохт, ки ин падидаро ҳуди шоир дар шеъри “Ба модарам” тасвир намуд, вале Ҳасан Заҳронӣ эътироф мекунад, ки гузашти модар ва андуҳи ба сараш омада, дигар таровати қофияҳои шеъраш хушкидаанд, ки калимаҳоро ба назм дароварда наметавонад. Таъбири “қофияи шеър ам лол монда” басо зебо ибронз гардидааст, ки таровату сабзаи он аз вучуди модар сероб гардида, маониву мазмуни баланди он дар сояи ӯ пайдо мегардад. Вожаи “садои модарам” меҳри самимии Мирзо Турсунзодаро нисбати модараш инъикос медиҳад. Ӯ дар ин баёти байни шеър ва модар наздикиро тасвир намуд, ки ба ҳолати ишқи поки суфиёна табдил ёфта, ки дар тамоми атрофи худ бо гумкардаву ҷустораш вомехӯрад. Бояд тазаққур дод, ки ҳуди Мирзо Турсунзода ба калима ва номи модар аз хурди дил баста буд, зеро аз модар барвақт ятим монда, тамоми меҳру муҳаббати хешро ба ин шахсияти пок дар шеъри худ эҳдо намуд. Аммо дар шеъри Лоик Шералӣ ба ёд овардани рӯзҳо воқасини модар, ки аз дард азоб мекашид қалам ва эҳоди шеър бекор мегашт, танҳо ба хотир овардани он ҳолат мурғи илҳами шоирро аз байн мебард. Ин ҷо мо ба абёти се шоир мавриди баррасӣ қарор додем, ки Лоик Шералӣ ва Ҳасан Заҳронӣ дар канори модарони худ нашъу намо ёфта, дар марҳилаи шоирӣ худ ҳамроҳи модарони худ буда, сарчашмаи илҳому шоирӣ онҳо бо ин шахсияти бузург пайваст гардидан. Зеро ишқи муҳаббат, ки модар асоси асли он аст, сарманшаи иншои ашъор ба шумор меравад. Дар сурати аз даст додани модар боиси парешону ятим мондани абёти шеър мегардад, ҳар ду онро эътироф намуданд. Лекин аз овони хурди ятим мондани Мирзо Турсунзода баръакс ҳоли собиқ, сабабгори ба миён омадани ашъори баландмазмун гардид, ки асли он ҳамон ишқи муҳаббат аст. Илова бар байти Лоик Шералӣ низ санъати тақрор дида мешавад: “фалаҷи аҷалнишонат” ва “фалаҷ”. Дарде, ки ба модар расид, ба қалам ва эҳоди шоир низ бетаъсир нагузошт. Бо ин гуфтаҳо Лоик Шералӣ таъкид намуданист, ки аз модар илҳами шоирӣ саҳт вобаста буда, танҳо ёдоварӣ он лаҳзаи душвор қалами шоирро корношоам сохт.

Ҳар ду шоир Ҳасан Заҳронӣ ва Лоик Шералӣ бо ин тасвири худ, андозаи муҳаббату самимияти фарзанд нисбати модар ошкор карда, вобастагии шеъри аз он шахси бузург буданро эътироф доранд.

Қаламам фалаҷ шавад зуд,

Ҳама ҳастиям кунад дуд [4, 281].

Корбурди санъати бадеӣ мазмуни шеърро боло ва мақсади шоирро фаҳмо месозад. Мирзо Турсунзода санъати тақрорро истифода бурд: “шеър”, “гӯям”, “ояд” ва “модарам” ин раванд дар илми балоғат тақрори таркиб номида шуда, шоир барои боз ҳам сарех ва равшантар гардонидани ифодаи баён калима ё таркибе ва ё ибораеро интихоб менамояд, ки фикри асосӣ бо он беҳтар зоҳир мешавад [5, 147].

Воқеан, ҳам Мирзо Турсунзода фикри асосӣ, ки мавзӯи модар ба ҳисоб меравад, онро дар як байт ду маротиба тақрор намуда, боқӣ намунаҳо тақрори овардаш барои тақвияти мавзӯи асосӣ хидмат менамоянд. Шоистаи зикр аст, ки ин шеъри Мирзо Турсунзода ба сабки шеъри классикӣ хеле наздик аст, ки корбурди санъати сухан ифодагари гуфтаҳо боло мебошад.

Лоик Шералӣ модари худро зинда бо шеъри худ гардонид мегӯяд:

Модарам, дар хоки тар хобидаӣ,

Зинда ҳастӣ, лек андар шеъри ман [4, 282].

Абдуллоҳ Бардунӣ шоири яманӣ ғавти модар ва дар хоб кардани ӯро ин гуна ба
риштаи назм даровардааст:

و استراحت وحدها بين التراب حيث لا جور ولا بغي ولا
تنبي و تنبي بالخراب حيث لا سيف ولا قنل

[1, 138].

Тарҷума:

Дар байни хок танҳо хобидааст (модарам), дар он ҷое, ки на зулм ҳасту на ситам.
На дуриву на огоҳи ба вайронӣ. Ҷоест, ки дар он на шамшер ҳасту на бомб.

Ин ҷо Абдуллоҳ Бардунӣ ҷаҳонбинӣ ва воқеияту мавзуи ҷаҳониرو хеле олий дар
шеъри модар тасвир намуда, тамоми орзуҳои худро дар зерӣ партави он иброндашт, ки
доираи шеъри модарро хеле васеъ намуд, ки рисолати шеър ин гуфтаҳои болоро ба уҳдаи
худ гирифта, хонандаи худро ба завқи адабӣ роҳнамоӣ месозад. Лоик Шералӣ ба таври
мучмал қабри модари худро тавассути ибораи “тар” ва “сабзаҳои хок” ба макони орому
осуда тасвир намуд:

Сабзаҳои хоки ту нарму таранд

Мисли кулли орзуи модарон [4, 282].

Орзуву умеди модарон ба мисли сабзаи тару нарм наву беминнат ва нав рӯидаанд,
ки ҳамеша салоҳу рушди фарзандони худро дар дил парварида, дар амалӣ гаштани он
саъю кӯшиш менамоянд.

Лоик Шералӣ бисёр зебо натиҷагирӣ намуда мегӯяд:

Кош дунёи пур аз ҷангу ҷидол

Рӯй орад, рӯй сӯи модарон [4, 282].

Абдуллоҳ Бардунӣ низ чунин мегӯяд:

حيث لا حرب ولا لمع حراب حيث لا قيد ولا سوط ولا

[1, 138].

Тарҷума:

(Қабри модар) Ҷоест, ки дар он на ҷангу на тезии найза ва на завлонаву тозиёна вучуд
дорад.

Ватан, ки аз модар сарчашма мегирад, танҳо бо рӯй овардани фарзандон ба меҳру
орзуи модарон сулҳу суботи ватан пойдор мегардад, ки шоир онро таманно дорад. Абдуллоҳ
Бардунӣ низ қабри модарро оромтари макон дар рӯи замин ватан меҳисобад, ки бо зиёрат ва
дидани он фарзандон аз ҷангу ҷидол ва нофаҳмиҳо бояд даст бикашанд.

Шоир воқеият ва ҳақиқати гузашти модарашро қабул намуд ва дар қалби худ зинда
посдории ӯро ҳамчун тасалли ва таскинбахши худ гардонид, ки фароҳии завқи шеърӣ Лоик
Шералиро ба мо ифшо месозад. Махсусан “сабзаҳои хок”-ро бо “орзуи модарон” ташбеҳ
додани шоир ба мазмуни байт маонии зиёде пешкаш намуд, ки дар роҳи равшан ва зебо
ифода намудани лавҳаи бадеӣ хизмат мекунад [5, 42]. Корбурди маҷоз дар мазмуни байт
ҷолибият ва таровати ҷаззобе пеш овард, ки дар тасаввури хонанда пайдарҳамӣ ва равнаке
пайдо гашт, ки бе ягон мамоният мафҳуми дар назар доштаи шоир ба самъи хонанда
расонида шуд:

Кош дунёи пур аз ҷангу ҷидол

Рӯй орад, рӯй сӯи модарон [4, 282].

Аз ин рӯ, суҳан оид ба ҷирадастии Лоик дар эҷоди шеър хеле муносиб аст, ки
адабиётшиноси маъруфи тоҷик Абдушукур Абдусаттор дар бораи шоир гуфтааст: “Лоик
дар баёни маъниву мазомини бикр ва афқору андешаҳои тоза ба қолабҳои мухталифи шеъри
форсӣ ва шаклҳои дигари шарқиву аврупоӣ ва соири онҳо рӯҷуъ намуда, дар аксари кулли
онҳо шоҳкориҳо низ намудааст” [2, 50]. Аз тарафи дигар, таманно намудани шоир маънии
шиқва ва норозигиро дар худ таҷассум менамояд. Дар тасвири абёти Абдуллоҳи Бардунӣ
мо ба як намуд тафсилот рӯ ба рӯ мешавем, ки дар услуби инкорӣ ҷой гирифтааст: на
зулм, на ситам, на шамшер, на бомб, на ҷангу на тезии найза ва на завлонаву тозиёна. Ин

хама калимаҳои дар боло зикр гардида, дар худ хусусиятҳо ҷангу ҷидол дорад, ки шоир онро дар сурати инкор маҳкум намуда, меҳру ғамхории модар чун дар дили фарзанд ҷӯш занад, аз ин маонӣ манфӣ ва хусусиятҳо номатлуб дур мегардад.

Аллаи модар таронаи аввалине, ки фарзанд онро шунида, тавассути он дар дилу вучудаи меҳри модар ҷорӣ мегардад. Аммо аз сабаби хурдсолии худ шояд маънӣ ва мазмуни онро нафаҳмида, ҳатто лаҳзаҳои онро тавони дар хотир нигоҳ доштанро надошта бошад ҳам, вале он суруди аввалин барояш хеле ошнову худист, ки басо нуктаи ҷолиб аст. Мирзо Турсунзода дар хусуси аллаи модар чунин абётеро бахшида аст:

Бо ҳамон дасте, ки шабҳои дароз,
Чашми шаҳло карда во аз хоби ноз,
Аллагӯён тифлро хобондаи,
То саҳар ғахворааш ҷунбондаи[9, 184],
Абдуллоҳ Бардунӣ чунин иброз намуда гуфт:

هددت كفاك رأسي مثلاً
هدد الفجر رياحين الزواي
[[1, 138].

Тарҷума:

Чӣ гунае, ки бомдод навозиши пайроҳаи теппаҳоро ба уҳдаи худ мегирад, ҳамин гуна дастони ту, эй модар, сари маро навозиш мекард.

Дар шеъри Мирзо Турсунзода то саҳар бедор будани модар тасвир ёфтааст, ки дар он руҳияи эҳтирому қадрдонӣ эҳсос мегардад. Зикри “даст” ба ин абёт маънии заҳматкашиву ранҷи модар дар тарбия ва нашъу намои чигаргӯшааш дар назар доштааст, ки он васф гардид. Вожаи “ғахвора” ҳамеша дар пеши назари фарзанд даврони кӯдакиву хурдсолиашро пеш меорад, ки бо бузург гаштани фарзанд он марҳила низ азизтар маҳбубтар мегардад, ба маънии дигар Мирзо Турсунзода диққати ҳамагонро бо ин абёти худ ҷалб намуда, баҳри эътирофу қадрдонии ин шахси ғамғор онҳоро талқин менамояд. Дар ин ибора “То саҳар ғахворааш ҷунбондаи” меҳру шафқати модар таҷаллӣ ёфтааст, ба ҳастагиву машаққати нигоҳ накарда модар пайваста гавҳораи тифлашро мечунбонад, то дар роҳату осудагӣ хоб равад, танҳо меҳри модарӣ ба ин гуна корнамоӣ ин зани бузургро водор месозад.

Абдуллоҳ Бардунӣ низ бедорхобиву аллагӯии модарро тавассути “дастони ту” тасвир намуда, онро ба намоёнгардии бомдод ба пайроҳаҳои теппаҳо монанд намуд, ки дар зерӣ худ мазмуни баланди маониро дар бар гирифта, арзишу равнақи шеъро дучанд намуд, зеро корбурди санъатҳои бадеӣ шеърро баландмазмун намуда, хонандаро ба олами зебӣ дохил мекунад. Шояд адабиётро во нахӯрем, ки дар он аллагӯиву бо навозиш хобонидани фарзанд дида нашавад, ки намунаи он абёти дар боло қайд шуда дар адабиёти муосири тоҷикӣ араб мебошад.

Муқоисаи дигари назми шоири тавонои араб Иброҳим Мунзир бо Мирзо Турсунзода намуданием, ки дар он симои модар дар ташаккулёбӣву гуногунии худ нигошта шудааст, ки байни хонандагони худ ҷи дар адабиёти муосири араб ва тоҷик ҷойгоҳи махсусе дорад:

Модар аз чехраи гулгуни писар

Нарм бўсиду гирифташ дар бар,
Гуфт: «Рав, ҷанги далерона бикун
Ҷанг бо лашкари бегона бикун.
Бош фарзанди сазовори падар,
Лоиқӣ ин Ватан, ин хонаву дар».
Фурсате рафту зи паҳлӯи саҳоб
Ҷилва кард ахтари пурнури уқоб,
Чашми модар ба фазо дӯхта шуд,
Рухаш аз шӯъла барафрӯхта шуд[9, 20].

Иброҳим Мунзир симои модарро чунин ба риштаи назм даровард:

أغرى امرؤ يوماً غلاماً جاهلاً بنقوده حتّى ينال به الوطر
قال انتنى بفؤاد أمك يا فتى ولك الدّراهم والجواهر والذّرر
فمضى وأغمد خنجرأ في صدرها والقلب أخرجه وعاد على الأثر

[8].

Тарҷума:

Як рӯз зане ҷавони нодонро ба хотири ком ситонӣ бо пулу мол мағрур сохт.

Эй ҷавон, қалби модаратро ору соҳиби сарвату дурру марвон шав.

Рафта дар синаи модар ханҷар зада, қалбашро аз он ҷо бароварда, зуд ба наздаш рафт.

Дар шеъри Мирзо Турсунзода симои фарзанди далеру шучоъ, ки барои дифои ватан раҳсипор шуда ва лаҳзаи видоъ бо модар тасвир шудааст, ки бо вучуди меҳру шафқати модарии дар дил дошта модар чигаргӯшай худро ба ҳимояи ватан сафарбар менамояд. Аммо дар шеъри Иброҳим Мунзир образи фарзанд ҳамчун шахси тарсуву ҳарис, хиёнаткору бераҳм инъикос гардидааст. Ба мо ибораҳои "зиреҳ пӯшам ман", "зафар кӯшам" мазмуни далериву матонат пеши назар меояд, ки писари он мадар дар чунин руҳия тарбия гирифта, имрӯз ватан-модар барояш мояи ифтихору сарбаландист. Махсусан овардани ташбеҳоти: "мисли уқоб", "сангаму оҳанаму пӯлодам" ва "тӯпу парам шамшер" ифодагари сифатҳои мусбист, ки тавассути санъатҳои бадеӣ тасвир ёфтаанд, ки хусусияти фарқкунандаи эҷодиёти шоир ба ҳисоб рафта "...касе аз шоирони муосири тоҷик ба мисли М. Турсунзода ин санъатҳои бадеиро чунин устокорона ҳамчун яке аз хусусиятҳои услуби эҷодии худ кор фармуда натавонистааст"[14, 84]. Дар шеъри Иброҳим Мунзир бошад аз ибораҳои зерин ба мисли: "ханҷар", "ҳалонд" сифатҳои манфии инсонӣ мушоҳида мегардад. Раҳсипор шуда, ханҷарро ба синаи модар ҳалонд. Дилро бароварда, зуд баргашт. Иброҳим Мунзир мақсад ва маҳаки асосии шеърро аз забони қалби модар иброз дошт, ки дар он раҳмату ғамхории модар инъикос ёфтааст.

Иброҳим Мунзир давоми дostonро чунин тасвир намуд:

ناداه قلب الأم وهو معفر
ولدي حبيبي هل أصابك من ضرر
[8].

Тарҷума:

Қалби модар дар ҳоли ба хун оғӯшта будан, фарёд карда гуфт: фарзандам! Ба ту зараре расид?

Ин ҷо шоир шафқату меҳри модарро изҳор намуда, фарзандонро ба кадрдониву эҳтиромаш роҳнамоӣ кунад. Аммо дар шеъри Мирзо Турсунзода дар сухану гуфтаи модар як навъ устуворӣ ва қувватдиҳӣ ба назар мерасад, ки фазову мавзеи шеър дар атрофи он давр мезанад. Шоир тавонист, ки аз забони модар мақсаду ҳадафи хешро бисёр моҳирона дохил намуда, ба ҳамагон гуфтанист, ки ба ҳимояи ватан-модар ҳамагон омода буда, ҳатто модари мушфик, ки қалбаш саршори меҳру ғасхорист, дар муқобили душман бошад матонату кавииродагӣ аз он сарчашма мегирад.

Рав, ҷанги далерона бикун

Ҷанг бо лашкари бегона бикун [9, 20].

Ин услуб: аз забони модар насихат ва роҳнамоӣ кардан падидаи нав набуда, онро мо дар адабиёти классикии форсу тоҷик, алалхусус, дар "Шоҳнома" - и Фирдавсӣ во хӯрда метавонем. Ин раванд таъсирпазирӣ аз адабиёти гузаштаи худ шеъри муосири моро боз ҳам баландпоя ва олимпиадун мегардонад. Дар натиҷаи муқоисаи симои содар дар ашъори муосири тоҷику араб мазмун ва маонии баланд дар партави корбурди санъатҳои бадеӣ чунин ба назар мерасад, ки шоирон меҳру самимияти худро баҳри тараннуми ин шахсияти нотақдор шиори асосӣ қарор дода, манзумаҳои зебоеро барои хонандагон пешкаш намуданд, ки маҳаки ва ғояи асосии он васфи модари меҳрубону ғамхорро ташкил медиҳад.

Муқарриз: Солеҳов Н. – н.и.ф., дотсенти ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода

Адабиёт:

1. Абдуллоҳ Бардуни. Девон. Иборат аз ду чилд. –Байрут: Дор ал-Авда, 2009. Ҷ.1, –791 с.
2. Абдусаттор Абдушукур. Асрори шеъри марғуб. –Душанбе: Адиб, 2004. –112 с.
3. Гулназар. Лоик чун Лоик. – Душанбе, Сурушан, 1993. –104 с.
4. Заҳронӣ Ҳасан. Ришатун мин ҷаноҳи-з-зул. –Байрут, Муассасату-л- интишору-л- арабӣ, 2013. – 61с.
5. Зеҳнӣ Т. Санъати суҳан. –Душанбе, Маориф, 1992. –304 с.
6. Ибни Манзур. Лисону-л-араб. Иборат аз понздаҳ чилд. –Байрут: Дору Содир, 1968. Ҷ.4, –684 с.
7. Лоик Шерали. Куллийёт. Иборат аз ду чилд. Ашъор. – Душанбе, Адиб, 2008. Ҷ.1,– 560 с.
8. Мавводи электронӣ. www.adab.com
9. Мирзо Турсунзода. Гулчини ашъор. Мураттиб Музаффар Холов, –Душанбе, Маориф, 2015. –208 с.
10. Назрӣ Али, Авнақ Самийя. Форук Ҷувайда. Романтики воқеъгаро // –Пажӯҳишҳои нақд ва тарҷума.– 1391.–№4. –С. 61– 80.
11. Салимова С., Салимова Ф. Мақоми зан дар ҷомеа аз назари Иқболи Лоҳурӣ // Паёми Донишгоҳи Технологии Тоҷикистон.– 2018.–№2.–С.64-70
12. Форук Ҷувайда. Ал-аъмол ал-комила. – Қоҳира, Марказ ал-Аҳром ли-н-нашри ва-т-тарҷума, 1987. – 627 с.
13. Эшонова Мутрибахон. Инъикоси ҷеҳра ва ҳислатҳои миллӣ дар эҷодиёти Мирзо Турсунзода // Паёми Донишгоҳи Технологии Тоҷикистон. – 2018.–№2.–С.100-106.
14. Худой Шарифов. Анъана ва сабки суҳани шоир //. Маҳорати эҷодии Мирзо Турсунзода (Маҷмуаи мақолаҳои илмӣ). – Душанбе, 1981.С.79-91.

МУҚОИСАИ СИМОИ МОДАР ДАР АШЪОРИ ШОИРОНИ МУОСИРИ ТОҶИКУ АРАБ

Дар ин мақола вижагиҳои симои зан-модар дар эҷодиёти шоирони муосири тоҷику араб, аз қабилӣ Мирзо Турсунзода, Лоик Шерали ва Форук Ҷувайда, Иброҳим Мунзир, Абдуллоҳ Бардуни, Ҳасан Заҳронӣ таҳлил ва баррасӣ гардидааст. Дар ашъори шоирон васфи модар, аз қабилӣ ғамхориву меҳнаткашӣ, ранҷу заҳмати модар, дилсузӣ, пареншонҳоливу ҳавотирӣ ва интизориву умед тасвир гардидааст. Илова бар ин, шоир дар абёти хеш санъатҳои адабӣ, ба вижа ташбеҳу тазодро ба таври густурда ба қор бурдааст. Муаллиф қайд менамояд, ки ин мақола перомунӣ омӯзиш ва баррасии ашъори муосири тоҷику араб бахшида шудааст. Дар мақола инчунин муқоисаи ашъори шоирони муосири тоҷик, хусусиятҳои махсус ва умумии онҳо баррасӣ шудааст.

***Калидвожаҳо:** симо, зан-модар, шеър, шоирони муосири тоҷику араб, адабиёти муосир, зарбулмасал, муқоиса, интизорӣ.*

СОПОСТАВЛЕНИЕ ОБРАЗА “МАТЬ” В ПОЭЗИИ СОВРЕМЕННЫХ ТАДЖИКСКИХ И АРАБСКИХ ПОЭТОВ

В данной статье анализируются и обсуждаются особенности образа женщины-матери в творчестве современных таджикских и арабских поэтов: Мирза Турсунзаде, Лаик Шерали, Фарук Джувейда, Ибрагим Мундир, Абдуллах Бардуни, Хасан Захрани. В стихах поэтов описываются восхваления матери, такие как забота и труд, материнская боль и труд, сострадание, забота и тревога, ожидание и надежда. Кроме того, поэт широко использовал в своих стихах литературные приемы, особенно сравнение и контраст. Автор отмечает, что данная статья посвящена изучению и исследованию современной таджикской и арабской поэзии. В статье также представлены результаты сравнения стихотворений современных таджикских поэтов, их особенные и общие характеристики.

Ключевые слова: образ, женщина-мать, поэма, современные таджикские и арабские поэты, современная литература, пословица, сопоставленные, ожидание.

COMPARISON BETWEEN THE POEMS OF MODERN TAJIK AND ARAB POETS

This article analyzes and discusses the features of the image of a woman-mother in the work of modern Tajik and Arab poets. The poets's poems describe mother's praises, such as care and work, maternal pain and work, compassion, care and anxiety, expectation and hope. In addition, the poet widely used literary devices in his poems, especially comparison and contrast. The author also emphasizes that the article speaks about modern Tajik and Arab poems .In this article has comparison between the poems of modern Tajik and Arab poets and general features have been discussed.

Keywords: image, woman-mother, poem, Tajik and Arab poets, modern literature, proverb, comparison, expectation.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Қобилов Фаридун Нарзуллоевич - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, муаллими калони кафедраи филологияи Шарқи Наздик, Нишонӣ: 734019, ш.Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6, тел.: (+992) 927-40-60-78.*

Сведения об авторе: *Қобилов Фаридун Нарзуллоевич - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, старший преподаватель кафедры филологии Ближнего Востока. Адрес: 734019 г. Душанбе ул. Мухаммадиева 17/6, тел. : (+992) 927-40-60-78,*

Information about the author: *Qabilov Faridun Nazrulloevich – Tajik international university of foreign languages named after Sotim Ulughzoda, senior teacher of the department of the Near Eastern philology. Address: 734019, Dushanbe, Muhammadiev str. 17/6. Mob: (+992) 92-740-60-78.*

ХУНАРИ РУБОИСАРОИИ МУҲТАРАМ ҲОТАМ

*Меликов Ф.Л.***Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода**

Рубой, чунонки аз сарчашмаҳои таърихӣ бармеояд, ҳамчун жанри бадеӣ ва адабӣ саргузашти пешин ва қадима дошта, маъмулан, дар заминаи шифоҳиёти халқ (фолклор), ки саршори ҳикмати бороварда бар дастовардҳои рӯзгори мардум маҳсуб мегардад, бештар болои қор омада, бо мурури замон ҳамчун намунаи навӣ бадеӣ ба адабиёти хаттӣ ворид гардида, бо ташаккули ва тақвият ёфтани хеш бо маъниву мазмун ва касб қардани тасвирҳои гуногунмазмун то кунун яке аз саҳифаҳои равшану рангини адабиёти мардумони олам ва бахусус форсизабонро сайқал бахшидааст.

Адабиётшиноси тоҷик Баҳром Сирус дар мақолаи вобаста ба ин жанри бадеӣ ба китоби “Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик” навиштааш бо тақия бар дигар сарчашмаҳои адабӣ бар ҳамин ақида таъкид кардааст: “Рубой ба адабиёти хаттӣ аз эҷодиёти халқ гузаштааст. Ҳарчанд калимаи “рубой” арабист, аммо пайдоиши он ба адабиёти араб марбут набуда, ба эҷодиёти даҳонии мардуми форсизабон тааллуқ дорад”. Ӯ ҳамчунон бо тақия бар қавли Шамси Қайси Розӣ (дар “Ал-муъҷам”), таъкид мекунад, ки: “рубой бори аввал ба забони тоҷикӣ гуфта шуд ва устод Рӯдакӣ нахустин шоирест, ки онро ба назми хаттӣ ворид кард...” [7, с. 68].

Ин ақидаро донишманди фақири рус Е. Э. Бертелс низ бо мушоҳидоти дақиқи хеш собит сохтааст, ки: “рубоиро мардуми эронинажод, ниёгони халқи тоҷик офаридаанд” [14, с. 424].

Дар энсиклопедияи советии тоҷик қайд шудааст, ки: “рубой (чоргона), яке аз жанрҳои шеърӣ лирикист иборат аз чор мисраъ (ду байт). Дар вазни ҳазач (шачараи аҳрам ва аҳраб) навишта мешавад” [14, с. 423].

Чунонки маълум аст, дар баъзе мавридҳо қитъаҳои бо радифу қофия ҳаммонандро, ки аз чор мисраъ иборат омада ва дар қофия шабеҳи ҳамдигаранд, низ рубой маънидод кардаанд, вале бо таассурот бар вижагии оҳангнокӣ ва мавзунии ин сабки қуҳанэҷоди бадеии адабиёт бояд иқрор кард, ки махсусан жанри рубой сохтору матолиби вижаи шеърӣ худро доро буда, бо далелҳои эътимодбахш аз дигар жанрҳои ёдшуда фарқ мекунад ва бахусус, рубой аз дубайтӣ дар он аст, ки намунаи беҳтарини онро дар осори классикӣ, дар эҷодиёти Маҳмуди Варроқи Ҳиравӣ, Рӯзбехони Шерозӣ, Пиндории Розӣ ва Бобо Тоҳири Урён ба ҷасоҳат дучор омадаем.

Рубой ва дубайтӣ чормисрағӣ буда, бо мазмуну мундариҷаи ғоявии ишқӣ, лирикӣ, фалсафӣ, ирфонӣ, иҷтимоӣ ва панду ахлоқӣ, инчунин ба тарзи қофиябандӣ бо якдигар монандӣ дошта, дар миёни ин ду жанри мавзунӣ адабӣ қариб, ки фарқияте ба мушоҳида намерасад, чунонки дар баъзе мавридҳо дубайтиро рубой ва ё баръакс ҳол рубоиро ба ҷои дубайтӣ ном мебаранд, ки чунин омехтакунии ин ду жанри мустақили аз ҷиҳати сохт ва дарунмоя фарқдоштаре хато донишамонро амри воқеист.

Фарқи рубой ва дубайтӣ фақат ба тариқи вазн ва оҳангнокии ин ду навӣ балеги шеърӣ муайян карда мешавад, зеро рубой дар шачараҳои аҳраб (--v) ва аҳрами (---) баҳри ҳазач суруда мешавад ва дубайтӣ дар вазни ҳазачи мусаддаси маҳзӯф ё мақсур.

Аммо, новобаста ба ин, вазн ва оҳанги рубой дилнишину зеҳнгир ва ғоламу ғушнавоз буда, аксаран дар миёни мардум ба сифати яке аз жанрҳои маъмул ва саризабонӣ дорои мақоми махсус ва тақдирӣ пайваста мебошад. Дар иртибот ба ҳамин оҳангнокиву мусиқии арӯзшиноси тоҷик Урваталло Тоиров менигорад: «Ҳамаи донишмандоне, ки дар ҳусуси рубой изҳори ақида кардаанд, ба таъкид гуфтаанд, ки ягон вазн мисли вазни рубой ба дил наздиктар ба таъъ овезандатар нест» [8, с. 423].

Рубой қариб дар ҳамаи мавзӯҳо, аз ҷумла дар заминаи ирфону тасаввуф, лирикаи ишқӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва ғайра, дар робита ба вазъ, маросим, боздидҳо ва бардоштҳои маънавӣ бар аносири табиат, вазъи ҳоли инсон, аз ҷумла дар вобастагӣ ба шодиву ғами мардумон, эҷод карда мешавад. Аммо вижагии дигари ин навъи шеърро бештар дар гунҷо додани афкори маърифатӣ бештар дучор меоем, ки намунаи бехтарини онро дар гунаи рубоиҳои офаридаи адибони классики адабиёти тоҷик метавонем дар шинохти ишқи яқин, ки ба майу чом ва азхушбарандагии нафҳаи Илоҳӣ ташбеҳ дода мешавад, ба сифати тасвирифариниҳои урфӣ қабул дошта бошем.

Албатта, агар ба навъи рубоиҳои ҷудогонаи Шайхурраис Абуалии Сино ва ӯ пайрави мактаби рубоисароии ӯ Ҳаким Умари Хайём ва дар ҳамфикрии зиёд ба иртиботи қавии афкори онҳо дар равияи навафлотуния назар дошта бошем, дар ин радиф рубоиёти Абдуллоҳи Ансорӣ, Шайх Абусаиди Абулхайр, Бобоафзали Кошонӣ, Бобо Кӯҳӣ, Мавлоно Чалолуддини Балхӣ, Фаҳруддини Ироқӣ, Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ, Мавлоно Бедили Деҳлавӣ ва садҳо тан аз шоирони орифи дигарро метавонем ба зумраи рубоиёти ирфоние қабул дошта бошем, ки тараннумгари шинохти покиву сафо дар ишқи Илоҳӣ бошанд.

Рубоисарой дар адабиёти замони Шуравӣ низ ба авҷи аълои худ расида, дар марҳилаи рушду афзоиш пешрафт дошт ва офариниши тасвирҳо дар ин давра ҳам ба ҳадди ҷи талаботи сиёсати замон ва ҷи дар доираи таҳаввулоти фикрии шоирон дар мавзӯи ишқу иҷтимоӣ ба башардӯстӣ такомил меёфт. Дар ин миён метавон ба рубоиҳои нахуст халқӣ ва марбут ба маҳаллҳои мухталифи кишварамон, аз ҷумла рубоиёти даҳонии мардуми Кӯлоб, рубоиёти мардумии сарғаҳи Зарафшон, монанди рубоиҳои мардуми Масчоҳу Айниву Панҷакент, рубоиҳои мардумии водии Фарғар, рубоиҳои мардуми Бадахшон, рубоиҳои фолклории мардумони Афғонистону Эрон ва ғайра рӯй овард, ки албатта, заминаи мусоидеро барои офаридани рубоиёти мансуб ба адабиёти бадеӣ фароҳам менамуданд.

Дар робита метавон аз шахсияти рубоисароёни мардумии кишварамон дар он замон бо ном “шоирони халқӣ”, ба монанди Юсуф Вафои Масчоҳӣ, Саидалӣ Вализодаи Кӯлобӣ, Бобоюнус Худойдодзода, Қурбоналӣ Раҷаб ва даҳҳо тани дигар ном бурд, ки бо мақсади илҳомбахшӣ дар пешрафти кори саҳрову бунёди сохтмонҳову тавсифи сиёсати замон дар ғано бахшидани ганҷинаи фарҳангии миллатамон бо бадохатан сурудани рубоиҳо дар маърақаҳои ҷашнии мардум ва ҷашнҳои давлатӣ болои қор овардаанд.

Аммо бо далел ба рубоиҳои асили замони оғози ин давра, ки ба адабиёти асил шомил гардидаанд, метавон ба рубоиҳои устодони каломӣ бадеъ Абулқосим Лохутӣ, Садриддин Айнӣ, Мирзо Турсунзода ва дар даврони баъдӣ ба мактаби тоза ва қавии рубоисароии шоирони номдор Аминҷон Шукӯҳӣ, Лоик Шералӣ, Бозор Собир, Гулназар, Ҳақназар Ғоиб, Гулрухсори Сафӣ, Ҳоҷӣ Мурод, Камол Насрулло, Раҳмат Назрӣ, Муҳаммад Ғоиб, Салими Хатлонӣ, Муҳаммадали Аҷамӣ, Рустами Ваҳҳоб ва дигарон низ тавачҷуҳ кард, ки дар ин миён албатта Муҳтарам Ҳотам яке аз баҳрагирони ин мактаби ҳунарий ба шумор рафта ва дар сабки эҷоди рубой аз адибони муваффақу комёб маҳсуб мебошад.

Ӯ аз зумраи шоиронест, ки дар баробари эҷоди дигар навъҳои суннатии шеър, монанди ғазалу дубайтиву шеъри озод ва ҷаҳорпора, баҳусус дар гуфтани рубой низ бо дилбастагии қавӣ ҳунари хешро нишон дода, ба мақсади комёбӣ дар ин жанри адабӣ, ҷунон ки аз наشري нахустин намунаҳои осори манзуми ӯ маълум мегардад, дар як муддати кӯтоҳ ба дастовардҳои назаррасе ноил гардид.

Доманаи рубоиҳои Муҳтарам Ҳотам ба фароҳу густарда аст, ҷунон ки аз нахустин рубоиҳои иншоамуда ва дар китобҳои дар давраҳои мухталиф нашркардааш ба мушоҳида мерасад, инчунин китоби алоҳидаеро низ дар ин авохир бо номи “Дафтари рубой” (с. 2020) ба таъб расонид, ки ба сифати “намунаи ганҷ аз хирвор” манзури ҳаводорони каломӣ бадеъ гардидааст ва, албатта ин манзур бо назардошти эҷодиёти даврони ахири ӯ дар мавриди фароҳам омадани баҳши тозае аз рубоиёти ӯ ба шумор меравад, ки дар ин фароҳамӣ ба мавзӯҳои мухталиф, аз ҷумла бо номҳои гуногун раҳдабандӣ шудаанд ва ҳар мавзӯ ва

унвон бо муҳтавиёти хеш саршор аз маъниҳои бардоштнамудаи ин шоир дар ҳамин замина маҳсуб гардидаанд.

Масалан, дар бахши оғози ин дафтар, ки “Ин чор савор чор ёрони мананд” унвон гирифтааст, сараввал маълум аст, ки Мухтарам Ҳотам бо тақя бар ҳамон устураи ривоятшудаи “чор ёр”-и саҳобагони Пайғамбар (с) эҳтиром мегузорад, аммо дар мавриди дигар метавон дар ин мавзӯ ба ҳикоеи “Чор дарвеш”, “Чор тан аз Чоркӯҳ” низ таваҷҷуҳ зоҳир кард ва ё ҳам ба ҷаҳор нафаре, ки “биёр” (бародар)-у ҳамқадаму ҳамроҳони ҳаётии ӯянд ва ӯ ба онҳо меҳр варзидааст, аммо шояд назари яқин ин бошад, ки шоир албатта таваҷҷуҳ ба ҳамин ҷаҳор мисраи рубой низ дорад, ки дар мавқеъ ҳамдаму ҳам таровида аз ақидаву тафаккури ӯст ва айни замон бо истифода аз ин жанри бадеӣ дар нишон додани маҳорати хеш сари қор гирифтааст ва хостааст, ки дар комёбӣ бар ин навъ дар офаридани тасвирҳо муваффақ бошад ва мебинем, ки бо ин “дидаи чор” ва ё интизори хеш дар қабули чунин манзар, ки худӣ ӯ офаридааст, то чи ҳадд комёб шудааст. Ин аст ки фармуда:

Ин чор биёр, чор ёрони мананд!

Ин чор диёр, чор ёрони мананд!

Бар дидаи чори ман расида имшаб,

Ин чор савор, чор ёрони мананд! [10, с. 62]

Бахшҳои дигар дар ин “Дафтари рубой” унвонии “Омӯзгори рӯзгор”, ки ба падари бузургвор ва омӯзгораш эъто кардааст, “Забони тоҷикӣ”, ки бар шаҳомату мавқеи забони модарӣ бахшида шудааст, инчунин бахшҳое, ки “Ниёиш”, “Зону задаву ба ҷашма мемоман лаб”, “Равшан шуда олам аз ҷароғи Роғун” (дар мадҳу ситоиши азамат ба болои қор омадани НОБ-и Роғун), “Ёрон ба қанору зодрузат хуш рӯз!” (муборакбодихо бар зодрузҳо ва ҷашнҳову маросими арусӣ), инчунин дар мавзӯҳои табиату ҳоку оби диёр ва ғайра иншо шудаанд, дар алоҳидагӣ бар ҳунари волои шеърофарии Мухтарам Ҳотам метавонанд гувоҳ бошанд.

Барои мисол ба қисмати рубоии бахшгардида бо номи “Забони тоҷикӣ” рӯ меоварем, ки дар ҳар рубоии иншогардида, метавонем ба паҳлуҳои нокушодаи назари фикрӣ ва фитрии ин шоири мавсуф бо таваҷҷуҳи ҳосе бингарем ва шаҳодат ёбем, ки то чи андоза бар эҳсосоти хеш дар ҳоли рӯнамоии тасвиру манзараофариниҳои суфтаву сарех аз мавзуи интихобнамуда ва заминаи фароҳами афқор дар офариниши як рубой аз ҳунари волои худ ба қор мебарад ва хонандаро низ ба ин тариқ дар шинохти зебӣ, шевоӣ, ифтихору сарбаландӣ, ҳувияту худшиносӣ, арзи сипос ва ихлос доштан ба муқаддасоти миллӣ ва ғайра ҷалбу ошно мегардонад. Чунонки мегӯяд:

Эй дӯст, забони модарӣ ширин аст,

Чун шеваву лафзи дилбарӣ ширин аст.

Бурдам ба забон босе забону дидам,

Тоҷикиву форсӣ, дарӣ ширин аст [10, с. 100].

Чунонки маълум аст, мавзуи забон, албатта, дар ин қарни ахир ба сурату сифати яке аз мавзӯҳои муҳиме дар заминаи худшиносии миллӣ ворида адабиёт гардид ва қариб шоире набуд, ки дар робита ба ин ғоя дар қори эҷодии худ дахл накарда бошад. Аз ҷумла, шеърҳои рубоии ҷудогонае амсоли “Забони модарӣ”-и устод Бозор Собир, рубоӣҳо ва шеърҳои ҷудогонаи Лоик Шералӣ ва Аскар Ҳаким бахшида ба мавзӯи забон ба дасти нашр расиданд ва диқати шоирони дигарро низ ба худ кашиданд, вале саромади ин мавзӯро бештар дар шеъри “Забони модарӣ”-и устод Мӯъмин Қаноъат гиромӣ медоштанд, ки замина ва қушоиш дар ин роҳ ба шумор мерафт.

Дар назари аввал бо хондани ин рубой ҳамон манзараи маъмули дӯстдориву самимияту садоқати доштаи шоир ба яке аз рукнҳои муқаддаси миллӣ, ки “забон” унвон шудааст, пеши назар ҷилвагар мешавад, аммо дар пораи кӯтоҳи шеърӣ мебинем, ки шоир бо

чӣ ҳассосият ва дил ниҳодан ба ифтихороти хеш аз ин сарвату дороии милли меҳодад арзи худро баён дошта бошад. Вале, агар ба мазмун ва мундариҷаи ин рубоӣ аз назари аввал бо дарки муҳтаво бингарем, нахуст бо бардоштҳои маънавӣ ба ёдоварӣ аз шеърӣ “Забони модарӣ”-и устод Мӯъмин Қаноат:

“Фарсӣ гӯи, дарӣ гӯи варо,
Ҳарчӣ мегӯи, бигӯ!
Лафзи шеърӣ дилбарӣ гӯи варо,
Ҳарчӣ мегӯи бигӯ!
Баҳри ман танҳо забони модарист!”

-гуфтани шоирро рӯнамо мекунад ва чунин тарзи баёнро дар рубоӣҳои дигари ин бахш, ки Муҳтарам Ҳотамро водор ба сурудан ва эҷод кардааст низ метавонем, ки ба далолат фаровон дошта бошем, аммо дар ҳар сурат аз дарки ифтихороти забондориву ватанпарварии шоир низ бештар мутаваҷҷеҳ мегардем, ки ин тафохур нишонаи руҳи болида ва нишон дода тавонистани ҳунари эҷодӣ ва суҳанварии ӯ мебошад. Чунонки ҳамзамон мегӯяд:

Ман фаҳри забони модарӣ хоҳам кард,
Бо фарсӣ, тоҷикӣ сарӣ хоҳам кард.
Дар ҳашр, агар ба сад забонам пурсанд,
Бо он ҳама посух ба дарӣ хоҳам кард [10, с. 100].

Дар робита ба мавзӯ месазад қайд кард, ки Муҳтарам Ҳотам бо муваффақияти ҷашмрасе, ки дар иншоӣ дигар анвои шеърӣ низ дорад, вале ҳамзамон дар эҷоди рубоӣҳои дилнишин, ки хостаи дили ҳассос ва саршори садоқат ва самимияти ботинии ӯянд, хеле шоири дақиқназар ва комёб ба шумор меравад.

Ӯ аз зумраи адибонест, ки дар рубоӣҳои хеш тамоми паҳлуҳои зиндагии инсон, аз ҷумла ишқу самимияту муҳаббати инсон ба инсон ва табиат, сиёсат ва фалсафа, иҷтимоӣ ва хусусиятҳои ҳиссиву мадракии одам бо олами мавҷуд ва ғайраро дар рубоӣҳои хеш санҷида ва писандида таҷассум намуда, ба тариқи суҳани воло ва шиному шево тавонистааст, ки дар дафтари эҷоди худ ба тариқи офаридани тасвиру манзараҳои диданбобу хонданӣ ва дилнишини гуворо саҳифаҳои тозаатарро ба рӯи хонанда боз намояд.

Муҳтарам Ҳотам, бо ин, ки ба тавсифи ишқу муҳаббатӣ ҷавонӣ дар рубоӣҳои хеш комёб аст, ҳамзамон дар миёни ашъори сурудаи ӯ ҷойгоҳи мавзӯи “Ватан” ва ватанпарастӣ бештар ба назар намоён мегардад, ки дар маврид баёнгари садоқати ин шоир ба диёри арҷманд, обу гилу гулу гиёҳи ин қуҳандиёр мебошанд ва шоир ба тавассути ин рубоӣҳои хеш саъй мекунад, ки мардумон, баҳусус, ҳаводорони каломӣ хешро барои хидмати шоиста ва эҳтирому арҷгузорӣ ба муқаддасоти ин сарзамини аҷодӣ омода дошта бошад. Чунонки мегӯяд:

Ёрон, Ватан ин ҳадяи яздонии мост,
Хидмат ба Ватан мояи инсонии мост.
Меҳри Ватану ёди ниёғони азиз,
Як гӯшаи имону мусулмонии мост [10, с. 14].

Ҳамчунон, Муҳтарам Ҳотам дар рубоӣҳои хеш аз ҳазинаи маънавии эҷодиёти даҳонии халқ, баҳусус, масалу мақолҳои шиғоҳӣ фаровон истифода мекунад, чунонки ба тариқи истифода аз зарбулмасали шиғоҳии мардуми тоҷик “Ватан гӯшаи имон аст” дар ин рубоӣҳои хеш бамаврид истифода намуда, ба рубоӣҳои хеш мазмуни тоза ва тасвири сифатан ҷазбиданда эҷод кардааст ва ба ин тариқ муваффақ аст, ки хонандаи ин сатрхоро барои дӯст

доштану қадр кардан ва эҳтироми ҳар қатраи об ва ҳар зарраи хоки муқаддаси он омода дорад.

Ё, ба ҳамин монанд, бо ифтихор аз садоқат бар ватани аҷдодӣ бузургии онро, ки беҳамтову беназир аст, бо як дилбандиву ҳассосияти ҷазбидҳанда васф мекунад ва бекарониву бузургиву бемисол будани онро содиқона ва ошиқона меситояд ва миллати моро, ки сармояи тафохур ва иродати айни ватандорист, дар ин манзар бешубҳа аз ҳар назаре боло мегузорад, ки он асоси ҳастиву ҳарорати дили ҳар ватандорро пеши назар ҷилвагар мегардонад. Чунонки ба шаҳодат ва овардани далели муътамад мегӯяд:

Бо ин ҳама хурдиаш Ватан ҳаст бузург,
Васфаш, ки нағунҷад ба суҳан ҳаст бузург.
Ин миллати мо гарчи бувад кам ба шумор,
Лекин ба дилу дидаи ман ҳаст бузург [10, с. 16].

Шоири халқии Тоҷикистон Муҳтарам Ҳотам яке аз он адибони муваффақ аст, ки ҳамзамон бо дарназардошти осори таърихӣ ӯ, ки дар ин авохир ба теъдод ба нашр расидаанд, донандаи хуби таърихи миллати тоҷик маҳсуб меёбад ва бо таассуроте, ки дар ин замина бархурдор шудааст, бештарини рубоиёти хешро дар ин маъонӣ, баҳусус бо мақсади бештар ворид намудани маъонии жарфу писандида, ки метавонад дар рубой гунҷоиш ёбад, ба тасвир гирифта, ба тавассути чунин тарзи офариниши маъниву муҳтаво хонандаи тоҷикро ба шинохти решаҳои асли ва ҳувияти хеш раҳнамоӣ кардааст. Барои мисол метавон ба тариқи рубоиҳои дар ин мавзӯ эҷоднамудаи Муҳтарам Ҳотам ба як бахши азими таърихи қуҳани мардуми ориёӣ аз наздик ошно гардид, ки мисоли онро дар чанд рубоии зер ба мушоҳида мегирем:

Аз маънии Кӯлоб бигӯям ба мисол,
К-он даҳмаи Сом будаву Рустамо Зол.
Гӯробаву Кӯлоба ба Миср асту ба Рус,
Он “даҳмаи шохон” буда, -посух ба савол [10, с. 102].

Муҳтарам Ҳотам дар воқеъ суҳанвари башардӯсту Ватанпарвар ба шумор меравад. Ватану ватандорӣ маҳаки асосии эҷодиёти ӯро ташаккул додаанд, ки дар ин мавзӯ як силсила ашъори мондагор эҷод намудааст. Барои мисол метавон ба осори ӯ рӯ овард, чунонки дар эҷодиёти адиб як силсила рубоиҳои ба мавзӯи ватан бахшидашуда мавҷуд аст:

Афсона маҳон он, ки биҳишти Адан аст,
Ин боғи Ирам, мағӯ, фақат дар суҳан аст.
В-он Чамбулу Ориёну низ Олмалинг,
Имрӯз ба номи Тоҷикистон ватан аст [10 с. 72].

Муқаддас будани ватан ва ташбеҳ намудани он ба биҳишти Адну боғи Ирам, ки яке аз муқаддастарин мавқеъҳои биҳишти ҷовидона аст, дар тафаккури шоир баландтарин нуқтаи олиии эҳсоси ватанпарварӣ қарор гирифтааст. Ҳамчунин, саҳлу сода пиндоштани мафҳуми ватандорӣ дар шахси ватандор қобили қабули эҳсоси ватандориро ҳамчун фасона, инкор менамояд.

Дар байти сонӣ аз он сарзаминҳои паҳноваре, ки бо гузашти таърих аз ихтиёри мардуми тоҷик дур афтодаан, ба некӣ ёд намуда, саршор аз ҳувияти миллий ва дарки худшиносии миллати тоҷикро инъикос менамояд. Ва ҳар як калимаву ибораҳое, ки дар дарозии таърих аз забони гуфтори мардуми тоҷик дур афтодаанд ва ҳамаи онҳоро дар як байт бо маҳорати баланди шоирона тасвир намудан, ишораест аз ҳунару истеъдоди баланди

шоирӣ ва дарки баланди тоҷикшиносӣ дар назди хонандаи имрӯз. Барои далел метавонем ба рубоии зиёде дар ин мавзӯ рӯбурӯ гардем ва бар меояд, ки шоир ин мавзӯро дар ҳар назари дигар бо диди фасеҳтару возеҳтар ва бо доманаи фарохтару пурвусъат матраҳ мекунад:

Эй меҳани ман, аё куҳанмеҳани ман,
Таърихи ту сабт аст ба ҷону тани ман.
Балху Хутану Марву Бухорову Ҳирот,
Эй Геву Гударзу Рустаму Бежани ман [10, с. 72].

Барои мисол ҷиҳати ошноии бештар бар ҳунари нигорандагӣ ва иртиботи ӯ ба таъриху тамаддун ба рубоии зерини ӯ таваҷҷуҳ мекунем ва дар робита меҳонем, ин, ки мегӯяд:

Худ решаи Данғара “дранга” ва “ра” буд,
З-ин реша “саранга”-ву “зранка” сара буд.
Ин ном зи Фарғона ба Хатлону ба Рус,
Дар сайр шуду ҳама зи як Данғара буд [10, с. 134].

Ва ё боз ҳам бо таваҷҷуҳ ба гардишҳои давр ва шикасту рехт ва банду бастҳои таърихӣ, басаровардҳои мардуми тоҷик дар арсагоҳи таърих ва, бавижа ба хоҳири шиносонидани мардум ба аслу решаҳои бумии хеш дар як тасвири зебо мегӯяд:

З-он пас, ки ба Суғд ҳамла кард Искандар,
Бар мулки Паретакена бинмуд гузар.
В-ин ном ба гунаи Қаротегин гашт,
Чун гӯиши туркӣ андар он кард асар [10, с. 135].

Ифтихор аз ватану ватандорӣ, дарки худшиносӣ, инъикоси фарҳанги миллӣ, ёд намудан аз фарҳангу тамаддуни гузаштаву бостонӣ, бо тамкин суҳан гуфтан, билохира зикр намудан аз меҳану фарзонафарзандони он дар лобалои сурудаҳои шоир бо риштаҳои малеху занҷираи қавии муҳтавоӣ пайиҳам омадаанд:

Аз қиссаву достони худ ёд кунем,
Аз кишвари бостони худ ёд кунем.
Ҳар гаҳ суҳан аз меҳри ватан мегӯем,
Аз Рустами достони худ ёд кунем [10, с. 92].

Пайваст бо ин каломи зикргардида дар исботи ин нуктаҳо аз забони ҳуди шоир ҳамчун фаҳрия дар миёни сурудаҳои ӯ жанри рубоӣ дидан мумкин аст, ки таҷассумгари дар худ доштани шеъри равон ва сурудани байту таронаи пуршӯре мебошанд, ки ӯ дар ҷӯшиши хуни худ ба эҳсос гирифтааст.

Шоир ба майдони адабиёт ба тавассути каломи мавзун ворид гардида, ҳарчанд дар самтҳои дигари эҷодӣ низ таълифоти арзишманде анҷом дода бошад, ҳамоно бештар афкори хешро аз тариқи шеъри воло пешкаши ҳаводорони каломи бадеъ гардонидаст. Чунон ки ҳуди ӯ дар рубоии зерин қайд кардааст:

Бас шеъри равон дар андарун дорам ман,
В-аз ҳарфу ҳиҷо басте фузун дорам ман.
Байту ғазалу таронаи пуршуре,

Бисёр ба шарёну ба хун дорам ман [10, с. 73].

Новобаста аз он ки фаъолияти Муҳтарам Ҳотам, чӣ гунае, ки дар боло зикр кардем, гуногунпахлу мебошад, аммо дар эҷоди шеър дасти тавоно дорад.

Эҷодитёти шоир фарогири жанрҳои суннатии байт, қитъа, рубой, дубайтӣ, ғазал, достон, арӯзи нав (нимой) буда, дар ин миён жанри адабии рубой, ки ба ин жанри серистеъмоли таърихӣ адабиёти форсизабонон тавачҷуҳ кардем, ҷойгоҳи назаррас дорад.

Бешубҳа, метавон гуфт, рубоӣҳои Муҳтарам Ҳотам аз нигоҳи мавзӯю муҳтаво, ҳунари нигорандагӣ, сохтор, вазн, қофия ва бандубасти мантиқии сухан хеле созгор буда, фарогири масъалаҳои муҳими милливу башарӣ низ мебошанд ва дар онҳо кушиши тозаҷӯйхӯву тасвирҳои шоирона фаровон ба ҷашм мерасанд.

Муҳтарам Ҳотам аз чехраҳои шинохтаи адабиёти муосири тоҷик ба шумор меравад, ки дар баробари фаъолиятҳои сиёсӣ, низ ки муддате дар ин риштаҳо шуғл варзидааст, бе муболиға ба ҳайси шоир, тарҷумон, муҳаққиқи таърихи бостон, ҷуғрофиёи таърихӣ, таърихи забон, мардумшиносӣ, фарҳангшиносӣ низ дар саҳафоти мутбуот номи худро сабт карда аст.

Таҳлилу баррасӣ ва муайян намудани ҷанбаҳои ҳунари шоирӣ Муҳтарам Ҳотам, махсусан, дар эҷоди рубой, ки саршор аз меҳру муҳаббат ба ватану ватандорист, ба таҳлилҳои густардатар ниёзманд буда, Пажӯҳишу ҷӯиши бештар дар ин самтро тақозо мекунад.

Муқарриз: Ваҳобзода Р.И. – н.и.ф., дотсент

АДАБИЁТ

1. Абдусаттор, А. Андешаҳо перомони жанри рубой ва дубайтӣ / А. Абдусаттор.- Душанбе: Адаб, 1993.- №9-10. – С. 10.
2. Ваҳобзода, Р. Шеър ва дониш / Р. Ваҳобзода. – Душанбе: Адиб, 2017. 88 с.
3. Зехнӣ, Т. Санъати сухан / Т. Зехнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 302с.
4. Қосим, Н. Меҳру сеҳри шеър / Н. Қосим. – Душанбе: Маориф, 2016. – 336 с.
5. Мусулмонӣён, Р. Назарияи адабиёт / Р. Мусулмонӣён.- Душанбе: Маориф, 1990.- 336 с.
6. Мусулмонқулов, Р. Анъана ва навоарӣ / Р. Мусулмонӣён. – Душанбе, 1985. – 116 с.
7. Сирус, Б. Арӯзи тоҷикӣ / Б. Сирус. – Душанбе: Нашрдавтоҷик., 1963.-287 с.
8. Тоиров У. Каломӣ манзум / Т. Зехнӣ. – Душанбе: Шарқи озад, 2005. – 445 с.
9. Ҳақимов, А. Шеър ва замон / А. Ҳақимов – Душанбе: Ирфон, 1987. – 252 с.
10. Ҳотам, М. Дафтари рубой / М. Ҳотам. – Душанбе: Адиб, 2020. – 192 с.
11. Ҳотам, М. Сурӯши Сухан / М. Ҳотам. – Душанбе: Адиб, 2009. – 272 с.
12. Ҳотам, М. Сухандору / М. Ҳотам – Душанбе: Адиб, 2018. – 192 с.
13. Шамси Қайси Розӣ. Ал-мӯъҷам / Муаллифи сарсухану тавзеҳот ва ҳозиркунандаи ҷоп: У. Тоиров. – Душанбе: Адиб, 1991. – 464 с.
14. Энциклопедияи советии тоҷик (ҷ. 6). Душанбе, - 1986

ҲУНАРИ РУБОИСАРОИИ МУҲТАРАМ ҲОТАМ

Рубой, чунонки аз сарчашмаҳои таърихӣ бармеояд, ҳамчун жанри бадеӣ ва адабӣ саргузашти пешин ва қадима дошта, маъмулан дар заминаи шифоҳӣ халқ (фолклор), ки саршори ҳикмати бороварда бар дастовардҳои рӯзгори мардум маҳсуб мегардад, бештар болои қор омада, бо мурури замон ҳамчун намунаи нави бадеӣ ба адабиёти хаттӣ ворид гардида, бо ташаккули ва тақвият ёфтани хеш бо маъниву мазмун ва касб қардани тасвирҳои гуногунмазмун то кунун яке аз саҳифаҳои равшану рангини адабиёти мардумони олам ва бахусус, форсизабонро сайқал бахшидааст.

Ҳ аз зумраи шоиронест, ки дар баробари эҷоди дигар навъҳои суннатии шеър, монанди ғазалу дубайтиву шеъри озад ва ҷаҳорпора, бахусус дар гуфтани рубой низ бо

дилбастагии қавӣ ҳунари хешро нишон дода, ба мақсади комёбӣ дар ин жанри адабӣ, чунон ки аз наشري нахустин намунаҳои осори манзуми ӯ маълум мегардад, дар як муддати кӯтоҳ ба дастовардҳои назаррасе ноил гардид.

Доманаи рубоӣҳои Мухтарам Ҳотам фароҳу густарда аст, чунон ки аз нахустин рубоӣҳои иншоамуда ва дар китобҳои дар давраҳои мухталиф нашркардааш ба мушоҳида мерасад, инчунин китоби алоҳидаеро низ дар ин авохир бо номи “Дафтари рубоӣ” ба таъб расонид, ки ба сифати “намунаи ганҷ аз хирвор” манзури ҳаводорони каломӣ бадеъ гардидааст ва албатта ин манзур бо назардошти эҷодиёти даврони ахири ӯ дар мавриди фароҳам омадани баҳши тозае аз рубоӣҳои ӯ ба шумор меравад, ки дар ин фароҳамӣ ба мавзӯҳои мухталиф, аз ҷумла бо номҳои гуногун рабдабандӣ шудаанд ва ҳар мавзӯ ва унвон бо муҳтавиёти хеш саршор аз маъниҳои бардоштнамудаи ин шоир дар ҳамин замина маҳсуб гардидаанд.

Калидвожаҳо: *рубоӣ, шеър, шоир, адабиёт, жанр, таърих, фолклор, тасвир, мавзӯ, мазмун, ҷаҳорпора.*

ИСКУССТВО СОЧЕНИЯ РУБАИ МУХТАРАМА ХОТАМА

Рубаи, как следует из исторических источников, как художественно-литературный жанр, имеет предысторию и древнюю историю, обычно на основе народного (фольклорного) исцеления, которое считается источником плодотворной мудрости над достижениями народа, все больше и больше работает и со временем в качестве примера художественного типа проникает в письменную литературу, с формированием и укреплением родства с смыслом и содержанием и профессионализацией многогранных образов до сих пор является одной из ярких и литературных страниц народов мира и особенно персов.

Он является одним из поэтов, которые, наряду с созданием других традиционных видов поэзии, таких как газель, дубайт, свободная поэзия и четверостишие, особенно в рубаи, проявили свое мастерство с сильной любовью и стремились к успеху в этом литературном жанре, как видно из первых изданий его произведений, за короткое время он добился значительных успехов.

Диапазон тем рубаи Мухтарам Ҳотам широко распространен, как видно из первых рубидов эссе и в книгах, изданных в разные периоды времени, а также в этой авохирской книге под названием “Книга рубаи” опубликовано в качестве “образца сокровищ из хиравора” любителям слова зла и конечно же, с учетом творчества его недавнего времени, с точки зрения создания нового сектора, его рубрики были названы в честь различных тем, в том числе и с разными названиями, и каждая тема и название были отмечены в своем контексте смыслами, поднятыми этим поэтом.

Ключевые слова: *рубаи, поэзия, поэт, литература, жанр, история, фольклор, образ, тема, содержание, четверостишие.*

THE ART OF JUXTAPOSITION OF RUBAI MUKHTARAMA HOTAMA

Rubai, as follows from historical sources, as an artistic and literary genre, has a prehistory and an ancient history, usually based on folk (folklore) healing, which is considered a source of fruitful wisdom over the achievements of the people, works more and more and over time as an example of an artistic type penetrates into written literature, with the formation and strengthening of kinship with the meaning and content and professionalization of multifaceted images is still one of the brightest and literary pages of the peoples of the world and especially the Persians.

He is one of the poets who, along with the creation of other traditional types of poetry, such as gazelle, dubayt, free poetry and quatrains, especially in rubai, showed their skills with strong love and aspired to success in this literary genre, as can be seen from the first editions of his works, in a short time he achieved significant good luck.

The range of topics of the rubai of Mukhtaram Hotam is widespread, as can be seen from the first rubid essays and in books published in different periods of time, as well as in this Avohir book

called “The Book of Rubai” published as a “sample of treasures from Hiravor” to lovers of the word of evil and, of course, taking into account his creativity recently, from the point of view of creating a new sector, its headings were named after various topics, including those with different names, and each theme and title was marked in its context by the meanings raised by this poet.

Keywords: Rubai, poetry, poet, literature, genre, history, folklore, image, theme, content, quatrain

Маълумот дар бораи муаллиф: Меликов Фарҳод Лақайбекович - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, ассистенти кафедраи назария ва таърихи адабиёт. **Нишонӣ:** 730419, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: 938117719

Сведения об авторе: Меликов Фарход Лакайбекович - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, ассистент кафедры теории и истории литературы. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: 938117719

Information about the author: Melikov Farhod Lakaybekovich - Tajik international university of foreign languages named after Sotim Ulughzoda, assistant of the Department of Theory and History of Literature. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Muhammadiev, 17/6, tel.: 938117719

Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ аз бузургтарин шоирони адабиёти классикии форсу тоҷик аст, ки осори гаронбаҳояш мавриди таҳқиқ ва баррасии аҳли илму адаб қарор дорад. Осори Саъдӣ бо забони фасеҳ ва баёни муъҷизаосо, саршор аз панду андарз аз натиҷаи сафарҳои дуру дароз, ҳамнишинӣ бо мардуми гуногун, таҷрибагирӣ аз диду шунид, бо латофату фасоҳати баён барои саодати одамиён офарида шудааст. Ҳанӯз замони зиндагии шоир аҳли адаб, баҳусус, шоирон аз ғушаву канор ба шеърӣ Саъдӣ пайравӣ мекарданд ва ўро устои хеш медонистанд. Ба андешаи муҳаққиқи барҷастаи эронӣ Забехулло Сафо “... вай тавонист забони сода ва фасеҳи устодони пешинро эҳё кунад ва аз қайди тақаллуфҳое, ки дар нимаи дувуми қарни шашум ва қарни ҳафтум гиребонгири сухани форсӣ шуда буд, раҳой бахшад...” [10, с. 115].

“Гулистон” аз бузургтарин асари панду андарзии адабиёти классикии форсу тоҷик аст, ки ба Саъдӣ шуҳрати ҷаҳонӣ бахшид. “Гулистон”, асосан, ҳикояҳои ҳикматноки сиёсӣ, иҷтимоӣ ва ахлоқӣ буда, аз ҷиҳати шакл ва услуби баён хеле дилчасп ва хотирнишин аст..., аммо қимат ва аҳамияти китоби “Гулистон” танҳо дар шакл ва услуби зебою дилнишини он нест, балки, пеш аз ҳама ва беш аз ҳама дар инъикоси мавзӯҳои бузурги сиёсӣ, иҷтимоӣ ва ахлоқие мебошад, ки онҳо ба як халқ ё мамлакати ҷудогона хос набуда, ба тамоми инсоният баробар тааллуқ дорад” [2, с. 21]. Паҳлуҳои гуногуни афкори андешаҳои адабию эстетикӣ, фалсафӣ ва ҷаҳонбинии Шайх Саъдӣ диққати шарқшиносони ҷаҳонро ба худ ҷалб намуд. Дар байни офаридаҳои килки сеҳрогини Саъдӣ дар баробари ғазалҳои дилошӯб таваҷҷуҳи оламиёно “Гулистон” бештар ҷалб намудааст. Ин аст, ки шарқшиносони Русу Аврупо тавассути дӯстдорони адабиёти шарқ ва тарҷумонҳо ба ин асари безавол ошноӣ пайдо намуданд. Тарҷумаи як асари бадеӣ барои ошно намудани наслҳо дар адабиёти халқҳои дигар хизмат менамояд. Маҳз тавассути тарҷума осори гаронбаҳои як адиб ба адабиёти дигар ворид мегардад. Афкори панду ахлоқии шоирони адабиёти классикии форсу тоҷик диққати аҳли адаби ҷаҳонро ба худ ҷалб намуд.

Омӯзиши “Гулистон” ҳамчун асари панду ахлоқӣ дар ибтидо дар мадрасаҳо ба роҳ монда шуда буд. Ин буд, ки муҳассили мадраса, ки қисман ғайрифору тоҷикон буданд, ба омӯзиши ин асар таваҷҷуҳ пайдо намуданд. Аввалин тарҷумаи “Гулистон” бо забони туркӣ соли 792 ҳиҷрӣ (1390-1391м) аз тарафи Сайи Сароӣ амалӣ гашт. Сайфи Сароӣ ин асарро “Гулистон бит туркий” номид. Тарҷумаи Сайфи Сароӣ аз он ҷиҳат нодир аст, ки он дар асоси нусхаи қадимаи ин асар ба роҳ монда шуда, ин мутарҷим дар тарҷумаи матн насри мусаччаъро нигоҳ доштааст. Ба андешаи адабиётшинос Ж.Мамадиев, “Сайфи Сароӣ “Гулистон”-ро пурра тарҷума карда, номи бобҳоро ба туркӣ саҳеҳ баргардонидаст ва дар тарҷумаи матн ва порчаҳои шеърӣ низ амонат нигоҳдор аст”. Заъфи ин тарҷума дар он аст, ки гоҳо мутарҷим аз қолаби бобҳои нусхаи асл берун рафта, ҳикояҳоро ихтисор мекунад ва гоҳи дигар бар он меафзояд... Ҳарчанд ин тарҷума дар қиёс бо тарҷумаҳои дигар афзалиятҳо дорад ва онро донишманди ўзбек Ж.Шарифов “ниҳоят саҳеҳ” унвон кардааст” [7, с. 11].

Дар миёни осори Шайх Саъдӣ “Гулистон” таваҷҷуҳи тарҷумонҳоро бештар ба худ ҷалб мекард. Бо забони туркӣ-ўзбекӣ ин асар аз ҷониби Муҳаммад Ризо Эрнӣёзбек ўғли Оғаҳӣ, ба хоҳиши валиаҳди хон Муҳаммад Раҳим анҷом додааст. Баъдтар Муродхоча ибни Солеҳхочаи Тошкандӣ дар асоси грамматикаи забони форсӣ тарҷумаро бо забони ўзбекӣ мутобиқ намудааст. Муродхоча номи ин асарро “Шавқи Гулистон” номидааст. Гарчанде тарҷумаи Муродхоча мисли Сароӣ ва Оғаҳӣ шуҳрат пайдо накарда бошад ҳам, барои муаррифии ин асари безавол дар миёни туркзабонҳо хизмати арзандаеро анҷом додааст. Ба андешаи муҳаққиқ Мамадиев Ж., тарҷумаи Муродхоча ибни Солеҳхочаи Тошкандӣ нисбат ба

дигар тарчумаҳо бартарӣ дорад, зеро ӯ (ҳадаф тарҷумон – М.Ш) “... вожаҳо ва маънии рамзии байту фикраҳо, талмехот ва ғайраро шарҳ додааст” [7, с. 12].

“Гулистон” ҳамеша дар меҳвари таваҷҷуҳи аҳли адаби туркзабон қарор дошт. Ҳамин буд, ки ин асар аз ҷониби Ғафур Ғулом ва Ш.Шомухаммедов ва дигарон мутобиқ ба ҳунари ва завқи эстетикӣ худ тарҷума намуда, пешкаши хонанда гардониданд.

“Гулистон” таваҷҷуҳи мутарҷимони русро зиёд ба худ ҷалб намудааст. Аввалин тарҷумаи ин асар дар забони русӣ ба воситаи тарҷумаи олмонӣ тарҷумон Адам Олерия дар асри ХУI амалӣ гардид.

Асри ХIХ дар шарқшиносии Рус давраи инкишоф ва қуллаи баланди он ба ҳисоб меравад. Дар ин давра “Гулистон”-и Саъдӣ борҳо тарҷума гардид. Дар ин муддат аз ҷониби С.Соловева (1827) Казембеков А. (1829), С.Назарянс “Розовый кустарник”, (1857) А. Щаского- Шарапова (1851) К.Ламброс (1862), Ю. Богусевич (1857), Н. Конеплова, (1834), И.Холмогоров (1882), А.Кримский (1894) ва дигарон ин асар тарҷума шудааст. Аввалин тарҷумаи комил аз ҷониби И.Холмогоров соли 1882 анҷом ёфта, дастраси хонанда гардид. Ҳарчанд тарҷумаи И. Холмогоров нисбат ба дигар тарҷумаҳо комилтар аст, аммо аз камбудихо ӯрӣ нест, мутарҷим баъзе калима ва таъбирҳое, ки дар ин асар ҳаст, дуруст тарҷума накардааст, аммо дар саъдишиносии рус хизмати арзандаеро анҷом додааст.

Соли 1922 тарҷумаи ин асар аз ҷониби шарқшиносии маъруфи рус Е.Э.Бертелс анҷом дода шуд. Тарҷумаи ин мустаҳриқи маъруф аз нигоҳи забон ва маъно комил бошад ҳам, аммо матни пурраи “Гулистон”-и Саъдӣ набуда, балки ҳикояҳои интихобшуда мебошад.

Соли 1957 аввалин ва комилтарин тарҷумаи “Гулистон”-и Саъдӣ пешкашӣ хонанда гардид. Ҳамаи ин тарҷумаҳо ва ҳамзамон мақолаҳо ва таҳқиқотҳои фаровон дар атрофи рӯзгор ва осори гаронбаҳои Саъдӣ аз таваҷҷуҳи беандозаи хонандаи гуногунзабони давлати Шуравӣ дарак меод.

Соли 1958 аз ҷониби шарқшиносии дигар Алиев Рустам Мӯсо оғли “Гулистон” –и Саъдиро пешкаши хонандаи русизабон гардонид. Ин мутарҷим матни илмӣ- интиқодӣ, пешгуфтор, тарҷума, тавзеҳоти ин асарро пурра намуд. Кори анҷомдодаи Алиев Р. Кори илмӣ тадқиқотӣ буда, дар баробари тарҷума ҳамзамон андешаҳои муаллиф баён гардидааст. Бори дигар ин асар соли 2011 ба нашр расид.

Омӯзиши “Гулистон”-и Саъдӣ дар Фаронса дар ибтидои асри ХVII оғоз ёфт, ки дар он саҳми шарқшиносон ва нависандагон басо бузург аст. Ба андешаи адабиётшинос Шокир Мухтор “...то ибтидои асри ХIХ “Гулистон”-и Саъдӣ ягона асари адабиёти классикӣ асримиёнагии форсу тоҷик аст, ки қариб ба тамоми забонҳои аврупоӣ тарҷума шуда, борҳо дар шакли китобҳои алоҳида chop шудааст” (14,10). Ин муҳаққиқи барҷастаи тоҷик дар бораи тарҷумаҳои “Гулистон” бо забонҳои франсавӣ ва олмонӣ маълумоти муфасссал дода, саҳми нахустин тарҷумони ин асар- Андре де Риеро, бахусус, таъкид мекунад. Дар шинохти Саъдӣ ва “Гулситон”-и ӯ саҳми шарқшиносии маъруф, омӯзгори забони арабӣ Бартелем де Моленвилӣ, Эрбело бузург аст. Хонандаи франсавӣ дар ибтидо бо яке аз нависандагони тавонои адабиёти форсӣ тавассути ҳамин мутарҷим ошно мегардад. Д.Эрбело Саъдиро “маъруфтарин шоири адабиёти форсӣ” медонад [14, с. 11]. Мақсади асосии омӯзиши адабиёти Шарқ дар замони Эҳё дар Аврупо пеш аз ҳама пайдо намудани образҳои идеалии ақлӣ ва ахлоқӣ шоиста буд, аз ин рӯ ба “Гулистон”-и Саъдӣ таваҷҷуҳи бештар ба назар мерасад. Мутарҷими дигар Алёгр Гулистон”-и Саъдиро асари ахлоқӣ номидааст. “Ин аввалин муаррифии Саъдӣ дар Аврупо ҳамчун муаллими ахлоқ ва аввалин баҳои арзанда ба “Гулистон”-и ӯ дар таърихи адабиёти классикӣ форсу тоҷик буд” [14, с. 15]. Ба андешаи ин муҳаққиқи барҷаста, дар шинохти Саъдӣ дар Фаронса саҳми Бернард де Фонтанел, сайёҳони франсавӣ Тавренье, Жана Шарден ва Франсуа Берне, пешоҳанги энциклопедистон Дени Дидро, нависанда Жан Манон Флипон де ла Алатьер маъруф бо таҳаллуси Мадам Роллан, Мартен Мишел, Силвестр де Саси, Н. Семеле, Гарсен ле Тасси, Луи Дюбе, шарқшиносон А.Бергерс, мунаққид ва шарқшинос Е. Ренан, файласуф Феликс Нэва, Шарл Дефремери,

Барбе де Мейнар ва дигарон бузург аст, ки Саъдиро ҳамчун шоири бузург ва нависандаи тавоно муаррифӣ кардаанд. Саҳми афроди номбурда дар муаррифии осори гаронмояи Саъдӣ аз як ҷониб ва аз тарафи дигар барои тарбияи ахлоқии ҷомеаи онрӯзаи фаронсавиро назаррас аст.

Тарҷумаи олмони “Тулистон” аз ҷониби Жана Федерика Олеарус аввал аз забони лотинӣ анҷом дода шуд.

Тарҷумаи осори Саъдӣ дар забони англисӣ нисбат ба забони франсавӣ ва немисӣ дертар оғоз ёфт. Аввалан бор дар бораи Саъдӣ Т.Харберт дар китоби “Саёҳатномаи Харберт” дарак медиҳад. Т.Харберт дар бораи макони дафни шоир маълумот медиҳад. Ба андешаи забоншинос Мамаданбарова Ш., “Харберт аввалин донишмандест, ки бо шарофати ӯ номи Саъдӣ дар Англия маъруф гардид” [9, с. 4]. Баъдтар дар шарқшиносии англис шарқшинос Уилям Чонс хизмати арзандаеро анҷом дод. Метавон гуфт, ки кори анҷомдодаи У. Чонс таҳқиқоти ҷидди дар шинохти Саъдӣ ва “Тулистон”-и ӯст. Ӯ бунёдгузори мактаби шарқшиносии Англия маҳсуб мешавад. Маҳз тавассути талошҳои У. Чонс ширкати Ост-Индия таъсис шуд, ки дар омӯзиши осори гаронбаҳои адабиёти форсии тоҷикӣ хизмати арзанда анҷом ёфт. Худи У.Чонс 60 ғазал ва порчаҳо аз “Бӯстон” ва “Гулситон”-и Саъдиро ба забони англисӣ тарҷума намуда, пешкаши ҳаводорони забону адабиёти форсии тоҷикӣ намуд. Баъдтар шарқшиноси англис Гор Оусли дар китоби “Сафар ба кишварҳои гуногуни Шарқ” дар бораи кишварҳои Шарқ, аз ҷумла Эрон маълумот дода, аз таърих, урфу одат, расму ойин, адабиёт ва фарҳанги мардуми Эрон маълумоти муфасссал медиҳад. Гор Оусли дар бораи Саъдӣ ва “Тулистон”-и ӯ маълумот додааст.

Омӯзиши ҳамаҷонибаи рӯзгори Саъдӣ дар Англия дар ибтидои асри XIX оғоз ёфт. Тарҷумаи англисии “Тулистон” аз ҷониби шарқшиносон –Гладвин (1806), Дюмулен (1807) Росс (1823), Кокс(1827), Ли (1827), Иствик (1850), Спренджер(1851) анҷом ёфт, ки ин шаҳодат ба он медиҳад, ки дар ин давра Англия ҳамчун маркази шарқшиносии Аврупо рушд кардааст. Мутарҷимон қисман асарро тарҷума мекарданд, баъзе аз ин шарқшиносон дар муқаддимаи тарҷума дар бораи рӯзгор ва осори Саъдӣ низ маълумот додаанд. Шарқшиноси маъруфи англис Чеймс Росс дар муқаддимаи тарҷумаи “Тулистон” дар бораи Саъдӣ маълумоти муфасссал дода, робитаи Саъдиро бо муосиронаш нишон додааст. Барои Чеймс Росс на танҳо “Тулистон”-и Саъдӣ, балки тамоми осори ахлоқии ӯ аҳамиятнок аст.

Тарҷумони дигари англис Иствик дар бораи Саъдӣ ва “Тулистон”-и ӯ андешаҳои судманд баён намудааст, аз ҷумла услуби баёни Саъдиро дар ин асар хеле баланд баҳо додааст. Дар нимаи дууми асри XIX таваҷҷуҳ ба Саъдӣ ва “Тулистон”-и ӯ афзуд.

Дар нимаи дууми асри XIX дар муҳити адабии Амрико таваҷҷуҳ ба рӯзгор ва осори Саъдӣ зиёд шуд. Ин хизмати арзандаро шоир, файласуф, нависанда, ва рӯзноманигор Р.У Эмерсон анҷом дод. Дар таҳқиқоти Ф.Арбатнот дар баробари шукӯҳу азамати шоирони адабиёти класикии форсу тоҷик таваҷҷуҳи хосса ба Саъдӣ ва “Тулистон”-и ӯ менамуд. Аз шарқшиносони дигари англис, ки ба рӯзгор ва осори Саъдӣ таваҷҷуҳи хосса доштааст, метавон Эдуард Броунро номбар кард. Ин шарқшиноси маъруф бо наشري китоби чорчилдаи “Таърихи адабиёти форсӣ” на танҳо нуфӯзи шарқшиносии англис, балки дар шарқшиносии Аврупо низ саҳми бориз дорад. Ҳамчунин, хизмати арзандаи шарқшиносон Райнолд Николсон ва Чон Арбери назаррас аст. Райнолд Николсон дар баробари китоби “Таърихи адабиёти араб” ҳамзамон ба тарҷумаи осори шоири ориф Ҷалолуддини Балхӣ пардохт ва ба василаи тарҷумаи ӯ олами Ғарб аз осори Мавлоно ва шоҳасари ӯ “Маснавии маънавӣ” ошно гардид. Дар муаррифии адабиёти форсии тоҷикӣ саҳми шарқшиноси маъруф Чон Арбери назаррас аст. Чон Арбери дар баробари муаррифии адабиёти форсии тоҷикӣ ба мақом ва манзалати шеъри Ҳофиз баҳои баланд дода, тарҷумонҳои ашъори Ҳофизро муаррифӣ намудааст.

Англисҳо ба тарҷумаи “Тулистон” аз асл дар ибтидои асри XIX оғоз карданд. Аввалин шуда, ин корро Ф. Гладвин анҷом дод. Тарҷумаҳои Ф.Гладвин озод буда, дар он

шакли асли- насри мусаччаъ риоя нашудааст. Қитъа ва шеърҳое, ки дар асар ҳаст дар шакли наср тарҷума шудааст.

Пас аз нашри тарҷумаҳои Ф. Гладвин шарқшиноси дигари англис Ф.Дюмулен “Гулистон”-ро тарҷума намуд. Баъдтар ин кор аз ҷониби шарқшинос Чеймс Росс анҷом ёфт. Чеймс Росс дар таърихи шарқшиносии англис аз аввалинҳост, ки хонандаро бо адабиёти оламгири форсии тоҷикӣ ошно гардонд. Дар таҳқиқоти Чеймс Росс донандаи забони асл Муҳаммадрашид Мавлавӣ ва Иствик иштирок карданд. Иствик ҳамчун донандаи хуби забонҳои шарқ услуби аслии китобро нигоҳ дошт. “Яке аз сабабҳои шуҳрат пайдо кардани “Гулистон” дар Англия аз он иборат аст, ки онро ҳамчун китоби дарсӣ дар омӯзиши забони форсӣ дар мактабҳо ва донишгоҳҳо таълим дода мешуд [9, с. 9].

Дар нимаи дуюми асри XIX дар шарқшиносии англис шарқшинос Э.Рехатсек ба тарҷумаи “Гулистон” даст зад ва онро дар асоси талаботи забоншиносии англис анҷом дод.

Таъсири мутақобилаи фарҳангҳо, равобити тичоратӣ миёни Чину сарзамини Форс боиси он гардидааст, ки адабиёти форсии тоҷикӣ ба адабиёт ва фарҳанги Чин таъсиргуздор гардад. “Масъалаи таҳқиқ ва таъсири адабиёти форсии тоҷикӣ ба адабиёти Чин, бахусус ба адабиёти Ғарби Чин далелҳои аҷиб ва маводи фаровонро пешкаш мекунад. Ин далолат ба қудратмандии адабиёти форсии тоҷикӣ ва таъсири он ба адабиёти ин сарзамин мебошад” [8, с. 20]. Дар давраи асримиёнагӣ зимни таълими мусалмонон дар ин сарзамин дар баробари омӯзиши аҳкоми шариати ислом ҳамчунин аз “Гулистон”-и Саъдӣ дар мадрасаҳо таълим дода мешуд.

Соли 1958 бо қарори Шурои Сулҳи ҷаҳон 700-солагии “Гулистон” таҷлил гардид. Ин қарор боиси он гардид, ки “Гулистон”-и Саъдӣ бо забонҳои гуногуни дунё тарҷума гардад. Тарҷумаи “Гулистон”-и Саъдӣ пештар аз ин аз ҷониби мутарҷимони маъруфи чинӣ - Ха Ди Джен ва Ванг Дзин Джай соли 1947 бо номи “Боғи латиф” анҷом ёфт. Соли 1958 интишороти адабии халқии Чин “тарҷумаи “Гулистон”-и Саъдиро пешкаши хонанда гардонд, ки аз тарҷумаи англисӣ шарқшинос Шуэй Дзиен Фу анҷом дода буд” [12, с. 58].

Аз андешаҳои муҳаққиқ бармеояд, ки азбаски “Ванг Дзин Джай донандаи хуби забони арабӣ буд, бинобар ин, ин асарро ба 8 боб ҷудо намуд... дар маҷмӯъ, тарҷума сифатан хуб анҷом ёфт ва онро ба тафаккури хонандаи чинӣ мутобик гардонид, азбаски тарҷумон асарро аз асл тарҷума намуд, бинобар ин, сифатан тарҷумаи беҳтар аст” (Ҳочамуродова Ш, с. 70). Тавассути ин тарҷумон шуҳрати Саъдӣ дар Чин бештар гардид. Шуей Дзин Фу дар асоси тарҷумаи англисии Иствик Э.Б. “Гулистон”-ро ба забони чинӣ тарҷума намудааст. Мусаллам аст, ки тарҷумаи асар аз рӯи асл нисбат ба асари тарҷумашуда бартарӣ дорад, яъне зимни тарҷума донишмандони қонуниятҳои забони аслии асар беҳтар аст.

Ҳочамуродова Ш. зимни таҳқиқи тарҷумаҳои “Гулистон” бо забони чинӣ дар бораи тарҷумаи Янг Ван Бао ва Лью Бей Янг маълумот додааст. Янг Ван Бао ҳам бо матни асл ва ҳам аз тарҷумаи Шуэй Фу Дзеин истифода намуда, онро “Гулистон” тарҷума кардааст. Мутарҷими дигари ин асар Лю Бей Янг мебошад, ки “Гулистон”-ро дар 4 боби калон ҷамъ овардааст. Бартарии тарҷумаи Лю Бей Янг дар он аст, ки ин мутарҷим баъди ҳар як ҳикоят баёни кӯтоҳ медиҳад. Ин мутарҷим на танҳо ҳикоятҳои “Гулистон”-ро тарҷума кардааст, балки онро (ҳадаф ҳикояҳо – М.Ш.) бо ҳикояҳо аз рӯзгори шахсиятҳои бузург пурра намуда, андешаҳои худро баён намудааст.

Бори дигар “Гулистон” соли 2002 аз ҷониби Джанг Хонг Ниан амалӣ гардид. Азбаски Джанг Хонг Ниан донандаи хуби забони русӣ ва форсӣ буд, бинобар ин тарҷумаи ин асарро қиёсан анҷом дод. 8 боби “Гулистон” бо муқаддима ва пешгуфтор пешкаши хонандаи чинӣ гардид.

Ҳамин тариқ, тавассути тарҷумаи ин асари пандуахлоқии Саъдӣ дар Чин шуҳрат пайдо кард ва хонандаи чинӣ аз гулҳои муаттари ин боғи пурлатофати панду андарз баҳраманд мегарданд.

Соли 1934 дар Съезди якуми Иттифоқи нависандагони Иттифоқи Советӣ Максим Горкий баромад намуда, таъкид кард, ки “адабиёти Шуравӣ на танҳо адабиёти рус, балки адабиёти гуногунмиллати Шуравӣ мебошад” [1, с. 324]. Адабиёти халқҳои гуногунзабон ва гуногунмиллат танҳо ба василаи тарҷума ба халқҳои дигар дастрас мегардид. Бахусус, адабиёти оламшумули форсии тоҷикӣ, ки таърихи дуру дароз дошта, осори гаронбаҳои ин адабиёт дастраси тамоми мардуми сарзамини Осиёи Миёна гардида буд. Тарҷумаи осори шоирони форсу тоҷик боиси баланд гардидани фарҳанги миллатҳои ҳамҷавор ва ҳудуди Иттиҳоди Шуравӣ гардид. Дар замони Шуравӣ Иттифоқи Шуравӣ яке аз давлатҳои пешрафта дар соҳаи тарҷума гардид.

Муқарриз: Соҳибназарова Ҳ.Т. – н.и.ф., дотсенти ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода
Адабиёт:

1. Горкий М. Сборник сочинение в 30 томах, т 27. – М.: Гослитиздат, 1963. – 324 с.
2. Дехотӣ А. Гуноҳи тарҷумон чист? Куллийт. Ҷ.5. – Душанбе, 1966. – С. 233-235.
3. Зайдуллоев Нуриддин. Назаре ба таърихи тарҷумаи бадеии тоҷик // Тоҷикистон. – 2019. - №3-4. – С. 22-24
4. Иствик Эдуард Бекхаус. “Бӯстон” ва Гулистон”-и Саъдии Шерозӣ. – Техрон: Амири Кабир, 2009. – 698 с.
5. Исрофилниё Ш., Раҳнамо А. Шарҳи мунтахаби “Гулистон”-и Саъдии Шерозӣ. – Душанбе: Пайванд, 2016. – 220 с.
6. Икромӣ Ҷ. Тарҷума ва адабиёти миллий // Садои Шарқ. – 1966. - №2. - С .85-90
7. Мамадиев Ж. Тарҷума ва истиқболи эҷодиёти Саъдӣ дар адабиёти ўзбек: дисс. номзади илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2019. – 178 с.
8. Муроди Н. Традиции персидско-таджикской поэзии в уйгурской литературе XVI-XIX вв. - Худжанд: Нури Маърифат, 2017. - 404 с.
9. Мамадамбарова Ш. С. Различные типы переводов “Гулистана” Саади на английском языке: дисс канд. фил. наук. - М., 1990. – 213 с.
10. Сафо З. Таърихи адабиёт дар Эрон. Ҷ.2. - Техрон: Фирдавсӣ, 1372. - С. 115.
11. Саъдии Шерозӣ. Гулистон. – Душанбе: Маориф, 2014. – 247 с.
12. Ходжамуродова Ш.Р. Особенности изучения и переводы «Гулистана» Саади в Китае: дисс. ... канд. фил. наук. - Душанбе, 2020.
13. Эдуард Рехатсек. The Gulistan or Rose Garden of Sa'di. – Лондон, 1964. – 268 с.
14. Мухтаров, Ш. Персидско-таджикская классическая поэзия во Франции: автореф. дис... д-ра филол. наук: 10.01.05, 101.01.06 / Шокир Мухторов. -Душанбе, 1989. - 33 с.

ТАЪРИХИ ТАРҶУМАҲОИ “ГУЛИСТОН”-И САЪДӢ

Дар ин мақола муаллифон дар бораи тарҷумаи “Гулистон”-и Саъдӣ ибрози андеша намуда, таъкид мекунанд, ки Саъдии Шерозӣ ва асари пунарзиши ӯ “Гулистон” диққати мутарҷимонро беш ба худ ҷалб намудааст. “Гулистон”-и Саъдӣ шухрати зиёд дорад. Он дар Шарку Ғарб мавриди таваҷҷуҳи мустаҳриқон ва мутарҷимон қарор гирифтааст. Муаллифон андешаҳои шонро дар атрофи тарҷумаҳои Сайфи Саройӣ, Муҳаммад Ризо Эрнӣзбек уғлӣ Оғохӣ, Муродхоча ибни Солеҳхочаи Тошкандӣ, Адам Олерия, Соловева С, Казембеков А., Назарянс С., Шоского- Шарапова, К. Лаброс, Ю. Богушевич, А Кримский, Е.Э.Бертелс, Алиев Р, Андре де Рие, Д. Эрбело, Ф.Гладвин, Дюмулен Росс, Иствик, Спенджер Чеймс Росс ва дигарон баён намудаанд.

Калидвожаҳо: тарҷума, мутарҷим, Гулистон, Саъдӣ, ҳунари тарҷума, тарҷумаи таҳтуллафзӣ, тарҷумаи асл.

ИСТОРИЯ ПЕРЕВОДОВ “ГУЛИСТОН” СААДИ

В данной статье авторы высказывают свое мнение о переводе Саади «Гулистан» и подчеркивают, что Саади Шерози и его ценный труд «Гулистон» привлек все больше и больше переводчиков. Известен «Гулистон» Саади. Он привлек внимание востоковедов и

переводчиков на Востоке и Западе. Авторы делятся своими мыслями о переводах Сайфа Сарои, Мухаммада Резы, Эрниязбек оглы Огохи, Муродхочи ибн Солеххоча из Ташкент, Адам Олерия, Соловьева С, Казембеков А, Назарцяны С, Ческого-Шарапова, К Лаброс, Ю Богушевич, А. Крымский, Э.Э. Бертельс, Алиев Р Андре де Рье, Д Эрбело, Ф Гладвин, Дюмулен Росс Иствик, Шпенгер Джеймс Рос и др.

Ключивые слова: перевод, переводчик, Гулистан, Саади, искусство перевода, дословный перевод, адекватный перевод.

HISTORY OF TRANSLATIONS OF SAADI “GULISTON”

In this article, the authors express their opinion on the translation of Saadi “Guliston” and emphasize that Saadi Sherozi and his valuable work “Guliston” attracted more and more translators. Famous “Guliston” Saadi. It attracted the attention of tourists and translators in East and West. The authors share their thoughts on the translations of Sayf Saroi, Muhammad Reza? Erniyazbek oglu Ogohi, Murodhoji ibn Solehhoja from Tashkent, Adam Oleria, Solovieva S, Kazembekov A, Nazartsyants S, Chesky-Sharapova and others.

Keywords: translation, translator, Saadi, Gulistan, the art of translation, to word of translation.

Маълумот дар бораи муаллифони: **Матробиён Саодатишо Қосимзода** – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони тоҷикӣ. Нишони: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (992)935087138; E-mail: s.matrobov@mail.ru

Мирзоалиева Шукрона Эмомалиевна – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, ассистенти кафедраи забонҳои романӣ-германӣ. Нишони: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: +(992) 902 60 66 46. E-mail: shukronamirzoalieva36@gmail.com

Сведения об авторах: **Матробиён Саодатишо Қосимзода** – Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улуғзода, кандидат филологических наук; доцент кафедры таджикского языка. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, Тел.: (992)935087138; E-mail: s.matrobov@mail.ru

Мирзоалиева Шукрона Эмомалиевна – Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улуғзода, ассистент кафедры романо-германских языков. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: +(992) 902 60 66 46. E-mail: shukronamirzoalieva36@gmail.com

Information about the authors: **Matrobiyon Saodatsho Qosimzoda** – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzod, candidate of philology, associate professor of the Tajik Language Department. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Muhammadiev Str. 17/6 Tel.: (+992)935087138 E-mail: s.Matrobov@mail.ru

Mirzoalieva Shukrona Emomaliyevna – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzod, assisstent of Romano-Germanic Languages Department. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str, phone: (+992) 902 60 66 46 E-mail: shukronamirzoalieva36@gmail.com

Дар дарозии таърих дар саҳифаҳои адабиёти ҷаҳон танҳо ашхоси ангуштшуморе сабт гардиданд, ки номи хешро абадӣ мерос гузоштанд. Ҳаким Фирдавсӣ ва Вилиям Шекспир аз зумраи чунин бузургон мебошанд, ки дар тури зиёда аз сад сол бо ашъори нотақрорашон маълуми машҳур гаштаанд. Ин ду ситораи дурахшони адабу фарҳанг ва маданияти Шарқу Ғарб на танҳо бо осори калонҳаҷм, балки аз ҷиҳати маъно пурмазмуну арзишманд ба дили оламиён роҳ ёфтаанд. Ҳарчанд нобиғаи Ғарб дорои чандин асари нотақрор бошад ҳам, Ҳакими бузурги Шарқ зиёда аз 50 достони бузург дар асари безаволи худ «Шоҳнома» ба назм даровардааст.

Муаррих, мутарҷим, ховаршинос ва шоири эронӣ Саид Нафисӣ (1896-1966) мавқеу мартабаи ин ду шахсиятро гирифта доништа, мақоми Фирдавсро ба Ҳомер, Вергилий, Шекспир, Данте, Сервантес, Шиллер, Пушкин, Лермонтов ва дигарон баробар доништааст. Саид Нафисӣ соли 1934, вақте ки Иттифоқи Шуравӣ ҳазораи Абулқосим Фирдавсро маҳз бо супориши И.О. Сталин ҷашн мегирифт, роҷеъ ба нобиғаи Шарқ чунин суханро таъкид кардааст: «Абулқосим Фирдавсӣ бо ашъори пурмазмуну худ ба адабиёти ҷаҳон таъсири беандоза калонро расонд» [4, с. 105].

Роҷеъ ба мавқеи хос ишғол намудани чунин олиҳимматони классикии фарҳангу тамаддуни худ олимони донишмандони зиёд андешаронӣ намудаанд. Дар баробари олимону пажӯҳишгарони Шарқ, муҳаққиқони Ғарб низ паҳлуҳои зиёдро ифшо намуданд. Ҳатто дар минбарҳои баландтарини ҷаҳонӣ аз ҷониби донишмандон, олимони сиёсатмадорон роҷеъ ба бузургии нобиғаи бузурги Шарқу Фирдавсӣ баҳои арзишманд дода шуданд. Ҳангоми ҷашн гирифтани 1000-солагии «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ мудирӣ кулли созмони ҷаҳонии ЮНЕСКО Федерико Майор Зарагоза (Federico Mayor Zaragoza³ дар Симпозиуми ҷаҳонӣ чунин гуфтааст: «Ҳазор сол қабл аз Ренессанси (Эҷёи) Ғарб, пеш аз асри XVIII давраи равшангарӣ, яъне пеш аз таваллуди Рене Декарт (René Descartes 1596-1650)⁴, Волтер (1694-1778)⁵ шоири Шарқу Фирдавсӣ андешаҳо роҷеъ ба хирад гуфтааст. Шоири бузурги Шарқ суханро чунон баён намудааст, ки хонандаро бе ихтиёр шефтаи хирад месозад. Ман аз он лаҳзае, ки «Шоҳнома»-ро хондам, эҳсос кардам, ки бо як асари комилан пур аз маънӣ ва воқеӣ рӯ ба рӯ ҳастам» [1, с. 52]. Федерико Майор Зарагоза суханҳои худро бо байтҳои Ҳаким Фирдавсӣ ҷамъбааст менамояд:

Сухан чун баробар шавад бо хирад,

Равони сароянда ромиш барад [2, с. 6].

Албатта, қобили зикр аст, ки ҳам Фирдавсӣ ва ҳам Шекспир тавонистанд дар ҳар давраи замон сухани ҳақиқии таърихӣ, ки силсиламавзӯҳои ҷолибро касб менамоянд, ба оламиён пас аз худ ба ёдгор бимонад.

Чи тавре ки медонем, Ҳаким Фирдавсӣ (935-1020) зиёда аз шашсад сол пеш аз Вилиям Шекспир (1564-1616) ҳаёт ба сар бурдааст ва осори мондагораширо зимни дастрасӣ ба сарчашмаҳо, китобхонаҳо ва бойгонии бостонии ниёгонӣ худ таълиф намудааст. Пас аз офаридани асари таърихи бостони Шарқ «Шоҳнома», дигар муҳаққиқони дунё, ба мисли Шекспир, Пушкин, Диккенс, Чернишевский ва дигарон аз он бархӯрдор шуда, таъсир гирифтанд.

³Федерико Майор Зарагоза (Federico Mayor Zaragoza – олим, кимиёшинос, сиёсатшинос, шоир ва нависандаи машҳури испанӣ. Наштумин мудирӣ кулли созмони ҷаҳонии ЮНЕСКО (1987-1999)

⁴Рене Декарт (René Descartes 1596-1650) – файласуф, риёзидон ва физики фаронсавӣ

⁵Волтер (1694-1778) номи аслиаш Франсуа Мари Аруэ – файласуф, муаррих, шоир ва нависандаи бузурги фаронсафӣ

Муҳаққиқи сербӣ Лчилчана Седлар (Ljiljana Sedlar), ки бештар ба таҳқиқи Вилиям Шекспир машғул мебошад, корҳои зиёди илмиро анҷом додааст ва дар баробари ин таъсири адабиёти хоричӣ, ба вижа адабиёти форсу тоҷикро ба осори В. Шекспир дақиқ ва амиқ нишон додааст. Ӯ ҳамосаи Фирдавсӣ «Шоҳнома», ки таърихи бонуфузи Эронро то давраи ба охир расидан, яъне то асри XI дар бар мегирад, таҳлил намудааст. Чи тавре ки медонем таърихи халқи форсу тоҷик аз оғози пайдоиши худ зиддиятҳои зиёдро аз сар гузаронидааст ва новобаста аз торумор гардидан аз тарафи қабоилю сулолаҳои дигар маъмули ҷаҳон гардид, зеро, ки саҳми илму фарҳанги форстаборон беандоза бузург буд. Фирдавсӣ низ тавонист тавассути асари баландмазмуни худ мақоми ҷаҳониро гирад. Ҳаким Фирдавсӣ пешдодиёни худро аз зардуштияён оғоз бахшида, то давраи худро ба риштаи назм ба қолаб даровардааст. Аммо ин ҷанбаи ҳамосӣ то ҳол пурра таҳқиқ нашудааст, зеро он мавҷудияти амалияҳои иҷтимоиро, ки аксар вақт бо зардуштия робита ва ҳамбастагӣ доранд, адолат ва ҳақиқат асос ёфтаанд ва аз қадимулайём ҷомеаи инсонӣ ва таърихи инсониятро ба самти мавҷудияти инсондӯстона талқин месозад.

Ӯ дар яке аз таҳқиқоташ чунин андешаронӣ намудааст: «Достони Фирдавсӣ роҷеъ ба Кова, ки оҳангари хушсалиқа ва қаҳрамони мусбии «Шоҳнома» мебошад, ки давраи асотирии Форсро инъикос менамояд, хеле пеш аз дигар асарҳои англис Мартин Лютер Кинг (Martin Luther King (1929-1968) иншо шудааст» [6, с. 34].

Ҳарчанд асарҳои ҳамосӣ, ба вижа «Шоҳнома» дунёи ҷанг ва набардро дар худ таҷассум намояд ҳам, аммо дар онҳо аз муҳаббат ва эҳсосоти фардӣ низ суҳанҳои ноб суҳанҷой дода шудаанд. Бояд гуфт, ки ҳамосанависон ин мавзӯро (лирикӣ) барои якрағи нашудани асар ва дуруст нишон додани таърихи воқеии худ, ки сабабгори ин ё он низоъ мегарданд, истифода мекунанд. Ҳаким Фирдавсӣ, ки дар «Шоҳнома»-и безаволи худ авотиғи мухталифи инсонӣ, аз ҷумла шодӣ, андух, бахилӣ, разилӣ ва дигар хислатҳои манфиву мусбӣ пардохта, ба ҳам ки аз куҳантарин авотиғи инсон ба ҳисоб меравад, андешарониҳои зиёд намудааст. Ишқ дар «Шоҳнома» вижагии хусусиро дорост ва он услуби ба худ хосро дорад. Ишқи эҷоднамудаи Ҳаким Фирдавсӣ ишқи воқеӣ буда, ҳар инсон дар тури ҳастияш бо он рӯ ба рӯ мешавад. Пас мавзӯи ишқи инъикосшуда дар «Шоҳнома» дорои мӯҷаро ва тазодҳои воқеӣ мебошад. Дақиқтар ҳиссиёти занон дар «Шоҳнома» ва баъдтар дар осори шоир ва намоишнависи англис Вилиям Шекспир низ ҷасурона ва далерона тасвир ёфтааст. Гуфтан лозим аст, ки Вилиям Шекспир мазмуну муҳтавои дар асараш нигоҳ дошта, ҷанде аз хислату рафторҳои шарқӣнаи назмшудаи Ҳаким Фирдавсиро ба хислатҳои Ғарб баробар месохт. Албатта, суҳан дар бораи асари лирикии Вилиям Шекспир «Ромео ва Жулет» меравад. Асари мӯҷароии (трагедии) мазкур солҳои 1594-1595 таълиф шудааст.

Қайд кардан ба маврид аст, ки таъсир бардоштани Вилиям Шекспир аз «Шоҳнома» нуқтаҳои зиёдро дақиқ месозад. Масалан, муаллифи китоби «Нишони санъат, дин ва маданият: руҳи табиат»-и Фэррин Чалковск чунин менависад: «Анор» ва «дарахти анор» меваи бумии Форсзамин мебошад. Ҳамчунин, анор таърихи қадима ва ҷун нишони таваллуди дубора дар фарҳанги форсҳо мебошад. Ранги сурхи анор ҷун хуни инсоният то дами марг буда, донаҳои он ҳаёти навро инъикос мекунанд» («The pomegranate tree or punica granatum is native to Persia (Iran). Pomegranate also has a long history as a symbol of rebirth. Blood itself is a symbol of life and vitality as well as death, and the seeds suggest fertility and new life») [5, с. 298].

Меваи анор дар «Шоҳнома»-и Ҳаким Фирдавсӣ «нор» ва «гулнор» омада, нишони ишқу ошиқӣ ва муҳаббатро таҷассум менамояд. Фирдавсии бузург лаҳзаҳои маҳрамона ва ошиқонаи офаридаашро маҳз бо истифода аз ин меваи ҳаётбахш нишон додааст:

Ба гулнор монад ҳаме чехри ту,
Зи шодӣ бихандад дил аз меҳри ту.
Чу нӯх сол бигзашт бар сар сипеҳр,

Гили зард гашт он чу гулнор⁶ чехр⁷
[3, с. 46]

Дар чойи дигари достони «Рудоба ва Зол» шоир мефармояд:

Чу бишнид Рудоба он гуфтугуй,
Барафрӯхту гулноргун кард рӯй.
Ҳама гуфту як лаб пур аз ханда дошт,
Рухон ҳамчу гулнор оканда шуд. [3, с. 54]

Виям Шекспир дар «Ромео ва Чулет»-и худ аз забони Чулет чунин зикр мекунад: «Шумо бояд биравед? Он рӯз наздик нест. Он булбул буд ва на мисли чароғе, ки ҳаваси тарсони гӯшатро мекашид. Шабона вай дар он дарахти анор суруд мехонад. Ишқи ман, ба ман бовар кунед, он муҳаббати ман аст» «Must you go? It is not yet near day. It was the nightingale and not the lark that pierced the frightened hollow of your ear. Nightly she sings on that pomegranate tree. Believe me, love, it was the nightingale».

Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» ҷабҳаҳои дигари адабиरो бо ҷабҳаҳои дигар чун иқтисодиву сиёсӣ, фарҳанг, анъана ва расму русуми аҷдодӣ омехта карда, онҳоро мӯшикофона ва дақиқбинона ба қалам додааст. Масалан, Ҳаким Фирдавсӣ истифодаи шакарро дар рӯзҳои шодиву хурсандӣ, ба мисли маросимҳои арӯсӣ чунин нишон додааст:

Ҳама ёли асбон пур аз мушку май,
Шакар бо дирам рехта зери пай [2, с. 211].

Метавон гуфт, ки истеҳсоли «мушку май» ва «шакар» дар асрҳои X-XI дар Шарқ шуруъ шудааст ва он тамаддуни ғанӣ ва рушди нумуи пешдодиёнамон нишон медиҳад. Вожаи «шакар» ба маънои маҷозӣ низ дар ҳар дуи ин асарҳо истифода мешавад, яъне «шакарханд», «ширин» «чон» ва ғ. истифода шудааст.

Виям Шекспир пайвасти ин вожаро дар асари лирикии худ «Ромео ва Чулет» нишон додааст: «Чонам, ман ҳам. Ман туро бо ишқи зиёди худам мекушам. Шаби хуш! Шаби хуш! Чудой чунин андухи тулонист, ман фақат инро то пагоҳ гуфта метавонистам» («Sweet, so do I. Yet I would kill you with too much loving. Good night, goodnight! Parting is such sweet sorrow, that I could say goodnight until tomorrow»).

Чи тавре ки дидем, дostonҳои нобигони Шарқу Ғарб «Рудоба ва Зол» ва «Ромео ва Чулет» ҳамгунагии хеле зиёд дорад ва он аз огоҳ будани Виям Шекспир аз осори Ҳаким Фирдавсӣ гувоҳӣ медиҳад. Дар ҳар ду асари мазкур ҳиссиёт, меҳру муҳаббати онҳо якранг ба қалам дода шудааст. Лозими зикр аст, ки «Ромео ва Чулето» мисли достони «Рудоба ва Зол» ду дилдодае мебошанд, ки аз оилаҳои рақиб, яъне оилаҳои **Монтекки** ва **Капулетти** буданд. Рудоба қаҳрамони асари безаволи Фирдавсӣ «Шоҳнома» мебошад, ки бидуни розигии падараш ба Зол ошиқ мешавад. Рудоба духтари шоҳи Кобул Меҳроб мебошад, ки бар зидди қабилаи мубадон, ки онро Сом роҳбарӣ менамуд, пайвасти мубориза мебурд. Новобаста аз норозӣ будани падари Рудоба ва муқобилиятҳои пайвасти, ин ду ошиқ ба коми ҳамдигар расида, аз онҳо Рустами дoston таваллуд мешавад:

Бипурсид Синдухт Меҳробро,
Зи хушоб бикшод анобро.
Чӣ мардист он пирсар пури Сом?
Ҳама тахт ёд оядаш ё ки ном?
Чунин дод Меҳроб посух бадӯ
Ки “эй сарви симин бар мохрӯй...”

Мазмуну муҳтавои қисмати ин дostonро низ Виям Шекспир дар «Ромео ва Чулет» истифода намудааст:

Two households, both of the same rank,

⁶ паричехра

⁷ анор

In fair Verona, where we set our scene,
 From an old grudge, break out again in violence
 And civil blood dirties civil hands.
 From these two families
 A pair of star-crossed lovers come to life;
 And their piteous misadventure
 Will bury their parents' hatred with their deaths.
 The fearful passage of their death-marked love,
 And the continuance of their parents' rage,
 Which only their children's death will remove,
 Is now the business of this play [7, c. 19].

(Тарҷума):

Ду хонавода, ҳарду аз як мартаба,
 Дар Верона ин ҳодиса рӯй медиҳад,
 Ҳар ду ҷониб кина, ғазаби кӯҳна доранд
 Ва хуни аз дутои ин ду оилаҳо рехта мешаванд
 лекин аз онҳо ногаҳон ҷуфти муносиб пайдо мешаванд
 Ва бо бадбахтии онҳо,
 Нафрати волидайн бо марги ин ду ошиқ мепайвандад.
 Бо гузашти даҳшатноки муҳаббати онҳо,
 хашми волидонашон давом меёбад
 То ғоҷе то марги онҳоро мо
 Қиссаи мо давом меёбад.

Дар заминаи достони «Рудоба ва Зол»-и Фирдавсӣ дар «Ромео ва Чулето»-и Вилиям Шекспир низ мочароҳои зиёд рух доданд, аммо ин ду дилдода ба висоли ҳамдигар расиданд.

Пас лозим ба тазаккур аст, ки мазмуну муҳтавои лирикии «Рудоба ва Зол»-и Ҳаким Фирдавсӣ ва «Ромео ва Чулет»-и Вилиям Шекспир ба ҳамдигар наздиканд ва ин ҷаҳонӣ будани мақоми нобиғи Шарқ Фирдавсии бузург ва ҷойгоҳи осори безаволи ӯро нишон медиҳад.

Муқарриз: Шозиёева Г.П. – д.и.ф., профессори АИДНПЧТ

Адабиёт:

1. Салмон Албудур. Чанбаҳое аз ҳикмату фалсафа дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ. Маҷаллаи Донишқадаи адабиёт ва улуми инсонии Донишгоҳи Техрон, соли 1371, шумораи 2, 236с.
2. Фирдавсӣ Абулқосим. Шоҳнома. Ҷилди III, Москва, 1965, 259 с.
3. Фирдавсӣ Абулқосим. Шоҳнома. Ҷилди IV, Москва, 1965, 249 с.
4. Шозиёева Г.П. Становление фирдоусиеведения в Таджикистане (30-40 гг. XX века) Диссертация на соис. уч степ.канд. филологических наук, Институт языка и литературы им. Рудаки АН РТ, Душанбе, 2017, 168 с.
5. Farrin Chwalkowski. Symbols in Arts, Religion and Culture: the soul of nature, London: Cambridge Scholars Publishing, 2016, 298 pp.
6. Ljiljana Sedlar. On the book of kings: Firdowsi, Voltaire, Peter Brook, Serbian Scientific Journal, № 63, 2017, 25-34 p.
7. William Shakespeare. Romeo and Juliet, London: Scientific Publish, 1952, 73 pp.

АНДЕШАҶО ПЕРОМУНИ ҲАМГУНАГИИ ОСОРИ ФИРДАВСӢ ВА ШЕКСПИР

Дар мақолаи мазкур муаллиф дostonҳои лирикии ду нобиғи ҷаҳон Ҳаким Фирдавсӣ ва Вилиям Шекспирро мавриди таҳқиқи худ қарор додааст. Муаллиф ҳамгунагӣ ва шабоҳати мазмуну муҳтавои “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ ва «Ромео ва Чулето»-и Вилиям

Шекспирро амиқ таҳлил намудааст. Ғояҳои лирикии Фирдавсӣ бо тамоми нозукиҳои дар «Ромео ва Жулетто»-и Вилиям Шекспир комилан дарҷ шудааст.

Бояд қайд кард, ки чунин ҳамгунагиро дар дигар асарҳои Шарқу Ғарб низ мавҷуданд. Барои дарёфт намудани ин гуна масъалаҳо равобони адабии байни донишмандон, муҳаққиқон ва шарқшиносони тоҷикону англис бояд бештар ва беҳтар ба роҳ монда шавад.

Калидвожаҳо: *Ҳаким Фирдавсӣ, достонҳои лирикӣ, Вилиям Шекспир, «Рудоба ва Зол», нобига, «Ромео ва Жулетто», шик, моҷаро.*

О СХОДСТВАХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ФИРДАВСИ И ШЕКСПИРА

В этой статье автор исследует лирические рассказы двух мировых поэтов Хакима Фирдоуси и Уильяма Шекспир. Автор глубоко проанализировал сходство и близость содержания «Шахнаме» Абулкасима Фирдавси и «Ромео и Джульетта» Уильяма Шекспира. Лирические идеи Фирдоуси подробно описаны в романе Уильяма Шекспира «Ромео и Джульетта».

Следует отметить, что сходства существуют и в других работах Востока и Запада. Чтобы найти такие проблемы, необходимо установить более литературные отношения между таджикскими и английскими учеными, исследователями и востоковедами.

Ключевые слова: *Хахим Фердоуси, лирическая поэзия, Уильям Шекспир, «Рудобе и Зол», гений, «Ромео и Джульетта», любовь, трагедия.*

THE ANALYSES ABOUT THE SIMILARITIES OF FIRDOUSI AND SHAKESPEARE'S HERITAGE

In this article, the author analyses the lyric stories of two world poets, as well as Hakim Firdousi and William Shakespeare. The author deeply analyzed the similarities of these two stories. Firdousi's lyrical ideas are described in detail in William Shakespeare's novel Romeo and Juliet.

It should be noted that the similarities exist in other works of the East and West. To find such problems, it is necessary to establish more literary relations between Tajik and English scholars, researchers and orientalists.

Keywords: *Hakim Firdousi, lyric poetry, William Shakespeare, Rudabe and Zol, genius, Romeo and Juliet, love, tragedy.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Муродова Парвина Абдувалиевна - Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, унвонҷӯй. Нишони: ш. Душанбе, к.Саид Носир 33. Тел.: (+992) 93 540 25 26, E-mail: parvina_m77@mail.ru*

Сведения об авторе: *Муродова Парвина Абдувалиевна - Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, соискатель. Адрес: г.Душанбе, ул. Саид Носира 33. Тел.: (+992) 93 540 25 26, E-mail: parvina_m77@mail.ru*

Information about the author: *Murodova Parvina Abduvalievna, Academy of public administration under the President of the Republic of Tajikistan, applicant. Address: Dushanbe, 33 Said Nosir str. Phone: (+992) 93 540 25 26, E-mail: parvina_m77@mail.ru*

Дар таърихи ташаккули инкишофи тамаддуни фарҳанги миллати тоҷик бузургоне ҳастанд, ки номи онҳо бо гузашти замон аз хотирҳо фаромуш нашуда, балки нуфузу эътибори онҳо миёни ҷомеаи мутамаддин ҳамвора меафзояд.

Фарзанди фарзонаи миллати тоҷик аввалин Президенти Академияи илмҳои Тоҷикистон, Қаҳрамони Тоҷикистон устод Садриддин Айнӣ аз зумраи ҳамин фарзандони барӯманди халқи тоҷик мебошад. Ҳангоме ки тавассути таҳқиқоти таълифоти олимону муҳаққиқони ватанию хориҷӣ ва адибони дохилию бурунмарзӣ ба ҳаёту фаъолият ва корномаи ин шахсияти барҷастаи фарҳангии асри XX шинос мешавем, шояди он мегардем, ки на танҳо бо осори безаволаш дар рушди адабиёти миллати хеш ҳиссагузор гардидааст, инчунин бо рӯзгор ва зиндагиномаи худ дар дилу дидаи ин халқи фарҳангдӯст ҷой гирифтааст. Ин аст, ки бо гузашти солҳо ниёзи ҷомеаи тоҷикон ба шинохти шахсияти С. Айнӣ ба тадриҷ афзуда истодааст.

Устод Айнӣ дар вазъияти таърихӣ ба майдони қору эҷод омадааст, ки душманони халқи тоҷик мавҷудияти миллати тоҷик ва забону адабиёти онро инкор мекарданд. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд карданд: “Агар мо нақши бузурги китобро дар ҳаёти сиёсӣ ва давлативу иҷтимоӣ равшантар дониш ҳоҷем, бояд бори дигар асари безаволи устод Садриддин Айнӣ “Намунаи адабиёти тоҷик”-ро ба хотир оварем. Дар он давраи ҳассос ва қисматсоз (соли 1926) устод Айнӣ дар кӯтоҳтарин муддат китоби “Намунаи адабиёти тоҷик”-ро ба майдон овард, даъвоҳои ғаразноки нотавон биноро фoš сохт, ҳуқуқи маънавии халқи тоҷикро ба таърихи қуҳан, ба забон ва адабиёти оламшумулаш исбот ва таъмин намуд” [10, с.312].

Дар ҳақиқат, миёни адибони давраи нави тоҷик устодон С. Айнӣ ва Сотим Улуғзода, ба таъбири адабиётшинос А. Саъдуллоев, “ҷанӯрҳои сершӯху барг ва серсоҷеро мемонанд, ки онҳо ба таъриху тамаддуни асили миллат решапайвандии амиқ дошта, на ин ки садсолаҳо, балки ҳазорсолаҳо бо эҷодиёташон мавриди таваҷҷуҳи ҳонандагону муҳаққиқон қарор мегиранд” [4, с.4].

Дар илми адабиётшиносии тоҷик таъкид шудааст, ки номи устод Айнӣ баъд аз нашр гардидани повести нахустинаш “Саргузашти як тоҷики камбағал ё ки Одина” бо сарсухани Абдуррауфи Фитрат (1927) диққати муҳаққиқон ва адабиётшиносону адибонро ба худ ҷалб намудааст. Ҳол он ки нахустин баҳои адабиётшиносиро оид ба фаъолияти адабии С. Айнӣ, ҳанӯз солҳои 1905 – 1907 Шарифҷон маҳдуми Садри Зиё дар таърихи “Тазкори ашъор” дода буд:

Ба мулки суҳан Айнии хушбаён,

Чу шамъ аст урёну равшанравон.

Ба назму ба насри суҳан довар аст,

Зи насраш вале назми ӯ хуштар аст [9, с.152].

Дар муддати фаъолияти илмию эҷодии С. Айнӣ ва баъд аз ғавти устод то имрӯз суҳаншиносон ва муҳаққиқони ватанию хориҷӣ садҳо асару мақолаҳо ва тақризу гузоришҳо ба таъри расонида, ҳар кадоми онҳо дар бораи ҳаёт ва хусусиятҳои эҷодии С. Айнӣ маълумоти мукамал додаанд. Ба мисли Нарзуллоҳ Бектош дар “Садриддин Айнӣ ва эҷодиёти ӯ” (1933), К.Д. Обидинов дар “Садриддин Айнӣ” (1936), А. Маниёзов дар “Публицистика ва назми устод С. Айнӣ” (1958), И. С. Брагинский дар “Ҳаёт ва эҷодиёти Садриддин Айнӣ” (1968), Соҳиб Табаров дар “Романи “Ғуломон”-и С. Айнӣ ҳамчун романи таърихӣ” (2005) ва “Зиндагиномаи Садриддин Айнӣ” (1875-1899)” (2008), А. Сайфуллоев дар “Романи устод

Садриддин Айни “Дохунда” (1966) ва “Мактаби Айни” (1978), М. Шукуров дар “Хусусиятҳои ғоявӣ бадеии “Ёддоштҳо”-и Садриддин Айни” (1966), “Равшангари бузург” (2006) ва “Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист” (2006), Холида Айни дар “Ҳаёти Садриддин Айни” (1982), Х. Асозода дар “Иловаҳо ба шарҳи ҳоли устод Айни” (2004), “Воқеият, сиёсат ва устод Айни” (2010) ва “Саҳифае аз мактаби эҷодии устод Айни”, А. Кӯчаров дар “Тадқиқи текстологии повести “Одина”-и С. Айни” (1982) ва “Масъалаҳои матншиносӣ ва нақди матни насри С. Айни” (1999), А. Маҳмадаминов дар “Адабиётшиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ” (1998) ва “Айнишиносӣ ва замони ҳозира” (2006), М. Имомов дар “Ҷаҳонбинӣ ва тафаккури бадеии Садриддин Айни” (2001) ва “Сюжет ва тасвир дар насри Садриддин Айни” (2007), Ш. Раҳмонов дар “Шеър ва Айни” (1994) ва “Ақидаҳои адабӣ ва назари эстетикӣ устод Айни” (2008), Н. Аслонова дар “Симои Садриддин Айни дар насри муосири тоҷик” (2006) ва “Андешаҳои адабӣ - эстетикӣ Садриддин Айни” (2012).

Гузашта аз ин, дар адабиёти бадеӣ ва публитсистика низ оид ба ҳаёт ва фаъолияти устод Садриддин Айни ва саҳми ӯ дар инкишофи таъриху фарҳанги миллати тоҷик асарҳои мондагор рӯи чоп омадааст. Чунончи, Раҳим Ҳошим дар “Пире, ки ҷавон шудааст” (1937) ва “Сухан аз устодон ва дӯстон” (1971), М. Турсунзода дар “Ҷароғи абадӣ” (1957), Ҷ. Иқромӣ “Дар мактаби адабии устод Айни” (1953) ва “Устоди ман, мактаби ман ва ҳуди ман” (1972), С. Улуғзода “Аз дафтари ёддоштҳои ман” (1935), “Садриддин Айни” (1947), “Асосгузори адабиёти советӣ тоҷик” (1953), “Субҳи ҷавонии мо” (1956), “Дар бораи якҷанд қайди устод Айни” (1968) ва “Саёҳати Бухоро бо ҳамроҳии устод Айни” (1950), Раҳим Ҷалил дар “Маъвои дил” (1970), Ғанӣ Абдулло дар “Ормон” (1968), Абдусалом Дехотӣ дар “Ҳикояҳо доир ба мулоқотҳои ман бо устод Айни” (1961), Радий Фиш ва Раҳим Ҳошим дар “Глазами совести” (1978), Ю. Ақобиров ва Ш. Харисов дар “Садриддин Айни” (1968), Ҳасан Ирфон дар “Ёддоштҳои ман дар бораи устод Садриддин Айни” (1963), Расул Ҳодизода “Дар ёди устод” (1956), П. Толис дар “Ҳотираҳо дар бораи С. Айни” (1956), Ёрун Кӯҳзод дар “Як рӯзи дароз, рӯзи бисёр дароз” (1978), Бозор Собир дар “Мучассамаи Айни” (1987), Лоик Шералӣ дар “Айни” (2008).

Умуман зиндагиномаи Садриддин Айни, мактаби эҷодии устод ва дастгириҳои беғаразонааш нисбати ҷавонони боистеъдод ва донишманду эҷодкор дар бисёре аз осори шогирдону ҳаводоронаш дар шаклҳои гуногуни адабӣ рӯи чоп омадааст. Аз ин миён, эҷодиёти С. Улуғзода, ки яке аз шогирдону давомдиҳандагони мактаби эҷодии устод С. Айни дар насри таърихӣ маҳсуб мегардад, назаррас мебошад.

Шиносоии Сотим Улуғзода бо Садриддин Айни, асосан ҷангоми таҳсил дар Дорулмуаллимини тоҷикии шаҳри Тошканд, аз тариқи китоби “Намунаи адабиёти тоҷик” бо роҳнамоиву ҳидоятҳои устод Лоҳутӣ иттифоқ афтадааст. Сотим Улуғзода шиносоии аввалинашро бо устод Айни дар яке аз ёддоштҳои ӯ, ки зери унвони “Аз дафтари ёддоштҳои ман” моҳи ноябри соли 1935 дар маҷаллаи “Барои адабиёти сотсиалистӣ” ба таърифи расидааст, чунин баён намудааст:

“Дар яке аз рӯзҳои тирамоҳи соли 1926 дар Тошканд устод Лоҳутӣ маро назди худ ҷеғ занонда оварданд. Ман дар он вақт студенти Дорулмуаллимини тоҷик будам. Устод дар бораи таҳсил ва муваффақиятҳои илмӣ ман ва ҳамдарсонӣ ман суол карданд. Кӯшиш кун, ки хуб бихонӣ, - гуфтанд рафиқ Лоҳутӣ, - дарсҳои забонро маҳсусан аҳамият бидеҳ. Забон, - асоси илмӣ аст. Дар охир рафиқ Лоҳутӣ як ҷилди муқовакардашудаи “Намунаи адабиёти тоҷик”-ро ба дасти ман дода фармуданд, ки бо ҳамсинфони худ онро мутолиа кунам. Баъд пурсиданд:

- Садриддин Айнӣро мешиносӣ?

- Шундаам, - гуфта ҷавоб додам ман.

- Айни як нависандаи калон аст. Асарҳои ӯро бихон ва ба рафиқони худат ҳам гӯй, ки хонанд.

Дар он вақтҳо агарчи саводи ман ба алифбои арабӣ ҳанӯз хеле ноқис буд, вале бо вучуди ин ман бо насихати падаронаи Лоҳутӣ амал карда, бо камолӣ шавқу завқ ба муталиаи баъзе порчаҳои ҷудогонаи манзум ва мансури “Намунаи адабиёти тоҷик” сар кардам. Сарсухани бисёр муассири рафиқ Лоҳутӣ дар “Намунаи адабиёти тоҷик” роҳе ба Айнӣ – аввалин чизе буд, ки маро ғоибона бо шахсияти устод Айнӣ як қадар шиносонд”. [5, с.22]

Воқеан ҳам, устод С. Айнӣ аз зумраи он зиёиёни пешқадами миллати тоҷик мебошад, ки тамоми умри азизи худро сарфи хизмат ба таъриху фарҳанг ва забону адабиёти халқи худ кардааст. Аз осори оид ба ҳаёт ва фаъолияти эҷодии устод Айнӣ ба табъ расонидаи Сотим Улуғзода бармеояд, ки маҳз тазкираи “Намунаи адабиёти тоҷик” ва моҳияти фарҳангию иҷтимоии он сабаби аввалин шиносӣ, меҳру муҳаббат ва самимияти Улуғзода нисбат ба Айнӣ гардидааст. Сотим Улуғзода нахустин таассуроти худро дар хусуси дидорбинияш бо Садриддин Айнӣ чунин баён намудааст. “Дар охири соли 1928 конференсияи алифбои нави тоҷикӣ даъват шуд. Ман, ки ба сифати вакили талабагони Дорулмуаллимин дар он иштирок мекардам, якумин бор Айнӣро дар ҳамин ҷо дидам. Ман аз як нафар шиноси самарқандии худам хоҳиш намудам, ки навъе карда маро бо Айнӣ шиносонад. Ў хоҳиши маро қабул кард. Чӣ қадар хурсандӣ, чӣ қадар ғурур ва ифтихор. Ман, талабаи мактаби миёна, бо Садриддин Айнӣ шинос шудам ва гуфтугӯ кардам. Ростӣ, ман муддатҳои дароз дар байни ҳаммактабҳои худам бо ин шиносӣ худписандӣ мекардам”. [5, с.22]

Баъд аз нашри “Намунаи адабиёти тоҷик”, чи хеле ки қайд гардид, повести “Одина” миёни зиёиёни тоҷик шухрат пайдо кард ва он дар маъруфии устод Айнӣ, ба ҷомеа, насли ҷавони солҳои 20-ум ва 30-юми асри XX тоҷик нақши аввалиндарача касб намуд. Аз таърих маълум аст, ки дар он солҳо дастрасӣ ба эҷодиёти адибон, махсусан ба забони тоҷикӣ, барои ҷавонон мушкилиҳои зиёде ҷой дошт. Бо вучуди ин, ба бахти ҷавонони тоҷике чун Сотим Улуғзода муталиаи асарҳои мисли “Намунаи адабиёти тоҷик” ва повести “Одина” - и устод Айнӣ дар роҳи худшиносӣ ҳудудҳои ба боло рафтани сатҳи маънавии онҳо кӯмак намудааст. “Дар соли 1927 “Одина”-и рафиқ Айнӣ ҷоп шуда баромад. Ин махсусан барои мо ҷавонони тоҷик як хурсандии калон буд, зеро ки ростӣ барои хондан дар забони тоҷикӣ китоб намеёфтем; дар омӯختани забону адабиёти тоҷик “Одина” ба мо талабагон - шояд на танҳо ба мо, балки ба ҳазорон ҷавонони тоҷик ёрмандии калоне кард. Мо аз хондани он якумин бор тамоми зебоии забони соф, адабиёти насрии оммафаҳми тоҷикиро ҳис кардем. Бешубҳа, “Одина” яке аз сабаб ва стимулҳои муҳими ба нависандагӣ сар кардани бисёр ҷавонон шуд”. [5, с.23]

Адабиёт ойнаи зиндагист. Аз ин ҷост, ки нависанда ба муҳимтарин воқеаҳо ва рӯйдодҳои тақдирсозӣ ҳаёти кишвар, бунёдкориву созандагӣ ва таҳаввулоту дигаргуниҳои зиндагии ҷомеа ҳамовоз гашта, онҳоро дар асарҳои худ ҳақиқатнигорона тасвир менамояд. Повести “Одина”-и устод Айнӣ аз қабилӣ ҳамин гуна асарҳои ҳақиқатнигоронаи адабиёти давраи нави тоҷик мебошад. “Садриддин Айнӣ на фақат эҷодкунандаи аввалин таронаҳои революционӣ, балки аввалин эҷодкунандаи повест ва романҳои советии тоҷик ҳам мебошад, - қайд кардааст Сотим Улуғзода. - Повести якуми вай “Одина” дар соли 1926 ба вучуд омад. Гуфтан мумкин аст, аввалин бор дар таърихи адабиёти ҳазорсолаи тоҷик қаҳрамони повест “шоҳзода” набуда, балки камбағали одии тоҷик буд ва асар на ба забони анъанавии китобӣ, балки бо забони соддаи оммафаҳм навишта шуда буд”. [7, с.3]

Фаъолияти адабии Сотим Улуғзода аз тарҷумаи асарҳои насрӣ шурӯъ шудааст. Нависанда соли 1928 барои таҷриба “Сом ва Дик” ном асари М.А. Алексеевро ҳамроҳи собиқ донишҷӯи Донишгоҳи шаҳри Тошканд аз русӣ ба тоҷикӣ тарҷума намудааст. “Дар соли 1928 ман бо ҳамроҳии студенти собиқи факултаи шарқии Дорулфунуни давлатии Тошканд як китобчаи бачагона бо номи “Сом ва Дик”-ро аз русӣ тарҷума кардам. Шубҳаи Нашриёти давлатии Тоҷикистон дар Тошканд ин тарҷумаро барои таҳрир кардан ба рафиқ Айнӣ фиристода будааст. Баъд аз чанд вақт, рӯзе ман ба шубҳаи нашриёт омадам, мудири он

рафик Мусавӣ як мактубро, ки аз Айни гирифта будааст, ба ман дода хоҳиш намуд, ки хонда баромада, ба ӯ пас гардонам”. [5, с.22]

Аз ин маълум мегардад, ки С. Улуғзода аз рӯзҳои аввали фаъолияти адабии худ аз мактаби устод С. Айни гузаштааст. Мактубу маслиҳатҳои устод С. Айни барои С. Улуғзода манбаи илҳом гардида, қуввати дил ва боиси тасалли ҳотири ӯ шудааст. Таҳриру тасхеҳи “Сом ва Дик” дар роҳи минбаъдаи фаъолияти эҷодии С. Улуғзода такони ҷиддӣ ба вучуд овардааст. “Ҳочат ба гуфтан ҳам нест, ки ман ин мактубро хонда, аз ғамхорӣ устод ва аз баҳои додагӣ он кас ба тарҷумаи ман, ғавқулӯда шод гардидам. Мактуби устод боварии маро ба худам, умедамро аз худам, зиёд кард ва маро водор намуд, ки минбаъд бо камолӣ ғайрат ва ҷиддият худро ба кори соҳаи нашриёт ва матбуот ҳозир намоям”. [5, с.23]

Навиштани осори тарҷумаиҳолӣ дар таърихи адабиёти тоҷик падидаи тоза набуда, балки анъанаҳои қадимӣ аст ва “Рисолаи саргузашт”-и Абӯалӣ ибни Сино, “Сафарнома”-и Носири Хусрав, “Бадоеъ-ул-вақоеъ”-и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ ва “Наводир-ул-вақоеъ”-и Аҳмади Дониш далели ин гуфтаҳо мебошанд. Асарҳои дорои хусусияти тарҷумаиҳолӣ дар адабиёти классикӣ рус низ мавқеи муносиб доранд. Повести “Солҳои бачагӣ Багров набера” ва “Хроникаи оилавӣ”-и С.Т. Аксаков, “Бачагӣ”, “Наврасӣ” ва “Ҷавонӣ”-и Лев Толстой, “Бачагӣ Тёма”, “Студентҳо” ва “Инженерҳо”-и Гарин Михайловский ва “Бачагӣ Никита” -и Алексей Толстой аз қабилҳои онҳост. Бо гузашти замон адабони даврони шӯравӣ тоҷик ба насри реалистӣ адабони рус аз наздик шинос шуданд ва ин анъанаи қадимӣ адабиёти классикӣ мувофиқ ба талаботи замони нав ва шароити нав тағйир доданд. Устод С. Айни дар ҳикояҳои “Аҳмади девбанд” (1928) ва “Мактаби кӯҳна” (1930), “Ёддоштҳо” (1949-1954) ва “Мухтасари тарҷумаи ҳоли худам” (1958), Ҷ. Иқромӣ дар “Устои ман, мактаби ман ва ҳуди ман” (1972), Р. Ҷалил дар “Маъвои дил” (1972) ва С. Улуғзода дар “Аз дафтари ёддоштҳои ман” (1935), “Садриддин Айни” (1947), “Саёҳати Бухоро бо ҳамроҳии устод Айни” (1950), “Асосгузори адабиёти советӣ тоҷик” (1953), “Субҳи ҷавонӣ мо” (1956) ва “Дар бораи якчанд қайди устод Айни” (1968) ин анъанаро идома додааст.

Симои устод Айни дар повести “Субҳи ҷавонӣ мо” мавқеи намоёнро ишғол менамояд. С. Улуғзода дар асар ба Айни боби махсусе бахшида, барои нишон додани ҳислатҳои устод Айни чанд лаҳзаи фаъолияти ӯро ёдрас мешавад ва тасвири ин лаҳзаҳо шахсияти устодро дар назари хонанда равшан намоён месозад. Масалан, С.Улуғзода муносибати Айниро роҷеъ ба қабули алифбои нави тоҷикӣ, роҳҳои зудтар осонтар босавод намудани халқ бисе самимӣ муайян кардааст. Дар тасвири Улуғзода, устод Айни яке аз аввалин типҳои зиёиёни пешқадами тоҷик ва забоншиносӣ боистеъдод намудор мегардад. “Тирамоҳи соли 1928 дар Дорулмуаллимин тоҷикии Тошканд конференсияи забоншиносӣ баргузор гардид. Ба муҳокимаи конференсия ду лоиҳаи алифбои нави ба ҳуруфоти латинӣ асосёфта пешниҳод шуда буд. Тартибдиҳандагони лоиҳаи якум таклиф мекарданд, ки овозҳои ҷудогона ба мисоли баъзе алифбоҳои Европавӣ Ғарбӣ бо ду-се аломат (ҳарф) ифода карда шаванд, ки ин, ба фикри онҳо алифбои нави моро “зебо” ва “маданӣ” карда, ба вай тамомият мебахшид. Лоиҳа боиси тааҷҷуб ва эродҳои ҷиддӣ гардид. Айни “далел”-и тартибдиҳандагони лоиҳаҳо бо истехзои талх ва суханҳои нешдор рад кард. Сухани ӯ ба ин мазмун буд: “Алифбои навро мо бо чӣ мақсад қабул мекунем? Барои “зебой”-и онро тамошо карда завқ бурдан ё халқро зудтар босавод кардан? Агар мақсади шумо алифбои “зебо”-ро тамошо карда завқ бурдан бошад, марҳамат карда аз тамошои алифбоҳое, ки шумо аз онҳо намуна гирифтаед, завқ бурдан гиред. Мо бошем, толиби алифбои одӣ ва осон мебошем, то ки халқамон ба воситаи он тезтар савод барорад. Ба фаҳми мо, “зебой”, “маданият” ва “тамомият”-и алифбо дар он аст, ки бачагон онро ҳарчи осонтар ёд гиранд ва халқи тоҷики мо ҳарчи зудтар саводнок шавад” [8, с.301].

С. Улуғзода дар асарҳои ба рӯзгору осор ва роҳи тайнамудаи Айни бахшидаи худ кӯшиш намудааст, ки шахсият ва хизматҳои бузурги устод Айниро дар хусуси босавод

намудани халқи тоҷик, омӯзиши забони адабии тоҷик, гирд овардани мероси гаронбаҳои адабиёти классикӣ, таҳрир ва тарҷумаи асарҳои бадеӣ, дастгирӣ кардани истеъдодҳои ҷавон ба тафсил нишон додааст. Ҳамаи ин, барои барҷастатар ва равшантар тасвир ёфтани шахсияти С.Айнӣ ёрӣ расонидаанд.

Х. Асозода гуфтааст, ки “С.Улуғзода бо навиштани “Саёҳати Бухоро...” шинохташро аз устод Айнӣ хотима набахшида, балки боз солҳо дар пайи ин шинохт қарор дошт. Июли соли 1954 С. Айнӣ вафот кард. Ў ҳамчун шахси зинда аз шогирдонаш ба дуриҳо рафт. Ин ҳодиса С. Улуғзодаро водор кард, ки устодро аз осораи ҷустуҷӯ намояд, зеро донише, ки аз шинохти Айнӣ зинда бардошта буд, ба шинохти дигаре эҳтиёҷ дошт, ки он метавонист дониши айнӣшиносии С. Улуғзодаро мукамал созад” [3, с.56].

Дар шинохти С. Айнӣ бисёриҳо навиштаанд, вале то ҳол шахсияти устод ба дараҷи кофӣ ва илмӣ исбот нагардидааст. Одатан, шинохти бузургон бузургӣ меҳаҳад. Рӯзе аз “Садои Душанбе” шунидам, ки донишманде дар шинохташ аз С. Айнӣ чунин изҳор кард: “С. Айнӣ “Модар”-и А.М.Горкийро гирифт “Ёдоштҳо”-яшро навишт”. Дар фасле гуфта шуд, ки С. Айнӣ аз Горкий бисёр чизҳоро омӯхтааст. Аммо шинохти ин бародари донишманд аз С. Айнӣ ба кулӣ ғалат аст. Бахусус “Модар” ба “Ёдоштҳо” муносибате надорад. Саволе ба миён меояд, ки чунин ақидаҳо дар мавриди шинохт ва осори С. Айнӣ аз кучо сарчашма мегирад? Магар истиқлолият маънои онро дорад, ки мо гузаштагонро худро инкор кунем? Гап дар ин аст, ки осори С. Айнӣро нахонда, меҳаҳанд, ки ўро бишиносанд. С. Айнӣ шахсияти адабиро фарҳангие буд, ки дирузро ба имрӯз пайвасти мантиқӣ бахшид. Осори устод Айнӣ дорои падидаҳои муосирӣ ва абадиёт мебошад. Имрӯз, ки дар қарни бисту як қарор дорем, мебинем, ки ҳама асарҳои бадеии устод, ки ғолибан дар муҳити иҷтимоии Шӯравӣ эҷод гардидаанд, аз воқеияти имрӯз бахс менамояд. Агар осори устодро бодикқат мутолиа намоем, хоҳем дид, ки одинаҳо, дохундаҳо, сафарғуломҳо, судхӯрҳо ва ғайраҳои С. Айнӣ имрӯзҳо ҳам муҳити худро гум накардаанд. Ҳарчанд ки мегӯянд: чархи таърих дигар пас намегардад, вале оғози солҳои 90-ум нишон дод, ки чархи таърихи солҳои бисту сӣ пас гаштааст. Ин чарх танҳо ба мардуми тоҷик тааллуқ надошта, балки тамоми минтақаҳо фаро гирифтааст. Яъне, бо пош хӯрдани давлати Шӯравӣ ҳам ҳалқиятҳои Осӣи Миёна аз нигоҳи иқтисодӣ ва ҳам сиёсӣ ба ибтидои асри XX ва солҳои бисту сӣ баргаштанд. Аз ин рӯ, С. Айнӣро ҷиддан мутолиа бояд кард. Ҳар дафъае, ки ўро меҳонем, дониши тоза мебардорем ва эшонро назди худ бузургтар эҳсос менамоем. Гузашта аз ин, адабиётро ба намоёндагонаш дар алоқамандӣ ба муҳити рӯзгор ва эҷод бояд омӯхт.

Тибқи иттилои Х. Асозода “С. Улуғзода аз соли 1928 то соли 1954 устодро бо осораи мудом мавриди мутолиа ва таҳқиқ қарор дода, ҷо - ҷо дар мавриди шахсият ва манзалати эҷодии ў мулоҳизаҳо кардааст. Вақте ки С. Айнӣ вафот кард, Улуғзода ба мутолиаи нави осори устод пардохт ва хост, ки ўро дурусттар шиносад. Ин мутолиа 16 соли дигар идома ёфт. Ба қавли С. Улуғзода ҳар дафъае, ки оид ба С. Айнӣ изҳори ақида кардааст, ўро ҳиссиёти ноқаноатмандӣ фаро гирифтааст” [3, с.58].

С. Улуғзода менависад, ки “... ҳамаи асарҳои ин шоир ва нависандаи бузург (С. Айнӣ - Н. М.)-ро ман хондам ва нағз медонам. Устодро дар ҳаёти шахсии ў ҳам дер боз ба хубӣ мешинохтам. Инак, ҳар чизе ки аз хусуси вай навиштаам, ба ҳудуд нотаом, нимқора, хира менамояд. Ҳамаи ин сатрҳо нисбат ба он ҷӣ, ки ман дар Айнӣ зинда меидам ва ҳис мекардам, ба назарам хеле ноқис, суст, камранг метобад. Борҳо навиштаам, ки Айнӣ аввалин муаллими советии тоҷик, аввалин журналист, аввалин шоир ва нависандаи советии мо, аввалин олим муаррих, адабиётшинос ва забоншиноси Тоҷикистони советӣ буд ва ниҳоят, аввалин Президенти Академияи Ҷаҳонии Ҷумҳурии Тоҷикистон буд. Вай ба маънои том устод, омӯзгор буд, дӯсти ғамхори ҳамаи мо буд. Эътироф мекунам. Дар асарҳои устод на ҳама чиз ба ман хушоянд аст, аммо ин одам, меҳнати вай, ҳулуқи афкори вай, ҳаёт ва маишати вай ва муҳимтар аз ҳама - зиндагӣшиносии вай, донишмандӣ ва хирадмандии вай, забони

тоҷикидонии вай, аз забон чизҳои аъло, зебо, пурмаъноро чида гирифта тавонистани вай барои ман ҳамеша пурқиммат буд ва ҳафт” [7, с.3].

Бешак, адабиёти муосири тоҷик, хусусан наср, аз мактаби Айни нашъа гирифт ва ҳар як нависандаи шӯравии тоҷик, сарфи назар аз жанр, услуб ва хусусиятҳои дигараш, аз Айни бисёр чизҳои даркорӣ ва муфид омӯхтааст. “Чинор дар замин решаҳои азим ва амиқ дорад. Мегӯянд, ки он решаҳо дар қабри хок нами онро ба худ кашида, чамъ меоварад ва аз ҳамин сабаб, аксаран аз зери чинор чашмаҳо қорӣ мешавад. Садриддин Айни ҳамин гуна чиноре дар боғи адабиёти мо мебошад” [5, с.112-113].

Тавре ки мебинем, С. Улуғзода дар мавриди устод С. Айни ташбеҳ аз чинор гирифтааст, ки басо бамаврид ва дуруст аст. Ба қавли Х. Асозода “махз ҳамон чинор буд, ки дар адабиёти садаи бисти тоҷик чинорчаҳои дигаре нумӯ карданд, ки аз чашмаҳои зери он чинор об нӯшиданду ба камол расидаанд. Яке аз чунин чинорҳо худ С. Улуғзода буд, ки дар шинохти воқеи он мутолиоти қидди адабиётшиносӣ сурат хоҳад гирифт. С. Улуғзода дар насри муосири тоҷик баъд аз устод Айни дуввумин чехраест, ки ба падидаи шинохти воқеӣ эҳтиёҷ дорад. Шахсе, ки Фирдавсиву Сино ва Аҳмади Донишу С. Айниро шинохтааст, бояд аз ҷониби бузургони дигаре аз миллат шинохта шавад. Даврони худшиносиву мустақилият тақозо менамояд, ки “Восеъ”, “Ривояти Суғдӣ”, “Фирдавсӣ” ва дигар асарҳои драмавии С. Улуғзода аз нав мавриди тадқиқи адабиётшиносӣ қарор бигиранд. Он гоҳ С. Улуғзодаро шинохтан мумкин хоҳад шуд...” [3, с. 63].

Чӣ тавре ки дар боло суҳан рафт, С. Улуғзода бо С. Айни дар сафари Бухоро ҳамроҳ шуда, дар тамоми маврид кӯшиш кардааст, ки С. Айниро хубтар шиносад ва мақсади аслии сафарашро ба Бухоро возеҳтар ошкор созад. Баъд аз тамошои мақбараи Исмоили Сомонӣ, вақте ки нияти устодро дар бораи дидани китобхонаи Абӯалӣ ибни Сино мефаҳмад, пай мебарад, ки С. Айни мехоҳад, деҳаеро зиёрат намояд, ки он ҷо Сино зода шудааст. Ба ин дидор С. Улуғзодаву Ҷ. Икромиро низ ташвиқ менамояд. Рӯзи дигар онҳо роҳи мадраси “Модари хон”-ро пеш мегиранд, ки ҳоло китобхонаи Сино ном гирифтааст. Ин мадраса нисбат ба мадрасаҳои дигари Бухоро хурдтар буда, биноаш бо услуби кӯҳна бунёд ёфтааст. Мавзеи мадраса хушманзараву озода будааст. Мегӯянд, ки амири охири Бухоро - Олимхон онро ба номи модари худ бунёд ниҳодааст.

Чӣ тавре ки аз нақли С. Улуғзода бармеояд, устод С. Айни роҳравон ба ҳамсафаронаш фаҳмондани шудааст, ки дар кучо будани деҳаи Синоро ёфтан лозим аст. Дар кучо қарор доштани он деҳа барои устод маълум набудааст, тахмин мекардааст, ки он деҳа бояд Лағлақа ном дошта бошад.

Тибқи иттилои Х. Асозода “С. Айни хеле барвақт ба Синошиносӣ машғул гардидаст ва соли 1939 рисолае ҳам, бо номи “Шайхурраис Абӯалӣ Сино” навишта буд. Он ҷо устод доир ба Сино чунин маълумот додааст: “Падари Абӯалӣ Абдуллоҳ бини Сино ном яке аз фозилони Балх буда, дар замони ҳукумати Нӯҳ бини Мансури Сомонӣ (976-998) аз Балх ба Бухоро, ки пойтахти Сомониён буд, омад. Нӯҳ ўро ба қарияи Ҳурметан, ки имрӯзҳо Рометан ном дорад, маъмурияти мулкӣ дод. Абдуллоҳ дар Афшана ном деҳа барои худ хонаю ҷо сохта ва аз он деҳа ба Ситорабону ном... духтар хонадор шуд” [3, с.65].

Ба қавли устод С. Айни “Абӯалӣ дар Ҳурметан (Рометан), дар деҳаи Афшана, дар соли 980 аз ҳамон духтар (Ситорабону-Н.М.) зоида шуд” [1, с.57].

Баъдҳо, ки С. Айни ба таърихномаҳо ошно мешавад, дар мавриди зодгоҳи Абӯалӣ будани Афшана шубҳа меорад ва умед доштааст, ки боре фурсат шаваду ба Бухоро рахти сафар бандад, ҳатман аз пайи ҷустуҷӯи он деҳа мешавад.

Дар таърихи адабиёти тоҷик миёни адибони давраи нав устод Айни ба сифати чехраи фарҳангие, ки дар тамоми жанрҳои адабӣ асар эҷод кардааст, шинохта шудааст. Бесабаб нест, ки шинохти шахсияти Садриддин Айни ҳанӯз аз замони дар қайди ҳаёт буданаш оғоз гардида, баъд аз фавти устод низ аз ҷониби адибони ватанию хориҷӣ дар навъҳои гуногуни

адабӣ идома дода шудааст. Шояд ин падида ба он далел бошад, ки тарҷумаи ҳол ва роҳи тайкардаи устод Айнӣ ба таъриху тамаддуни асили миллатамон решапайвандии амиқ дошта, зиндагиномааш ба сарнавишти халқи тоҷик мувофиқ омадааст. Бе муболиға, ҳангоме ки ба рӯзгору осор ва саҳифаи зиндагии Садриддин Айнӣ аз наздик шинос мешавем, шӯҳиди он мегардем, ки дар он сарнавишти зиёиёни тоҷик дар як давраи муайяни таърихӣ акс ёфтааст. “Ҳамаи он чиро, ки халқи ситамдидаи тоҷик диду аз сар гузаронид, Айнӣ ҳам, аввал дар айёми кӯдакӣ, баъд дар ҷавонӣ ва охир дар айёми баркамол шуданаш дид ва аз сар гузаронид. Воқеан, дар зиндагӣ на ҳама вақт тарҷумаи ҳоли як шахс ба сарнавишти халқи ӯ мувофиқ омадааст. Хушбахтона, саргузашти С. Айнӣ дар худ сарнавишти зиёиёни тоҷикро дар як давраи муайяни таърихӣ инъикос кардааст” [2, с.4].

Чуноне таъкид намудем, симои устод Айнӣ дар қиссаи “Субҳи ҷавонии мо”-и С. Улуғзода мавқеи намоёнро ишғол менамояд. Дар ин асари хеш С. Улуғзода боби алоҳидаеро ба С. Айнӣ бахшидааст. Дар ин боб С. Улуғзода хислату характерҳои устод Айниро тасвир намуда, устодро ба хонанда аз ҳар ҷиҳат ошно месозад. Ба таъкиди К. Юсуфов: “Дар тасвири С. Улуғзода С. Айнӣ яке аз аввалин типҳои нависандагони пешқадам ва забоншиноси боистеъдоди советии тоҷик намудор мегардад” [11, с.64]. Инчунин, Сотим Улуғзода муносибати устод Айниро роҷеъ ба забони адабии ҳозираи тоҷик, арҷгузорӣ ба мероси намоёндагони бузурги адабиёти ҳазорсолаи тоҷик, қадршиносӣ ба забони асарҳои ин суҳанваронро самимию воқеӣ ба тасвир овардааст. “Забони адабиёти кӯҳнаро ман (устод Айнӣ - Н.М.) аз ҳеҷ кадоми шумо камтар намедонам, аммо он забон кайҳо аз забони зиндаи халқ канда шуда мондааст. Аммо забони Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Саъдӣ барин арбобҳои бузурги адабиёти ҳазорсолаи мо гапӣ дигар аст. Забони асарҳои ин санъаткорони суҳан, сода, фаҳмо ва халқӣ мебошад» [8, с.302]. Устод Айнӣ аз ҷумлаи он адибоне буд, ки адабиёти ниёгонро хеле хуб медонист ва барои тараққӣ додану истифода намудани забони адабии тоҷик аз ин ганҷинаи бебаҳо талош намудааст.

Забони асарҳои бадеӣ бо вучуди он ки дар асоси забони адабӣ пойдор аст, мувофиқи меъёри худ метавонанд аз доираи он баромада, воҳидҳои лаҳҷавиро низ дар бар гирад. Воҳидҳои лаҳҷаю шева ва ё калимаҳои аз забонҳои дигар иқтибосшуда танҳо ба шартӣ оммафаҳм буданашон ва вазифаҳои муайяни услубиро ба ҷо оварданашон дар тасвири бадеӣ ба кор бурда мешаванд. Ҳарчанд чунин воҳидҳои луғавӣ барои тасвири табиӣ ва равшан намудани симои персонажҳои асари бадеӣ мавқеи муайяне дошта бошанд ҳам, заминаи тасвири нависанда бояд дар доираи меъёри муқаррарии забони адабӣ ифода гардад. Айнӣ дар қиссаи “Субҳи ҷавонии мо” низ тарафдори ҳамин меъёри забони тоҷикӣ буда, дигаронро низ барои риоя намудани ин меъёр тарғибу ташвиқ намудааст. “Забони китоб, мақола ё нутқ бояд сода, лекин содаи адабӣ бошад. Ман (С. Айнӣ – Н.М.) барои ин ки асарҳоям ба халқ фаҳмо бошанд, дар болои забони онҳо бисёр кор мекунам. Вақте ки ман “Одина”-ро менавиштам, дар ҳавлии мо як ҷавони кӯҳистонӣ истиқомат мекард, - ман ҳар як боби асарро навишта тамом, ки кардам, ба он ҷавон хонда мешунавондам ва тафтиш мекардам, ки забони асарам ба вай фаҳмост ё не... Лекин шумоён ҳаминро нағз донед, ки агар забони гуфтугӯи имрӯза холису бетағйир гирифта шавад, бо вай китоб навиштан мумкин нест; он забонро бо ғалбери фикр бехта, бо сухони қоида суфта, бо чилбури маънӣ сайқал дода кор фармудан лозим аст” [8, с.303].

Садриддин Айнӣ боигарии забони зиндаи халқро таъкид намудааст ва мувофиқи мушоҳидаи устод, дар забони халқ калимаву ибораҳои маҳфузанд, ки ҳангоми истифодаи бамавриди он халқияти асар мустаҳкам ва забони адабӣ бою рангин мегардад. Мулоҳизаҳои устод Айниро доир ба мавзӯи оммафаҳм гардонидани забони тоҷикӣ дар қиссаи “Субҳи ҷавонии мо” басо равшан мушоҳида кардан мумкин аст.

Профессор Х. Асозода қайд намудааст, ки: “Он чи ки устод Айнӣ чун насихат ба донишҷӯёни Дорулмуаллимини тоҷикии Тошканд, тирамоҳи соли 1928, иброз доштааст, мисле ки ҳамин рӯз, дирӯз ва фардо ба дарди мардум меҳӯранд. Акнун метавон дарк намуд,

ки аз миёни он донишчӯён С. Улуғзодаву М. Турсунзода ва насли “комсомол” арзи вучуд кард. Ҳеҷ гумон намеравад, ки кас шеърӣ М. Турсунзодаро хонда, чиҳати маънии калима ё тасвиреро фаҳмидан ба китобҳои фарҳанг муроҷиат мекарда бошад. Насри С. Улуғзода чӣ? Хеле оммафаҳм ва ширинбаён аст. М. Миршакар, Ҷ. Иқромӣ, Ф. Ниёзӣ ва боз даҳҳо адибоне, ки аз мактаби адабии устод С. Айни бархурдор гардидаанд, бо оммафаҳмиву равшании муҳтаво ва “баёни халқӣ”-ашон хонандагони худро мафтун хоҳанд кард” [3, с.33].

Маҳак ё худ асли адабиёти бадеиро тадқику таҳлили инсон ташкил медиҳад. Адабиёти бадеӣ дар тасвири худ бояд зоҳир ва ботини инсонро дар тасвир нишон диҳад. Ҳамин аст, ки адибон кӯшиш мекунанд, ки нақши аввалиндарачаро дар эҷодиёташон воситаҳои тасвир ва портрети адабӣ пайдо кунанд.

Тасвири инсон ва офаридани портрети адабӣ муҳимтарин паҳлуи ҳунари эҷодӣ ба шумор рафта, нависанда бо ҳунари волои эҷодкорӣ нишон медиҳад, ки қаҳрамон кист ва чи хислатҳоро дорост. Маҳз дар ҳамин ҷо ҳунару маҳорат ва истеъдоди баланди симоофарии адиб маълум гашта, далолат аз ҳунари баланди эҷодкориаш медиҳад.

Аслан, асари бадеӣ бунёдаш аз тасвири портрет бояд сарчашма гирад. Вақте қаҳрамони асарро адиб меофарад, тасвири он бояд ба хонанда чашм, рӯй, абрӯ, бинӣ, даҳон, дандон, лаб, гесу, риш, пайкар, рафтор, тарзи истодану оҳанги суҳан гуфтан, имову ишорат, синну сол ва тарзи пӯшидани либосро бозгӯ кунад.

Мо дар адабиёти асри XX-и тоҷик шоҳид мегардем, ки чи тавр адибон аз худ маҳорати баланди симоофарӣ нишон додаанд. Хусусан, мо метавонем, тасвири симои зоҳирии устод Айниро сӯгномаву ёдномаҳо, дар хотираву ёддоштҳои шогирдони устод ба таври аъло шоҳид шавем. Дар эҷодиёти як қатор адибон хислатҳои хоси устод Айни бо рафтору гуфтор ва ҳаракату қиёфаи зоҳириаш боиси таваҷҷуҳ гардидааст.

С. Улуғзода низ монанди дигар ҳамнаслонаш бори аввал С. Айниро дар конференсияи забоншиносӣ, ки соли 1928 дар Дорулмуаллимини тоҷикии шаҳри Тошканд ба хотири қабули алифбои нав баргузор гардида буд, аз наздик мебинанд. Нависанда дар қиссаи “Субҳи ҷавонии мо” лаҳзаӣ ба бинои Дорулмуаллимин ворид шудани устод Айниро ёдовар шуда, ба ин восита чехраи С. Айни, тарзи роҳгардӣ, суҳбат ороستانу муносибати хоксоронаву самимонаи устодро воқеъбинона тасвир кардааст. “Ниҳоят, Айни ҳамроҳи якчанд вакилон, дар ҳолате ки бо як нафари онҳо гарму ҷӯшон гуфтугӯ мекард, ба бино дохил шуд. Вай одами миёнақадӣ босалобате буда, риши сиёҳи кӯтоҳи мошу биринҷ дошт ва ба сараш тоқии ҷустӣ, ба танаш палтои сабуки сиёҳ пӯшида буд. Мо ўро аз рӯи сурати дар “Намунаи адабиёти тоҷик” дарҷшудааш зуд шинохта, дар баробари намудор шудани ў қарсақ задем. Конференсия сар шуд. Айни дар президиум нишаста буд, мо аз вай чашм намекандем. Дар қиёфаи ў, дар муомилаи ў бо дигарон ҳеҷ гуна осори такаббурӣ “бузургворона” мушоҳида карда намешуд ва ҳол он ки мо, хонандагони китобҳои Айни, ўро одами боқарруфар ва сипоҳ тасаввур менамудем. Чашмони зираки вай ба ҳама кас ва ҳама чиз диққаткорона нигоҳ мекарданд” [8, с.300]. Маҳорати С. Улуғзода дар он зоҳир гардидааст, ки чехраи зоҳирии С. Айниро вобаста ба ҳолати рӯҳӣ ва ақидаю афкори иҷтимоии ў тасвир намудааст.

Симои адабии устод Айни дар қиссаи “Субҳи ҷавонии мо”, ки дар асоси хотироту ёддоштҳои С. Улуғзода марбут ба қиёфа, сару либос, хислату характер ва дунёи ботинии С. Айни офарида шудааст, саҳифаи наво дар боби мукамал сохтани сарнавишти нависанда ба ҳисоб меравад. Ҳангоме ки С. Айни дар шаҳри Самарқанд истиқомат ва эҷод мекард, ҷавонони болаёқату истеъдоднокеро, дар шахси Р. Ҳошим, А. Деҳотӣ, Ф. Ниёзӣ, М. Турсунзода, М. Миршакар, Б. Раҳимзода, Р. Ҳодизода, Ғ. Абдулло, Т. Зеҳнӣ, Ҷ. Иқромӣ, П. Толис ва С. Улуғзода ба ҷодаи назму наср ва адабиётшиносӣ ҷалб намуд. Ҳар кадоме аз ин ҷавонон бевосита таҳти назорати падаронаи устод Айни нашъунамо карда, эшон ба воситае бо устод ҳамкориҳои эҷодӣ анҷом доданд ва оид ба шахсияти нотақрор будани С. Айни, рафтору гуфтор, хислатҳои ҳамидаи инсонии ў, принципнокӣ, дақиқкорӣ, фурутанӣ ва дигар хислатҳои наҷибашро ба қалам додаанд. “Дар солҳои баъд, - қайд намудааст Сотим

Улуғзода, - ман ба мулоқоти бисёре бо Айни мушарраф шуда, ўро аз наздик шинохтам. Вай одамонеро, ки дар зиндагонӣ ягон кори ғоиданок аз дасташон ояд, дӯст медошт. Донишҳои ӯ, пурқурӣ ва меҳнатдӯстии ғавқулодаи ӯ, ҳоғизаи тавонои ӯ дар ҳақиқат ҳайратангез буданд. Айни якумин муаллим, якумин журналист, якумин шоир ва насрнавис, якумин таърихшинос ва олими советии тоҷик буда, дар охири солҳои умраш якумин президенти Академияи навбунёди ғанҳои республика гардид. Аввалин китобхона, ки ман ба забони модарии худам хондам, китобҳои Айни буданд. Қаҳрамонони асарҳои ӯ – Одина, Ёдгор, Гулнор дӯстони бачагӣ ва рағиқони ҷавонии мо буданд. Ин нависандаи бузург ҳам бо китобхонаш ва ҳам бо шахсияти аҷоибаш ба зиндагонии насли мо дохил гардид” [8, с. 305].

Ҳамин тариқ, С. Улуғзода дар қиссаи “Субҳи ҷавонии мо” ҷаҳонбинӣ ва муносибати С. Айниро роҷеъ ба забони адабӣ, таърих ва робитаи ҳамешагии ўро ба халқ нишон дода, симои устодро дар қисса чун яке аз аввалин типии нависандагонии пешқадам ва забоншиносони тоҷик ба тасвир овардааст. С. Улуғзода хизматҳои бузургии устод С. Айниро дар хусуси инкишофи забони адабӣ, гирд овардани мероси гаранбаҳои адабиёти классикии тоҷик, таҳрири асарҳои бадеӣ, аз тарафи С. Айни дастгирӣ ёфтани истеъдодҳои ҷавон, ғамхорӣ нисбати навқаламон ба тағсил нишон додааст, ки барои воқеӣ ва барҷаста баромадани симои адабии С. Айни ёрӣ расонидаанд.

**Муқарриз: Шамсов Н.С. – н.и.ғ., дотсенти ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода
Адабиёт**

1. Айни С. Куллийт, ҷ.11, к. I, - 432 с.
2. Аслонова Н. Симои Садриддин Айни дар насри муосири тоҷик. – Душанбе: Деваштич, 2006.-135 с.
3. Асозода Х. Устод Айни дар шинохти С. Улуғзода. – Душанбе: Деваштич, 2001. – 80 с.
4. Саъдуллоев А. Достоне аз ҳаммасаи миллат. // Ҷавонони Тоҷикистон, 28.03.2003, №13 (8766).
5. Улуғзода С. аз дафтари ёддоштҳои ман. // Барои адабиёти сотсиалистӣ. – 1935, №11-12.
6. Улуғзода С. Мунтахабот, ҷ. 3, - 423 с.
7. Улуғзода С. Садриддин Айни. // Тоҷикистони сурх. – 1947, №16 (5435), 22 январ.
8. Улуғзода С. Субҳи ҷавонии мо. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 447 с.
9. Шарифҷон маҳдуми Садри Зиё (бо кӯшиши Муҳаммадҷон Шақурии Бухорой). Тазқори ашъор. – Теҳрон: Суруш, 1380 ҳ. – 152 с.
10. Эмомалӣ Раҳмон. Ҷеҳраҳои мондагор. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 364 с.
11. Юсуфов К. Сотим Улуғзода ва повести тарҷумаиҳолӣ ӯ “Субҳи ҷавонии мо”. – Душанбе, 1968. – 125 с.

СИМОИ УСТОД АЙНИ ДАР ТАЪЛИФОТИ СОТИМ УЛУҒЗОДА

Дар бораи рӯзгор, ғаъолияти эҷодӣ ва махсусиятҳои осори аввалин Президенти Академияи илмҳои Тоҷикистон, Қаҳрамони Тоҷикистон устод Садриддин Айни олимону муҳаққиқони зиёд таҳқиқотҳо анҷом дода, ҷанбаҳои муҳталифи онро равшан намуданд. Дар баробари ин ҳама асарҳои таълифшудаи аз нигоҳи жанрӣ ва сабқ гуногун боз пухлӯҳои норавшани рӯзгор ва осори С. Айни то ҳол таҳқиқу баррасиро талаб мекунад. аз ҷумла, симои С. Айни аз нигоҳи дигар нависандагон ва шинохти онҳо аз С. Айни яке аз мавзӯҳои ҷолиби диққат барои таҳқиқ ва паҷуҳиш ба ҳисоб меравад. Мақолаи мазкур маҳз ба ҳамин масъала бахшида шудааст. Дар он симои устод Айни дар таълифоти Сотиб Улуғзода таҳқиқу баррасӣ гардидааст.

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки шиносоии Сотим Улуғзода бо Садриддин Айни дар Дорулмуаллимини тоҷикии шаҳри Тошқанд, аз тариқи китоби “Намунаи адабиёти тоҷик” бо роҳнаомиву ҳидоятҳои устод Лоҳутӣ иттифок афтадааст. С. Улуғзода худро яке аз шогирдону давомдиҳандагонии мактаби эҷодии устод С. Айни дар насри таърихӣ маҳсуб дониста, дар пайравӣ бо устод асарҳо офаридааст.

Дар мақолаи мазкур кӯшиш шудааст, ки бо истифода аз эҷодиёти Сотим Улуғзода симои устод Айни ба хонанда бештар ошно гардонида шавад. Махсусан, дида мешавад, ки С. Улуғзода дар қиссаи “Субҳи ҷавонии мо” ҷаҳонбинӣ ва муносибати С. Айниро роҷеъ ба забони адабӣ, таърих ва робитаи ҳамешагии ўро ба халқ нишон дода, симои устодро дар қисса чун яке аз аввалин типии нависандагонии пешқадам ва забоншиносони тоҷик ба тасвир додааст.

Калидвожаҳо: симои Садриддин Айни, осори Сотим Улуғзода, насри таърихӣ, адабиёт, ҷеҳраҳои адабӣ, эҷодиёт.

ОБРАЗ УСТОДА АЙНИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ СОТИМА УЛУГЗОДА

Многие учёные и исследователи изучили жизнь, творческую деятельность и специфику деятельности первого президента Академии наук Таджикистана, Героя Таджикистана Устода Садриддина Айни, прояснили различные её аспекты. Помимо всех произведений, написанных в разных жанрах и стилях, есть еще малоизвестные стороны жизни и творчества С. Айни, которые все еще требуют исследования. В частности, образ С. Айни с точки зрения других писателей и признание ими С. Айни является одной из интереснейших тем для исследования. Данная статья посвящена этому вопросу. В ней исследуется и обсуждается образ Устода Айни в творчестве Сотима Улугзода.

Исследования показывают, что знакомство Сотима Улугзода с Садриддином Айни состоялось на таджикском Дорулмуаллиме города Ташкент по рекомендации устода Лохути посредством книги "Образцы таджикской литературы". С. Улугзода считал себя одним из учеников и продолжателей творческой школы Устода Айни в исторической прозе и создавал произведения вслед за мастером.

В данной статье предпринята попытка ознакомить читателя с образом Устода Айни на основе произведений Сотима Улугзода. В частности, видно, что в рассказе «Утро нашей юности» С. Улугзода показал мировоззрение и отношение С. Айни к литературному языку, истории и его вечную связь с народом, а образ мастера в рассказе изобразил как один из первых типов ведущих таджикских писателей и лингвистов.

Ключевые слова: образ Садриддина Айни, произведения Сотима Улугзода, историческая проза, литература, литературные деятели, творчество.

USTOD AYNI'S IMAGE THE IN THE WORKS SOTIM ULUGHZODA

Many scientists and researchers studied life, creative activity and specifics of activity of the first president of Academy of Sciences of Tajikistan, the Hero of Tajikistan Ustod (Master) Sadriddin Ayni, cleared its various aspects. Besides all works written in different genres and styles there are still little-known aspects of life and S. Ayni's creativity which still demand a research. In particular, S. Ayni's image from the point of view of other writers and recognition of S. Ayni by them is one of the most interesting subjects for a research. This article is devoted to this question. In it Ustod Ayni's image in Sotim Ulughzoda's creativity is investigated and discussed.

Researches show that Sotim Ulughzoda's acquaintance to Sadriddin Ayni took place on the Tajik Dorulmuallimin (Teachers' House) of Tashkent city according to the recommendation of an Abulqasim Lohuti by means of the book "Samples of the Tajik Literature". S. Ulughzoda considered himself one of pupils and successors of creative school Ustod Ayni in historical prose and created works after the master.

In this article an attempt to acquaint the reader with an image of Ustod Ayni on the basis of works Sotim Ulughzoda is made. In particular, it is visible that in the story "Morning of Our Youth" (Subhi Jawonii Mo) by S. Ulughzoda showed outlook and S. Ayni's attitude to the literary language, history and its eternal communication with the people, and the image of a maser in the story represented as one of the first types of the leading Tajik writers and linguists.

Keywords: Sadriddin Ayni's image, works Sotima Ulughzoda, historical prose, literature, literary figures, creativity.

Маълумот дар бораи муаллиф: Нодирова Мавзуна Акбаршоевна - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзади илмҳои филологӣ, мудири бахши кор бо лоиҳаҳои инноватсионӣ. **Суроға:** 734019, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиева 17/6. Тел.: (+992) 918 10 50 70. E-mail: mavzuna.nodirova@mail.ru

Сведения об авторе: Нодирова Мавзуна Акбаршоевна - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, кандидат филологических наук, руководитель отдела по работе с инновационными проектам. Адрес: 734019, Таджикистан, Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. Тел.: (+992) 918 10 50 70. E-mail: mavzuna.nodirova@mail.ru

Information about author: Nodirova Mavzuna Akbarshoevna - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Philology, Head of the Department for work with innovation Projects. Address: 734019, Tajikistan, Dushanbe, 17/6, Muhammadiev street. **Phone:** (+992) 918 10 50 70. **E-mail:** mavzuna.nodirova@mail.ru

АҲАМИЯТИ ОМУЗИШИ ЗИНДАГИНОМАИ АДИБ

Ҳошимова Х. А.

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Насри муосири тоҷик дар замони истиқлол аз лиҳози фаро гирифтани масъалаҳои муҳими сиёсӣ ва ҷамъиятӣ ба хусусиятҳои ба худ хос рушди инкишоф ёфт. Бешубҳа, суннатҳои адабиёти гузашта, таҷрибаи адабиёти давраи шуравияи адабиёти ҳамзабонон ва адабиёти ҷаҳонӣ дар эҷодиёти адибони тоҷик тозақориҳоро ба миён овард. Бинобар ин, таҳлилу тадқиқи осори нависандагони ҷудогона имкон медиҳад, ки на танҳо раванди инкишофи насри тоҷик, балки тозақориҳо ва тамоюлҳои адабӣ дар адабиёти муосири навини тоҷик низ муайян гардад.

Адабиёт ва таърихи он ба ҳолати руҳиву ҷамъиятии замон робитаи ногусастанӣ дорад, аз ин рӯ, диди нави илмӣ адабӣ бо тақозои замон тағйир меёбад. Аҳли қалам дар ин маврид бояд моҳияти масоилро дарк карда, баёнгари падидаҳои муҳими зиндагонӣ бошанд, зеро вазъи ахлоқӣ ҷомеа ва таъсири муҳит ба маънавияти фард ниҳоят хеле бузург аст. Нависандагон дар ин сурат дар баробари дигаргуниҳои кулӣ бояд асаре эҷод намоянд, ки беҳтарин хусусиятҳои маънавияи ахлоқиро ба тасвир гирифта бошад ва ҳамчун намунаи ибрат хидмат намояд. Аз як тараф, омӯзиши зиндагиномаи нависанда имкон медиҳад, ки на танҳо алоқаи адабиёт ва ғайриадабии эҷодии адиб, яъне сарманшаи ташаккули андешаҳои сиёсӣ ва маънавияи ахлоқии нависанда муайян шавад, балки диди ҷамъиятиву бадеии нависанда воқеӣ арзёбӣ гардад. Аз тарафи дигар, омӯзиши ҳаёту эҷодиёти адиб барои арзёбии раванди ташаккули наср дар мусоидат хоҳад кард. Алалхусус, мӯхтани зиндагиномаи нависандагон барои амиқ таҳқиқу таҳлил намудани асарҳои онҳо ҳамчун маводи арзишманд хидмат мекунад, зеро дар тарзи рафтору гуфтор, муҳити зисту овони бачагӣ, замони зисти онҳо дар офаридаҳояшон низ бозтоб меёбад.

Дар китоби К. Шукруллоҳӣ «Нависандае, ки ба касе монанд нест» (2016) дар муқаддима зиндагиномаи Сорбон оварда шудааст, ки дар мақолаи мазкур дар мавриди зарурат ба он таъкид карда мешавад. Дар алоқамандӣ бо ин китоб ва аз маълумоти баъзе дигар сарчашмаҳо маълум мешавад, ки Сорбон (Облоқул Ҳамроев) 27-уми январи соли 1940 дар рустои Амондараи ноҳияи Панҷакент, вилояти Суғд ба дунё омадааст.

Дар суҳбат бо хабарнигорон Зоҳири Сайфулло ва Дилои Бандаишо зерини унвони «Андак худдорӣ мекунам....» Сорбон дар бораи кӯдакиаш ёдовар шуда, хабар медиҳад, ки овони кӯдакиаш ба замони Ҷанги Бузурги Ватанӣ рост омадааст, дар он замон якунимсола будааст. Дар ақибгоҳ дар ин давра тамоми мардуми деҳа дар колхоз кор мекарданд ва Сорбон низ дар баробари зиндагӣ ва муҳити он давра ба воя расида, ба қавли худашон «баъди харобаҳои зиёд» дунёи нав сохта, дар баробари он бузург шудааст [1, 465]. Дар насри Сорбон воқеаҳои замони ҷанг ва ҳаёти мардуми деҳа аз рӯйи шунидаҳо ва дар ҳикояву қиссаҳои зиёд ба назар мерасад. Ба хотир меорем ҳикояҳои «Бодпарак», «Хӯшаи қисмат», «Ҷиян», қиссаҳои «Ҷӯғӣ», «Санги сипар», «Шинел», «Сабо», «Дашти морон», ки дар онҳо осори ҷанг ва азобу машаққат кашидани мардум дар лаҳзаҳои гуногун ба тасвир оварда шудааст.

Мақтаби аввалини Сорбон падар – Ҳамроҳи Содир ва модари ӯ Биёдгор будааст. Нависанда дар китоби якуми романи «Зарафшон» ва баъдан дар мусоҳибааш бо Фотеҳ Абдулло дар хусуси падари худ чунин ёдовар мешавад: «Падарам доно ва носеҳ буд. Бисёр афсона медонист ва зиёд китоб мехонд... Хубтарин хислати инсонӣ дар сиршти инсон буд ва маро намунаи рисолаи зиндагӣ» [13, с. 6]. Ҳамчунин, дар ин мусоҳиба нависанда мегӯяд, ки дар чеҳраҳои Бурҳон ва зани вай (дар романи «Зарафшон») маҳз сурату сирати падару модари хеш – Ҳамроҳи Қодир ва Биёдгорро тасвир намудааст.

Дар роман нависанда ҳамчун ноқил бо номи Ормон амал мекунад, мавқеи муаллиф дар ин сурат зимни нақли воқеаҳои таърихӣ аз қабилҳои муносибатҳои Россияи подшоҳӣ бо

Осиёи Марказӣ (Туркистон ва Бухоро), носозҳои байни бекҳои Ҳисору Абдукарим-додхоҳ ва Балҷувон бек Сараҳон, шикасти амир Музаффархон аз тарафи Ҳукумати подшоҳии Русия, ба қонҳои кӯҳистон (Заврон) соҳибӣ қардани Анна Политовская, Марина Новлянская ва баъдан Боуэр, Александрин, воқеаҳои инқилобии Русия, бедорӣи шуури Ниёз-қонҷӣ ва амсоли онро воқеъгарона ба тасвир гирифтааст. Мақону замони воқеаҳо аз водии Зарафшон деҳаҳои Некон, Ғузур, дараи Киштӯд то Самарқанду роҳи Бойсун, Қошғари Чин ва ғайра баён шудааст, ки қаҳрамони марказии роман – Ниёз-қонҷӣ зодаи Қошғари Чин дар деҳаи Некон, зодгоҳи бобояш умр ба сар мебарад.

Академик Акбари Турсон дар бораи эҷодиёти Сорбон изҳори назар қарда мегӯяд, ки «Эҷодиёти Сорбон тақлидӣ ва таассубӣ нест ва вай дар забон дорои сабки хос аст, ки омезиши вожаҳои маҳаллӣ бо ибораҳои классикиро васеъ истифода мекунад. Дар услуби навишт бошад, Сорбон сабки воқеънигории таърихӣ ва фалсафаи зиндагии мардумро хуб бо ҳам омезиш медиҳад ва чунин тарзи навишт дар романи «Зарафшон» ба хубӣ мушоҳида мешавад» [7, с. 11].

Дар муқаддимаи ҷилди якуми «Куллийт»-и Сорбон «дӯсти ҷамлақӣ»-и нависанда адабиётшинос А. Сатторзода чунин ёдовар мешавад: «Ман, ки ифтихори ошноии наздик бо волидайнӣ бузургвори муаллифро доштам ва хушбахтона борҳо аз суҳбатҳояш баҳра бурдаам ва ба Амондара сафарҳо зиёд қардаам, вақте ки он саҳифаҳоро меҳонам, пеши назарам он чехраҳои азизу он манзараҳои шинос бо тамоми зебоӣ ва барҷастагӣ зинда намудор мешаванд» [5, с. 7].

Аввалин афсонаҳоро Сорбон аз падар ва ҳамшиқори ӯ Рустамхон шунидааст, ки дар рисолати нависандагии ӯ ҳамчунин бетаъсир намондааст. Барои нависанда ҳикояҳо, қиссаву ривоятҳои падар ва симои модари меҳрубонаш минбаъд зимни эҷоди асарҳо ҳамчун сарчашмаи илмҳому роҳнамои зиндагонӣ хидмат мекунад. Таҳсили ибтидоӣ ва дар ҳамсоғӣ зистани муаллим Салоҳов Норқул, ки бештари китобҳои бадеиро ӯ он замон аз онҳо гирифта меҳонд, ҳамчунин таълими устодони Самарқанду Панҷакент барои Сорбон мактаби аввалин ва қадамҳои аввалини вурӯд ба майдони адабиёт ғардидааст.

Таҳсилро Сорбон дар омӯзишгоҳи омӯзгорӣи шаҳри Панҷакент ва Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон идома медиҳад, ки баъдан дар бораи муаллимони омӯзишгоҳ чунин ёдовар шудааст: «Дар омӯзишгоҳи омӯзгорӣи шаҳри Панҷакент муаллимони донишманд ва рӯзгордидаву пурдон Абдучаббор Шарифзода, Одинаи Ҷаббор, Қутбиддин Раззоқов, Низомиддин Сирочиддинов, Баҳром Рафиев, Шпалова ва чанде дигар (ёдашон ба хайр) буданд, ки аз омӯзгори донишгоҳҳо қамӣ надоштанд ва мо, асосан, саводу донишро аз ҳаминҳо бардошта будем...» [13, с. 7]. Дар донишгоҳ зерӣ таъсири таълими устодон Шарифҷон Ҳусейнзода ва Соҳиб Табаров шавқу рағбати Сорбон ба адабиёт зиёд мешавад. Ҳамчунин, ғамхориҳо ва дастгириҳои амаки забоншиноси ӯ Абдулғанӣ Эшонҷонов, ки дар хонааш муддате зиндагонӣ мекард, дари ганҷу муҳаббатро ба китобхонӣ барояш афзуда, зерӣ таъсири осори устод С. Айни ба навиштан шавқу ҳавас пайдо мекунад.

Дар суҳбат бо писари Сорбон – Ҷовидон, Лоик насиҳатомез дар бораи дӯсти «ҷамлақӣ» – Сорбон чунин гуфтааст: «Ман бо устод Сорбон ҳамдарсем, ҳамдавраем, ҳаммаслакем, ҳамҷодаем. Ба қавли кӯҳистониҳо ҷӯраҳои ҷамлақӣ ҳастем. Соли 54 дар омӯзишгоҳи омӯзгорӣ ҳамроҳ хондем ва баъд дар радио ҳамкор будем. Инҳо ҳама як тараф, аммо Сорбон ба ҳайси як нависандаи саркаш ва пурғурур дигар ҳел гӯям, ман агар дар шеър як мартабае ёфта бошам, устод Сорбон дар наср ... ҷояш мусаллам аст.... Сорбон нависандаи воқеан боасолат аст, асил аст. Ҳар чӣ медонад, ҳар чӣ мушоҳида қардааст, ҳар чӣ ба назари вай мерасад, барои насри бузург истифода мебарад» [9, с. 497]. Дар ин суҳанони Лоик чехра ва шахсияти Сорбон самимӣ ва воқеӣ ҷилвагар шудааст, зеро дар насри нависанда аз замони шуравӣ то ба имрӯз ҳодисаю воқеияҳое нест, ки дар шакли асари бадеӣ вуқӯъгарона тасвир нашуда бошад.

Ҳамин тавр, пас аз хатми донишгоҳ Сорбон муддате дар кафедраи забони тоҷикӣ, баъдан дар радиои Тоҷикистон ба ҳайси муҳаррири шуъбаи адабӣ-драмавӣ кор мекунад. Ҳамчунин дар вазифаи муҳаррири калони нашриёти «Ирфон» ва муҳбири рӯзномаи «Маданияти Тоҷикистон», муҳаррири нашриёти «Маориф» фаъолият намудааст. Аз он баъд то ин замон бо кори эҷодӣ машғул мебошад.

Аз рӯйи маълумоти К. Шукруллоҳӣ Сорбон дар романи «Зарафшон» ва як мусоҳибааш аз хонаводаи муҳтарам будани волидонашро таъкид мекунад. Хабар медиҳад, ки падараш китобхон будааст. Аз тасвирҳои нависанда бармеояд, ки падараш тавачҷуҳи зиёде ба масоили рушанфикрӣ ва дарки ҳунари доштааст. Метавон гуфт, ки Сорбон дар муҳити хонаводагӣ ба камол расидааст, ки муҳимтарин ҷиҳатҳои оилавӣ, муносибати баланди ахлоқи волидайн, ҳурмату эҳтиром нисбат ба якдигар хос будааст. Дар чунин муҳит ба камол расидани Сорбони яккаписар – модари меҳрубон ва падари пурқудрат дар оянда шахсияти ӯро ҳамчун нависанда ташаккули таҷмил медиҳад.

Дар бештари навиштаҳои Сорбон деҳаи зебоманзари Амондара ба назар мерасад, ки дар бораи табиати нотақрори кӯҳистон, муҳити зист, сарнавишт ва шебу фарозиҳои зиндагонии деҳотиён маълумоти равшану мукаммале дода шудааст. Дар ин бора дар қисмати муқаддимаи ҷилди аввали «Кулӣёт»-и Сорбон А. Сатторзода чунин изҳори назар мекунад: «Ӯ ҳар пастиву баландӣ, ҳар кӯҳу пушта, ҳар шебу фарози он, ҳар печу хам, ҳар шаҳу ҷар, ҳар ҷанг, ҷӯю ҷӯйча ва ҳар сою сойчаи он, ҳар гулу буттаи он, ҳар ниҳолу дарахти онро медонад. Вай медонад, ки онҳо дар фаслҳои гуногуни сол, ҳатто дар рӯзҳои моҳҳои муайян ҷӣ рангу бӯйе ба худ мегиранд» [5, с. 4].

Сорбон зодгоҳашро хеле дӯст медорад, онро дар асарҳои ҳолатҳои гуногун ба тасвир оварда, манзараҳои хотирмонро офаридааст. Масалан, қиссаи «Буд, набуд...» (1974) манзараи зебои деҳаро чунин оварда шудааст: «Ҳикоят мекунанд, ки дар давраҳои пеш байни қabilaҳо хунрезии зиёде мешудааст, пузӯрон камзӯронро амон надода, поймол карда, мегузаштанд, ҳатто деҳаҳоро ба хок яксон карда мерафтанд. Вале ҳар боре, ки ба деҳаи хурд, ки дар даҳони дара мисли забон метобад, расиданд, нарма мешуданд, хайма зада дам мегирифтанд ва аз аспӣ ҷаҳлу ғазаб фаромада, амон-амон мекарданд. Мардум ин деҳаро дараи Амонӣ ном ниҳодаанд. Сипас, кадом забондон, шояд барои мизони сухан бошад, онро сайқал дода, «Амондара» гуфтааст» [8, 203]. Нависанда дар қисса аз шунида ва дидаҳои аз гузаштаи дури зодгоҳаш ва таърихи номгузори он аз мардуми аҳли деҳа ёдовар шуда, дар баробари он манзараи зебо ва табиати нотақрори онро бо ҷузъиёти хурдтарин чунин тасвир намудааст: «Ин деҳа хурд, вале чунон зебост, ки аз тарафи рӯди Зарафшон нигаред, гумон мекунед, ки гулфурӯше чанд даста гулро даруни сабад гузошта нигарони харидор аст. Сафедорҳои баланд ва чормағзҳои парешоншохи азим наздик ба гулдастаҳо монанд шудан намеҳоянд, балки ҳашамат ва сарбаландии худро нигоҳ доштан меҳоянд.... » [8, с. 203].

Дар суҳбат бо рӯзноманигор Одил Нозир зери унвони «Ман зиёӣ нестам!» Сорбон дар бораи таҳаллусаш чунин мегӯяд: «Ман таҳаллус нагирифтам, номамо иваз кардам. Номи ман Облоқул. Омили дигар ин аст, ки дар он рӯзгор Облоқул ном шахс мезист, инсоне буд ҳамашро боло мегирифтӣ паст буд. Аз ин хусус ман аз баҳри номи хонаводагӣ баромадам. Ибтидо ҳикояҳои хурди лирикӣ, ки замони донишҷӯиам чоп шуда буданд, Облоқул Ҳамроҳзода ном доштам, баъд Сорбон пури Ҳамроҳ ном шудам» [7, с. 351].

Дар бораи зиндагиномаи Сорбон маълумоти зиёд оварда шудааст, вале дар гуфтугӯи маҷаллаи «Кайҳони фарҳангӣ» ҳуди нависанда дар хусуси зиндагӣ, пешина, фаъолиятҳо ва осори адабии худ чунин маълумот медиҳад: «Деҳқонзода ҳастан аз вилояти Суғд. Ба соли 1940 мутаваллид шудам. Таҳсилоти муқаддимотиро то сатҳи омӯзгорӣ дар шаҳр ба поён бурдам ва пас аз он Дар Дорулфунун ё донишгоҳи Тоҷикистон ба таҳсил пардохтам. Аз кӯдакӣ ва аз ҷангоме ки ба мактабҳои мерафтам, ҳавасе барои насрибӣ ва ё дostonнависӣ дар ман падидаи омад ва аз ҳамаи ғаҳ саъй кардам бинависам. Ибтидо навиштаҳо ва дostonҳои дар рӯзномаҳо ва нашрияҳо чоп мешуд ва пас аз нахустин маҷмуаи

достонҳоям ба сурати китобча интишор ёфт. Дар ин китоб ҷои ҳарфҳои ногуфтаи бисёре боқӣ монда буд, ҳарфҳое, ки ҳанӯз дар дил дорам ва ҳаёти кӯдакии ман дар онҳо мутаҷҷалӣ аст; ҳаёти солҳои пас аз ҷанги дуҷоми ҷаҳонӣ, ё ҷунонки мегӯянд Ҷанги Бузурги Ватанӣ.

Пас аз Ҷанги Бузурги Ватанӣ зиндагии мардуми ноҳияи мо ва бинобар гуфтаҳо «води Зарафшон» бениҳоят пурмашаққат буд. Дар он гоҳ маҷмуаи достонҳои Садриддин Айниро мутолиа мекардам, рӯйдодҳои он ҷунон воқеа менамуд, ки гумон мекардам бархе қиссаҳои он, қиссаҳои ман аст ва шарҳи рӯйдодҳое ҳаст, ки аз сар гузаронидаам. Ин ҷараёнҳо боис шуд, ки ба қиссанависӣ рӯй оварам ва ҳамон воқеаҳои саҳт ва даҳшатбори солҳои ҷанг ва пас аз онро дар қиссаҳое чун «Занги аввал», «Санги сипар» ва «Ҷӯғӣ» ба тасвир дароварам.

«Ҷӯғӣ» таваҷҷуҳи хонандагони бисёреро ҷалб кард. Ба гунаҳое, ки ба забонҳои гуногун тарҷума шуд ва дар нашрияҳои мухталиф ба ҷоп расид» [7, с. 354-355].

Ҳамин тавр, Сорбон баъди хатми Омӯзишгоҳи омӯзгории Панҷакент соли 1958 аз Вазорати маориф барои хондан роҳхат гирифта, ба Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон дохил мешавад ва онро соли 1963 хатм мекунад дар кафедраи забони тоҷикӣ мемонад. Баъдан дар вазифаҳои гуногун: муҳаррири барномаҳои адабии радиои Тоҷикистон, муҳаррири калони нашриёти «Ирфон», муҳбири калони рӯзномаи «Маданияти Тоҷикистон» фаъолият намудааст. Ҳамчунин, чиндин сол дар нашриёти «Маориф» ва Иттифоқи нависандагони ҷумҳурий қор кардааст.

Дар бораи худ Сорбон изҳор медорад, ки «он замон ҳам (давраи шуравӣ дар назар аст) ба касе хушонад намезадам, ин замон ҳам пеши касе дасти ниёз намебарам, оворау банди қори хеш ҳастам» [9, с. 293].

Соли 1969 дар маҷмуаи «Ғап дар дил» нахустин ҳикояҳои нависанда ҷоп мешавад. Баъдан, ҳикояҳои ӯ дар китоби «Занги аввал» (1970), маҷмуаҳои «Қабӯтари сафед» (1981), «Аз барфрезӣ то барфхезӣ» (1986), «Марғреза» (2008) ва китоби дуҷоми романи «Зарафшон» (1996) ба таъъ расидаанд. Нахустин повести Сорбон «Занги аввал» дар соли 1970 навишта шудааст. Повестҳои дигари Сорбон, ки дар давоми 11 сол таълиф шудаанд, аз қабилҳои «Санги сипар» (1972), «Ҷӯғӣ» (1973), «Буд, набуд» (1975), «Шинел» (1978), «Сабо» (1980), «Қумрӣ» (1986), «Дашти морон» (1987), «Ҷарҳи эҳтиётӣ» (1987), қиссаҳои хурди «Пиндор» (1995), «Марди танҳо» (2003) мебошанд. Нахустин романи адиб «Актёр» дар соли 1981 таълиф шудааст. Ва романҳои дигари нависанда «Зарафшон» (китоби якум 1988 ва китоби дуюм 1997), «Писари Худо» (китоби якум соли 2000-ум ва китоби дуюм соли 2006), «Қадевар» (2006), «Туғрал» (2007) ва «Росу» (2009) ва ғ.ба таъъ расиданд.

Айни замон 11 ҷилди Қуллиёти осори Сорбон (2009) нашр шудааст, ки тамоми фаъолияти эҷодии нависандаро фаро мегиранд.

Сорбон нависандаи пурмахсул буда, дар симои қаҳрамонони асарҳояш, дар ҷеҳраи занони офаридааш тавонистааст, ки тамоми олами ботинӣ, ҳислату характер, авзои руҳиву равонии образҳоро бо сабки ҳоси худ воқеа қаламдод намояд. Нависанда асарҳои адибони шинохтаи адабиётҳои дигарро ба забони тоҷикӣ тарҷума кардааст, аз ҷумла ҳикояҳои адибони рус Л.Толстой (1970), Ф.Достоевский (1971), «Пӯлод ҷӣ тавр обутоб меёбад»-и Н.Островский (1973), адиби арманӣ, романи Н.Думбадзе «Ман офтобро мебинам», адиби шинохтаи қирғиз, қиссаи Ч.Айтматов «Қишти сафед» ва ғ. Асарҳои Сорбон ба забонҳои халқҳои дигар тарҷума ва ҷоп шудаанд.

Сорбон Нависандаи халқии Тоҷикистон, Барандаи Мукофоти давлатии Тоҷикистон ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ буда, аз соли 1971 узви Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон мебошад.

Метагон гуфт, ки айёми ҷавонии адиб аз рӯи бурду боҳти зиндагӣ, ки нависанда имрӯз ёдрас мешавад, замоне бо як гурӯҳ ҳамсолони аз деҳот ба Омӯзишгоҳи педагогии шаҳри Панҷакент барои таҳсил омадан бо Лоик, Абдунабӣ Сатторзода ва дигарон шинос шудан оғоз ёфта буд, ки якҷоя таҳсил карда барои идомаи таҳсил дар Донишгоҳи миллии

Тоҷикистон бо ҳам ба шаҳри Душанбе меоянд. Якҷоя ба дарс омода мешуданд, дарси адаб меомӯхтанд ва ба якдигар тавсия мекарданд, ки китобҳои ноёбро пайдо карда, хонанд. Баъд аз хатми Донишгоҳ қор ёфта, ҳар яке бо қору зиндагии хеш машғул мешавад, вале дӯстии се нафар дӯст Сорбон, Лоик ва Абдунабӣ Сатторзода ба «дӯстони ҷамолақӣ» дар давоми зиндагиашон устувор мешавад. Лоик дар байни онҳо талаф мешавад, вале «Лоикнома»-и Сорбон, хотираҳо ва ғазали ба ёди дӯстони «дӯстони ҷамолақӣ» эҷодкардаи А. Сатторзода, ки дар чилди аввали «Куллийёт»-и Сорбон дар қисми муқаддима оварда шудааст, самимият ва устувории дӯстии се нафар саҳмгузори илму адабиёти муосири тоҷик, яке дар соҳаи назм, дигаре дар соҳаи наср ва савумӣ дар соҳаи нақд дар таърих ёди ба хайр боқӣ хоҳад гузошт.

Сорбон, воқеан ҳам нависандаи соҳибистеъдоди тоҷик мебошад, ки вижагиҳои услубии худро дорад. Дар пайравӣ ба усули реализм ва гоҳе романтизм адабиёти воқеанаронаи ҷаҳон воқеаҳо, ходисаҳо, ҷеҳраҳои нотақрор ва барҷастаро дар асарҳояш объективона бозтоб намудааст. Сарнавишти инсонҳои ба тасвиририфтаи нависанда бо хислати тинаташон мубориз, пурталлош, бо нангу номус, ҳифзқунандаи шарафу иззати нафси худ ва ҳамзамон ибратомӯз ва хотирмонанд, аз ҷумла Ҳамида дар повести «Занги аввал» ва Ҳокиму Ашӯра дар «Санги сипар» ва ғ. Таҷрибаомӯзии Сорбон дар офаридани ҷеҳраҳои равшану мураккаб ва пурхитилоф дар повестҳои «Қўғӣ» (1973), «Буд, набуд» (1975), «Дашти морон» (1987) боиси ташаккули сабки нависандагии ӯ гардидааст. Хусусан майли нависанда дар офаридани ҷеҳраҳои муосири хеш қиссаҳои хурди «Ғап дар дил», «Пиндор», «Қабӯтари сафед», «Хонаи нав», «Ҷархи эҳтиётӣ», ҳикояҳои «Одаму Ҳавво», «Панҷ сол», «Нақши марди ланг» аввалин романи «Актёр» ва ғ. аз ҷумлаи онҳоянд. Ҳамчунин нависанда дар заминаи гардишҳои муҳими таърихӣ ба сарнавишти ашхоси муборизу баномус, ватандӯст, дорои шарафу номуси баланд, ҷеҳраҳои таърихӣ, таърихнигорӣ ва марҳалаҳои муайяни зиндагии мардуми тоҷик, воқеаҳои ҷанги шаҳрвандӣ бо тасвири иҷтимоиву равонӣ таваҷҷуҳ намудааст.

Ҳамин тариқ, навъҳои жанр дар эҷодиёти Сорбон зинаҳои муайяни тақомулҳо аз сар гузарониданд. Нависанда аз ҳикоянависӣ сар карда, то повесту роман дар баробари нигоҳ доштани қадимияти мавзӯи худ, яъне тасвири мавзӯҳои гуногуни зодгоҳи худ Амондара, зисту зинадагӣ, урфу одати аҳли он, меҳри деҳа, табиати нотақрор ва манзараҳои зебои деҳа, хотираҳои давраи бачагӣ, ба навиштани саргузаштҳои ибратомӯзу ҷеҳраҳои мондагор ва офаридани ҳаёти шахсиятҳои воқеиву нотақрор ва ба ҷанбаҳои таҳлилу андешаронӣ ва фалсафаи зиндагӣ таваҷҷуҳ намудааст.

Муқарриз: Салими Хатлонӣ - д.и.ф., профессори ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода
АДАБИЁТ:

1. Андак худдорӣ мекунам. Суҳбат бо хабарнигорон Зоҳири Сайфулло ва Дилои Бандаишо дар китоби Сорбон дар оинаи нақду сухансанҷӣ. Гирдоварӣ, таҳия ва вероиши Одили Нозир. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – С.
2. Инсон ҳамеша ба адабиёт ниёз дорад (Суҳбати Салими Зарафшонфар бо нависанда Сорбон) // Дар китоби Сорбон дар оинаи нақду сухансанҷӣ. Гирдоварӣ, таҳия ва вероиши Одили Нозир. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – 488 с.
3. Қайюмова, Д. Мулоҳизаҳо доир ба қиссаҳои Сорбон // Дар китоби Сорбон дар оинаи нақду сухансанҷӣ. Гирдоварӣ, таҳия ва вероиши Одили Нозир. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – С.196-203.
4. Салимӣ, Н., А. Набавӣ. Камолоти суханвар / Н. Салимӣ. Дар китоби Сорбон дар оинаи нақду сухансанҷӣ. Гирдоварӣ, таҳия ва вероиши Одили Нозир. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – С.330.
5. Сатторзода, А. Ровии Амондара / А. Сатторзода // Дар китоби Сорбон дар оинаи нақду сухансанҷӣ. Гирдоварӣ, таҳия ва вероиши Одили Нозир. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – С.15-36.

6. Солеҳов, Ш. Адиби инсонгаро ва одамшинос // Дар китоби Сорбон дар оинаи нақду сухансанҷӣ. Гирдоварӣ, таҳия ва вероиши Одили Нозир. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – С. 58-64.
7. Сорбон дар оинаи нақду сухансанҷӣ. Гирдоварӣ, таҳия ва вероиши Одили Нозир. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – 488 с.
8. Сорбон. Буд, набуд / Сорбон. Дар Куллийёт, ҷ. 1. – Душанбе: Эҷод, 2009. – С.201-300.
9. Сорбон. Куллийёт. Ҷилди IV. Романи «Актёр». Лоикнома. / Сорбон. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 440 с.
10. Сорбон. Куллийёт. Ҷилди V. Романи Зарафшон. «Ниез- Конҷӣ». Китоби якум. / Сорбон. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 288 с.
11. Сорбон. Куллийёт. Ҷилди VI. Роман: Зарафшон, Шарифа. Китоби дувум. Туғрал. / Сорбон. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 432 с.
12. Сорбон: Муроди ман ба худшиносӣ расонидани мардум аст (Сухбати Фотеҳ Абдулло бо Сорбон) // «Зиндагӣ», 2 августи 2007. Дар китоби Сорбон дар оинаи нақду сухансанҷӣ. Гирдоварӣ, таҳия ва вероиши Одили Нозир. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – С.330.
13. Шукруллоҳӣ, К. Нависандае, ки ба касе монанд нест / К. Шукруллоҳӣ. – Душанбе: Балоғат, 2016. – 248 с.

АҲАМИЯТИ ОМУЗИШИ ЗИНДАГИНОМАИ АДИБ

Дар мақолаи мазкур аҳамияти омӯзиши эҷодиёти нависандаи боистеъдоди тоҷик Сорбон мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Ба андешаи муаллифи мақола, насри муосири тоҷик дар замони истиқлол аз ҷиҳати фаро гирифтани масъалаҳои муҳимми сиёсӣ ва иҷтимоӣ ва фарҳангӣ бо хусусиятҳои ба худ хос инкишофи таҳаввул ёфт. Бешубҳа, суннатҳои адабиёти гузашта, таҷрибаи адабиёти замони шуравӣ, адабиёти ҳамзабонон ва адабиёти ҷаҳонӣ дар эҷодиёти адибони тоҷик тозақориҳоро ба вуҷуд овард. Бинобар ин, омӯзиши зиндагиномаи нависандагон муҳим буда, имкон медиҳад, ки на танҳо раванди ташаккули насри нави тоҷик, балки тозақориҳою ташаккули ҷараёнҳои адабӣ муайян гардад. Инчунин, дар бештари маврид зиндагинома барои нависандагон ҳамчун материали зиндагӣ хидмат мекунад, ки ба бисёр воқеаҳо алоқаманд буда, дар асарҳои бадеӣ инъикос меёбад. Масалан, зиндагиномаи С.Айни барои асарҳои ӯ ҳамчун материали ҳаёӣ хидмат намудааст.

Зиндагиномаи Сорбон, ҳамчунин ба фаъолияти эҷодии ӯ таъсир расонидааст, ки омӯзиши он барои муайян намудани материали ҳаёӣ муҳим мебошад.

***Калидвожаҳо:** зиндагинома, эҷодиёт, маҳорат, фаъолият, суннат, боистеъдод, материали ҳаёӣ.*

ЗНАЧИМОСТЬ ИЗУЧЕНИЯ БИОГРАФИИ ЛИТЕРАТОРА

В данной статье рассматривается важность изучения творчества талантливого таджикского писателя Сорбона. В годы независимости, по мнению автора статьи, современная таджикская проза развивалась со своими особенностями, касающимися важных политических, социальных и культурных вопросов. Несомненно, традиции классической литературы, опыт литературы советского периода, а также перс язычная и мировая литература в творчестве литераторов внесла новшество. Поэтому изучение биографий писателей важно, и это позволяет определить не только процесс формирования новой таджикской прозы, но и уточнения и формирования литературных тенденций. Также в большинстве случаев жизненным материалом для писателей служит биография, которая связана со многими событиями и отражена в произведениях искусства. Например, жизненно важным материалом для произведений С. Айни послужила биография самого писателя.

Биография Сорбона оказала влияние и на его творческую деятельность, **изучение**, которой важно для определения жизненно важного материала.

***Ключевые слова:** биография, творчество, мастерство, деятельность, традиция, талант, жизненный материал.*

THE IMPORTANCE OF STUDYING THE BIOGRAPHY OF A WRITER

This article discusses the importance of studying the biography of the famous Tajik writer Sorbon. According to the author of the article, modern Tajik prose in the period of independence, in connection with important political, social and cultural issues, develops and transforms in a specific way. Undoubtedly, the traditions of classical literature, the experience of the literature of the Soviet period, as well as Persian language and world literature introduced an innovation in the works of writers. The study of biography of writers is also important in the analysis of works, determining the development of new Tajik prose, literary trends, etc. Since in most cases, a biography for writers serves as a vital material reflected in a work of art. In the work of many writers, their biography is associated with ongoing events. For example, the biography of S. Aini serves as vital material for his works.

The biography of Sorbon is also largely connected with his creative activity the study of which is significant in determining the material of life.

Keywords. *biography, creation, skill, activity, tradition, talent.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Хошимова Хуршеда Абдуманоновна - Институти забон ва адабиёни ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, номзоди илми филология, ходими пешбари илмии шуъбаи адабиёти муосир. Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. E-mail: hurshedah@mail.ru. Тел.: (+992) 93-401-30-33*

Сведения об авторе: *Хошимова Хуршеда Абдуманоновна - Институт языка и литературы им. Рудаки Национальной академии наук Таджикистана, кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник отдела современной литературы. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21. E-mail: hurshedah@mail.ru. Тел.: (+992) 93-401-30-33*

Information about the author: *Hoshimova Khursheda Abdumanonovna – Rudaki Institute of Language and Literature of the National Academy of Sciences of Tajikistan, candidate of philology, leading researcher of contemporary literature. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 21 Rudaki Ave. E-mail: hurshedah@mail.ru. Тел.: (+992) 93-401-30-33*

Дар таърихи адабиёти форсии тоҷикии асрҳои XVII-XIX шибҳи қораи Ҳинд шоирони зиёде ба монанди Аҳлии Шерозӣ, Ваҳшии Бофқӣ, Урфии Шерозӣ, Назирии Нишопурӣ, Малики Қумӣ, Толиби Омулӣ, Навъии Хабушонӣ, Соиби Табрешӣ, Абдулқодири Бедил, Ғании Кашмирӣ, Калими Кошонӣ ва дигарон дар такомули жанри ғазал мақоми бориз доранд. Дар ин радиф Нуруддин Муҳаммад Зухурии Туршезӣ (1538-1616), яке аз шоирони форсизабони садаи XVI-XVII Ҳиндустон низ қарор дорад, ки хидмати ӯ дар равнақи ғазали форсии тоҷикии садаҳои XVI-XVII на камтар аз шоирони мазкур аст.

Зухурии Туршезӣ зодаи деҳаи Ҷуманди Туршези Эрон буда, соли 988 ҳиҷрӣ, ё худ 1581 милодӣ ба Ҳиндустон сафар намуда, дар он ҷо то охири умр зиндагонӣ карда, «маликушшуаро»-и дарбори Иброҳим Одилшоҳи сонӣ будааст.

Маъниҳои иҷтимоӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ аз тараннуми ишқ (боло гузоштани ишқ аз ақл, изтиробии ошиқ, восӯхт), мақоми риндӣ, тавсифи ахлоқ, табиат, дурӣ аз ватан, мазаммати зоҳид ва амсоли инҳо иборатанд, ки дар мақолаи мо мавриди пажӯҳиш қарор ёфтаанд.

Ба ақидаи Шукуфа Дорой – муҳаққиқи эронӣ, Зухурии Туршезӣ «ҷаҳону эҳсосоти ошиқонаашро тибқи дарк ва эҳсоси худ тарсим мекард ва илова бар мавзуоти ошиқона ва эҳсосӣ, афқору ақоиди хешро низ дар ғазалиёташ баён менамуд» [5, 133]. Чунончи, дар абёти зер эҳсоси лирикӣ (шаҳри иззат, шӯри Мансурӣ, ҳамини сӯбакорӣ, сари тасбеҳхонӣ) тарсими эҳсоси адабии шоир (дарвозаи дор, изҳор, ба зухҳод дарафкандан, ба зуннор даровардан) шудаанд:

Ба шаҳри иззат аз дарвозаи дорам даровардӣ,
Баромад шӯри Мансурӣ, ба изҳорам даровардӣ.
Ҳамини сӯбакоронам, ба зухҳодам дарафкандӣ,
Сари тасбеҳхонам, ба зуннорам даровардӣ.
Кучо коҳе ба вазни ман, кучо кӯҳе ба санги ман,
Ба маблағ дарнамеояд, ба микдорам даровардӣ [10, 634].

Ва:

Биё, дар сайдгоҳи ишқ бингор шарзашеронро,
Ба сад занҷир дар банд аз нигоҳи турфа оҳуе.
Фурӯзонтар бод ин ҳасмӣ миёни марҳаму захмам,
Чӣ мекардам агар медошт дардам бахти доруе [10, 658].

Ва:

Киштии сабру сукуно мемиҳам
Ҳар замон аз мавҷ лангаркорие [10, 674].

«Мавзуи асосии ғазал дар адабиёти халқҳои форсизабон ва дигар мардуми Шарқ ишқ ва пайваста ба он ангезишҳои гуногуни ботинии инсон аст» [7, 22]. Дар ин замина, мавзуи меҳварии (тасвири асосии) ғазалиёти Зухурии Туршезӣ низ ишқ аст, ки муаллифи ин сатрҳо дар мақолоти зиёд масъалаи мазкурро ба баҳсу баррасӣ кашидааст.

Мавзуи дигари шоир яъне ноумедист, ки дар ғазалиёти шоир ин масъала бисёр ба чашм мерасад:

Аҷаб, гар аз ҳазизи ноумедиҳо бурун ояд?
Зухурӣ кори худро гар ба саъйи ахтар андозад [10, 375].

Шоир аз «ошноӣ накардани бахт», «кам қоим (устувор) шудани киштии идбор (бадбахтӣ)» шиква дорад.

Киштии идбор кам қоим шавад бо толеаш,
Гар ба зӯри хеш гоҳе афтад иқболаш, чӣ шуд?
Он ки пинҳон қосидон оранд ар маргаш бурун,
Ошкоро гар намекурсанд аҳволаш, чӣ шуд?
Соли дигар соли моро он қадар таъчил нест,
Ошнои мо накард, ар бахт имсолаш, чӣ шуд[10, 394]?

Ранчу дард ва эътироз аз дунё ҳамеша дар шеъри шоир ба чашм мерасад. Худро бекас
эхсос мекунад ва болишро аз хишт медонад.

Чӣ бекасона ниҳодем сар ба болиши хишт,
Ба ғайри доғи чунин кас намонд бар сари мо[10,5].

Дар байти зер аз заъфи ҷисмонӣ меғӯяд.

Дарё, агар шавем, надорад тааҷҷубе,
Дар қатрагӣ канор надорад миёни мо[10, 6].

Шоир бар муқобили саҳтиҳои рӯзгор ҳамеша талош дорад.

Ба шерӣ хиромида нахчири мо,
Кам аз саъйи кас нест тақсири мо[10, 6].

Мавзуи дигари ғазалиёти шоир дилмондагӣ аз дунё ва шикоят аз замон буда, ҳатто,
ғазале дорад, ки дар ҳамин маънӣ суруда шудааст.

Ташналабоне, ки оби теғ чашиданд,
Теғи тағофул бар оби Хизр кашиданд.
Аз кафи пурхор оху нола надоранд,
Гарчи гул аз гулшани замона начиданд.
Фориғ аз андешаи баҳору хазонанд,
Нахли таманно зи боғи сина буриданд[10, 394].

Ва:

Замона гул бидамонд зи хору расм чунин аст,
Фиғон, ки аз гули мо рӯзгор хор баровард[10, 396].

Мавзуи дигаре, ки дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ чашмгир аст, ёди ватан, ранҷи
мусофирӣ ва дур аз ёру диёр аст.

Шӯхчашми даканӣ, ваҳ, чӣ ғарибозор аст,
Ёдам овард чафояш, ки Хуросоне ҳаст[10, 158].

Ва:

Дилам ғариби ватан карда шаҳриёри Дакан,
Ба саҳв ёди ватан дар Дакан, мурувват нест[10, 86].

Ғариб бошад, агар дар дилам ватан накунӣ,
Чунин ки ҳасми ватан карда ғарибонро[10, 22].

Аммо дар ашъори шоир гоҳе абёте ба назар мерасанд, ки меҳри ҳосаи ўро ба Дакан
инъикос намудааст:

Гарчи хубони Хуросон ба намак машхуранд,
Рафта берун зи сарам шӯри ватан, хуш Даканест[10, 179].
Дил шуда волаи Дакан тарки Дакан намекунад,
Қибла, агар шавад ватан, рӯ ба ватан намекунад[10, 302].

Пеш чун гирад, Зухурӣ, аз Дакан роҳи ватан,
Сеҳри сад Кобул аз он чашми фусунгар медамад[10, 344].

Ба фикри Ардашникова А. Н. ва Рейснер М. Л. тавсифи зодгоҳ дар ашъори адибони
асри 13 ба чашм расида, баъдан ба яке аз мотивҳои шеъри форсии тоҷикӣ мубаддал
шудааст[1, 163]. Аммо ин мотив дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ чашмгир нест.

Мавзуи дигаре, ки дар ғазалиёти шоир назаррас аст, тарғиби омӯзиши ҳунар аст. Дар байти зер шоир бар он назар аст, ки «айб гирифтани кори мо нест, аз лавҳи замири мо нақши фикри дигарон тоза шуд, пешаи мо ҳунар аст»:

Душманӣ фикри касон, дӯстӣ андешаи мо,
Айб шуғли дигарон аст, ҳунар пешаи мо[10, 3].

Сода шуд лавҳи замир аз нақши фикри дигарон,
Шукрилиллаҳ, маҳв шуд дар ёди ӯ нисёни мо[10, 4].

Мавзуи дигари ғазалиёти шоир восӯхт ва ранҷи ошиқ аст. Зухурии Туршезӣ аз номехрубониҳои маъшуқа шикоят намуда, эътироз дорад ва ранҷи худро на камтар аз ҷабри ёр медонад, андозаи ишқи худро баробар ба ҳусни маҳбӯб мешуморад. Восӯхтро «бархе аз муҳаққиқон мухтас ба асри Ваҳшии Бофӣ ва шеърӣ ӯ медонанд» [12, 53], ки дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ низ восӯхтсароӣ ба вофир чашмгир аст:

Аз ҳусни ту нест ишқи ман кам,
Нози ту зи сабри ман зиёд аст[10, 72].

Ва:

Дар баҳамбарзадани мамлакати сабру шикӯб,
Кори сад хайлу ҳашар нози ту танҳо мекард[10, 374].

Ва:

Дар рӯзи ҳисоб аз ту ҷуз ин нест шикоят,
К – имрӯз ҷафоҳои ту бо мо ба ҳисоб аст[10, 144].

Ё:

Нависам гар шикоятнома аз ёр, меғунҷад,
Дигар печам зи ғам бар хеш чун тӯмор, меғунҷад[10, 351].

Ё ки:

Шикоятам зи номехрубонии ӯ нест,
Ба ҷон расидаам аз дасти меҳрубонии хеш[10, 421].

Ё ин ки:

Ба зери бори кӯҳи оҳ дар хишти ҳавас мурдам,
Шикоятҳои Маҷнуне ҳароши ҷони Фарҳоди[10, 647].

Ошиқ дар ғазалиёти шоир тасвири ранҷкаш ва ҷабрдидар аст ва ин қарамони лирикӣ дарди ишқи худро ҷонгудозтар аз ҳар тасвири ишқӣ (Фарҳоди Маҷнун) медонад.

Кунам дар ишқ мактабхонаи худ кӯҳу ҳомунро,
Биёмӯзам тариқи ошиқӣ Фарҳоди Маҷнунро[10, 29].

Ва:

Мағӯ дар ошиқӣ ҳарче намебошад, чӣ меғӯӣ ?
Ба шартӣ нафъ дар раҳн аст раҳти нангу ном ин ҷо[10, 30].

Яке аз мавзуоти дигари ғазалиёти шоир мадҳ аст, ки дар замони зиндагии ӯ ин масъала ба ҳукми анъана даромада буд ва шоирон тавассути мадҳияҳои худ дастгирии молиявии шоҳону ҳокимонро соҳиб мешуданд. Низомшоҳиён ва Одишхоҳиён дар ҳалқи осори Зухурии Туршезӣ таъсири мусбӣ расонидаанд ва омили эҷоди ашъори мадҳии шоир шудаанд[6, 29-44].

Бар Зухурист мадҳи **Одилшоҳ**,
Ғашта девони адл айвонаш[10, 434].

Ва:

То Зухурӣ дар суҳан дуккон ниҳад,
Рухсати шоҳи Дакан мебоҷадам[10, 493].

Ва:

Аз мабҳаси икромии шаҳи **Одили бозил**
Дар Ҳинд суҳан бар қарами Ҳотами Тай ҳаст[10, 97].

Ё:

Ба Ҳинд ишқи **Бироҳимшоҳ** шикорам кард,
Ману ғизоли Дакан, оҳуи Хитое, ки чӣ[10, 624].

Ё ки:

Раҳе ба айшгаҳи **Шаҳнавозхон** дорем,
Зиҳй нишот, кунам Зухраро ситод он чо[10, 26].

Ё ин ки:

Одил Иброҳимшоҳ аст офтоби бурчи мулк,
Аз рухаш Ҳиндустон бар ховарон хуш ғолиб аст[10, 141].

Яке аз масъалаҳои муҳимму алоқаманди ишқ, ки дар адабиётшиносии тоҷик камтар мавриди пажӯҳиши ҷудогона қарор гирифтааст, муносибати ишқ ва ақл мебошад. Таҳқиқи мавзуи мазкур дар ғазалиёти Зухурӣ барои равшан намудани паҳлуи дигари инъикоси масъалаҳои иҷтимоӣ дар ғазалиёти шоир аз аҳамият ҳолӣ нест. Барои возеҳтар инъикос ёфтани муносибати ишқ ва ақл дар ғазалиёти шоир мо кӯшидаем, ки баҳси мавзуи мавриди назарро дар муқоиса бо ғазалиёти Аттори Нишопурӣ, Ҷалолуддини Балхӣ, Ҳофизӣ Шерозӣ, Абдурраҳмони Ҷомӣ ва Абдулқодири Бедил ба тариқи иҷмолӣ баррасӣ намоем. Яке аз хусусиятҳои ба ҳам монанди тақобули ишқу ақл дар ғазалиёти Зухурӣ ва ғазалиёти муқоисашавадаи шоирони мазкур дар он аст, ки дар байни ишқ ва ақл ихтилофи қатъию шадид ба назар мерасад. Чунончи, Аттори Нишопурӣ дар байти зер гуфтааст, ки “аз дурди харобот завқи майи ишқ ёфт ва ақлро аз даст дод”:

Дурди харобот хӯрд, завқи майи ишқ ёфт,
Ишқ бар ӯ ғалба кард, ақл ба як бор бурд[2, 159].

Дар ғазалиёти Ҷалолуддини Балхӣ низ миёни ишқу ақл чунон тазод аст, ки шоир ишқро асоси олам доништа, мегӯяд, ки ишқ қачро рост мекунад ва бидуни ишқ ахтар мунҳасиф ва рост қач аст:

Аз ишқ гардун муъталиф, бе ишқ ахтар мунҳасиф,
Аз ишқ гашта «дол» «алиф», бе ишқ «алиф» чун «дол»-ҳо [3,23].

Шиддати ихтилоф байни ишқ ва ақл дар ашъори Ҳофизӣ Шерозӣ то ҷоест, ки шоир на танҳо ақл, балки илмро низ дар муқобили ишқ ҳеч медонад:

Карашмаи ту шаробе ба орифон паймуд,
Ки илм беҳабар афтоду ақл беҳис шуд[13, 168].

Дар ғазалиёти Абдурраҳмони Ҷомӣ низ тақобули ишқу ақл то ба ҳаддест, ки дилро дафтари ишқ гуфта, шоир дар муқобили ишқ аз ақл нафрат доштанаширо иброз доштааст:

Дил дафтари ишқ аст, нуфур аз рақами ақл,
Ҷомӣ, битарош ин рақам аз дафтарам имрӯз[11, 286].

Абдулқодири Бедил дар байти зер ақл ва далелҳои илмиро дар зери пойи барқи ишқ гуфтааст. Шоир дар тақвияти фикри худ иброз доштааст, ки наметавон бо шамъу машғал (ақл) шабу сахар (ишқ)-ро ҷуст:

Ақлу далоили илм помоли барқи ишқанд,
Шабро ба шамъу машғал пеши сахар маҷӯед[4, 267].

Дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ҳам ақлсентезӣ ва ишқсолорӣ мақоми намоён дорад ва, ҳатто, ба мавзуи алоҳидае табдил ёфтааст. Шоир ишқро мояи ободӣ ва ақлро боиси вайронӣ гуфта, якеро ба бӯстон ва дигареро ба зиндон шабоҳат додааст:

Ишқ ободу ақл вайрон аст,
Ин ба бӯстону он ба зиндон аст[10, 76].

Дар байти зер гуфтааст, ки хирад дар пеши панҷаи ақл бозушикаста аст:

Бо ишқ хатост панҷагирӣ,
Бечора хирад шикастабозуст[10, 91].

Ва:

Шинои ақл ба дарёи ишқ нест дуруст,

Шикаста киштии гардун ба соҳил афтодаст[10, 146].

Ё ки:

Ишқ чойе, ки тахти қадр занад,
Ақро пояи таақкул нест[10, 165].

Тақобули ишқу ақл дар ашъори орифони шоир дар адабиёти форсии тоҷикӣ шадид аст ва яке аз боварҳои решагии орифон (минҷумла орифони шоир) он аст, ки «илми ишқ дар дафтар набошад» ва он чиро, ки солики роҳи Ҳақ мечӯяд, на аз роҳи ақл, балки танҳо аз роҳи ишқ ба даст меорад[9, 94]. Аз ин рӯ, дар адабиёти тасаввуфии мо яке аз мотивҳои маъмул бартарии ишқ бар ақл аст. Зухурии Туршезӣ ҳам ба ин мавзӯ таваҷҷуҳи хосе дорад:

Фикри дигар кун, Зухурӣ, чун тавонад омадан?
Хидмати ишқу чунун аз ақли ноҳинчори мо[10, 12].

Ва:

Ишқ оварда дар ситез маро,
Кундии ақл карда тез маро[10, 19].

Ва:

Дорад таваҷҷуҳе ба хирад ишқи хомсӯз,
Ку окили фусурда, ки девона даргирифт[10, 74].

Дар муқоиса бо ғазалиёти шоирони дигар метавон ба ҳулосае омад, ки тақобули ишқу ақл дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ тасвирҳои тоза ва бемонанд доранд. Масалан, шоир дар абёти зер дар як маврид ақро бечигар ва дар мавриди дигар дорои чигар гуфтааст:

Ақл надорад чигар, маларз, Зухурӣ,
Пушт ба девори ишқ нех, ки ҳисор аст[10, 127].

Ё:

Чигари ишқ даромад, чигари ақл гурехт,
Фаҳри шерони ҳавас рӯбаҳии бешаи мо[10, 3].

Ҳамин гуна тасвирҳои ғайримаъмулии тақобули ишқу ақл дар ғазалиёти шоир зиёд буда, шоир гоҳо иртиботи ин ду буёдро дар тақобули онҳо медонад ва бори дигар ин нуктаро таъйид мекунад, ки «ҳунар озодӣ аст, ҷалол аст, гул кардан аст...»[8, 283].

Дар разми ишқ ақлу сипоҳаш чӣ очизанд?
Дар рӯз гирудори шабехун бароварад[10, 485].

Ва:

Дардеҳ чун ишқу чунун, ақлу хирад гӯ бар даҳон,
Афтода дар кавну макон шамшер бар нахчири ӯ[10, 614].

Ҳулоса, мавзуоти девони ғазалиёти шоир аз тараннуми ишқ, ахлоқи ҳамида, омӯзиши касбу ҳунар, тавсифи маю соқӣ, ринд, табиат, инсонсолорӣ, восӯхт, ёд аз ватан, мадҳ, яъсу ноумедӣ, шикоят аз замон, нобасомониҳои олам, ранҷи ошиқ ва дигарҳо иборат буда, маъниофаринӣ, бавежа маънииҳои иҷтимоӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ҳосили таҷрибаҳои ҳаётӣ ва руҳи зиндаи шеърӣ ўст. Шоир табиат, падида ва воқеотро ҳамон гуна тасвир кардааст, ки ба ҳамон минвол мешиносад ва аз «гуфтумон»-и пиндори ӯ бо олами атроф ба ҳамин «забон» аст. Аз ин ҷост, ки тасвирҳои шеърӣ – воситаи ифодаи маънӣ дар ғазали ӯ таҷрибаи шеърӣ ўро содиқона ва мӯшикофона таҷассум намуда, бунмояи тахайюли Зухурии Туршезиро на тасвирҳои собит (ғазали васфӣ ва исботӣ), балки тасвирҳои иттифоқӣ (фароақлӣ ва фаробурҳонӣ) фаро гирифта, сохтори забон ва алфози ўро боланда ва муассиртар намудаанд.

Муқарриз: Олимӣ Х.Х. - н.и.ф., дотсенти ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода
Адабиёт

1. Ардашникова А.Н. История литературы Ирана в Средние века (IX-XVII вв.): [учебник для студентов вузов, обучающихся по направлению 030800 «Востоковедение, африканистика»] /А. Н. Ардашникова, М. Л. Рейснер ; Моск. гос. унт им. М.В. Ломоносова. Инт стран Азии и Африки. — М.: Ключ-С, 2010. — 504 с.

2. Аттор. Фаридуддин. Девон. – Душанбе: Дониш, 2012. – 544 с.
3. Балхӣ, Мавлоно Чалолуддин Муҳаммад. Девони кабир. Ҷилди 1. — Душанбе: Дониш, 2007. – 87 с.
4. Бедил, Абдулқодир. Мунтахабот. – Душанбе: Адиб, 2018. – 480 с.
5. Дорой, Шукуфа. Таҳлили вежагиҳои сабки ғазалиёти Зухурии Туршезӣ//Баҳористони сухан. - №49. 1399. – С. 131-154
6. Ҷалили Таҷлил, Саида Парниён Дарёборӣ. Нақши Низомшоҳиён ва Одилшоҳиён дар ҳалқи осори таълимии Зухурии Туршезӣ//Фаслномаи таҳқиқоти таълимӣ ва ғиноии забон ва адаби форсии Донишгоҳи озодаи исломӣ. - №1. 1391. – С.29-44.
7. Муллоаҳмадов М. Фурӯғи Бастомӣ ва ғазалиёти ӯ. - Душанбе: Дониш, 1987. – 88 с.
8. Саид Ҳусайнӣ, Ризо. Мактабҳои адабӣ. – Техрон: Китоби замон, 1365. Ҷилди 1. – 624 с.
9. Тавҳидиён, Рачаб. Авсофи ақл дар тақобул бо ишқу ҷунун дар девони Соиби Табрезӣ ва дигар урафо // Фаслномаи адабиёти форсӣ (илмӣ-паҷӯхӣшӣ). - №12. - 1387. – С.93-126.
10. Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасхеҳи дуктур Асғари Бобосолор / Зухурии Туршезӣ. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шурои исломӣ, 1390. – 1622с.
11. Ҷомӣ, Абдурахмон. Мунтахаби ғазалиёт. – Душанбе: Адиб, 2016. – 480 с.
12. Шарофатӣ, Аҳмад. Рехтшиносии шеърӣ Қамолӣ Ҳуҷандӣ // Маҷмаи конференсияи байналмилалӣ “Қамолӣ Ҳуҷандӣ: ташаккули адабиётшиносӣ ва рабобити адабӣ”. (Ҳуҷанд, 28-29.10.2016.) – 470 с.
13. Шерозӣ, Ҳофиз. Девон.-Душанбе: Адиб, 2015. – 480 с.

МАВЗУЪҲОИ ИҶТИМОӢ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ ЗУХУРИИ ТУРШЕЗӢ

Дар мақолаи мазкур кӯшиш рафтааст, ки мавзуоти иҷтимоии ғазалиёти Зухурии Туршезӣ муайян гардад. Муайян карда шудааст, ки аз мавзуоти меҳварии ғазалиёти шоир тараннуми ишқ, ахлоқи ҳамида, омӯзиши касбу ҳунар, тавсифи маю соқӣ, ринд, табиат, инсонсолорӣ, восӯхт, ёд аз ватан, мадҳ, яъсу ноумедӣ, шикаҷат аз замон, нобасомониҳои олам ва ранҷи ошиқ иборат мебошанд.

Мавзуоти иҷтимоии ғазалиёти шоир танҳо аз нигоҳи тасвири адабӣ аз мавзуҳои иҷтимоии ғазалиёти шоирони пешин ва ҳамаср фарқ мекунад. Ақлсезӣ ва ишқсолорӣ дар ғазалиёти шоир мақоми намоён дорад ва, ҳатто, ба мавзуи алоҳидае табдил ёфтааст.

Азбаски дар рӯзгор ва эҷоди меросии адабии шоир нақши Низомшоҳиён ва Одилшоҳиён бузург аст, яке аз мавзуҳои асосии ғазалиёти шоир мадҳ аст.

Тарғиби омӯзиши илм ва ҳунар низ дар эҷодиёти шоир бисёр ба ҷашм мерасад.

Муайян карда шудааст, ки шоир дар асоси эҳсос ва афқору ақоиди ҳеш ҷаҳонро мешиносад дар ғазалиёташ онҳоро ба мавзуот тақсим кардааст.

Муаллиф ба ҳулоса омадааст, ки мавзуҳои иҷтимоӣ дар ғазалиёти шоир мавқеи муҳим дошта, дар баробари мавзуҳои фалсафӣ ғазалиёти шоирро пурмуҳтаво намудаанд.

Аз ҳама мавзуи калони иҷтимоии ғазалиёти шоир ишқ буда, аз ҳама мавзуи хурди иҷтимоии ғазалиёти Зухурии Туршезӣ ёд аз ватан аст.

Қалидвожаҳо: *Зухурии Туршезӣ, шеър, ғазал, ишқ, ахлоқ, ақл, илм, ҳунар, мадҳ, эҷодиёт, иҷтимоиёт.*

СОЦИАЛЬНЫЕ ТЕМЫ В ГАЗЕЛЯХ ЗУХУРИ ТУРШЕЗИ

В данной статье предпринята попытка определить социальную тематику поэзии Зухури Туршези. Определено, что среди основных тем стихотворений поэта – восхваление любви, нравоучение, изучению науки и искусства, описание вина, виночерпий, нигилист, природы, гуманизм, воспоминание о родине, восхваление, отчаяние, жалобы на время, хаос мира и боль возлюбленного занимает особое место.

Социальные темы газелей поэта отличаются от социальных тем газелей поэтов только с точки зрения литературного образа. В поэзии поэта критика разума перед любовью занимают видное место и даже стали отдельной темой.

Поскольку роль Низамшахов и Адильшахов велика в жизни и литературном наследии поэта, одной из главных тем поэзии поэта является восхваление.

Содействие изучению науки и искусства также очень заметно в творчестве поэта.

Установлено, что поэт познает мир исходя из своих чувств, мыслей и убеждений, а в своих газелях он разделил их на темы.

Автор пришел к выводу, что социальные темы занимают важное место в поэзии поэта и наряду с философскими темами обогащают поэзию поэта.

Самая большая социальная тема поэзии поэта – любовь, а самая маленькая социальная тема поэзии Зухури Туршези – память о Родине.

Ключевые слова: *Зухури Туршези, поэзия, газель, любовь, этика, разум, наука, искусство, восхваление, творчество, социальность.*

SOCIAL TOPICS IN THE GAZELLES OF ZUKHURI TURSHEZI

This article makes an attempt to determine the social themes of the poetry of Zukhuri Turshezi. It has been determined that among the main themes of the poet's poems are praise of love, moral teaching, the study of science and art, a description of wine, a cupbearer, a nihilist, nature, humanism, memories of the homeland, praise, despair, complaints about time, the chaos of the world and the pain of a lover occupies a special place .

The social themes of a poet's ghazals differ from the social themes of poets' ghazals only in terms of literary imagery. In the poet's poetry, criticism of reason before love occupy a prominent place and even became a separate topic.

Since the role of the Nizamshahs and Adilshahs is great in the life and literary heritage of the poet, one of the main themes of the poet's poetry is praise.

Promoting the study of science and art is also very noticeable in the poet's work.

It has been established that the poet understands the world based on his feelings, thoughts and beliefs, and in his ghazals he divided them into themes.

The author came to the conclusion that social themes occupy an important place in the poet's poetry and, along with philosophical themes, enrich the poet's poetry.

The largest social theme of the poet's poetry is love, and the smallest social theme of Zuhuriya Turshezi's poetry is the memory of the Motherland.

Keywords: *Zuhuri Turshezi, poetry, ghazal, love, ethics, reason, science, art, praise, creativity, sociality.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шарипов Шариф Раҳмонович – Институти омӯзишии масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, унвонҷӯӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33. Тел.: (+992)92 757 32 28; E-mail: ssssharif@mail.ru*

Сведения об авторе: *Шарипов Шариф Рахмонович - Институт Азиатских и Европейских исследований Национальной академии наук Таджикистана, соискатель. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 33. Тел.: (+992)92 757 32 28; E-mail: ssssharif@mail.ru*

Information about the author: *Sharipov Sharif Rahmonovich - Institute of Asian and European Studies of the National Academy of Sciences of Tajikistan, applicant. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33 Rudaki Ave. Tel.: (+992)92 757 32 28; E-mail: ssssharif@mail.ru*

МАСОИЛИ ВАТАНДЎСТӢ ДАР МАНЗАРАҲОИ РОМАНИ «ВОСЕЪ»-И СОТИМ УЛУҒЗОДА

Ихромов Т.Т.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ба табъ расидани романи «Восеъ» дар ҳаёти фарҳангию адабии мардуми тоҷик ҳодисаи ғарахбахш буд ва гӯё он ғаёлияти эҷодии Сотим Улуғзодаро дар давраи муайяни таърихӣ як навъ ҷамъбаст намуд. «Романи Сотим Улуғзода «Восеъ», қайд кардааст адабиётшинос М. Раҷабов, - чун як навъ ҷамъбасту такмили тамоми асарҳои илмию адабии пешина ба майдон омада, дар айни замон ба мавзуи «Шуриши Восеъ» саҳифаҳои нав илова кард» [11, с. 107].

Беҳуда нест, ки асар таваҷҷуҳи адабиётшиносонро ба худ ҷалб намуда, мавриди баррасии муфассалу дақиқи танқиди адабӣ қарор гирифт. Аввалин мунаққиде, ки оид ба романи «Восеъ» муфассал сухан рондааст, узви вобастаи АИ Тоҷикистон Х.Отахонова мебошад. Номбурда дар мақолаи «Роман дар бораи шӯриши Восеъ» оид ба образи марказии роман – Восеъ сухан ронда, маҳорати образофарии С.Улуғзода ва беш аз пеш тақвият ёфтани хунари нигорандагии нависандаро таъкид мекунад: «Дар образи Восеъ барҷастатарин хислатҳои деҳқононе таҷассум ёфтааст, ки дар шароити душвори кӯхистони тоҷик аз ҳеҷ мушкилиерӯй натофта ҳалол меҳнат мекарданд. Дар роман маҳз ана ҳамин вазъияти конкретии табиӣ ва таърихӣ, қору бор ва зисту зиндагии деҳқонон бо ҳаққонияти тамоми тасвир шудааст» [10, с. 4].

Мунаққид баъзе норасоииҳои ҷузъии асарро низ қайд карда, онро волотарин дастоварди адабиёти тоҷик дар даврони шӯравӣ меномад.

Агар Х. Отахонова таассуроти аввалини худро ба таври умумӣ ибраз дошта бошад, пас Ш. Ҷумъаев дар мақолаи «Ташбеҳ рангину тасвир зебост» мавқеи санъатҳои бадеиро дар тасвир таъкид намудааст. Муаллифи мақола бо мисолҳои мушаххас нишон медиҳад, ки ташбеҳ, истиора, тавсиф, пейзаж ва дигар воситаҳои тасвир, пеш аз ҳама, дар офаридани характери Восеъ саҳм гирифтаанд ва боиси дилкашии забону услуби баёни асар гардидаанд: «Забони ширин, ташбеҳҳои соддаву табиӣ, тасвирҳои дилчасп ва оҳангдор романи «Восеъ» - ро рангин ва зеботар кардаанд» [19, с. 3].

Романи «Восеъ» аз ҳама бештар таваҷҷуҳи академик М.Шакуриро ба худ ҷалб намудааст. Номбурда дар мақолаи «Достони ғзаб ва иқтидори халқ» (1966), асари «Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ» (1987) ва махсусан китоби «Насри солҳои 1945 - 1974» (1980) романи «Восеъ»-ро мавриди таҳлилу тадқиқи ҷиддӣ ва муфассал қарор додааст. Таҳлили образҳо, забону услуб ва пайванди таърихӣ асар мунаққидро ба чунин ҳулоса овардааст, ки: «Бунёди халқии ҳастии шахс (хусусан шахсияти таърихӣ), мазмуни амиқи халқии хислатҳо, фикру зикр ва ҳиссиёти қаҳрамон, алоқаи қаҳрамон бо халқ, бо орзую омили оммаи меҳнаткаш дар адабиёти тоҷик ҳеҷ гоҳ ин тавр махсусан ва муфассалан, то ин дараҷа ҳартарафа тадқиқ нашуда буд. Масъалаи қаҳрамон ва халқ дар романи Улуғзода аз масъалаҳои асосист» [20, с. 118].

М. Шакурӣ дар адабиёти муосири тоҷик оид ба тасвири вусъатноки эпикӣ «қиёмҳои стихиявии халқ» чун таҷрибаи аввал будани «Восеъ» ва бинобар дар асар ҷой доштани баъзе норасоӣҳоро (аз ҷумла, як андоза хира баромадани образи Муллосафар) қайд карда, барои нависандагоне, ки оянда дар навиштани асарҳои ба шӯришҳои халқ марбут саҳм мегиранд, аҳамияти калон доштани ин романро таъкид менамояд [21, с. 310].

Оид ба романи «Восеъ», арзишҳои эстетикӣ ва маърифатии асар, ҷанбаҳои инсонгароиву халқӣ ва хусусиятҳои забониву услубии он, инчунин, дигар олимони гуногунмартабаи зиёде чун Соҳиб Табаров, Лариса Демидчик, Худой Шарифов, Юрий Бобоев, Бароталӣ Нозимов, Маъруф Раҷабов, Эргаш Шоев, Маҳмуд Қосимов, Сирочиддини

Эмомалӣ ё бевосита, ё зимни тадқиқи масъалаҳои алоҳидаи таърихи адабиёти саддаи XX-и тоҷик мулоҳиза рондаанд. Мунаққидон ва адабиётшиносон романи «Восеъ» - ро дар алоқамандӣ ба асарҳои дигар нависандагон таҳлил намуда, ба хулосаҳои ҷолиб ноил гардидаанд [14, с. 158-163].

Таҳлили муқоисавӣ ба Маъруф Раҷабов имкон додааст, ки дар тасвири романи «Восеъ» ва даъватҳои сиёсии Аҳмади Дониш як навъ монандие ба мушоҳида гирифта, бо ҳамин ҷанбаи мустаҳками воқеии тасвириро таъкид намояд: «Романи «Восеъ» хусусиятҳои психологӣ ва иҷтимоӣ меҳнаткашонӣ замони феодализмро хеле мукаммалу ҳамаҷониба, дар бисёр мавридҳо мукаммалтар аз он ки то солҳои шаст дар насри тоҷикӣ ба назар мерасад, дар худ акс додааст» [11, с.123].

Дар ҳақиқат, романи «Восеъ» хонандаи тоҷикро ба гузаштаи таърихи на ҷандон дури худ шинос ва ба ҳудӯҳои миллӣ ҳидоят намуда, инчунин, рӯи ифтихори миллии ҳамватанони моро боз ҳам қавитар месозад.

Адабиётшинос Ҷӯраҳон Бақозода дар «Равзанаи меҳр» ном мақолааш мактубҳои хонандагонро оид ба асарҳои С.Улуғзода таҳлил намуда, таассуроти Раҷаббеков Мастибек ном мухлиси асарҳои устодро баъди аз тариқи радио шунавонидани порчаҳои романи «Восеъ» ёдовар мешавад, ки ҷолиби диққат аст: «Ман медонистам, ки аз «Восеъ» беҳтар роман дар насри тоҷик нест. Вале санъати олии онро нав дарк кардам, офарин бод ба ту меғӯям, ёри доноям» [1, с.18].

Романи «Восеъ», махсусан, дар замони соҳибистиклолии Тоҷикистон, ки барои ҷомеаи он худшиносии миллӣ аҳамияти муҳимми иҷтимоӣ пайдо кардааст, маъруфияти бештаре касб намуд. Сотим Улуғзода бо таълифи «Восеъ» дар қатори беҳтарин нависандагони муосири тоҷик мавқеъ пайдо намуд. Адабиётшинос Худой Шарифов, аз таҳлили романи мазкур ба ҷунин хулоса омадааст, ки: «Сотим Улуғзода он кори муҳимро, ки дар адабиёти советии тоҷик устод Айнӣ шурӯъ карда буд, идома дода истодааст» [20, с.126].

Бояд қайд намуд, ки халқи тоҷик тули мавҷудияти худ даврҳои аз сар гузаронидааст, ки дар онҳо ғайроти талош ин мардуми азияткашида баҳри шарафу номуси инсонӣ, нигоҳ доштани марзу буми кишвар равшан инъикос ёфтааст.

Таърихи халқи тоҷик пур аз муборизаву ҷанбозӣҳост. Вале ҳамаи ин муборизаҳо нигоҳдошти манфиатҳои қавмӣ, шарафу номуси инсонӣ ва ҳимояи марзу буми ватан мебошад. Муборизаи фарзандони некноми халқамон, ки бо номҳои «Шуриши Низом», «Шуриши Қаландар», «Шуриши Усмон» ва «Шуриши Восеъ» дар таърих барои ба даст овардани озодӣ ёд мешавад, аз ҷумлаи онҳо мебошад [5, с.4-10].

Шуриши деҳқонони кӯҳистони тоҷик, ки соли 1888 бо роҳбарии Восеъ барпо гардида буд, аз ҷумлаи ҳамин воқеаҳои муҳимми сиёсӣ мебошад, ки пояи зулму ситамро дар қаламрави аморати Бухоро ба ларза овард.

«Восеъ» ҳамчун романи таърихӣ ҳодисаву воқеаҳои охирҳои асри XIX-и дар Бухорои Шарқӣ ба вуқӯъ пайвастаро дар бар мегирад.

Мубориза ва ҷанбозӣҳои Восеъ баҳри озодӣ ва адолат дар хотироти мардуми меҳнаткаш нақши ҷовидон гузошт, ҷуръату мардонагӣ ва ҷасурию нотарсии Восеъ номи ӯро абадзинда гардонид. Дар китоби «Тоҷикон»-и Бобочон Ғафуров оид ба ҷунбишҳои халқии зиддифеодалӣ дар қисми Бухорои Шарқӣ омадааст: «Ҳаракати ҳақиқии халқӣ ин шӯриши деҳқононест, ки бо роҳбарии Восеи камбағал соли 1885 дар бекигарии Балҷувон ба амал омада буд» [4, с.215]. Ин аст, ки номи Восеъ ҳамчун сарвари ин шӯриши халқӣ баҳри адолат ва ҳимояи Ватан аз аҷнабиён, аз ибтидо то интиҳо дар суруду дoston, хотираи мардум ва намоёндогони алоҳидаи он абадӣ сабт гардид. Тавре адабиётшинос Ю. Бобоев қайд кардааст: «Восеъ дар таърихи задухӯрдҳои тоҷикон яке аз «ғурдони сафшукан ва далерони шерафкан» аст, ки баҳри озодию бахти саодати халқи худ ҷанбозӣ кардааст. Қайҳост, ки ин қаҳрамони ҳаёт қаҳрамони адабиёт гардидааст» [2, с. 3].

Лозим ба ёдоварист, ки дар таърихи адабу фарҳанги саддаи XX адибе, ки баъд аз устод Айнӣ дар инъикоси бадеии таърихи халқи тоҷик, масоили миллий, худшиносии худогоҳӣ, ғаму дард, шодию нишот ва бурду боҳти миллат саҳми арзанда дорад, Сотим Улуғзода мебошад [20, с.143].

Торафт тезтундшавии зиддиятҳои феодалии ва боло гирифтани шуури камбағалони кӯхистони тоҷик дар Бухорои Шарқӣ ва қаламрави аморат дар такмил ва тафсили персонажҳои асосии романи «Восеъ» хеле хуб ифода ёфтаанд. Аз ин ҷост, ки Сотим Улуғзода дар асар диққати асосиро ба амалиёти образҳои асосии роман: Восеъ, Назир, Саидалӣ, Муллосафар, Мирзоакрамбой, Остонақул, амир Абдулаҳадхон, Лутфия, Марзия, Ҳочӣ Яъқуб равона кардааст, зеро маҳз хислату характер ва рафтори онҳо, инчунин, ҳисси баланди худшиносии ҳештаншиносии онҳо, зиддияти романро пурқувват намуда, моҳияти мавзӯро мекушоянд. Нависанда дар роман он ҳама далерии нотарсӣ, шучоъату матонат ва худшиносии Восеъ ва ёронашро равшану мушаххас тасвир кардааст. Хусусан, лаҳзаи дар Қаршӣ ба ҳоким Остонақул вохӯрдани Восеъ (Восеъ барои собит намудани бегуноҳии бародархондаш Назир ба Шаҳрисабз рафта буд) диққатҷалбкунанда аст:

- Тақсирон! – бо овози баланд ба онҳо муроҷиат кард Восеъ дар ҳамгашти кӯча. – Як даҳон ғап дорам, шунавед! - ва барои он ки тақсирон аз шунидани ғапи ӯ сар тофта натавонанд, Восеъ боз қасдан илова кард: - Ман дар Қаршӣ ҳокимро дидам, аз ҳоким ба Шумо ғап дорам.

Баъди чунин арз, албатта, саворон ҷилави аспҳошонро кашида ба сар то пой ин марди густох, ки аз афту андомаш, бешубҳа кӯхистонӣ буд, зехн монданд [20, с.102].

Бо истифода аз номи ҳоким ба мақсади худ ноил гардидани Восеъ беш аз пеш такмил ёфтани характер ва ҷаҳонбинии иҷтимоии қаҳрамони марказиро таъкид менамояд. Академики АИ Тоҷикистон М. Шакурӣ ин фикро таъкид дода, таъкид мекунад, ки: «Ҷасорати Восеъ хусусан дар Қаршӣ, ки Остонақулбӣ додхоҳро беиба дар кӯча нигоҳ дошта, арзашро ба ӯ гуфт, намоён шуд. Нависанда гуфтааст, ки Восеъ рост рафта сари роҳи ҳокимро гирифт» [21, с. 315].

Дар воқеъ, чунин тасвири нависанда характер ва ҷасорату худшиносии Восеъро дар назди хонанда боз ҳам барҷастатар месозад.

Сотим Улуғзода Восеъро бо як меҳру муҳаббати беандоза дар асар ба қалам дода, муҳимтарин фазилатҳои ӯро аз бобҳои аввал сар карда ба хонанда маълум менамояд. Восеъ на танҳо марди тавоноӣ пурдилест, инчунин, ошкоргӯю дилсоф аст. Ҳамеша ва дар ҳама ҳолат бо ҳокиму бек, доруғаю закотчӣ бе ягон тарсу ҳарос ҳақиқатро гуфтааст. Барои мисол муколамаи Восеъ ва Мирзоакрамбойро ёдовар шудан кофист. Чунон ки хонанда медонад, ҳангоми рӯёндани хирочи султони байни Восеъ ва Ҷобири доруға дар хирмани Нозим занозанӣ ба вуқӯъ пайваست. Ва дар ин кор Восеъро гунаҳкор ҳисобида ба зиндони Ховалинг мебаранд. Рӯзи дигар ӯро банд карда назди бек ба Балҷувон мефиристанд. Дар Балҷувон он рӯз оқсақоли лақайҳо Оллоёр писарашро тӯи хатна мекрд. Бек ва ҳамроҳонаш аз тӯӣ баргашта, дар таги қалъа аспӣ нимёбии ба бек бахшидаи Оллоёрро ром мекарданд. Дар ин вақт одамони амлоқдори Ховалинг Восеъро банд карда оварда буданд. Бек дар ҳолати сархӯшӣ фармон баровард, ки агар Восеъ аспро ром кунад, аз гуноҳаш мегузарад. Баъд аз ром кардани асп Восеъ ба бек рӯйрост беадолативу мардумфиребии доруғаро нақл менамояд.

- Гуноҳаш бисёр аст, тақсир. Агар дар хирман даҳ ман ғаллаи деҳқонро панҷ ман навишта, ба пӯлдорҳо арзон фурӯшонда, ушрро ба пул рӯёндан ва аз барои ғалларо бар нақшида кам навиштану арзон фурӯшондан, аз харидор пора гирифтани гуноҳ бошад, амлоқдор... [16, с. 300].

Сотим Улуғзода симои зоҳириву ботинии ёрони Восеъро тасвир карда, таъкид менамояд, ки ҳамаи онҳо ба сарвари худ монанд буда, мисли ӯ нотарс, паҳлавон, хайрхоҳ, дилсоф, ватандӯст ва баномус мебошанд. Вале дар асар ҳаёти бархе аз инҳо норавшан мондаанд. Дар ин хусус академик М. Шакурӣ чунин мегӯяд: «Дар тасвири образи халқ –

наздикони Восеъ ва саркардагони исён нависанда кӯшиш намудааст, ки роҳи ҳаёти ҳар кадоми онҳоро, ки аз роҳи зиндагии дигаре фарқ дорад, нишон диҳад. Ҳар кадоми онҳо як саргузашти ачибе доранд. Бо вучуди ин, мутаассифона, олами ботинии баъзеи онҳо норавшан мондааст» [21, с.313].

Фотима хоҳари Восеъ мебошад ва нависанда ўро чун зани кӯхистонӣ раҳмдилу далер, худшиносу хоксору инсондӯст тасвир кардааст. Лаҳзаи аз тарафи бародараш Восеъ ба орият гирифтани говаш ва дар ин кор розӣ нашудани шавҳараш Сангалӣ симои ботинии ин зани ҳалиму ғамхоро роҳро равшан мекушояд:

Фотима бесаранҷом гашт, асабонӣ шуд.

- Чаро ту ўро нигоҳ надоштӣ, мардаки дилозор? Охир дастархонам тайёр шуда буд! Илоҳӣ говат аз сарат монад, медодӣ чӣ мешуд?! Ду соли расо рағбани акаамро хӯрда меоям, акнун ки ў аз дасти амлоқдори золим бе гов монд, як бор барои чувозаш гови туро талабад, намедихӣ? Ба неқӣ бадӣ мекуни, шарм намедорӣ? Вой бар ман, акаам аз ҳамин қадар роҳ пиёда омад, мани сиёҳпеча як пиёла ҷои алафинаш ҳам надодам!.. [16, с. 33].

Ҳамин тариқ, нависанда Фотимаро боз дар ҷанд лаҳзаи дигар намудор кардааст. Лаҳзаи бо шӯришгарон ҳамроҳ нашудани шавҳараш Сангалӣ ва то ба қатл расонидани бародараш Восеъ, ки ба ин восита Сотим Улуғзода образи ўро пурра гардонид, ҳиммати баланду вичдони пок доштани Фотимаро ошкор сохтааст. Чи хеле ки адабиётшинос Р.Мусулмонӣ қайд кардааст: «Нависанда ба тавассути Фотима меҳру садоқати беҳадду ҳисоби духтари тоҷикро дар ҳақиқати бародараш табиӣ нишон додааст, ки бунёди ҳоси миллии дорад» [9, с. 160].

Дигар аз образҳои ҷолиби роман ҳамсари Восеъ – Аноргул мебошад. Аноргул низ мисли шавҳараш нотарсу баномус ва ҳақгӯ аст. Дар баробари ин, Аноргул зани оқила, боҳаё, ростқавлу дилсӯз, меҳрубон ва содику вафодор аст. Бадкорону хиёнатпешагонро ҷашми дидан надорад. Ҷасорату вафодории ў, махсусан дар боби бисту якуми роман, вақте ки шӯриш ба ҳадди олии расида буди Восеъ барои ӯ бо оилааш ба Дараи Мухтор меояд, намудор мегардад. «Доғ кардӣ маро, Восеъ, диламро об кардӣ, - оҳ кашид Аноргул. – Илоҳӣ сикат – саломат, хуш хуррам гашта биеӣ. Хонаи манғит бисӯзад, ки ба сари мо ин аламу кулфат, ин зиндаҷудоиро овард. Аммо ту ҳаёл накун, ки ман аз ту гиламандам, Восеъ. Не, ман агар мард мебудам, дар ҷои ту ман ҳам ба манғит теғ мекашидам» [16, с. 234].

Таҳлили образҳои роман аз он шаҳодат медиҳад, ки нависанда барои инкишофи характер ва заминаи воқеии ҳар як образ кӯшиши зиёде ба харҷ дода, аз худ маҳорати баланди нигоҳандагӣ зоҳир намудааст, ки он образҳо тавасути офариниши манзараҳо дар самти афзун намудани ҳисси худшиносии ватандӯстии хонанда саҳми назаррас мегузоранд.

Нависандаи ҳақиқии Тоҷикистон Сотим Улуғзода маҳз ба хотири ҳарчи бештар ҷалб намудани тавачҷуҳи хонанда ба макони воқеаҳо ва ҷойи амалиёти персонажҳои марказии романи «Восеъ» аз пейзаж моҳирона истифода намудааст. Манзараи дар аввали романи «Восеъ» тасвирнамудаи С. Улуғзода, аз як тараф, чи гуна оила будани хонадони қаҳрамони марказии асар - Восеъро муайян намояд, аз сӯи дигар ҳаёти хушбахтона ба сар бурдану садоқатмандона меҳнат намудан, бо меҳнату заҳмати ҳалол баҳри ба даст овардани кути лоямоте талош варзидани Восеъро нишон медиҳад. Дар баробари ин, С. Улуғзода бо таҳқиқи бадеӣ шароити зиндагии Восеъ ва дигар деҳқонони кӯхистонро ягон - ягон нишон дода, тадриҷан моро бо шиддати муносибатҳои синфӣ ва иҷтимоӣ шинос намудааст. «Дар кӯхистони Кӯлобу Балҷувон водиҳои хурд - хурди Хингоб, Сурхоб, Шӯроб, Оби Мазор аҷаб ҷоҳои хушбоду ҳаво ва бештаринашон тағоб, яъне обшор на сердолу дарахтанд. Бару домани кӯҳҳои қабат ба қабат ва талу кӯталҳои ҷафс аз аввали баҳор то васати тирамоҳ сабзу хуррам, ҷашмасорони бешумор оби зулоли худро ба сойҳо, кишту боғу мевазорҳо ҷорӣ медоранд. Меваҳои ин сарзаминро намеғӯед! Себ, анор, тут, олу, гелос, зардолу на шафтолуи сершарбату хушмазаи Балҷувон, Ховалинг, Сари Хосорро кӣ намедонад!

Кӯҳистон фақат аз замин камбағал аст. Қитъаҳои калони замини қорам аҳён - аҳён вомехӯранд. Пора - пора киштзорони сабзгун монанди дарбехҳои чомаи камбағали кӯҳистонӣ дар адирҳо пахну парешонанд. Гандум, чав, арзан, ҷувориҳо аксари деҳқонон дар тоқиҳо баркашида мекоранд. Фалонӣ имсол даҳ тоқӣ ғалла коштааст, бисмадонӣ понздаҳ тоқӣ...

Қо- қо обраҳае, селхонае, сое, ки кӯҳистониён сангобаш меноманд, дили кӯҳу талу қуталҳоро чок карда ба водӣ рахна мекушоянд. Ҳар кадоми ин рахнаҳо дараи танге мебошад.

Яке аз калонтарини ин дараҳои танг дар самти шарқии водии Оби Мазор дараи Мухтор аст. Аз даҳани дара дар масофаи як километр ба дарунтари он деҳае ҳамноми дара афтодааст, ки дар канори чапи сангоби хушк ҷой гирифта, қад - қад он ёзида меравад. Вай ба намуд аз деҳаҳои дигари кӯҳистон фарқе надорад - онро талу кӯталҳои питов, яъне рости баланд аз се ҷониб фушурда дар миёна нигоҳ медоранд. Ба миёнаҳои деҳа кушачиноре ҳамчун ду бурҷи дидбонӣ сояандоз мебошад.

Ин кушачинор аз ҳавлии беруни Восеъ қад кашидааст. Дарвозаи фарсудаи роғ -роғи ҳавлӣ ба тангкӯчаи пушти масҷид боз мешавад.

Дар ҳавличаи дарун ба ду хонаи пешайвону долондор оилаи Восеъ зиндагӣ мекунад. Дар ҳавлии берун меҳмонхона, ҷувозхона, оғилу қаҳдон ҷой гирифтаанд. Аз пушти ҳавлӣ кӯчаи калони деҳа мегузарад; дар он бари кӯча аз баландие, ки бар фарозаш як қисми хонаҳо ва богчаҳои бошандагони деҳа ҷой гирифтааст, чашмаи сардобе сар мезанад; оби чашма бо як ноаи борик ба ҳавлии беруни Восеъ меояд ва аз ҳавлӣ ба ҳаёт - рӯйдариҷае, ки мардуми маҳаллӣ онро ҳата меғоянд, ҷорӣ мешавад. Ҳата, иборат аз богча ва андак замини юнҷақаву сабзавоткорӣ, дар мобайни ҳавлӣ ва сангоб воқеъ шудааст.

Баҳор, баҳори хурраму хандон, сабзпӯш ва гулбасар дар айни ҷавлону худнамоӣ. Шуълаи офтоб намесӯзонад, намеғудозад, балки фақат ҳамчун меҳри падару модар ба фарзанди дилбанд гарм - гарм навозиш мекунад. Гунҷишкҳо, парастуҳо (фароштурукҳо) ҷаҳ - ҷаҳқунон дар осмони шаффофи лочувардӣ парафшон ва дар ташвишу тарадуди ошёнсозӣ...» [16, с. 10-11]

Манзараҳои дилнишини табиати кӯҳистони Балҷувону Ховалинг ва Сари Хосор бозгӯи мақсадҳои бадеии нависанда мебошад, ки хеле диққатҷалбкунанда сурат гирифта, ба рои ифодаи боз ҳам пурратари мазмун ва барҷастатар баромадани тасвирҳо боис гардидаанд [13, с.14].

Ба гуфти мунаққиди рус В. Г. Белинский «Даҳони адиб ҷӣ қадар ки баланд бошад, ӯ табиатро ҳамон қадар мукаммалу возеҳ тасвир мекунад ва алоқаи мустаҳками вайро бо ҳаёт, бо муваффақияти тамом нишон медиҳад» [3, с. 49].

Бе муболиға С. Улуғзода мусаввири забардасти манзараҳои табиат ҷиҳати баланд бардоштани ҳисси ватандӯстӣ мебошад. Нависанда манзараҳои табиатро бо ҳолати рӯҳии персонажҳои романи «Восеъ» мувофиқ тасвир намудааст. Аксари қаҳрамонҳои офаридаи асарҳои С. Улуғзода, аз ҷумла Восеъ, ба тариқи фоҷиавӣ ҳалок мешаванд. Адиб дар ин маврид низ аз пейзаж тарзе истифода намудааст, ки манзараи табиат қувваю қудрат, қаҳрамонию ватандӯстӣ ва худшиносии онҳоро баръало намоиш медиҳад [13, с. 23].

«Қаллодон ҳалқадаваки ресмони дорро ба гардани Восеъ андохтанд. Вай охири бор ба шаҳр, ба мардумон, ба дирахтон ва баъд ба осмон нигарист. Дар осмон шохинеро дид, ки баланд, хеле баланд парвоз менамуд. Шохин зуд дар оахри лочувардии фазо ғӯтида аз назар ғойб гардид.

Қаллодон ресмони дорро кашиданд... Чашмони Восеъро торикӣ пахш кард...» [16, с. 363].

Устод Сотим Улуғзода, ки то солҳои 60-ум дар офаридани асарҳои таърихӣ таҷрибаи зиёде андӯхта буд, ба офариниши симои муборизи Восеъ иқдом намуд ва бо ҳамин костагии насри таърихӣ тоҷикро як андоза бартараф намуд.

Мутолиа кардан, омӯхтан ва ба тадқиқ гирифтани нақши Восеи диловар, ки баҳри озодию истиклолияти халқу Ватанаш ҷонбозиҳо кардааст, дар давраи Тоҷикистони соҳибистиклол ниҳоят зарур аст ва он дорои аҳамияти калони эстетикӣ ва маърифатӣ тарбиявӣ, хусусан, ватандӯстиву худшиносӣ мебошад [13, с. 23].

Махсусан зиндагӣ, муносибату муомила ва корномаи Восеи диловар барои ҷавонон, хонандагони синни калони мактабӣ донишҷӯён намунаи барҷастаи ибрат ва омӯзиш мебошад. Дар замони Истиқлолои Тоҷикистон, вақте ки ба ҷавонон дар хусуси таърихи бою қадима ва фарҳанги волои худ ҳарчи бештар таваҷҷуҳ зоҳир кардан зарур мешавад, корномаи Восеъ намунаи барҷастаи сарбаландӣ, сарфарозӣ ва озодиҳоию адолатписандӣ мебошад.

Ба назари мо, асрори эҷодӣ ва сабаби иштиҳори Сотим Улуғзода дар таълифи романи «Восеъ», пеш аз ҳама, дар истеъдоди волои адиб, донишу маҳорат ва малакаи эҷодии адиб, таҷрибаи андӯхтаи ӯ то оғози солҳои 60-уми асри гузашта буд.

Аз тарафи дигар, донишани фарҳанги миллий, таърихи халқ, адабиёти пурғановату кӯҳанбунёд, дар ҳамин ҷой иттилооти комил аз сарчашмаҳои адабии асримиёнагӣ, осори фаровони таърихшиносон низ мебошад. Ин омилҳо қомилан имкон додаанд, ки Нависандаи халқии Тоҷикистон Сотим Улуғзода на танҳо дар қаламрави диёри хешу ҳаммиллатон, балки дар хориҷ аз он низ иштиҳори беҳудуд пайдо намояд. Аз ин рӯ, романи ӯ дар пояи баланди таълифи адабӣ – бадеӣ, мавзӯи таърихӣ ва санъату ҳунари эҷодӣ қарор дошта, дар манзараҳои асарҳояш, аз ҷумла «Восеъ» [13, с. 23]. ва «Навобод» [8, с.224] худшиносии миллию ватандӯстӣ дар ҷойи аввал меистад.

Муқаррир: Олимӣ Х.Х. – н.и.ф., дотсенти ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода
Адабиёт

1. Бақозода, Ҷ. Андеша ва чехраҳои адабӣ. – Душанбе: Адиб, 2005. – 180 с.
2. Бобоев, Ю. Қаҳрамони халқ / Ю.Бобоев // Газетаи муаллимон, 1988. – 3 сентябр. – С. 3-5
3. Белинский, В.Г. Избр. фил. соч., Госиздат. полит. лит. - М., 1948. – 867 с.
4. Ғафуров, Б. Тоҷикон. Ҷ. 2. / Б. Ғафуров. – Душанбе: - Ирфон, 1985. – 441 с.
5. Ёқубов, Л. Нақли бобои Давлат/ Л. Ёқубов// Тоҷикистон, 19.- №7. – С. 10-15
6. Имомов, М.С. Ҷаҳонбинӣ ва тафаккури бадеии Садриддин Айни / М.С.Имомов. – Душанбе: Матбуот, 2001. – 120 с.
7. Имомов, М. Сюжет ва тасвир дар насри Садриддин Айни / М. Имомов. – Душанбе: Адиб, 2007. – 370 с.
8. Қосимӣ, Н.И. Тасвири суннатҳои хонаводагии тоҷикон дар романи «Навобод»-и С.Улуғзода. / Н.И.Қосимӣ // Паёми ДМТ (Маҷаллаи илмӣ). Қисми 3. - Душанбе: Сино, 2020. – С. 224-229.
9. Муҳомидов, Р. Дар боғи Фирдавсӣ //Эҷодии ҳунар. - Душанбе: Адиб, 1992. - С. 141 – 290.
10. Отаханова, Х. Роман дар бораи шӯриши Восеъ // Маориф ва маданият, 1969, 19 декабр.
11. Раҷабов, М. Образи Восеъ дар насри муосири тоҷик // Из истории народных движений в Средней Азии. – Душанбе: Дониш,1988. - 134 с.
12. Сирочиддини Эмомалӣ. Таҷассуми бадеии таърих дар насри Сотим Улуғзода (Солҳои 60-80-уми асри XX). – Душанбе, 2020. – 240 с.
- 13.Сирочиддини Эмомалӣ. Андеша ва маҳорати адабӣ. – Душанбе: Сино, 2012. - 100 с.
14. Сирочиддини Эмомалӣ. Ҷанбаҳои таърихии романи «Восеъ»-и С.Улуғзода // Паёми ДМТ (Маҷаллаи илмӣ). Қисми 4/9 (185). - Душанбе: Сино, 2015. – С. 158-163.
15. Улуғзода, С. Восеъ. – Душанбе: Ирфон, 1969. – 360 с.
16. Улуғзода, С. Восеъ. – Душанбе: Ирфон, 1979. – 367 с.
- 17.Улуғзода, С. Худшиносии миллий донишани миллат аст. /С.Улуғзода // Газетаи муаллимон. -1988. – 1 январ. – С.3.

18. Фароҳонӣ, А.Б. Хонавода ҳамчун муҳимтарин ниҳоди иҷтимоӣ/ А.Б.Фароҳонӣ // Паёми ДМТ (Маҷаллаи илмӣ). Қисми 2.3/8 (101). -Душанбе: Сино, 2012. – С. 77-80.
19. Чумаев, Ш. Ташбеҳ рангину тасвир зебост //Маориф ва маданият, 1969. 29 апрел.
20. Шарифов, Х. Таҳаввули мазмун ва ифода дар эҷодиёти Сотим Улуғзода // Услуб ва камолоти сухан. - Душанбе: Ирфон, 1985. - С.126-143.
- 21.Шукуров, М. Насри солҳои 1945-1974 // Таърихи адабиёти советии тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1980. X. IV. – С. 309-325.

МАСОИЛИ ВАТАНДҶУСТӢ ДАР МАНЗАРАҲОИ РОМАНИ «ВОСЕЪ»-И СОТИМ УЛУҒЗОДА

Имрӯз омӯзиши таъриху фарҳанги миллӣ ба хоҳири таҳкими Истиқлоли давлатӣ, ваҳдати миллӣ ва сулҳу суббот муҳим ва зарур мебошад. Дар густариши худшиносиву ҳудогоҳӣ асарҳои мондагори адибони шинохтаи тоҷик нақши муассир дорад. Ба таърих расидани романи «Восеъ»-и Сотим Улуғзода дар ҳаёти фарҳангии адабии мардуми тоҷик ҳодисаи фараҳбахш мебошад. Зеро романи «Восеъ», махсусан, дар замони соҳибистиклолии Тоҷикистон, ки барои ҷомеаи он худшиносии миллӣ аҳамияти муҳими иҷтимоӣ пайдо кардааст, маърифати бештаре касб намуд.

Дар таърихи адабу фарҳанги саддаи XX адибе, ки баъд аз устод Айни дар инъикоси бадеии таърихи халқи тоҷик, масоили миллӣ, худшиносии ҳудогоҳӣ, ғаму дард, шодию нишот ва бурду боҳти миллат саҳми арзанда дорад, Сотим Улуғзода мебошад. Ин масъалаҳо дар образи қаҳрамонҳои романи «Восеъ» ва воқеаҳои таърихӣ он тавассути эҷоди манзараҳои ҷазоб хуб дарҷ гардидааст.

Мутолиаи қардан, омӯختан ва ба таҳқиқ гирифтани нақши Восеи диловар, ки баҳри озодию истиқлолияти халқу Ватанаш ҷонбозиҳо кардааст, дар давраи Тоҷикистони соҳибистиклол ниҳоят зарур аст ва он дорои аҳамияти калони эстетикӣ ва маърифатӣ тарбиявӣ, хусусан, ватандӯстиву худшиносӣ мебошад.

Махсусан, зиндагӣ, муносибату муомила ва қарномаи Восеи диловар барои ҷавонон, хонандагони синни калони мактабӣ донишҷӯён намунаи барҷастаи ибрат ва омӯзиш мебошад. Дар замони Истиқлоли Тоҷикистон, вақте ки ба ҷавонон дар хусуси таърихи бою қадима ва фарҳанги волои худ ҳарчи бештар тавачҷуҳ зоҳир қардан зарур мешавад, қарномаи Восеъ намунаи барҷастаи сарбаландӣ, сарфарозӣ ва озодиҳоию адолатписандӣ мебошад.

Калидвожа: *худшиносӣ, ватандӯстӣ, манзара, истиқлол, роман, Восеъ, адолатпарвар, муассир, адабиёт, маърифат, тарбия.*

ТЕМА ПАТРИОТИЗМА И НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ В ПЕЙЗАЖАХ РОМАНА «ВОСЕ» СОТИМА УЛУҒЗОДА

Сегодня знание истории и культуры важно и необходимо для укрепления государственной независимости, национального единства, мира и стабильности. Великие произведения известных таджикских писателей играют большую роль в развитии патриотизма и национального самопознания. Одним из таких произведений является роман «Восе» Сотима Улуғзаде. Роман «Восе» стал более популярным, особенно в эпоху независимого Таджикистана, для которого патриотизм и национальное самосознание приобрело большое социальное значение.

Исследование показывает, что Сотим Улуғзаде внёс значительный вклад в историю литературы и культуры XX века после Садриддина Айни. В своем романе писатель рассказывает об истории таджикского народа, национальных проблемах, национальном самосознании, различных сторонах жизни народа, победе и поражении нации и т.д.

Необходимо изучать роль храброго Восе, боровшегося за свободу и независимость своего народа и Родины в период независимого Таджикистана.

В частности, жизнь, отношение и достижения храброго Восе являются выдающимся примером для молодежи. В период обретения Таджикистаном независимости, когда молодежи необходимо уделять больше внимания своей богатой древней истории и высокой культуре достижения Восе - выдающийся пример гордости, чести, свободы и справедливости.

Ключевые слова: самопознание, патриотизм, пейзаж, независимость, роман, Восе, литература, сторонник справедливости, действенный, просвещение, воспитание.

THE TOPICS OF PATRIOTISM AND NATIONAL IDENTITY IN THE SCENES OF THE NOVEL "VOSE" BY SOTIMA ULUGHZADE

Today, knowledge of history and culture is important and necessary for strengthening state independence, national unity, peace and stability. Great works of famous Tajik writers play an important role in the development of patriotism and national self-knowledge. One of such works is the novel "Vose" by Sotim Ulughzoda. The novel "Vose" became more popular, especially during the independence of Tajikistan, for which national identity and patriotism acquired great social significance.

The study shows that Sotim Ulughzoda made a significant contribution to the history of literature and culture of the twentieth century after Sadriiddin Aini. In his novel, the writer tells the story of the Tajik people, national problems, national identity, various aspects of the life of the people, the victory and defeat of the nation and etc.

It is necessary to study the role of the brave Vose, who fought for the freedom and independence of his people and Motherland during the period of independence of Tajikistan. Especially the life, attitude and achievements of the brave Vose are an outstanding example for young people. During the period of Tajikistan's independence, when young people need to pay more attention to their rich ancient history and high culture. Vose's achievements are an outstanding example of pride, honor, freedom and justice.

Keywords: self-knowledge, patriotism, novel, scene, independence, literature, Vose, supporter of justice, effective, enlightenment, education.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ихромов Талабшо Тешаевич* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, кафедраи назарияи адабиёти навини форсӣ-тоҷикӣ, унвонҷӯӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E –mail.ru: ilok_87@mail.ru. Тел.: (+992) 918-41-67-72

Сведения об авторе: *Ихромов Талабшо Тешаевич* – Таджикский национальный университет, кафедры теории новейшей персидско-таджикской литературы, соискатель. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. E –mail.ru: ilok_87@mail.ru. Тел.: (+992) 918-41-67-72

Information about the author: *Ihromov Talabsho Teshaeovich* – Tajik National University, Department of Theory of New Persian-Tajik Literature, applicant. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue, 17. E –mail.ru: ilok_87@mail.ru. Tel.: (+992) 918-41-67-72

ТДУ 378.1 (575.3)

МАСЪАЛАҲОИ СИФАТИ ТАҲСИЛОТ ДАР ОСОРИ ИЛМИИ АКАДЕМИК ФАЙЗУЛЛО ШАРИФЗОДА

Гулназарзода Ж.Б., Шосаидзода С.Ҳ.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Дар замони муосир таҳсилот, аз ҷумла, таҳсилоти олии касбӣ яке аз омилҳои муҳими рушди ҷомеаи башар маҳсуб меёбад. Бинобар ин ҳар як кишвар кӯшиш мекунад, ки ба рушди устувору бемайлони таҳсилот таваҷҷуҳи ҳарчи бештар зоҳир намояд. Зеро дастовардҳо ва самараи таҳсилот пеш аз ҳама насиби кишварҳои хоҳанд шуд, ки баҳри таъмини пешрафти таҳсилот, махсусан баланд бардоштани сифати он тадбирҳои муассир ва ҷиддӣ андешанд.

Яке аз сабабҳои асосии таваҷҷуҳи аҳли илм дар арсаи байналмилалӣ ба мавзӯи сифати таҳсилот ин дар амсилаи муосири рушди босуботи ҷомеаи башарӣ афзалият ва мавқеи устувор пайдо кардани қонуни тақомули сифати сармояи инсонӣ (донишу малака, сатҳи касбият, ҷаҳонфаҳмӣ, маънавияту фарҳанг), ҳамчунин сифати низоми маориф ба шумор меравад. Ба ибораи дигар, имрӯз сифати таҳсилот ва сифати захираҳои ақлонии ҷомеа ба омили муҳиму меҳварии геополитикӣ табдил ёфтааст. Аз ин ҷост, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ин масъала пайваста таваҷҷуҳи хоса зоҳир мекунад. Дар аксарияти суҳанрониву мулоқот, махсусан пайёмҳои хеш ба мақоми олии қонунбарори кишвар, ки бешак барои рушди мамлакат аҳамияти стратегӣ доранд, дар радифи масъалаҳои муҳимтарини таъмини рушди маориф баланд бардоштаи сифати таҳсилоту тарбияро ба ҳайси омили меҳварии таҳсилот арзёбӣ мекунад. Ба андешаи Пешвои миллат «дар шароити кунунӣ баланд бардоштани сатҳу сифати таълим дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот вазифаи аввалиндараҷаи қормандони соҳаи илму маориф мебошад. Ҳарчанд ки дар ин самт натиҷаҳои муайян ба даст омадаанд, вале онҳо ҳанӯз қонеъкунанда нестанд. Барои баланд бардоштани сифати таълиму тарбия моро зарур аст, ки дар тамоми зинаҳои таҳсилот, бахусус, дар зинаи таҳсилоти касбӣ, на ба шумора, балки ба сифати он диққати ҷиддӣ дода, мутахассисони ҷавобгӯи талаботи замони муосирро тарбия намоем» [7, с. 524]

Аз ин рӯ, яке аз вазифаҳои муҳиму афзалиятноки низоми маориф ин таъмини сифати таҳсилот дар тамоми зинаҳо бо назардошти устуворӣ ва мутабиқати он ба талаботи имрӯзаву ояндаи шахсу ҷомеа ва давлати соҳибистиқлоли Тоҷикистон мебошад.

Аз ҷониби дигар, таъмини сифати таҳсилот ва бунёди низоми устувори назорату муоинаи он, аз ҷумла муайян кардани мучмуи меъёр, амалиёт ва технологияҳои арзёбии он, ташкили мониторинги педагогӣ ва истифодаи он яке аз вазифаҳои муҳими идоракунӣ дар соҳаи маориф ба шумор меравад. Педагогикаи муосир ва амалияи таҳсилот зарурати гузариш аз тарзҳои анъанавии ҷамъоварии маълумот дар бораи муассисаи таълимии мавриди омӯзиш ба мониторинги педагогӣ ва шаклҳои муосири таҳқиқи проблемаҳои назорат ва таъмини сифати таҳсилот, аз ҷумла квалиметрияро аллакай собит намудаанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати тақмили стандартҳои давлатии таҳсилот, қоркарди меёру нишондиҳандаҳои сифат дар зинаҳои гуногуни таҳсилот, таҳлилу натиҷагирӣ аз таҷрибаи муассисаҳои таълимӣ оид ба ташкили назорати сифати таҳсилот тадбирҳои муайян андешида шуда, таҳқиқоти илмӣ оид ба проблемаҳои марбут ба баланд бардоштани сифати таҳсилот босуръат идома доранд.

Таҳқиқи масъалаи мониторинги сифати таҳсилот, ки заминаҳои он ҳанӯз дар ибтидои асри XX гузошта шуда буд, дар педагогикаи шуравӣ солҳои 90-уми асри гузашта дар осори илмӣ олимони соҳа В.И. Андреев, В.П. Беспалько, А.Н. Майоров, С.Е. Шишов ва дигарон ба назар мерасад. Аммо асоси назариявии андешаҳои илмӣ олимони мазкур асосан дар заминаи назария ва методологии идоракунии таҳсилот, ки муҳаққиқон Ю.В. Васильев, Ю.А. Конаржевский, В.С. Лазарев, А.М. Моисеев, А. Орлов, В.П. Симонов, П.И. Третьяков ва дигарон пешниҳоду асоснок карда буданд, устувор буд. Дар осори илмӣ муҳаққиқони номбурда принцип ва функсияҳои идоракунии раванди таҳсилот, аз ҷумла сифати он, мундариҷаи фаъолияти идоракунӣ дар соҳаи таҳсилот муайян ва моҳияти он ошкор карда шуда, онҳо барои коркарди низоми мониторинг ҳамчун асоси илмӣ хизмат кардааст. Солҳои охир шумораи осори илмӣ, ки мустақиман ба мавзӯи сифати таҳсилот бахшида шуда, дар онҳо технологияҳо ва механизмҳои идоракунии он коркард шудаанд, ба маротиб афзудааст. Дар ин радиф метавон асару мақолаҳои муҳаққиқони хориҷӣ С.Г. Воровщиков, С.А. Гильманов, В.И. Загвязинский, В.П. Панасюк, М.М. Поташник, Д.В. Татяченко, Е.А. Ямбург ва дигаронро номбар кард.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба мавзӯи баланд бардоштани сифати таҳсилот шумораи зиёди осори илмӣ, аз ҷумла таҳқиқоти диссертатсионӣ бахшида шудаанд. Ба ҷанбаҳои гуногуни салоҳиятнокии сифати таҳсилот асару мақолаҳои А.А. Абдуллоева, Т.Б. Ғаниев, Қ.Х. Қадамов, Ш.К. Каримзода, А.Х. Катаев, З.А. Катаева, С.И. Марачабов, Ш.С. Муродова, Р.К. Раҷабов, А.Б. Мирсаидов, Б.Х. Нарзуллоев, Н.З. Раҷабова, Н.С. Сангинов, У.А. Сатторов, Х.Н. Фақеров, Н.Н. Шоев, З.Р. Шарипов, Ф. Шарифзода ва дигарон бахшида шудаанд.

Яке аз муҳаққиқоне, ки ба масъалаи сифати таҳсилот таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуда, ба баланд бардоштани он дар зинаҳои гуногуни таҳсилот андешаҳои ҷолиб иброз намудааст, академики Академияи таҳсилоти Тоҷикистон Файзулло Шарифзода мебошад. Баланд бардоштани сифати таҳсилот аз мавзӯҳост, ки онро муҳаққиқ дар аксарияти асару мақолаҳои хеш [10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18] мавриди таҳқиқи ҷиддӣ қарор дода, тавсияҳои асоснок манзур намудааст. Ба ақидаи ӯ «...Инкишофи илм бидуни омодаسازیи сифати кадрҳо тавассути таълим имкон надорад. Дар ин сурат, агар дастовардҳои илм ба соҳаи таҳсилот ворид нашавад, таълим аз ҳаёт дур мешавад.

Бо иқтисод низ ҳамин рӯй медиҳад: он бе кадрҳои бомаърифат инкишоф ёфта наметавонад...» [16, с. 9]. Дар ин ҷо муҳаққиқ, аз як тараф, ба робитаи тарафайни илму таҳсилот ишора карда, пешрафти илмро аз сатҳу сифати дониши кадрҳои оянда вобаста медонад ва аз ҷониби дигар, ҳамбастагии онҳоро омили муҳимми ба ҳаёту истеҳсолот наздик шудани таълим арзёбӣ карда, мавҷудияти кадрҳои бомаърифатро яке аз омилҳои асосии тараққиёти иқтисодӣ мешуморад.

Бояд қайд кард, ки дар доираи илмӣ оид ба мафҳуми «сифати таҳсилот» андешаҳо басо мухталифанд. Тавре ки В.А. Панасюк ишора кардааст: «сифати таҳсилоти мактаб маҷмуи хусусиятҳост, ки, ки онро ба татбиқи мақсадҳои иҷтимоӣ ҷиҳати ташаккул ва инкишофи шахсият мутобик месозад [8, с. 55].

Аз таҳлили осори илмӣ Файзулло Шарифзода оид ба баланд бардоштани сифати таълиму тарбия бармеояд, ки доираи андешаҳои ӯ нисбат ба ин масъалаи муҳим бағоят васеъ мебошад. Зимни баррасии масъалаи мазкур ӯ иброз менамояд, ки «дар рушди кунунии ҷомеаи мо бозсозии куллии тамоми низоми таҳсилот аҳамияти муҳим касб мекунад. Танҳо бозсозӣ имкон медиҳад, ки сифати нави таълиму тарбияи ҷавонон, ғояҳои асосии мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, фаъолияти он бар асоси усулҳои демократия ва инсонгарой, арзишҳои умумиинсонӣ, анъанаҳои илмӣ ва фарҳанги мардум таъмин карда шавад» [17, с. 13]. Яъне баҳри ноил гардидан ба сатҳи барои ҷомеа матлуби сифати таълиму тарбия муҳаққиқ бозсозии куллии тамоми низоми таҳсилотро дар кишвар иқдоми асосӣ меҳисобад ва ин равандро ба азнавسازیи ҷиддӣ ғояҳои асосии мактабҳо дар заминаи усулҳои

демократӣ, инсонгарой, арзишҳои миллию умумибашарӣ ва анъанаҳои илмӣ вобаста мекунад.

Ба андешаи муҳаққиқ, баланд бардоштани сифати таҳсилот бо тамоюлҳои асосии рушди таҳсилот дар ҳазорсолаи сеюм, яъне инсонисозӣ, (гуманизатсия), бунёдсозӣ (фундаменталисозӣ), технологизатсия, демократисозӣ, ҳамгиро ва стандартисозӣ, иттилоотисозӣ ва компютерисозии таҳсилот робитаи ногусатанӣ дорад.

Фишурдаи андешаҳои мазкури муҳаққиқро метавон ба таври зерин ифода кард, яъне:

- **инсонисозии таҳсилот** бар ҳилофи технократисозии он;

- **демократисозии таҳсилот** – таъмини ҳамкориҳои зичи омӯзгору шогирдон, худташқилдиҳии фаъолияти таълимӣ, роҳандозии низоми гуногуни таълим, фароҳамовариҳои имкониятҳои баробар барои гирифтани маълумот, ҳамбастагии идораи давлатию ҷамъиятии раванди таҳсилот;

- **бунёдисозии таҳсилот**, яъне фароҳам овардани шароит барои омӯхтани заминаи ихтисос, пурқувват кардани қисми таҳсилоти умумӣ дар барномаҳои таълимии таҳассусӣ, инчунин таҳкими инфрасохтори муассисаи таълимдиҳанда;

- **иттилоотисозӣ ва компютерисозии таҳсилот**, яъне ташаккули фарҳанги иттилоотии таълимгиранда тавассути татбиқи технологияи нави иттилоотӣ ва ба ин васила инкишоф додани қобилияти зеҳнии шогирдон дар заминаи иттилооти тозаи илмию техникӣ;

- **технологисозии таҳсилот** – омодагии технология бояд ҷузъи таркибии таҳсилоти умумӣ ва касбӣ бошад;

- **ҳамгиро ва стандартсозии таҳсилот** – ошно сохтани шогирдон ба рӯйдоду ҳаводиси асосии умумимарбута ва ба ин васила мусоидат кардан ба раванди ташаккули таҳайюли илмӣ онон, коркарди нақшаву барномаҳои таълим мутобиқ ба ҳадди стандартҳои байналмилалӣ, муқаррар кардани дараҷаи муайяни таҳсилот, мусоидат ба раванди воридшавии таҳсилоти ватанӣ ба фазои ягонаи таҳсилоти ҷаҳонӣ. Вобаста ба ин Файзулло Шарифзода муҳимтарин омили ноил гардидан ба сифати муайяни таҳсилотро коркард ва татбиқи стандартҳои таълим ҳисобидааст» [17, с. 7].

Дар баробари зикри омилҳои дорои хусусияти глобалӣ Файзулло Шарифзода баланд бардоштан сатҳи касбии омӯзгоронро яке аз шартҳои зарурии расидан ба сифати таълиму тарбияи барои ҷомеа матлуб арзёбӣ карда, аз ҷумла, таъкид мекунад, ки «...мо бояд аз миқдор ба сифат гузарем. Барои ин оид ба баланд бардоштани сифати таълим ва тарбият дар муассисаҳои таълимии ҷумҳурӣ ва тақмили ихтисоси муаллимон тадбирҳо андешида, дар ҳаёт татбиқ намудан зарур аст» [17, с. 21]. Воқеан, агар омӯзгор аз нигоҳи касбӣ босалоҳият набошад дар самти баланд бардоштани сифати таълиму тарбияи шогирдон ба натиҷаи дилхоҳ ноил гардидан имконнопазир аст. Муҳаққиқ дар заминаи таҳлили амиқи сатҳи салоҳиятнокии омӯзгорони имрӯза зикр мекунад, ки «тамоми мушкilotе, ки имрӯз рӯ ба рӯи мактаб ва муассисоти дигари таълимӣ қарор доранд, ногузир ба омодагии босифати таҳассусии муаллим (омӯзгор) вобастагӣ дорад. Омодагии босифати таҳассусии омӯзгор (муаллим, қабл аз ҳама ба сатҳи донишҳои фанни таҳассусӣ, (масалан, муаллими физика, математика...), ба сифати донишҳои назариявӣ ва амалии педагогика, равшаншиносии педагогӣ, методикаи таълими фанни таҳассусӣ ба таври ногусастанӣ алоқа дорад» [10, с. 23-24]. Агар ба масъалаи мазкур амиқтар назар афканда, сатҳи салоҳиятнокии касбии доираи муайяни омӯзгоронро дар зинаҳои гуногуни таҳсилот бо истифода аз технологияҳои муосири арзёбии сифати таҳсилот, аз ҷумла квалиметрия, илмсанҷӣ, библиометрия, мониторинг ва дигар меъёру индикаторҳо арзёбӣ кунем, он ба талаботи стандартҳои байналмилалӣ ва бозори меҳнат ҷавобгӯ нест. Ба ақидаи академик Файзулло Шарифзода барои он ки вазъият рӯ ба беҳбудӣ орад, бояд ҷараёни таъмини сатҳи сифати донишҳои таҳассусии омӯзгор дар мадди аввал қарор гирад, илова бар ин, муҳаққиқ дар сатҳи зарурӣ донишҳои асосҳои назариявӣ методологии педагогикаро аз ҷумлаи салоҳиятҳои касбии омӯзгор ҳисобида, таъкид мекунад, ки омӯзгор бояд хусусиятҳои инфиродии шогирдонро дар заминаи

донишҳои андӯхта аз раваншиносии педагогӣ таҳлилу ҷамъбаст карда, мутобиқ ба он услубҳои муносиби кор бо ононро дуруст муайян кунад ва муҳимтар аз ҳама, технологияҳои муносири омӯхтани фаннеро, ки таълими он ба зиммааш вогузор шудааст, дар сатҳи касбӣ донад. Агар омӯзгор методикаи таълими фанро, ки омӯзонидани онро ба зиммааш вогузор кардаанд, надонад ё дар сатҳи зарурӣ надонад, аз чунин омӯзгор интизор шудани натиҷаи дилхоҳ дар раванди таълим имконнопазир аст. Дар чунин маврид ҳуди омӯзгор ба такмили донишҳои таҳассусӣ ниёз дорад. Ҳамзамон, бо мурури вусъати раванди воридшавии технологияҳои нави иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ ба ҷараёни таълим зарурати таҳсилоти муттасили омӯзгор аҳамияти хоса пайдо мекунад. Тавре, ки Пешвои миллат таъкид намудаанд, - «агар омӯзгор сатҳи баланди касбият надошта бошад, мо ҳеҷ гоҳ ва бо ягон восита сифати таълиму тарбияро беҳтар карда наметавонем» [5, с. 603].

Академик Файзулло Шарифзода сиёсати оқилонаи давлатиро дар соҳаи маориф яке аз шартҳои муҳими баланд бардоштани сифати таҳсилот арзёбӣ карда, аз ҷумда зикр намудааст, ки «Сиёсати давлатии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи илм ва маориф ба тақвияти иқтидори илмии кишвар ва заминаҳои моддию техникаи муассисавӣ равона гардидааст. Бо ин мақсад, ҳаҷми маблағгузории давлатии онҳо зина ба зина меафзояд» [17, с. 21]. Масалан, танҳо «соли 2022 аз ҳисоби бучети давлатӣ ба соҳаи маориф 6 миллиарду 304 миллион сомонӣ ҷудо гардидааст, ки нисбат ба соли 2021-ум 707 миллион сомонӣ ё худ 12,6 фоиз зиёд буда, қариб 19 фоизи ҳаҷми умумии хароҷоти бучетро ташкил медиҳад» [4, с. 35-36]. Илова бар ин, «Дар се соли охир шумораи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва хонандагони онҳо беш аз ду баробар, таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ 1,6 баробар ва донишҷӯёни ин зинаҳои таҳсилот сеюним баробар, мактабҳои олии чор баробар ва донишҷӯён зиёда аз се баробар афзудааст» [4, с.35]. Ин тадбирҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи ниҳоят ҳассосу мураккаби сиёсату иқтисодии ҷаҳони муосир, яъне дар марҳилаи андешида шуда истодаанд, ки дар иқтисодиёти ҷаҳон таҳаввулоти азим идома дошта, омилҳои беруна ба иқтисодиёти кишвари мо таъсири шадиди манфӣ доранд. Ва тавре, ки Пешвои миллат иброз доштанд, - «мақсад аз амалӣ сохтани тамоми иқдомот дар самти рушди илму маориф баланд бардоштани сатҳи саводнокиву маърифатнокии миллат, мунтазам беҳтар гардонидани сатҳу сифати таълим ва тарбияи кадрҳои ба талаботи замони ҷавобгӯӣ мебошад» [4, с. 35].

Дар ҷавоб ба тадбирҳои давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, махсусан, дастуру ҳидоятҳо ва ғамхориҳои пайвастаи Пешвои миллат, имрӯз дар кишвари мо дар самти тақмили стандартҳои давлатии таҳсилот, коркарди меъёру нишондиҳандаҳои сифат дар зинаҳои гуногуни таҳсилот, таҳлилу натиҷагирӣ аз таҷрибаи муассисаҳои таълимӣ оид ба ташкили назорати сифати таҳсилот тадбирҳои муайян андешида шуда, таҳқиқоти илмӣ оид ба проблемаҳои марбут ба баланд бардоштани сифати таҳсилот босуръат идома доранд.

Дар баробари ин, барои он ки раванди таълим самаранок ва дар сатҳу сифати матлуб роҳандозӣ гардад, бояд меъёрҳои мушаххаси муайян кардани сатҳи донишҳои андӯхтаи шогирдон мавҷуд бошанд. Зеро аз як тараф, мо бидуни меъёру индикаторҳо шогирдонро ба андӯхтани дониш ҳамавасманд карда наметавонем, аз ҷониби дигар, арзёбии натиҷаи захираи омӯзгор низ душвор мегардад. Дар чунин шароит омӯзгор ва шогирдону ӯ моҳияти дастоварду камбудии раванди таълимро дарк карда наметавонад. Аз ин рӯ, академик Файзулло Шарифзода зикр намудааст, ки «сифати баҳогузорӣ ва худбаҳогузорӣ гарави қомеъӣ дар таълим мебошад» [17, с. 175]. Бо ибораи дигар, мо бояд на танҳо ба баланд бардоштани сифати таълим, балки ба масъалаи басо муҳим – сифати баҳогузорӣ ба донишҳои андӯхтаи шогирдон, ки аз ҷониби субъектҳои гуногун сурат мегирад, балки ба сифати худбаҳогузории шогирдону омӯзгорон нисбат ба сатҳи салоҳиятнокии худ ва донишҳои азбарнамудаи касбияшон тавачҷуҳ зоҳир кунем. Мусаллам аст, ки дар ҷараёни баҳогузорӣ ва худбаҳогузорӣ таъсири омилҳои субъективӣ ба назар мерасанд, вале новобаста

аз ин, чунин муносибат то ҳадди имкон барои муайян кардани сифати таҳсилот кӯмак расонида, чихат андӯхти маълумоти иловагӣ шароит фароҳам меорад.

Академик Файзулло Шарифзода кӯшиш намудааст, ки дар осори илмӣ хеш ҷанбаҳои басо муҳим ва муосири баланд бардоштани сифати таълиму тарбияро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор диҳад. Ӯ итминон дорад, ки «масъалаи сифати тадрисро, ки солҳои охир ба ҷараёни маъмулӣ табдил ёфтааст, тавассути омӯзиши назария ва амалияи присипҳои акмеологӣ метавон ҳал намуд. Акмеология аз ду калимаи юнонии қадим – акме (қулла, нуқтаи баландтарин, ба маънои ҳадди камоли инсон) ва logos (таълимот, илм) таркиб ёфтааст. Ба ақидаи асосгузори он – психологи шуравӣ Николай Рыбников (1880-1961) акмеология илм оид ба инкишофи инсонҳои баркамол мебошад [2]. «Вазифаи асосии технологияи акмеологӣ ба инсон талқин намудани худшиносӣ, худинкишофёбӣ, худамалисозӣ, рушди имконоти шахсӣ ва таҳассусӣ мебошад» [1, с. 4].

Ба ақидаи муҳаққиқ дар ҷаҳорҷӯбаи талаботи акмеологӣ бисёр масъалаҳои мубрами сифати таълиму тарбияро ҳаллу ҷасл намудан мумкин аст. Зеро, «дар мактаби акмеологӣ кӯдак ҳамчун фард, шахсият инкишоф меёбад, хусусиятҳои инфиродии ӯ ба инобат гирифта мешавад, арзишҳои ахлоқию маънавӣ ва қобилиятҳои эҷодӣ, муносибатҳои иҷтимоӣ рушд меёбанд» ва идома медиҳад, ки «технологияи акмеологӣ ба рушди ботинӣ, баланд бардоштани имконоти ихтисосмандӣ ва мутобикшавии инсон равона шудаанд» [17, с. 61]. Аз ин рӯ, «муаллими мактаби акмеологӣ бояд муҳаққиқ бошад», таъкид мекунад, Файзулло Шарифзода [17, с. 63].

Барои дар заминаи дастовардҳои илмӣ акмеология баланд бардоштани сатҳи сифати таълиму тарбия устод Файзулло Шарифзода дар асараш «Педагогика: назарияи инсонофар ва ҷомеаи фарҳангӣ» технологияҳои акмеологӣ зеринро пешниҳод кардааст:

- бозихо (бозихои дидактикӣ, технологияи намунаи бозихо);
- технологияи маслиҳат;
- технологияи тренинг;
- технологияи таълими мақсаднок ё роҳнамо;
- усули лоиҳаҳо [17, с.62].

Мавриди зикр аст, ки ҳар як технологияи пешниҳоднамудаи муҳаққиқ ба таҳқиқоти густурда ниёз дорад. Аз ин рӯ, мо танҳо нисбати технологияи таълими мақсаднок ё роҳнамо иброи ҷанд андешаро зарур медонем. Зеро барои ноил гардидан ба натиҷаи матлуби иҷтимоисозии инсон муайян кардани мақсади таълимдиҳанда ва таълимгиранда, ки ба ақидаи устод Файзулло Шарифзода «ҷавҳари шахсият»-ро ташкил медиҳанд, вобаста мебошад. Ҳаминро низ бояд зикр намуд, ки қомеъ шудан дар иҷтимоисозии фард аз бисёр ҷиҳат ба захираи донишҳои андӯхта ва маҳорату малакаҳои шогирдон алоқамандии зич дорад. Аз ҷониби дигар, андӯхти дониш ва соҳиб шудан ба маҳорату малакаи муайяни касбӣ аз зумраи мақсадҳост, ки шогирдон дар зинаи ибтидоии ворид шудан ба мактаб дар назди худ мегузоранд ва омӯзгор дар раванди андӯхту ташаккули онҳо нақши қалбӣ мебозад. «Дар робита ба ин, таъкид мекунад, муҳаққиқ, - барои муаллим ва роҳбар масъалаи инкишофи мақсадҳои шогирдон аҳамияти муҳим касб мекунад. Беш аз ин, таҳқиқ нишон медиҳад, ки шогирдони синфҳои боло мақсадҳои зиёд дошта бошанд ҳам, гоҳо онҳоро дар тадрис кам истифода мекунанд.... Мақсадҳои зоҳирӣ ва ботинии аксари хонандагон ба дараҷаи баробар ифода гардидаанд, вале мақсадҳои таълим дар рафтор хеле кам татбиқ мешаванд. Маҳз технологияи акмеология ба хонандагон мадад мерасонад, ки олами ботинии хешро дарк намоянд, худро як ҷузъи иҷтимоӣ эҳсос кунанд» [17, с.62]. Барои он ки омӯзгор аз ҳадафҳои зоҳирию ботинии шогирдон воқиф бошад, вай бояд қобилияти таҳлилу таҳқиқ қардан ва ҳулоса бароварданро дошта бошад, ба ибораи дигар, муаллими мактаби акмеологӣ бошад. Танҳо дар он сурат вай метавонад ба ҳалли мушкилоти асосӣ – инкишоф додани мақсадҳои шогирдон, мусоидат намудан ҷиҳати расидан ба қуллаи оӣ, яъне соҳиби салоҳияти баланди касбӣ шудан, ба бозори меҳнат ҷавобгӯ гардидан ва ниҳоят, ноил

гардидан ба ҳадафҳое, ки зиндагии шахсӣ ва ҷомеа дар назди фард ҳамвора мегузорад, муваффақ гардад. Ҳамин тавр, «муносибати акмеологӣ ба мазмуни таҳсилот, технологияи таълим ва тарбияи хонандагон, идораи мактаб имкон медиҳад, ки мактаб аз фаъолият ба инкишоф гузарад. Дар ин ҳолат сифати таҳсилот хеле баланд меравад, зеро омӯзиш ба талаботи ботинӣ табдил меёбад ва дарки эҷодонаи воқеият ба мадди аввал мебарояд [17, с. 60].

Масъалаи дигаре, ки академик Файзулло Шарифзода зимни баррасии мавзуи баланд бардоштани сифати таҳсилот гузошта, ҳамзамон дар ҳалли ҷисми он ба таври ҷиддӣ ҷаҳд намудааст, ин саломатии шогирдон мебошад. Ба ақидаи ӯ «саломатии инсон арзишест, ки дар солҳои кӯдакӣ, наврасӣ ва ҷавонӣ ташаккул меёбад. Бешубҳа, зикр мекунад, муҳаққиқ, «саломатӣ муҳимтарин омил ба баланд бардоштани сифати тадрис мебошад. Қомеъии инсон ҳам дар ҳаёти шахсӣ ва ҳам дар ҳаёти иҷтимоӣ ба саломатии ӯ вобастагӣ дорад» [17, с. 65]. Воқеан, таҳқиқоти сершумори олимони ватанӣ ва хориҷӣ, омили расмӣ мақомоти дахлдор аз он шаходат медиҳанд, ки саломатии шогирдон дар тамоми зинаҳои таҳсилот омил муҳимтарин ва шартӣ зарурии баланд бардоштани сатҳи сифати таҳсил мебошад. Дар ин маврид низ донишдон ва дар амал татбиқ намудани технологияҳои акмеологӣ нақши муҳим мебозанд. Зеро «акмеология ба маънои маҳдуд он аст, ки инсон дараҷаи баланди саломатии ҳешро таъмин намояд, рафтору кирдораш аҳамияти муҳими иҷтимоӣ маънавӣ дошта бошад, фаъолияти эҷодӣ натиҷаи баланд ба бор орад» [1, с.67]. Зимни баррасии масъалаи саломатӣ дар қаринаи (контексти) баланд бардоштани сифати таҳсилот устод Файзулло Шарифзода ба се ҷанбаи саломатӣ- ҷисмонӣ, рағбӣ ва маънавӣ таваҷҷуҳ зоҳир карда, аз ҷумла зикр менамояд, ки «таҳсилоти босифат маҷмуи ҷунун хусусиятҳои талаб мекунад, ки онҳо дар татбиқи мақсадҳои иҷтимоӣ ҷиҳати ташаккули рушди таълим, тарбия, вижагиҳои иҷтимоӣ, рӯҳӣ ва ҷисмонӣ шахсият ҳамаҷониба мадад расонанд ва маҳз тавассути муносибати акмеологӣ масъалаи рушди қобилияти эҷодӣ ва сифатҳои шахсияти мактабӣ афзалият пайдо хоҳад кард» [17, с.65-66]. Дарвоқеъ, саломатӣ яке аз нишондиҳандаҳои асосӣ ва доимӣ мебошад, ки на танҳо ҳолати омодагии шогирдонро ба рағбӣ таълим муайян мекунад, балки дар ниҳояти қор, ба сатҳи сифати донишҳои андӯхта ва маҳорату малакаи касбии онон таъсири ҷиддӣ мерасонад. Тавре, ки пажӯҳишҳои илмӣ собит намудаанд, «бад шудани ҳолати саломатии бачаҳо аз ибтидо то интиҳои таҳсил идома меёбад, яъне рағбӣ тадрис дар мактаб барои саломатии хонандагон ҳатто ҳам дорад. Теъдоди ҳар гуна бемориҳо босуръат меафзояд. Аз нисф зиёди талабагонӣ 7-9 сола ва зиёда аз 80 фоизи шогирдони синфҳои боло касалиҳои доимӣ доранд» [3, с. 87]. Аз ин рӯ, барои он ки сатҳи сифати таҳсилот баланд бошад, субъектҳои таълиму тарбия, қабл аз ҳама омӯзгорон бояд саломатии шогирдонро аз мадди назар дур насозанд ва нисбат ба он ҳамчун захираи стратегӣ рушди дониш, маҳорату малака, қобилиятҳо, аз ҷумла қобилияти эҷодӣ муносибат кунанд.

Масъалаи дигар ва басо муҳиме, ки ба андешаи устод Файзулло Шарифзода ба баланд гардидани сифати таҳсилот робитаи ногусатанӣ дорад, ин рушди нумӯи зеҳнӣ ва фикрии таълимгирандагон мебошад. Бо назардошти муҳимияти масъалаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зикр кардаанд, ки «мо пеш аз ҳама, бояд барои рушди қобилияти зеҳнии кӯдакон шароити мусоид фароҳам созем» [5, с.602]. Аз ин рӯ, дар низомии илмҳои педагогӣ мавзуи рушди нумӯи зеҳнӣ ва фикрии тамоми категорияҳои таълимгирандагон дар зинаҳои гуногуни таҳсилоти онҳо ба сифати яке аз масъалаҳои муҳим ва вазифаи афзалиятнок эътироф шуда, мавриди таҳқиқи густурда қарор гирифтааст. Масъалаи мазкурро академик Файзулло Шарифзода дар таҳқиқоти хеш бо унвони «Доктринаи таҳсилоти насли бомаърифати ояндасоз» мавриди пажӯҳиши амиқ қарор дода, аз ҷумла зикр намудааст, ки «...ягон фаъолияти инсон, қабл аз ҳама, фаъолияти таълимӣ, ки аз дигар фаъолияти инсон мураккабтар аст, бе фикр ва таҳлил анҷом дода намешавад. Бинобар ин, рушди фикр ва дар заминаи он, рушди зеҳнии хонанда ва донишҷӯ дар рағбӣ таълиму тарбия ҳамчун мақсади вазифаи пешбарандаи ташаккули

бедории фикрӣ, солимӣ, бомантиқӣ, чустучӯӣ, таҳлилӣ, мустақилона ва эҷодӣ бояд дар мадди аввал гузошта ва ҳал карда шавад. Дар ин ҳолат шахсият ва хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилотӣ соҳиби тафаккури комилу пешрафта шуда, дорои қобилияти дар муддати муайяншуда аз худ кардани ҳаҷми босифату ҳадди аксари донишҳои илмӣ ва амалӣ мешаванд» [10, с.5].

Ба андешаи муҳаққиқи варзидаи соҳаи психология ва фалсафа С.Л. Рубинштейн (1889-1960) «марҳилаи ибтидоии раванди фикрронӣ ин вазъияти проблемавӣ мебошад. Инсон ҳамоно вақт ба фикр кардан шурӯъ мекунад, ки дар ӯ ниёзи ягон чизро фаҳмидан пайдо шавад» [9, с. 317]. Зеро сарфаҳм рафтан ин ноил шудан ба дарки моҳияти ашё, ҳодиса ва амсоли ин аст. Ба ибораи дигар, агар фаҳмиш дар қаринаи (контексти) фаъолияти зехнӣ (ақлонӣ) ба сифати ҳадафи чунин фаъолият арзёбӣ гардад, ҳангоми ноил шудан ба мақсад, фаҳмиш ин натиҷаи фаъолияти зехнӣ мебошад. Ба ақидаи устод Файзулло Шарифзода «калиди рафъи ҳама гуна камбудихои омӯзиш, камсифатӣ ва рӯякӣ будани он, маҳз дар ҳалли ҳамина масъалаи «назарногир», яъне дар ташкили раванди фикр ва рушди тафаккур ниҳон аст» ва дар идомаи ҳамина андеша бо таассуф илова мекунад, ки «...дар фаъолияти амалии муассисаҳои таҳсилотӣ ва аксарияти омӯзгорон солиёни тӯлонист, ки ба ташкили раванди фаъолияти фикрии хонандагон ва донишҷӯён кам андар кам рӯ оварда мешавад» [10, с. 6].

Яке аз хизматҳои бузурги академик Файзулло Шарифзода дар таҳқиқи масъалаи баланд бардоштани сифати таҳсилот дар он зоҳир мешавад, ки ӯ ҷанбаҳои гуногун ва нисбатан муҳиму афзалиятноки онро дар ҳамбастагии зич ва ногусастанӣ баррасӣ намуда, ба натиҷаҳои барои таҳсилоти муосир бағоят муҳим ноил гардидааст. Аз ҷумла, дар раванди омӯзиши неруи зехнии шахсият ва алоқамандии он ба сифати таҳсилот ӯ сатҳи неруи ақлонии инсонро ба ду қисм: яқум - фазилат ва дуюм – рушди зехн ҷудо карда, онҳоро аз нигоҳи илмӣ асоснок кардааст. Ба ақидаи муҳаққиқ, фазилат ҳамчун сифати шахсият дар бартарии идроки илмӣ ва ҳаҷми донишҳои азбарнамудаи ӯ хувайдо мегардад. Рушди зехнро ҳамоно вақт ташаққулёфта ҳисобидан мумкин аст, ки агар шахс аз уҳдаи истифодаи амалии донишҳои азбарнамудааш барои тавонад, яъне дорои чунин қобилият бошад. Муҳаққиқ чараёни рушди зехнро аз равандҳои равонӣ (психикӣ) – ҳис, дарк, диққат, хотир, ҳаёл, тасаввур ва нутқ вобаста арзёбӣ карда, зикр мекунад, ки дар баробари инкишоф ёфтани фикр сифати дарку фаҳмиш тағйир меёбад. Ба ақидаи ӯ «дониш, ки сифр бо ёрии фикр ба даст меояд, поягузори рушди зехн мебошад ва миёни онҳо равобити диалектикӣ ҳамчун натиҷа ва маҳсули раванди фикр вучуд дорад» [10, с. 8].

Хулоса, академик Файзулло Шарифзода ҳамчун муҳаққиқи тавоно дар самти омӯзишу баррасии масъалаи баланд бардоштани сифати таҳсилот дар зинаҳои гуногуни он таҳқиқоти арзанда анҷом додааст. Аммо барои таҳлили амиқ ва ҳамаҷонибаи осори ӯ бахшида ба масъалаи мазкур таҳқиқоти мушаххасу доманадор лозим аст.

Аз таҳлили муҳтавои осори илмии устод Файзулло Шарифзода бармеояд, ки таҳқиқи проблемаҳои марбут ба баландбардорӣ сифати таҳсилот имкон медиҳад, ки сатҳи салоҳиятнокии тамоми субъектҳои раванди идоракунии сифати таҳсилот низ баланд бардошта шавад;

- вазъият ва динамикаи рушди низоми сифати хизматрасониҳои маърифатӣ муайян карда шавад;

- омилҳо ва механизмҳои, ки ба сатҳи сифати таҳсилот таъсир мерасонанд, муайян карда шаванд;

- раванди коркард, ҷорӣ намудан ва фаъолияти низоми менеҷменти сифати хизматрасониҳои таълимӣ дар сатҳи барои ҷомеа матлуб нигоҳ дошта шавад;

- муҳимтар аз ҳама, сатҳу сифати таҳсилот дар тамоми зинаҳои он баланд бардошта шавад.

Дар заминаи таҳлили мавзуи мавриди назар ва мазмуну муҳтавои таҳқиқоти илмӣ, аз ҷумла таҳқиқоти диссертатсионӣ баҳшида сифати таҳсилот зикри ҳамин хулосаро зарур медонем, ки дар ин чода ҳанӯз ҳамоҳангӣ ба назар намерасад. Аз ин рӯ, барои расидан ба ҳадафҳое, ки аз ҷониби давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти баланд бардоштани сифати таҳсилот гузошта шудаанд, бояд корҳои илмию таҳқиқотӣ дар микёси ҷумҳурий ҳамоҳанг сохта шаванд.

Илова бар ин, барои роҳандозии таҳқиқоти мақсадноки марбут ба сифати таҳсилот тавсияву пешниҳодҳои мушаххаси олимону мутахассисони соҳаҳои гуногун, махсусан, мутахассисоне, ки мустақиман ба омӯзиши сатҳу сифати таҳсилот машғуланд, нақши муҳим мебозанд.

Зеро новобаста аз он ки имрӯз дар Тоҷикистон оид ба баланд бардоштани сифати таҳсилот шумораи ниҳоят зиёди пажуҳишҳо анҷом дода шудаанд, баъзе ҷанбаҳои муҳими мавзӯ ҳанӯз ба қадри кофӣ омӯхта нашудаанд. Дар ин радиф метавон аз таҳқиқоти квалиметрии сифати таҳсилот ёдовар шуд. Зеро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳшида ба мавзуи квалиметрия ҳамчун механизми арзёбии сифати таҳсилот ба истиснои мавзуи лоиҳаи бучавии Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода тахти унвони «Квалиметрия ҳамчун воситаи арзёбии сифати таҳсилоти олии касбӣ (дар заминаи маводи илмӣ-таҳқиқотии олимони тоҷик) барои солҳои 2022-2025» шумораи асару мақолаҳои илмӣ (ба истиснои асару мақолаҳои муҳаққиқ М. Раҷабзода) ниҳоят кам буда, ин самти таҳқиқоти илмӣ дар марҳилаи ташаккул қарор дорад. Итминон аст, ки асару мақолаҳои иштирокчиёни лоиҳаи мазкур ва ҷамъбасти натиҷаҳои он барои татбиқи услубҳои квалиметрии арзёбии сифати таҳсилот дар зинаҳои гуногуни он имконияти васеъро фароҳам оварда, барои пажуҳишҳои нав дар ин самт заминаҳои боз ҳам мусоидтарро фароҳам меоранд.

Муқарриз: Товбаева М.М. – н.и.п., дотсенти ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода
Адабиёт

1. Акмеология. Учебник для вузов. - М.: РАКС, 2006. - 422 с.
2. Акмеология что это? // <https://dzen.ru/a/Y-8yNjOYUDdXgV98>.
3. Андриенко Е.В. Социальная психология. - М.: Академия, 2012.- 264 с.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурий», ш. Душанбе, 23 декабри соли 2022. - Душанбе: Шарқи озод, 2022.- 48 с.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон», ш. Душанбе, 26.12.2018 // Аз Паём то Паём / мураттибон Шарипов Р.М., Тураев Қ.А., Зоиров С.М.; зери назари Шоҳиён Н.Н, Гафурзода А.Д., Қурбонзода М.Р., Иброҳимов Г. - Душанбе, 2022.- С. 588-616.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон», ш. Душанбе, 26 декабри соли 2017 // Аз Паём то Паём / Мураттибон Шарипов Р.М., Тураев Қ.А., Зоиров С.М.- Душанбе: Матбааи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022.- С. 552-586.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон», ш. Душанбе, 22 декабри соли 2016 // Аз Паём то Паём / Мураттибон Шарипов Р.М., Тураев Қ.А., Зоиров С.М.- Душанбе: Матбааи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022.- С. 523-552.
8. Панасюк, В.П. Школа и качество: выбор будущего.- СПб, Каро, 2003.- 380 с.
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн.- СПб.: Питер, 2001.- 720 с.
10. Шарифзода Ф. Андешаҳо оид ба роҳҳои беҳбуди маорифи Тоҷикистон //Поягузори таълими ҳамгиро. Маҷмуаи мақолоти конференсияи сартосарии кишвар «Ҷаҳонишавии таҳсилот ва мушкилоти таълими ҳамгиро дар низомии маорифи Тоҷикистон, ба ифтихори 75-солагии академик Файзулло Шаврифзода.- Душанбе: Ирфон, 2015.- С. 15-27.
11. Шарифзода Ф. Доктринаи таҳсилоти насли боназарифати ояндасоз / Муҳаррир Камолзода С.- Душанбе: Таъминот - 55, 2022.- 16 с.

- 12.Шарифзода Ф. Компетентность качество обучения в условиях интегрированного обучения / Ф. Шарифзода // Вестник Таджикского национального университета: серия гуманитарных наук, № 3/2 (108). - Душанбе: Сино, 2013. - С. 158-164.
- 13.Шарифзода Ф., Лутфуллоев М. Просвещение - основа развития общества. Руководство для учителей / Ф. Шарифзода, М. Лутфуллоев. - Душанбе: Сахбо, 2004.- 63 с.
- 14.Шарифзода Ф. Новые технологии в обучении и воспитании / Ф. Шарифзода // Сборник статей преподавателей отраслевого центра учителей. - Тегеран: Насаба, 2012. - С. 164-177.
- 15.Шарифзода Ф. Образовательная деятельность: пути повышения качества знаний и воспитания / Ф. Шарифзода // Маорифи Тоҷикистон (Образование в Таджикистане), №2. - Душанбе, 2008. - С.8-14.
- 16.Шарифзода Ф. Педагогика XXI века / Ф. Шарифзода. - Тегеран: Авоматн, 2012. - 394 с.
- 17.Шарифзода Ф. Педагогика: назарияи инсонфар ва ҷомеи фарҳангӣ.-Душанбе: Ирфон, 2010.-544 с.
- 18.Шарифзода Ф. Совместное обучение - основа развития и воспитания / Ф. Шарифзода - Душанбе: Маориф, 1995. - 202 с.

МАСЪАЛАҲОИ СИФАТИ ТАҲСИЛОТ ДАР ОСОРИ ИЛМИИ АКАДЕМИК ФАЙЗУЛЛО ШАРИФЗОДА

Дар мақола саҳми академик Файзулло Шарифзода дар таҳқиқи масъалаҳои баланд бардоштани сифати таҳсилот дар зинаҳои гуногуни он мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Ба андешаи муаллифони мақола имрӯз сифати таҳсилот ва сифати захираҳои ақлонии ҷомеа ба омили муҳиму меҳварии геополитикӣ тағдил ёфтааст. Яке аз муҳаққиқоне, ки ба масъалаи сифати таҳсилот таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуда, ба баланд бардоштани он дар зинаҳои гуногуни таҳсилот андешаҳои ҷолиб ибраз намудааст, академики Академияи таҳсилоти Тоҷикистон Файзулло Шарифзода мебошад. Баланд бардоштани сифати таҳсилот аз мавзӯҳои онро муҳаққиқ дар ақсарияти асару мақолаҳои хеш мавриди таҳқиқи ҷиддӣ қарор дода, тавсияҳои асоснок манзур намудааст. Аз таҳлили муҳтавои осори илмии устод Файзулло Шарифзода бармеояд, ки таҳқиқи проблемаҳои марбут ба баландбардории сифати таҳсилот имкон медиҳад, ки сатҳи салоҳиятнокии тамоми субъектҳои раванди идоракунии сифати таҳсилот низ баланд бардошта шавад.

Дар мақола зикр шудааст, ки яке хизматҳои бузурги академик Файзулло Шарифзода дар таҳқиқи масъалаи баланд бардоштани сифати таҳсилот дар он зоҳир мешавад, ки ӯ ҷанбаҳои гуногун ва нисбатан муҳиму афзалиятноки онро дар ҳамбастагии зич ва ногусастанӣ баррасӣ намуда, ба натиҷаҳои барои таҳсилоти муосир бағоят муҳим ноил гардидааст.

Муаллиф аз оғози таҳқиқи масъалаҳои квалитетрия ҳамчун механизми арзёбии сифати таҳсилоти олии касбӣ дар кишвар ёдовар шуда, ибрази итминон намудаанд, ки аз ҷониби муҳаққиқон барои баланд бардоштани сифати таълиму тарбияи мутахассисон дар мамлакат пешниҳоду тавсияҳои судманд манзур хоҳанд шуд.

***Калидвожаҳо:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, Файзулло Шарифзода, маориф, таҳсилот, сифати таҳсилот, идоракунии сифат, мониторинги сифат, салоҳияти касбӣ, квалитетрия, акмеология, технологияҳои акмеологӣ, рушди зехн.*

ВОПРОСЫ КАЧЕСТВО ОБРАЗОВАНИЯ В НАУЧНЫХ ТРУДАХ АКАДЕМИКА ФАЙЗУЛЛО ШАРИФЗОДА

В статье рассматривается вклад академика Файзулло Шарифзода в исследование вопросов повышения качества образования на различных его ступенях. По мнению авторов статьи, сегодня качество образования и интеллектуальные ресурсы общества превратились в важный геополитический фактор. Одним из исследователей, который обратил особое внимание на качество образования и его повышение на разных ступенях обучения, является академик Академии образования Таджикистана Файзулло Шарифзода. Повышение качества образования является темой, которую ученый глубоко рассматривает во многих своих научных трудах и предлагает научно обоснованные рекомендации. Анализ сущности научных трудов Файзулло Шарифзода показывает, что исследование относящиеся к проблемам повышения качества образования дает возможность поднять уровень, в том числе и компетентность всех субъектов управления качеством образования.

В статье отмечается, что одним из значимых вкладов академика Файзулло Шарифзода в исследование проблем повышения качества образования заключается в том, что он изучал различные и наиболее приоритетные аспекты этого вопроса в интеграции и неразрывной связи и получил результаты, которые являются очень важными для современного образования.

Упомянув о начале изучения вопросов, квалиметрия как инструмент оценки качества высшего профессионального образования в стране, авторы выражают уверенность в том, что исследователи внесут ценные предложения и рекомендации по улучшению качества образования и подготовке специалистов в стране.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, Файзулло Шарифзода, просвещение, образование, качество образования, управление качеством, мониторинг качества, профессиональная компетенция, квалиметрия, акмеология, акмеологические технологии, развитие интеллекта.

ISSUES OF QUALITY OF EDUCATION IN SCIENTIFIC WORKS OF ACADEMICIAN FAYZULLO SHARIFZODA

The article examines the contribution of academician Fayzullo Sharifzoda to the study of issues of improving the quality of education at its various levels. According to the authors of the article, today the quality of education and intellectual resources of society have become an important geopolitical factor. One of the researchers who paid special attention to the quality of education and its improvement at different levels of education is academician of the Academy of Education of Tajikistan Fayzullo Sharifzoda. Improving the quality of education is a topic that the scientist deeply considers in many of his scientific works and offers scientifically based recommendations. An analysis of the essence of Fayzullo Sharifzoda's scientific works shows that research related to the problems of improving the quality of education makes it possible to raise the level, including the competence of all subjects of education quality management.

The article notes that one of the significant contributions of academician Fayzullo Sharifzoda to the study of problems of improving the quality of education is that he studied various and highest priority aspects of this issue in integration and inextricable connection and obtained results that are very important for modern education

Mentioning the beginning of studying the issues of qualimetry as a tool for assessing the quality of higher professional education in the country, the authors express confidence that researchers will make valuable proposals and recommendations for improving the quality of education and training of specialists in the country.

Keywords: Republic of Tajikistan, Fayzullo Sharifzoda, education, education, quality of education, quality management, quality monitoring, professional competence, qualimetry, acmeology, acmeological technologies, intellectual development.

Маълумот дар бораи муаллифони: Гулназарзода Жило Бурӣ – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, доктори илмҳои филологӣ, профессор, ректор. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992 37) 232 50 00; E-mail: ddzt@ddzt.tj

Шосаидзода Сафар Ҳасан – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи педагогика. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992)919 198 127, E-mail: shosaidov57@mail.ru

Сведения об авторах: Гулназарзода Жило Бури - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзода, доктор филологических наук, профессор, ректор. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. Тел.: (+992 37) 232 50 00; E-mail: ddzt@ddzt.tj

Шосаидзода Сафар Ҳасан – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзода, кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогика. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992)919 198 127, E-mail: shosaidov57@mail.ru

Information about the authors: Gulnazarzoda Zhilo Buri – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Doctor of Philological Sciences, Professor, Rector. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Phone: (+992 37) 2325000; E-mail: ddzt@ddzt.tj

Shosaidzoda Safar Hasan – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, candidate of Pedagogy, associate Professor of the Department of Pedagogy. Address: 734019, The Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone.: (+992)919 198 127, E-mail: shosaidov57@mail.ru

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ПРОЦЕДУРАМ ВАЛИДАЦИИ КАК ЭФФЕКТИВНЫЙ ИНСТРУМЕНТ ОБЕСПЕЧЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ: ОПЫТ СТРАН ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

Камолзода И.И.

Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода

Модернизация системы образования того или иного государства неразрывно связана с повышением качества образования. В стратегии развития образования Республики Таджикистан до 2030 года отмечается что "одним из долгосрочных приоритетов государственной политики в сфере профессионального образования является обновление структуры и содержания образовательных программ с учетом требований работодателей, студентов, а также с учетом прогноза рынка труда и экономического развития» [6].

Вступление Таджикистана в Болонскую систему образования и введением в действие новых образовательных стандартов, вузы получили относительную свободу в управлении качеством образования, с учётом сложившихся традиций, политики и целей в области качества образования.

Одним из эффективных инструментов повышения качества образовательной деятельности является система менеджмента качества, сертифицированная Международным органом (Bureau Veritas Certification) в свою очередь оно равняется международному стандарту ISO 9001:2008 с аккредитацией в ГОСТ Р признаваемые странами СНГ, США, и Великобританией[1]. Основные положения системы менеджмента качества образования в межгосударственном стандарте системы менеджмента качества иными словами ГОСТ ISO 9000-2011 содержится следующее определение валидации: «подтверждение посредством представления объективных свидетельств того, что требования, предназначенные для конкретного использования или применения»[1, с. 7].

В некоторых источниках специалисты в области качества образования под валидацией процессов образовательной деятельности понимают только процедуры государственной аккредитации или другого образовательного аудита, когда «эксперт должен провести валидацию процедур и критериев оценивания, применяемых вузом при проведении экзаменов и итоговой государственной аттестации» [4].

В нормативных документах Европейского Союза процедуры валидации относят к формам обучения. Таким образом, выделяются три формы признание Европейского обучения. Формальное обучение (formal learning), неформальное обучение (англ. non-formal learning) и информальное обучение (англ. informal learning)[7].

Содержание формального обучения отражается в учебных планах, оно реализуется в образовательных учреждениях и учебных заведениях. Что касается, неформального обучения то оно предполагает наличие соответствующих учебных программ, которое может быть реализовано в учебных заведениях, а также различных организациях и предприятиях.

В свою очередь информальное обучение это процесс обучения исходящее от повседневной жизни оно может, происходит в семье, на работе, в свободное время, оно не структурировано ни по времени, ни по целям и содержанию и не предполагает наличие сопровождения.

В условиях глобализации и региональной интеграции неформальное и информальное обучение, в частности обучения на рабочем месте, становится всё более важными источниками квалификаций [2] и одним из составных частей такого понятия как «непрерывное обучение».

В проекте нового закона Республики Таджикистан «Об образовании взрослых» включены ряд понятий и определений, таких как: взрослый учащийся, система непрерывного образования, дополнительное образование взрослых, информальное образование,

неформальное образование, классификация направлений и специальностей профобразования, валидация, самообразование. По новым нормам закона профессиональная компетенция людей, может быть признано в результате приобретенного опыта, трудовой деятельности, а также учебы[9]. По мнению экспертов, примерный рост населения в Таджикистане за год составляет около 2%, что требует около 180 тысяч дополнительных мест в системе образования и столько же вакантных мест на рынке труда, и по этой причине дополнительное образование взрослых важным элементом дал республики [5].

На сегодняшний день система образования Республики Таджикистан имеет 5 ступеней: начальное профессиональное образование (НПО), среднее профессиональное образование (СПО), первая степень высшего профессионального образования (ВПО) под названием «бакалавриат», вторая степень ВПО под названием «магистратура» и постдипломный ступень - докторантура (PhD) [5, с. 81].

Первые две ступени профессионального образования - начальное и среднее профессиональное образование (НПО и СПО) по совокупности называется профессиональным образованием и обучением (ПОО).

Система НПОО в Таджикистане в настоящее время включает 61 государственных профессионально-технических лицей (ПТЛ) и 28 государственных центров обучения взрослых (ЦОВ), расположенных по всей стране, три школы непрерывного профессионального образования при Университете Центральной Азии (в городах Душанбе, Хорог и Бохтар) и более 260 частных центров профессионального и дополнительного образования [5, с. 81].

На международном уровне в рамках ведущей научной организации ЮНЕСКО - Институтом непрерывного образования (UNESCO Institute for Lifelong Learning, UIL) было разработано и издано руководство по признанию, валидации и сертификации результатов неформального и информального обучения, в котором предусмотрены рекомендации для органов государственной власти по созданию и совершенствованию на национальном уровне соответствующих процедур.

В рекомендациях ЮНЕСКО от 2016 года об обучении и образовании взрослых было предложено, что результаты неформального и информального обучения должны признаваться обществом и соответствовать тем, что получено путём формального обучения используя при этом инструменты национальных рамок квалификаций. Это обеспечить возможность непрерывного образования и недискриминационный доступ к рынку труда [15]. Согласно рекомендациям Совета Европы от 2012 странам Европейского Союза было предложено создание всевозможных условий для присвоения квалификаций, полученных в процессе неформального и информального обучения

Таким образом, за прошедшие одиннадцать лет в странах ЕС созданы эффективно функционирующие системы с учетом отдельных элементов присвоения квалификаций, полученных вне системы формального образования [16].

Европейские подходы к процедурам присвоения квалификаций с точки зрения этимологии в качестве синонима термину «признание» (англ. recognition) используется термин «валидация» (англ. validation), под которым понимается процесс подтверждения уполномоченным органом, в том числе образовательной организацией того, что человек достиг результатов (англ. learning outcomes), необходимых для признания[14].

Кроме того, существуют отдельные этапы процедур признание. В рамках Европейских документов их подразделяют на 4 этапа. Первое-идентификация (англ. identification) посредством общения с человеком и определения его опыта. Второе - документирование (англ. documentation), чтобы подтвердить имеющийся опыт путём его фиксации в документальной форме и на основе каких-либо подтверждающих документов. Третье - проведение оценки (англ. assessment) этого опыта путём использования заранее разработанных инструментов (тестов, портфолио, экзамена и других). Четвертое -

сертификация (англ. certification) результатов оценки, которая может привести к частичному или полному признанию квалификации.

Концепция присвоения квалификаций, полученных в результате неформального и информального обучения, предусматривает следующие положения:

- процедура присвоения квалификации предназначена для людей, обладающих достаточной квалификацией, но не имеющих подтверждающих документов;
- в процессе присвоения квалификации оцениваются результаты обучения, а не сам процесс обучения;
- процедура присвоения квалификации призвана сделать имеющуюся у человека квалификацию явной;
- она представляет собой новый альтернативный путь для присвоения квалификации (или её части);
- присвоение квалификации, полученной в результате неформального образования и опыта работы, имеет целью обеспечить равноправие и вовлечь как можно большее количество людей в этот процесс;
- присвоение квалификации имеет двойственную природу - оно относится и к системе образования, и к сфере труда;
- присвоение квалификации уместно в рамках любого уровня образования, хотя оно более актуально именно для взрослого населения в системе профессионального и высшего образования;
- не существует универсальной системы присвоения квалификаций - каждая страна использует те элементы, которые больше всего ей подходят [3].

Метод портфолио является наиболее распространённым методом присвоения квалификаций. По определению Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) портфолио представляет собой структурированную совокупность материалов, позволяющих подтвердить, что человеком была получена определённая квалификация без получения формального образования. Портфолио может содержать совершенно разные объекты (документы, резюме, отзывы, результаты труда, видео и фото и т.п.), что позволяет подтвердить квалификацию у его обладателя. Большинство стран рассматривают в качестве центрального инструмента процедуры присвоения квалификации именно портфолио. Создаются специализированные информационные ресурсы, позволяющие кандидатам создавать портфолио при помощи интернет-площадок [13].

Во всех развитых странах, так или иначе, присутствуют все отмеченные выше элементы, однако в отдельных элементах в каждой стране есть свои особенности. Как правило, различаются способы документирования имеющегося у кандидата опыта, перечень необходимых и признаваемых документов, способы оценки квалификации путём использования традиционных и современных методов и их комбинации. Можно отметить, что тенденцию перехода к использованию метода портфолио в сочетании с методом интервьюирования как к основному методу оценивания [12].

Отдельные страны Европейского Союза применяют инновационные инструменты оценки квалификаций. Например, такие страны как Франция, Германия, Финляндия, Нидерланды, Италия активно внедряют современные информационно-коммуникационные системы по аккумуляции информации о квалификациях взрослого населения.

Согласно данным Европейского центра по развитию профессионального образования (СЕДЕФОП), наибольшие успехи в этом направлении наблюдаются в системе профессионального образования. В высшем образовании они не столь значительны, тем не менее, есть отдельные заслуживающие внимания примеры в Финляндии, Италии и Нидерландах.

В системе высшего образования Финляндии с 1991 г. функционируют университеты (Universities of Applied Sciences, UAS), которые тесно связаны с производством или

элементами дуального обучения и совмещением работы и обучения [17]. С 2015 по 2017 гг. на базе второго технологического университета Финляндии Naaga-Helia проводился эксперимент «Work & Study» по внедрению элементов признания квалификаций, полученных в ходе неформального обучения и на рабочем месте.

В ходе эксперимента учащимся были предоставлены права выбора формы обучения в последующим заканчивающуюся присвоением квалификации и выдачей диплома, или использовать возможность освоить часть образовательной программы в альтернативной форме на рабочем месте.

Составление индивидуального учебного плана требует от учащихся и преподавателей принятия взвешенных, ответственных решений, а в ходе его реализации - постоянного контроля и самоконтроля [10]. Процедура оценки полученной квалификации осуществляется в так называемый «демонстрационный день», когда учащиеся выступают со своими отчётами о проделанной работе перед преподавателями и представителями работодателей.

В рамках эксперимента было подтверждено, что участие работодателей повышает эффективность процедуры оценки, хотя не всегда удавалось достичь взаимопонимания между представителями сферы образования и реальных секторов экономики [11].

Отмечается, что переход к персонализированному обучению требует значительных усилий и затрат времени на этапе планирования обучения и большей самостоятельности учащихся на этапе его реализации. Преподаватели в ходе эксперимента осваивают новую для них терминологию из сферы труда и вынуждены теперь оперировать в своей деятельности такими понятиями, как «компетенции», «трудовые функции», «квалификации». Работодатели почувствовали потребность принимать большее участие в образовательном процессе и осознали необходимость формировать на предприятии более благоприятную среду для обучения на рабочем месте [8].

В законодательстве Италии было установлено, что квалификации, полученные формальным, неформальным и информальным путём, равноценны. Граждане имеют права на признание полученной ими ранее квалификации образовательными организациями, работодателями и их объединениями, торгово-промышленными палатами и другими «провайдерами» и «потребителями» квалификаций [8].

Ряд университетов, в частности Падуанский университет и Университет Генуи, в экспериментальном порядке разработали, собственную систему признание квалификаций. Система портфолио является наиболее эффективным инструментом признание. Разработана процедура составления портфолио т.е. оно составляется в течении нескольких (обычно трёх) встреч с наставником, которое после этого представляется специальной комиссии для оценки и проведения интервью.

В Нидерландах с 2006 г. функционируют специализированные центры по признанию квалификаций, где кандидаты могут пройти стандартные процедуры по признанию квалификации (консультирование, формирование портфолио, оценка квалификации, выдача сертификата и другие).

На наш взгляд проектная модель признания для Республики Таджикистан, прежде всего, должно исходит от системы образовательного законодательства. В соответствии с действующим Законом Республики Таджикистан «Об образовании» в рамках освоения образовательной программы в организациях высшего образования необходимо запустить механизм зачётного результата изучения, разработать учебные планы предметов, систему прохождения практики по дополнительным образовательным программам.

В проектной модели должны быть учтены рамки национальной квалификации и разработан Реестр профессиональных стандартов Министерство труда и социальной защиты Республики Таджикистан с учетом приравнивания значений формального и неформального образования.

В предполагаемой модели должны быть предусмотрены три основных варианта признания квалификации. Первое - предоставление самостоятельности образовательным организациям признавать квалификацию согласно их локальным критериям, т.е. базовые установки квалификации, которые могут быть учтены при прохождении процедуры признания квалификации.

Второе - создание ассоциаций образовательных организаций с предоставлением права на квалификации. Более того, им должны быть предоставлены права на проведения процедуры оценки квалификации на основе предоставленных учащимся документов и составленного портфолио.

Таким образом, реализация различных подходов к признанию результатов формального, неформального и информального обучения для признания квалификаций дают основания для следующих выводов. Использование различных подходов к системе признания квалификаций, в выше перечисленных странах Европейского Союза при принятии решений о признании квалификации, учитываются только задокументированные результаты формального и неформального обучения. Не во всех странах Европейского Союза признание квалификаций, полученных неформальным и информальным путями, регулируется законодательством, при этом процессы признания результатов информального обучения находятся на стадии пилотного внедрения.

Рецензент: Шохийн Н.Н. – д.п.н., профессор ТМУИЯ им. С. Улугзода
Литература:

1. Практическое руководство по использованию сертификационных марок. - М., 2017. – С. 3-7.
2. Сазонов Б.А. Организация образовательного процесса: возможности индивидуализации обучения // Высшее образование в России. 2020. Т. 29. № 6. С. 35–50. DOI: <https://doi.org/10.31992/0869-3617-2019-29-6-35-50>
3. Сатдыков А.И., Сазонов Б.А. Признание квалификаций, полученных в результате неформального и информального обучения: зарубежный опыт и перспективы российской практики// Высшее образование в России. 2020. Т. 29. № 11. С. 98–111. DOI: <https://doi.org/10.31992/0869-3617-2019-29-6-35-50>
4. Система менеджмента качества. Основные положения и словарь. - М., 2020. – 32 с. 3
5. Стратегический план профессионально-технического образования Республики Таджикистан на период 2021-2025. Душанбе, 2020.
6. Стратегия развития образования до 2030. – Душанбе: Ирфон, 2019. – 265 с.
7. Council Recommendation of 20 December 2012 on the validation of non-formal and informal learning (2012/C 398/01) // Official Journal of the European Union. Vol. 55. 2012. 22 December. DOI: 10.3000/1977091X.C_2012.398.eng
8. Duvekot R., Halba B. Validation of Prior learning (VPL) in Europe's higher education. A focus personalizing the VPL-model. 2015. URL: <https://cl3s.nl/eu-project-allinhe>.
9. <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/society/20161229/uchitsya-nikogda-ne-pozdno-ili-na-puti-k-novim-standartam>.
10. Makela M. Work and study // Duvekot R., Coughlan D., Aagaard K. (Eds.). The learner at the center: Validation of Prior Learning strengthens lifelong learning for all. Series VPL-Biennale. 2017. Vol. 6. P. 273–284. URL: <https://www.sefibe/wp-content/uploads/2017/10/2017-VPLBIENNALE-TheLearneratthe Centre. pdf>
11. Palumbo M. VPL in Italy. A case from University of Genoa // Duvekot R., Joong Kang D., Murray J. (Eds.). Linkages of VPL: Validation of Prior Learning as a multi-targeted approach for maximizing learning opportunities for all. Vught: EC-VPL. VPL Biennale. 2014. Vol. 2. P. 147–154. URL: https://rucforsk.ruc.dk/ws/files/55480284/2_linkagesofvpl.pdf;

12. Park H., Choi J., Kim J., Hwang J. The Academic Credit Bank System in the Republic of Korea: An effective medium for lifelong learning in higher education? // International Review of Education. 2019. Vol. 65. No. 6. P. 975–990. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11159-019-09814-0>
13. Recognition of Prior Learning (RPL): Learning Package. International Labour Office, Skills and Employability Branch / Employment Policy Department. Geneva: ILO, 2018. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/ed_emp/ifp_skills/documents/publication/wcms_626246.pdf
14. Recommendation on Adult Learning and Education. Paris, UNESCO and UIL (UNESCO Institute for Lifelong Learning), 2016. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pdf/0000245119>.
15. Sung J., Ashton D. Skills in business: The role of business strategy, sectoral skills development and skills policy. London: Sage Publications Ltd., 2015. DOI: <http://dx.doi.org/10.4135/9781473909977>
16. UNESCO Guidelines for the Recognition, Validation and Accreditation of the Outcomes of Non-formal and Informal Learning. Hamburg: UNESCO Institute for Lifelong Learning, 2012. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000216360>
17. Usher A. The Korean Academic Credit Bank: A Model for Credit Transfer in North America? Toronto: Higher Education Strategy Associates, 2014. URL: <http://higherstrategy.com/wpAug-17.pdf>

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ПРОЦЕДУРАМ ВАЛИДАЦИИ КАК ЭФФЕКТИВНЫЙ ИНСТРУМЕНТ ОБЕСПЕЧЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ: ОПЫТ СТРАН ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

В данной статье исследованы современные подходы, и процедуры валидации по применению форм неформального и информального образования. В нем рассматриваются передовые практики стран Европейского Союза, в которых применяются современные инструменты мирового масштаба. В этой связи интересен описанный в статье опыт таких передовых стран Европейского Союза как Франция, Дании, Германия, Италии, где активно внедряются процедуры валидации.

Ключевые слова: валидация, квалификация, признание квалификаций, неформальное обучение, информальное обучение, учебные программы, образовательные программы, учебное заведение.

РАВИШҲОИ МУОСИРИ РАСМИЁТИ ВАЛИДАТСИЯ ҲАМЧУН ВАСИЛАИ МУАССИРИ ТАЪМИНИ СИФАТИ ТАҲСИЛОТ: ТАҶРИБАИ КИШВАРҲОИ ИТТИҲОДИ АВРУПО

Дар мақолаи мазкур равишҳои муосир ва расмиёти валидатсия ва истифодаи шаклҳои таҳсилоти расмӣ ва ғайрирасмӣ омӯхта мешаванд. Дар мақола бахтарин таҷрибаҳои кишварҳои Иттиҳоди Аврупо, ки дар онҳо воситаҳои муосири сатҳи ҷаҳонӣ истифода мешаванд, баррасӣ мешавад. Таҷрибаи ҷунин кишварҳои пешрафтаи Иттиҳоди Аврупо, аз қабили Фаронса, Дания, Олмон, Итолиё, ки дар мақола тавсиф шудаанд ва дар онҳо расмиёти валидатсионӣ фаъолона татбиқ карда мешаванд, мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: тасдиқ, таҳассус, эътирофи таҳассус, таълими ғайрирасмӣ, таълими фақулгайрирасмӣ, нақшаҳои таълимӣ, барномаҳои таълимӣ, муассисаи таълимӣ.

MODERN APPROACHES TO VALIDATION PROCEDURES AS AN EFFECTIVE MEANS OF ENSURING THE QUALITY OF EDUCATION: THE EXPERIENCE OF THE EUROPEAN UNION COUNTRIES

In this article, modern approaches and procedures for validation and use of non-formal and informal forms of education are studied. The article discusses the best practices of the European Union countries, where modern world-class tools are used. The experience of such developed countries of the European Union as France, Denmark, Germany, Italy described in the article, where validation procedures are actively applied, is discussed.

Keywords: approval, qualification, recognition of qualifications, non-formal education, extraordinary in-formal education, educational plans, educational programs, educational institution.

Маълумот дар бораи муаллиф: Камолзода Илҳом Икром - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, дотсенти кафедраи муносибатҳои байналмилалӣ ва ҳуқуқ. Суроға: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992)902902657.

Сведения об авторе: Камолзода Илхом Икром – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, доцент кафедры международных отношений и права. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992)902902657.

Information about the author: Kamolzoda Ilhom Ikrom - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, associate professor of the Department of International Relations and Law. Address: 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., Tel.: (+992)902902657.

УДК: 372.8 (575.3)

**НЕКОТОРЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ О ПЕДАГОГИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ
ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

Товбаева М.М.

**Таджикский международный университет иностранных языков
имени Сотима Улугзода**

В настоящее время в Республике Таджикистан особое внимание уделяется вопросам измерения и оценки качества научных исследований. Количественная оценка научных исследований помогает нам решать проблемы управления качеством исследований в различных областях науки.

Объектом нашей статьи являются научные исследования в области преподавания русского языка в образовательных учреждениях Республики Таджикистан в период независимости.

Вопросы оценки качества имеют большое практическое значение. Значительный вклад в теорию квалиметрии и практику ее использования внесли такие ученые, как: Ю.П. Адлер, Г.Г. Азгальдов, В.Г. Белик, Г.Н. Бобровников, А.В. Гличев, В.В. Кочетов, Г.Н. Солод, А.Г. Суслов, А.И. Субетто, М.В. Федоров, И.Ф. Шишкин и многие другие ученые и специалисты. Г.Г. Азгальдов и Э.П. Райхман, говоря о квалиметрии, в своей книге пишут о том, что «ее методы будут применяться во всех отраслях технических, естественных и гуманитарных наук» [2].

В данной статье нам бы хотелось рассмотреть научные исследования в области изучения и преподавания русского языка с педагогической точки зрения. Нами были проанализированы диссертационные исследования Эшонжоновой Л.А., Таировой Д.Р., Бабаевой Р.Н., Саидова С.А., Абдуллоевой Т.М., Джураевой О.В., Касымовой И.Т., Одинаева И.У., Ходжаевой М.Дж., Гиёева А.Х., Таджибаевой М.И. и др. по специальности 13.00.01 – «Общая педагогика, история педагогики и образования». По данной специальности соискатели защищались в диссертационных советах при Таджикском национальном университете, Академии образования Таджикистана, Таджикском государственном педагогическом университете имени Садриддина Айни.

Так, в 2009 году была защищена диссертация Эшонжоновой Л.А. на тему «Теоретические основы реализации потенциала русского языка в нравственном воспитании студентов неязыковых вузов РТ». Автор утверждает, что актуальными проблемами педагогики и образования становятся проблемы формирования личности, способной адекватно действовать в многонациональном пространстве. Происходящие в нашей республике социально-политические изменения требуют обновления воспитания, определяющего отношение человека к миру, к людям, к самому себе. И в этом отношении одним из эффективных средств достижения этой цели является предмет «Русский язык». Закон Республики Таджикистан «Об образовании» требует активного формирования у молодёжи высоких нравственных качеств: чувства национальной гордости, патриотизма, гуманного отношения к людям, уважения к своей культуре, самобытности народа, нравственного поведения. Целью данного исследования является разработка комплекса воспитательных рекомендаций по воспитанию и подготовки специалистов новой формации. По ее мнению, цели нравственного воспитания студентов новой формации в неязыковом вузе на занятиях русского языка можно достичь, если внедрить в деятельность неязыкового вуза ряд воспитательно-образовательных технологий по русскому языку, разработать и внедрить конкурентную систему оценки деятельности участников педагогического процесса. [11]

В ходе своего исследования автор пришел к выводу, что воспитательная работа со студентами должна проводиться с учетом трех основных уровней нравственно-воспитательного воздействия. Первый уровень включает в себя все то, что охватывается программами и планами нравственного воспитания. Второй уровень - косвенное нравственно-воспитательное воздействие всей системы обучения. Третий уровень - нравственная эффективность повседневного обучения. В связи с этим вполне понятно, что определяющее значение имеет личность воспитателя, его нравственный облик, профессиональный авторитет.

Тесно связана с данным исследованием работа Гиёева А.Х. «Формирование духовно-нравственных ценностей студентов педагогического вуза на занятиях по русскому языку», защищенная в 2015 году. Актуальность данного исследования заключается в том, что на современном этапе общество диктует такие условия сосуществования людей, при которых вопросы формирования личности, адекватно реагирующей на окружающее в условиях многообразного окружающего мира, являются весьма важными. Цель данного исследования - обоснование возможностей нравственного воспитания студентов педагогических вузов средствами предмета «Русский язык». На наш взгляд, актуальность и цель данного исследования совпадают с целью предыдущей работы. Главное различие исследований состоит в том, что первое исследование проводилось на базе неязыковых вузов, а второе – на базе педагогических вузов.

Существуют исследования, посвященные формированию и развитию речевой деятельности учащихся общеобразовательных школ Таджикистана на разных этапах обучения (Таирова Д.Р., Абдуллоева Т.М.). Так, в исследовании Таировой Д.Р. «Дидактические основы формирования речевой деятельности учащихся средствами межпредметных связей на уроках русского языка в таджикской школе» (2010г.) рассматриваются вопросы формирования речевой деятельности учащихся-таджиков на уроках русского языка. Актуальность данной работы заключается в исследовании вопросов формирования речевой деятельности учащихся на уроках русского языка в таджикской школе на основе применения межпредметных связей. По мнению автора, межпредметные связи являются важным условием и звеном комплексного подхода в формировании речевой деятельности учащихся. Формирование речевой деятельности проводится на основе межпредметной связи уроков русского и таджикского языков.

В ходе своего исследования эффективности и целесообразности использования межпредметных связей на уроках русского языка автор пришел к выводу, что «необходимость применения межпредметных связей диктуется объективными законами высшей нервной деятельности, психологии и физиологии, что систематическое развитие педагогически целесообразных взаимодействий между разделами учебных предметов родного и русского языков - одно из условий развития комплекса речевых умений и лингвокультурных способностей у учащихся» [9]

По итогам своего исследования автор представил ряд рекомендаций для формирования речевой деятельности учащихся средствами межпредметных связей: необходима «дальнейшая разработка общих и частных вопросов теории и практики межпредметных связей на уроках разных учебных дисциплин, в том числе русского и других языков; последовательное и систематическое внедрение принципа межпредметных связей в учебные планы, программы, учебники, методические руководства по всем предметам средней общеобразовательной школы; вооружение учителей русского языка учебно-вспомогательными средствами для организации различных форм и методов обучения». В методике преподавания русского языка в таджикской школе целесообразно изменить лексико-тематический материал, особенно виды упражнений, дополнив его адаптированными текстами, лингвистическими и терминологическими комментариями, словарями, заимствованными из различных учебников данной параллели. [9]

В 2009 году на защиту было представлено диссертационное исследование на тему «Дидактические условия развития коммуникативных навыков учащихся национальных школ Республики Таджикистан» на материале обучения русскому языку в начальных классах» Бабаевой Р.Н. [1]

Автор исследования на основе положений дидактики, лингводидактики, психологии и психолингвистики выявляет закономерности порождения речевых проявлений как составной части системы обучения русскому языку учащихся младших классов таджикской школы. В ходе своего исследования Бабаева Р.Н. приходит к выводу, что естественно-коммуникативный метод с успехом можно использовать в таджикской школе при обучении русскому языку. Этот метод основан на гуманистическом подходе к ребёнку, потому что опирается на игровую деятельность, через которую он познаёт мир. Апробированный в исследовании метод не вызывает перенапряжения духовных сил, он создаёт благотворную атмосферу общения на уроке, развивает психические функции младших школьников, оказывает позитивное влияние на развитие мышления и, в частности, на владение неродным языком.

Исследование Абдуллоевой Т.М. «Педагогические основы развития связной русской речи младших школьников в таджикской школе» (2012) посвящено проблемам развития связной русской речи младших школьников в общеобразовательных учреждениях Республики Таджикистан. По ее мнению, приоритетным в настоящее время становится создание условий для полноценного овладения знаниями, умениями и навыками, обеспечивающими целенаправленное формирование речевой деятельности школьников. Новизна исследования заключается в комплексном подходе к обучению связной речи младших школьников, показана возможность формирования функционально-стилистических умений у младших школьников как неотъемлемого компонента коммуникативной компетенции. Ею определены основные условия и средства, способствующие формированию коммуникативной компетенции; разработана педагогическая и методическая система развития связной речи младших школьников, опирающаяся на лингвистические и психолого-педагогические основы обучения русскому языку в национальной школе. [1]

Два диссертационных исследования Саидова С.А. и Джураевой О.В. посвящены проблемам применения компьютерных технологий при обучении русскому языку в школе и вузе. В исследовании Саидова С.А. «Педагогические особенности применения компьютерных технологий в школьном обучении (на примере уроков русского языка в средней школе с таджикским языком обучения)» (2013) рассматриваются вопросы использования компьютерных технологий в обучении русскому языку в средней школе с таджикским языком обучения. Информатизация общества практически невозможна без компьютеризации системы образования, и поэтому данная проблема на тот период по своей значимости считалась актуальной в педагогической науке республики. В результате своего исследования автор представил ряд рекомендаций по применению компьютерных технологий на уроках русского языка. В частности, обновить традиционные технические средства обучения, оснастить кабинеты русского языка современной компьютерной техникой с тем, чтобы учителя могли применять новейшие компьютерные технологии в процессе обучения школьников русскому языку. Применение обучающих компьютерных технологий способствует формированию у учащихся устойчивого интереса к учебной коммуникации, развивает коммуникативные навыки, мотивирует письменную речь, совершенствует речевые умения (артикуляционные, лексические, орфографические, грамматические). По его мнению, следует по возможности регулярно применять обучающие компьютерные программы на уроках русского языка, так как это способно не только усилить мотивацию учения, но и позволяет индивидуализировать и дифференцировать процесс обучения, реализует интерактивный диалог, что в конечном итоге способствует эффективному достижению основной цели обучения - овладению русским языком.

Компьютерные технологии позволяют педагогам совершенствовать содержание, методы и организационные формы обучения.

Джураева О.В. в своем диссертационном исследовании «Педагогические условия использования средств информационных и коммуникативных технологий при обучении русскому языку в вузе» (2012) рассматривает проблемы применения информационных технологий в условиях высшей школы. В начале XXI века в Республике Таджикистан все более актуальными становятся вопросы, связанные с использованием информационно-коммуникационных технологий и инновационных методов обучения. И, действительно, применение информационных технологий позволяет разнообразить и комбинировать средства педагогического воздействия на учащихся, усилить мотивацию учения и улучшить усвоение нового материала, дает возможность качественно изменить самоконтроль и контроль результатов обучения. В эти годы принимается ряд государственных программ: «Государственная программа развития и внедрения информационно-коммуникационных технологий в Республики Таджикистан» (2005); «Государственная программа компьютеризации основных и средних общеобразовательных школ Республики Таджикистан на 2003-2007 гг.», «Государственная программа компьютеризации общеобразовательных учреждений Республики Таджикистан на 2008-2010 гг.», «Государственная программа компьютеризации общеобразовательных учреждений Республики Таджикистан на 2011-2015 гг.». В свете принятых на государственном уровне программ научные исследования в области применения компьютерных и информационно-коммуникационных технологий являются весьма актуальными. В ходе своего исследования автор пришел к выводу, что использование средств современных ИКТ (мультимедийных программ, сети Интернет) в обучении русскому языку окажут значительное влияние на повышение мотивации и усвоение учебного материала студентами. Автор считает, что применение современных средств ИКТ позволит педагогическим и студенческим коллективам участвовать в очных, заочных, дистанционных проектах различного уровня. В своем исследовании автор рекомендует совершенствовать информационно-коммуникационную компетентность преподавателей русского языка, развивать информационную культуру студентов факультетов русского языка и литературы, использовать мультимедийные технологии в обучении русскому языку, которые значительно повысят эффективность преподавания учебного предмета русского языка, основной целью которого является совершенствование навыков межнационального общения как с носителями языка, так и опосредованно через телевидение, прессу, Интернет. Мультимедийные средства обучения позволят при отсутствии естественной языковой среды, создать условия, максимально приближенные к реально речевому общению на русском языке. [3]

Педагогическим условиям обучения русскому языку в системе высшего образования посвящены работы Касымовой И.Т., Одинаева И.У., Ходжаевой М.Дж., Мирзоева А.М., Курбановой Р.Т. Работы данных исследователей посвящены различным аспектам обучения русскому языку в высшей школе.

Так, в диссертационном исследовании Касымовой И.Т. «Научно-мировоззренческие функции обучения русскому языку в рамках формирования профессиональных компетенций студентов-таджиков на примере вузов Республики Таджикистан» (2013) решаются вопросы научно-мировоззренческих функций в рамках формирования профессиональных компетенций студентов-таджиков при изучении русского языка в вузах Таджикистана. Сделанный автором всесторонний анализ процесса становления научного мировоззрения, опросы и экспертные оценки, а также обобщения собственного опыта работы позволили ей построить дидактическую систему его формирования. Предложенная система формирования научного мировоззрения студентов при изучении русского языка включает в себя: генеральные и специфические факторы становления научного мировоззрения, которые включают учебный материал, организационно-педагогические условия, обучаемость и

время, а также научно-исследовательскую работу, занятия в кружках и факультативах, внедрение новых технологий. [4]

В ходе исследования она пришла к заключению, что изучение русского языка является одним из важных звеньев в выработке коммуникативно-речевой культуры личности, что оно способствует формированию научного мировоззрения, высоких нравственных качеств, гуманного отношения к людям и уважения к культуре различных народов. Выполняя свою воспитательную роль, русский язык наравне с родным языком способствует формированию иноязычной культуры будущих специалистов. По ее мнению, необходимо создать организационно-педагогические условия, направленные на формирование научного мировоззрения студентов-таджиков при изучении русского языка, включающие инновационную образовательную среду, а также учитывающие структуру и содержание учебно-методического обеспечения процесса формирования ключевых компетенций.

Другой диссертант Одинаев И.У. в своей работе «Интенсивные технологии обучения русскому языку в системе высшего образования» (2013) рассматривает вопросы использования инновационных интенсивных технологий в процессе обучения русскому языку в нефилологических специальностях высших учебных заведений. Автор в своем исследовании приходит к выводу, что внедрение интенсивных технологий в учебный процесс оптимизирует пути формирования продуктивной речевой деятельности в процессе широкого применения приёмов коммуникативного, игрового и проблемного обучения, а также использования технологии обучения в сотрудничестве. [7]

В подобном ключе написана работа Ходжаевой М.Дж. «Инновационно-деятельностный подход в формировании деловых качеств у студентов на занятиях по русскому языку в неязыковых вузах РТ» (2016). Целью докторской работы является теоретическое обоснование основных направлений формирования деловых качеств у студентов, выявление его уровней на занятиях по русскому языку на различных этапах обучения посредством применения инновационно-деятельностного подхода к обучению русскому языку в национальных группах неязыковых вузов Таджикистана. В своем исследовании автор предлагает аспектно-комплексную методику, опирающуюся на данные базовых и смежных наук и определяющую цели, задачи, подходы, содержание, направленные на комплексное формирование языковой, коммуникативно-речевой и профессионально-деловой компетенций студентов. [10]

В диссертационном исследовании Мирзоева А.М. «Педагогические основы формирования речевой культуры студентов неязыкового вуза по русскому языку: на материале Республики Таджикистан» (2013) рассматриваются вопросы формирования речевой культуры и развития «вторичной» языковой личности студентов на занятиях русского языка. Автор исследования предлагает модель формирования речевой культуры студентов неязыковых факультетов и комплекс педагогических условий ее успешной реализации. А опытно-экспериментальная работа подтвердила эффективность предложенных дидактических условий для повышения у будущих специалистов уровня культуры речевого общения как составного компонента профессиональной культуры личности, доказана действенность концепции специализированного обучения культуре профессионального общения студентов неязыковых факультетов в контексте формирования «вторичной» языковой личности. [6]

Исследование Курбановой Р.Т. «Дидактические особенности технологии тестирования по русскому языку в общеобразовательных школах Республики Таджикистан» (2015) отличается от других работ тем, что в нем показывается, как совершенствуются методы педагогического контроля и педагогической диагностики, как происходят позитивные изменения в характере приобретаемых учащимися знаний и умений, а также формирования их коммуникативной и лингвокультурной компетенции. [5]

По мнению Курбановой Р.Т., тест решает многие проблемы: в частности, такие, как объективность оценки, оценивание результатов обучения группы в целом и сравнение уровней знания учащихся. В исследовании произведен многоаспектный анализ теста как метода педагогической диагностики и контроля уровня обученности в общеобразовательной таджикской школе по русскому языку, дана классификационная характеристика тестовой программы, описано конструирование тестов школьной успеваемости. Автором обоснована целесообразность тестовой подготовки, обеспечивающей готовность школьников к тестовому контролю, как одной из форм диагностики и оценки их учебных достижений, системная диагностика учебных достижений школьников по русскому языку в таджикской школе; разработана модель тестовой подготовки учащихся, подготовлены специальные виды тестов для каждого класса по русскому языку в условиях интегрированного обучения.

Таким образом, нами были рассмотрены научные исследования на соискание ученых степеней кандидата и доктора педагогических наук по специальности 13.00.01, в которых в большей степени говорилось о создании педагогических условий формирования духовно-нравственных качеств обучающихся, о развитии речевой деятельности, о необходимости применения компьютерных, информационно-коммуникационных, интенсивных, деятельностных технологий обучения в свете современных требований общества к подрастающему поколению.

Авторы всех вышеуказанных исследований проводят свои исследования на базе изучения и преподавания русского языка в условиях образовательных учреждений Республики Таджикистан, где русский язык изучается как неродной, как язык межнационального общения. Рассмотренные исследования дают основания утверждать, что некоторые исследования близки по теме, но все же отличаются содержанием и своей методологией, и все они внесли значительный вклад в таджикскую педагогическую науку. Считаем, что такого рода исследования в республике необходимы для дальнейшего развития таджикской педагогической науки.

Рецензент: Шосаидзода С.Х. – к.п.н., доцент ТМУИЯ им. С. Улугзода

Литература:

1. Абдуллоева, Т.М. Педагогические основы развития связной русской речи младших школьников в таджикской школе: диссертация ... кандидата педагогических наук: 13.00.01 / Т.М. Абдуллоева. [Место защиты: Тадж. гос. пед. ун-т им. С. Айни]. - Душанбе, 2012. - 169 с.
2. Азгальдов, Г.Г., Райхман Э.П. О квалиметрии. - М.: Изд-во стандартов, 1973. - 172 с.
3. Джураева, О.В. Педагогические условия использования средств информационных и коммуникационных технологий при обучении русскому языку в вузе: диссертация ... кандидата педагогических наук: 13.00.01 / О.В. Джураева; [Место защиты: Тадж. гос. пед. ун-т им. Садриддина Айни]. - Душанбе, 2012. - 164 с.
4. Касимова, И.Т. «Научно-мировоззренческие функции обучения русскому языку в рамках формирования профессиональных компетенций студентов-таджиков на примере вузов Республики Таджикистан»: автореф. дисс. докт. пед. наук: 13.00.01 / И. Касимова; [Место защиты: Академия образования Таджикистана]. - Душанбе, 2013.- 48 с.
5. Курбанова, Р.Т. Дидактические особенности технологии тестирования по русскому языку в общеобразовательных школах Республики Таджикистан: диссертация ... кандидата педагогических наук: 13.00.01 / Р.Т. Курбанова; [Место защиты: Академия образования Таджикистана]. - Душанбе, 2015.- 185 с.
6. Мирзоев, А.М. Педагогические основы формирования речевой культуры студентов неязыкового вуза по русскому языку: на материале Республики Таджикистан: диссертация ... кандидата педагогических наук: 13.00.01/ А.М. Мирзоев; [Место защиты: Акад. образования Таджикистана].- Душанбе, 2013.- 175 с.

7. Одинаев, И.У. Интенсивные технологии обучения русскому языку в системе высшего образования: на примере нефилологических специальностей вузов Республики Таджикистан: диссертация ... кандидата педагогических наук: 13.00.01 / И.У. Одинаев; [Место защиты: Акад. образования Таджикистана]. - Душанбе, 2013.- 168 с.
8. Саидов, С.А. Педагогические особенности применения компьютерных технологий в школьном обучении: на материале уроков русского языка в средней школе с таджикским языком обучения: диссертация ... кандидата педагогических наук: 13.00.01 / С.А. Саидов; [Место защиты: Акад. образования Таджикистана].- Душанбе, 2012.- 214 с.
9. Таирова, Д.Р. Дидактические основы формирования речевой деятельности учащихся средствами межпредметных связей на уроках русского языка в таджикской школе: диссертация ... кандидата педагогических наук: 13.00.01 / Д.Р. Таирова; [Место защиты: Науч.-исслед. ин-т пед. наук Акад. пед. наук Респ. Таджикистан].- Душанбе, 2010.- 198 с.
10. Ходжаева, М.Дж. Инновационно-деятельностный подход в формировании деловых качеств у студентов на занятиях по русскому языку в неязыковых вузах Республики Таджикистан: диссертация ... кандидата технических наук: 13.00.01 / М.Дж. Ходжаева; [Место защиты: Таджикский государственный университет права бизнеса и политики].- Душанбе, 2015.- 330 с.
11. Эшонжонова, Л.А. Теоретические основы реализации потенциала русского языка в нравственном воспитании студентов неязыковых вузов Республики Таджикистан: диссертация ... кандидата педагогических наук : 13.00.01 / Л.А. Эшонжонова; [Место защиты: Тадж. гос. пед. ун-т им. Садриддина Айни].- Душанбе, 2009. - 168 с.

НЕКОТОРЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ О ПЕДАГОГИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Статья подготовлена в рамках проекта “Квалиметрия как инструмент оценки качества высшего профессионального образования”, и в ней проводится анализ научных исследований – докторских и кандидатских диссертаций – по специальности 13.00.01 – «Общая педагогика, история педагогики и образования». В республике действуют диссертационные советы при ВАК при Министерстве науки и высшего образования Российской Федерации, а также при Президенте Республики Таджикистан, при которых защищаются работы на соискание ученых степеней - докторов и кандидатов педагогических наук по специальности 13.00.01.

Объектом статьи являются научные исследования в области преподавания русского языка в образовательных учреждениях Республики Таджикистан в период независимости в аспекте оценки качества.

В данной статье рассмотрены научные исследования в области изучения и преподавания русского языка с педагогической точки зрения. Это диссертационные исследования Эшонжоновой Л.А., Таировой Д.Р., Бабаевой Р.Н., Саидова С.А., Абдуллоевой Т.М., Джураевой О.В., Касымовой И.Т., Одинаева И.У., Ходжаевой М.Дж., Гиёева А.Х., Мирзоева А.М., Курбановой Р.Т. и др. по специальности 13.00.01 – «Общая педагогика, история педагогики и образования». По данной специальности соискатели защищались в диссертационных советах при Таджикском национальном университете, Академии образования Таджикистана, Таджикском государственном педагогическом университете имени Садриддина Айни.

Анализ исследований показал, что исследования были посвящены созданию педагогических условий изучения и преподавания русского языка в условиях общеобразовательной и высшей школы республики. Весьма актуальными в свете принятых государственных программ весьма актуальными являются исследования Саидова С.А. и Джураевой О.В.

Рассмотренные исследования дают основания утверждать, что некоторые исследования близки по теме, но все же отличаются содержанием и своей методологией, и все они внесли значительный вклад в таджикскую педагогическую науку.

Ключевые слова: научные исследования, диссертация, государственная программа, актуальность, формирование коммуникативных навыков, преподавание и изучение русского языка, коммуникативная компетенция, применение компьютерных и информационно-коммуникационных технологий.

БАЪЗЕ ТАДҚИҚОТҲО ОИД БА ШАРТҲОИ ПЕДАГОГИИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ РУСӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАЪЛИМИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақола дар доираи лоиҳаи «Квалиметрия ҳамчун воситаи баҳодихии сифати таҳсилоти олии касбӣ» таҳия шуда, дар он тадқиқоти илмӣ – рисолаҳои докторӣ ва номзадӣ аз рӯи ихтисоси 13.00.01 – «Педагогикаи умумӣ, таърихи педагогика ва таҳсилот» таҳлил карда шудааст. Дар ҷумҳурӣ дар назди Комиссияи олии аттестатсионӣ дар назди Вазорати илм ва таҳсилоти олии Федератсияи Россия, инчунин дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон шӯроҳои диссертатсионӣ амал мекунанд, ки дар назди онҳо барои дарёфти унвонҳои илмӣ – докторӣ ва номзадӣ - тадқиқотҳо аз рӯи ихтисоси 13.00.01. ҳимоя карда мешаванд.

Объекти мақола - тадқиқотҳои илмӣ дар соҳаи таълими забони русӣ дар муассисаҳои таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи истиқлолият аз нигоҳи баҳодихии сифат мебошад.

Дар ин мақола дар бораи тадқиқотҳои илмӣ дар соҳаи омӯзиш ва таълими забони русӣ аз нуктаи назари педагогӣ суҳан меравад. Ин тадқиқотҳои рисолаҳои Эшонҷонова Л.А., Таирова Д.Р., Бобоева Р.Н., Саидов С.А., Абдуллоева Т.М., Ҷӯраева О.В., Қосимова И.Т., Одинаева И.У., Хочаева М.Ҷ., Ғиёева А.Х., Ризоева А.М., К. ва ғайра аз рӯи ихтисоси 13.00.01 — «Педагогикаи умумӣ, таърихи педагогика ва таҳсилот».

Аз рӯи ин ихтисос доктарабон дар Шӯроҳои диссертатсионии назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни дифоъ кардаанд. Таҳлили тадқиқотҳо нишон дод, ки тадқиқотҳо ба муҳайё намудани шароити педагогӣ барои омӯзиш ва таълими забони русӣ дар мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии ҷумҳурӣ бахшида шудаанд. Дар партави барномаҳои давлатии қабулшуда тадқиқотҳои Саидов С.А. ва Ҷӯраева О.В. муҳимияти хос доранд.

Тадқиқотҳои баррасишуда асос медиханд, ки баъзе тадқиқотҳо аз ҷиҳати мавзӯ ба ҳам наздик бошанд ҳам, вале аз ҷиҳати мазмун ва методология аз ҳамдигар фарқ мекунанд ва ҳамаи онҳо ба илми педагогикаи тоҷик саҳми арзанда гузоштаанд.

Калидвожаҳо: тадқиқоти илмӣ, рисолаи илмӣ, барномаи давлатӣ, аҳамият, таълим ва омӯзиши забони русӣ, салоҳияти муошират, истифодаи технологияҳои компютерӣ ва иттилоотӣ коммуникатсионӣ.

SOME STUDIES ON THE PEDAGOGICAL CONDITIONS OF TEACHING RUSSIAN IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article was prepared within the framework of the project "Qualimetry as a tool for assessing the quality of higher professional education", and it analyzes scientific research – doctoral and candidate dissertations – in the specialty 13.00.01 – "General pedagogy, history of pedagogy and education". There are dissertation councils in the republic under the Higher Attestation Commission under the Ministry of Science and Higher Education of the Russian Federation, as well as under the President of the Republic of Tajikistan, under which works are defended for academic degrees - doctors and candidates of pedagogical sciences in the specialty 13.00.01.

The object of the article is scientific research in the field of teaching Russian in educational institutions of the Republic of Tajikistan during the period of independence in the aspect of quality assessment.

This article discusses scientific research in the field of studying and teaching the Russian language from a pedagogical point of view. These are dissertation studies by Eshonzhonova L.A., Tairova D.R., Babaeva R.N., Saidova S.A., Abdulloeva T.M., Juraeva O.V., Kasymova I.T., Odinaeva I.U., Khodjaeva M.J., Gieeva A.H., Mirzoeva A.M., Kurbanova R.T., etc. specialty 13.00.01 – "General pedagogy, history of pedagogy and education". In this specialty, applicants defended themselves in dissertation councils at the Tajik National University, the Academy of Education of Tajikistan, the Sadriddin Aini Tajik State Pedagogical University.

The analysis of the research showed that the research was devoted to the creation of pedagogical conditions for the study and teaching of the Russian language in the conditions of general education and higher education of the republic. The studies of Saidov S.A. and Juraeva O.V. are very relevant in the light of the adopted state programs.

The studies reviewed give grounds to assert that some studies are close in topic, but still differ in content and methodology, and all of them have made a significant contribution to Tajik pedagogical science.

Keywords: scientific research, dissertation, state program, relevance, formation of communication skills, teaching and learning of the Russian language, communicative competence, application of computer and information and communication technologies.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Товбаева Мавлуда Мусулмоновна* – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзоди илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи методикаи таълим. Суроға: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Мухаммадиев 17/6. Тел.: моб.: (+992) 935877250. E-mail: tavbaeva_mavluda@mail.ru

Сведения об авторе: *Товбаева Мавлуда Мусулмоновна* – Таджикский международный университет иностранных языков им. Сотима Улугзада, кандидат педагогических наук, доцент кафедры методики преподавания. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел. (992 37) 2325000; (992) 935 87 72 50. Эл. почта: tavbaeva_mavluda@mail.ru

Information about the author: *Tovbaeva Mavluda Musulmonovna* – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Pedagogical Sciences, associate professor of the Department of Teaching Methods. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Phone: (+992) 935877250. E-mail: tavbaeva_mavluda@mail.ru

“.... Навфурӯшонему ин бозори мост” [10, с.37] - гуфтааст мутафаккири машҳур ва донишманди асили тоҷик Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ. Бале, дар ҳар давраи замон бозор равнаки дигар мегираду ба маводи наву нафурӯшон ниёз дорад. Пешравиву наwgониҳои ҳаёт ба соҳаи маориф, таълиму тарбия бетаъсир нахоҳад монд ва аниқтараш барои ба тақозои замон ҷавобгӯ намудани сатҳи зиндагӣ ҷорӣ намудани наwgариҳо дар қори таълиму тарбия нуқтаи калидии рӯзгор мебошад.

Дар замони кунунӣ равнак бахшидани истифодаи усулҳои фаъоли таълим дар дарсҳои ҳаррӯза, аз тарафи омӯзгор, омили асосии пешрафти таълиму тарбия мебошад. Яке аз роҳҳои фаъоли таъбият бахшидани сифати таълим, ки дар мақола мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дорад, “Инъикоскунӣ дарс” мебошад. Инъикосро олим Ҷон Лафран чунин тавзеъ додааст: “Инъикос қардан фаъолияти муҳими инсон аст, ки дар амалиётҳои худ фикри бошууронаи ҳаматарафа қарда, савол ба миён гузошта ба онҳо (фаъолиятҳо) баҳо медиҳад, яъне:

- фикрронии бошуурона ва ҳаматарафа оид ба фаъолиятҳо;
- савол ба миён гузоштан;
- шарҳ додани фаъолиятҳои худ;
- фаъолиятҳои худро инъикос қардан» [5, с.13].

Аз гуфтаҳои Ҷ. Лафран бармеояд, ки бо роҳи инъикоскунӣ шахс баъди фаъолият намудан (ягон қорро иҷро қардан) таваққуф мекунад, оид ба фаъолияти анҷомдодаи худ фикр мекунад, фаъолиятро таҳлил менамояд, бо истифода аз таҳлилҳои хеш, истифодаи адабиёти иловагӣ ё тавсияҳои шахси дигар оид ба фаъолиятҳои худ, донишашро сайқал дода, дар фаъолиятҳои минбаъда тавсияву маводҳои навро мавриди истифода қарор медиҳад.

Дар рафти инъикоскунӣ шахс дастовардҳо, мушқилиҳои қори хешро муайн намуда, барои бартараф намудани ин мушқилиҳо роҳҳои навро ҷустуҷӯ, пайдо ё муайян менамояд. Таҳлил намудани фаъолияти хеш имконият медиҳад, ки дониш ва таҷрибаи андӯхташуда доир ба фаъолияти амал ғанӣ қардонида шуда, аз он донишу таҷрибаи наv ҳосил шавад. Дар натиҷа шахс метавонад фаъолияти хешро тағйир дода, роҳҳои навро баҳри пешрафти амал ба қор бибарад.

Чун инъикос боиси пешрафти қор мегардад, пас дар фаъолияти педагогӣ – гузаронидани дарсҳои ҳаррӯза истифода бурдани ин роҳ мақсаднок аст. Инъикосро метавон дар синф, берун аз синф, дар муассисаи таълимӣ, берун аз муассиса, пеш аз дарс, дар давоми дарс, баъд аз дарс анҷом дод. Пас савол ба миён мебиёяд: қиро инъикос бояд қард? Аз таҳлили ақоиди олимони муосири ватаниву бурунмарзӣ бармеояд, ки инъикос дар лаҳзаҳои мухталиф бо роҳҳои гуногун анҷом дода мешавад. Аз қумла, дар синф инъикос аз рӯи қисматҳои зер ба роҳ монда мешавад:

- муносибати босалоҳият ба таълим;
- маҳорат ва санъати дарсдиҳӣ;
- ҳамқорӣ ва муносибати омӯзгору хонанда;
- ҳамқорӣ ва муносибати хонанда ва хонанда;
- барнома, мавод;
- баъзе масъалаҳои фаннӣ ва муносибат қардан ба онҳо;
- банақшагирии дарс, фаъолиятҳо, роҳҳои баҳодихӣ ва ҳоказо.

Лаҳзаи дигари ин роҳ инъикос дар муассисаи таълимӣ мебошад. Раванди дарс, пешрафти фаъолияти ҳуби омӯзгору хонандагон дар муассисаи таълимӣ бо роҳҳои зайл инъикос қарда мешавад:

- муносибати омӯзгор бо маъмурият, ҳамқорон, хонандагон ва ғайра;

- такмили маҳорати касбӣ бо роҳи шаклҳои коллективонаи корҳои методӣ (иттиҳодияи методӣ, дарёфт, омӯзиш ва паҳн кардани таҷрибаи пешқадами педагогӣ, фаъолияти муассисаҳои таълимӣ, семинарҳои омӯзишӣ...);

- нақши хонандагон дар таъмини мустақилият ва масъулиятнокӣ.

Омӯзгор барои тақвият бахшидан ба маҳорати педагогии хеш баъд аз тамои шудани дарс дар хона, берун аз муассисаи таълимӣ фаъолияти ҳаррӯзаи хешро инъикос мекунад. Дар лаҳзаи инъикос берун аз муассисаи таълимӣ ё инъикос баъд аз дарсҳои гузаронидашуда ба назар гирифтани масъалаҳои зер муҳим ва натиҷабарх аст:

- оё масъалаҳои адолати иҷтимоӣ (муносибатҳои гендерӣ, ба фаъолият ҷалб намудани камфаъолон, кор бо хонандагони дорои маъдудият ва ғ.) дар фаъолияти педагогии ман ба назар гирифта шуданд?

- чӣ бояд кард, то ки шогирдонам донишманд ва аз нигоҳи тарбия шахрвандони беҳтарин бошанд?

- барои омӯзгори хубу намунавӣ шуданам, кадом корҳоро бояд минбаъд анҷом диҳам?

- оё ман монеаҳоро, ки сарфи роҳи пешрафти фаъолияти ҳаррӯзаи ман мегарданд, паси сар карда метавонам?

Роҳҳои мухталифи таълим, тақвият бахшидани фаъолияти омӯзгор, такмили маҳорати касбӣ, истифодаи маводҳои илмӣ, амаливу методӣ ва амсоли инҳо бо мақсади ташаккул додани сифати дониши хонандагон ва дар маҷмӯъ, алоқаманд намудани ҷараёни таълиму тарбия бо ҳаёт истифода бурда мешаванд. Тавре дар боло қайд гардид, инъикос яке аз роҳҳои фаъоли таълим буда, ба омӯзгор имконият фароҳам меорад, то ки бо истифодаи ин роҳ дарсҳои хеш ва ҳам маҳорати касбии худро сайқал бахшад ва ҳам сифати дониши шогирдони худро баланд бардорад.

Марҳила ба марҳила ё лаҳза ба лаҳза инъикос намудани дарс барои ба натиҷаҳои дилхоҳ расидан мусоидат мекунад. Омӯзгор метавонад инъикоси дарсро дар ҳамаи лаҳзаҳо: инъикос пеш аз дарс, дар раванди дарс ва баъд аз дарс ба роҳ монад.

Дар вақти омодагӣ ба дарс омӯзгор ба масъалаҳои зер тавачҷуҳ намуда, инъикос мекунад:

- мақсади ман аз таълим ин мавзӯ;

- мақсадҳои аниқӣ ман (оё мақсадҳои ман ҷеншаванда, аниқ, иҷрошаванда, қобили қабул ва ҷурмазмун мебошанд?);

- фаъолиятҳои, ки дар ба мақсад расидани ман мусоидат мекунанд;

- барои фаҳмидани дараҷаи иҷрошавии ин мақсадҳо кадом роҳҳои арзёбиро ба нақша гирифта нам зарур аст?

Омӯзгор дар лаҳзаҳои омодагӣ ба дарс фаъолиятҳоро пешакӣ фикр намуда, роҳҳои иҷрои фаъолиятҳо ва расидан ба мақсадро пешбинӣ мекунад. Дар рафти дарс аз рӯи нақша амал намуда, фаъолиятҳоро амалӣ менамояд ва ҳамзамон рафти дарсро низ инъикос менамояд. Дар инъикоси рафти дарс ба масъалаҳои зерин диққат медиҳад:

- Агар дар дарси ман хонандаи ғайнодари бошад ба ӯ чӣ тавр муносибат карданам зарур аст?

- Оё ман метавонам аз мавзӯ дур рафта, ба ин масъала гузарам?

- Кадом роҳҳоро истифода бурданам лозим аст, то ки дарси ман барои ҳамаи хонандагон шавқовар ва фаҳмо бошад?

Дар фаъолияти педагогии ҳар як омӯзгор баъд аз гузаронидани дарс инъикос намудани он бисёр натиҷабарх аст. Ин роҳи беҳтарини худомӯзӣ, такмили маҳорати касбӣ, таҳлил ва арзёбии фаъолияти ҳаррӯза буда, барои ба натиҷаҳои нави таълиму тарбия расидани омӯзгор мусоидат мекунад.

Омӯзгор метавонад як дарси дилхоҳи худро мавриди таҳлил ва арзёбӣ қарор дода, баъд аз гузаронидани дарс фаъолияти хешро инъикос намояд. Ин инъикос инъикоси баъд аз фаъолият ё баъд аз гузаронидани дарс аст ва омӯзгор ба саволҳои зерин ҷавоб меёбад:

- дарси имрӯзаи ман чӣ хел гузашт?

- оё мақсадҳои гузоштаам иҷро шуданд?
- агар иҷро нашуданд, чаро?
- оё ин дарсро бо дигар роҳ гузаронидан мумин буд?
- барои беҳтаршавии дарсҳои минбаъдаам чӣ корхоро бояд анҷом дод?

Мушоҳидаҳо нишон доданд, ки роҳи инъикоскуниро бисёр омӯзгорони муассисаҳои таълимӣ дар фаъолияти педагогии хеш истифода мебаранд ва барои тақвият бахшидани фикрҳои овардашуда 2 лаҳзаи инъикоскуниро аз фаъолияти педагогии омӯзгорони муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ, ки онҳоро дар мақола «Омӯзгори А» ва «Омӯзгори Б» ном мебарем, мисол меорам. Аз ҷиҳати дигар инъикоси «Омӯзгори А» дарёфтем, ки дарси худро чунин инъикос кардааст: **«Инъикос пеш аз дарс:** Ман ба дарсҳои имрӯза, ки аз ҷанми адабиёти тоҷик дар синфи 5 мебошад пурра тайёр мебошам. Нақшаи дарсӣ таҳия шуда, фаъолиятҳои шавқовар низ ба нақша гирифта шудаанд. Асбобҳои аёнӣ ва маводҳои иловагӣ бадеӣ низ муҳайё мебошанд. Мутмаинам, ки дарси имрӯза бо тайёрии пурра бо муваффақият ва барои хонандагон шавқовар мегузарад.

Инъикос дар раванди дарс: Имрӯз ман бо хонандагони синфи V дар мавзӯи «Рубоиёти Сино» дарс гузаронидам. Рубоии зеринро мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор додам:

Бо душмани ман чу дӯст бисёр нишаст,
 Бо дӯст набоядам дигар бор нишаст.
 Парҳез аз он шакар, ки бо захр омехт,
 Бигрез аз он мағас, ки бо мор нишаст.

Мақсади асосии ман аз он иборат буд, ки ҳамаи хонандагон рубоиро бурро хонда маънидод карда тавонанд ва ман дар охир мазмуни рубоиёти Синоро ба хонандагон фаҳмонда додам. Дар вақти таҳлили рубоии овардашуда зарари нишастан бо душман, бо роҳи ӯ нарафтани зарар нарасондан ба мардумро ба хонандагон фаҳмонда додам. Ман ба мақсадам расидам, чунки дар охири дарс хонандагон тавонистанд, ки хусусиятҳои душман ва дӯстро навишта, маънидод ва муқоиса кунанд. Чизи хуб дар дарс он буд, ки хонандагон дар дарс фаъол буданд. Онҳо хусусиятҳои душман ва дӯстро муҳокима мекарданд, ба ҳамдигар савол медоданд ва тадқиқот мегузаронданд.

Инъикос баъд аз дарс:

Вале мавридҳои буданд, ки минбаъд ман ба онҳо бояд диққат диҳам. Ду хонанда мазмуни рубоии «Бо душмани ман чу дӯст бисёр нишаст»-ро пурра дарк накардаанд ва ман инро пай набурдам, вале ин боиси нороҳатии онҳо гардидааст. Хонандагон С. ва Ш. бо ҳам баъзан баҳсу мунозира доштаанд. Ин муносибатро доништа роҳбари синфашон онҳоро дар синф дар паҳлӯи ҳамдигар шинондааст, то ки бо ҳам дӯст ва иттиҳод бошанд. С. аз таҳлили рубоии Сино ба хулоса омадааст, ки Ш. дӯсти ӯ нест ва бо ӯ дигар набояд нишаст. Рӯзи дигар С. ба дарс наомад. Падараш ба назди ман омада гуфт, ки писарам ба дарс омадан намехоҳад. Шумо ба ӯ гуфтаед, ки Ш. дӯсти ту нест ва бо ин гуна одамон нишастан хуб нест. Лаҳзае ман чӣ кор карданамро намеронистам. Баъдан пай бурдам, ки шогирдам С. мазмуни рубоии Синоро дарк накардааст ва ман ба ин масъала диққат надодам. Аз падараш хоҳиш намудам, ки ӯро бо худ ба мактаб орад. Рӯзи дигар С.-ро ба мактаб оварданд ва ман дар назди падараш мазмуни рубоиро ба ӯ пурра фаҳмонида додам. Ин боис гардид, ки дар байни С. ва Ш. дӯстӣ мустаҳкам гардад. Хушбахтона, ман норасогиамро ислоҳ кардан тавонистам, вагарна ин кор метавонист оқибати нохубро ба бор орад. Пас маро лозим аст, ки ба дарсҳои оянда боз ҳам бо тайёрии ҳамаҷонибаи биёям, ҳар як рафтори хонандагонро моҳирона зери назорат гирам. Дарсро боз ҳам шавқовартару пурмазмун гузаронам» [12, с.14].

Бояд овард, ки дар дафтери инъикоси «Омӯзгори А.» чунин қайдҳо ниҳоят зиёданд ва омӯзгор ислоҳ шудани мушкилиҳои мавҷударо низ қайд кардааст. Ин боиси пешрафт ва рушди фаъолияти педагогии ин омӯзгор гардидааст.

Омӯзгори дигар, ки дар дафтери инъикосиаш худро бо номи «Омӯзгори Б.» ишора кардааст, дарси гузаронидаи худро дар синфи 5 бо чунин роҳ инъикос кардааст: «Ман бо

хонандагони синфи V дар мавзуи «Чанги Рустам бо Деви Сапед» дарс мегузaronдам. Дарсро аз нишон додани расми Рустам ва чанги ӯ бо Деви Сапед сар кардам. Вақте ки ман дарс мегузaronидам, хонандагони дар қафо нишаста, аз ҷо хестанд. Ман ба онҳо гуфтам, ки дар ҷояшон нишинанд. Баъди нишон додани расм ман ба онҳо тарзи тайёр кардани расмро фаҳмондам. Ҳангоми фаҳмондадихӣ А., Д. ва як духтари дигар гӯш намекарданд. Онҳо баъзан ҳамин хел мекунанд. Онҳо дар дарс шавқманд нестанд. Ман фикр мекунам, ки онҳо ба хондан рағбате надоранд. Ба ҳар ҳол ман онҳоро ором кунанда, фаҳмондани мавзӯро давом додам. Дар охир ман достони «Чанги Рустам бо Деви Сапед»-ро ба онҳо фаҳмонда додам ва 2 нафар хонандагони фаъол ба иҷро кардани нақши Рустам бо Деви Сапед ҷалб карда шуданд. Ҳангоми иҷрои нақш хонандагони қафо аз ҷо меҳестанд. Онҳо доиман ҳамин хеланд. Вақте ки иҷрои нақш тамом шуд, занг зада шуд. Барои арзёбии дарс, супориши вазифаи хонагӣ ва эълони баҳо вақт нарасид.

Баъд аз дарс фардӣ дарсамро мавриди таҳлил қарор додам ва ба хулоса омадам, ки ман бояд минбаъд ба хонандагони камфаъол диққати бештарро равона кунам. Онҳоро бештар ба иҷро намудани фаъолиятҳо ҷалб намоям. Дар гурӯҳ ин хонандагонро якҷо набояд шинонд ва онҳоро ба хонадагони фаъол вобаст намоям. Кӯшиш бояд кард, ки онҳо бештар ҷавоб диҳанд. Гузаронидани дарсҳои иловагӣ барои онҳо мақсаднок аст. Ҳамзамон усулҳои нави дарсдиҳиро бояд фикр намоям» [13, с. 9].

Мушоҳидаҳои собит намуданд, ки дафтари инъикосӣ ба «Омӯзгор»-и Б. аҳаммияти зиёд додааст. Омӯзгор марҳила ба марҳила мушкилиҳои қайдгардидаро ислоҳ намуда, натиҷаҳои бадастомадаро низ дар дафтар қайд кардааст. Масалан, дар саҳифаи охири дафтари инъикосии 1-ум омадааст: «Мақсадҳои ниҳони ман марҳила ба марҳила иҷро шуданд. Дар рафти дарсҳои минбаъда тавонистам, ки бештар ба иҷро намудани фаъолиятҳо хонандагони камфаъолро ҷалб намоям. Хонадагони фаъол онҳоро ба иҷрои супоришҳо ҷалб намуда, дарсҳо барои онҳо шавқовар гардиданд. Дарсҳои иловагӣ низ натиҷаи дилхоҳ доданд» [13, с. 13].

Аз инъикосҳои овардашуда пурра аён аст, ки инъикос кардани фаъолият ба омӯзгорон дар бартараф намудани норасоҳои ҷойдоштаи фаъолияти педагогӣ мусоидат мекунад. Тавре омӯзгорон қайд кардаанд, инъикоскунии фаъолияти ҳаррӯза боиси пешрафти фаъолияти онҳо гардидааст.

Қайд кардан муҳим аст, ки истифодаи роҳи инъикоскунӣ сифати корро баланд мебардорад, маҳорати касбии омӯзгоронро сайқал мебахшад, таҷрибаҳои нав ғун карда мешаванд ва дафтари инъикосӣ роҳнамои хуб барои омӯзгори дарсдиҳанда мегардад. Омӯзгорони дигар метавонанд аз дафтари инъикосии омӯзгороне, ки ташкил кардаанд, истифода намуда, таҷрибаҳоро дар фаъолияти кории хеш мавриди истифода қарор диҳанд.

Муқарриз: Гадов К.Х. – н.и.п., дотсенти ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода
Адабиёт

1. Атаханов, Т. Очеркҳои афкори педагогӣ. Воситаи таълим / Т.Атаханов, М. Лутфуллоев, Ф. Шарифов. - Душанбе, 2005. - 224 с.
2. Дурдонаҳои наср. Тартибихандагон: А. Афсаҳзод, А. Алимардонов, Ҷ. Додалишоев. / А. Афсаҳзод ва диг. -Душанбе: Ирфон, 1987.- 556 с.
3. Зубайдов, У. З. Тавсияҳои методӣ оид ба ташкили корҳои мустақилонаи беруназаудутори донишҷӯён / У.Зубайдов, С.Алимов. – Душанбе, 2014.
4. Консепсияи гузариш ба низомии нави таҳсилоти миёнаи умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Масъалаҳои маориф. – 2010. – №3. - С. 88- 90.
5. Мамадназарбеков, К. Истифодаи усулҳои фаъоли таълим дар дарс. Дастури таълимӣ барои омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ / Мураттибон: К. Мамадназарбеков, К. Парпишоев, Д. Ғуломнабиев ва диг (Донишкадаи тақмили маълумоти касбии ВМКБ). – Хоруг, 2014. - 60 с.
6. Миралиев, Қ. Нақши усулҳои интерактивии таълим дар ташаккул ва рушди ҳаёти ҷавонон / Монография / Қ. Миралиев. - Душанбе, 2005. - 66 с.

7. Мирзоахмедов, Ф. Эффективные методы обучения (Методикаи самараноки таълим) / Ф. Мирзоахмедов, Б.Боев, и др. [Текст]. – Душанбе: Матбуот, 2008. – 240 с.
8. Мирзоев, А. Осори Рӯдакӣ. / Тахти таҳрири А. Мирзоев; АФ РСС Тоҷикистон. Шуъбаи шарқшиносӣ ва осори адабӣ. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1958. – 542 с.
9. Мухторов, З. Дастур барои тренерони барномаи «Хониш ва китобат дар рушди тафаккури интиқодӣ» / З. Мухторов, Г. Искандарова. – Душанбе, 2008. – 86 с.
10. Нафисӣ, А. Ҳикмати Маснавий. Мураттиб: Сухбатова Н. / А. Нафисӣ. - Душанбе, 2003. -160 с.
11. Хусайн Воизи Кошифӣ. «Футувватномаи Султони», «Ахлоқи муҳсинӣ», «Рисолаи Ҳотамия» / Ҳ. Кошифӣ. - Душанбе: Адиб, 1991. - 320 с.
12. Омӯзгор А. Дафтари фардии инъикосӣ (дастхат), 2021.
13. Омӯзгор Б. Дафтари фардии инъикосӣ (дастхат), 2021.
14. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 22-юми декабри соли 2017.
15. Раҳмон Э. Чехраҳои мондагор. – Душанбе: Эр-Граф, 2016. -364 с.
16. Саидиброимов, Ш. О. Усулҳои Педагогикаи иртиботӣ / Дастури таълимӣ-методӣ ба ёрии омӯзгорони забон ва адабиёти тоҷик / Ш.О. Саидиброимов, К. Мамадназарбеков, Б. Бурҳонов. - Хоруғ: Логос, 2014. -96 с.
17. Сайфуллоев, Х.Ғ. Тавсияҳои методӣ ба омӯзгорон дар татбиқи усулҳои интерактивӣ. Китоби дарсӣ / Х.Ғ. Сайфуллоев. –Душанбе, 2014. -190 с.
18. Сафин, Д.В. Основы критического мышления. / Учебное пособие/ / Д.Сафин, Р.Мусина, М.Раджабов, З.Мухторов. –Душанбе, 2008. - 86 с.
19. Унсурмаалии Кайковус. Қобуснома. / У.Кайковус. -Душанбе, Маориф, 2016. - 239 с.
20. Шарифзода, Ф. Педагогика: Назарияи инсонфар ва ҷомеаи фарҳангӣ / Ф. Шарифзода. – Душанбе, 2010. - 543 с.

ДАРСИ МУОСИР ВА ИНЪИКОСИ ОН ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ

Дарси муосир аз аҳли маориф ва баҳусус, омӯзгорони фанҳои таълимӣ маҳорати баландро тақозо дорад. Имрӯз таълим бояд тавре ба роҳ монда шавад, ки хонандагонро ба дунёи нави мутамаддин ва ҳар дам тағйирёбанда тайёр намояд, то роҳи худро бо дониши нав дар олами муосир пайдо намоянд. Аз ин рӯ, ҷустуҷӯи роҳҳо ва усулҳои нави таълим барои ҳар як омӯзгор муҳим мебошад.

Яке аз роҳҳои фаъоли таълим инъикос намудани дарси хеш мебошад. Барои он ки омӯзгор дарси худро инъикос намояд, ўро лозим аст, ки дафтари инъикосиро тартиб дода, дар ин дафтар фаъолиятҳои хешро аз вақти омодагӣ ба дарс, рафти дарс, баъд аз дарс инъикос намояд.

Дафтари инъикосӣ дафтари фардӣ буда, он бо хоҳиши худӣ омӯзгор ташкил карда мешавад ва омӯзгор метавонад, ки ҳар рӯз 1 ё ду дарс ё лаҳзае аз дарсро инъикос кунад. Дар рафти дарс набояд ин дафтар ба омӯзгор ҳалал расонад. Ў лаҳзаҳои дарсро дар хотир нигоҳ дошта, танҳо баъд аз дарс дар дафтари инъикосӣ қайдҳои худро мегузорад.

Муҳим он аст, ки омӯзгор худ мушоҳидачӣ, таҳлилгар ва тавсиядиҳандаи дарси хеш аст. Инъикоскунӣ ба омӯзгор имконият медиҳад, ки муваффақиятҳо ва норасоиҳои дарси худро муайян намуда, дар дафтар қайд намояд ва минбаъд роҳҳои бартараф намудани норасоӣҳоро ҷустуҷӯ намояд. Омӯзгорони ҷавону навкор метавонанд аз ин дафтари омӯзгор барои табодули таҷриба истифода намоянд. Онҳо шинос мешаванд, ки омӯзгор ба кадом муваффақиятҳо ноил гардидааст, кадом мушкилиҳо дар фаъолияти педагогӣ ӯ ҷой доранд ва барои ҳалли мушкилиҳо кадом роҳҳоро муайян намудааст.

Аз ин лиҳоз, дар мақола усулҳои инъикос намудани дарс бо далелҳо ва мисолҳо оварда шудаанд ва мақола метавонад барои омӯзгорон дар самти тақвияти фаъолияти педагогӣ ҳамчун раҳнамо хизмат намояд.

Калидвожа: *инъикос, дарс, фаъолият, тақвият, муваффақият, мушкилиҳо, роҳҳои расидан ба мақсад, ҳалли мушкилиҳо, таълим, омӯзгор.*

СОВРЕМЕННЫЙ УРОК И ЕГО ОТРАЖЕНИЕ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Современный урок требует высоких навыков как от образования, так и от учителей изучаемых предметов. Сегодня образование должно быть организовано таким образом, чтобы подготовить студентов к новому цивилизованному и меняющемуся миру, и чтобы они могли найти

свой путь с новыми знаниями в современном мире. Поэтому поиск новых путей и методов обучения является ключевым для каждого учителя.

Одним из активных способов обучения является размышление над уроком. Для того чтобы учитель отражал свой урок, ему нужно завести рефлексивный дневник и отражать в этой тетради свою деятельность с момента подготовки к уроку, хода урока до времени после урока.

Рефлексивный журнал - это личная записная книжка, которая организуется по желанию самого учителя, и учитель может каждый день отражать в ней 1 или два урока или момент урока. Эта тетрадь не должна мешать учителю во время урока. Он запоминает моменты урока и только после урока заносит свои записи в свой дневник.

Важно, чтобы сам учитель был наблюдателем, аналитиком и рекомендателем своего урока. Рефлексия дает учителю возможность определить успехи и недостатки своего урока, зафиксировать в тетради и в дальнейшем искать пути преодоления проблемы. Молодые и начинающие учителя могут использовать этот учительский журнал для обмена опытом. Они узнают, каких успехов добился учитель, какие проблемы есть в его педагогической деятельности и какие пути он наметил для решения проблем.

Исходя из этого, в статье описываются методы отражения урока с аргументами и примерами, и статья может служить руководством для учителей в плане развития педагогической деятельности.

Ключевое слово: отражение, урок, деятельность, закрепление, успех, трудности, пути достижения цели, решение проблем, обучение, преподаватель

MODERN LESSON AND ITS REFLECTION IN THE EDUCATIONAL PROCESS

A modern lesson requires high skills both from education and from teachers of the subjects studied. Today, education should be organized in such a way as to prepare students for a new civilized and changing world, and so that they can find their way with new knowledge in the modern world. Therefore, the search for new ways and methods of teaching is essential for every teacher.

One of the active ways of learning is to reflect on the lesson. In order for the teacher to reflect his lesson, he needs to start a reflective journal and reflect in this notebook his activities from the moment of preparation for the lesson, the course of the lesson to the time after the lesson.

A reflective journal is a personal notebook that is organized at the request of the teacher himself, and the teacher can reflect in it 1 or two lessons or a moment of the lesson every day. This notebook should not interfere with the teacher during the lesson. He remembers the moments of the lesson and only after the lesson enters his notes into his reflective notebook.

It is important that the teacher himself be an observer, analyst and a recommender of his lesson. Reflection gives the teacher the opportunity to determine the successes and shortcomings of his lesson, fix it in a notebook and further look for ways to overcome the issues. Young and aspiring teachers can use this teacher's journal to share experiences. They will find out what successes the teacher has achieved, what problems there are in his pedagogical activity and what ways he has outlined to solve the problems.

Based on this view, the article describes the methods of reflecting the lesson with arguments and examples, and the article can serve as a guide for teachers in terms of the development of pedagogical activity.

Keywords: reflection, lesson, activity, distribution, success, difficulties, ways to achieve goals, problem solving, learning.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидиброимов Шозодаиброҳим Одишоевич – Донишгоҳи давлатии Хоруг ба номи Моёнию Назаршоев, номзади илмҳои педагогӣ, омӯзгори кафедраи педагогика ва психология. Нишонӣ: 736000, Тоҷикистон ш. Хоруг, кӯчаи Ленин 28. Тел.: (+992) 935-27-71-71, E-mail: shozoda07.71@mail.ru

Сведения об авторе: Саидиброимов Шозодаиброҳим Одишоевич - Хорогский государственный университет имени М. Назаршоева, кандидат педагогических наук, преподаватель кафедры педагогики и психологии. Адрес: 736000, Республика Таджикистан, г. Хоруг, ул. Ленина, 28. Тел.: (+992) 935-27-71-71, e-mail: shozoda07.71@mail.ru;

Information about the author: Saidibroimov Shozodaibrohim Odilshoevich - Khorog State University named after M. Nazarshoev, candidate of pedagogical science. Address: 28 Lenina Street, Khorog, GBAO, Tajikistan, 736000. Telephone number: (+992) 935-27-71-71. E-mail: shozoda07.71@mail.ru

Дар марҳилаи ҳозираи тақомули таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон талабот ба сатҳи сифати тайёр кардани мутахассисон, мазмуну мундариҷа ва методҳои таълими фанҳо дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ пайваста меафзояд. Ин ҳолат аз зарурати такмил ва рушди минбаъдаи системаи тайёр кардани мутахассисон дар заминаи васеъ қорӣ намудани технологияҳои нави иттилоотӣ дар раванди таълими мактабҳои олии гувоҳӣ медиҳад.

Мутахассиси муосир тибқи дастурамалҳо ва талаботҳои замони муосир бояд дорои малакаю маҳорат ва салоҳиятҳои истифодаи васеи технологияҳои иттилоотӣ дар фаъолияти касбӣ дошта бошад. Ин ҳолатро метавон ҳангоми таҳсил дар мактаби олии, дар чараёни тадриси фанҳо амалӣ намуд.

Таҳлили адабиёти гуногуни илмӣ, таълимӣ ва чараёни таълим нишон медиҳад, ки дар ҳоли ҳозир тамоюли бештар ва васеъ қорӣ намудани воситаҳои аёнӣ дар асоси технологияҳои мултимедӣ дар раванди таълим мушоҳида мешавад. Ин тамоюл аз ҳисоби паҳншавии таҷҳизоти проексияи видео, ки аллакай, барои муассисаҳои гуногуни таълимӣ дастрастар мешавад, имконпазир гардидааст.

Истифодаи таҷҳизоти видеопроексия имкон медиҳад, ки бо сарфи камтарин вақт асбобу воситаҳои аёнӣ эҷод карда шаванд, ки бар хилофи плакату ватманҳои пеш истифодашаванда, ҳангоми зарурат онҳоро метавон ислоҳ кард. Инчунин, аҳамияти муҳими дигари онҳо дар васоити гуногуни компютерӣ ба таври электронӣ нигоҳ дошта шуданашон дар синфхонаҳои фаннӣ лабораторияҳои зиёдеро талаб намекунад. Илова бар ин, ҳама гуна дарсҳои амалиро на танҳо дар синфхонаи махсус мучахҳазшуда, балки дар ҳама гуна синфхонаҳо гузаронидан мумкин аст. Аз ҷумла, дар рафти дарсҳои лабораторӣ метавон экран ва таҷҳизоти проексияи видеоро бо компютер (ноутбук) мавриди истифодаи васеъ қарор дод.

Масъалаҳои истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ (ТИК) дар таълим қорҳои тадқиқоти Р.Ф.Абдеев, Б.С.Гершунский, Л.Х.Зайнутдинова, Е.И. Машбитса, Е.С.Полат, И.В.Роберт ва дигарон бахшида шудаанд [7; 6; 9; 13;]. Муҳаққиқон собит мекунад, ки истифодаи фаёлонаи технологияҳои нави иттилоотӣ дар соҳаи маориф ба ташаккули фарҳанги иттилоотии шахс, самаранокии раванди таълим ва сифати тайёрии касбии донишҷӯён мусоидат мекунад.

Сарфи назар аз теъдоди зиёди қорҳои илмӣ-тадқиқотӣ дар самти истифодаи технологияҳои нави иттилоотӣ дар таълим, мушкilotи истифодаи презентатсияҳои мултимедӣ дар раванди таълими забони хориҷӣ дар донишгоҳи ғайризабонӣ солҳои охир мавриди омӯзиши махсус қарор нагирифтааст.

Ба назари мо, имрӯз дар раванди таълими донишгоҳ методҳои эҷод ва истифодаи самараноки чунин як барномаи таълимии мултимедӣ, ба мисли презентатсияи таълимии мултимедӣ ба қадри кофӣ таҳия ва пешниҳод карда нашудаанд.

Технологияҳои мултимедӣ – технологияҳои нави иттилоотӣ мебошанд, ки қор бо графикаи компютериани аниматсионӣ, матн, нутқ ва садои баландсифат, тасвирҳои беҳаракат ва видеоқор таъмин мекунад [9, с. 54]. Агар мо маълумотеро омода созем, ки технологияҳои мултимедӣ бо он қор карда метавонад, пас метавон гуфт, ки мултимедия синтези се элемент аст: информатсияи рақамӣ (матнҳо, графика, аниматсия), информатсияи аналогии намоиши визуалӣ (видео, аксҳо, расмҳо ва ғ.) ва аналогӣ маълумот (нутқ, мусиқӣ, дигар намуди садоҳо).

Технологияҳои мултимедӣ бо раванди эҷоди маҳсулоти мултимедӣ, яъне китобҳои электронӣ, энциклопедияҳои мултимедӣ, филмҳо, маводҳои аудиоӣ ва видеоӣ ва ғайра алоқаманданд. Хусусияти хоси воситаҳои мазкур омезиши матн, графика, иттилооти аудио, видео, аниматсияҳо мебошад. Баръакси барномаҳои компютерӣ, дар маҳсулоти мултимедӣ, ҳуди иттилоот ба ҷои аввал меистад, ки ҳаҷми он метавонад ба садҳо мегабайт баробар бошад. Технологияҳои мултимедӣ на танҳо компютерро ба ҳамсухбати комил табдил дода метавонанд, балки имкон дорад, ки донишҷӯён бидуни тарк аз синфхона ба лексияҳои олимону омӯзгорони намоён ширкат кунанд, шоҳиди рӯйдодҳои таърихӣ гузашта ва имрӯза гарданд, аз осорхонаҳои муҳимтарин дидан кунанд ва марказҳои фарҳангии ҷаҳонро ба таври виртуалӣ дидан кунанд.

Дар хусуси истифодаи технологияҳои мултимедӣ ва афзалияти онҳо нишондодҳо ва маълумотҳои гуногун мавҷуданд. Дар мактабҳои ИМА, ки технологияҳои мултимедӣ аз соли 1986 инҷониб истифода мешаванд (бо пайдоиши аввалин энциклопедияи мултимедиявии Кролиер), шумораи онҳое, ки имтиҳонҳои шифохиро аз рӯи кӯшиши аввал месупоранд, 2 маротиба ва ҳаттӣ 6 маротиба афзуд. Шумораи хатогиҳо дар ҳониш 20-65%, шумораи дарсгузрӣ ду маротиба ва шумораи тарки мактаб то 2% (ба ҳисоби миёна дар Амрико - 27%) кам шуд [14, с. 3].

Мултимедия шароити психологиро ба вучуд оварда, барои беҳтар дарк кардан, дар хотир нигоҳ доштани мавод бо дохил кардани аксуламалҳои зерини шуури донишҷӯ мусоидат мекунад.

Психологҳо исбот кардаанд, ки ҳангоми гузаронидани дарсҳо бо истифода аз технологияҳои нави иттилоотӣ нимкураи рости майна фаъол мешавад, ки барои тафаккури ассотсиативӣ, пайдоиши ғояҳои нав, интуитсия масъул аст, ҳолати психоэмотсионалии донишҷӯ беҳтар мешавад ва эҳсосоти мусбати ӯ фаъолтар мегарданд [13, с. 74].

Таҳлили адабиёти гуногуни психологию педагогӣ ва методӣ нишон медиҳад, ки имкониятҳои зерини дидактикии мултимедия вучуд доранд:

- истифодаи маҳзани иттилооти аудиовизуалӣ бо имкони интихоби кадр аз бонки барномаҳои аудиовизуалӣ ва интиқоли “дар дохили” кадри интихобшуда;
- ҳаракати иттилооти аудиовизуалӣ дар шаклҳои гуногун;
- таҳрири иттилооти матнӣ, графикӣ, видеоӣ, диаграммавӣ, аниматсионӣ;
- тағйир додани шакли иттилооти визуалии пешниҳодшуда аз рӯи параметрҳои гуногун;
- таҷдиду таҳрири эффектҳои аниматсия;
- тасвири иттилооти визуалӣ бо ранг;
- ҷудо кардани қисми интихобшудаи иттилооти визуалӣ барои баррасии муфассали минбаъдаи он;
- кор кардан бо иттилооти аудиовизуалӣ дар як вақт дар якҷанд равзана;
- таълифи наворҳои таълимӣ [8, с. 98].

Бартариҳои асосии мултимедия дар он аст, ки имкони истифодаи ҳамкориҳои интерактивии муаллим ҳам бо барномаҳои компютерӣ, ки мубодилаи фармонҳо ва ҷавобҳои матнӣ дар бар мегирад, ҳамзамон бо донишҷӯён –ҳангоми саволу ҷавоб, пайгирии фикру мулоҳизаҳои эмотсионалӣ, манъ ва минбаъд идомаи тамошои маводи видеоӣ экран ва дигар амалҳоро таъмин менамояд.

Илова бар ин, маводҳо ва воситаҳои мултимедӣ метавонанд ротибаи ногустастани омӯзгор ва донишҷӯёнро таъмин сохта, раванди таълими забони англисиро ниҳоят фаъол гардонанд. Ҳамаи технологияҳои мултимедиро аз нигоҳи дидактикӣ тағйирпазир мебошад, ки самаранокии таълимиро таъмин менамоянд.

Вобаста ба истифодаи технологияҳои мултимедӣ дар раванди таълим дар хусусияти фаъолияти омӯзгорӣ, нақш ва вазифаҳои омӯзгор дар раванди таълим тағйироти ҷиддӣ ба амал меояд.

Барои такмил додани раванди таълими забони англисӣ мақсаднок хоҳад буд, ки комплекси маводҳои мултимедӣ– системае, ки бо мақсади фароҳам овардани шароити фаъолияти иттилоотӣ-коммуникатсионии байни омӯзгор ва донишҷӯ тавассути маводҳои мултимедиро дар бар мегирад. Унсурҳои чунин система дар баробари маҷмуи воситаҳои электронии дидактикӣ, наشرҳои анъанавии ҷопӣ, инчунин курсҳои лексияи видеоӣ мебошанд.

Таҳияи презентатсияҳои мултимедӣ, ки барои гузаронидани дарсҳои забони англисӣ истифода мешаванд аз омӯзгор малакаю маҳорати касбӣ (забонӣ) ва техникаро талаб мекунанд. Барои самарائي хуб додани презентатсияи мултимедӣ, мебошад талабохое, ки аз нигоҳи техникӣ-барномавӣ, дидактикӣ, педагогӣ, психологӣ ва методӣ зарур доништа мешаванд, риоя намуд.

Презентатсияҳоро ҳам дар марҳилаи ибтидоии омӯзиши забони англисӣ ва ҳам дар марҳилаи минбада истифода бурдан мумкин аст. Яъне, аз ибтидо то анҷоми курси забони англисӣ метавон дарсҳоро тавассути презентатсияи мултимедӣ рӯнамоӣ пешниҳод сохт.

Истифодаи презентатсияҳои мултимедӣ дар раванди таълими забони англисӣ имкон медиҳад, ки азхудкунии маводи таълимӣ, махсусан маводҳои грамматикӣ лексикӣ аз ҷониби донишҷӯён пурзӯр карда шуда, дарсҳо дар сатҳи сифатан нав гузаронида шаванд. Истифодаи слайдҳо тавассути проектор ба девори калон ба ҷои истифодаи тахтаи синфӣ барои ҳар як донишҷӯ шавқу рағбати нав мебахшад. Онҳоро водир месозад, ки тавачҷуашонро бевосита ба мавзӯи дарсӣ нигаронида, бештар фаъол мебошанд.

Истифодаи презентатсияи мултимедӣ дорои чунин имконияту афзалиятҳо мебошад:

- баланд бардоштани ҳавасмандии донишҷӯён;
- истифодаи микдори зиёди маводи тасвирӣ, графикӣ, аудиоӣ ва видеоӣ;
- фаъол сохтани дарс ва аз байн бурдани вақт барои навиштани мавод дар тахта;
- ба раванди таълими мустақилона ҷалб намудани донишҷӯён, ки барои ташаккули маҳорати умумии таълимии онҳо аҳамияти хоса дорад.

Самаранокӣ таъсири маводи таълимӣ ба донишҷӯён бештар аз дараҷа ва ҳаҷми тасвири мавод вобаста аст. Презентатсияҳои мултимедӣ ба донишҷӯён имкон медиҳанд, ки диққати худро ба нуктаҳои муҳимми иттилооти пешниҳодшуда равона сохта, дар шакли тасвирҳо, диаграммаҳо, композитсияҳои графикӣ ва ғайра мисолҳои ҷолиб эҷод кунанд. Презентатсия ба мо имкон медиҳад, ки якбора ба якҷанд намуди хотира таъсир расонед: визуалӣ, шунавоӣ, эҳсосӣ ва дар баъзе мавридҳо моторӣ [4, с. 197].

Бо доштани чунин имконият, ба монанди интерактивӣ, презентатсияҳои мултимедӣ ба мо имкон медиҳанд, ки маводи таълимиро ба хусусиятҳои донишҷӯён самаранок мутобиқ кунем. Афзоиши интерактивӣ боиси фаъолонатар иштироки худӣ донишҷӯ дар раванди таълим мегардад, ки ба баланд шудани самаранокӣ дарк ва дар хотир нигоҳ доштани маводи таълимӣ мусоидат мекунад.

Дар зинаҳои гуногуни дарс презентатсияро дар раванди таълим истифода бурдан мумкин аст, дар ҳоле ки моҳияти он ҳамчун воситаи аёни бетағйир мемонад, вобаста ба мақсади истифодааш танҳо шаклаш тағйир меёбад.

Яке аз самараноктарин барномаҳо барои таҳияи презентатсияҳои мултимедӣ барномаи Microsoft Power Point мебошад. Он ба муаллим имкон медиҳад, ки дар як муддати кӯтоҳ презентатсияҳои худро созад. Имкониятҳои бузурги дидактикии муаррифии компютери донишхоро ба назар гирифта, мо бояд дар ояндаи наздик истифодаи пуршиддати презентатсияҳои мултимедиро дар таълим интизор шавем [10, с. 85].

Ҳангоми омодагӣ ба дарсҳои забони англисӣ ёрдамчиҳои ҷудонашавандаи муаллим метавонад барномаи Power Point бошад, ки ба гурӯҳи ҳамгирошудаи барномаи Microsoft Office дохил карда шудааст. Ин барнома ба муаллим имкон медиҳад, ки мустақилона дастури мултимедиявии интерактивиро барои дарси забони англисӣ бо сарфи вақти кам омода созад. Барномаи мазкур хеле сода, аммо дорои имкониятҳои васеъ мебошад ва барои ҳар як нафар

имконияти сохтани презентатсияҳои гуногунмазмун ва дорои мундариҷаи гуногунро дарс диҳад.

Презентатсияи мултимедӣ бо истифода аз барномаи Power Point дар раванди таълим дар ҳолатҳои зерин истифода мешавад:

- муқаддима ва таҳкими маводи лексикӣ ва грамматикӣ;
- ҳангоми шарҳи қоидаҳои грамматика;
- дар назорати маводи омӯхташуда [3, с. 37].

Дар асоси таҷрибаи андӯхта, якчанд маслиҳатҳои амалӣ барои муаррифии муваффақи мултимедӣ мавҷуданд.

1. Power Point як усули муаррифии визуалӣ мебошад. Он муаллимо иваз намекунад, балки танҳо замимаи визуалии паёми асосӣ аст.

2. Донишҷӯён мақсад доранд, ки сухани муаллимо гӯш кунанд, на аз экран хондан. Ба экран интиқол додани матни шарҳ ё нутқ лозим нест.

3. Дар слайд ҷойгир кардани 5-6 нуқтаи асосӣ кифоя аст. Агар ба ин рақам шубҳа дошта бошем, онро метавонем то 4 ё 3 нақта кам кунем.

4. Агар шумо мавзӯи паёми худро тағйир диҳед, онро дар слайди алоҳида таъкид кунед.

5. Донишҷӯён бояд маводеро пешниҳод кунанд, ки дар як нигоҳ фаҳмо бошад. Сутунҳои рақамҳо ё омори печида хондан душвор аст.

Бояд дар хотир дошт, ки Power Point ба тасвирҳои равшан майл дорад: ҳуруфи равшан, хатҳои рост, тасвирҳои дурахшон ва хотирмон.

6. Агар расмҳо истифода шаванд, кӯшиш кунед, ки ба ҷузъиёти ҷолибе диққат диҳед, ки онҳоро бо камераи рақамӣ интиҳоб кардан мумкин аст.

7. Слайдҳо зуд намоиш дода намешаванд, ин ба донишҷӯгон имконият медиҳад, ки маводи таълимиро дарк намуда, баъзе ҷиҳзҳои барои худ қайдҳо кунанд.

8. Дар охир, пеш аз намоиш додани презентатсия таҷҳизоти техникӣ, экран, суръати намоиши слайдҳо ро тағйир кардан лозим аст.

Ҳамин тариқ, презентатсияҳои мултимедӣ бо истифода аз барномаи Power Point метавонанд дар бисёр самтҳои таълими забони англисӣ истифода шаванд. Презентатсияҳо имкон медиҳанд, ки маълумоти бодикқат омодашуда ба таври ҷолиб пешниҳод карда шаванд. Презентатсияи мултимедӣ ба мо кумак мекунад, ки тамоми маводи моро ба тартиб дарорем ва онро мувофиқи мантиқи муаррифии мо созем ва онро дар як файл нигоҳ дорем.

Бехатарии маводи аёнии мо ва имкони ислоҳи онҳо низ нуқтаи муҳими муаллим аст. Ҳар як омӯзгор маҷмуи маводҳои таҳиякардаи худро дорад, ки ба истилоҳ “портфели муаллим” ном мегирад. Ҳама маводи мо метавонанд дар CD ҷойгир шаванд ва бо визуализатсияи мавҷуда қор карданро идома диҳанд ва дар он маводи нав ҷойгир кунанд. Дар як компакт диск (вобаста ба намуди диск) то 700 мегабайт маълумот ҷойгир кардан мумкин аст, яъне тахминан як соат видеои баландсифат ё 12-48 соат (вобаста ба сифат) иттилооти садо, ё қариб 5000 тасвир, андозаи тамоми экран ё маълумоти матнӣ ба андозаи рафи китоби шумо. Муҳлати нигоҳдории CD-ҳои муосир хеле дароз аст.

Бо вучуди ин, бояд хотиррасон кард, ки дар шароити донишгоҳи муосир роияи талабот оид ба нигоҳдории иттилоот дар васоити электронӣ муҳим аст. Бартариҳои дигари баҳснопазири пешниҳоди иттилоот дар шакли презентатсияи мултимедӣ нисбат ба иттилоот дар шакли нутқи шифоҳӣ дар он аст, ки дар сурати зарурат донишҷӯ метавонад мустақилона ба он қисми иттилооте, ки наомухтааст, баргардад.

Ҳангоми сохтани презентатсия, шумо набояд дар бораи ҳадафи эҷоди он фаромӯш кунед. Барои ин бояд презентатсияи ҳаҷми муайян эҷод карда шавад, зеро диапазони визуалии шумораи бештари слайдҳо боиси хастагӣ мегардад, диққати хонандаро аз моҳияти маводи омӯхташаванда дур мекунад. Слайдҳои “иловагӣ” набояд вучуд дошта бошанд, ки бо тавзеҳот ҳамроҳ нашудаанд. Мулоҳиза кардан ва фаҳмиши маънои ҳар як калимаро таъмин кардан, ба донишу таҷрибаи донишҷӯ така кардан, муқоисаҳои образнокро истифода бурдан

лозим аст. Муносибати индивидуалӣ ба донишҷӯ, ба назар гирифтани имкониятҳои фардии идрок ба мақсад мувофиқ аст.

Дар презентатсияҳои мултимедӣ ба ҳадди ақал кам кардани маълумоти матнӣ, иваз кардани он бо диаграммаҳо, расмҳо, суратҳо, порчаҳои филмҳо мувофиқ аст. Матнро метавон дар шакли нуктаҳои асосии паём пешниҳод кард. Дикқати донишҷӯёро барои нигоҳ доштани возеҳияти визуалӣ пайваста иваз кардан лозим аст. Дохил намудани (бе зарар ба мундариҷа) ҳикояҳои хандаовар ва далелҳои хандаовар дар муаррифӣ дарсро руҳбаланд мекунад, руҳияи мусбати эмотсионалӣ ба вучуд меорад, ки ба азхудкунии мавод ва дар хотир нигоҳ доштани пайдор мусоидат мекунад.

Дар тарҳрезии слайдҳо, ҳамоҳангии мусиқӣ, омезиши рангҳо ва мувофиқати услуб нақши муҳим мебозад. Барои гузариши слайдҳо, эффектҳои аниматсия барои дарк суръати оптималро интихоб кардан лозим аст. Дар ин робита муҳим аст, ки қобилияти гузоштани параметрҳо барои тағир додани слайдҳо ва аниматсияҳо дар муҳити Power Point ҷойгир карда шавад.

Дар презентатсияҳои мултимедӣ ба ташаккули малака ва маҳоратҳои муоширатӣ барои донишҷӯён барои фаҳмидани забони хориҷие, ки бо тафохум қабул мешавад, нақши муҳим дорад. Тафохум воситаи пурқуввати таълими забони англисӣ мебошад. Ин намуди фаъолияти нутқ имкон медиҳад, ки ҷанбаи овозии забони омӯхташаванда, таркиби фонематикӣ ва интонатсияи он азхуд карда шавад. Тавассути шумидан азхудкунии фаъоли таркиби лексикӣ забон ва сохтори грамматикӣ он ба амал меояд. Дар натиҷаи мунтазам омӯختани ин намуди фаъолияти нутқ дар донишҷӯён тафаккури мантикӣ ва қобилияти иҷро намудани чунин амалҳои мураккаби равонӣ, ба монанди таҳлил, синтез, дедуксия, индуксия, муқоиса, конкретизатсия ва ғайра ташаккул меёбад.

Интихоби мавод барои шумидан аз рӯи мавзӯи дарс муайян карда шуда, ба хусусиятҳои психологидонишҷӯён ва шавқи онҳо нигаронида шудааст. Пешниҳоди матнҳо барои ғӯш кардан пас аз кор дар лексика ва грамматика хеле муҳим аст, зеро раванди шиноخت танҳо дар асоси малакаҳои қавии лексикӣ, грамматикӣ ва талаффуз имконпазир аст.

Пеш аз шумидан, донишҷӯён имконият пайдо мекунанд, ки тахминҳои худро дар бораи мундариҷа баён кунанд, масалан, муқола ба аз рӯи унвон ё баъзе ҷузъиёти расм ба матн. Инчунин, ба донишҷӯён як қатор саволҳо пешниҳод карда мешаванд, ки диққати худро ба дарки мундариҷаи нутқи даркшуда равона мекунанд, ки ба шумо имкон медиҳанд, ки сатҳи фаҳмиши муфассали иттилоотро дар марҳилаи пешрафтаи раванди ғӯшкунӣ муайян ва назорат кунед.

Истифодаи мусиқӣ ва сурудҳо дар синф стресс ва ҳастагиро рафъ мекунад ва қувваи эмотсионалӣ медиҳад. Маводи суруд дорои забони аслии гуфтугӯӣ мебошад. Аз рӯзҳои аввали омӯзиши забони англисӣ ба донишҷӯён ғӯш кардани матнҳои аслии хеле муҳим аст. Ин шакли шумидан ба ташаккули бомуваффақияти фаҳмиши шумидан мусоидат мекунад ва аз ин рӯ, салоҳияти коммуникатсионии донишҷӯёро ташаккул медиҳад [2, с. 73].

Бартариии техникии гузаронидани шунавой дар барномаи Power Point, ки ба муаллим имкон медиҳад, ки ин равандро чанд маротиба бе талафи вақт ва меҳнат анҷом диҳад, қайд накардан ғайриимкон аст. Илова бар ин, муаллим аз тарҳрезии доимии тахта озод аст. Тамоми марҳилаи омодагӣ ба ғӯш, инчунин мавод барои ғӯш, дар як слайд дар шакли тугмаҳои идоракунӣ барои танзими амал ва эффектҳои иловагии аниматсия барои ибораҳои дорои садо ташкил карда мешаванд. Маводи дар шакли презентатсияҳои мултимедӣ пешниҳодшуда имкониятҳои китобҳои дарсии анъанавиро тавассути истифодаи садо ва видео ва эффектҳои аниматсия хеле васеъ мекунад. Дар рафти кор бо компютер донишҷӯён аз каналҳои шунавой ва визуалии идрок истифода мебаранд, ки ин имкон медиҳад, ки на танҳо ҳаҷми иттилооти даркшуда, балки қувваи азхудкунии он низ зиёд карда шавад [2, с. 74].

Салоҳияти иҷтимоӣ-фарҳангӣ омодагӣ ва қобилияти зиндагӣ ва ҳамкорӣ дар ҷаҳони муосири гуногунфарҳангиро дар назар дорад. Барои ташаккули салоҳияти иҷтимоӣ-фарҳангӣ омӯзиши фарҳанги кишварҳои англисзабон ва ватани худ аҳаммияти калон дорад. Аз ин лиҳоз, дар муаррифии самти забоншиносӣ ва минтақавӣ ба интихоби иттилоот дар шакли матну тасвирҳо, пайдарпайии пешниҳоди он, ороиши эстетикӣ мавод таваҷҷуҳи хоса дода мешавад.

Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки технологияи иттилоотӣ, бахусус, презентатсияи мултимедӣ бо истифода аз барномаи Power Point дар дарсҳои забони англисӣ раванди таълимо навосӣ мекунад; таълими инфиродиро инкишоф медиҳад; мустақилият ва худтанзимкуниро тарбия менамояд; хароҷоти вақтро таъмин мекунад; ба донишҷӯён барои пайдо кардани малакаҳои кор бо ин намуди барнома, суҳанронӣ дар назди аудитория кумак мекунад; малакаҳои муоширатро инкишоф медиҳад.

Ба андешаи мо, ҷорӣ намудани презентатсияи мултимедӣ ва истифодаи технологияи иттилоотӣ дар раванди таълими забони англисӣ барои омӯзиши мавзӯҳои муайян воситаи муассир буда, дар аз худ кардани иттилоот бо забонҳои хориҷӣ ва рушди малакаҳои малакаҳои муоширатӣ мусоидат менамоянд. Фаъолсозии раванди таълим аз маводҳо ва воситаҳои таълимӣ вобастагии калон доранд, аз ҳамин лиҳоз презентатсияи мултимедиро ҳамчун маводи муосири таълимӣ метавон дар рафти дарсҳои забони англисӣ бештар истифода намуд.

Муқарриз: Ғадоев К.Х. – н.и.п., дотсенти ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода
Адабиёт

1. Банникова Е.Л. Преимущества применения компьютерных технологии при обучении иностранным языкам / Е.Л. Банникова // Иностранные языки в школе. – 2012. – №10. – С. 56-60.
2. Белкова М.М. Информационные компьютерные технологии на уроках английского языка // Английский язык в школе. 2008. – № 3. – С. 73-75.
3. Беляева Л.А., Иванова Н.В. Презентация Power Point и ее возможности при обучении иностранным языкам // Иностр. языки в школе. – 2008. – № 4. – С. 36-40.
4. Бузина Д.И. Power Point на занятиях английского языка: быть или не быть? Полилог культур: один мир – многообразие языков: Сб. науч. тр. / Под ред. Т.В.Шульдешова; Яросл. гос. ун-т. – Ярославль: Изд-во ЯрГУ, 2009. – С. 196-200.
5. Вахрушева А.В. Проектирование мультимедийного учебного занятия по иностранному языку в вузе / А.В. Вахрушева, А.В. Дубков // Молодой ученый. – 2014. – №19. – С. 511-514.
6. Гершунский Б.С. Компьютеризация в сфере образования. Проблемы и перспективы. – М.: Педагогика, 1987. – 264 с.
7. Инновационные процессы в образовании: новые технологии в организации самостоятельной работы студентов: сб. науч.-метод. ст. – Улан-Удэ: Изд-во ВСГТУ, 2009. – Вып. 16, т.2. – 240 с.
8. Клевцова Н.И. Учебный потенциал мультимедийных технологий в обучении иностранным языкам // Информационные технологии в процессе подготовки современного специалиста: Межвуз. сб. – Липецк: Изд-во ЛГЛУ, 2001. – Вып. 4. –Т. 1. – С. 96-107.
9. Лапчик М.П. Информатика и информационные технологии в системе общего и педагогического образования. – Омск, 1999. – С. 148.
10. Муравлев Д.П. Совершенствование образовательного процесса на основе новых информационных технологий. Дис. ... канд. пед. наук. – М., ВУ, 1999. – 186 с.
11. Онуфрийчук В.А. Интенсификация процесса обучения с использованием компьютерных технологий и учетом индивидуальных особенностей обучающихся. Дис... канд. воен. наук. – М.: ОВА, – 2001. – 213 с.

12. Осин А. В. Открытые образовательные модульные мультимедиа системы / А. В. Осин. – М.: Агентство «Издательский сервис», 2010. – 326 с.
13. Роберт И.В. Современные информационные технологии в образовании: дидактические проблемы; перспективы использования. – М., 1994. – 195 с.
14. Савельев А.Я. Новые информационные технологии в обучении /А.Я. Савельев // Современная высшая школа. – 1990. – № – С. 3-4.
15. Федотова Д.Э. Мультимедийные технологии: [к сб. в целом] учебное пособие / Федотова Д.Э. – М.: МГТУ МИРЭА, 2013. – 130 с.

ПРЕЗЕНТАТСИЯИ МУЛТИМЕДӢ ДАР ДАРСИ МУОСИР ВА ИСТИФОДАИ ОН ДАР ДАРСИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Дар замони мо, ки чараёни босуръати илмию техникӣ ба назар мерасад, маълумоти зарурӣ воситаи муҳимтарини ҳар як соҳаи фаъолияти инсон мегардад ва ба насли наврас дар олами иттилоотӣ зиндагӣ қарданро омӯзондан вазифаи муҳимтарин мебошад.

Вақтҳои охир барои баланд бардоштани сифати таҳсилоти олии технологияҳои нави таълимӣ фаълоне истифода мешаванд. Аммо ҳоло аксари назарияшиносони таҳсилоти олии бар ин ақидаанд, ки истилоҳи «технологияи таълимӣ» имрӯз чандон мувофиқ нест. Мо технологияҳои иттилоотӣ, коммуникатсионӣ ва аудиовизуалиро дар маҷмӯъ ба ҳалли вазифаи муҳимтар – эҷоди муҳити нави таълимӣ тобеъ мешуморем, ки дар он технологияҳои иттилоотӣ, коммуникатсионӣ ва аудиовизуалӣ ба раванди таълим барои татбиқи моделҳои нави таълимӣ дохил қарда мешаванд.

Мақсади мақола аз таҳқику баррасии презентатсияҳои мултимедӣ пайдо намудани афзалияти онҳо ва пешниҳод сохтани роҳҳои истифодаи онҳо дар рафти дарси забони англисӣ иборат мебошад.

Яке аз ҷузъҳои технологияи информатсионӣ-технологияи Multimedia (multi - бисёр, media - муҳит) мебошад, ки имкон медиҳад ҳамзамон роҳҳои гуногуни пешниҳоди информатсия: рақамҳо, матнҳо, графикҳо, аниматсияҳо, видео ва садоро истифода бурда шавад. Муҳимтарин хусусияти технологияи мултимедӣ интерактивӣ – қобилияти қорбарӣ барои таъсир расонидан ба қори воситаи иттилоотӣ мебошад.

Дар мақола истифодаи презентатсияҳои мултимедӣ ва самаранокии онҳо дар таълими забони англисӣ баррасӣ мешавад. Муаллиф мафҳумҳо ва ифодаҳои дар самти мултимедия, технологияҳои нав ва талаботҳои муҳими қоркард ва татбиқи презентатсияҳои мултимедӣ дар дарсҳои забони англисӣ тавзеҳи дақиқ додааст.

Натиҷаи таҳқиқот муайян намуд, ки истифодаи презентатсияҳои мултимедӣ метавонад ба дарси забони англисӣ фазои хуби забониро ба вуҷуд оварда, ҳавасмандӣ ва фаълмандии донишҷӯёнро баланд бардорад.

Дар таълими забони англисӣ қорӣ намудани технологияҳои нави иттилоотӣ ҳавасмандии донишҷӯёнро афзун намуда, онҳоро дар дарс фаъл мегардонад ва самаранокии таълими забони англисиро меафзояд.

Калидвожаҳо: технологияҳои нав, мултимедия, презентатсия, презентатсияи мултимедӣ, омӯзиш, забони англисӣ, донишҷӯён, мафҳумҳо, маводи таълимӣ, тафҳум.

МУЛЬТИМЕДИЙНАЯ ПРЕЗЕНТАЦИЯ НА СОВРЕМЕННОМ УРОКЕ И ЕЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НА УРОКЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В наше время, когда идет стремительный научно-технический процесс, необходимая информация становится важнейшим инструментом в каждой сфере человеческой деятельности, а научить подрастающее поколение жить в информационном мире – важнейшая задача.

В последнее время для повышения качества высшего образования активно используются новые образовательные технологии. Но сейчас большинство теоретиков

высшего образования придерживаются мнения, что термин «образовательная технология» сегодня не очень уместен. Мы рассматриваем информационные, коммуникационные и аудиовизуальные технологии в комплексе для решения более важной задачи - создания новой образовательной среды, где информационные, коммуникационные и аудиовизуальные технологии включаются в образовательный процесс для реализации новых образовательных моделей.

Цель статьи - исследовать и рассмотреть мультимедийные презентации, выяснить их преимущества и предложить способы их использования в ходе урока английского языка.

Одной из составляющих информационных технологий является Мультимедийная технология (мульти-много, медиа-среда), которая позволяет одновременно использовать разные способы подачи информации: числа, тексты, графику, анимацию, видео и звук. Важнейшей особенностью интерактивных мультимедийных технологий является возможность пользователя влиять на работу носителя информации.

В статье рассматривается использование мультимедийных презентаций и их эффективность в обучении английскому языку. Автор дал четкое объяснение понятий и выражений в области мультимедии, новых технологий и важных требований к разработке и внедрению мультимедийных презентаций на уроках английского языка.

По результатам исследования установлено, что использование мультимедийных презентаций позволяет создать благоприятную языковую атмосферу на уроке английского языка и повысить мотивацию и активность учащихся.

Внедрение новых информационных технологий в обучение английскому языку повышает мотивацию учащихся, делает их активными на занятиях и повышает эффективность обучения английскому языку.

Ключевые слова: новые технологии, мультимедиа, презентация, мультимедийная презентация, обучение, английский язык, студенты, интересы, учебные материалы, понимание.

MULTIMEDIA PRESENTATION IN MODERN LESSON AND ITS USE IN ENGLISH LESSONS

In our time of accelerating scientific and technological progress, when the possession of the necessary information becomes the most important tool in any field of human activity, the most important task is to teach the younger generation to live in the information world.

Recently, new educational technologies have been intensively used to improve the quality of higher education. However, now many theorists of higher education believe that the term "educational technology" is not quite adequate today. We consider information, communication and audiovisual technologies as a whole, as subordinate to the solution of a more important task - the creation of a new educational environment, where information, communication and audiovisual technologies are organically included in the educational process to implement new educational models.

Purpose of this article is to explore multimedia presentations to find their advantages and suggest ways to use them in English lessons.

One of the components of information technology is Multimedia technology (multi - a lot, media - environment), which allows you to simultaneously use different ways of presenting information: numbers, text, graphics, animation, video and sound. The most important feature of multimedia technology is interactivity - the ability of the user to influence the operation of the information tool.

The article deals with the use of multimedia presentations and their effectiveness in teaching English. The author gives a clear explanation of the concepts and meanings in the field of

multimedia, new technologies and important requirements for creating and applying multimedia presentations in English classes.

The use of multimedia presentations can breathe new life into old lesson plans and increase student motivation only if the educator knows how to properly apply his resources in accordance with the curriculum.

The results of the study found that the use of multimedia presentations can create a good language environment for English lessons and increase the motivation and activity of students.

According to the results of the study, it was found that the use of multimedia presentations can create a good language space for teaching English, increasing the motivation and activity of students.

The introduction of new information technologies in the teaching of English will increase the interest of students, activate them in the classroom and increase the effectiveness of teaching English.

Keywords: new technologies, multimedia, presentation, multimedia presentation, teaching, English, students, benefits, learning materials, listening.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Назриева Сабрина Давлатовна, Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, ассистенти кафедраи забонҳои романи-германӣ. Суроға: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе куч. Мухаммадиев, 17/6. тел. моб.: (+992) 001880695.*

Сведения об авторе: *Назриева Сабрина Давлатовна, Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзода, ассистент кафедры романо-германских языков. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Моб. тел.: (+992) 001880695.*

Information about the author: *Nazrieva Sabrina Davlatovna, Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, assistant of the department of Romano-germanic Languages of the, Dushanbe, Tajikistan. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6. Muhammadiev Str. Mob. Phone: (+992) 001880695.*

ТАЪЛИМИ ЗАБОНҲОИ ХОРИҶӢ ТАВАССУТИ ТЕХНОЛОГИЯИ САӢӢРУ МУЛТИМЕДӢ

Шарипов Х.А., Бибисоро А.

Донишгоҳи байналмилалӣи забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Марҳилаи муосири рушди низоми таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо раванди иттилоотии пуршиддати он тавсиф мешавад. Иттилооти таълимӣ ҳамчун раванди ҳадафмандонаи таъмини таҳсилот бо методология, технология, таҷрибаи эҷод ва беҳтар истифода бурдани ҷанбаҳои илмӣ педагогӣ, тарбиявӣ ва методологӣ, ки ба татбиқи имкониятҳои технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ (ТИК), ки дар шароитҳои муассир ва солим истифода мешаванд [13: с. 106]. Дар натиҷа як қатор таҳқиқоти бунёдӣ бо фарогирии адабиёти илмӣ оид ба истифодаи ТИК-и нав дар ҷараёни таълим ба вучуд омад [12; 13; 14; 11; 1]. Аксарияти донишгоҳҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба раванди таълим дар платформаҳои электронӣ E-learning ва MOODLE барои ташкили раванди таълим бо фарогирии шаклҳои гуногуни таҳсилот (рӯзона ва ғойбона) омода ҳастанд.

Тағйироти асосии навсозӣ ва иттилоотии таҳсилот, дар маҷмӯъ, ба модернизатсияи омӯзиши забон ва луғат ба таври умумӣ таъсир расониданд. Солҳои охир монографияҳои илмӣ муҳаққиқони рус [5; 11; 18; 19:] ва таҳқиқотҳои диссертатсионӣ таълиф ва иҷро ҷимоя шуданд, ки муаллифон методу ҷанбаҳои таълимии забонҳо, намудҳои фаъолияти ибтидоӣ, инчунин ташаккули малакаҳои иҷтимоӣ фарҳангиро дар асоси ТИК-и Web 1.0 ва Web 2.0. [5; 9; 10; 19] баррасӣ ва арзёбӣ намуданд.

Технологияи сайёру мултимедиа яке аз наватарин навоариҳои таълими забонҳои хориҷӣ мебошад. Технологияҳои сайёру мултимедӣ бояд ҳамчун дастгоҳҳои бесим бо барномаҳои мобилӣ ва дастрасии Интернет фаҳмида шаванд, ки ба донишҷӯён ҳар вақт дастрасӣ ба маводи таълимӣ ва иттилоотӣ маълумотино таъмин мекунанд, ҳамчунин ташкили алоқаи шабакавӣ байни иштирокчиёни раванди таълим (донишҷӯён ва омӯзгор)-ро бо мақсади сомондиҳии ҷанбаҳои малакаи муошират бо забонҳои хориҷӣ мусоидат мекунанд.

Дар «Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020» чунин гуфта шудааст: «...4.Самти татбиқи барномаҳо ва натиҷаҳо: ...б) таҳсилоти миёнаи умумӣ: Самтҳои асосии рушди таҳсилоти умумӣ чунинанд: ...- коркард ва тақмили барномаҳои меёрӣ (аз синфи 1 то синфи 11) оид ба омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, бо дарназардошти назария ва амалияи таълими забонҳои русӣ ва англисӣ, дар асоси намунаи дарсҳо, машқҳои навҳои гуногун, технологияи истифодаи онҳо, бархӯрди инноватсионӣ ба раванди таълим, технологияи инноватсионӣ; ...- навсозӣ ва тақмили мазмунҳои технологияҳои педагогӣ дар таълими забонҳои русӣ ва англисӣ дар раванди тайёрии лингвометодӣ ва касбии хонандагон...» [3, с.35-390]. Иловадан дар ин ҳуҷҷат чунин таъкид карда мешавад: «9.Таъминоти моддӣ-техникӣ: Дастгирии рушди заминаи моддӣ-техникии муассисаҳои таҳсилотӣ яке аз шартҳои асосии татбиқи воқеӣ ва муваффақонаи раванди таълим мебошад. Дар аксари муассисаҳои таҳсилотӣ заминаи зарури моддӣ-техникӣ (компютерҳо, синфҳои лингафонӣ, китобхонаҳои электронӣ) вучуд надоранд... Самтҳои асосии рушд чунинанд: ҳифз ва рушди заминаи моддӣ-техникии муассисаҳои таҳсилотӣ мутобиқи талаботҳои меёрҳои давлатии таҳсилот, меёрҳои иҷтимоӣ ва нормативҳо доир ба забонҳои русӣ ва англисӣ. Натиҷаҳои интизории татбиқи Барнома чунинанд: - коркард ва вориднамоии моделҳои дурнамои воситаҳои таълими инноватсионӣ ва иттилоотӣ, воситаҳои муосири техникӣ, васоити аёнӣ ва таҷҳизот барои таълими забонҳои русӣ ва англисӣ... [3, с.35-39].

Имрӯз дар Тоҷикистон бештар таваҷҷуҳ ба проблемаи информатизатсия ҳамчун самти асосии модернизатсияи низоми таҳсилот равона карда мешавад, ки акнун ҳамчун яке

аз проблемаҳои асосии стратегияи рушди тамаддун баррасӣ ва арзёбӣ карда мешавад. Дар робита ба ин дар солҳои соҳибхитӣ дар соҳаи сиёсати давлатӣ оид ба таҳсилот якҷанд барномаҳои давлатӣ, қонунҳо ва концепсияҳо қабул карда шуданд. Ба онҳо мансубанд: 1. Барномаи давлатии компютерикунонии мактабҳои миёнаи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2015; 2. Стратегияи давлатии технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 ноябри соли 2003, таҳти №1174 қабул шудааст; 3. Барномаи давлатии рушд ва вориднамоии технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2004, таҳти №468 тасдиқ карда шудааст; 4. Стратегияи миллии рушди таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 ва ғайра.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Тоҷикистон тағйиротҳои ҷаҳониро таъкид карда, зикр намуданд: «Вақте мо дар бораи тарбияи насли наврас мегӯем, набояд фаромӯш кунем, ки онҳоро бояд дар мактабҳои бо таҷҳизотҳои муосир муҷаҳҳаз, аз ҷумла компютерҳо таълим диҳем» [4].

Дар «Барномаи давлатии компютерикунонии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2015» вазифаҳои асосии таҳсилоти иттилоотӣ-коммуникатсионӣ чунин муайян карда шудаанд: - таъмини муассисаҳои таҳсилотӣ бо таҷҳизотҳои компютерӣ ва телекоммуникатсионӣ; - гузаронидани корҳои илмӣ-методӣ оид ба вориднамоии технологияҳои нави компютерӣ дар раванди таълим ва тарбия; - омода намудани кормандони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ доир ба истифодабарӣ ва вориднамоии технологияҳои нави иттилоотӣ-коммуникатсионӣ; - пайваст намудани муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба шабакаи Интернет ва дар ин замина воридшавӣ ба фазои ягонаи таҳсилотӣ; - эҷоди низоми ягонаи идоракунии иттилоотии таҳсилоти умумӣ; - таъмини манфиатҳои шахсият, давлат ва ҷомеа дар раванди вориднамоии технологияҳои нави компютерӣ ва телекоммуникатсионӣ дар муассисаҳои таҳсилотӣ [3, с. 4-5].

Дар ҳуҷҷати ҳукумати «Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020» ҳамчунин зарурати муосиргардонии тадриҷии маориф ва истифодаи технологияи иттилоотӣ зикр карда мешавад: «...Тағйири мазмуни таҳсилот: Муосиргардонии мазмуни таҳсилоти умумӣ дар асоси гузариш аз модели дониш ба модели салоҳиятноки таълим бо самтҳои ба: - ташаккули ҷаҳонбинӣ, ки дар асоси тасаввуротҳои муосири илмӣ, усулҳои демократия ва ҷомеаи шаҳрвандӣ ба роҳ монда мешаванд; - муосиргардонии мазмуни вориднамоии шаклҳои гуногуни дастрасӣ ба таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ бо самтҳои ба талаботи бозорҳои маҳаллии меҳнат, дархостҳои оила ва созгории муваффақона ба бозорҳои меҳнати беруна...Таъмини дастрасӣ ба таҳсилоти босифат: Дар соҳаи таҳсилоти касбӣ:... Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва методҳои фосилавӣ барои афзоиши дастрасии барномаҳои таҳсилоти касбӣ...» [7, с.30-31].

Ҷанбаҳои алоҳидаи масъалаҳои вобаста ба информатизатсияи таҳсилот ва роҳи воситаҳои вориднамоии ТИК дар рафти таълим тавассути чунин олимону муҳаққиқони тоҷик, аз қабili Ф.С.Комилов, Қ.Б.Қодиров, С.С.Афғонов, Х.М.Аҳмадов, Ҳ.Ю.Ҷураева, А.Р.Додихудоев, С.С.Қосимов, Н.Н. Мавлонназаров, А.Р.Мирзоев, С.Х.Мирзоев, М.Муллоҷонов, И.И.Олимов, З.Ф.Раҳмонов, Д.С.Шарофов, Ф.Ф.Шарифов, Б.Ф.Рачабов, Б.Ш.Шодмонов, Н.Н.Шоев ва ҷанде дигарон мавриди баррасӣ ва тадқиқ қарор дода шудаанд.

Манфиатмандии зиёде таълифоти илмӣ муҳаққиқон Ф.С.Комилов ва З.Ф. Раҳмонов - «Технологияҳои иттилоотӣ дар таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон», А.Р.Мирзоев - «Асосҳои дидактикии омода намудани донишҷӯёни мактабҳои олии Тоҷикистон нисбати истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ», Ф.Ф.Шарифов - «Бархӯрди низомнок нисбати информатизатсияи раванди педагогӣ дар мактаби оӣ - доминанти

ташаққули салоҳиятҳои донишҷӯён» ва Х.Ю.Чураева - «Воситаҳои татбиқи усулҳои дидактикӣ зимни таълими компютерӣ дар мактабҳои Тоҷикистон» доранд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба низоми таҳсилоти олии тағйиротҳои мусбӣ идома доранд. Баррасиҳои васеи масъалаҳои татбиқи низоми кредитии таълим оғоз ёфтанд. Ба ҷанбаи паҳлуҳои гуногуни технологияҳои таълим таълифоти олимону муҳаққиқон ва педагогҳои машҳури ҷумҳурӣ - М.Лутфуллоев, Ф.Шарифзода, И.Х.Каримова, С.Шербоев, Н.Н. Шоев, Б.Мачидова, Ф.К.Раҳимов, С.Ҳ.Ҳабибов, Н.С.Салимов, Р.Мирзоев, Т.К.Хусайнова, Б.Х.Умарова ва дигарон бахшида шудаанд.

Бояд қайд кард, ки барои ҳалли мушкилоти омӯзиши забони англисӣ бо истифодаи технологияи сайёру мултимедӣ, аллакай, пойгоҳи муътадили корӣ таъсис дода шудааст. Таҳлили корҳои илмӣ нишон дод, ки масъалаҳои зерин дар маркази диққати зиёди муҳаққиқон будаанд:

- асосҳои назариявии бархӯрди салоҳиятнок дар равиҳои забони забоншиносӣ;
- истифодаи технологияҳои муосирӣ иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар таълими забонҳои хориҷӣ (блог- технологияҳо);
- асосҳои назариявии истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар соҳаи маориф;
- асосҳои назариявии истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар соҳаи таълим;
- маҷмуаи лингвистӣ;
- тавсифи заминаи методологӣ ва вигаҳои ғайримаммулии дастгоҳҳои мобилӣ ва барномаҳо;

Бо вучуди тадқиқотҳои мавҷуда оид ба истифодаи ТИК дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ, бояд қайд карда шавад, ки як қатор мушкилот мавҷуданд, ки ҳанӯз ҳаллу фасл нагаштаанд ва кофӣ омӯхта нашудаанд, яъне:

- 1) таърифу таъйиноти омӯзиши мобилӣ дар робита бо усулҳои таълими забони англисӣ ва фарҳангӣ дода нашудаанд;
- 2) вигаҳои ва вазифаҳои дидактикӣ ва методи технологияҳои сайёру мултимедӣ нисбати методикаи омӯзиши забони англисӣ муайян карда нашудаанд;
- 3) феҳристи малакаҳои нутқӣ ва забонии шифоҳии донишҷӯёни ғайриихтисоси англисӣ омӯхта нашудаанд, ки дар асоси технологияҳои сайёру мултимедӣ рушду ташаққул меёбанд;
- 4) шароитҳои методӣ барои омӯзиши забони англисӣ дар технологияҳои сайёру мултимедӣ муайян карда нашудаанд;
- 5) низоми методи таълими забони англисӣ дар асоси технологияи сайёру мултимедӣ таҳия карда нашудааст;
- 6) технологияи таълими забони англисӣ дар асоси технологияи сайёру мултимедӣ таҳия нагаштааст.

Дар робита ба ин, дар муқоиса бо ҳамгироии эълоншудаи ТИК-и муосир дар раванди таълим ва татбиқи амалии онҳо зимни омӯзиши забони англисӣ дар муассисаҳои олии таълимӣ мушкилот вучуд дорад; байни зарурати иттилоотии таҳсилот, аз ҷумла, таълими забонҳо ва мавҷуд набудани усулҳои таълими забони англисӣ ва фарҳанги кишваре, ки дар асоси технологияи мултимедӣ омӯхта мешаванд.

Ҳамин тариқ, проблемаи омӯзиши муҳассилини ғайриихтисоси англисӣ дар асоси технологияи сайёру мултимедӣ ҳалшаванда буда, омӯзиши махсус талаб карда мешавад.

Муқарриз: Товбаева М.М. – н.и.п., дотсенти ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода

Адабиёт:

1. Андреев, А.А. Применение сети Интернет в учебном процессе // Информатика и образование. - 2005. - № 9. - С. 2-7.
2. Государственная программа развития образования Республики Таджикистан на 2010-2015 годы. - Душанбе, 2009. – 48 с.
3. Государственная программа компьютеризации общеобразовательных школ Республики Таджикистан на 2011-2015 годы. - Душанбе, 2010. - 42с.
4. Евстигнеев, М.Н. Компетентность учителя иностранного языка в области использования информационных и коммуникационных технологий // Иностр. языки в школе. 2011. № 9. С. 3-9.
5. Евстигнеев, М.Н. Методика формирования компетентности учителя иностранного языка в области использования информационных и коммуникационных технологий: дис... канд. пед. наук. – М., 2012. - 158 с.
6. Национальная концепция образования Республики Таджикистан. - Душанбе: Матбуот, 2003.-24 с.
7. Национальная стратегия развития образования Республики Таджикистан на период до 2015 года. - Душанбе: Матбуот, 2007. - 81с.
8. Национальная стратегия развития образования Республики Таджикистан на 2006-2015 гг. - Душанбе: 2005. - 32 с.
9. Павельева Т.Ю. Развитие умений письменной речи студентов средствами учебного Интернет-блога (английский язык, языковой вуз): автореф. дис. ... канд. пед. наук. Тамбов, 2010. – 21 с.
10. Петрищева, Н.С. Методика формирования социокультурной компетенции студентов специальности «Юриспруденция» посредством учебных Интернет-проектов (английский язык): автореф. канд. пед. наук. - М.: МГГУ, 2011. - 23 с.
11. Полат, Е.С., Бухаркина М.Ю. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования. - М.: Академия, 2008. - 368 с.
12. Роберт, И.В. Информация и информационное взаимодействие, их место и роль в современном образовании // Мир психологии. 2010. № 3. С. 54-67.
13. Роберт, И.В. Основные направления информатизации образования в отечественной школе // Вестник московского городского университета. Серия: Информатика и информатизация образования. 2005. № 5. С. 106-114.
14. Роберт, И.В. Подготовка научно-педагогических и научных кадров в системе послевузовского педагогического образования в области применения средств информационных и коммуникационных технологий в образовании // Труды международного симпозиума «Надежность и качество 2006. № 2. С. 68.
15. Роберт, И.В. Развитие дидактики в условиях информатизации образования // Ученые записки ИИО РАО. 2010. № 33. С. 3-21.
16. Сысоев П.В., Евстигнеев М.Н. Компетенция учителя иностранного языка в области использования информационно-коммуникационных технологий: определение понятий и компонентный состав // Иностранные языки в школе. 2011. № 6. С. 16-20.
17. Сысоев П.В., Кокорева А.А. Обучение студентов профессиональной лексики на основе корпуса параллельных текстов // Язык и культура. 2013. № 1 (21). С. 114-124.
18. Титова, С.В. Ресурсы и службы Интернета в преподавании иностранных языков. - М.: МГУ, 2003. - 263 с.
19. Черкасов А.К. Методика развития социокультурных умений студентов посредством веб-форума (английский язык, языковой вуз): дисс. канд. пед. наук. – М.: МГГУ имени М.А. Шолохова, 2012.

ТАЪЛИМИ ЗАБОНҲОИ ХОРИҶӢ ТАВАССУТИ ТЕХНОЛОГИЯИ САӢӢРУ МУЛТИМЕДӢ

Мақола ба омӯзиши забонҳои хориҷӣ бо ёрии технологияҳои саӢӢру мултимедӣ бахшида шудааст.

Ба андешаи муаллифони мақола, марҳилаи муосири рушди низоми таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо раванди иттилоотии пуршиддати он тавсиф мешавад. Иттилооти таълимӣ ҳамчун раванди ҳадафмандонаи таъмини таҳсилот бо методология, технология,

таҷрибаи эҷод ва беҳтар истифода бурдани ҷанбаҳои илмию педагогӣ, тарбиявӣ ва методологӣ, ки ба татбиқи имкониятҳои технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ (ТИК), ки дар шароитҳои муассир ва солим истифода мешаванд.

Муаллифон қайд мекунад, ки барои ҳалли мушкилоти омӯзиши забони англисӣ бо истифодаи технологияи сайёру мултимедӣ, аллакай, пойгоҳи муътадили корӣ таъсис дода шудааст. Таҳлили қорҳои илмӣ нишон дод, ки масъалаҳои зерин дар маркази диққати зиёди муҳаққиқон будаанд: - асосҳои назариявии бархӯрди салоҳиятнок дар равиҳои забони забоншиносӣ; - истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар таълими забонҳои хориҷӣ (блог-технологияҳо); - асосҳои назариявии истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар соҳаи маориф; - асосҳои назариявии истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар соҳаи таълим; - маҷмуаи лингвистӣ; - тавсифи заминаи методологӣ ва вижагиҳои ғайримаъмулии дастгоҳҳои мобилӣ ва барномаҳо; дар робита ба ин, дар муқоиса бо ҳамгироии эълоншудаи ТИК-и муосир дар раванди таълим ва татбиқи амалии онҳо зимни омӯзиши забони англисӣ дар муассисаҳои олии таълимӣ мушкилот вучуд дорад; - байни зарурати иттилоотии таҳсилот, аз ҷумла, таълими забонҳо ва мавҷуд набудани усулҳои таълими забони англисӣ ва фарҳанги кишваре, ки дар асоси технологияи мултимедӣ омӯхта мешаванд.

Мулоҳизаҳои худро ҷамъбаст намуда, муаллиф натиҷагирӣ менамояд, ки проблемаи омӯзиши муҳассилини ғайриихтисоси англисӣ дар асоси технологияи сайёру мултимедӣ ҳалшаванда буда, омӯзиши махсус талаб қарда мешавад.

Калидвожаҳо: муҳимият, технологияи сайёру мултимедӣ, технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ, маориф, забонҳои хориҷӣ, асосҳои назариявӣ ва амалӣ.

ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ МОБИЛЬНОЙ И МУЛЬТИМЕДИЙНОЙ ТЕХНОЛОГИЕЙ

Статья посвящена рассмотрению важности изучения иностранных языков с помощью мультимедийных технологий.

По мнению авторов статьи, современный этап развития системы образования Республики Таджикистан характеризуется интенсивным информационным процессом. Образовательная информация как целенаправленный процесс обеспечения образования с методологией, технологией, опытом создания и улучшения использования научно-педагогических, учебно-методологических аспектов, применяемый к реализации возможностей информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в эффективных и здоровых условиях.

Авторы отмечают, что для решения задач изучения английского языка с использованием портативных и мультимедийных технологий уже создана надежная рабочая база. Анализ научной работы показал, что в центре внимания исследователей были следующие вопросы: - теоретические основы компетентного подхода в лингвистических и лингвистических структурах; - использование современных информационно-коммуникационных технологий в обучении иностранных языков (блоги-технологии); - теоретические основы использования информационных и коммуникационных технологий в сфере образования; лингвистические базы; - описание лингвистической базы и нелинейной специфики мобильных устройств и программ; - в связи с этим существуют проблемы в процессе обучения и практической реализации английского языка в высших учебных заведениях; - информационные потребности в образовании, в том числе обучение языку и отсутствие методов преподавания английского языка и страны, изучаемых на основе мультимедийных технологий по сравнению с анонсированной интеграцией современного НПО.

Подводя итог своих обзоров, автор выясняет, что проблема изучения английского переводчика является неквалифицированной на основе мобильных и мультимедийных технологий и требует специального изучения.

Ключевые слова: важность, передвижные мультимедийные технологии, информационно-коммуникационная технология, образование, зарубежные резервы, теоретические и практические основы.

LEARNING FOREIGN LANGUAGES MOBILE AND MULTIMEDIA TECHNOLOGY

The article is devoted to the importance of learning foreign languages using multimedia technologies.

According to the authors, the modern stage of development of the education system of the Republic of Tajikistan is characterized by an intensive information process. Educational information as a purposeful process of providing education with methodology, technology, experience in creating and improving the use of scientific, pedagogical, educational and methodological aspects, applied to the implementation of information and communication technologies (ICT) in an effective and healthy environment.

The authors notes that a reliable working base has already been created to solve the problems of learning English using portable and multimedia technologies. The analysis of scientific work showed that the focus of the researchers were the following issues: - theoretical foundations of the competent approach in linguistic and linguistic structures; - the use of modern information and communication technologies in the teaching of foreign languages (blogs - technology); - theoretical foundations of the use of information and communication technologies in education.; linguistic base; - description of the linguistic base and non-linear specifics of mobile devices and programs; - in this regard, there are problems in the process of learning and practical implementation of the English language in higher education; -information needs in education, including language teaching and the lack of methods of teaching English and the country, studied on the basis of multimedia technologies in comparison with the announced integration of modern NGOs.

Summarizing his reviews, the author finds out that the problem of learning English translator is unqualified on the basis of mobile and multimedia technologies and requires special study.

Keywords: importance, mobile multimedia technologies, information and communication technology, education, foreign reserve, theoretical and practical bases.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарипов Хуришед Алихонович, Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи забонҳои романӣ-германӣ. **Нишони:** ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. тел.: (992)918-48-87-03; E-mail: sharipov.hurshed@inbox.ru

Бибисоро Акагул - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, ассистенти кафедраи забонҳои романӣ-германӣ. **Нишони:** ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6. тел.: (992)908344343; E-mail: sara.akaqul@gmail.com

Сведения об авторах: Шарипов Хуришед Алихонович - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, кандидат педагогических наук, доцент кафедры романо-германских языков. Адрес: г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. тел.: (992)918-48-87-03; E-mail: sharipov.hurshed@inbox.ru

Бибисоро Акагул - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, ассистент кафедры романно-германских языков. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (992)908344343; E-mail: sara.akaqul@gmail.com

Information about the authors: Sharipov Khurshed Alikhonovich - Tajik international university of foreign languages named after Sotim Ulughzoda, candidate of pedagogical science of the Department of Romano-Germanic languages. Address: 17/6 Muhammadiev str., Dushanbe, Tajikistan. Phone: (992)918-48-87-03; E-mail: sharipov.hurshed@inbox.ru

Bibisoro Akagul - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, assistant of the Department of Romano-Germanic Languages. Address: 17/6 Muhammadiev str., Dushanbe, Tajikistan. Phone: (992)908344343; E-mail: sara.akaqul@gmail.com

УДК 39(575.3)

ВЫШИВКА ЧАКАН - ОНТОЛОГИЧЕСКАЯ СИМВОЛИКА ТАДЖИКОВ

Махмаджонова М.Т., Шовалиева М., Юсуфбекова З.

Национальная академия наук Таджикистана

В современном Таджикистане наблюдается три стиля женской одежды. Европейский, Традиционный/национальный стиль, Религиозный стиль. На формирование этих стилей оказывают влияние как процессы глобализации и культурные вбросы, так и новая мобильность населения Таджикистана. Внутренняя миграция «село-город» нивелирует локальные особенности в одежде, формируя единый стиль национальной одежды [4].

Национальный мотив становится главным трендом таджикских дизайнеров, которые стремятся свои творения ввести в глобальный мир современной моды. Элементы национальной одежды и национальный колорит все больше входят в школьную/студенческую форму и в дресс-код деловых женщин [4].

Орнамент или вышивка, украшающая традиционную женскую одежду, имела свои особенности. Эти особенности продиктованы, прежде всего, тем, что традиционная женская одежда имела как общие черты, характерные для всех таджичек, так и локальные различия: северная/южная, городская/сельская, равнинная/горная. В целом традиционный костюм таджичек состоит из трех основных элементов: 1) платье, 2) шаровары и 3) головной убор (платок, тюбетейка), а также большой платок размером 2 или 2,5 на 1,5 метра.

Традиционный костюм включал религиозные предписания: женская одежда должна была полностью прикрывать тело за исключением того, что «надлежит быть видимым» (Коран 24–31), сделать женщину неузнаваемой, «чтобы неузнанными быть», потому что «это удобнее всего» [Коран 33–59]. [4, с. 4].

Вышивальное искусство таджиков принадлежит к древнейшим формам прикладного ремесла и является важнейшей частью культурного наследия человечества. История чакана уходит в тысячелетия. Вышивание в стиле чакан принадлежит к древнейшим способам украшения ткани. При этом степень модификации женского костюма остается связанной с ее вовлеченностью в сферу публичного пространства. Украшение женского костюма имеет древнюю традицию и появление вышивки «гулдӯзӣ», «кашидадӯзӣ», «чакандӯзӣ» приходится на каменный век, поскольку выкройка и шитье одежды из кожи животных, переход от каменного шила или крючков к костяным крючкам, позже – от костяных иглол к металлическим (бронзовым, железным, стальным), а также появление ткачества и окраски приходится именно на данный период. Так как искусство вышивки считается относительно несложным видом ремесла, оно сохранило свою значимость до настоящего времени, и сейчас является важной составной частью отделки одежды и жилого помещения таджиков. Древние образцы вышивки таджиков мы можем находить в таких исторических памятниках

как стенные росписи и миниатюры Бухары, Самарканда, Пенджикента, Горы Муга и многих других. С использованием железа стали использовать более тонкие иглы и это ремесло стало еще более эстетичным и сложным.

В Таджикистане чакан производят повсеместно. Первые найденные подлинники чакана в Фархорском районе Таджикистана датированы II-III веками. Тематика изображений чакана имеет сугубо материальный смысл, онтологически отражая окружающий мир и материальные объекты: солнце, воду, птиц и животных, небо и звезды. В первом сохранившемся фрагменте ткани с узорами чакан изображена птица, сидящая на ветке, что является символом природы – зарождения новой жизни. Следует подчеркнуть, что составной и неотъемлемой частью вышивки «гулдӯзӣ», «кашидадӯзӣ» или «чакандӯзӣ» является его орнамент. В его орнаменте отражаются природная красота родного края, мировоззрение его создателей, обычаи и обряды, любовь ко всему прекрасному, мечты, производственная деятельность данного народа. В настоящее время нет ни одного уголка в Таджикистане, где бы девушки или женщины не занимались вышивкой.

Обращаясь к семантике декора женской одежды, следует учесть, что в древнейших образцах его орнамент был связан со свастикой, олицетворяющей четыре начала мира. Он имел первоначально геометрические формы, которые все более совершенствовались, принимая более сложные формы и вбирая в себя сущностные значения. Символика, отраженная в узорах чакана стала усложняться, обозначая сложные смыслы. Этот узор изменялся и позже появились узоры, обозначающие все большую конкретику.

Обращая особое внимание на искусство вышивания в истории таджикской культуры академик Бободжон Гафуров указывает на общность и близость формы и содержания среднеазиатской вышивки и подобного искусства Древнего Египта, которая очевидна как в древнейших фрагментах, так и образцах более поздних веков. [2, с. 188] Впервые чакан был представлен на мировой арене в 1875 году, на выставке коллекций восточного искусства в Стокгольме, а затем украсил музеи Германии и Англии. В России же, судя по исследованиям этнографов, с необычной азиатской вышивкой ознакомились немного позже, в конце XIX века. Крупные декоративные вышивки до революции изготавливались только на равнинной части и в городах. Известными центрами были города Ура-Тюбе (Истаравшан), Ходжент, Костакос, Исфара, Канибадам, а также Бухара, Самарканд, Нур-Ата и др. Вышивки обычно изготавливались к свадьбе и считались главным украшением и ценностью приданого [6, с. 32].

Техника производства вышивки принципиально не изменилась и хранит в себе традиции народа. Первым этапом в формировании чакан является нанесение узора, которое исполняют рисовальщицы узоров или каламкаш, накшкеш. В этом процессе важно соблюдение канонов и традиционных рамок этого искусства. В связи с этим, хотелось бы отметить, что огромную роль в составлении орнаментики вышивок играют старые, опытные женщины каламкаш, которые являются хранительницами древних мотивов и наносят рисунок на ткань, как это делали их бабушки и прабабушки. В настоящее время нанесением рисунка занимаются специальные мастерицы – местные художницы. Повсеместно на ткань наносился рисунок в виде концентрических кругов, который олицетворял собою солнце, зигзаг – воду и черная полоса – землю. В основном наносился растительный орнамент, называемый ислимй, который является распространенным орнаментом в вышивке «чакан». Он разбросан повсеместно, но чаще отходит от ломаной линии черного цвета, вышиваемого по краю вышитых платьев – (земли). Здесь мы видим цветы, деревья, листья, то есть вышивальщица изображает богатый мир своей родины. В народе бытует поговорка: «Куртаи чакан- куртаи ватан» (Платье чакан- одеяние Родины), то есть в чакане выражен мир родных мест.

К предметам, подлежащим вышивке относят: сузанй – орнаментированное по всему полотнищу вышивка прямоугольной формы, руйджо или джойпуш – свадебное покрывало-простыня с незашитой серединой и орнаментальной полосой в виде буквы «П», такъяпӯш,

болинпӯш или борпӯш – орнаментированная по всей поверхности вышивка, меньше размера, чем сузани, служившая раньше наволочкой – покрывалом на подушку молодоженов, а сейчас – покрывалом на сложенные друг на друга в специальной нише или на сундуке тюфячки – курпаю курпача, зардеворй – вышитая полоса, прибиваемая в верхней части стены, под потолком, шотокпӯш – парные вышивки (Ура-Тюбе- (сейчас Истаравшан) для ниш (шоток), джойнамоз – вышитый молитвенный коврик, бугча, сандалипӯш, дасторпеч и т.п. Крупные вышивки до последних лет, употребляли в быту как элемент декоративного убранства жилища и им украшали стены помещения, а также комнаты молодухи. В старину вышивка являлась не только украшением, но и играла роль оберега во время различных семейных обрядов.

Чакан – один из видов художественно-прикладного искусства, способ национальной вышивки гулдузи. Также чаканом называют туникообразное национальное женское платье, которое носят преимущественно в южной части Таджикистана и изготавливают из шелковой или хлопчатобумажной ткани.

Что касается этимологии слова «чакан», то ученые связывают его с русскими словами «чеканить», «чеканка» и древнеиранскими – «чакома» и «чакомак». В этом случае под словом подразумевается конкретный узор, орнамент.

Исследователи разделяют стиль нанесения узоров чакан на два вида-горный и долинный. Они отражают особенности места, где исполнялся чакан и связаны с местными природой и обычаями. В орнаменте чакан присутствуют общие мотивы – это, несомненно, розетки, крупные и мелкие, без которых платье или сузани – не чакан вовсе. Важно также понимать смысл узоров. Горный орнамент отличается большей художественностью, в нем больше обращается внимание на художественное оформление платья или одежды, которую украшает чакан. По крою традиционное платье горянки отличается свободным кроем, а по предназначению делится на повседневное и праздничное одеяние. Праздничный чакан имеет вышитые переднее и заднее полотнище платья, вышивается на уровне плеч и до подола, вышивка присутствует по всему рукаву. Направление орнамента вышивки располагается от плеча к подолу. Праздничный орнамент также отличает более мелкий и сложный по смыслу рисунок и работа мастера, тогда как повседневная одежда украшалась более простым и крупным рисунком, расположенным на меньшей поверхности. Рисунки вышивались как хлопковыми нитками, так и шелковыми, крашенными обычно растительными красками по специальной традиционной технологии. Росписи обычно исполняются в стиле ислими и хандаси, в орнаментах платков видим завитки рогов животных, змеи- и червеподобные завитки, а также символы перьев, следов птиц, жгучего перца, граната и т.д., обычно, это птицы, которые означают взаимодействие мира богов и мира людей, которые предназначены для оберега и защиты от болезней и от сглаза.

В процессе изучения орнамента вышивок ученые выявили около 700 различных орнаментов, которые подразделяются на три основные группы: ислимй – растительный, «эпиграфй» – эпиграфический и «хандасй» – геометрический орнаменты. Растительный и геометрический узоры на вышивках обычно вышивали по нанесенному рисунку или по выдернутым с двух сторон ниткам. Вышивали гладью. В южных районах Таджикистана по технике вышивка отличалась необыкновенной насыщенностью, в узоры вводилось 7-8 цветов шелковых ниток. В северных районах – 4 цвета. Из растительных был характерен узор в виде гибкого побега – ислими, в виде мелких цветов и листиков.

В статье исследователя Г.Майтдиновой по вышивке чакан, автор утверждает, что преемственность и традиционализм особо проявляется в таджикской вышивке чакан [5, с. 254]. Исследователь подчеркивает, что именно орнамент вышивки является основным признаком приверженности традиционализму, в котором варьирует стандартный набор традиционных мотивов и сюжетов и что он тесно связан с социальной средой создателей и отражает отношение к окружающей среде, представления о прекрасном. Особенно

неповторимы композиция, круг сюжетов, колорит, орнамент и его структура, семантика, технические приемы и т.д. [5, с. 254].

Орнаменты вышивки в верховьях Зеравшана хорошо изучала этнограф Широкова З.А. [7]. Анализ вышивок этого региона показывает, что в верховьях Зеравшана крупные декоративные вышивки изготовлялись лишь в селениях Центрального Зеравшана – от Фалгара до Пенджикента. В характере этих вышивок наблюдаются связи с другими районами. В вышивках же самых нижних селений верховьев Зеравшана и г. Пенджикента, издавна поддерживающих культурно-экономические связи с Самаркандом, отмечаются черты самаркандской вышивки. Вышивка Фалгара, поддерживающего связи с Ура-Тюбе (Истравшан), в основном сходна с истравшанской. Вышивка, имея определенное практическое назначение, выполняла вместе с тем декоративные функции – ею украшали жилище. Популярность её объясняется как эстетическими запросами, так и сложившимися традициями. Крупная декоративная вышивка делалась к свадьбе девушки, поэтому она имела глубокую семантику и ее орнамент носил определенную символику, т.е. выбирался орнамент, который имел символ плодородия, благополучия, часто – символ оберега. В настоящее время орнамент все более утрачивает свой магический смысл и играет только декоративную функцию. Также изменился и характер орнамента: если кусты раньше воспроизводились очень живо, были многоцветными, то сейчас расцветка изменяется в сторону монохромности, узор сильно стилизуется, укрупняется, становится более ярким и броским [7, с. 134].

О пышных вышивках на женских шароварах З.А.Широкова отмечает в другой своей работе «Мужская и женская поясная одежда таджиков» [8, с. 66-75]. В частности, говоря о вышивке – «гулдӯзи», она отмечает, что «в старину украшали шаровары в южных районах Таджикистана вышивкой, однако в 70-е годы XXв. эта мода вновь вернулась « в новом качестве», с очень пышной вышивкой. В 80-е – 90-е годы XXв. «вышивка на штанинах делалась в 30-35см ширины, чаще всего представляя собой центральное поле с узором в виде розеток и листиков, перекликающееся с орнаментом платья, обрамленное сверху и снизу каймой из прямой и извилистой полосы, сверху которой были вышиты кустики. Вышивка штанин указывала на замужность женщины, тогда как девушки вышивкой штанины не украшали или же вышивали узкую кайму.

В Кулябе вышивка штанин делалась массивной, выполненной швом гладью вприкреп – гулдӯзӣ, в Душанбе и Каратаге вышивка была более легкой, выполненной ручным или машинным танбуром «бегиз, юрмадӯзӣ» [8, с. 74]. В то же время в северных районах Таджикистана короткие шаровары вышивались машинным танбуром, вышитой полосой в 3см ширины (в 3-4пальца) от конца шаровар [8, с. 74].

Символика каждого узора имеет свое значение и предназначение. Остановившись на семантике орнамента вышивки «чакан», следует подчеркнуть, что орнамент имеет древнюю историю. Основу рисунков сюзани, вышитых платьев – «гулдӯзӣ», «чакандӯзӣ», вышивок на покрывалах, подушках, занавесях, мешочках для чая и т.п. таджиков всех регионов Таджикистана составляет изображение солнца, поскольку оно «в древние времена было объектом поклонения многих народов, в том числе и таджиков [9, с. 70]. Наши предки также поклонялись огню как символу солнца на земле, которого также считали символом жизни и существования на земле. И именно поэтому в основе таджикской вышивки всегда лежало солнце. Этнографические материалы по платью чакан подтверждают данное и указывают на его орнамент и её символику. Выясняется, что каждый рисунок, каждая вышивка на вышитом платье «гулдӯзӣ» или «чакан» имеет свою символику, свой смысл и значение. Как правило, это крупная розетка, гулбандина-центр орнамента, имеющая форму круга означающего мироздание, она издревле связана с культом солнца, а значит, приносит свет. Орнамент всего платья конструируется вокруг него, служа для дополнения и разъяснения основную мысль - онтологическое объяснение бытия и мироздания. Свет и тепло, как основа

жизни и развития становятся базой для развития всего живого-растительного и животного мира. По всему периметру зигзагообразные волны означают воду, что есть продолжение жизни, узор граната – единение, любовь, плодovitость, изображение перца отпугивает злых духов. Самая крупная розетка в орнаменте платья чакан всегда расположена в области живота и сведена к лону, что имеет сакральное значение. Важно, чтобы разные рисунки в конце сложились в единую картину и гармонизировали друг с другом, поэтому от рисовальщицы зависит, какие тона она обозначает на ткани, а от вышивальщицы – как искусно она сможет все это оформить.

Другим элементом в орнаменте является изображение воды – об, которая как бы подтекает под цветы и орошает их. Обычно вода вышивается нитками белого или желтого цветов также ломаной линией - морморак. Вода считается главным богатством в нашем мире. Без неё нет жизни на земле. Селения, города располагаются по берегам рек, морей и океанов. Человек, так же как и растительный и животный мир, не может существовать без воды. Поэтому в чакане обязательно мы видим изображение воды, как по низу платья, так и по краям сюзани.

Старинные орнаменты наносились, в основном, на светлую ткань, оно осуществлялось чернилами, изготовленными из сажи, для темных тканей использовалась специальная глина. Преимущественно, рисунок наносился камышовым пером или специальной палочкой. Сейчас его наносят на ткань обычной шариковой ручкой. В цветовой гамме преобладают красный, зеленый и желтые цвета, и все они имеют свой определенный посыл, пожелание его обладателю счастья (красный), света (желтый) и процветания (зеленый). Причем, это объяснение цвета сугубо светское и не сопряжено с религиозными обрядовыми ассоциациями. В орнаменте гулдузи всегда должен присутствовать белый цвет, что означает надежду на светлое, доброе и счастливое.

Обычно для вышивки платья применяют теплые и холодные цвета. Теплыми считаются те, где преобладает желтый цвет – красный, оранжевый, все оттенки желтого цвета. Холодные цвета можно получить из тех, где преобладает голубой цвет – зеленый, синий, фиолетовый. Считается, что основными цветами для вышивки платьев являются красный, желтый и синий. Нейтральными считаются черный, серый и белый.

Для цветового круга, то есть главной розетки применяют красный, оранжевый, желтый, зеленый, синий, фиолетовый цвета, также в основном применяется гармоничное сочетание контрастных цветов, расположенных в цветовом круге друг против друга: красный – зеленый; оранжевый – синий; желтый – фиолетовый.

Есть также каноны цветоприменения, не приемлемые в использовании, которые считаются дисгармонией - красный с синим, фиолетовый с зеленым, синий с желтым, красный – фиолетовый, красный – оранжевый. Для закрепления цвета на нитках мастера используют обыкновенные квасцы, но только надо знать пропорцию.

В работах вышивальщиц Хатлонской области можно насчитать более 120 швов, некоторые из которых заимствованы из глубокой старины – это первичная ручная вышивка иглами «пешсузан», первичная ручная вышивка иглами с зазорами «пешсузани фосиладор», крайняя ручная вышивка иглами «пассузан», стебельчатая вышивка «танапояги», вышивка через край «пахлуги», петельная вышивка «халкаги», тамбурная вышивка «пайдарпай (печон)», козлик «кафаси» и т.д.» (Бунафша Мирзоева).

Элементы чакана тоже имеют свои названия. Например, цветок граната (аноргул), листок ивы (барги бед), миндаль (бодом), тюльпан (лола), базилик (райхон), петушинный гребень (точи хурус), хвост павлина (думи товус), полумесяц и звезда (моху ситора), след воробья (пойи гунчишк), крупная роза (косагул), кувшинка (кузагул), дугообразное перо (кавскалам), зубец (кунгура), локон (качак), кисть руки (панча). Узор чакана можно встретить не только в одежде и сюзани – настенных панно, бардеворах, джойнамозах,

рубандах, тюбетейках, сумках и поясных платках, но и на посуде, картинах и другой домашней утвари.

На изготовление одного платья уходит от 1 до 3 месяцев. Если это сюзане, там требуется коллективная работа, но если это платье, то лучше, чтобы его вышивала одна мастерица. Современные технологии позволяют механизировать эту работу, но ручная вышивка ценится больше, чем машинная, так как считается, что, если изделие вышито с душой, и в орнамент вложена сила, то чакан будет играть роль оберега. Часто по краям ворота платья чакан мы отмечаем изображение птиц в полете, т.е. животный мир, что также украшает орнамент. Позже появляется изображение геометрических фигур на орнаменте, в частности, тумор – оберег в виде треугольников, которые вышивались у плеч, и которые предохраняли человека, якобы, от сглаза.

В ноябре 2018 года по предложению Таджикистана Межправительственный комитет по охране нематериального культурного наследия ЮНЕСКО внес искусство вышивания «Чакан» во Всемирный репрезентативный список нематериального культурного наследия человечества. С этого времени в Таджикистане ежегодно в июне отмечается День Чакана.

Вышивальное мастерство народов Центральной Азии, отличаясь друг от друга стилем и особенностями исполнения, развивается с древнейших времен по настоящее время. На протяжении верков оно связано с украшением дома и быта, изготовлением одежды, мебели, предметов необходимости, начиная от одежды и утвари для новорожденных, молодоженов, взрослых людей, в общем, для всех. Так как одежда и утварь изготавливались дома, некоторые вещи, вышедшие из употребления, унесли с собой в историю связанную с ним орнаменталистику и стали украшения. Найденные археологические артефакты и указания о вышивальном мастерстве, начиная с Авесты, Шахнаме, раскопок в Варахше, Пенджикенте, Балаликтеппе, Шахристане, Туроккале и т.д. указывают на наличие высокой культуры и мастерство вышивания таджиков, их особый стиль и методику. Особенно это искусство было развито в Самарканде 14-15 веков, на что указывается в работах испанского путешественника Рюи Гонзалес де Клавихо (рассказ о первой жене Тимура). Он же упоминает о мастерски выполненных занавесках и платках, украшенных вышивкой и золотом. В миниатюрах школ Мавераннахра, Табреза, Гирата, Индийских Темуридов и Бухары и Самарканда также можно найти много примеров развития этого искусства. В них изображены прекрасные пейзажи, украшенные чатры, одежда придворных, палантинов, лошадиной утвари, свидетельствующие о высоком мастерстве исполнителей. Каждая женщина владела этим искусством и имела свой стиль и метод, внося свой вклад в его развитие.

В настоящее время известно более 700 вышивальных орнаментов, среди которых наиболее популярными являются: аноргул, аштак, барги бед, бодом, гулгулак, ислимй, качак, лола, мацнунбед, райхон, себарга, точи хурӯс, аждаҳо, булбул, гургурак, думи товус, мори печон, нохуни паланг, пойи каргас, парпар, чанги гунчишк, оташ, хилол, хашттарк, гулбаст, моху ситора и т.д. Постепенно вышивальное искусство таджиков приобретает всё более особенные черты и качество в зависимости от традиций народа и эстетических предпочтений местности, природных и климатических особенностей ее потребителей, обычаев в еде, быте, тех культурных и глобальных влияний, которые претерпевают все этносы. Но важным остается то, что как яркая визуализация особенностей нации, это искусство остается важным и популярным, всё более становясь визитной карточкой таджикской культуры и искусства.

Таким образом, традиционный костюм таджиков как часть материальной культуры остается достаточно изменчивым, испытывая реальное влияние времени. Советский период, когда некоторые элементы традиционной одежды полностью вышли из употребления, другие превратились в ритуальную/домашнюю одежду. Вместе с тем орнамент «чакан» особенно стал популярным в 80-е годы XX века, отражая новые тенденции моды и стиля эпохи, тяготеющие к «фольку». Чакан - таджикская национальная вышивка как пример

древнего моделирования и украшения одежды, имеет древнюю историю происхождения, уходя корнями в арийский период и указывая на арийское происхождение предков таджиков. Таджички до настоящего времени вышивают платье «чакан», в орнаменте которого отмечена свастика или её инновация – цветы наподобие свастики, которые имеют значение «приносящие удачу».

Кроме того, в орнаменте вышивок мы наблюдаем изображение 4-х первоэлементов мироздания – «чор унсури олам»- мифологическое обозначение земли, воды, воздуха и огня, которые составляли важную часть мифологии таджиков и являлись священными в доисламской религии региона - зороастризме. Растительный мир и птицы отображали в орнаменте окружающую среду, все стихии, которые окружали вышивальщицу.

Со временем к вышеуказанному орнаменту присоединился геометрический орнамент, также имевший свою символику, в частности треугольники, обозначающие туморы – амулеты, имеющие признак предохранения человека от различных несчастий, или оберега, а позже - вышивки с надписями - эпиграфика.

Рецензент: Кобилов М.З. – к.и.н., доцент ТМУИЯ им. С. Улугзода

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бобринской А.А. Орнамент горных таджиков Дарваза (нагорная Бухара). - Душанбе, 2014.
2. Гафуров Б.Г. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. / 2-е изд. В 2-х книгах. Книга первая. - Душанбе: Ирфон. 1989. - 384 с.
3. Истеҳсолоти ҳунармандии Тоҷикистон (дар асоси маводи таҳқиқоти саҳрои солҳои 2013-2017). / Мураттиб: Н.К. Убайдулло, муаллиф-мураттибон Л.Додхудоева, З. Юсуфбекова, М. Шовалиева. – Душанбе, 2019.
4. Касимова С. Атлас, чакан, хиджаб и мини-юбка... Миграция и новый облик женщин Таджикистана [эл. ресурс]. <https://fergana.agency/articles/121671/7>
5. Майтдинова Г. Чакан в художественной культуре таджиков: преемственность и традиционализм // В кн.: Очерки истории и теории культуры таджикского народа. - Душанбе, 2006.
6. Писарчик А.К. Народное прикладное искусство таджиков. - Душанбе: Дониш, 1987.
7. Широкова З.А. Декоративные вышивки таджиков верховьев Зеравшана // В кн.: «История и этнография народов Средней Азии» (Сборник статей). - Душанбе: Дониш, 1981. - С.129-135.
8. Широкова З.А. Мужская и женская поясная одежда таджиков // В кн.: «Этнография Таджикистана». – Душанбе: Дониш, 1989. - С.66-75
9. Якубов Ю. Рецензия на книгу А.А.Бобринской. Орнамент горных таджиков Дарваза (нагорная Бухара). – Душанбе, 2014.

ВЫШИВКА ЧАКАН - ОНТОЛОГИЧЕСКАЯ СИМВОЛИКА ТАДЖИКОВ

Традиционная женская одежда в современном Таджикистане, выступает одним из важных компонентов таджикской культуры, которая являясь онтологическим кодом, несёт в себе внутреннюю, своего рода сакральную силу. Находясь под мощным внешним информационным и культурным прессингом глобализации, женщины Таджикистана избирают среднюю линию одежды, где в центре внимания – культурные традиционные предпочтения и коды, имеющие многовековую историю. Среди этих предпочтений национальная вышивка, называемая «гулдӯзӣ», «кашидадӯзӣ», «чакан», «сузандузи», «сузани» приоритетная поддержка государства при реализации в 2019-2021 гг - Развития села, туризма и национальных ремесел» имеет важное значение и приобрела особый статус и возрождение.

Вышивка – гулдӯзӣ, кашададӯзӣ является очень древним ремеслом таджиков и одним из форм декоративно-прикладного искусства таджиков. Современные веяния моды диктуют и «атлас» и «чакан» всё более входят в официальную парадную одежду таджичек и приобретают общенациональное значение. Платье из «атласа», «адраса», вышивка "чакан" распространяется по всей стране, становясь национальным маркером. Практически на всех официальных праздниках женщины и девушки демонстрируют всё многообразие таджикского народного костюма: бадахшанский, зеравшанский, кулябский, каратегинский, худжандский, гиссарский, важнейшим элементом которого является национальная вышивка.

Ключевые слова: вышивка, чакан, традиции, одежда, женщина, орнамент, онтологическая символика, таджики, мода, стиль, четыре элемента, оберег.

ГУЛДӢЗИИ ЧАКАН ҲАМЧУН РАМЗИ ОНТОЛОГИИ ТОЧИКОН

Либоси анъанавии занони тоҷик дар Тоҷикистони муосир яке аз муҳимтарин қисми фарҳанги тоҷик мебошад, ки чун рамзи онтологӣ, дар худ барандаи неруи дохилии муқаддас мебошад. Таҳти фишори саҳти хориҷии иттилоотӣ ва фарҳангии ҷаҳоншумулӣ қарор дошта, бонувони тоҷик хатти васатро дар либоспушӣ ва

эстетикаи он интихоб менамоянд ва дар маркази он - арзишҳои анъанавии фарҳангӣ ва рамзҳои дорои таърихи бисёрасраро қарор медиҳанд. Дар байни онҳо гулдӯзии миллий, ки бо номҳои «гулдӯзӣ», «кашидадӯзӣ», «чакан», «сӯзандӯзӣ», «сӯзанӣ» маъруф аст, бо дастгирии давлатӣ дар ҳошияи татбиқи “Солҳои 2019-2021 – рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» аҳамияти бузург пайдо карда, ба худ мақом ва эҳёи вижа гирифт.

Гулдӯзӣ – кашададӯзӣ яке аз ҳунарҳои қадимаи тоҷикон буда, аз шаклҳои хоси санъати ороишии амалӣ мебошад. Таҳти таъсири ғайри мӯдӣ муосир «атлас» ва «чакан» бештар ба либоси расмиву тантанавии бонувони тоҷик ворид гардида, аҳамияти умумимиллӣ касб кардаанд. Куртаи «атлас», «адрас», «чакан» дар тамоми кишвар мавриди истифода қарор гирифта, сифати нишони миллатро пайдо карда аст. Амалан дар тамоми ҷашнвораҳои расмӣ қануну духтарон анвои гуногуни либоси миллии тоҷикиро намоиш медиҳанд: бадахшонӣ, зерафшонӣ, кӯлобӣ, қаротегинӣ, ҳучандӣ, ҳисорӣ, ки унсурҳои асосии он – гулдӯзии миллий мебошад.

Калидвожаҳо: гулдӯзӣ, чакан, анъана, либос, зан, орнамент, рамзиёти онтологӣ, тоҷикон, мӯд, сабк, ҷаҳор унсур, муҳофиз.

"CHAKAN" EMBROIDERY - ONTOLOGICAL SYMBOLISM OF TAJIKS

The traditional dress of Tajik women in modern Tajikistan is one of the most important parts of Tajik culture, which, like an ontological vest, is a carrier of sacred inner energy. Being under the strong pressure of international informational and cultural world, Tajik women choose the medium line of clothing, at the center of which - traditional cultural values and symbols with a centuries-old history are preserved. Among them, national embroidery, which is known by the names "flowering", "kashidaduzi", "chakan", "suzanduzi", "suzani", is supported by the state in the framework of the implementation of "Years 2019-2021 - development of rural areas, tourism and handicrafts". "People's" gained great importance and gained a special status and revival.

Embroidery is one of the ancient crafts of Tajiks and is a special form of practical decorative art. Under the active influence of modern fashion, "atlas" and "chakan" have entered the formal and ceremonial clothes of Tajik women and have gained national importance. "Atlas", "Adras", "Chakan" shirts are used all over the country and have acquired the quality of national symbols. In almost all official festivals, women and girls show a variety of Tajik national costumes: Badakhshoni, Zerafshoni, Kulyabi, Karotegiini, Khujandi, Hisori, the main element of which is national embroidery.

Keywords: embroidery, retail, tradition, clothing, woman, ornament, ontological symbols, Tajiks, fashion, style, four unsu, protector

Маълумот оид ба муаллиф: Маҳмадҷонова Муҳиба Талатҷонова - Институти фалсафа, сиёсатишиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинов Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, доктори илмҳои фалсафа, профессор, сарҳодими илмӣ. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33, тел.: (99237) 221-77-96 muhiba@bk.ru

Шовалиева Мумина Содиқовна - Институти таърих, бостониносӣ ва мардумишиносӣ ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, номзоди илмҳои таърих, ходими пешбари илмӣ. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33, тел.: (99237) 221-37-42

Юсуфбекова Зинатмо - Институти таърих, бостониносӣ ва мардумишиносӣ ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, номзоди илмҳои таърих, ходими пешбари илмӣ. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33, тел.: (99237) 221-37-42

Сведения об авторах: Маҳмадҷонова Муҳиба Талатҷановна - Институт философии, политологии и права имени А.М. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана, доктор философских наук, профессор, главный научный сотрудник 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 33, тел. (99237) 221-77-96 muhiba@bk.ru

Шовалиева Мумина Садыковна - Институт истории, археологии и этнографии им. А.Дониша НАНТ, кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник. Адрес: 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 33, тел.: (99237) 221-37-42

Юсуфбекова Зинатмо - Институт истории, археологии и этнографии им. А.Дониша НАНТ, кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник. Адрес: 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 33, тел.: (99237) 221-37-42

Information about the authors: Mahmadzhonova Mukhiba Talatzhanovna - Institute of Philosophy, Political Science and Law named after A.M. Bahovaddinov of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Doctor of Philosophy, Professor, Chief Researcher 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, 33 Rudaki Ave., tel. (99237) 221-77-96 muhiba@bk.ru

Shovalieva Mumina Sadykovna - Institute of History, Archeology and Ethnography named after A.I. A.Donish NAST, candidate of historical sciences, leading researcher. Address: 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 33, tel.: (99237) 221-37-42

Yusufbekova Zinatmo - Institute of history, archeology and ethnography named after A.Donish NAST, candidate of historical sciences, leading researcher. Address: 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 33, tel.: (99237) 221-37-42

Дар ҷаҳони муосир нақши тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ба сифати омили муҳимми тақомули табиати инсон ҷома ба маротиб меафзояд. Дар баъзе кишварҳои олам тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ба нури ваҳдатсоз ва ғояи миллий табдил ёфта, ба рушди давлат ва ҷомеаи солим ҷамъониба мусоидат мекунад. Аз ин ҷост, ки сол то сол рақобат дар арсаи байналмилалӣ варзиш, махсусан, ҳангоми баргузориҳои бозиҳои олимпӣ ва универсиадаҳои умумиҷаҳонӣ вуҷат ёфта, ҳар як кишвар кӯшиш мекунад, ки барои ғолибиятро ба даст овардани варзишгарони худ тамоми нури иқтисодиву сиёсии худро истифода барад. Коршиносон пешгӯӣ мекунад, ки рақобати глобалӣ дар соҳаи варзиш беш аз пеш вуҷат ёфта, зарурати коркарди сиёсати илман асоснокӣ варзишии ба дастовардҳои навтарини илму амалия устуворро тақозо мекунад. Махсусан, дар ҷомеаи муосир, ки камҳаракатӣ ва маҳсули он - фарбеҳӣ меъёр ва тарзи ҳаёту ғайриҷамъиятӣ шумораи муайяни одамон гардидааст, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш қабл аз ҷама, бояд ба иҷрои рисолати асосии хеш, яъне ҳифзу таҳкими солимӣ афроди ҷомеа, беҳтар намудани сатҳу сифати зиндагӣ равона карда шавад. Тавре ки таҳлилҳо ва натиҷаи таҳқиқоти сотсиологӣ шаҳодат медиҳанд, «қариб 30 фоизи аҳолии калонсол аз нигоҳи ҷисмонӣ ба қадри кофӣ ғайриҷамъиятӣ нест». Тибқи маълумоти Ташкилоти Умумиҷаҳонии Тандурустӣ, ғайриҷамъиятии пасти ҷисмонӣ дар 37 фоизи ҳолатҳо сабаби бемории ишемии қалб, дар 27 фоизи ҳолатҳо – боиси вайрон шудани мубодилаи моддаҳо, диабет, дар 25 фоизи ҳолатҳо сабаби пайдоиши омӯси бадсифат (злокачественных образований) мегардад.... Илова бар ин, ҷамъасола қариб 3,2 млн нафар одамон аз камҳаракатӣ (гиподинамия) мефавтидаанд... Аз ин рӯ, ТУТ ҳар ҳафта 5 соат ғайриҷамъиятии ҷисмониро таъсия медиҳад... Ҷамъазамон, натиҷаи таҳқиқоти ТУТ нишон медиҳад, ки сатҳи саломатии аҳоли 55 фоиз аз тарзи ҳаёти солим ва танҳо 8-10 фоиз аз сатҳи рушди соҳаи тиб вобастагӣ дорад» [5].

Яъне, «варзиш гавари саломатӣ ва саломатии миллат шартӣ муҳимтарини бақои имрӯзу фардои давлат мебошад» [13, с. 5]. Аз ин хотир, ҷомеа мақомоти вақолатдорро водор мекунад, ки ҳифзи саломатии шаҳрвандонро ба сифати яке аз вазифаҳои муҳиму афзалиятноки сиёсати давлатӣ бипазиранд ва баҳри дар амал татбиқ кардани он тадбирҳои заруриро роҳандозӣ кунанд. Аммо дар ҳар як кишвар муносибат ба ин сарвати ҷомеа, яъне саломатии инсон гуногун аст ва ин вобаста ба он аст, ки шаҳрвандон ва роҳбарияти сиёсии ин ё он давлат то кадом андоза муҳияти онро дарк кардаанд. Бо назардошти он ки дар ташаккули шахсияти солим ва ҳифзу беҳдошти саломатии шаҳрвандон нақши тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш бағоят муҳим аст, ҳар як давлат кӯшиш мекунад, ки барои рушди ин падидаҳои муктадирӣ иҷтимоию фарҳангӣ шароитҳои мусоид фароҳам оварда, ба ин васила ба воқеияти иҷтимоӣ ва шахсияти афроди ҷомеа таъсир расонад. Зидда аз ин, «дар замони ҷаҳонишавӣ варзиш на танҳо ҷанбаи иҷтимоӣ, балки ҷанбаи иқтисодӣ ва сиёсиро низ касб намудааст. Зеро мардум ҳар қадар бештар бо варзиш фаро гирифта шаванд, ҳамон қадар вазъи саломатӣ, ҳолати руҳиву равонии онҳо беҳтар гардида, барои рушди соҳаҳои мухталифи иқтисодиёт ва амнияти давлату ҷомеа имконияту заминаҳои мусоид фароҳам меоянд» [14].

Бинобар ин, аз нигоҳи стратегӣ ҳар як давлат манфиатдор аст, ки барои пешгирии бемориҳо ва таъмини солимӣ аҳоли маблағгузорию ба соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш пайваста зиёд кунад. Таҷрибаи кишварҳои муттараққӣ олам дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш нишон медиҳад, ки ҷалби оммавии аҳоли ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ба паст шудани сатҳи ғавти бармаҳал мусоидат мекунад. Тибқи омори расмӣ дар Япония қариб 80

фоиз, дар ИМА – 70 фоиз, дар Олмон – 67 фоиз, дар Канада – 50 фоизи аҳоли ба машқҳои бошиддат (интенсивӣ)-и солимгардонӣ машғул мебошанд [6].

Аз ин ҷост, ки мавзуи рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, аз ҷумла нақши сиёсатмадорон ва шахсиятҳои маъруфи ҷамъиятиву сиёсӣ дар ташаккул ва инкишофи он яке аз проблемаҳои муҳими илмӣ низ ба шумор рафта, танҳо дар даврони соҳибистиклолии Тоҷикистон оид ба ин мавзӯ шумораи ниҳоят зиёди осори илмӣ муҳаққиқону мутахассисони тоҷик баҳшида шудааст. Дар ин радиф метавон асару мақолаҳои Бабаджанов А. Спортивный век Таджикистана.- Душанбе, 1998, Абдурасулов А.Т. Из истории физической культуры и спорта в Таджикистане (1917-1980 гг.- Худжанд, 2004, Абдурасулов А.Т. Физиология машқҳои ҷисмонӣ.-Хучанд, 2004., Махмадрасулов Б. Выдающиеся мастера спорта Таджикистана, Душанбе, 2000, Расулзаде Б. Таджикистан Олимпийский.- Душанбе: Пайванд, 1996, Рустамова З. Зудтар, баландтар, кавитар.- М.: Советский спорт, 2001, Набиев Г.В.История Согдийского бокса.- Худжанд, 2003, Носов Г.Спортработники сдают экзамены //Варзиш-спорт.- 2002.- 28 нояб., Фролов В. Начинать с нуля // Курьер Таджикистана.- 1995.- 3 февр., Юнусов Н. Таджикистан - должно звучат гордо // Варзиш-спорт.- 2003.- 5 дек. ва амсоли инхоро метавон номбар намуд.

Илова бар ин, дар даврони соҳибистиклолӣ мавзуи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар рисолаҳои илмӣ муҳаққиқони зерин мавриди таҳқиқу баррасии илмӣ қарор гирифтааст: Мавлоназаров Б. История физической культуры и спорта в Горно-Бадахшанской автономной области (1950-1990 гг.- Душанбе, 1999, Бабаджанов А.К. История физической культуры и спорта в Таджикистане (1917-1997 гг.).- Душанбе, 1998, Бустонова Н.Д. Участие женщин Таджикистана в физкультурном движении 1955-1985гг.- Душанбе, 1995.), Махмадрасулов Б.С. Физическая культура таджикского народа в средние века.- Душанбе, 2002, Бабаджанов А.К. Развитие физической культуры и спорта в Таджикской ССР в период 1971-1985 гг.- Душанбе, 1990, Бабаев И.И. Физическая культура и спорт в годы независимости Республики Таджикистан (1991-2004гг.). Автореф. дис. канд.ист. наук.- Душанбе, 2005.- 25 с., Давлятбоева С.А. Шароитҳои педагогии ташаккули ғаёлнокии маърифатии донишҷӯён дар машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш (дар мисоли Донишқадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С, Раҳимов). Автореф. рис. номзоди илмҳои пед.- Душанбе, 2023.- 50 с., Аслонзода С.Н. Танзими ҳуқуқи ғаёлоияти тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Автореф.- Душанбе, 2022.- 46 с., Камолов Б.Ҷ. Ташаккули салоҳиятнокии коммуникативии донишҷӯён-варзишгарони варзиши сабук дар муҳити иттилоотӣ-таълимии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. Автореф. рис. номзоди илм. пед.- Хучанд, 2021.- 51 с., Косимова М.С. Лучный спорт в Таджикистане: история становления и развития. Автореф. дисс. канд ист. наук.- Худжанд, 2021.- 61 с., Шафоатов А. Н. Ташаккул ва таҳаввули истилоҳоти варзиш дар забони тоҷикӣ. Автореф. рис. докт. илм. филол.- Душанбе, 2021.- 103 с., Асозода Б.Ҷ. Таъсири тарбияи ҷисмонӣ ба иҷтимоигардонии кӯдакони синни томактабӣ дар хонавода. Автореф рис. номзоди илм. пед.- Душанбе, 2018.- 50 с., Оёхмадов Ш.Р. Технологии педагогики рушди фарҳанги ҷисмонии шахсияти донишҷӯён зимни машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ. Автореф. рисл. номзоди илм. пед.- Душанбе.- 53 с., Зафаров Х.А. Омӯзиши физиологии мутобиқшавии донишҷӯ-варзишгар дар раванди таълими мактаби оӣ. Автореф. рис. номзоди илм. пед.- Душанбе, 2019.- 48 с., Сангинов Б.К. Формирование интереса к физической культуре и спорту у учащихся общеобразовательных учреждений Республики Таджикистан. Автореф. дис... канд пед. наук.- Душанбе, 2020.-27 с.

Илова бар ин, оид ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш чандин китобҳои алоҳида ба таъби расидаанд, аз ҷумла: Шодиҳон Н. Варзиш – соҳаи мавриди назари Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон.- Душанбе: Бухоро, 2017.- 192 с., Сафаров Ш.А. Психологияи варзиш.- Душанбе: Нашри Файз, 2018, Оёхмадов Ш. Назарияи варзиш.- Душанбе: Принт, 2021, Шухиев Р.М. Бокс.- Душанбе: Ирфон, 2022.- , Сафаров Ш.А. Назария ва услуби тарбияи ҷисмонӣ.- Душанбе: Нашри Файз, 2022, Нақшаи ягонаи тақвими чорабиниҳои тарбияи ҷисмонӣ ва

варзиш дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2022.- Душанбе: Нашри мубориз, 2022, Сафаров Ш. Боргоҳи шухратёри варзиш.- Душанбе: Мехроҷ Граф, 2021.- 204 с., Саидов П.А. Асосҳои техникаи волейбол.- Душанбе: Матбаа, 2021.- 72 с., Намозов Т.Б. ва диг Қоидаҳои гуштингирӣ (Гуштини миллии тоҷикӣ).- Душанбе, 2018.- 100 с., Шафоатов А.Н. Мақоми таърихӣ ва шарҳи баъзе истилоҳоти соҳаи варзиш.- Душанбе: Балоғат, 2018.- 80 с.

Мавриди зикр аст, ки мавзуи мазкур инчунин дар доираи асару мақолаҳо бахшида ба таърихи халқи тоҷик низ инъикос ёфтааст, аз ҷумла Хайдаров Г.Х. История таджикского народа: XX век.- Худжанд, 2001, Набиева Р.А., Зикриёев Ф.Б. Таърихи халқи тоҷик.- Душанбе: Сарпараст, 2001, Набиева Р.А., Зикриёев Ф.Б. Таърихи халқи тоҷик: Дастури таълимӣ барои донишҷӯён.- Душанбе, 2004, Шарипов А.А. Исторический опыт подготовки специалистов в системе высшего образования Таджикистана.- Душанбе: Дониш, 2000.- 240 с., Зикриёева М.Ф. Историография проблемы женщин Таджикистана.- Душанбе: Ирфон, 2001.- 340 с., Набиев В. Навиҳолони боғи истиқлол.- Душанбе: Авесто, 2001.- 214 с., Ҳақимов Ш., Ҷавондон дар оинаи таърих, Душанбе: Авесто, 2000.- 176 с.

Ба мавзуи мавриди таҳқиқи мо мустақиман асари Шодиҳон Н. Варзиш – соҳаи мавриди назари Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон.- Душанбе: Бухоро, 2017 [13] ва рисолаи илмӣ Бабаев И.И. Физическая культура и спорт в годы независимости Республики Таджикистан (1991-2004гг.). Автореф. дис. канд.ист. наук.- Душанбе, 2005.- 25 с. [2] бахшида шудаанд. Вале дар асари яқум, ки ҳанӯз соли 2017 ба таъри расидааст, тамоми ҷузъиёти марбут ба нақши Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар ташаккул ва рушди тарбияи ҷисмонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос нагардидааст. Дар рисолаи илмӣ И.И. Бабаев [2] нақши Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар ташаккул ва рушди низоми нави тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Тоҷикистон ба қадри кофӣ инъикос наёфтааст.

Дар маҷмӯъ, агар осори илмӣ публисисти мавҷударо ба забони тоҷикӣ ва русӣ, ки дар Тоҷикистон интишор ёфтаанд, таҳлил кунем, маълум мегардад, ки мавзуи «Нақши Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш» ба таври мушаххас дар доираи таҳқиқоти диссертатсионӣ алоҳида мавриди Пажӯҳиш қарор дода нашудааст, ки боис меагардад, ки муҳаққиқон оид ба ин масъала таваҷҷуҳ зоҳир намоянд.

Бо соҳибистиқлол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон (агар солҳои ҷанги шаҳрвандиро истисно кунем - Н.М.) барои рушди ҳамаҷонибаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш замина ва шароитҳои воқеан мусоид фароҳам омаданд. Мавриди зикри хос аст, ки дар ташаккул ва рушди низоми нави тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Тоҷикистон нақш ва саҳми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бағоят бузург мебошад. Маҳз бо иродаи матин, ташаббусу иқдоми пайгирона ва дастгириву ғамхориҳои доимии ӯ тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар сиёсати иҷтимоӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қойгоҳи хосаро ишғол намуда, ба таври расмӣ ҳамчун самти муҳимму афзалиятнок эълон гардид. Аз ин рӯ, омӯзиши нақши Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ташаккул ва рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш аҳамияти калони назариявӣ амалиро молик буда, натиҷа ва тавсияҳои илмӣ таҳқиқот барои роҳандозии ислоҳоти ҷиддӣ дар ин соҳаи муҳим мусоидат хоҳад кард.

Шоистаи таъкид аст, ки тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати пешгирифта ва дар амал татбиқшудаистодаи иҷтимоӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти сарвари Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба шумор рафта, ин нукта дар асноди барномавии давлатӣ оид ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ба таври барҷаста инъикос гардидааст [3].

Дар моддаи якуми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр гардидааст, ки «Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад» [7, с.4] Ин қаророти ҳуқуқӣ дар самти инкишофи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар моддаи 38-уми санади мазкур ба таври зерин таъкид

ёфтааст: «Давлат барои солимгардонии муҳити зист, инкишофи оммавии варзиш, тарбияи ҷисмонӣ ва сайёҳӣ тадбирҳо меандешад» [7, с. 20].

Дар ин маврид саволе ба миён меояд, ки чаро дар чунин ҳуҷҷати муҳим давлату Ҳукумати Тоҷикистон дар баробари солимгардонии муҳити зист ва рушди сайёҳӣ нисбат ба инкишофи оммавии варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир намудаанд? Ба андешаи инчониб, яке аз сабабҳои асосии ин гуна муносибат, пеш аз ҳама, дар он зоҳир мегардад, ки:

якум, ҳар як ҷомеа, аз ҷумла ҷомеаи тозабунёди Тоҷикистон манфиатдор аст, ки бунёдкорони имрӯзу ояндаи он афроди солиму неруманд бошанд ва аз уҳдаи иҷрои вазифаҳои азиму стратегӣ баромада тавонанд;

дуюм, солимгардонии муҳити зист, рушди сайёҳӣ ба раванди оммавигардонии варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ робитаи мустақими густастанопазир доранд;

суюм, фароҳам овардани муҳити солим омили муҳим барои ҷалби сайёҳони хориҷиву дохилӣ, инкишофи ҷисмонӣ ба равонии аъзои ҷомеа ва ба ин васила оммавӣ гардидани варзиш дар кишвар мусоидат хоҳад кард.

- чорум, тарбияи ҷисмонӣ ҷузъи ҷудонопазири фарҳанги ҷомеа ва шахс махсуб меёбад.

- панҷум, тарбияи ҷисмонӣ дар низоми таълиму тарбия, раванди ташкили меҳнат, рӯзгору истироҳати мардум, махсусан, ҷавонону наврасон моҳияти тарбиявӣ маърифатӣ, беҳдошти солимгардонӣ, иқтисодӣ умумифарҳангии хешро зоҳир намуда, ба вусъати раванди оммавӣ гардидани варзиш мусоидат мекунад.

Бояд зикр кард, ки таҳқиқи мавзӯи рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Тоҷикистон дар қиёс ба дигар кишварҳои пасошӯравӣ дорои хусусиятҳои хос мебошад. Зеро, «дар натиҷаи бӯҳрони шадиди сиёсӣ иқтисодӣ даҳсолаи аввали соҳибистиклолӣ фаъолияти аксарияти муассисаҳои ба соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш алоқаманд, боздошта шуда, ҷанги идомадоштаи шаҳрвандӣ ва маблағгузориҳои ночиз ба инфрасохтор ва таъминоти кадрӣ соҳа таъсири ҷиддӣ расонид» [11, с. 174]. Дар солҳои ҷанги таҳмили шаҳрвандӣ даҳҳо варзишгарону мураббӣҳои варзида ҷумҳуриро тарк ё ба дигар соҳаҳо ба фаъолият шурӯъ карданд [2, с. 14], шумораи зиёди иншооти варзишӣ хароб ё хусусӣ гардонида шуданд, раванди таълим дар муассисаҳои миёнаи умумӣ, миёна ва олии касбии соҳавӣ боздошта шуд. «Танҳо дар соли 1992 дар ҷумҳурӣ 3000 нафар мутахассисони соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш намерасиданд» [4].

Танҳо пас аз анҷоми ҷанги таҳмили шаҳрвандӣ ва қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш» (аз 15 майи соли 1997 ва дар таҳрири нав аз 5 марти соли 2007, № 243) барои ташаккул ва рушди воқеии тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш шароитҳои мусоид фароҳам омаданд. Дар самти расидан ба ҳадаф ва амалисозии вазифаҳои ҷориву стратегӣ соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар кишвар нақши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бағоят барҷаста ва беназир аст. Маҳз таваҷҷуҳи ғамхӯрӣ, ҳисси масъулиятшиносӣ, дастуру ҳидоятҳои Пешвои миллат ва иштироки бевоситаи ӯ дар дави миллӣ, тенниси рӯи миз, дигар намудҳои варзиш, вохӯриву мулоқоти сарвари давлат бо ҷавонону варзишгарон барои мақоми афзалиятнок пайдо кардани тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар сиёсати давлати тозаистиклол, қабули асноди стратегӣ рушди соҳа, ба дастоварду қомебиҳои назаррас ноил гардидани варзишгарони тоҷик дар мусобиқа ва қувваозмоиҳои сатҳи байналмилалӣ, оммавигардонии варзиш дар саросари ҷумҳурӣ, ташаккули тарзи ҳаёти солим ҳамчун омили асосӣ ва ҳалкунанда хизмат карданд.

Бо фарорасии шароити мусоид, дастгирӣ ва дастуру ҳидоятҳои саривақтии сарвари давлат дар як муддати кӯтоҳ дар мамлакат оид ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш як силсила санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул гардиданд, ки барои инкишофи минбаъдаи ин соҳаи ҳаётан муҳим фазои созгори рушдро фароҳам оварданд. Дар ин радиф метавон Қонуни Ҷумҳурии

Тоҷикистон «Дар бораи варзиши кӯдакон ва наврасон» (аз 1 августи соли 2003, №28, бо тағйиру иловаҳо дар солҳои 2009 ва 2013), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш» (аз 5 марти соли 2007, №243, бо тағйиру иловаҳо аз 16 апрели соли 2012, № 825), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тайёрии варзишӣ» (аз 19 марти соли 2013, бо тағйиру иловаҳо аз 15 марти соли 2016), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон» (аз 15 июли соли 2004, № 52, бо тағйиру иловаҳо дар солҳои 2011, 2014)-ро номбар намуд. Қабул ва дар амал ҷорӣ намудани талаботу меъёрҳои асноди мазкур барои мутобиқ гардонидани фазои меъёрии ҳуқуқии тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ба шароит ва дигаргуниҳои ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ва фарҳангии мамлакат кӯмак расониданд.

Қабули Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҷоизаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ғолибон ва ҷоизадорони мусобиқаҳои байналмилалӣ варзишӣ» № 328 аз 9 январи соли 2015, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон № 493 аз 1 августи соли 2015 тасдиқ гардидани «Низомномаи Ҷоизаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ғолибон ва ҷоизадорони мусобиқаҳои байналмилалӣ варзишӣ» саҳифаи навро дар таърихи варзиши тоҷик боз намуда, барои ҳавасмандгардонии варзишгарони ватанӣ чихати ноил гардидан ба натиҷаҳои баланди варзишӣ мусоидат намуд. Вобаста ба ин, Пешвои миллат ҳанӯз санаи 20 декабри соли 2010 ба варзишгарони тоҷик муроҷиат намуда, аз ҷумла зикр карда буданд, ки «Варзиш маънои нерумандию солимӣ, бардамию дарозумрӣ ва шарафи баланди ба ҷаҳониён муаррифӣ кардани Ватанро дорад. Дар лаҳзаҳои садо додани Суруди миллӣ ва афроста шудани Парчами давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шарафи варзишгарони мо дар мусобиқаҳои байналмилалӣ тамоми халқи кишвар худро сарбаланду пирӯз меҳисобад, дар замири ҳар як шаҳрванди ватандӯсту бонангу номус аз ин дастовардҳои фарзандони шуҳратёри Ватан ифтихори беандоза бедор мешавад. Шумо дар ёд дошта бошед, ки миллати ҷисман солим руҳан низ муктадир ва шикастнопазир мебошад» [13, с. 5]. Ин суханони Пешвои муаззами миллат бори дигар аз неруи ваҳдатсозӣ варзиш, нақши он дар муаррифии Тоҷикистон, ташаккули тарзи ҳаёти солим, таъсири он ба солимию равонию ҷисмонӣ шаҳрвандон, таъсири тарбиявии он дар таҳкими ҳисси ватандӯстӣ ҳештаншинӣ ва ифтихори миллӣ шаҳодат медиҳад.

Яке аз хизматҳои бузурги Пешвои миллат дар он зоҳир мешавад, ки туфайли ташаббусу иқдомҳои пайгиронаи ӯ мардуми тоҷик, махсусан, насли наврас аз раванди пайванди қавӣ намудҳои гуногуни варзиш бо шугълҳои бостонӣ ниёғонамон, ки ба варзиш робита доранд, на танҳо огоҳ шуданд, балки анвои гуногуни онро дар рӯзгори навин аз нав эҳё карданд, ки ин чихати омода кардани насли наврас барои ҳимояи Ватан, ташаккули сифатҳои далерӣ мардонагӣ, ҷобукию ҷасурӣ, обутоби ҷисмонӣ равонӣ, ҳисси баланди ватандорӣ ва эҳтироми арзишҳои миллӣ басо муҳим арзёбӣ мегардад. Ба андешаи сарвари давлат «варзиш яке аз машғулиятҳои мақбул ва писандидаи ниёғонамон буда, зарур аст, ки барои ба камол расонидани насли солиму пурқувват, ҷобуку ҷасур аз варзиш ва тадбирҳои варзишӣ босамар истифода карда шавад. Таърих гувоҳ аст, ки маҳз эҳтиёҷи ҳимояи давлат ва марзу буми он, тайёр намудани қувваҳои қобили меҳнат нақши муҳимми варзишро дар ҳаёти ҷамъиятӣ муайян мекард... Тавассути варзиш насли ҷавони солими дорои руҳияи баланди ватандӯстӣ ва фарзандони далеру шучоъ ба камол мерасанд» [13, с. 4].

Бо назардошти неруи созандаву бунёдкоронаи варзиш, нақши он дар омодакунии муҳофизони Ватан таҳти роҳбарии оқилонаи Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои рушди минбаъдаи соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давоми солҳои 2010-2022 нух барномаи давлатӣ ва як стратегия, аз ҷумла «Барномаи миллии ташаккули тарзи ҳаёти солим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020» (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон № 560 аз 30.10.2010), Барномаи маҷмуии рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2015» (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон № 278 аз 2.06.2011), «Барномаи рушди футбол дар

Чумхурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2016» (қарори Ҳукумати Чумхурии Тоҷикистон № 425 аз 30.08.2011), «Барномаи рушди футбол дар Чумхурии Тоҷикистон барои солҳои 2017-2021» (қарори Ҳукумати Чумхурии Тоҷикистон №261 аз 27.05.2017), «Барномаи мачмуии рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Чумхурии Тоҷикистон барои солҳои 2017-2021» (қарори Ҳукумати Чумхурии Тоҷикистон № 260 аз 27.05.2017), «Барномаи миллии рушди иҷтимоии ҷавонон дар Чумхурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026», «Барномаи рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Чумхурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026», «Барномаи рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар *шаҳри Душанбе* барои солҳои 2022-2026» (14.04.2022), «Барномаи рушди футбол дар Чумхурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026», «Стратегия оид ба ғизо ва фаъолияти ҷисмонӣ дар Чумхурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2024» (қарори ҲҚТ, №808 аз 31.12.2014)-ро қабул кард, ки онҳо ба пешрафти тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, аз ҷумла оммавигардонии он, бунёди инфрасохтори замонавии соҳаи варзиш, муаррифии давстовардҳои варзишгарони тоҷик дар арсаи байналмилалӣ, инчунин вусъат бахшидани раванди солимгардонии аҳоли, махсусан насли наврас мусоидат намуданд. Барои амалисозии танҳо 1 барнома - «Барномаи рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш барои солҳои 2022-2026» аз буҷети давлат ҷудо намудани 15 млн. 950 ҳазор сомонӣ пешбинӣ гардидааст.

Яке аз самтҳои муҳимму афзалиятноки сиёсати давлатӣ таҳти роҳбарии Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар самти қор бо ҷавонон, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ин такмили раванди қонунгузорӣ ба шумор меравад. Вобаста ба ин, бо назардошти дигаргунӣҳои ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, вазъи маорифу фарҳанг дар Тоҷикистон гули солҳои истиқлоли давлатӣ бо дастгириву ҳидоятҳои Пешвои миллат санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ - Қонуни Чумхурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон» (№1830 аз 23.12.2021) ва Қонуни Чумхурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш» (№1831 аз 23.12.2021) дар таҳрири нав қабул ва мавриди амал қарор гирифтанд.

Тавре ки аз Паёми Президенти Чумхурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Чумхурии Тоҷикистон бармеояд, «Тайи солҳои 2011-2020-ум дар кишвар қариб 3000 иншооти варзиш сохта шудааст. Аз шумораи умумии иншооти ба ифтихори 30-солагии истиқлоли давлатӣ сохташуда 23 ғоизашро иншооти соҳаи варзиш ташкил медиҳад, ки ин натиҷаи таваҷҷуҳ ва ғамхорӣи давлату Ҳукумат, пеш аз ҳама, ба наврасону ҷавонон мебошад» [12, с. 714].

Барои муқоиса: «шумораи умумии иншооти варзиш аз 1000 иншооти соли 1991 ба 10 220 иншоот дар соли 2020 расонида шудааст» [15]. «Агар дар зарфи 70 соли даврони шуравӣ варзишгарони тоҷик аз мусобиқаҳои сатҳи байналмилалӣ 133 медал (113 медали тилло, 9 медали нуқра ва 12 медали биринҷӣ) ба даст оварда бошанд, пас дар даврони соҳибистиклолии кишвар ин рақам ба 5743 (1797 медали тилло, 1507 медали нуқра, 2439 медали биринҷӣ) расидааст. Яъне, дар даврони 29 соли соҳибистиклолӣ барои натиҷаи варзишии варзишгарони тоҷик дар арсаи байналмилалӣ 5743 маротиба Парчами давлатии Тоҷикистон баланд бардошта шуда, 1797 маротиба Суруди миллии садо додааст» [10].

Силсилаи мулоқоту суҳанронҳои Пешвои миллат бо варзишгарону ҷавонон, ташаббусу иқдомҳои ӯ оид ба анъана гардидани дави миллии (аз соли 2006), дар Рӯзи «Пойтахт» доир гардидани ниммарафони байналмилалӣ (аз соли 2010), таъсиси шабақаҳои телевизионии «Варзиш» (аз 1.03.2016) ва «Футбол» (аз 21.02.2017) ба пешрафти тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Тоҷикистон тақони ҷиддӣ бахшида, марҳилаи сифатан нави рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзишро дар мамлакат оғоз карданд.

Мусаллам аст, ки дар доираи як мақола мавриди омӯзишу баррасӣ қарор додани тамоми ҷузъиёти марбут ба нақши Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ривочу рағбат ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш имконнопазир буда, бешак мавзӯ ба таҳқиқи густурда нӣёз дорад.

Хулоса, дар заминаи таҳлили адабиёти илмӣ оид ба мавзӯ ва далелҳои ҷавузӣ бо итминони комил Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро метавон ҳамчун асосгузори сиёсати нав дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, ҳаракати олимпӣ ва бунёдгузори раванди оммавиғардонии варзиш дар Тоҷикистон арзёбӣ кард. Амалиғардонии шумораи ниҳоят зиёде чунин иқдому ибтикорот танҳо ба шахсе муяссар мешавад, ки моҳияту арзиши маърифатӣ, тарбиявӣ, солимғардонӣ, беҳдоштӣ, иқтисодию сиёсӣ ва умумифарҳангии тарбияи ҷисмониву варзишро ба таври амиқ барои ояндаи миллати хеш дарк карда битавонад.

Муқарриз: Иқромов Ғ.Х. – н.и.т., дотсенти ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода

АДАБИЁТ

1. Абдурасулов, А.Т. Из истории физической культуры и спорта в Таджикистане (1917-1980 гг.) / А.Т. Абдурасулович. - Худжанд, 2004.
2. Бабаев, И.И. Физическая культура и спорт в годы независимости Республики Таджикистан (1991-2004 гг.): автореф. дисс. канд. ист. наук. / И.И. Бабаев. – Душанбе, 2005. – 25 с.
3. Барномаи маҷмуии рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017-2021 аз 27 майи соли 2017, №260 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Манбаи электронӣ]. URL: <http://www.adlia.tj>. (санаи муроҷиат: 18.05.2022).
4. Бойгонии ҷории Кумита оид ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ҳисоботи Кумита дар соли 1992. - Вараки 12.
5. Глобальные рекомендации по физической активности для здоровья. ВОЗ. 2010 [Электронный ресурс]. URL: <http://www.who.int/>
6. Закирьянов, К.К. Здоровье нации: роль и место физической культуры и спорта [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zdorovie-natsii-rol-i-mesto-fizicheskoy-kultury-i-sporta>
7. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 6 ноябри соли 1994 аз тариқи раёйпурсии умумихалқӣ қабул шудааст ва ба он 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 тавассути раёйпурсии умумихалқӣ тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд. - Душанбе: Ганҷ, 2016. - 136 с. (Бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ).
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш» [Манбаи электронӣ]. URL: <http://base.mmk.tj>.
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон» [Манбаи электронӣ]. URL: <http://base.mmk.tj>.
10. Маҳмадҷонов, Қ. Варзиш ва 30 соли соҳибистиклолӣ [Манбаи электронӣ]. URL: <http://javonon.tj/news/sport/varzish-va-30-soli-so-ibisti-lol/>
11. Назаров, М.Қ. Рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар даврони истиқлоли давлатӣ / М.Қ. Назаров // Паёми донишқадаи забонҳо.- 2021. - №3(43). - С. 174-184.
12. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон», ш. Душанбе, 21 декабри соли 2021 // Аз паём то паём [Матн] / Мураттибон Р.М. Шарипов, Қ.А. Тураев, С.М. Зоиров. - Душанбе: матбааи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022. - С. 687-7210
13. Шодихон, Н. Мафҳуми «варзиш» дар шинохти Пешвои миллат / Н. Шодихони // Варзиш – соҳаи мавриди назари Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон. - Душанбе: Бухоро, 2017.-192 с.
14. Эмомалӣ Раҳмон. Суханронӣ дар мулоқот бо варзишгарони мамлакат, ш. Душанбе, 20.12.2010 [Манбаи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj/node/16605> (таърихи истифода: 05.09.2022)

15. Эмомалӣ Раҳмон. Суханронӣ дар мулоқот бо ҷавонони кишвар, ш. Душанбе, 21 майи соли 2021. [Манбаи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj/node/16605> (таърихи истифода: 05.09.2022).

НАҚШИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР РУШДИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ ВА ВАРЗИШ

Мақола ба яке аз мавзӯҳои муҳимми рӯз – Нақши Пешвои миллати тоҷик муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш бахшида шудааст.

Ба андешаи муаллифи мақола, дар ҳар як кишвар муносибат нисбат ба боигарии ҷомеа, яъне саломатии инсон, ки яке аз шартҳои муҳимми таъмини он рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш аст, гуногун мебошад. Ҷигунагии муносибат нисбат ба вазъ ва рушди соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш вобаста ба он аст, ки шахрвандон, махсусан, роҳбарияти сиёсии ин ё он давлат то кадом андоза моҳияти онро дарк кардаанд.

Муаллиф зикр кардааст, ки бо соҳибистиклол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мамлакат барои ташаккули низоми нави тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш шароитҳои мусоиди сиёсӣ иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва ҳуқуқӣ фароҳам омаданд, ки дар ин раванд саҳми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бағоят назаррас мебошад.

Дар мақола зикр гардидааст, ки тӯли солҳои соҳибистиклолӣ дар Тоҷикистон марҳилаи сифатан нави рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш оғоз гардида, дар як муддати кӯтоҳи таърихӣ як силсила асноди меъёрии ҳуқуқӣ ва барномаҳои рушд оид ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш қабул ва мавриди амал қарор гирифтанд.

Ба ақидаи муаллифи мақола, дар ин давра (даврони истиқлоли давлатӣ) дар Тоҷикистон барои ривочу равнақи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ҳаҷми маблағгузори давлатӣ афзуда, инфрасохтори замонавӣ бунёд гардид, раванди тарбияи варзишгарону мураббӣҳои соҳаи варзиш вусъати тоза пайдо кард, дастовардҳои варзишгарони тоҷик дар арсаи байналмилалӣ бештар гардиданд, ки ҳамаи ин бо шарофати дастгириву ғамхорӣ ва дастуру ҳидоятҳои пайвастаи Пешвои миллат муяссар гардиданд.

***Калидвожаҳо:** тарбияи ҷисмонӣ, варзиш, Тоҷикистон, даврони истиқлолият, Пешвои миллат, дастовардҳои варзишӣ, варзишгарони тоҷик, рушди варзиш, рушди тарбияи ҷисмонӣ, оммавигардонии варзиш, инфрасохтори варзишӣ.*

РОЛЬ ЛИДЕРА НАЦИИ В РАЗВИТИИ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА

Статья посвящена одной из актуальных тем дня - роли Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона в развитии физической культуры и спорта.

По мнению автора статьи, в каждой стране отношение к «здоровье человека – богатство общества», обеспечение которого является одним из важных условий развития физической культуры и спорта, разное. Качество отношения к состоянию и развитию сферы физической культуры и спорта зависит от того, насколько граждане, особенно политическое руководство той или иной страны, понимают ее сущность.

Автор отмечает, что с обретением независимости Республики Таджикистан в стране были созданы благоприятные политические, социальные, культурные и правовые условия для формирования новой системы физического воспитания и спорта, в этом процессе очень значителен вклад Основателя мира и национального единства, Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона.

В статье отмечается, что за годы независимости в Таджикистане начался качественно новый этап развития физической культуры и спорта, за короткий исторический период приняты и реализованы ряд нормативно-правовых документов, а также программ развития физической культуры и спорта.

Автор статьи отмечает, что в этот период (период государственной независимости) в Таджикистане для развития физической культуры и спорта увеличились объемы

государственного финансирования, создана современная инфраструктура, процесс подготовки спортсменов и тренеров получил новый импульс развития, на международной арене умножились достижения таджикских спортсменов. Все это достигнуто благодаря поддержке, заботе и постоянным наставлениям Лидера нации.

Ключевые слова: физическая культура, спорт, Таджикистан, период независимости, Лидер нации, спортивные достижения, таджикские спортсмены, развитие спорта, развитие физической культуры, массовость спорта, спортивная инфраструктура.

THE ROLE OF THE LEADER NATION IN THE DEVELOPMENT OF PHYSICAL EDUCATION AND SPORT

The article is devoted to one of the topical topics of the day - the role of the Leader of the Nation, respected Emomali Rahmon, in the development of physical culture and sports.

According to the author of the article, in each country the attitude to “human health is the wealth of society”, the provision of which is one of the important conditions for the development of physical culture and sports, is different.

The quality of attitude to the state and development of the sphere of physical culture and sports depends on how citizens, especially the political leadership of a particular country, understand its essence.

The author notes that with the independence of the Republic of Tajikistan, favorable political, social, cultural and legal conditions were created in the country for the formation of a new system of physical education and sports, in this process the contribution of the Founder of Peace and National Unity, the Leader of the Nation, the President of the Republic of Tajikistan, the respected Emomali Rahmon.

The article notes that over the years of independence, a qualitatively new stage in the development of physical culture and sports has begun in Tajikistan, in a short historical period a number of legal documents, as well as programs for the development of physical culture and sports, have been adopted and implemented.

The author of the article notes that during this period (the period of state independence) in Tajikistan, for the development of physical culture and sports, the volume of state funding increased, a modern infrastructure was created, the process of training athletes and coaches received a new impetus for development, and the achievements of Tajik athletes multiplied in the international arena. All this was achieved thanks to the support, care and constant instructions of the Leader of the Nation.

Keywords: physical culture, sports, Tajikistan, period of independence, Leader of the Nation, sports achievements, Tajik athletes, development of sports, development of physical culture, mass character of sports, sports infrastructure.

Маълумот дар бораи муаллиф: Назаров Муҳаммадхон Ҷонхонвич - Вазорати мудофиаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, офитсери калони қисми банақшагирӣ, таҳлил ва назорати раванди таълими шӯъбаи таҳсилоти Раёсати кадрҳо ва таҳсилоти ҳарбӣ. Суроға: 734053, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, шаҳраки Лучоб-53, хобгоҳи 2, хонаи, 8. Тел.: (+992)938808868. E-mail: dtjt-nazarov@mail.ru

Сведения об авторе: Назаров Мухаммадхон Джонхонвич – Министерство обороны Республики Таджикистан, старший офицер подразделения планирования, анализа и контроля процесса учебы отдела образования Управления кадров и военного образования. Адрес: 734053, Республика Таджикистан, Душанбе, поселок Лучоб-53, 2-е общежитие, комната, 8. Тел.: (+992) 938808868. E-mail: dtjt-nazarov@mail.ru

Information about the author: Nazarov Muhammadkhon Dzhonkhonovich - Ministry of Defense of the Republic of Tajikistan, senior officer of the planning, analysis and control of the learning process of the education department of the Personnel and Military Education Department. Address: 734053, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Luchob-53 settlement, 2nd hostel, room 8. Tel.: (+992) 938808868. E-mail: dtjt-nazarov@mail.ru

АЗ ТАЪРИХИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ ТОЧИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ 2003-2016 ДАР АСОСИ СИЁСАТИ “ДАРҲОИ КУШОД”

Тиллозода А.А., Алимов Н.О.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Пас аз ба даст овардани истиқлолият дар соли 1991, Тоҷикистон ба марҳалаи сифатан нав дар таърихи худ ворид шуд ва барои рушду таҳкими истиқлолияти давлатӣ имкони воқеӣ ба миён омад. Ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ барои Тоҷикистон имконият фароҳам овард, ки мустақилона сиёсати хориҷиро пеш барад, самтҳо ва афзалиятҳои муносибатҳои байнидавлатиро муайян намояд.

Сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муқаррароти Конститутсия, Эълومияи Истиқлолияти давлатӣ, меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, риояи мақсаду принципҳои СММ ва САҲА асос ёфтааст. Асоси сиёсати хориҷии Тоҷикистони соҳибистиқлол 9 сентябри соли 1991 дар Эълумияи “Дар бораи Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” муайян карда шуд [5, с. 175], ки марҳилаи нав дар таърихи фаъолияти байналмилалӣ кишвар ба ҳисоб мерафт. Ин ҳуҷҷат дорои аҳаммияти таърихӣ дар соҳаи сиёсати хориҷӣ мебошад, ки ҷонибдорӣ Тоҷикистонро ба принципҳои умумиэтирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ эълон дошт.

Қайд намудан зарур аст, ки ба роҳ мондани сиёсати хориҷии Тоҷикистон ҳамчун ҷузъи раванди умумии ҳодисаҳои кишварҳои пас аз Шуравӣ сурат мегирифт. Ҳамин тариқ, аз декабри соли 1991 як қатор кишварҳо истиқлолияти давлатии Тоҷикистонро эътироф намуда, қисме аз ин давлатҳо дар пойтахти кишвар намоёндагӣ ва сафоратхонаҳои худро ифтиҳо намуданд. Ба монанди дигар ҷумҳуриҳои собиқ Шуравӣ, Тоҷикистон низ моҳи феввали 1992 иштирокчи Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо ва 2 марти соли 1992 узви Созмони Миллалӣ Муттаҳид гардид [8, с. 8].

Илова бар ин, дар ин давра Тоҷикистон узви Созмони Конфронси Исломи (СКИ), Созмони Ҳамкориҳои Иқтисодӣ (ЭКО), Созмони Милалӣ Муттаҳид оид ба маориф, илм ва фарҳанг (ЮНЕСКО), Хазиная Байналмилалӣ Асбӯр (ХБА) ва ғайраҳо гардид [4, с. 9].

Қайд намудан зарур аст, ки дар аввал, Осиёи Марказӣ дорои хусусияти номуайян буд ва фазои геополитикии он як навъ «фазои ҳолӣ» баррасӣ карда мешуд ва аз ин хотир, давлатҳои гуногуни рушдкарда меҳостанд, ки онро ба тасарруфи геополитикии худ ворид намоянд. Аз ин рӯ, кишварҳои гуногун ба роҳ мондани муносибатҳо ва ҳамкорихоро бо Тоҷикистон ҳамчун имконияти ворид шудан ба фазои геополитикии минтақаи Осиёи Марказӣ баррасӣ менамуданд. Муаллифони алоҳида қайд менамоянд, ки дар ин давра Ҷумҳурии Халқии Чин, Штатҳои Муттаҳидаи Амрико, Иттиҳоди Аврупо, Туркия, Эрон ва як қатор кишварҳои Осиёи Шарқӣ, ба монанди Япония ва Кореяи Ҷанубӣ ба минтақаи Осиёи Марказӣ таваҷҷуҳи зиёд доштанд [1, с. 22].

Аз ин хотир, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин давра муносибатҳои хориҷии худро дар асоси принципҳои умумии ҳуқуқи байналхалқӣ ба роҳ монда, кӯшиш менамуд манфиатҳои миллӣ ва давлатиро ҳимоя намояд. Қайд намудан зарур аст, ки Тоҷикистон дар сиёсати хориҷии худ омилҳои ҷаҳонии таъсиррасон, ба монанди инкишоф ва дақиқгардии глобализатсия, ғавқулмиллӣ гардидани ҷомеаи байналхалқӣ, минтақагарой, болоравии ноустуворӣ ва вазъияти мочарогиро ба инобат мегирифт.

Яке аз омилҳои асосии инкишофи ҷаҳони муосир ҳамкорӣ ва ҳамгироӣ мебошад. Таҳлили таҷрибаи таърихӣ шаҳодат медиҳад, ки ҳиссиёти табиӣ ҷомеаи ҷаҳониро ба оромиву ризоият ва ҳамкорихоро мутақобилаи судманд водор месозад. Дар ин самт, дар таъмин намудани ҳамкориву ҳамгироии кишварҳо нақш ва мавқеи созмону ташкилотҳои байналхалқӣ ва минтақавӣ бузург аст. Маҳз аз ин рӯ, ҳамкориҳои Тоҷикистон бо созмонҳои

минтақавӣ ва байналхалқӣ дар пайвасти гардидани кишвар ба равандҳои глобалии рушди ҷомеа, яке аз бахшҳои муҳими сиёсати хориҷӣ ба ҳисоб меравад.

Чунин ҳамкорӣ дар шароити глобализатсияи равандҳои хоҷагидориву иқтисодӣ, ҳатари таҳдидҳои амниятӣ, ба монанди терроризм ва экстремизм, имкониятҳои сиёсати хориҷиро дар самти ба даст овардани манфиатҳои миллӣ ва таъмини амнияти кишвар васеъ мегардонад. Дар шароити имрӯза, Тоҷикистон бо чунин созмонҳои байналхалқӣ ва минтақавӣ, ба монанди СММ, Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо, Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, Созмони ҳамкорӣҳои Шанхай, Созмони ҳамкорӣҳои исломӣ, Иттиҳоди иқтисодии АвруОсиё, Созмони Аҳдномаи Амнияти Дастаҷамъӣ ҳамкорӣҳои судмандро ба роҳ монда, онҳоро дар арзёбӣ намудани масъалаҳои мухталифи байналхалқиву минтақавӣ истифода менамояд.

Иттиҳоди Аврупо ба кишварҳои Осиёи Марказӣ, хусусан, бо Тоҷикистон, ҳамкорӣҳои худро тақвият бахшидааст. Масъалаҳои асосии ҳамкорӣҳои Тоҷикистон бо Иттиҳоди Аврупо арзишҳои демократӣ, дастовардҳои илмиву техникӣ, масъалаҳои беҳатарӣ ва амният ба ҳисоб мераванд.

Тоҷикистон дар асоси ҳамкорӣҳо дар соҳаҳои мухталиф бо кишварҳои алоҳида, созмонҳои байналхалқӣ ва минтақавӣ тавонистааст, ки шароити муфиди байналхалқиро дар рушд ва инкишофи соҳаҳои мухталифи ҷомеаи тоҷикистонӣ мавриди истифода қарор диҳад.

Тоҷикистон дар ин давра дар зери таъсири равандҳои гуногуни умумичаҳонӣ ва минтақавӣ қарор дошт. Барои Тоҷикистон хусусиятҳои мавҷудаи минтақавӣ, ҳатар ва таҳдидҳо ва инчунин имкониятҳои минтақавии ҳамкорӣ дар самти амнияти миллӣ аҳамияти бузургро касб намуда буд [1, с. 23].

Барои Тоҷикистон, ки ба роҳи соҳибистиклолии худ оғоз бахшида буд ва кӯшиш менамуд, ки дар ҷомеаи ҷаҳонӣ мавқеи худро пайдо намояд, ба роҳ мондани муносибатҳо ва ҳамкорӣҳо бо кишварҳои гуногун, пеш аз ҳама, кишварҳои ҳамсоя аҳамияти бузургро касб намуда буд. Дар муносибатҳои тарафайни Тоҷикистон бо кишварҳои дигар принципи эҳтироми истиқлолият ва ягонагии худудӣ, баробарӣ ва манфиатҳои тарафайн ғояи қарда мешуд.

Қайд намудан зарур аст, ки барои Тоҷикистон ҳамчун давлати навтаъсиси соҳибистиклол, асосан, ду проблема ҷой дошт. Якум, ин мустаҳкам намудани истиқлолияти сиёсӣ ба ҳисоб меравад. Ба хотири устувор намудани истиқлолияти сиёсӣ зарур аст, ки давлат сиёсати хориҷии мустақил дошта бошад. Аз ин хотир, Тоҷикистон пас аз ба даст овардани истиқлолият таҳти роҳбарии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ташаккул ва инкишофи сиёсати хориҷии мустақил диққати махсус равона намуд. Дуюм, нигоҳ доштани устуворӣ ва амнияти минтақавӣ ҳамчун шарт асосии инкишофи минбаъдаи давлат ба ҳисоб меравад. Қайд намудан зарур аст, ки фаъолияти сиёсати хориҷии Тоҷикистон маҳз бо назардошти ин ду масъала ба роҳ монда шудааст.

Тоҷикистон сиёсати хориҷии худро амалӣ намуда, тавонист онро густариш диҳад ва ба як қатор муваффақиятҳо қомеъ гардад:

- ҳамкорӣҳои худро бо шарикони пешина нигоҳ дошта, онро ривочу раванқ дод;
- ҳамкорӣҳоро бо кишварҳои нав ба роҳ монда, доираи ҳамкорӣҳои худро васеъ намуд;
- тавонист дар муносибат бо кишварҳои абарқудрат ва бузург тавозунро нигоҳ дорад;
- дар ҷаҳони муосири зудтағйирёбанда, бо татбиқи манфиатҳои миллӣ, афзалиятҳо, роҳу воситаҳо ва анъанаҳои сиёсати хориҷии худро таҳия намуда, онро амалӣ гардонад.

Дар шароити имрӯза, Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар доираи «сиёсати дарҳои кушода» бо кишварҳои узви ИДМ, пеш аз ҳама, Федератсияи Россия ва кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ, Ҷумҳурии Халқии Хитой, Ҷумҳурии Ислонии Эрон, Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон, Штатҳои мухталидаи Амрико, Иттиҳоди Аврупо, мамлакатҳои исломӣ ва дигар

кишварҳои чомеаи ҷаҳонӣ ҳамкориҳои мутоқобилан судмандро бунёд намуда, дар асоси манфиатҳои миллӣ ин муносибатҳоро амалӣ намуда истодааст.

Фаъолияти хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1992 барқарор гардида, мувофиқи хусусият ва самтҳои инкишоф аз ду марҳила иборат мебошад. Марҳилаи аввал аз соли 1991 то соли 2005, марҳилаи дуюм, аз соли 2005 то ба имрӯзо фаро мегирад. Дар марҳилаи якум, Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти хориҷии худро бо самтгирии афзалиятнок ба Федератсияи Россия ва дигар кишварҳои аъзои ИДМ ба роҳ монда буд.

Дар ин давра, муносибати байни Тоҷикистон ва Россия, асосан, ба ҳимояи сарҳадоти Тоҷикистон, иштироки васеи Россия дар доираи неруҳои сулҳофар ва давлати назоратӣ дар раванди музокироти байни тоҷикон равона гардида буд. Муносибати Тоҷикистон бо Ёзбекистон дар давраи якум ба танзими масъалаҳои баҳснок ва бартараф намудани падидаҳои номатлуб равона гардида буд. Лекин, дар ҳамкориҳои байни Тоҷикистон ва Ёзбекистон сиёсигардии баррасии тамоми масъалаҳо мушоҳида карда мешуд.

Кишварҳои минтақа дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ кӯшиш менамуданд, ки созмону ташкилотҳои минтақавиро барои самарабахш намудани сиёсати хориҷии худ ташаккул диҳанд, лекин дар ин самт ба муваффақиятҳо ба даст оварда нашуданд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки кишварҳои минтақа, асосан, ташаббуси якдигарро дастгирӣ наменамуданд, зеро нобоварии тарафайн байни кишварҳои минтақа мавҷуд буд.

Дар ин давра, дар ҷараёни гуфтушуниди ризоияти миллӣ ва дар раванди дигаргуниҳои демократии дохилӣ ШМА бештар саъйу кӯшиш менамуданд, ки бо Тоҷикистон ҳамкориҳои иқтисодиро ба роҳ монанд. Пас аз ба имзо расидани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ Тоҷикистон бо кишварҳои Ғарб муносибатҳои сиёсӣ ва иқтисодии худро ба роҳ монд. ШМА ва дигар кишварҳои Ғарб нисбат ба муносибатҳои дучониба, дар доираи СММ, САҲА, ХБА, Бонки умумичаҳонӣ ва дигар созмону ташкилотҳои молиявӣ ва бонкӣ дар муносибат бо Тоҷикистон фаъолтар буданд.

Қайд намудан зарур аст, ки дар солҳои 90-ум Тоҷикистон дар асоси вазъияти дохилӣ наметавонист, ки бо пешниҳодоти мушаххас оид ба масъалаҳои иқтисодӣ дар муносибат бо Эрон баромад наояд, муносибатҳои тарафайни ин ду кишвар, асосан, дар доираи барномаҳои мушаххаси фарҳангӣ ба роҳ монда шуда буд. Самти дигари муносибати байни Эрон ва Тоҷикистон ба масъалаи гуфтушуниди байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва неруҳои муттаҳидаи оппозитсия равона гардида буд.

Чин дар марҳилаи аввали ташаккули сиёсати хориҷии Тоҷикистон дар асоси омилҳои дохилии воқеияти Тоҷикистон масъалаҳои ҳамкориҳои судмандро пеша наменамуд. Нисбат ба воқеаҳои дохилии Тоҷикистон Чин мавқеи нейтралитетро ишғол намуда буд. Дар ин давра ба густариши ҳамкориҳои иқтисодии байни Чин ва Ҷумҳурии Тоҷикистон, асосан, набудани роҳҳо ҳамчун монеаи ҷиддӣ баромад менамуд.

Таҳлили фаъолияти хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 90-ум нишон медиҳад, ки самти пешгирифтаи кишвар дар сиёсати хороиҷӣ дуруст буда, мувофиқ ба манфиатҳои давлатӣ ба роҳ монда шудааст. Ин маваффақият бешубҳа, аз бисёр ҷанба аз раванди демократикунонии ҳаёти ҷамъиятӣ, сиёсӣ ва мавқеи Ҳукумати кишвар нисбати пешбурди раванди гуфтушунид бо оппозитсия муттаҳида бармеояд.

Сиёсати хориҷии Тоҷикистони соҳибхитӣ, стратегияи сиёсати байналмилалӣ он дар як марҳилаи ниҳоят вазнин дар таърихи кишвар, минтақа ва ҷаҳон ташаккул ёфт. Ин замоне буд, ки зарурати дарки амиқ ва дурусти мушкилоти дохилӣ, минтақавӣ ва байналмилалӣ, биниши васеи стратегӣ лозим буд, вақте зарурати дақиқ ва пайгирона нишон додани матиният, истодагарӣ, дурандешӣ ва умуман ба сиёсати ҳамаҷонибаи бомасъулият ва созанда расидан лозим буд.

Аввалин изҳоротҳо оид ба самтгирҳои сиёсати хориҷии давлат дар баромадҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаласаҳои Маҷмааи Умумии СММ дар солҳои 1993-1997

инъикос ёфтаанд. 30 сентябри соли 1994 дар иҷлосияи Ассамблеяи Генералии СММ дар Нью - Йорк суҳанронӣ намуда, Эмомалӣ Раҳмон бори аввал афзалиятнокии муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҷомеаи ҷаҳонро эълон кард [3, с. 617].

Ҷаҳиши воқеии муносибатҳои Тоҷикистон бо ҷомеаи ҷаҳони изҳороти Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар оғози соли 2003 оид ба сиёсати «дарҳои кушода» буд. Формати эълоншудаи курси сиёсати хориҷӣ маънои онро дорад, ки ҷумҳурӣ барои ҳама кишварҳое, ки меҳоҳанд муносибатҳои мутақобилан судманд ва дӯстона дар асоси баробарӣ, даҳолат накардан ба қорҳои дохилии дигар давлатҳо ва эҳтиром ба соҳибхитӣ доранд, тайёр аст, ки ҳамкорӣ намояд. Дар баробари роҳандозии муносибатҳои стратегӣ бо Федератсияи Россия, ба рушд ва тавсеаи робита бо дигар кишварҳои ҷаҳон таваҷҷуҳи ҷиддӣ дода шуд [9, с. 25].

Дар солҳои душвори ҷанги шаҳрвандӣ ба раванди гуфтушунид афзалият дода мешуд, сиёсати хориҷии Тоҷикистон ба тақвияти вуруди Тоҷикистони соҳибхитӣ ба низоми муносибатҳои иқтисодии ҷаҳонӣ, тақвияти мавқеи он дар миқёси байналмилалӣ, тавсеаи ҳамкориҳои мутақобилан судманд бо кишварҳои ҷаҳон дар заминаи меъёр ва принципҳои эътирофшудаи муносибатҳои байнидавлатӣ нигаронида шуда буд.

Солҳои пас аз истиқрори сулҳ ва ризоияти миллий дар кишвар ба Ҳукумат ва сохторҳои марбута лозим омад, ки барои баланд бардоштани нуфузи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ, рушди ҳамкориҳои гуногунҷанбаи Тоҷикистон бо кишварҳои хориҷӣ ва созмонҳои байналмилалӣ талош варзанд. Ин вазифа иҷро шуд ва Тоҷикистон ба шарикӣ бозғаймодии муносибатҳои байналмилалӣ табдил ёфт.

Ҳамин тариқ, қайд намудан зарур аст, ки сиёсати хориҷии Тоҷикистон ба ҳалли масъалаҳои гуногуни давлат равона карда шуда, барои амалӣ намудани сиёсати дохилӣ тамоми шароитро фароҳам меоварад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки самтҳои амалишавии сиёсати хориҷӣ дар асоси принципи сиёсати «дарҳои кушод» барои рушди иқтисодиёти кишвар тамоми шароитро фароҳам меорад.

Дар сиёсати хориҷии Тоҷикистон кишварҳои Осиёи Шарқӣ, ба монанди Япония, Ҷумҳурии Корея, Таиланд, Сингапур, Малайзия мавқеи муайянро касб намудаанд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар оғоз ҳамкориҳо бо ин кишварҳо хуб роҳандозӣ нагардида буд ва ҷавобгӯӣ имконият ва захираҳои мавҷуда набуд. Дар ин давра таъкид карда мешуд, ки ҷалби сармоя ва технологияи навини давлатҳои пешрафтаи ин кишварҳо ба инкишофи ҷабҳаҳои гуногуни кишвар мусоидат менамояд. Ҷунин таъкидҳо ва пешниҳодҳо буд, ки дар самти ҳамкориҳо бо ин кишварҳо қадами устувор гузошта шуд.

Ҷумҳурии Халқии Хитой дар қатори аввалин давлатҳои соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистонро эътироф намуд. Аз рӯзи аввали барқарор намудани муносибатҳои дипломатӣ байни Тоҷикистон ва Хитой ба масъалаҳои таъмини амният ва беҳатарӣ, устувории минтақавӣ ва муборизаи якҷоя бар зидди терроризми байналхалқӣ, экстремизми байналхалқӣ, фундаментализм ва сепаратизм, гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир ва ҷинояткориҳои муташаккил аҳамияти аввалиндараҷа дода мешуд.

Муносибатҳои байни Тоҷикистону Хитой дар сиёсати хориҷии кишвар яке аз мақомҳои марказиро ишғол менамояд. Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид намудаанд, ки «инкишофи муносибатҳои дӯстона, дӯстӣ, шарикӣ ва ҳамкорӣ бо Ҷумҳурии Халқии Хитой самти бартаридошта ва муҳимми сиёсати хориҷии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад» [7, с. 45].

Фаъолияти сиёсии хориҷии Тоҷикистон пас аз соҳибистиклол гардидан зерӣ таъсири омилҳо ва падидаҳои муҳталиф ташаққул ва инкишоф ёфтааст. Муносибатҳои байнидавлатии Тоҷикистон асосан дар заминаи тамоми меъёрҳо ва конвенсияҳои сиёсӣ вуҷуқӣ, ки пас аз ҷанги дуҷониба ҷаҳон қабул ва муайян карда шудаанд, ба роҳ монда шудааст.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар аввали солҳои 90-уми асри XX амали намудани ҳуқуқи соҳибистиклолии худ дар фаъолияти сиёсати хориҷии мустақил аввалиндараҷа

ҳисобида мешуд. Кӯшиш карда мешуд, ки бо кишварҳои ҳамсоя ва кишварҳои дигар муносибатҳои бисёрсоҳа ба роҳ монда шавад. Қадамҳои нахустини роҳбарияти Тоҷикистон дар самти фаъолияти хориҷӣ, пеш аз ҳама, ба устувор ва мустақкам намудани сиёсату иқтисодии кишвар равона гардида буд. Вазъият дар кишвар дар ин давра хело мураккаб ва душвор ба ҳисоб мерафт.

Дар асоси ҳамкориҳои судманд бо кишварҳои гуногун ва созмону ташкилотҳои байналхалқӣ Тоҷикистон дар арсаи байналхалқӣ мавқеи муайяно ба даст овардааст. Баргузориҳои ҳамоишҳои сарони давлатҳои се созмони қаламрави собиқ Иттиҳоди Шуравӣ – Иттиҳоди Давлатҳои мустақил, Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё, Созмони аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ (5-6 октябри соли 2007), ҷаласаи навбатии Шурои сарони давлатҳои аъзои Созмони ҳамкориҳои Шанхай ва мулоқоти сечонибаи сарони давлатҳои Тоҷикистон, Афғонистон, Эрон (28 августи 2008), мулоқоти сечонибаи сарони давлатҳои Тоҷикистон, Афғонистон, Покистон ва ҷорҷонибаи Тоҷикистон, Афғонистон, Покистон ва Федератсияи Россия (30 июли 2009), Конфронси илмӣ байналмилалӣ бахшида ба 800-солагии Ҷалолиддини Румӣ (6-8 сентябри 2007), иҷлосияи 37-уми Шурои вазирони қорҳои хориҷии давлатҳои аъзои Созмони ҳамкориҳои исломӣ (май 2010) ва дигар вохӯрӣ ва ҷорабиниҳои муҳими сатҳи олӣ дар Душанбе шаҳодати мавқеи муайя доштани Тоҷикистон дар арсаи ҷаҳони аст [2, с. 23]. Баргузориҳои ҷунин ҷорабиниҳо дар Душанбе ин дастоварди муҳими сиёсати хориҷии Тоҷикистон дар давраи соҳибистиклолӣ мебошад.

Ба тариқи умумӣ, метавон дастовардҳои сиёсати хориҷии Тоҷикистонро ҷунин тарҳрезӣ намуд:

- Тоҷикистон бо кишварҳои минтақаҳои гуногун миқдори зиёди ҳуҷҷатҳои дучониба ва бисёрҷониба ба имзо расонидааст, ки ҳамкориҳоро дар соҳаҳои сиёсату иқтисодӣ, ҳарбӣ ва техникӣ, тичроатӣ, амниятӣ бехатарӣ, илму фарҳанг, тандурустӣ, маориф танзим менамоянд;

- Тоҷикистон ташаббускори бунёд гардидани шакли нави муносибатҳо дар доираи кишварҳои форсизабон гардид. Дар ин самт ҳамкориҳои сечонибаи Тоҷикистон, Афғонистон ва Эрон, кишварҳои «Ҷаҳорғонаи Душанбе» - Тоҷикистон Федератсияи Россия, Афғонистон ва Покистон ба роҳ монда шудаанд;

- Тоҷикистон бо зиёда аз 100 кишвар табодули мол дорад, воридот ва содироти солу маҳсулот ба рушди иқтисодиёти кишвар таъсири назаррас мерасонанд. Тоҷикистон соли 2013 аъзои қомилҳуқуқи яке аз созмонҳои қонуфӯз – Созмони Умумиҷаҳонии Савдо гардид. Дар асоси ҳамкориҳо ва муқоламаҳо Тоҷикистон тавонист, ки шароити дохилии кишварро ба талаботи ин созмони қонуфӯз мувофиқ намояд;

- як қатор ташаббусҳои сиёсии Тоҷикистон, аз он ҷумла муқоидат ба ҳалли масъалаҳои мураккаби сиёсату иқтисодии Афғонистон, рушди ҳамкориҳои минтақавӣ, ҳал намудани муқолифат ва зиддиятҳо бо роҳи гуфтушунӣ, истифодаи оқилонаи захираҳои обӣ, ҳамкориҳои судманд дар соҳаи энергетика, муқориза бо терроризм ва экстремизм аз тарафи қомеаи ҷаҳонӣ дастгирӣ ёфтаанд;

- ташаббусҳои Тоҷикистон дар соҳаи об, ки аз ҷониби Созмони миллалӣ муқтаҳид дастгирӣ ёфтааст. Дар ин самт, бо ташаббуси Тоҷикистон Қоли байналмилалӣ оби тоза (2013), Даҳсолаи амалиёти байналмилалӣ «Об қарои ҳаёт» (2005-2015), Қоли байналмилалӣ ҳамкориҳо дар соҳаи об (2013), Даҳсолаи байналмилалӣ «Об қарои рушди устувор» (2015) аз ҷониби қомеаи ҷаҳонӣ дастгирӣ ёфтааст;

- дастовардҳои сиёсати хориҷии Тоҷикистон дар ҳамқорӣ бо ЮНЕСКО қолиби диққат аст. Дар ин самт метавон ворид шудани шаҳрақи қадимаи «Саразм» ба феҳрасти умумиҷаҳонии ЮНЕСКО, ворид гардидани «Шашмақом» ҳамқун шоҳқории шиқоҳӣ ва фарҳангии мероси ғайримоддии бақарият ба феҳрасти ЮНЕСКО –ро қайд намуд.

Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки сиёсати хориҷии Тоҷикистон қас аз ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ, дар қатори дигар қумҳуриҳои собиқи Шуравӣ ба роҳ монда

шуд. Лекин ҳукуматдорон натавонистанд, ки зиддияту муҳолифатҳои дохилӣ, ки асосан баҳри ба даст овардани ҳокимият дар кишвар ба миён омаданд, ба танзим дароранд. Ин зиддияту муҳолифатҳо, ба ҷанги шаҳрвандӣ оварда расониданд, ки дар натиҷа амалӣ намудани сиёсати хориҷӣ ҳалалдор гардид.

Танҳо соли 1992, пас аз ба эътидол омадани вазъияти сиёсӣ, ташаккули сиёсати хориҷии Тоҷикистон барқарор карда шуд. Дар як муддати кӯтоҳ кишварҳои хориҷии намоёндагӣ ва сафоратхонаҳои худро дар кишвар барқарор намуда, дар имзои Созишномаи умумии истикрори сулҳ ва ризоияти миллий саҳм гирифтанд. Тоҷикистон муносибатҳои дӯстона ва бисёрҷонибаи худро бо кишварҳои хориҷӣ ва дар доираи созмонҳои бонуфузи байналхалқӣ ба роҳ монд.

Соли 2003 сиёсати “дарҳои кушода” эълон карда шуд, ки асосан барои ҷалби кишварҳо ба ҳамкорӣ, маблағгузорӣ дар соҳаҳои муҳимми рушди иқтисодӣ равона гардида буд. Ин принцип буд, ки Тоҷикистон бо кишварҳои гуногун муносибатҳои дӯстонаро ба роҳ монда, бо дастгирии молиявӣ ва иштироки ин кишварҳо як қатор иншооти ҳаётан муҳимро бунёд намуда, ба истифода дод.

Дар ин самт метавон, азхуд намудани имкониятҳои васеи истеҳсоли неруи барқ, сохтмони роҳҳои дохилӣ ва роҳҳои аҳаммияти минтақавӣ ва байналхалқидошта, таъсиси корхонаҳои муштарак дар соҳаҳои мухталифи саноат, сохтмони корхонаҳои саноатӣ, таҳкими тичорати хориҷиро махсусан қайд намуд.

Дар шароити имрӯза, сиёсати хориҷии Тоҷикистон сиёсати гуногунсамта ба ҳисоб рафта, ба дастовардҳои муайян ноил гардидааст. Албатта, саҳми ин дастовардҳо дар рушди иқтисодиву иҷтимоии кишвар бузург аст.

Муқарриз: Миракзода Ф.Ю. – н.и.т., дотсенти ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода

Адабиёт

1. Алимов Р.К. Таджикистан – Китай: на пути друг к другу. Возможен ли равноправный и взаимовыгодный диалог?. - М.: ИДВ РАН, 2012.
2. Аслов С. Эмомалӣ Раҳмон – асосгузори мактаби нави сиёсати хориҷӣ / Эмомалӣ Раҳмон – Пешвои миллат. – Душанбе: Маориф, 2016.
3. Дубовицкий В.В. Внешняя политика Республики Таджикистан (1991 -2010 гг.)// История таджикского народа: в 6 т. -Душанбе, 1998-2011. Т.6.
4. Зарифи Х. 20 лет независимости и внешняя политика Республики Таджикистан//Внешняя политика. -Душанбе: МИД, 2011. - №1.
5. Заявление о государственной независимости Республики Таджикистан// Дипломатия Таджикистана. Информационный бюллетень. 2002. №2.
6. Мирзоев Н. Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон бунёдгузори дипломатияи навини Тоҷикистони соҳибистиклол / Эмомали Раҳмон – Пешвои миллат. –Душанбе: Маориф, 2016.
7. Эмомали Раҳмон. Независимость Таджикистана и возрождение нации: В 8 т. - Душанбе: Ирфон, 2006-2010. - Т. 6.
8. Эмомалӣ Раҳмон бунёдгузори сиёсати хориҷии Тоҷикистон / Зери таҳрири Ҳ.Зарифӣ. –Душанбе, 2012. – 272 с.
9. Юлдашев К. Эмомали Раҳмонов-основатель дипломатии и внешней политики суверенного Таджикистана. / К. Юлдашев. - Душанбе, 2001. – 30 с.

АЗ ТАЪРИХИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ 2003-2016 ДАР АСОСИ “СИЁСАТИ ДАРҲОИ КУШОД”

Мақолаи мазкур аз таърихи рушди иқтисодиёти кишвар дар замони соҳибистиклолӣ дар асоси “сиёсати дарҳои кушод” маълумот дода, хусусиятҳои асосии сиёсат ва стратегияи болозикрро ба таври муфассал дар бар мегирад. Муаллифон муътақиданд, ки сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муқаррароти Конституция, Эълومияи Истиклолияти давлатӣ, меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, риояи мақсаду принципҳои СММ ва САҲА асос ёфта, “сиёсатаи дарҳои кушод” ҷузъи асосии сиёсати хориҷӣ ва рушди иқтисодиёти кишвар ба шумор меравад.

Муаллифон қайд намудаанд, ки ҷаҳиши воқеии муносибатҳои Тоҷикистон бо ҷомеаи ҷаҳонӣ аз изҳороти Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,

мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар оғози соли 2003 оид ба «сиёсати дарҳои кушода» буд. Аз ин лиҳоз, таҳлил, баррасӣ ва таҳқиқи «сиёсати дарҳои кушод» барои рушди минбаъдаи қорҳои илмӣ-таҳқиқотии соҳа заминаи мусоид фароҳам хоҳад овард.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, стратегия, «сиёсати дарҳои кушод», иқтисодиёт, рушди соҳаи иқтисодӣ, сарҳад, истиқлолият, сиёсати хориҷӣ.

ИЗ ИСТОРИИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ТАДЖИКИСТАНА В 2003-2016 ГОДЫ НА ОСНОВЕ «ПОЛИТИКИ ОТКРЫТЫХ ДВЕРЕЙ»

В данной статье рассматривается история экономического развития страны в период независимости, особенности «политики открытых дверей», а также подробно рассматриваются основные черты вышеупомянутой политики и стратегии. Авторы считают, что внешняя политика Республики Таджикистан основывается на положениях Конституции, Декларации о государственной независимости, нормах международного права, соблюдении целей и принципов ООН и ОБСЕ, а также «политики открытых дверей» считается главной составляющей внешнеполитического и экономического развития страны.

Авторы отмечают, что настоящим скачком в отношениях Таджикистана с мировым сообществом стало заявление Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона в начале 2003 года о «политике открытых дверей». С этой точки зрения анализ, обзор и исследование «политики открытых дверей» создадут благоприятную основу для дальнейшего развития научной и исследовательской деятельности в этой области.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, стратегия, «политики открытых дверей», экономика, экономическое развитие, граница, независимость, внешняя политика.

FROM THE HISTORY OF THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF TAJIKISTAN IN 2003-2016 ON THE BASIS OF THE «OPEN DOOR POLICY»

This article discusses the history of the country's economic development during the period of independence, the features of the “open door policy”, and also examines in detail the main features of the above-mentioned policy and strategy. The authors believe that the foreign policy of the Republic of Tajikistan is based on the provisions of the Constitution, the Declaration of State Independence, the norms of international law, the observance of the goals and principles of the UN and the OSCE, as well as the “open door policy” is considered the main component of the foreign policy and economic development of the country.

The authors note that the statement of the Founder of Peace and National Unity - the Leader of the Nation, the President of the Republic of Tajikistan, respected Emomali Rahmon, in early 2003, about the “open door policy” became a real leap in Tajikistan's relations with the world community. From this point of view, the analysis, review and study of the “open door policy” will create a favorable basis for the further development of scientific and research activities in this area.

Keywords: Republic of Tajikistan, strategy, “open door policy”, economy, economic development, border, independence, foreign policy.

Маълумот дар бораи муаллифон: Тиллозода Анваршо Абдулҳақ – Донишгоҳи давлатии Дангара, саромӯзгори кафедраи фанҳои гуманитарӣ. Суроға: н.Дангара, кӯчаи И.Шариф №21. Тел.: (+992) 908888782, E-mail: tillozoda_a@mail.ru

Алимов Насимҷон Олимович – Донишгоҳи давлатии Дангара, дотсенти кафедраи фанҳои гуманитарӣ. Суроға: н.Дангара, кӯчаи Марказӣ 25. Тел.: (+992) 907125056, E-mail: Nasim_2005@bk.ru

Сведения об авторах: Тиллозода Анваршо Абдулҳақ – Дангаринский государственный университет, старший преподаватель кафедры гуманитарного дисциплина. Адрес: р. Дангара, ул. И.Шариф №21. Телефон: (+992) 908888782, E-mail: tillozoda_a@mail.ru

Алимов Насимҷон Олимович – Дангаринский государственный университет, дотсент кафедры гуманитарного дисциплин. Адрес: р. Дангара, ул. Маркази 25. Телефон: (+992) 907125056, E-mail: Nasim_2005@bk.ru

Information about the authors: Tillozoda Anvarsho Abdulhaq – Dangara State University, Senior Lecturer at the Department of Humanities Disciplines of. Address: Dangara district, street I.Sharif №21. Phone: (+992) 908888782, E-mail: tillozoda_a@mail.ru

Alimov Nasimjon Olimovich – Dangara State University, Associate Professor of the Department of Humanities Disciplines. Address: Dangara district, street Markazi 25. Phone: (+992) 907125056, E-mail: Nasim_2005@bk.ru

МУНДАРИЧА – СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОНШИНОСӢ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ

<i>Амлоев А.Я.</i> Мушкилоти риоя нашудани меъёрҳои забони адабии тоҷикӣ дар замони соҳибистиклолӣ.....	5
<i>Азимова С.Н.</i> Тақобули маъноӣ дар “Анвори Сухайлӣ”-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ.....	11
<i>Ахмаджонова Н.И.</i> Лексико-семантическая группа прилагательных, со значением чувство страха в русском и таджикском языках.....	18
<i>Гарибова М.А.</i> Общетеоретические проблемы исследования глаголов речи в современном русском языке.....	24
<i>Ғафурӣ З.С.</i> Роҳҳои калимасозӣ дар сленгҳои интернетӣ.....	31
<i>Додаров О.</i> Масъалаҳои фонетикӣ дар «Мусмир»-и Сирочиддин Алихони Орзу.....	40
<i>Нематуллоева М.Н., Иброғимова М.Т.</i> Масоили майдони функционалӣ-семантикии локативӣ дар забоншиносии муосир.....	46
<i>Ишратова Х.М.</i> Воҳидҳои фразеологӣ бо компоненти «дил» «heart» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	53
<i>Кенджазода М.</i> Особенности употребления простых односоставных определённо-личных предложений в художественном стиле.....	60
<i>Мухаммаджонзода О.О., Соҳибова А.Н.</i> Структура словообразования терминов сферы туризма в таджикском, русском и английском языках.....	67
<i>Нематуллоева М. Н., Азизова З. Ш.</i> Ифодаи амал ба воситаи феъл дар зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	73
<i>Насруллоев М.Н.</i> Ҷойгоҳи вожаҳои ҳамгун дар осори Убайди Зоконӣ.....	81
<i>Одинаева М.</i> Назарияи забоншиносӣ роҷеъ ба лексикаи компютерӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	91
<i>Сулаймонов Дж. И.</i> Особенности лексико-семантической группы прилагательных с понятием «интеллектуально одаренный» в русском и таджикском языках.....	97
<i>Тоирзода А.Р.</i> Калимасозии пасванди -иш дар достони “Лайлӣ ва Маҷнун”-и Шамсиддин Шохин ва муқоисаи он бо достони ҳамноми Низомӣ.....	104
<i>Усмонова Р. Р., Хомидова Д. И.</i> Слова на -ed как предмет грамматики и фразеологии.....	110
<i>Ҳалимова М.С.</i> Ҷойгоҳи ҷонишин дар ҷумла (дар мисоли муқоисаи забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ).....	120
<i>Ходжатов Б.Д.</i> Использование вводного слова «впрочем» в романе Ф.М. Достоевского «Преступление и наказание» и его соответствия в таджикском языке.....	126
<i>Хабибов С.Ш.</i> Семантические аспекты концепта труд / меҳнат в русском и таджикском языках.....	134

АДАБИЁТШИНОСӢ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

<i>Сӯфизода Ш.З.</i> Зухури нави назарияи адабиёт дар пажӯҳиши Шафеии Кадканӣ.....	139
<i>Бобоалиева З. П.</i> Хусусиятҳои луғавию наҳвии тарҷумаи «Пирамард ва баҳр»-и Эрнест Хемингвей.....	145
<i>Қобилов Ф. Н.</i> Муқоисаи симои модар дар ашъори шоирони муосири тоҷику араб.....	152
<i>Меликов Ф.Л.</i> Ҳунари рубоисароии Мухтарам Хотам.....	160
<i>Матробӣён С.Қ., Мирзоалиева Ш.Э.</i> Таърихи тарҷумаҳои «Тулистон»-и Саъдӣ.....	169
<i>Муродова П.А.</i> Андешаҳо перомунӣ ҳамгунагии осори Фирдавсӣ ва Шекспир.....	175
<i>Нодирова М.А.</i> Симои устод Айнӣ дар таълифоти Сотим Улуғзода.....	180
<i>Ҳошимова Х. А.</i> Аҳаммияти омӯзиши зиндагиномаи адиб.....	190
<i>Шаринов Ш. Р.</i> Мавзӯҳои иҷтимоӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ.....	197
<i>Иҳромов Т.Т.</i> Масоили ватандӯстӣ дар манзараҳои романи «Восеъ»-и Сотим Улуғзода....	204

ПЕДАГОГИКА

<i>Гулназарзода Ж.Б., Шосаидзода С.Ҳ.</i> Масъалаҳои сифати таҳсилот дар осори илмӣ академик Файзулло Шарифзода.....	212
<i>Камолзода И.И.</i> Современные подходы к процедурам валидации как эффективный инструмент обеспечения качества образования: опыт стран европейского союза.....	222
<i>Товбаева М.М.</i> Некоторые исследования о педагогических условиях преподавания русского языка в образовательных учреждениях Республики Таджикистан.....	229
<i>Саидиброимов Ш. О.</i> Дарси муосир ва инъикоси он дар раванди таълим.....	238
<i>Назриева С. Д.</i> Презентатсияи мултимедӣ дар дарси муосир ва истифодаи он дар дарси забони англисӣ.....	244
<i>Шаринов Х. А., Бибисоро А.</i> Таълими забонҳои хориҷӣ тавассути технологияи сайёру мултимедӣ.....	253

ТАЪРИХ – ИСТОРИЯ

<i>Махмаджонова М.Т., Шовалиева М., Юсуфбекова З.</i> Вышивка чакан - онтологическая символика таджиков.....	259
<i>Назаров М.Ч.</i> Нақши Пешвои миллат дар рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш.....	267
<i>Тиллозода А.А., Алимов Н.О.</i> Аз таърихи рушди иқтисодиёти Тоҷикистон дар солҳои 2003-2016 дар асоси сиёсати «дарҳои кушод».....	276

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмӣ

«Паёми Донишгоҳи забонҳо» пешниҳод мегарданд.

Ҳамаи мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмӣ маҷалла мувофиқат намояд.

Ҳамаи маводи илмие, ки ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, бо ёрии системаи Antiplagiat барои муайян намудани дараҷаи аслияти матн санҷида мешаванд. Мақолаҳое, ки дар матн онҳо маводи дигар муаллифон бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навбатӣ пешниҳод намегарданд ва ин гуна мақолаҳо ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матн мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матнҳои тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 12 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси УДК (индекси мазкурро аз ҳама гуна китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Саидов С.А.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола кору фаъолият менамояд;

– матн асосии мақола;

– ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳоркунча [] нишон дода шавад. Намуна: [4, с. 25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25.

– нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин, онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 номгӯ ва на бештар аз 25 номгӯи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи МАТС (ГОСТ) 7.1-2003 ва МАТС (ГОСТ) 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бояд бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) таҳия гарданд. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ бояд таҳия карда шаванд;

– дар охири мақола бо ду забон (русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф кору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишонии ҷойи кори муаллиф;

– ба мазмуну муҳтавои мақолаҳо муаллифон масъул мебошанд.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал «Вестник университета языков»

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Саидов С.А.);
- название организации, в которой работает автор статьи;
- основной текст статьи;
- при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках []. Образец: [6, с. 42]. То есть, литература №6 и страница 42;
- таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название;
- список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- после списка использованной литературы на трех языках (на таджикском, русском и английском языках) оформляется следующая информация: название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 25 строк, ключевые слова от 7 до 10 слов или словосочетаний);
- информация об авторе на русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес места работы автора);
- авторы несут ответственность за содержание статей.

ПАЁМИ
ДОНИШГОҲИ ЗАБОНҲО
(силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих)

Маҷаллаи илмӣ «Паёми Донишгоҳи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих» соли 2011 таъсис ёфтааст. Дар як сол 4 маротиба нашр мегардад. Шакли ҷопии маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои зеринро барои ҷоп қабул менамояд:

Илмҳои филологӣ (10.00.00), педагогӣ (13.00.00) ва таърих (07.00.00).

Шакли пурраи электронии маҷалла дар сомонаи маҷалла (www.payom.ddzt.tj) дастрас аст.

ПАЁМИ
ДОНИШГОҲИ ЗАБОНҲО
(силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих)

2023. № 3 (51)

Шумораро ҳайати зерин омода намуд:

Котиби масъул: Миракзода Ф.Ю.

Мусахҳеҳи забони тоҷикӣ: Шарипов Ш.Р.

Мусахҳеҳи забони русӣ: Ҳоҷатов Б.Д.

Мусахҳеҳи забони англисӣ: Азизмуродов М.Р.

Паёми Донишгоҳи забонҳо
(силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих):
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6.
Сомонаи маҷалла: www.payom.ddzt.tj
Е-mail: payom@ddzt.tj
Тел.: (+992 37) 232-87-30

Дар матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ба таъриф расид.
ш. Душанбе, Буни Ҳисорак, бинои 14.
Ба ҷоп супорида шуд: 16.10.2023. Ба ҷоп имзо шуд: 21.10.2023.
Формати 60x84/8. Қоғози офсетӣ. Нашри офсетӣ.
Теъдод 50 нусха.

**ВЕСТНИК
УНИВЕРСИТЕТА ЯЗЫКОВ
(серия филологических, педагогических и исторических наук)**

Научный журнал «Вестник университета языков. Серия филологических, педагогических и исторических наук» основан в 2011 г. Выходит 4 раза в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан.

Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки: филологические науки (10.00.00), педагогические науки (13.00.00) и исторические науки (07.00.00).

Полнотекстовая версия журнала доступна на сайте журнала (www.payom.ddzt.tj).

**ВЕСТНИК
УНИВЕРСИТЕТА ЯЗЫКОВ
(серия филологических, педагогических и исторических наук)**

2023. № 3 (51)

Над номером работали:

Ответственный секретарь: Миракзода Ф.Ю.

Корректор таджикского языка: Шарипов Ш.Р.

Корректор русского языка: Ходжатов Б.Д.

Корректор английского языка: Азизмуродов М.Р.

**Вестник университета языков
(серия филологических, педагогических и исторических наук):**
734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6.
Сайт журнала: www.payom.ddzt.tj
E-mail: payom@ddzt.tj
Тел.: (+992 37) 232-87-30

Отпечатано в типографии Таджикского национального университета.
г. Душанбе, ул. Буни Хисорок.
Сдано в печать: 16.10.2023. Подписано к печати 21.10.2023.
Формат 60x841/8. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 50 экз.